

ІНВЕСТИЦІЇ: ПРАКТИКА ТА ДОСВІД

ISSN 2306-6814

9 772306 681405

Науково-практичний журнал

№ 4 лютий 2024

Головний редактор:

Ємельянов В.М.,
доктор наук з державного управління,
професор, заслужений діяч науки
і техніки України

Заступники головного редактора:

Антонова Л.В.,
кандидат економічних наук, доктор наук
з державного управління, професор
Нора Г.А.,
доктор економічних наук, професор

Відповідальні секретарі:

Штиршов О.М., кандидат наук з
державного управління, доцент
Тимофеев С.П., кандидат наук з
державного управління, доцент
Кучеренко Г.Б.

Члени редакційної колегії:

Abbas Mardani, Ph.D. in Philosophy Management
(USA)
Бартош Гордецьки, доктор політичних наук, профе-
сор факультету журналістики й політичних наук
Університету імені Адама Міцкевича (м. Познань,
Польща)
Беглиця В. П., кандидат економічних наук, доктор
наук з державного управління, професор
Гармідер А. Д., доктор економічних наук, доцент
Гнат'єва Т. М., кандидат економічних наук,
доцент
Гришова І. Ю., доктор економічних наук
Дацій О. І., доктор економічних наук
Денисенко М. П., доктор економічних наук,
професор
Козловський С. В., доктор економічних наук,
професор
Кравчук А. О., кандидат економічних наук, доцент
Кушнір С. О., кандидат економічних наук,
професор
Лазарева О. В., доктор економічних наук,
професор
Ніколюк О. В., доктор економічних наук,
професор
Плеханов Д. О., кандидат економічних
наук, доктор наук з державного
управління, професор
Резнікова Н. В., доктор економічних наук,
професор
Сазонець І. А., доктор економічних наук,
професор
Сазонець О. М., доктор економічних наук, професор
Сорока С. В., доктор наук з державного управління,
професор
Стоян О. Ю., кандидат економічних наук,
доктор наук з державного управління, доцент
Тарасова Т. О., доктор економічних наук,
професор
Чвортко Л. А., кандидат економічних наук, доцент
Яременко Л. М., к. е. н., доцент, доцент кафедри
фінансів, обліку і оподаткування
Ярошевська О. В., доктор економічних наук,
професор

ІНВЕСТИЦІЇ:

ПРАКТИКА ТА ДОСВІД

№ 4 лютий 2024 р.

Журнал засновано у січні 2002 року.
Виходить 2 рази на місяць

Журнал включено до переліку наукових фахових
видань України з питань

ЕКОНОМІКИ ТА ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ

Категорія «Б»
(Наказ Міністерства освіти і науки України від
02.07.2020 № 886)

Спеціальності – 051, 071, 072, 073, 075, 076, 281, 292

ІНДЕКСАЦІЯ ВИДАННЯ В НАУКОМЕТРИЧНИХ БАЗАХ:

- Index Copernicus (IC);
- SIS;
- Google Scholar.

Свідоцтво КВ № 23727-13567ПП від 17.12.2018 року
ISSN 2306-6814

Передплатний індекс: 23892

Адреса редакції:
04112, м. Київ, вул. Дорогожицька, 18, к. 29

Поштова адреса:
04112, м. Київ, вул. Дорогожицька, 18, к. 29

Телефон: (044) 223-26-28, 458-10-73
(050) 382-06-63

E-mail: economy_2008@ukr.net
www.nayka.com.ua
www.investplan.com.ua

Засновники:
Чорноморський національний університет
імені Петра Могили,
ТОВ "ДКС Центр"
Видавець:
ТОВ "ДКС Центр"

Передрукування дозволяється лише за згодою
редакції.
Відповідальність за добір і викладення фактів несуть
автори. Редакція не завжди поділяє позицію авторів
публікацій.

За зміст та достовірність реклами несе
відповідальність рекламодавець.

Рекомендовано до друку Вченою Радою 20.02.24 р.
Підписано до друку 20.02.24 р.

Формат 60x84 1/8, Ум. друк. арк. 42.8.

Наклад — 1000 прим.

Папір крейдований, друк офсетний.

Замовлення № 2002/2.

Віддруковано у ТОВ «ДКС Центр»

м. Київ, пров. Куренівський, 17

Тел. (044) 537-14-34

© ІНВЕСТИЦІЇ: ПРАКТИКА ТА ДОСВІД, 2024

РОЗМІЩЕННЯ СТАТТІ

1. Вимоги щодо змісту наукової статті.

- 1.1. Високий науковий рівень статті.
- 1.2. Приймаються раніше не опубліковані наукові статті.
- 1.3. Автор несе відповідальність за оригінальність тексту статті (за плагіат відповідає автор).
- 1.4. Стаття повинна бути написана українською, російською або англійською мовою.
- 1.5. Автори опублікованих матеріалів несуть відповідальність за точність наведених фактів, цитат, статистичних даних, власних назв, географічних назв та інших відомостей, а також за те, що в матеріалах не містяться дані, що не підлягають відкритій публікації.
- 1.6. Остаточне рішення про публікацію ухвалюється Редакційною колегією, яка також залишає за собою право на додаткове рецензування, редагування і відхилення статей.

2. Вимоги щодо оформлення наукової статті.

- 2.1. У статті з лівого боку має стояти індекс УДК (Регистр – «ВСЕ ПРОПИСНЫЕ»).
- 2.2. Ініціали та прізвище автора. Через кому після ПІБ зазначається науковий ступінь, вчене звання, посада, науковий заклад. (На мові статті, українською (якщо стаття не україномовна) та англійською мовою). ORCID ID.
- 2.3. Назва статті (Регистр – «Как в предложениях») мовою статті, українською (якщо стаття не україномовна) та англійською мовою.
- 2.4. Анотація.
 - 2.4.1. Мовою статті (обсяг не менш як 100 слів).
 - 2.4.2. Англійською мовою (обсяг не менш як 1800 знаків без пробілів).
 - 2.4.3. У статті не українською мовою обов'язкова анотація українською мовою (обсяг не менш як 1800 знаків без пробілів).
- 2.5. Ключові слова (5—8 слів) мовою статті, українською (якщо стаття не україномовна) та англійською мовою.
- 2.6. Текст статті.

У статті повинні міститись (із виділенням у тексті) такі елементи:

 - постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями;
 - аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор, виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття;
 - формулювання цілей статті (постановка завдання);
 - виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів;
 - висновки з проведеного дослідження і перспективи подальших розвідок у цьому напрямі;
 - список літератури;
 - список літератури (References) в романському алфавіті.

Згідно з новими правилами, які враховують вимоги міжнародних систем цитування, автори статей повинні давати список літератури в двох варіантах: один мовою оригіналу і окремим блоком той же список літератури (References) в романському алфавіті (harvard reference system), повторюючи в ньому в тому ж порядку всі джерела літератури, незалежно від того, чи є серед них іноземні. Для правильного оформлення, скористайтеся рекомендаціями <http://www.economy.in.ua/d/references.doc> або замовте цю послугу в редакції (див. анкету для автора).

3. Технічні вимоги до статті.

- 3.1. Обсяг рукопису — 20—35 тис. знаків, включаючи рисунки, таблиці.
- 3.2. Стаття повинна бути виконана у форматі А-4 текстового редактора Microsoft Word for Windows (шрифт – Times New Roman). Якщо стаття зроблена в редакторі Microsoft Word (версія 2007) і має розширенням .docx, обов'язково потрібно відправити додатково файли статті Perezberezhneni u format .doc dla Microsoft Word (версія 97-2003) або .rtf. Назва файлу має відповідати прізвищу автора (наприклад: Іванов або Ivanov).
- 3.3. Кількість табличного матеріалу та ілюстрацій повинна бути доречною. Цифровий матеріал подається у таблиці, що має порядковий номер (наприклад, Таблиця 1.) і назву (друкується над таблицею посередині жирним шрифтом). Ілюстрації також потрібно нумерувати і вони повинні мати назви, які вказуються під кожною ілюстрацією (наприклад, Рис. 2. Переваги ефективної структуризації попиту).
- 3.4. Рисунки, виконані у MS Word, потрібно згрупувати; вони повинні бути єдиним графічним об'єктом. Для рисунків, зроблених у програмі Excel, потрібно додатково до статті відправити файл Excel (2003).
- 3.5. Формули виконуються за допомогою вбудованого редактора формул MS Equation і нумеруються з правого боку.
- 3.6. Посилання на літературу в тексті необхідно подавати в квадратних дужках, наприклад, [3, с. 35; 8, с. 56–59], в яких перша цифра вказує порядковий номер джерела в списку літератури, а друга – відповідну сторінку в цьому джерелі; одне джерело (зі сторінкою) відокремлюється від іншого крапкою з комою.
- 3.7. У статті не повинно бути переносу слів та макросів При наборі слід вимкнути автоматичний «м'який» перенос (заборонені «примусові» переноси – за допомогою дефісу). Абзаци позначати тільки клавішею «Enter», не застосовувати пробіли або табуляцію (клавіша «Tab»).

4. Матеріали, які потрібно подати до редакції.

- 4.1. Стаття, рисунки окремими файлами (якщо потрібно (див. пункт 3.4)).
- 4.2. Анкета (скачати на сайті).
- 4.3. Рецензія на статтю* (з підписом рецензента та печаткою):
 - якщо автор або один із співавторів не має наукового ступеня (статті українською, російською або англійською мовами);
 - якщо в статті один автор, який не має наукового ступеня доктора наук (статті англійською мовою).

Матеріали надсилати на електронну адресу economy_2008@ukr.net

* Рецензію та витяг редакція має право запросити у автора з науковим ступенем.

ІНВЕСТИЦІЇ: ПРАКТИКА ТА ДОСВІД

№ 4 лютий 2024 р.

У НОМЕРІ:

Економічна наука

Денисенко М. П., Байда Б. Ф., Замроз М. В., Панченко В. А., Юринець З. В.

Інвестування стратегічного інноваційного розвитку бізнесу України в умовах реалізації концепції Індустрії 4.0 7

Панченко В. Г., Резнікова Н. В., Іващенко О. А., Русак Д. М.

Гіг-економіка як середовище трансформації міжнародного ринку праці 12

Бобиль В. В., Топоркова О. А., Аберніхіна І. Г.

Складові елементи економічної безпеки страхової компанії 19

Ковальчук Т. М., Вергун А. І.

Функціональний підхід до постановки задач аналізу бізнес-процесів 24

Новак Н. П., Коваль С. В.

Удосконалення нормативно-законодавчого забезпечення обліку фінансових результатів аграрних підприємств на засадах гармонізації його складників 30

Багорка М. О., Вовк М. О., Савенко О. А., Брикайло Є. Б.

Безпечовий механізм технологічного менеджменту на інноваційно орієнтованому підприємстві в умовах диджиталізації 36

Халатур С. М., Масюк Ю. В., Шевченко О. Ю.

Фінансовий ризик-менеджмент комерційного банку 43

Клименко К. В., Ухналь Н. М., Шалденко Є. М.

Організаційно-фінансове забезпечення судової системи України в умовах європейської економічно-безпечної інтеграції 47

Нетреба І. О.

Напрями розвитку системи контролінгу на промисловому підприємстві 57

Можайкіна Н. В., Островський І. А.

Тіньова економіка: міжнародні особливості формування, проблеми та шляхи їх вирішення 62

Марченко О. В., Биба В. В.

Характерні особливості підприємництва та інструменти маркетингової політики в умовах воєнного стану 71

Караван Н. А.

Аналіз методик оцінювання інтегрального рівня інвестиційної привабливості підприємства 79

Коробка Р. В.

Глобальні та транснаціональні практики інвестиційного забезпечення надрокористування: пріоритети, механізми та екологічні обмеження 86

Грешко Р. І., Харабафа В. М.

Капітал підприємства та фактори, які визначають його структуру 92

Крамаренко А. О.

Формування передумов для розвитку науковоорієнтованого підприємництва на основі криптомаркетингу 99

Лисюк В. С.

Стан та напрями активізації розвитку ІТ-сфери України 107

Матфунчик Д. М.

Фінансування досліджень і розробок в ТНК інформаційно-цифрового спрямування: перспективи імплементації передової практики в інноваційну трансформацію економіки регіонів України 114

Руда О. А., Марценюк О. В.

Функціонування публічних фінансів в сучасних умовах 122

Заволока Ю. М., Івко А. В., Сідненко М. В.

Фінансова стійкість суб'єктів господарювання в умовах воєнного стану 129

Гайденко С. М., Соколов Д. В.

Особливості інтегральної оцінки фінансової конкурентоспроможності підприємств будівельного бізнесу в умовах кризової економіки 135

ІНВЕСТИЦІЇ: ПРАКТИКА ТА ДОСВІД

№ 4 лютий 2024 р.

У НОМЕРІ:

Економічна наука

Чернобай А. І., Зорій Р. І., Солтис Р. А., Огірко Б. М.

Особливості функціонування та виходу на зовнішні ринки малих та середніх підприємств 142

Польова Н. М., Шевчук І. Я., Шевчук Я. Я.

Вплив креативних індустрій на економічний розвиток 147

Андрушкевич Н. В., Гнатюк О. П., Катана В. В.

Особливості стратегічного планування і прогнозування підприємницьких структур 154

Федорович І. М., Шевчук Я. О.

Соціальний захист населення в умовах воєнного стану: сучасний стан та перспективи розвитку 161

Савенко О. А., Шершенюк О. М., Бебешко М. А.

Особливості управління персоналом підприємства в умовах воєнного стану 168

Гринчишин Я. М., Даниляк Я. А.

Фінансова підтримка малого і середнього бізнесу в умовах воєнного стану 175

Татенко Н. Ю.

Великі підприємства: інваріантність підходів щодо визнання 183

Державне управління

Рачинський А. П.

Інтеграція штучного інтелекту в урбанізаційні процеси задля сталого розвитку територій 190

Андрєєва О. М.

Сучасні наукові тренди дослідження цифрового розвитку охорони культурної спадщини 197

Максіменцева Н. О., Максименцев М. Г.

Виклики застосування штучного інтелекту у сфері публічного управління,
врядування та послуг 204

Штиргов О. М.

Культурна дипломатія як інструмент політики держави 214

Брич А. В.

Проблема ідентифікації й оцінювання ризиків інвестування у розвиток людського капіталу
в системі державного управління 219

Споришев К. О.

Підсистеми захисту інформації в системі державного управління силами безпеки України 224

Корощенко М. М.

Проблеми взаємодії публічної влади та громадянського суспільства в Україні та шляхи
їх вирішення 229

Теплов С. О.

Стан та проблеми формування цифрового потенціалу державної служби в Україні
в умовах воєнного стану 235

Бондаренко Д. М.

Інформаційні та інструментально-організаційні можливості публічного і галузевого управління
відновлення промислового комплексу України 242

Пастушенко І. П.

Механізми публічного управління в сфері медичного обслуговування
як предмет наукових досліджень 249

Світлик М. Г.

Цифровізація банківської діяльності: виклики перед системою державного регулювання 254

INVESTYTSIYI: PRAKTYKA TA DOSVID

№ 4 / 2024

CONTENTS:

Economy

Denysenko M., Baida B., Zamroz M., Panchenko V., Yurynets Z.

INVESTING IN THE STRATEGIC INNOVATIVE DEVELOPMENT OF UKRAINIAN BUSINESS IN THE CONTEXT OF THE INDUSTRY 4.0 CONCEPT 7

Panchenko V., Reznikova N., Ivashchenko O., Rusak D.

GIG ECONOMY AS AN ENVIRONMENT FOR TRANSFORMATION OF THE INTERNATIONAL LABOR MARKET 12

Bobyl V., Toporkova O., Abernikhina I.

COMPONENT ELEMENTS OF ECONOMIC SECURITY OF THE INSURANCE COMPANY 19

Kovalchuk T., Verhun A.

FUNCTIONAL APPROACH TO SETTING BUSINESS PROCESS ANALYSIS TASKS 24

Novak N., Koval S.

IMPROVEMENT OF REGULATORY AND LEGISLATIVE SUPPORT FOR ACCOUNTING OF FINANCIAL RESULTS OF AGRICULTURAL ENTERPRISES ON THE BASIS OF HARMONIZATION OF ITS COMPONENTS 30

Bahorka M., Vovk M., Savenko O., Brykailo Y.

THE SECURITY MECHANISM OF TECHNOLOGICAL MANAGEMENT AT AN INNOVATION-ORIENTED ENTERPRISE IN THE CONDITIONS OF DIGITALIZATION 36

Khalatur S., Masiuk Iu., Shevchenko O.

FINANCIAL RISK MANAGEMENT OF A COMMERCIAL BANK 43

Klymenko K., Ukhna N., Shaldenko Ye.

ORGANIZATIONAL AND FINANCIAL SUPPORT OF THE JUDICIAL SYSTEM OF UKRAINE IN THE CONDITIONS OF EUROPEAN ECONOMIC AND SECURITY INTEGRATION 47

Netreba I.

DEVELOPMENT DIRECTIONS OF THE CONTROLLING SYSTEM AT THE INDUSTRIAL ENTERPRISE 57

Mozhaikina N., Ostrovskiy I.

SHADOW ECONOMY: INTERNATIONAL PECULIARITIES OF FORMATION, PROBLEMS AND WAYS OF THEIR SOLUTION 62

Marchenko O., Byba V.

CHARACTERISTIC FEATURES OF ENTREPRENEURSHIP AND TOOLS OF MARKETING POLICY IN THE CONDITIONS OF MARTIAL LAW 71

Karavan N.

ANALYSIS OF METHODS FOR ASSESSING THE INTEGRAL LEVEL OF THE ENTERPRISE'S INVESTMENT ATTRACTIVENESS 79

Korobka R.

GLOBAL AND TRANSNATIONAL PRACTICES OF INVESTMENT SUPPORT FOR SUBSOIL USE: PRIORITIES, MECHANISMS AND ENVIRONMENTAL CONSTRAINTS 86

Greshko R., Kharabara V.

THE COMPANY'S CAPITAL AND THE FACTORS THAT DETERMINE ITS STRUCTURE 92

Kramarenko A.

FORMATION OF PREREQUISITES FOR THE DEVELOPMENT OF SCIENCE-ORIENTED ENTREPRENEURSHIP BASED ON CRYPTO MARKETING 99

Lysyuk V.

STATE AND DIRECTIONS OF POTENTIAL DEVELOPMENT OF THE UKRAINIAN IT SECTOR 107

Matrunchyk D.

FINANCING RESEARCH AND DEVELOPMENT IN TRANSNATIONAL INFORMATION AND DIGITAL CORPORATIONS: PROSPECTS FOR IMPLEMENTING BEST PRACTICES IN THE INNOVATIVE TRANSFORMATION OF THE ECONOMY OF UKRAINE'S REGIONS 114

Ruda O., Martseniuk O.

FUNCTIONING OF PUBLIC FINANCES IN MODERN CONDITIONS 122

Zavoloka Yu., Ivko A., Sidnenko M.

FINANCIAL STABILITY OF BUSINESS ENTITIES UNDER MARTIAL LAW 129

Haidenko S., Sokolov D.

FEATURES OF INTEGRATED ASSESSMENT OF THE FINANCIAL COMPETITIVENESS OF ENTERPRISES OF THE CONSTRUCTION BUSINESS IN THE CONDITIONS OF THE CRISIS ECONOMY 135

INVESTYTSIYI: PRAKTYKA TA DOSVID

№ 4 / 2024

CONTENTS:

Economy

Chernobay L., Zoriy R., Soltys R., Ohirko B.

FEATURES OF THE FUNCTIONING AND ENTERING FOREIGN MARKETS OF SMALL AND MEDIUM-SIZED ENTERPRISES 142

Poliova N., Shevchuk I., Shevchuk Y.

THE INFLUENCE OF CREATIVE INDUSTRIES ON ECONOMIC DEVELOPMENT 147

Andrushkevych N., Hnatiuk O., Katana V.

PECULIARITIES OF STRATEGIC PLANNING AND FORECASTING OF BUSINESS STRUCTURES 154

Fedorovych I., Shevchuk Ya.

SOCIAL PROTECTION OF THE POPULATION UNDER THE CONDITIONS OF THE STATE OF WAR: CURRENT STATE
AND DEVELOPMENT PROSPECTS 161

Savenko O., Shersheniuk O., Bebeshko M.

PECULIARITIES OF ENTERPRISE PERSONNEL MANAGEMENT IN THE CONDITIONS OF MARTIAL LAW 168

Hrynchyshyn Ya., Danylyak Ya.

FINANCIAL SUPPORT OF SMALL AND MEDIUM-SIZED BUSINESSES UNDER THE CONDITIONS OF MARTIAL LAW 175

Tatenko N.

LARGE UNDERTAKINGS: INVARIANCE OF RECOGNITION APPROACHES 183

Public administration

Rachynskyi A.

INTEGRATION OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE INTO URBANISATION PROCESSES FOR SUSTAINABLE
DEVELOPMENT OF TERRITORIES 190

Andrieieva O.

MODERN SCIENTIFIC TRENDS IN THE STUDY OF DIGITAL DEVELOPMENT PROTECTION OF CULTURAL HERITAGE 197

Maksimentseva N., Maksimentsev M.

CHALLENGES OF APPLYING ARTIFICIAL INTELLIGENCE IN THE FIELD OF PUBLIC ADMINISTRATION,
GOVERNANCE AND SERVICES 204

Shtyrov O.

CULTURAL DIPLOMACY AS AN TOOL OF STATE POLICY 214

Brych L.

THE PROBLEM OF IDENTIFYING AND ASSESSING THE RISKS OF INVESTING IN THE DEVELOPMENT
OF HUMAN CAPITAL IN THE SYSTEM OF PUBLIC ADMINISTRATION 219

Sporyshev K.

INFORMATION PROTECTION SUBSYSTEMS IN THE STATE MANAGEMENT SYSTEM OF THE SECURITY FORCES
OF UKRAINE 224

Koroshchenko M.

PROBLEMS OF INTERACTION BETWEEN PUBLIC AUTHORITY AND CIVIL SOCIETY IN UKRAINE
AND WAYS TO SOLVE THEM 229

Teplov S.

THE STATE AND PROBLEMS OF FORMING THE DIGITAL POTENTIAL OF THE CIVIL SERVICE IN UKRAINE
UNDER MARTIAL LAW 235

Bondarenko D.

INFORMATIONAL AND INSTRUMENTAL-ORGANIZATIONAL POSSIBILITIES OF PUBLIC AND SECTORAL MANAGEMENT
OF THE RESTORATION OF THE INDUSTRIAL COMPLEX OF UKRAINE 242

Pastushchenko I.

PUBLIC MANAGEMENT MECHANISMS IN THE MEDICAL CARE SPHERE AS A SCIENTIFIC RESEARCH SUBJECT 249

Svitlyk M.

DIGITIZATION OF BANKING: CHALLENGES TO THE GOVERNMENT REGULATION SYSTEM 254

УДК 336.76(045)

*М. П. Денисенко,**д. е. н., професор кафедри менеджменту та підприємництва,**Центральноукраїнський державний університет імені Володимира Винниченка**ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-8767-9762>**Б. Ф. Байда,**к. е. н., завідувач кафедри організації та економіки фармації, технології ліків та біофармації,**Вищий приватний заклад вищої медичної освіти "Львівський медичний університет"**ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-2958-7848>**М. В. Замроз,**к. е. н., доцент кафедри менеджменту, Львівський національний університет імені Івана Франка**ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-7396-8296>**В. А. Панченко,**д. е. н., професор, завідувач кафедри менеджменту та підприємництва,**Центральноукраїнський державний університет імені Володимира Винниченка**ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-0958-7752>**З. В. Юринець,**д. е. н., професор кафедри менеджменту, Львівський національний університет імені Івана Франка**ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-9027-2349>*

DOI: 10.32702/2306-6814.2024.4.7

ІНВЕСТИВАННЯ СТРАТЕГІЧНОГО ІННОВАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ БІЗНЕСУ УКРАЇНИ В УМОВАХ РЕАЛІЗАЦІЇ КОНЦЕПЦІЇ ІНДУСТРІЇ 4.0

M. Denysenko,

Doctor of Economic Sciences, Department of Management and Entrepreneurship,

Volodymyr Vynnychenko Central Ukrainian State University, Kropyvnytskyi

B. Baida,

PhD in Economics, Head of the Department of Pharmacy Organization and Economics, Drug and Biopharmaceutical Technologies,

Higher Private Educational Institution Lviv Medical University, Lviv

M. Zamroz,

PhD in Economics, Associate Professor of the Department of Management,

Ivan Franko National University of Lviv, Lviv

V. Panchenko,

Doctor of Economic Sciences, Head of the Department of Management and Entrepreneurship, Volodymyr Vynnychenko Central Ukrainian State University, Kropyvnytskyi

Z. Yurynets,

Doctor of Economic Sciences, Professor of the Department of Management,

Ivan Franko National University of Lviv, Lviv

INVESTING IN THE STRATEGIC INNOVATIVE DEVELOPMENT OF UKRAINIAN BUSINESS IN THE CONTEXT OF THE INDUSTRY 4.0 CONCEPT

Індустрія 4.0 пропонує нові можливості для підвищення ефективності, продуктивності та конкурентоспроможності бізнесу, зниження витрат, вироблення більш якісної продукції, виходу на нові ринки. Метою дослідження є проведення аналізу впливу інвестування стратегічного інноваційного розвитку українського бізнесу; формування стратегічних орієнтирів і рекомендацій щодо інвестування стратегі-

чного інноваційного розвитку українського бізнесу в контексті впровадження концепції Індустрія 4.0. Виділено ключові напрямки інвестування стратегічного інноваційного розвитку українського бізнесу в контексті реалізації концепції Індустрії 4.0. Наведено переваги інвестування стратегічного інноваційного розвитку українського бізнесу в ринковій економіці та в умовах впровадження концепції Індустрія 4.0. Російська агресія в Україні створила нові виклики для українського бізнесу, але також відкриває нові можливості для інноваційного розвитку. Впровадження концепції Індустрія 4.0 може допомогти українським підприємствам стати більш конкурентоспроможними на глобальному ринку. Запропоновано стратегічні орієнтири і рекомендації щодо інвестування стратегічного інноваційного розвитку українського бізнесу в контексті впровадження концепції Індустрія 4.0 за умов війни і повоєнного відновлення економіки. стратегічні орієнтири включають мету, основні напрями, етапи реалізації, очікувані результати, кроки щодо реалізації заходів.

Industry 4.0 offers new opportunities to increase the efficiency, productivity and competitiveness of businesses, reduce costs, produce better products, and enter new markets. The purpose of the study is to analyze the impact of investing in the strategic innovative development of Ukrainian businesses and to formulate strategic guidelines and recommendations for investing in the strategic innovative development of Ukrainian businesses in the context of implementing the Industry 4.0 concept. The key areas for investing in the strategic innovation development of Ukrainian business in the context of implementing the Industry 4.0 concept are highlighted: digital transformation, artificial intelligence and data analytics, internet of things, blockchain and cybersecurity, robotization and automation, development of innovative startups, education and human resources development, creation of innovative ecosystems. Investing in the strategic innovative development of Ukrainian businesses in the context of the implementation of the Industry 4.0 concept has several significant advantages that contribute to improving the efficiency and competitiveness of entrepreneurship. The advantages of investing in the strategic innovative development of Ukrainian businesses in a market economy and the context of the implementation of the Industry 4.0 concept are presented. Russian aggression in Ukraine has created new challenges for Ukrainian business but also opened up new opportunities for innovative development. The implementation of the Industry 4.0 concept can help Ukrainian enterprises become more competitive in the global market. The article offers strategic guidelines and recommendations for investing in the strategic innovative development of Ukrainian businesses in the context of implementing the Industry 4.0 concept in the context of war and post-war economic recovery. strategic guidelines include the goal, main directions, stages of implementation, expected results, and steps to implement measures. To successfully implement the strategic guidelines, it is necessary to develop more detailed and specific steps, taking into account the specifics of the business and the external environment.

Ключові слова: інвестування, стратегічний, інноваційний розвиток, бізнес, Індустрії 4.0, смарт-промисловість, цифровізація, інформаційні технології.

Key words: investment, strategic innovative development, business, Industry 4.0, smart industry, digitalization, information technology.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

Стратегічний інноваційний розвиток бізнесу неможливий без інвестицій. Розроблення та впровадження нових технологій, продуктів і послуг вимагають значних фінансових ресурсів. Власні кошти багатьох підприємств недостатні для реалізації масштабних інноваційних проєктів, які завжди пов'язані з високим ступенем ризику. Втілення інноваційних проєктів часто потребує залучення кваліфікованих фахівців, дорогого обладнання, спеціалізованих програмних продуктів. Інвестиції дають змогу бізнесу розподіляти ризики між більшою кількістю учасників, залучати необхідні ресурси та знання, виходити на нові ринки з унікальними продуктами та послугами [1]. Інвестиції можуть прискорити інноваційний розвиток і збільшити його ефективність. В умовах динамічного розвитку глобальної економіки підприємства, які не інвестують в інновації, ризикують втратити свою конкурентоспроможність [2].

Інвестування стратегічного інноваційного розвитку бізнесу України є надзвичайно актуальним питанням в умовах реалізації концепції Індустрії 4.0. Це пов'язано з тим, що світ стає все більш динамічним і конкурентним. Традиційні бізнес-моделі втрачають актуальність, а інновації стають ключовим чинником успіху на будь-якому ринку. Індустрія 4.0 пропонує нові можливості для підвищення ефективності, продуктивності та конкурентоспроможності бізнесу, зниження витрат, вироблення більш якісної продукції, виходу на нові ринки.

Українська економіка потребує модернізації й прискорення інноваційного розвитку. Інвестування стратегічного інноваційного розвитку бізнесу та розвитку смарт-промисловості може стати рушійною силою економічного зростання, створення нових робочих місць, підвищення добробуту населення, принести зростання прибутковості бізнесу, сприяти розвитку нових сфер економіки, зробити позитивний вплив на суспільство.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

У наукових працях Дідур К. М. [3], Гарбар Ж. В. [4], Майбородюк К. С. [4], Мкртчян Е. [5] актуалізовано теоретичні та емпіричні основи інвестиційної та інноваційної діяльності бізнесу. Вивчення впливу інвестицій на інноваційний розвиток бізнесу, створення інновацій у контексті становлення економіки знань здійснювали Майорова Т.В. [6], Крук В.В. [6], Шевчук Я.В. [6], Погрішук О. Б. [7]. Науковці звертають увагу на те, що проблеми інвестування стратегічного інноваційного розвитку бізнесу за умов війни і повоєнного відновлення економіки потребують ретельного вивчення та обґрунтування.

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ

Метою дослідження є проведення аналізу впливу інвестування стратегічного інноваційного розвитку українського бізнесу; формування стратегічних орієнтирів і рекомендацій щодо інвестування стратегічного інноваційного розвитку українського бізнесу в контексті впровадження концепції Індустрії 4.0.

Відповідно до мети, поставлено такі завдання: виявити ключові напрямки інвестування стратегічного інноваційного розвитку українського бізнесу в контексті реалізації концепції Індустрії 4.0; визначити переваги інвестування стратегічного інноваційного розвитку українського бізнесу в ринковій економіці та в умовах впровадження концепції Індустрії 4.0; запропонувати й обґрунтувати стратегічні орієнтири та рекомендації щодо інвестування стратегічного інноваційного розвитку українського бізнесу в контексті впровадження концепції Індустрії 4.0 за умов війни і повоєнного відновлення економіки.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

В епоху четвертої промислової революції бізнес розвинених країн впроваджує концепції віртуального виробництва з метою протистояння глобальній конкуренції. Ці концепції спрямовані на підвищення якості продукції, скорочення часу доставки та зниження витрат, розвиток смарт-промисловості.

Концепція Індустрії 4.0 використовує низку інформаційних технологій для створення автономних інтелектуальних виробничих систем з можливістю самоконфігурації, самоконтролю, самовідновлення та підвищення ефективності і гнучкості виробництва; знаменує собою перехід до епохи, де автоматизація, робототехніка, штучний інтелект, Інтернет речей, аналітика даних, блокчейн стають рушійними силами економічного зростання, які необхідні для оптимізації виробничих та бізнес-процесів.

Для України, з її значним науково-технічним потенціалом, це відкриває нові можливості для стратегічного інноваційного розвитку бізнесу.

Варто навести ключові напрямки інвестування стратегічного інноваційного розвитку українського бізнесу в контексті реалізації концепції Індустрії 4.0:

1. Цифрова трансформація. Передбачає інвестиції в цифрові технології для оптимізації виробничих процесів, вдосконалення ланцюга постачання та підвищення ефективності управління.

2. Штучний інтелект та аналітика даних. Включає фінансування розроблення та впровадження систем штучного інтелекту, аналітики даних для ухвалення більш точних стратегічних рішень.

3. Інтернет речей. Інвестиції в розвиток рішень Інтернету речей необхідні для збільшення збору та аналізу даних, що дає змогу вдосконалити моніторинг та управління виробничими процесами.

4. Блокчейн і кібербезпека. Передбачає фінансування проєктів, пов'язаних із використанням технології блокчейн для підвищення ефективності ланцюга постачання та забезпечення кібербезпеки бізнес-процесів.

5. Роботизація та автоматизація. Включає інвестиції в автоматизацію виробничих ліній, використання роботів та інших автоматизованих технологій для збільшення продуктивності й якості продукції.

6. Розвиток інноваційних стартапів. Інвестиції необхідні для підтримки створення та розвитку інноваційних стартапів, що працюють в сфері новаторських технологій.

7. Освіта та розвиток кадрів. Передбачає інвестування в навчання та розвиток фахівців, які мають навички в сфері Індустрії 4.0.

8. Створення інноваційних екосистем. Створення сприятливого середовища для співпраці між підприємствами, науково-дослідними установами та урядом.

Інвестування в ці напрямки сприяє не лише вдосконаленню управлінських, технічних питань бізнесу, але і підвищенню його конкурентоспроможності в умовах швидких змін на світовому ринку.

Інвестування стратегічного інноваційного розвитку українського бізнесу в умовах Індустрії 4.0 є ключовим елементом для стимулювання економічного зростання та конкурентоспроможності.

Національна стратегія Індустрії 4.0 в Україні, яка була затверджена у 2019 році, представляє собою важливий крок для розвитку інновацій та впровадження передових технологій в промисловості. Розробка стратегії відбулася за участі Асоціації підприємств промислової автоматизації України. Така стратегія мала на меті впровадження концепції Індустрії 4.0 в українську економіку з використанням сучасних технологій та інновацій. Ці заходи спрямовані на підвищення конкурентоспроможності української економіки, розвиток нових технологій в рамках різних інноваційних проєктів та створення сприятливого середовища для інновацій та технологічного прогресу [8]. Мета — прискорити трансформацію національної економіки, посилити її конкурентоздатність, розширити поле інвестицій. У межах концепції передбачалась розбудова мережі Центрів Індустрії 4.0 у Києві, Харкові, Львові тощо, як осередків інноваційного розвитку, на базі університетів, наукових установ, індустриальних парків для консультування підприємців щодо методології і ресурсів змін, сприяння впровадження розробок [5].

Інвестування стратегічного інноваційного розвитку українського бізнесу в умовах впровадження концепції Індустрії 4.0 має низку значущих переваг, що сприяють покращенню ефективності та конкурентоспроможності підприємництва. Переваги інвестування стратегічного інноваційного розвитку українського бізнесу в ринковій економіці та в умовах впровадження концепції Індустрії 4.0 наведено у таблиці 1.

Російська агресія в Україні створила нові виклики для українського бізнесу, але також відкриває нові мож-

Таблиця 1. Порівняння процесів інвестування стратегічного інноваційного розвитку українського бізнесу

Переваги інвестування стратегічного інноваційного розвитку українського бізнесу в ринковій економіці	Переваги інвестування стратегічного інноваційного розвитку українського бізнесу в умовах впровадження концепції Індустрія 4.0
- Конкурентоспроможність. Інновації дають змогу бізнесу випереджати конкурентів, створюючи унікальні продукти або послуги, які відповідають потребам клієнтів. - Ефективність бізнес-процесів. Інновації сприяють оптимізації внутрішніх процесів, зменшуючи витрати часу та ресурсів, підвищуючи продуктивність. - Покращення якості продукції чи послуг. Впровадження нових технологій та ідей приводить до покращення якості виробництва та надання якісних продуктів чи послуг. - Розширення ринків і клієнтської бази. Інновації можуть допомогти бізнесу здобути нові ринки або розширити аудиторію шляхом виходу на ринок із новими або покращеними продуктами. - Адаптація до змін. Інновації дають змогу бізнесу адаптуватися до змін в економічному, технологічному та соціокультурному середовищі, забезпечуючи стійкість у мінливих умовах. - Залучення талановитого персоналу. Інноваційно орієнтовані компанії приваблюють талановитих співробітників, які цінують можливість розвивати та впроваджувати новаторські ідеї. - Підвищення іміджу та бренду. Успішні інновації позитивно впливають на імідж бізнесу, роблячи його відомим як лідера в своїй галузі. - Створення цінності для акціонерів. Інновації сприяють зростанню цінності бізнесу, що відзначається підвищенням акційної ціни та задоволенням акціонерів. - Успішна адаптація до технологічних трендів. Інвестування в стратегічний інноваційний розвиток дозволяє бізнесу ефективно використовувати передові технологічні тренди, такі як штучний інтелект, блокчейн тощо. - Вирішення суспільних та екологічних проблем. Інновації слугують засобом розв'язання суспільних та екологічних проблем, що сприяє позитивному впливу на стан співтовариства та довкілля.	- Автоматизація та оптимізація виробничих процесів. Використання автоматизації та інтернету речей дає змогу оптимізувати виробничі процеси, зменшуючи витрати на працю, підвищуючи продуктивність та забезпечуючи ринок якісною продукцією. - Штучний інтелект для ухвалення рішень. Впровадження штучного інтелекту дозволяє вдосконалити аналітику даних та ухвалення рішень, що сприяє більш точному та чіткому стратегічному управлінню бізнесом. - Гнучкість та адаптивність виробництва. Системи Індустрії 4.0 роблять виробництво більш гнучким та адаптивним до змін в попиті, даючи можливість швидко змінювати виробничі лінії та моделі. - Ланцюг постачання 4.0. Впровадження концепції Індустрії 4.0 у ланцюг постачання сприяє покращенню координації, візуалізації та оптимізації всього ланцюгу, що веде до зменшення запасів та збільшення ефективності. - Ефективне використання даних. Завдяки аналізу великих даних можна визначити та використовувати цінну інформацію, яка допомагає в ухваленні управлінських стратегічних рішень. - Створення «розумної» продукції. Умови Індустрії 4.0 сприяють створенню «розумних» продуктів, які можуть взаємодіяти з користувачами та навколишнім середовищем. - Збільшення інноваційності. Інфраструктура Індустрії 4.0 стимулює культуру інновацій, що дає змогу бізнесу швидко впроваджувати нові технології та ідеї. - Комунікація та взаємодія «розумних» машин. Впровадження систем Інтернету речей та «розумних» машин сприяє покращенню комунікації та взаємодії між обладнанням, що підвищує координацію виробничих процесів. - Сталість і надійність. Використання сучасних технологій сприяє забезпеченню сталості та надійності виробництва, зменшуючи ризики та витрати на обслуговування. - Покращення екологічних показників. Інноваційні технології допомагають зменшити вплив виробництва на навколишнє середовище, що важливо в умовах зростання уваги до сталості й екології.

Джерело: складено авторами на основі [1—8].

ливості для інноваційного розвитку. Впровадження концепції Індустрія 4.0 може допомогти українським підприємствам стати більш конкурентоспроможними на глобальному ринку. Нами запропоновано стратегічні орієнтири і рекомендації щодо інвестування стратегічного інноваційного розвитку українського бізнесу в контексті впровадження концепції Індустрія 4.0 за умов війни і повоєнного відновлення економіки (рис. 1).

Стратегічні орієнтири і рекомендації щодо інвестування стратегічного інноваційного розвитку українського бізнесу в контексті впровадження концепції Індустрія 4.0 за умов війни і повоєнного відновлення економіки представляють узагальнений план дій. Для його успішної реалізації необхідно розробити більш детальні та конкретні кроки з урахуванням специфіки бізнесу та зовнішнього середовища. Звичайно, впровадження нової концепції в умовах війни має свої особливості. Необхідно враховувати обмеженість ресурсів, зосереджуватись на найактуальніших потребах бізнесу, створити сприятливі умови для інвестицій в стратегічний інноваційний розвиток.

ВИСНОВКИ

Впровадження концепції Індустрія 4.0 в умовах війни є складним завданням, але воно може стати ключовим чинником успішного відновлення української економіки, започаткування інвестиційних процесів стратегічного інноваційного розвитку українського бізнесу. Впровадження основ концепції дасть змогу українським підприємствам стати більш конкурентоспроможними на глобальному ринку. Завдяки автоматизації, робототехніці, штучному інтелекту та іншим інноваційним тех-

нологіям український бізнес може знизити свої витрати, підвищити продуктивність, виробляти більш якісну продукцію, допомогти створити нові робочі місця. Нові технології зорієнтовані на створення нових сфер економіки та видів діяльності, стимулювання розвитку усіх видів бізнесу за умови формування сприятливого середовища для розвитку інновацій.

Література:

1. Денисенко М. П., Юринець З. В., Юринець Р. В., Кохан М. О., Конкурентоспроможність підприємництва в умовах інноваційно-інвестиційної модернізації економіки. Економка та держава. 2020. № 4. С. 19—24. URL: http://www.economy.in.ua/pdf/4_2020/5.pdf
2. Денисенко М. П., Юринець З. В. Система управління ризиковими ситуаціями в умовах підвищення інвестиційної привабливості та безпеки бізнесу. Економіка та держава. 2022. № 9. С. 4—7.
3. Дідур К.М. Сутність, класифікація й структура інвестиційної та інноваційної діяльності підприємства. Інвестиції: практика та досвід. 2022. № 9—10. С. 30—38
4. Гарбар Ж. В., Майбородюк К. С. Інвестиційне забезпечення інноваційного розвитку сільськогосподарських підприємств України. Інвестиції: практика та досвід. 2021. № 12. С. 18—22.
5. Мкртчян Е. Індустрія 4.0 як інноваційний тренд України. Interfax-Україна. 2023. URL: <https://interfax.com.ua/news/blog/799334.html>
6. Майорова Т.В., Крук В.В., Шевчук Я.В. Капітальні інвестиції: сутність та проблеми реалізації в кризових умовах. Інвестиції: практика та досвід. 2015. № 21. С. 12—16.

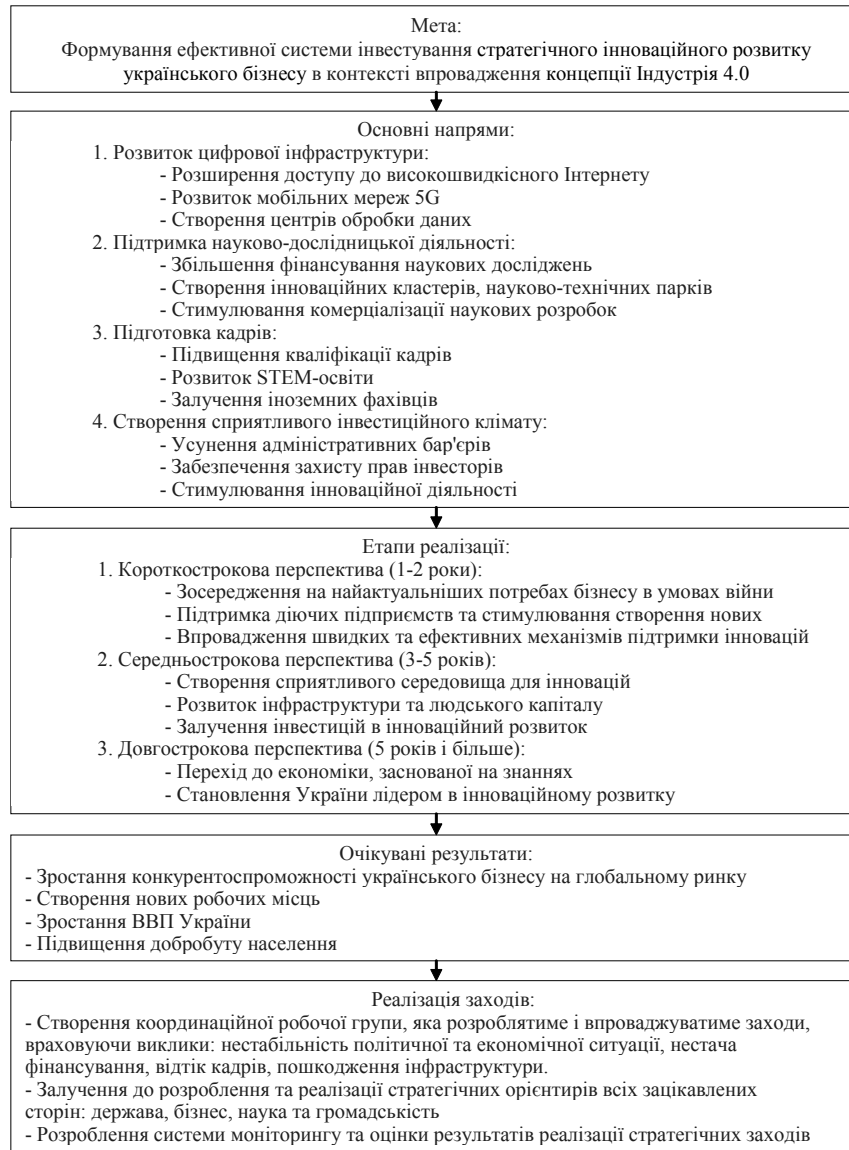

Рис. 1. Стратегічні орієнтири і рекомендації щодо інвестування стратегічного інноваційного розвитку українського бізнесу в контексті впровадження концепції Індустрія 4.0
Джерело: розроблено авторами.

7. Погрішук О. Б. Інвестиційне кредитування в системі інвестиційного забезпечення розвитку аграрного сектора. Агросвіт. 2017. No 21. С. 35—40.

8. Results of the 1st year of National strategy "Industry 4.0 in Ukraine". Індустрія 4.0 в Україні. 2023. URL: <https://industry4-0-ukraine.com.ua/results-1st-year-eng/>

References:

1. Denysenko, M. P. Yurynets, Z. V. Yurynets, R. V. and Kokhan, M. O. (2020), "Competitiveness of entrepreneurship in terms of innovation and investment modernization of the economy", *Economy and State*, vol. 4, pp. 19—24.

2. Denysenko, M. P. and Yurynets, Z. V. (2022), "A system for managing risk situations in terms of increasing investment attractiveness and business security", *Economy and the state*, vol. 9, pp. 4—7.

3. Didur, K.M. (2023), "Food security of Ukraine as one of the priorities for the development of the global economy", *Efektivna ekonomika*, [Online], vol. 5, Available at: <https://www.nayka.com.ua/index.php/ee/article/view/1573/1582> (Accessed 10 January 2024)

4. Harbar, Zh. and Maiborodiuk, K. (2021), "Investment support of innovative development of agricultural in Ukraine", *Investytsiyi: praktyka ta dosvid*, vol. 12, pp. 18—22.

5. Mkrtchan, E. (2023), "Industry 4.0 as an innovative trend of Ukraine", *Interfax-Ukrayina*, Available at: <https://interfax.com.ua/news/blog/799334.html> (Accessed 10 January 2024).

6. Majorova, T.V. Kruk, V.V. and Shevchuk, Ya.V. (2015), "Capital investments: essence and problems of realization in crisis conditions", *Investytsii: praktyka ta dosvid*, vol. 21, pp. 12—16.

7. Pohrishchuk, (2017), O. B. "Investment lending in the system of investment support for the development of the agrarian sector", *AgroSvit*, vol. 21, pp. 35—40.

8. Industry 4.0 in Ukraine (2023), "Results of the 1st year of National strategy "Industry 4.0 in Ukraine", Available at: <https://industry4-0-ukraine.com.ua/results-1st-year-eng/> (Accessed 10 January 2024).

Стаття надійшла до редакції 04.02.2024 р.

В. Г. Панченко,

д. е. н., професор, Маріупольський державний університет

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-5578-6210>

Н. В. Резнікова,

д. е. н., професор, професор кафедри світового господарства і міжнародних економічних відносин, НН інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-2570-869X>

О. А. Іващенко,

к. е. н., доцент, доцент кафедри міжнародної економіки, Київський столичний університет імені Бориса Грінченка

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-8490-778X>

Д. М. Русак,

д. е. н., доцент, професор кафедри світового господарства і міжнародних економічних відносин, НН інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-6603-0761>

DOI: 10.32702/2306-6814.2024.4.12

ГІГ-ЕКОНОМІКА ЯК СЕРЕДОВИЩЕ ТРАНСФОРМАЦІЇ МІЖНАРОДНОГО РИНКУ ПРАЦІ

V. Panchenko,

Doctor of Economic Sciences, Associate Professor, Mariupol State University

N. Reznikova,

Doctor of Economic Sciences, Professor, Professor of the Department of World Economy and International Economic Relations, Educational and Scientific Institute of International Relations Taras Shevchenko National University of Kyiv

O. Ivashchenko,

PhD in Economics, Associate Professor, Associate Professor of the Department of International Economics, Borys Grinchenko Kyiv Metropolitan University

D. Rusak,

Doctor of Economic Sciences, Associate Professor, Professor of the Department of World Economy and International Economic Relations, Educational and Scientific Institute of International Relations Taras Shevchenko National University of Kyiv

GIG ECONOMY AS AN ENVIRONMENT FOR TRANSFORMATION OF THE INTERNATIONAL LABOR MARKET

Мета статті полягає в дослідженні феномену гіг-економіки та колаборативної економіки як середовища цифрових трансформацій міжнародного ринку праці. Глобальна нестабільність, зменшення економічної активності, скорочення робочих місць у виробничому секторі внаслідок деіндустріалізації та роботизації і, як наслідок, криза вартості життя та падіння купівельної спроможності — в числі факторів, що опосередковано детермінують безальтернативність розвитку цифрових платформ зайнятості на тлі зростаючої доступності інформаційних технологій та цифрової інфраструктури. Перехід від активної до пасивної політики на ринку праці, що реалізується урядами багатьох країн із провідними економіками, на тлі ерозії середнього класу диктує необхідність пошуку нових способів заробітку. Априорі вплив цифрових ринків праці на зайнятість неоднозначний: з одного боку, вони можуть підвищувати продуктивність за рахунок покращення процедур підбору персоналу та більш

гнучких умов праці, з іншого боку, внаслідок відсутності дієвих регуляторних процедур вони можуть призводити до "цифрової дискримінації" існуючих та потенційних працівників. Якщо цифрові ринки праці розглядати як простих посередників, то з цього випливає, що вони не зобов'язані гарантувати відповідність трудових відносин правам працівників (мінімальну заробітну плату, соціальне забезпечення тощо), не говорячи вже про право об'єднуватись у профспілки. Якщо розмір платформної економіки зростатиме, а цифрові ринки праці і надалі будуть розглядатися як просто посередники, тоді значна частина робочої сили ризикує бути позбавленою соціального захисту, а відтак соціальний розвиток буде відданий на відкуп економічним міркуванням. Через іманентну цифровим ринкам праці атомізацію виконуваних завдань, відбувається невпинне руйнування поняття "робоче місце" та "трудоий контракт". До тригерів розвитку платформної зайнятості нами зараховано: глобальне суперництво за таланти; глобальне суперництво за трудові ресурси; сервісізація економіки; структурні трансформації економіки під впливом цифровізації; асиметрії забезпеченості трудовими ресурсами; трансформація праці як фактору виробництва; розвиток цифрових технологій і глобальних мереж; становлення нових бізнес-моделей; посилення міжнародного руху робочої сили; становлення нових форм взаємодії на ринку праці; розвиток нових форм зайнятості. До числа характерних ознак ринків праці на цифрових платформах ми можемо зарахувати: (1) комодифікацію праці; (2) фрагментацію трудових відносин; (3) економізацію соціального життя; (4) калькуляцію людської праці; (5) часткову реципрокність.

The purpose of the article is to study the phenomenon of gig economy and collaborative economy as an environment of digital transformations of the international labor market. Technological barriers, regulatory and political factors, social and economic factors (differences in wage rates and taxes), as well as spatial factors shape the new geography of labor markets. It is inevitable to revise the concepts of rigid and flexible labor markets, as well as active and passive policies on them, migration, employment, online work. Competition for digital jobs leads to a decrease in the cost of digital labor, reduces incomes, which affects the formation of new forms of inequality of a digital nature. Digital employment platforms compensate for the manifestations of demographic changes, in particular, the aging of the population in countries with leading economies, as well as limit the growth of wages in many segments of the service market, and modify the manifestations of the processes of international labor migration. Modern conditions for the development of relations in the labor market are aimed at developing programs for preserving and creating new jobs for the future, taking into account demographic characteristics of the workforce for the coming period, as well as the development and active implementation of digital labor platforms, which will contribute to the development of regional markets labor in terms of adjusting migration policy programs and measures to ensure a balance between labor supply and demand.

Despite the difference in emphasis, scientists unanimously recognize the ability to regulate the supply and demand of labor with the help of information technology as a key characteristic of the collaborative economy. If the size of the platform economy grows and digital labor markets continue to be seen as mere intermediaries, then a large part of the workforce risks being deprived of social protection, and thus social development will be bought off by economic considerations.

Digital competencies make an irrefutable contribution to the promotion of competitiveness based on the mastery of digital technologies and platforms and are an effective way to counter digital discrimination. Digital competencies have become the most important attribute not only of highly qualified specialists, but also of specialists who perform atomized tasks. The process of automation in the manufacturing sector and robotization in the service sector will inevitably lead to a reduction in the cost of human labor. The formation of digital labor markets, although it limits wage growth, is nevertheless unable to compete with the low cost of implementing software robots. In the era of digitalization development, the need to identify new sources of digital development of human capital becomes especially relevant. Digital labor platforms are changing the approach to pricing in the labor market, when the inability to enter into negotiations with a potential employer without an intermediary leads to the fact that labor prices are determined and assigned unilaterally.

Due to the atomization of tasks inherent in digital labor markets, the concepts of "workplace" and "employment contract" are constantly being destroyed. Among the triggers for the development of platform employment, we include: global competition for talent; global competition for labor resources; servicing of the economy; structural transformations of the economy under the influence of digitalization; asymmetries in the supply of labor resources; transformation of labor as a factor of production; development of digital technologies and global networks; formation of new business models; strengthening of the international labor force movement; formation of new forms of interaction on the labor market; development of new

forms of employment. Among the characteristic features of labor markets on digital platforms, we can include: (1) commodification of labor; (2) fragmentation of labor relations; (3) economization of social life; (4) calculation of human labor; (5) partial reciprocity.

Ключові слова: цифровізація, трансформація, цифровий розвиток, соціальний розвиток, цифрова економіка, міжнародна міграція, цифрова інфраструктура, гіг-економіка, шерінгова економіка, колаборативна економіка, платформна економіка, технології, цифрова платформа, ринок праці, цифрова праця, робоча сила, людський капітал, зайнятість, цифрова нерівність, ринок послуг, цифрові послуги, краудсорсинг.

Key words: digitalization, transformation, digital development, social development, digital economy, digital infrastructure, gig economy, sharing economy, collaborative economy, platform economy, technology, digital platform, labor market, digital work, workforce, human capital, employment, digital inequality, service market, digital services, crowdsourcing.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Дж. Пек [1] ще у 1989 році [2] наголошував на необхідності реконцептуалізації локальних ринків праці під впливом примату "офшорної свідомості" ринкових агентів над раціональністю держави. Технологічні бар'єри (транспортні витрати та доступність широкосмугового зв'язку), політичні чинники (наявність віз та дозволів на роботу), соціальні (наявність навичок та вільне володіння мовою) та економічні фактори (відмінність у ставках заробітної плати та податки), а також просторові чинники (робота, що вимагає перебування у певних місцях або не передбачає прив'язки до географії) формують нову географію ринків праці [2]. Неминучо стає ревізія понять жорстких та гнучких ринків праці, так само як і активної й пасивної політик на них, міграції, зайнятості, онлайн-роботи. Конкуренція за цифрові робочі місця призводить до зниження вартості цифрової праці, зменшує доходи, що впливає на становлення нових форм нерівності [3]. При цьому платформи цифрової зайнятості компенсують прояви демографічних змін, зокрема старіння населення в країнах з провідними економіками, а також обмежують зростання заробітних плат в багатьох сегментах ринку послуг, модифікують форми прояву процесів міжнародної міграції робочої сили.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Ф. Браземанн, В. Ледонвірта, О. Кессі [4], К. Г. Абрахам, Дж. С. Халтівангер, К. Сандаскі та Дж. Р. Сплетцер [5], М. Грехам і М. Анвар [6], К. Ле Людек, П. Тубаро і А.А. Касілі [7] солідаризують у тому, що цифрові робочі місця сприяють становленню феномену віртуальної міграції, тим самим трансформуючи географію руху міжнародних трудових ресурсів та форми її прояву. На думку Г. Петропулоса [8], Р. Воган і Р. Даверіо [9], М. Беттега, Р. Масу [10], В.-П. де Гроен та І. Мазеллі [11], Дж. Вудкок і М. Грэм [12], М. Шефер і Н. Шварцкопф [13], Дж. Докко, М. Мамфорд і Д. Уйтмор Шанценбах [14], становлення колаборативної та гіг-економіки може стати потужним механізмом соціально-економічного розвитку, оскільки лівова частка глобальної цифрової робочої сили проживає в країнах, що розвиваються. Н. Азьмук [15] було досліджено особливості формування та розвитку зайнятості через цифрові платформи, а також визначено соціальні та економічні ризики такої зайнятості. В. Кохан [16] виокремлює правові ознаки

цифрових платформ, характеризуючи їх як організаційну макроодиницю в сучасному цифровому середовищі, в межах якої утворюється особливий режим взаємодії — екосистема.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Мета статті полягає в дослідженні феномену гіг-економіки та колаборативної економіки як середовища цифрових трансформацій міжнародного ринку праці.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Цифрові трудові платформи як нова форма координації надання трудових послуг формують новий тип цифрової зайнятості, при якій організації або окремі особи використовують онлайн-платформу для доступу до інших організацій або окремих осіб для вирішення конкретних задач або надання конкретних послуг в обмін на оплату на гнучких принципах ціноутворення. Слід розрізняти веб-платформи, де робота передається на аутсорсинг шляхом відкритого звернення до групи виконавців, географічно не пов'язаних між собою ("краудворк"), та додатками, прив'язаними до певної географічної місцевості. Об'єктом посередництва цифрових платформ зайнятості є не робота в традиційному сенсі, а окреме завдання чи послуга, а управління здійснюється не напряму, а за допомогою алгоритмів, тобто покрокових наборів інструкцій для автоматизації оптимального розподілу, моніторингу та оцінки робочих місць. А. Руврой і Т. Бернс [17] виокремлюють нові характеристики цифрового ринку праці, окремо відзначаючи "алгоритмічну керованість" — раціональність, засновану на автоматизованому зборі, агрегації та аналізі великих даних з метою моделювання, прогнозування та попереджувального впливу на можливу поведінку. Наприклад, змушуючи працівників взаємодіяти на ринку як конкурентів, а не як співробітників у команді, і розробляючи інтерфейси, які не дозволяють їм спілкуватися або дізнаватися один про одного, платформи запобігають появі критичного політичного суб'єкта і, таким чином, зменшують можливість колективних дій. Крім того, платформи формують нову залежність працівників, гейміфікуючи їхню продуктивність та використовуючи індикатори та оцінки продуктивності на основі відгуків клієнтів та колег, щоб створити горизонтальну однорангову систему домінування. По суті, тим самим

платформи формують людський капітал у мережевий людський капітал, який може бути проявлений за умови наявного доступу до відповідної цифрової екосистеми.

Гіг-економіка — це ринок праці, що характеризується нетрадиційними, незалежними та короткостроковими трудовими відносинами (див. Рис. 1). Термін "краудсорсинг" вперше був уведений в науковий обіг Дж. Хоу [18], який об'єднав слова "натовп" та "аутсорсинг" з тим, аби підкреслити специфіку нових відносин на ринку праці: завдання передаються на аутсорсинг та адресуються анонімній групі у мережі для генерації широкого спектра ідей чи рішень. На відміну від "гіг-економіки", зміст завдання в "краудсорсингу" обмежено робочими веб-сервісами.

Краудсорсинг — це тип спільної онлайн-діяльності, в якій фізична особа, установа, некомерційна організація або компанія пропонує групі людей з неоднорідною спеціалізацією, компетенціями та знаннями за допомогою гнучкого відкритого конкурсу надати можливість добровільного виконання завдань. Розв'язання задачі різної складності та модульності, в якій має брати участь натовп, вкладаючи свою працю, гроші, знання та/або досвід, має спричинити отримання взаємної вигоди.

Рис. 1. Гіг-економіка як середовище розвитку платформної зайнятості

Джерело: розроблено авторами.

У середовищі "крауд-роботи" замість двосторонніх відносин між роботодавцем та працівником встановлюється взаємодія між трьома стейкхолдерами: (1) роботодавець/краудсорсер, який прагне вирішити конкретне завдання або виконати роботу; (2) натовп (крауд), найнятий для вирішення одного завдання із коротким терміном контракту; (3) платформа, що рекламує та поширює завдання та модерує ринок. Роботи та завдання, що виконуються в "гіг-економіці", можуть бути як веб-товарами, такими як додатки, так і фізичними,

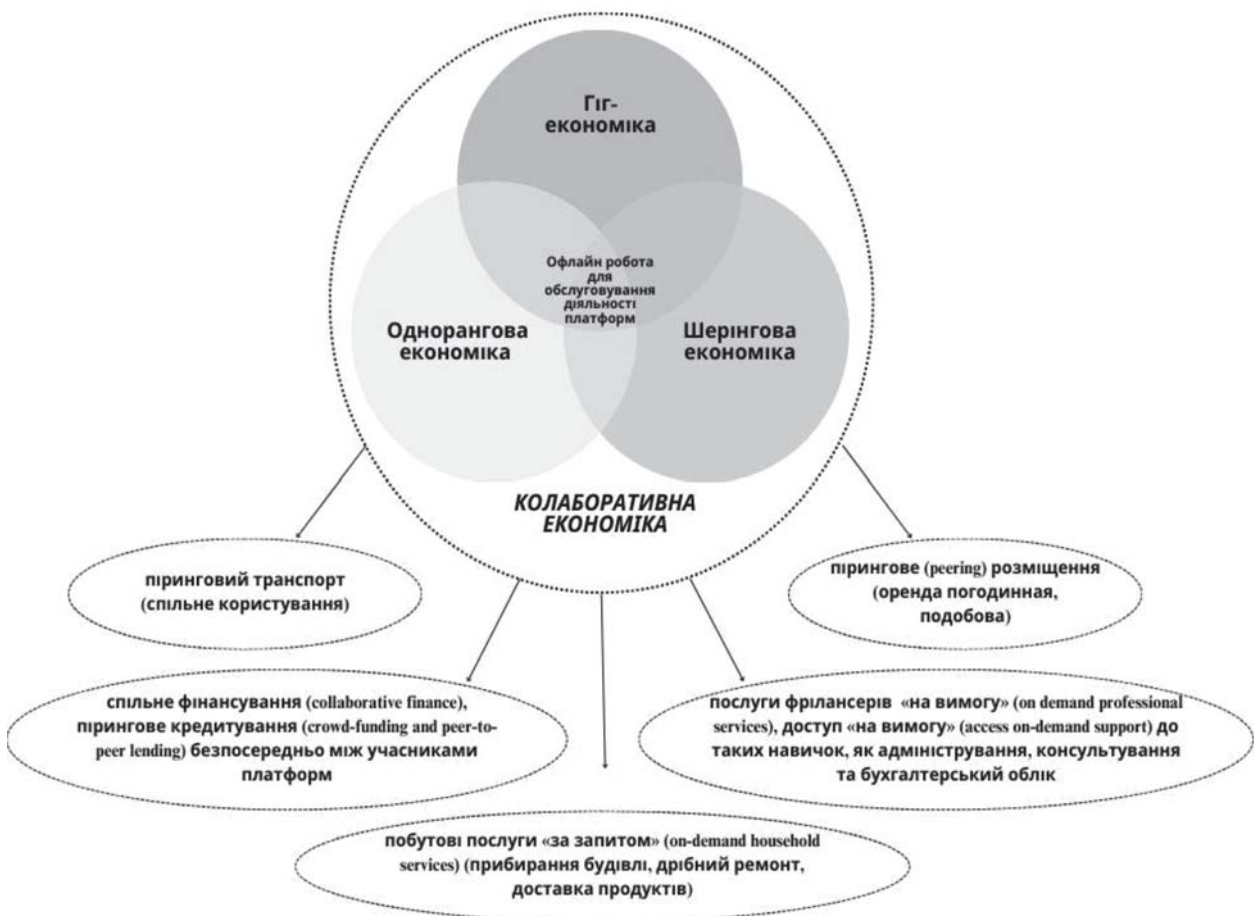

Рис. 2. Місце гіг-економіки в колаборативній економіці

Джерело: розроблено авторами.

Рис. 3. Тригери розвитку платформної зайнятості

Джерело: розроблено авторами.

наприклад, послугами, для яких потрібне спеціалізоване обладнання або спеціальне місце (транспортна служба Uber, де пасажирів перевозить незалежний підрядник замість класичних компаній таксі). По суті, через іманентну цифровим ринкам праці атомізацію виконуваних завдань, відбувається невпинне руйнування поняття "робоче місце" та "трудоий контракт".

I. Мазеллі, К. Ленартс та М. Беблаві [19] визначають колаборативну економіку як економічну систему децентралізованих мереж та ринків, яка розкриває цінність недостатньо використовуваних активів шляхом зіставлення потреб та наявних ресурсів без залучення традиційних посередників, і проявляє себе через: (1) доступ до продуктів чи послуг без необхідності володіння базовими активами; (2) перерозподіл товарів; (3) обмін нематеріальних активів (див. Рис. 2).

Попри відмінності в акцентах, ключовою характеристикою колаборативної економіки вчені одноставно визнають здатність регулювати попит і пропозицію робочої сили за допомогою інформаційних технологій. Основними учасниками бізнес-моделей колаборативної економіки виступають: (1) постачальники послуг (при-

ватні чи професійні), які спільно використовують активи, ресурси, час та навички; (2) користувачі, які споживають надані активи; (3) посередники, які зв'язують через цифрові платформи постачальників зі споживачами та які також можуть полегшувати транзакції. Угоди зазвичай передбачають зміну власника і можуть бути тимчасовими, а посередники стягують комісію за проведені транзакції.

До тригерів розвитку платформної зайнятості

нами зараховано: глобальне суперництво за таланти; глобальне суперництво за трудові ресурси; сервісизація економіки; структурні трансформації економіки під впливом цифровізації; асиметрії забезпеченості трудовими ресурсами; трансформація праці як фактору виробництва; розвиток цифрових технологій і глобальних мереж; становлення нових бізнес-моделей; посилення міжнародного руху робочої сили; становлення нових форм взаємодії на ринку праці; розвиток нових форм зайнятості (див. Рис. 3).

Єврофонд наголошує, що становлення нових форм зайнятості стає наслідком невпинної зміни традиційних відносин на ринку праці (див. Рис. 4) [20].

До числа характерних ознак ринків праці на цифрових платформах ми можемо зарахувати: (1) комодифікацію праці; (2) фрагментацію трудових відносин; (3) економізацію соціального життя; (4) калькуляцію людської праці; (5) часткову реципрокність (див. Рис. 5).

ВИСНОВКИ

Глобальна нестабільність, зменшення економічної активності, скорочення робочих місць у виробничому секторі внаслідок деіндустріалізації та роботизації і, як на-

Рис. 4. Нові форми зайнятості в умовах трансформації міжнародних ринків праці

Джерело: розроблено за [20].

Рис. 5. Характерні ознаки платформ цифрової праці

Джерело: розроблено за [20].

слідок, криза вартості життя та падіння купівельної спроможності — в числі факторів, що опосередковано детермінують безальтернативність розвитку цифрових платформ зайнятості на тлі зростаючої доступності інформаційних технологій та цифрової інфраструктури. Перехід від активної до пасивної політики на ринку праці, що реалізується урядами багатьох країн із провідними економіками, на тлі ерозії середнього класу диктує необхідність пошуку нових способів заробітку. Априорі вплив цифрових ринків праці на зайнятість неоднозначний: з одного боку, вони можуть підвищувати продуктивність за рахунок покращення процедур підбору персоналу та більш гнучких умов праці, з іншого боку, внаслідок відсутності дієвих регуляторних процедур вони можуть призводити до "цифрової дискримінації" існуючих та потенційних працівників. Якщо цифрові ринки праці розглядати як простих посередників, то з цього випливає, що вони не зобов'язані гарантувати відповідність трудових відносин правам людини, як то мінімальну заробітну плату, відпускні, відпустку у зв'язку з вагітністю та пологами або відпустку через хворобу, а також соціальне забезпечення, не говорячи вже про право об'єднуватись у профспілки. Якщо розмір платформної економіки зростатиме, а цифрові ринки праці і надалі будуть розглядатися як просто посередники, тоді значна частина робочої сили ризикує бути позбавленою соціального захисту, а відтак соціальний розвиток буде відданий на відкуп економічним міркуванням.

Література:

1. Peck J. Work-place: The social regulation of labor markets. New York: Guilford Press, 1996. 338 pp.
2. Peck J. Reconceptualizing the local labour market: Space, segmentation and the state. Progress in Human Geography. 1989. Vol. 3. P. 42—61.

3. Резнікова Н., Булатова О., Панченко В., Іващенко О. Цифрова трансформація ринку праці: платформа економіка і нові загрози нерівності в умовах техноглобалізму. Агросвіт. 2023. № 18. С. 33—42.

4. Braesemann F., Lehdonvirta V., Kassi O. ICTs and the Urban-Rural Divide: Can Online Labour Platforms Bridge the Gap? 2020. URL: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=3578515

5. Abraham K., Haltiwanger J., Sandusky K., Spletzer J. Measuring the gig economy: Current knowledge and open issues. 2018. URL: https://www.nber.org/system/files/working_papers/w24950/w24950.pdf

6. Graham M., Anwar M. The global gig economy: Towards a planetary labour market? First Monday. 2019. Vol. 24. URL: <https://firstmonday.org/ojs/index.php/fm/article/view/9913/7748>

7. Le Ludec C., Tubaro P., Casilli A. Counting 'micro-workers': societal and methodological challenges around new forms of labour. Work Organisation, Labour & Globalisation. 2020. Vol. 14 (1). P. 67—82.

8. Petropoulos G. An economic review of the collaborative economy. Policy Contribution. 2017. Vol. 5. URL: <https://www.bruegel.org/sites/default/files/wp-content/uploads/2017/02/PC-05-2017.pdf>

9. Vaughan R., Daverio R. Assessing the size and presence of the collaborative economy in Europe. 2016. URL: <https://www.pwc.es/es/publicaciones/digital/evaluacion-economia-colaborativa-europa.pdf>

10. Bettega M., Masu R., Diogo P. A., Lucia V. Collaborative Economy in Portugal: The Recent Evolution. 2021. URL: https://mpira.ub.uni-muenchen.de/110243/1/MPRA_paper_110243.pdf

11. De Groen W-P., Maselli I. The Impact of the Collaborative Economy on the Labour Market. 2016. URL:

https://aei.pitt.edu/76467/1/SR138Collaborative-Economy_0.pdf

12. Woodcock J., Graham M. The Gig Economy A Critical Introduction. 2020. URL: <http://acdc2007.free.fr/woodcock2020.pdf>

13. Schafer M., Schwarzkopf N. Gig Economy: Opportunity or Risk for the Labour Market? 2019. URL: <https://www.kas.de/documents/252038/4521287/AA349+Gig+Economy+ENGL.pdf/07894e08-2770-c349-ac20-da77d6e886b8?version=1.0&t=1556607568526>

14. Dokko J., Mumford M., Schanzenbach D. Workers and the Online Gig Economy. 2015. URL: https://www.hamiltonproject.org/assets/files/workers_and_the_online_gig_economy.pdf

15. Альмук Н.А. Зайнятість через цифрові платформи — нова реальність сучасної економіки: виклики та стратегії адаптації. Економічний простір. 2019. № 152. С. 66—80.

16. Кохан В. П. Цифрова платформа як інструмент цифрової економіки. Право та інновації. 2021. № 1(33). С. 29—34.

17. Rouvroy A., Berns T. Algorithmic governmentality and prospects of emancipation. *Reseaux*. 2013. Vol. 177 (1). P. 163—196.

18. Howe J. The rise of crowdsourcing. *Wired magazine*. 2006. Vol. 14 (6). P. 1—4.

19. Maselli I., Lenaerts K., Beblavy M. Five things we need to know about the collaborative economy. 2016. URL: https://www.ted.com/talks/rachel_botsman_the_case_for_collaborative_consumption/transcript?language=en

20. Weber T., Hurley J., Mandl I., Bisello M., Vacas-Soriano C. Labour market changes: Trends and policy approaches towards flexibilisation. 2020. URL: <https://www.eurofound.europa.eu/en/publications/2020/labour-market-change-trends-and-policy-approaches-towards-flexibilisation>

References:

1. Peck, J. (1996), *Work-place: The social regulation of labor markets*, Guilford Press, New York, US.

2. Peck, J. (1989), "Reconceptualizing the local labour market: Space, segmentation and the state", *Progress in Human Geography*, vol. 3, pp. 42—61.

3. Reznikova, N., Bulatova, O., Panchenko, V. and Ivashchenko, O. (2023), "Digital transformation of the labor market: the platform economy and new threats of inequality in the conditions of technoglobalism", *Agrosvit*, vol. 18, pp. 33—42.

4. Braesemann, F., Lehdonvirta, V. and Kassi, O. (2020), "ICTs and the Urban-Rural Divide: Can Online Labour Platforms Bridge the Gap?", available at: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=3578515 (Accessed 01 Feb 2024).

5. Abraham, K., Haltiwanger, J., Sandusky, K. and Spletzer, J. (2018), "Measuring the gig economy: Current knowledge and open issues", available at: https://www.nber.org/system/files/working_papers/w24950/w24950.pdf (Accessed 01 Feb 2024).

6. Graham, M. and Anwar, M. (2019), "The global gig economy: Towards a planetary labour market?", *First Monday*, [Online], vol. 24, available at: [https://first-](https://first-monday.org/ojs/index.php/fm/article/view/9913/7748)

[monday.org/ojs/index.php/fm/article/view/9913/7748](https://first-monday.org/ojs/index.php/fm/article/view/9913/7748) (Accessed 01 Feb 2024).

7. Le Ludec, C., Tubaro, P. and Casilli, A. (2020), "Counting 'micro-workers': societal and methodological challenges around new forms of labour", *Work Organisation, Labour & Globalisation*, vol. 14, no. 1, pp. 67—82.

8. Petropoulos, G. (2017), "An economic review of the collaborative economy", *Policy Contribution*, [Online], vol. 5, available at: <https://www.bruegel.org/sites/default/files/wp-content/uploads/2017/02/PC-05-2017.pdf> (Accessed 01 Feb 2024).

9. Vaughan, R. and Daverio, R. (2016), "Assessing the size and presence of the collaborative economy in Europe", available at: <https://www.pwc.es/es/publicaciones/digital/evaluacion-economia-colaborativa-europa.pdf> (Accessed 01 Feb 2024).

10. Bettega, M., Masu, R., Diogo, P. A. and Lucia, V. (2021), "Collaborative Economy in Portugal: The Recent Evolution", available at: https://mpa.ub.uni-muenchen.de/110243/1/MPRA_paper_110243.pdf (Accessed 01 Feb 2024).

11. De Groen, W.-P. and Maselli, I. (2016), "The Impact of the Collaborative Economy on the Labour Market", available at: https://aei.pitt.edu/76467/1/SR138CollaborativeEconomy_0.pdf (Accessed 01 Feb 2024).

12. Woodcock, J. and Graham, M. (2020), "The Gig Economy A Critical Introduction", available at: <http://acdc2007.free.fr/woodcock2020.pdf> (Accessed 01 Feb 2024).

13. Schafer, M. and Schwarzkopf, N. (2019), "Gig Economy: Opportunity or Risk for the Labour Market?", available at: <https://www.kas.de/documents/252038/4521287/AA349+Gig+Economy+ENGL.pdf/07894e08-2770-c349-ac20-da77d6e886b8?version=1.0&t=1556607568526> (Accessed 01 Feb 2024).

14. Dokko, J., Mumford, M. and Schanzenbach, D. (2015), "Workers and the Online Gig Economy", available at: https://www.hamiltonproject.org/assets/files/workers_and_the_online_gig_economy.pdf (Accessed 01 Feb 2024).

15. Al'muk, N.A. (2021), "Digital employment platform as a new reality of modern economy: challenges and adaptation strategies", *Ekonomichnyj prostir*, vol. 152, pp. 66—80.

16. Kokhan, V. P. (2019), "Digital platform as a digital economy tool", *Pravo ta innovatsii*, vol. 1 (33), pp. 29—34.

17. Rouvroy, A. and Berns, T. (2013), "Algorithmic governmentality and prospects of emancipation", *Reseaux*, vol. 177, no. 1, pp. 163—196.

18. Howe, J. (2006), "The rise of crowdsourcing", *Wired magazine*, vol. 14, no. 6, pp. 1—4.

19. Maselli, I., Lenaerts, K. and Beblavy, M. (2016), "Five things we need to know about the collaborative economy", available at: https://www.ted.com/talks/rachel_botsman_the_case_for_collaborative_consumption/transcript?language=en (Accessed 01 Feb 2024).

20. Weber, T., Hurley, J., Mandl, I., Bisello, M. and Vacas-Soriano, C. (2020), "Labour market changes: Trends and policy approaches towards flexibilisation", available at: <https://www.eurofound.europa.eu/en/publications/2020/labour-market-change-trends-and-policy-approaches-towards-flexibilisation> (Accessed 01 Feb 2024).

Стаття надійшла до редакції 02.02.2024 р.

В. В. Бобиль,

д. е. н., професор, Український державний університет науки і технологій

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-7306-3905>

О. А. Топоркова,

к. е. н., доцент, Український державний університет науки і технологій

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-0956-3638>

І. Г. Аберніхіна,

к. е. н., доцент, Український державний університет науки і технологій

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-0692-1276>

DOI: 10.32702/2306-6814.2024.4.19

СКЛАДОВІ ЕЛЕМЕНТИ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ СТРАХОВОЇ КОМПАНІЇ

V. Bobyl,

Doctor of Economic Sciences, Professor, Ukrainian State University of Science and Technology

O. Toporkova,

PhD in Economics, Associate Professor, Ukrainian State University of Science and Technology

I. Abernikhina,

PhD in Economics, Associate Professor, Ukrainian State University of Science and Technology

COMPONENT ELEMENTS OF ECONOMIC SECURITY OF THE INSURANCE COMPANY

В статті обґрунтовано актуальність та важливість дослідження питання економічної безпеки страхових компаній. Авторами доведено, що забезпечення економічної безпеки страхової компанії є постійним процесом, який вимагає неперервного моніторингу та адаптації до нових викликів та умов. Авторами статті досліджені сучасні підходи до визначення сутності поняття "економічна безпека страхової компанії". На основі проведеного аналізу та дослідження сучасних наукових публікацій, авторами сформульоване власне бачення сутності "економічна безпека страхової компанії". Авторами статті обґрунтовані фактори, від яких залежить економічна безпека страхових компаній та надана їх коротка характеристика. Авторами запропоновано узагальнення основних елементів економічної безпеки страхової компанії та елементів механізму управління нею. Запропоновані елементи представляють лише загальний огляд того, що може включати в себе економічна безпека страхової компанії. Автори вважають, що реальний набір складових може змінюватися в залежності від конкретних умов та стратегій кожної компанії.

The article substantiates the relevance and importance of studying the issue of economic security of insurance companies.

The authors prove that ensuring the economic security of an insurance company is an ongoing process that requires continuous monitoring and adaptation to new challenges and conditions.

The authors of the article have studied modern approaches to defining the essence of the concept of "economic security of an insurance company" and have identified two key ones, in the authors' opinion: 1) the economic security of insurance companies is considered as ensuring national interests, resilience to threats, and expanded reproduction; 2) the study of economic security of insurance companies through the key functions of an insurance company, in particular, fulfilment of financial obligations, risk management, portfolio balancing, and ensuring the growth of investment capital.

Based on the analysis and research of modern scientific publications, the authors formulate their own vision of the essence of "economic security of an insurance company", which includes financial stability, effective risk management, compliance with legislation and standards.

The authors of the article substantiate the factors on which the economic security of insurance companies depends and provide a brief description of them. Among these factors, the authors highlight the key ones: the ability to adapt to changes, risk management and resilience to economic challenges, which is especially relevant in connection with current challenges, in particular, military operations.

The authors propose a generalisation of the main elements of economic security of an insurance company and elements of its management mechanism. The proposed elements represent only a general overview of what the economic security of an insurance company may include.

The authors believe that the actual set of components may vary depending on the specific conditions and strategies of each company. In the authors' opinion, prospects for further research in this area may include studying the impact of global events on the economic security of insurance companies, developing integrated approaches to assessing the level of economic security of insurance companies, and analysing the impact of local and international regulatory changes on economic security.

Ключові слова: страхова компанія; економічна безпека; управління економічною безпекою; фактори, що впливають на економічну безпеку; елементи економічної безпеки; механізм управління економічною безпекою.

Key words: insurance company; economic security; economic security management; factors influencing economic security; elements of economic security; mechanism of economic security management.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

В умовах економічно-політичної нестабільності в Україні та активного розвитку світових інтеграційних процесів, національна економіка і, зокрема її страховий ринок, піддається впливу значної кількості зовнішніх та внутрішніх загроз. Страховий ринок, в свою чергу, стає ключовим інструментом вирішення ряду проблем у сфері захисту суб'єктів господарювання та визначає вектор успішності та стійкості у забезпеченні економічної безпеки країни.

Страхові компанії, як одні з ключових учасників фінансового ринку країни, відіграють важливу роль у економічному відновленні та поверненню економічної активності бізнесу після певних негативних подій, що знижує рівень завданих збитків економіці країни. Саме тому питання економічної безпеки страхових компаній набуває важливості та актуальності. Загалом, економічна безпека є критичним аспектом стійкості та успішності страхових компаній, дозволяючи їм ефективно виконувати свої функції: забезпечувати захист власності та бізнесу і сприяти економічній безпеці країни.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ, В ЯКИХ ЗАПОЧАТКОВАНО РОЗВ'ЯЗАННЯ ДАНОЇ ПРОБЛЕМИ І НА ЯКІ СПИРАЄТЬСЯ АВТОР, ВИДІЛЕННЯ НЕ ВИРІШЕНИХ РАНІШЕ ЧАСТИН ЗАГАЛЬНОЇ ПРОБЛЕМИ, КОТРИМ ПРИСВЯЧУЄТЬСЯ ОЗНАЧЕНА СТАТТЯ

Серед вчених, що досліджують теоретичні та практичні аспекти економічної безпеки страхових компаній можна виділити наступні публікації: науковцем Омельчук Л.В. досліджено сутнісні характеристики економічної безпеки страхової компанії з позиції теорії безпекознавства [1], а економічну безпеку страхової компанії він тлумачить за ключовими функціями діяльності страхової компанії; науковцями Ситник Н. С., Тишковець М. М. [2] розглянуто фінансово-економічна безпека страхової компанії та напрями її забезпечення; дослідником Яворською Т. обгрунтовано концептуальні положення гарантування безпеки страхових компаній в Україні [3]; науковець Бовсуновська Г. С. у своєму дослідженні детально характеризує принципи забезпечення економічної безпеки страхової організації [4]; науковець Герасимова І. досліджуючи управління фінансовими ризи-

ками страхових компаній з метою забезпечення економічної безпеки наводить власне бачення економічно безпечної страхової компанії [5]; Фурман В. М., Зачосова Н. В. у своїх дослідженнях узагальнюють особливості управління економічною безпекою сучасних страхових компаній як одного із видів фінансових установ [6]; Ревак І. О., Омельчук Л. В. досліджують структуру та функціональне призначення механізму управління економічною безпекою страхових компаній [7]; Ситник Н., Михайлюк М. обґрунтовують у своїх публікаціях загрози та ризики фінансової безпеки страхового ринку України в умовах війни з точки зору економічної безпеки страхових компаній [8]. Багато проблем стосовно напрямів забезпечення економічної безпеки страхової компанії залишаються ще невирішеними, незважаючи на підвищений інтерес та увагу сучасних дослідників до даного питання.

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ (ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ)

Метою статті є дослідження підходів щодо визначення сутності поняття "економічна безпека страхової компанії" та обґрунтування ключових елементів економічної безпеки страхової компанії та механізму управління нею.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ З ПОВНИМ ОБґРУНТУВАННЯМ ОТРИМАНИХ НАУКОВИХ РЕЗУЛЬТАТІВ

Основна ідея економічної безпеки пов'язана з сутністю економічної системи та принципами ринкової економіки. В своєму дослідженні Л. В. Омельчук [1] розглядає напрямки тлумачення сутності поняття "економічна безпека" виділяючи наступні: стан забезпечення національних інтересів і здатності розвитку економіки, комплекс заходів, здатність до розширеного відтворення, стійкість до загроз та формулюючи власне визначення: "стан захищеності життєво важливих інтересів особистості, суспільства і держави, людства в цілому від внутрішніх і зовнішніх загроз; конкретний стан і ступінь захищеності будь-якого суб'єкта та його спроможність протистояти змінам умов існування; стан і здатність економічної системи протистояти небезпеці руйнування її організаційної структури і статусу, а також перешкодам досягнення цілей розвитку; здатність системи протистояти загрозі виникнення втрат".

Економічну безпеку страхової компанії дослідник Л. В. Омельчук тлумачить за ключовими функціями діяльності страхової компанії: по перше, здатність страховика вчасно й у повному обсязі виконувати взяті на себе зобов'язання, зокрема фінансові, провадити адекватну тарифну політику; по друге, стан захищеності усіх видів діяльності страховика від різного роду загроз та ризиків з метою недопущення (уникнення) їх реалізації, вміння професійно управляти страховими ризиками; по третє, досягнення оптимального співвідношення між видами страхування у збалансованому портфелі, тобто забезпечення ринкового рівня дохідності за помірною

Таблиця 1. Сутність визначення поняття "економічна безпека страхової компанії" та "управління економічною безпекою страхової компанії" в наукових публікаціях

Автор	Визначення поняття
Яворська Т.В. [3]	пропонує під економічно безпечною страховою компанією розуміти страховика, що виважено підходить до здійснення своєї діяльності, оперативно реагує на будь-які ринкові невдачі, зовнішні та внутрішні загрози з метою їх мінімізації або уникнення.
Бовсуновська Г. С. [4]	економічна безпека страхової організації – це такий стан її функціонування, за якого найбільш ефективно використовуються всі види власних та залучених ресурсів (фінансові, матеріально-технічні, інтелектуальні, кадрові, інформаційні), забезпечується сталий розвиток та рентабельність, гарантується дотримання належного рівня фінансової стійкості та платоспроможності, ефективно розміщуються страхові резерви у відповідності до взятих на себе зобов'язань, підтримується конкурентоспроможність компанії на ринку страхових послуг, а також створюються умови для захисту компанії від прояву потенційних та реальних загроз, небезпек та ризиків.
Герасимова І. Ю. [5]	економічно безпечна страхова компанія – це суб'єкт господарювання, який характеризується стабільністю економічного і фінансового розвитку, ефективністю нейтралізації зовнішніх і внутрішніх ризиків з метою їх мінімізації або уникнення
В. М. Фурман, Н. В. Зачосова [6]	під управлінням економічною безпекою страхової компанії пропонуємо розуміти один із процесів менеджменту страхової компанії, що спрямований на досягнення високого рівня захисту її ресурсів від негативного впливу різного роду загроз шляхом реалізації широкого спектру управлінських рішень щодо використання наявних у страхової компанії фінансових можливостей та контролю ризиків, що їх супроводжують, задля гарантування інтересів компанії та її клієнтів під час надання страхових послуг.
І. О. Ревак, Л. В. Омельчук [7]	в основі управління економічною безпекою страхової компанії є механізм управління, що становить складний динамічний структурно-функціональний комплекс пов'язаних елементів. За внутрішньою будовою цей механізм складається з методів, важелів та комплексу забезпечення (управлінського, економічного, організаційного, інформаційного), а за функціональним призначенням є невід'ємною частиною системи управління економічною безпекою страховика

Джерело: узагальнено авторами на основі [3–7].

ризик; по четверте, процес забезпечення приросту інвестиційного капіталу.

З такою позицією визначення економічної безпеки страхової компанії погоджуються науковці Н. С. Ситник та М. М. Тишковець [2].

В наукових публікаціях авторами досить часто досліджуються паралельно поняття "економічна безпека" та "управління економічною безпекою"

В таблиці 1 авторами узагальнено підходи до визначення сутності економічної безпеки страхової компанії сучасними дослідниками.

Окрім підходів до розуміння поняття "економічна безпека страхової компанії", що зазначені в таблиці 1, в наукових публікаціях окремі дослідники вказують на необхідність формування системи забезпечення економічної безпеки страхових компаній.

Отже, досягнення економічної безпеки страхової компанії вимагає комплексного підходу та управління різноманітними аспектами її фінансової та операційної діяльності. Однак важливо враховувати, що економічна безпека — це постійний процес, який вимагає безперервного моніторингу та адаптації до нових викликів та умов.

На основі вище викладеного авторами пропонується власне бачення сутності поняття "економічна безпека страхової компанії": економічна безпека страхової компанії — це стан, коли компанія має достатні фінан-

Таблиця 2. Фактори, від яких залежить економічна безпека страхових компаній

Фактори	Характеристика
Ризикованість страхового портфеля (типи страхування)	Різні види страхування мають різні рівні ризику. Наприклад, страхування життя може мати менший ризик порівняно зі страхуванням від природних катастроф або автострахуванням.
Економічні коливання	Зміни у кон'юктурі економіки можуть впливати на попит на страхові послуги та інвестиційні доходи компанії.
Рівень конкуренції	Загострена конкуренція на ринку може призвести до зниження цін на страхові послуги, що впливає на доходи компанії.
Рівень страхових премій та виплат	Збільшення кількості та розміру виплат може суттєво вплинути на фінансову стійкість компанії.
Стан фінансових ринків	Зміни в процентах, цінах акцій та інших фінансових показниках можуть впливати на доходи від інвестицій страхової компанії.
Нормативне регулювання	Зміни в законодавстві та регулюванні страхового сектору можуть впливати на умови діяльності та вимоги до фінансового забезпечення.
Стан портфеля облігацій	Інвестиції в облігації та інші фінансові інструменти пов'язані з кредитним ризиком, який може впливати на прибутковість компанії.
Ризик природних катастроф	Застраховані події, такі як землетруси, урагани або повені, можуть створювати значні витрати на виплати.
Захист від кіберзагроз	Зростання кількості кіберзагроз може вимагати значних інвестицій у технологічні засоби безпеки.
Зміни в структурі населення	Демографічні та соціальні зміни можуть впливати на обсяг попиту на різні види страхових послуг.

Джерело: систематизовано авторами.

Рис. 1. Елементи економічної безпеки страхової компанії та механізму управління нею

Джерело: розроблено авторами.

сові ресурси та ефективні стратегії управління ризиками для забезпечення стійкості та надійності її фінансового стану. Це означає, що компанія може ефективно вирішувати фінансові зобов'язання, виплачувати страхові виплати та витримувати зовнішні впливи, такі як зміни на ринку чи несприятливі економічні умови.

Основними елементами запропонованого визначення поняття "економічна безпека страхової компанії" є фінансова стійкість, здатність вирішувати фінансові зобов'язання, адекватне управління ризиками та відповідність законодавству і стандартам.

Окрім зазначеного, автори вважають, що економічна безпека є ключовим елементом довіри клієнтів, регуляторів та інших зацікавлених сторін до діяльності страхової компанії.

Економічна безпека страхової компанії залежить від різноманітних факторів, які взаємодіють і впливають на її фінансову стійкість та успішність функціонування. В таблиці 2 наведено найбільш важливі на думку авторів фактори та їх коротка характеристика.

Ці фактори взаємодіють та визначають економічну безпеку страхової компанії. Здатність компанії адаптуватися до змін, ефективно управляти ризиками та забезпечити стійкість до економічних викликів грає ключову роль у досягненні та підтриманні її економічної безпеки.

З лютого 2022 року страховий ринок переживає складний період, оскільки до існуючих загроз та ризиків, додаються нові, які спричинені воєнними діями на території України та становлять загрозу фінансовій безпеці страхового ринку України.

До них можна віднести [8, с. 170]:

1. Подання неповної та недостовірної інформації про фінансовий стан страховика.
2. Недотримання страховиками нормативів платоспроможності та ризиковості операцій.
3. Втрата майна внаслідок воєнних дій.
4. Невиконання зобов'язань за полісами добровільного медичного страхування на територіях, де відбуваються воєнні дії.
5. Недотримання страховиками взятих на себе зобов'язань.

Основними викликами з якими стикнувся страховий ринок України впродовж війни є:

1. Повернення регуляторних вимог.
2. Страхування воєнних ризиків.
3. Виконання зобов'язань за договорами добровільного медичного страхування.

У зв'язку з цим на сьогодні економічна безпека є важливою для українських страхових компаній з причин, які визначають їхню стійкість,

надійність та здатність надавати послуги в умовах воєнних дій.

Економічна безпека страхової компанії складається з різноманітних компонентів, які взаємодіють між собою для забезпечення стабільності, надійності та успішності діяльності компанії. Основні складові економічної безпеки страхової компанії представлені на рисунку 1.

Зазначені елементи представляють лише загальний огляд того, що може включати в себе економічна безпека страхової компанії. Реальний набір складових може змінюватися в залежності від конкретних умов та стратегій кожної компанії.

ВИСНОВКИ З ДАНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК У ДАНОМУ НАПРЯМІ

Отже, потрібно зазначається, що забезпечення економічної безпеки страхової компанії є постійним процесом, який вимагає неперервного моніторингу та адаптації до нових викликів та умов. Таким чином, авторами статті досліджені сучасні підходи до визначення сутності поняття "економічна безпека страхової компанії" і виділені два ключових на думку авторів: 1) економічна безпека страхових компаній розглядається, як забезпечення національних інтересів, стійкість до загроз, розширене відтворення; 2) дослідження економічної безпеки страхових компаній через ключові функції страхової компанії, зокрема, виконання фінансових зобов'язань, управління ризиками, балансування портфелю, та забезпечення приросту інвестиційного капіталу. На основі проведеного аналізу наукових публікацій, авторами сформульоване власне бачення сутності "економічна безпека страхової компанії", яке включає фінансову стійкість, ефективне управління ризиками, відповідність законодавству та стандартам.

Необхідність формування системи забезпечення економічної безпеки страхових компаній визначається певними факторами, які взаємодіють та визначають її. Серед них здатність адаптуватися до змін, управління ризиками та стійкість до економічних викликів, що особливо актуально у зв'язку з сучасними викликами, зокрема воєнними діями.

На думку авторів, перспективами подальших досліджень в даному напрямку може бути вивчення впливу глобальних подій на економічну безпеку страхових компаній, розвиток інтегрованих підходів до оцінки рівня економічної безпеки страхових компаній, аналіз впливу на економічну безпеку локальних та міжнародних регуляторних змін.

Література:

1. Омельчук Л. В. Сутнісні характеристики економічної безпеки страхової компанії з позиції теорії безпекознавства. Ефективна економіка. 2018. № 10. URL: http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/10_2018/156.pdf.
2. Ситник Н. С., Тишковець М. М. Фінансово-економічна безпека страхової компанії та її забезпечення. Економіка та суспільство. 2022. № 38. URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/1262/1216>.
3. Яворська Т. Концептуальні положення гарантування безпеки страхових компаній в Україні. Глобальні

та національні проблеми економіки. 2015. № 4. С. 668—673.

4. Бовсунівська Г. С. Принципи забезпечення економічної безпеки страхової організації. 2017. URL: http://www.confcontact.com/2017-ekonomika-i-menedzhment/9_bovsunovska.htm.

5. Герасимова І. Управління фінансовими ризиками страхових компаній з метою забезпечення економічної безпеки. Економічний простір. 2016. № 115. С. 112—125.

6. Фурман В. М., Зачосова Н. В. Особливості управління економічною безпекою сучасних страхових компаній як одного із видів фінансових установ. Агросвіт. 2015. № 15. С. 20—25.

7. Ревак І. О., Омельчук Л. В. Структура та функціональне призначення механізму управління економічною безпекою страхових компаній. Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. 2017. № 1. С. 128—137.

8. Ситник Н., Михайлюк М. Загрози та ризики фінансової безпеки страхового ринку України в умовах війни. Молодий вчений. 2023. № 5. С. 169—173.

References:

1. Omel'chuk, L. V. (2018), "Essential characteristics of the economic security of an insurance company from the standpoint of security theory", *Efektivna ekonomika*, [Online], vol. 10, available at: http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/10_2018/156.pdf. (Accessed 1 February 2024).

2. Sytnyk, N. S. and Tyshkovets', M. M. (2022), "Financial and economic security of the insurance company and its provision", *Ekonomika ta suspil'stvo*, vol. 38, available at: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/1262/1216>. (Accessed 2 February 2024).

3. Yavors'ka, T. (2015), "Conceptual provisions for ensuring the security of insurance companies in Ukraine", *Hlobal'ni ta natsional'ni problemy ekonomiky*, vol. 4, pp. 668—673.

4. Bovsunovs'ka, H. S. (2017), "Principles of ensuring the economic security of an insurance organisation", available at: http://www.confcontact.com/2017-ekonomika-i-menedzhment/9_bovsunovska.htm. (Accessed 1 February 2024).

5. Herasymova, I. (2016), "Managing financial risks of insurance companies to ensure economic security", *Ekonomichnyj prostir*, vol. 115, pp. 112—125.

6. Furman, V. M. and Zachosova, N. V. (2015), "Peculiarities of economic security management of modern insurance companies as one of the types of financial institutions", *Ahrosvit*, vol. 15, pp. 20—25.

7. Revak, I. O. and Omel'chuk, L. V. (2017), "Structure and functional purpose of the mechanism for managing the economic security of insurance companies", *Naukovy visnyk L'vivskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav*, vol. 1, pp. 128—137.

8. Sytnyk, N. and Mykhajliuk, M. (2023), "Threats and Risks to the Financial Security of the Ukrainian Insurance Market in the Context of War", *Molodyj vchenyj*, vol. 5, pp. 169—173.

Стаття надійшла до редакції 08.02.2024 р.

Т. М. Ковальчук,
д. е. н., професор, завідувач кафедри обліку, аналізу і аудиту,
Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-6951-6609>

А. І. Верзун,
к. е. н., доцент кафедри обліку, аналізу і аудиту,
Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-7521-3241>

DOI: 10.32702/2306-6814.2024.4.24

ФУНКЦІОНАЛЬНИЙ ПІДХІД ДО ПОСТАНОВКИ ЗАДАЧ АНАЛІЗУ БІЗНЕС-ПРОЦЕСІВ

T. Kovalchuk,
Doctor of Economic Sciences, Professor, Head of the Department of Accounting,
Analysis and Audit, Chernivtsi National Yuri Fedkovich University
A. Verhun,
PhD in Economics, Associate Professor of the Department of Accounting,
Analysis and Audit, Chernivtsi National Yuri Fedkovich University

FUNCTIONAL APPROACH TO SETTING BUSINESS PROCESS ANALYSIS TASKS

Економічний аналіз на сучасному етапі має стати рушієм інновацій та сталого розвитку. Ефективним напрямом його застосування є дієвий аналіз комплексних бізнес-процесів, притаманних конкретному підприємству. Стабільна система бізнес-процесів — запорука довгострокової конкурентоспроможності й ефективності. Отже, ключова умова вдосконалення діяльності — аналіз бізнес-процесів, що дає змогу усвідомлено проєктувати майбутнє, визначати напрями розвитку. Аналіз забезпечує комплексне дослідження результатів підприємства в цілому й окремих бізнес-процесів, його результати — основа для ефективних управлінських рішень щодо оптимізації процесів.

У даному дослідженні розглянуто базові характеристики процесів: вартість, тривалість, результативність, якість. З огляду на потреби зацікавлених сторін в аналітичній інформації визначається черговість завдань. Рішення повинні пропонувати альтернативи для вибору оптимального варіанту. Для оптимізації наскрізного управління процесами аналітичне забезпечення запропоновано формувати з урахуванням ключових часових етапів.

З урахуванням функціональних можливостей економічного аналізу та потреб управління запропоновано структурно-функціональну матрицю задач аналізу бізнес-процесів, яка дозволяє комплексно дослідити особливості бізнес-процесів на всіх етапах управління.

Economic analysis at the current stage should become a driver of innovation and sustainable development. An effective direction of its application is an analysis of complex business processes inherent in a specific enterprise. A stable system of business processes is the key to long-term competitiveness and efficiency. Therefore, the key condition for the improvement of activity is the analysis of business processes, which makes it possible to consciously project the future and determine the directions of development. The analysis provides a comprehensive study of the results of the enterprise as a whole and individual business processes, its results are the basis for effective management decisions regarding process optimization.

In order to develop effective management solutions, it is necessary to formulate functional complexes of analytical tasks. The value and volume of tasks changes under the influence of changes in the external and internal environment. This changes the nature of analytical research, expanding the area of diagnosis, evaluation and search.

Diagnostics of business processes is the definition of negative symptoms of business processes, prediction of the list of changes due to the influence of internal and external environmental factors, assessment of the strength of changes, their priority, possibilities of making changes, selection and introduction of changes in business processes. In the assessment process: the actual state of business processes, the compliance of input objects and output results with the planned values, the degree of satisfaction of the target market, and the quality of output results are determined; deviations of real business processes from regulated parameters are

detected, their causes are clarified, the economic feasibility of eliminating the causes of deviations is determined, a system of measures for operational influence on their occurrence is developed; processes that need improvement, their "bottlenecks" or problems are identified (the presence of outputs that are not used, the absence of necessary functions, the presence of redundant functions, duplication of functions, downtime, etc.); changes in business processes and a system of measures for their regulation are substantiated.

In this study, the basic characteristics of processes are considered: cost, duration, efficiency, quality. To optimize end-to-end process management, it is proposed to form analytical support taking into account key time stages.

Taking into account the functional capabilities of economic analysis and the needs of management, a structural-functional matrix of business process analysis tasks is proposed, which allows for a comprehensive study of the peculiarities of business processes at all stages of management.

Ключові слова: аналіз бізнес-процесів, оптимізація бізнес-процесів, задачі аналізу бізнес-процесів, показники бізнес-процесів, управління бізнес-процесами.

Key words: business process analysis, business process optimization, business process analysis tasks, business process indicators, business process management.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

Успіх і виживання підприємств в умовах ринкової економіки багато в чому залежить від якості аналітичного забезпечення оперативних, тактичних і стратегічних управлінських рішень. Умови постійних змін зовнішнього середовища, загострення ринкової конкуренції та необхідність переходу вітчизняної економіки на інноваційний шлях розвитку роблять недовірними традиційні підходи до аналітичного забезпечення управління. Аналіз покликаний створити умови для стійкого розвитку бізнесу, шляхом оперативних реакцій на зміни, своєчасного виявлення проблем бізнесу і обґрунтування шляхів їх реалізації за допомогою зміни самого бізнесу, окремих бізнес-процесів і самої бізнес-моделі, чіткого визначення напрямів і масштабів запобіжних впливів на бізнес. Отже, економічний аналіз на нинішньому етапі розвитку економіки повинен стати засобом ініціації нововведень, визначення шляхів інноваційного зростання та стійкого розвитку. За цих умов найдієвішим є аналіз, де в якості його об'єктів виступає не просто господарська діяльність, а комплекс взаємозв'язаних бізнес-процесів характерних для конкретного підприємства, які визначають його специфіку та напрями розвитку в сучасних ринкових відносинах, за допомогою яких можна свідомо вибудовувати контури майбутнього підприємства, визначати напрямки його досягнення. Бізнес-процеси підприємства надзвичайно різноманітні і охоплюють практично усі напрямки економічної і соціальної діяльності сучасного підприємства, тому процесний підхід до управління є однією із найбільш розповсюджених технологій управління. Процесний підхід акцентує увагу керівників підприємства на діяльності підприємства з погляду сукупності взаємозв'язаних бізнес-процесів, які формують цінність на підприємстві. Кожен бізнес-процес представляється послідовністю операцій, які націлені на досягнення певного результату. Раціональне вдосконалення системи управління бізнес-процесами та формування на їх основі конкурентних переваг забезпечують досягнення довгострокової ефективності функціонування в умовах змінного зовнішнього середовища. Логічно, що тільки повний та точний аналіз і розуміння бізнес-процесів дозволять ефективно управляти підприємством, покращувати ланцюжок всіх операцій та взаємодій, дося-

гати кращого результату. Створення стійкої системи бізнес-процесів є основною умовою забезпечення довгострокової конкурентоспроможності й ефективності діяльності. Тому основою постійного поліпшення діяльності будь-якого підприємства є розвиток аналізу бізнес-процесів, який забезпечує всебічне дослідження результатів діяльності підприємства в цілому і його окремих сегментів (бізнес-процесів), що мають суттєвий вплив на ці результати. Результати такого аналізу є підставою для прийняття ефективних управлінських рішень, спрямованих на вдосконалення та оптимізацію бізнес-процесів. З огляду на вищевикладене аналіз бізнес-процесів набуває актуальності в умовах загострення ринкової конкуренції та нестабільності зовнішнього середовища.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Питання аналізу бізнес-процесів є об'єктом дослідження у працях таких авторів як В. А. Дерій [1], Д. Л. Орловський [2], О. М. Полінкевич [3], Є.В. Мних [4], Т. Давенпорт [5], Дж. Харінгтон [6], Д. Мадісон [7], М. Веске [8] та інші. Проте розвиток теоретико-методичних і організаційних засад аналізу бізнес-процесів як виду економічного аналізу та функції управління на сьогодні є малодослідженим. Немає єдиної погляду на зміст і методологічні елементи аналізу бізнес-процесів, не обґрунтовано переліку задач для реалізації його функцій. Потребує поглибленого дослідження інтеграція бізнес-аналізу з системою процесного управління.

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ (ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ)

З огляду на зазначене метою даної статті є побудова функціональних комплексів аналітичних задач, виходячи із програмно-цільової структури управління, розв'язання яких дозволить оптимізувати бізнес-процеси та забезпечити довгострокову конкурентоспроможність і ефективність бізнесу.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ З ПОВНИМ ОБґРУНТУВАННЯМ ОТРИМАНИХ НАУКОВИХ РЕЗУЛЬТАТІВ

У складних соціально-економічних умовах сьогодення ефективне управління сучасним бізнес-процесом

неможливе без систематичного вироблення та реалізації рішень спрямованих на його інноваційні зміни, обумовлені як запитами ринку й умовами конкурентної боротьби, так і вимогами суспільства. Головною умовою забезпечення довгострокової конкурентоспроможності й ефективної діяльності будь-якого підприємства є створення стійкої системи бізнес-процесів. Сьогоднішні підприємства, провадячи економічну діяльність, створюють і управляють безліччю бізнес-процесів, пов'язаних з виробництвом і реалізацією продукції. Різноманітність бізнес-процесів на підприємстві зумовлює необхідність використання сучасних підходів до управління ними для досягнення ефективності економічної діяльності та високої конкурентоспроможності. Це пов'язане з тим, що в нестабільних умовах зовнішнього середовища бізнес-процеси підприємства знаходяться під впливом безлічі змінних факторів, і тому управлінці повинні адекватно реагувати на ці зміни, постійно вести інтенсивну конкурентну боротьбу, відстоюючи або збільшуючи долю ринку, прогножуючи вимоги клієнтів, забезпечуючи виробництво високоякісної продукції тощо, одночасно забезпечуючи ефективність економічної діяльності. Знаходячись під впливом цих факторів бізнес-процеси повинні бути керовані таким чином, щоб забезпечувалась адекватна реакція на зміни, зберігалась конкурентоспроможність та ефективність. Відтак систематичне дослідження змін, які виступають джерелом інноваційних ідей розвитку бізнес-процесів, має стати основою вироблення ефективних управлінських рішень.

Система управління підприємством повинна бути націлена на підвищення його ефективності. Однак ці зміни по-різному впливають на різні підприємства і в різні моменти, тому вимагають різних заходів із реагування на них, вироблення нових підходів до аналітичного забезпечення управління. Варто зауважити, що в цьому випадку зростає функціональна роль економічного аналізу в обґрунтуванні та оцінках ефективності управлінських рішень на всіх рівнях управління бізнес-процесами. Це потребує організації на підприємстві такої системи аналізу та прийняття управлінських рішень, яка не тільки усуває причини невідповідності, але й діагностує, виявляє та попереджує потенційні відхилення. Тому головне завдання процесно-орієнтованого підприємства — це оптимізація бізнес-процесів.

Цілком очевидно, що для напрацювання ефективних управлінських рішень необхідно сформулювати функціональні комплекси аналітичних задач. Останні визначаються сукупністю цілей і задач управління бізнес-процесами та його функціональних елементів. Значення та об'ємність задач змінюється під впливом зміни зовнішнього та внутрішнього середовища. Це змінює характер аналітичних досліджень, розширюючи зону діагностики, оцінки та пошуку. Зазвичай виділяються три основні функції аналізу: діагностична, оцінки та пошукова.

Діагностика бізнес-процесів — це визначення негативних симптомів бізнес-процесів, передбачення переліку змін, обумовлених впливом факторів внутрішнього та зовнішнього середовища, оцінка сили змін, їх пріоритетності, можливості проведення змін, вибір і внесення змін у бізнес-процеси. Тут важливе значення має передбачення вимог споживачів до якості виробництва продукції.

У процесі оцінки визначається фактичний стан бізнес-процесів, відповідність вхідних об'єктів і вихідних результатів запланованим значенням, ступеню задоволення цільового ринку, якості вихідних результатів; виявляються відхилення реальних бізнес-процесів від регламентованих параметрів, з'ясовуються їх причини, визначається економічна доцільність усунення причин відхилень, розробляється система заходів оперативного впливу на їх виникнення; виявляються процеси, які потребують поліпшення, їхні "вузькі місця", або проблемність, (наявність виходів, які не використовуються, відсутність необхідних функцій, наявність зайвих функцій, дублювання функцій, простоти, тощо); обґрунтовуються зміни бізнес-процесів та система заходів з їх регулювання.

Нестабільність зовнішнього середовища обумовлює пошук шляхів швидкої та значної трансформації бізнес-процесів для забезпечення адекватної реакції підприємства на постійні зміни ринкового оточення. Пріоритетним стає оцінка невикористаних можливостей та упущеної вигоди. Відтак реалізується пошукова функція аналізу — виявлення невикористаних резервів і можливостей зміни та розвитку бізнес-процесів на основі причинно-наслідкових зв'язків між ними. Аналітичний пошук передбачає також рейтингову оцінку будь-якого варіанту змін бізнес-процесу та прискорення створення нових конкурентних переваг, що дозволяє обрати оптимальний план управлінських дій при обмежених ресурсних можливостях, розробити алгоритм і процедури прийняття управлінських рішень для адекватного та швидкого реагування на зміни у зовнішньому та внутрішньому середовищі, подолати наслідки зростання нестабільності зовнішнього середовища та підвищити ефективність економічної діяльності підприємства і його конкурентоспроможність, правильно обрати напрями майбутнього розвитку, на яких необхідно зосередити свої зусилля, перетворити можливості у конкурентні переваги.

У зв'язку з тим, що бізнес-процес складне і багатогранне поняття, яке розглядається у різних аспектах (до нині нема загальноприйнятого визначення бізнес-процесу), при побудові переліку задач скористаємося визначенням, Т. Девенпорта і Дж. Шорта, які визначають бізнес-процес як "набір логічно пов'язаних завдань, які виконуються для досягнення певного бізнес-результату" [5]. Бізнес-процес на підприємстві — це керований процес, метою якого є забезпечення ефективного функціонування підприємства, його довгострокової конкурентоспроможності та стійкого розвитку в нестабільних ринкових умовах шляхом перетворення, за допомогою спеціальної бізнес-системи, вхідних об'єктів у вихідний результат. Отже, частиною бізнес-процесу є бізнес-система (сукупність взаємопов'язаних процесів різного характеру, які за певною технологією перетворюють вхідні об'єкти у вихідний результат, який має економічну цінність для цільового ринку). В ході аналізу бізнес-процесів визначаються основні параметри, виявляються резерви підвищення їх ефективності, здійснюється пошук можливостей їх зміни в майбутньому. Успішність розв'язання задач вимірюється системою показників. Для оцінки бізнес-процесу використовуються кількісні та якісні параметри. До якісних параметрів належать: результативність, ефективність і адаптивність. Результативність відображається співвідно-

шенням одержаного результату й очікуваного або того, що вимагають замовники. Ефективність показує, наскільки добре виконуються процеси. Адаптивність характеризує здатність процесу реагувати на зміни, що відбуваються в навколишньому середовищі. Кількісні параметри бізнес-процесу — це продуктивність, тривалість, вартість, кількість входів і виходів. Тут продуктивність варто розглядати як відношення кількості одиниць на виході до кількості одиниць на вході. Тривалість — час, необхідний для виконання процесу (проміжок часу між початком процесу та його завершенням). Вартість процесу — це сукупність витрат у грошовому вимірі, необхідних для одноразового виконання процесу.

При виділенні функціональних комплексів аналітичних задач варто враховувати такі базові характеристики бізнес-процесу, як: вартість, тривалість, ефективність і якість бізнес-процесу.

Отже бізнес-процес повинен бути спрямований на створення кінцевого продукту, що забезпечує повне задоволення потреб цільового ринку при ефективних витратах. Для досягнення конкурентних переваг у витратах у процесі аналізу потрібно виявляти шляхи мінімізації вартості бізнес-процесів. З метою збільшення швидкості реалізації бізнес-процесу, його тривалість доцільно мінімізувати, забезпечити оптимальну швидкість реагування на зміни в зовнішньому середовищі, що сприятиме вивільненню робочого часу, зростанню продуктивності праці.

Оскільки бізнес-процеси повинні здійснюватись із забезпеченням принципу результативності, дуже важливо своєчасно виявити неефективні, лишні та морально застарілі бізнес-процеси, які призводять до перевитрат ресурсів і зниження продуктивності, своєчасно усувати причини невідповідності, розробляти заходи попередження потенційних відхилень. Бізнес-процес без результату не має сенсу.

Для підвищення якості вихідного результату кінцевий продукт має цілком задовольняти потреби цільового ринку (ступеню відповідності нинішнім і потенційним вимогам клієнта). Якість характеризується такими параметрами: розширенням клієнтської бази, часткою ринку, максимізацією задоволеності клієнта, індексом конкурентоспроможності.

Варто зазначити, що результати аналізу перших трьох характеристик важливі для власника бізнесу, а третьої та четвертої — для споживача. Отже, головною характеристикою бізнес-процесу є його спрямованість на створення кінцевого продукту для задоволення потреб цільового ринку та підвищення загальної ефективності підприємства.

В умовах сьогодення підприємства, які запроваджують сучасні методи управління відчувають ряд проблем. Переламати негативні тенденції та покращити ситуацію на підприємстві можна шляхом формування гнучкої та мобільної системи управління бізнес-процесами, яка оперативно й адекватно реагує на зміни зовнішнього та внутрішнього середовища; забезпечення превалювання оперативних задач управління над стратегічними; узгодження цілей управління та переліку аналітичних задач, систематизованих за певними критеріями з урахуванням рівня управління, розв'язання яких дозволить оптимізувати бізнес-процеси та ефективно управляти ними.

Виходячи із потреб користувачів (засновників, керівництва (менеджерів), працівників, інвесторів, клієнтів і постачальників) в аналітичній інформації про бізнес-процеси, встановлюється черговість розв'язання задач. Рішення вищезазначених задач має надавати альтернативні варіанти, щоб користувач міг обрати оптимальний варіант, який забезпечить найліпші результати в реалізації поставлених цілей. З метою оптимізації наскрізної системи управління бізнес-процесами в часових параметрах запропоновано формувати аналітичне забезпечення з урахуванням ключових функцій, які відображають часові етапи управління. Час — це об'єктивно реальна форма існування будь-якого бізнес-процесу, характеризує тривалість його буття, послідовність, темпи його розвитку (зміни станів), відокремленість різних стадій розвитку процесу, їх тривалість та розвиток. Оскільки пізнання будь-якого процесу пов'язане з визначенням його просторово-часових параметрів, час є формою споглядання, яка надає визначеність і певний порядок пізнання. Тому з метою пізнання змін, які відбуваються у бізнес-процесах у контексті руху (процес взаємодії різних протилежностей, які є причиною зміни конкретних якісних станів), розвитку (незворотна, спрямована, закономірна зміна бізнес-процесів, під час якої виникають нові властивості, нова якість), з погляду фактору часу аналітичні задачі варто згрупувати у блоки задач оперативного, ретроспективного та стратегічного аналізу, враховуючи їх логіко-інформаційну взаємодію та причинно-наслідкові зв'язки між показниками. Блоки задач оперативного аналізу включають задачі щоденного чи за оперативні періоди (5, 10 днів, місяць) дослідження бізнес-процесів і їхніх складових (операцій, дій, процедур). Рішення цих задач має забезпечити управління своєчасною, дієвою інформацією про зміни бізнес-процесів, причини змін, відхилення від регламентованих параметрів за місцем, причинами та відповідальністю осіб, і їх можливі наслідки; розробку системи заходів і підготовку альтернативних варіантів рішень, спрямованих на швидке усунення виявлених недоліків, попередження чи локалізацію дії негативних факторів і найповніше використання створеної вигоди з метою вироблення своєчасних рішень, спрямованих на попередження та усунення негативних змін бізнес-процесів, які обмежують результативність і ефективність діяльності підприємства й ефективне маневрування ресурсами.

Блоки задач ретроспективного аналізу мають забезпечити системне комплексне дослідження бізнес-процесів і їх результатів за наслідками розвитку у певному аналітичному періоді (місяць, квартал, рік). Вони включають комплексну діагностику й аналіз стану бізнес-процесів, їх забезпеченість необхідними ресурсами; обґрунтування заданих проміжних станів системи бізнес-процесів при наявному вихідному; коригування заданих проміжних станів і зміну параметрів бізнес-процесів; виявлення відхилень від заданих параметрів, пошук резервів стабілізації (поліпшення) і своєчасне розроблення системи заходів, спрямованих на їх безперервне поліпшення; діагностику невикористаних резервів і упущеної вигоди; пошук можливостей мобілізації резервів підвищення результативності функціонування та прогресивного розвитку бізнес-процесу.

Таблиця 1. Структурно-функціональна матриця задач аналізу бізнес-процесів

Функціональні комплекси задач	Задачі аналізу		
	Блок задач оперативного аналізу	Блок задач ретроспективного аналізу	Блок задач стратегічного аналізу
Аналіз результативності бізнес-процесів	✓ Аналіз операцій, дій процедур бізнес-процесу ✓ Аналіз постійних витрат на операцію бізнес-процесу, пошук резервів їх зниження ✓ Аналіз ходу бізнес-процесу, розробка коригувальних і попереджуючих дій, пошук шляхів підвищення результативності ✓ Діагностика ситуацій, виявлення факторів, які утрудняють ефективну реалізацію бізнес-процесу, розробка системи заходів з їх усунення	✓ Аналіз системи бізнес-процесів «як є» з точки зору відповідності цілям підприємства ✓ Аналіз витрат на бізнес-процеси за ступенем їх важливості та ролі у досягненні цілей підприємства, виявлення «вузьких місць» і факторів підвищення ефективності бізнес-процесів ✓ Аналіз результатів змін, внесених у бізнес-процеси ✓ Аналіз витрат на обсяг виробництва, витрат на одиницю продукції та пошук резервів їх зниження ✓ Аналіз обсягу виконаних робіт ✓ Аналіз використання потужностей ✓ Аналіз продуктивності праці ✓ Аналіз обсягу продажу ✓ Аналіз виручки ✓ Аналіз прибутку, рентабельності ✓ Аналіз ефективності та результативності бізнес-процесу	✓ Обґрунтування стратегічних цілей і показників для їх вимірювання ✓ Обґрунтування вартості нової системи (моделі) бізнес-процесів підприємства «як повинно бути» ✓ Аналіз системи бізнес-процесів на відповідність цілям підприємства ✓ Аналіз сильних і слабких сторін бізнес-процесів і потенціалу їх оптимізації ✓ Обґрунтування плану операційної діяльності ✓ Обґрунтування стратегії оптимальних витрат та зростання доходів ✓ Аналіз ефективності конкурентної позиції на ринку, розширення клієнтської бази ✓ Обґрунтування стратегії максимізації прибутку та рентабельності ✓ Аналіз вагомості бізнес-процесів для досягнення стратегічних цілей
Аналіз вартісних показників бізнес-процесу	✓ Аналіз вартості окремих операцій, дій, процедур бізнес-процесу ✓ Аналіз поточних операційних витрат на бізнес-процес ✓ Аналіз причин відхилень витрат від норм, розробка системи заходів по їх усуненню	✓ Аналіз обсягу та структури витрат на виробництво, пошук резервів скорочення технологічних витрат ✓ Аналіз забезпеченості виробничого процесу ресурсним потенціалом і ефективності його використання ✓ Аналіз замовлень клієнтів, заключення договорів та ходу їх виконання ✓ Обґрунтування планової собівартості замовлення ✓ Аналіз стану розрахунків з клієнтами ✓ Аналіз вартості поставок в розрізі постачальників	✓ Аналіз потенційного ринку та покупців, (потреб споживачів у продукції) ✓ Прогнозування поведінки покупців, конкурентів ✓ Обґрунтування стратегії виробничої програми ✓ Обґрунтування стратегій за стадіями життєвого циклу бізнес-процесів: зростання, утримання, скорочення ✓ Обґрунтування стратегій: мінімальних витрат, зосередження, диференціації
Аналіз часових показників бізнес-процесу	✓ Аналіз тривалості операцій технологічного процесу ✓ Аналіз своєчасності виконання бізнес-процесів ✓ Аналіз часу отримання матеріалів на виробництво ✓ Аналіз часу на відвантаження продукції й оформлення ✓ Аналіз тривалості періоду (кількість днів) від постачання до кінцевого оприбуткування товару ✓ Пошук резервів скорочення витрат часу на виконання бізнес-процесу	✓ Аналіз середньої тривалості виконання бізнес-процесу ✓ Аналіз відхилень часових показників бізнес-процесів від нормативного, середнього, еталонного показників ✓ Аналіз тривалості виробничого циклу, виявлення резервів і шляхів скорочення тривалості бізнес-процесу ✓ Аналіз часу на обслуговування замовлення	✓ Обґрунтування прогнозних часових параметрів бізнес-процесів. ✓ Обґрунтування показників та розробка картки Канбан.
Аналіз показників якості бізнес-процесу	✓ Аналіз якості операцій, дій, процедур на кожному етапі технологічного циклу виробництва продукції ✓ Аналіз якості сировини, матеріалів та праці порівняно з нормативами технологічної карти бізнес-процесу	✓ Аналіз якості ресурсного потенціалу ✓ Аналіз кращих і сертифікованих постачальників ✓ Аналіз рекламаций від покупців ✓ Аналіз задоволення покупців продукцією, рівнем обслуговування, комунікаціями, розглядом рекламаций ✓ Аналіз причин змін у замовленнях ✓ Аналіз браку продукції ✓ Аналіз асортименту і якості продукції, якості обслуговування клієнтів, реклами	✓ Аналіз змін на ринку покупців (змін очікувань) щодо якості продукції ✓ Аналіз причин і факторів, які зумовили позитивні та негативні зміни якості продукції ✓ Пошук інновацій, які відповідають потребам покупців ✓ Обґрунтування стратегій досягнення конкурентних переваг
Аналіз фрагментації бізнес-процесу	✓ Виявлення симптомів фрагментованих процесів ✓ Ідентифікація критичних процесів ✓ Аналіз наслідків фрагментації ✓ Обґрунтування заходів з подолання фрагментації ✓ Аналіз додаткових витрат, спричинених фрагментацією ✓ Аналіз втрати продуктивності праці, спричиненої фрагментацією ✓ Аналіз рівня стандартизації процесів ✓ Аналіз рівня автоматизації процесів	✓ Аналіз організаційної складності бізнес-процесів ✓ Аналіз рівня технологічної та організаційної фрагментації бізнес-процесу ✓ Аналіз результатів фактичного поділу функцій ✓ Аналіз часу, необхідного на транзакції (події) для переходу від однієї групи до іншої ✓ Аналіз доданої вартості, причин втрати транзакції	✓ Обґрунтування пріоритетів досягнення стратегічних цілей підприємства шляхом виявлення критичних процесів, які в осяжному майбутньому розвинути або зруйнують бізнес-процес, визначення сфер найбільшої необхідності ✓ Розробка заходів запобігання фрагментації бізнес-процесу

Блоки задач стратегічного аналізу мають забезпечити дослідження системи бізнес-процесів за параметрами, які визначають її майбутній стан залежно від цілей, специфіки виробництва та ринкового оточення. Стратегічний аналіз як функція стратегічного управління бізнес-процесами на підприємстві має: обґрунтувати цілі функціонування

і розвитку підприємства та плани діяльності, що забезпечують досягнення цих цілей; на основі вивчення змін у зовнішньому та внутрішньому середовищі обґрунтувати можливості перепроектування бізнес-процесів і ланцюжка цінності в цілому; дати оцінку можливих результатів діяльності в майбутньому з погляду їх відповідності цілям

розвитку підприємства; виявляти фактори, які зміцнюють або руйнують стійкість бізнес-процесу у довгостроковій перспективі; діагностувати зміни зовнішнього середовища для ідентифікації шансів і ризиків у глобальному та конкретноекономічному оточенні для формування стратегій майбутнього розвитку бізнес-процесів; здійснювати пошук шляхів їх ефективної реалізації; діагностувати сильні та слабкі сторони бізнес-процесу; коригувати плани та стратегії бізнес-процесів на основі оцінки змін впливу зовнішнього та внутрішнього середовища; розробляти систему заходів для реалізації адаптивних стратегій, які забезпечують реалізацію бізнес-процесів у стратегічному режимі; здійснювати пошук можливостей реалізації бізнес-процесів у досягненні глобальних цілей. "Абсолютно точного і повного переліку задач для реалізації функцій економічного аналізу визначити практично неможливо через невизначеність поведінки суб'єктів чи зміни середовища досліджуваного об'єкта. Тому модель аналізу не є сталою, а виражається за змінами стандартів управління, чи на запит користувачів" [4]. Отже, розробка системи аналітичних задач, на підґрунті програмно-цільової структури управління, за якої аналітичний процес розглядається як система функціональних комплексів задач, блоків і окремих задач, потребує встановлення логіко-інформаційної взаємодії задач аналізу, виходячи із розподілу відповідальності між різними ланками управління та причинно-наслідкових зв'язків між показниками. Для того, щоб виділити склад інформаційних блоків, які передбачають розробку спеціальних баз даних для реалізації функцій управління підприємством необхідно задачі розмістити у вигляді структурно-функціональної матриці (табл. 1).

З урахуванням структурної побудови аналізу умова кожної аналітичної задачі містить такі компоненти: цільова економічна постановка, обмеження за критерієм допустимих рішень, характеристики необхідних показників, вхідні дані для визначання невідомих величин, зв'язки показників з іншими з огляду на їх економічний зміст і організацію робіт.

Розв'язання будь-якої задачі потребує опису бізнес-процесів, виділення системи показників, методів і алгоритму їх застосування.

ВИСНОВКИ З ДАНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК У ДАНОМУ НАПРЯМІ

Методологія економічного аналізу дозволяє всебічно розглянути особливості виконання бізнес-процесів як в оперативному часовому вимірі, так і в постопераційному та стратегічному вимірах. При цьому реалізація діагностичної, оціночної та пошукової функцій аналізу у контексті реалізації функцій управління бізнес-процесами зумовлює необхідність увиразнення завдань аналізу даного об'єкта. Виходячи із цього запропоновано структурно-функціональну матрицю задач аналізу бізнес-процесів, яка дозволяє розглядати показники процесів у розрізі видів економічного аналізу, що відповідають основним етапам та функціям управління. Дана матриця визначає аналітичні завдання на основних етапах управління бізнес-процесами.

Література:

1. Дерій, В. А., Гуменна-Дерій, М. В. Управлінський облік і аналіз бізнес-процесів у підприємстві. Пробле-

ми теорії та методології бухгалтерського обліку, контролю і аналізу, 2(40), 2018. 12-18.

2. Орловський Д. Л. Бізнес-процеси підприємства: моделювання, аналіз, удосконалення: навч. посіб. : у 2-х ч. Ч. 1: Моделювання бізнес-процесів: методи та засоби / Д. Л. Орловський. Харків: НТУ "ХПІ", 2018. 336 с.

3. Полінкевич О. М. Механізми адаптації бізнес-процесів промислових підприємств до нової економіки: монографія. Луцьк, РВВ Луцького НТУ, 2014. 448 с.

4. Мних Є.В. Економічний аналіз: підручник. Київ: ЦНЛ, 2005. 472 с.

5. Davenport, T.H., Short, J.E. (1990). The New Industrial Engineering: Information Technology and Business Process Redesign. Sloan Management Review, 1990. pp. 11-27.

6. H. James Harrington, E. K. C. Esseling, H. van Nimwegen. Business Process Improvement Workbook Documentation, Analysis, Design, and Management of Business Process Improvement. McGraw Hill Professional, 1997. 314 p.

7. Madison D. Process Mapping, Process Improvement, and Process Management : a Practical Guide for Enhancing Work and Information Flow. Paton Professional, 2005. 313 p.

8. Weske M. Business Process Management Concepts, Languages, Architectures. Springer-Verlag GmbH Germany, 2019. 417 p.

References:

1. Derii, V. A. and Humenna-Derii, M. V. (2018), "Management accounting and analysis of business processes in the enterprise", Problemy teorii ta metodolohii bukhgalterskoho obliku, kontroliu i analizu, vol. 2 (40), pp. 12—18.

2. Orlovskiy, D. L. (2018), Biznes-protsesy pidpriemstva: modelyuvannya, analiz, udoskonallennia [Business processes of the enterprise: modeling, analysis, improvement], NTU "KhPI", Kharkiv, Ukraine.

3. Polinkevych, O. M. (2014), Mekhanizmy adaptatsii biznes-protsesiv promyslovykh pidpriemstv do novoi ekonomiky [Mechanisms of adaptation of business processes of industrial enterprises to the new economy], RVV Lutsk NTU, Lutsk, Ukraine.

4. Mnykh, Ye.V. (2005), Ekonomichnyi analiz [Economic analysis], TsNL. Kyiv, Ukraine.

5. Davenport, T.H. and Short, J.E. (1990). "The New Industrial Engineering: Information Technology and Business Process Redesign," Sloan Management Review, pp. 11—27.

6. Harrington, H. J. Esseling, E. K. C. and van Nimwegen, H. (1997), Business Process Improvement Workbook Documentation, Analysis, Design, and Management of Business Process Improvement, McGraw Hill Professional, NY, USA.

7. Madison, D. (2005), Process Mapping, Process Improvement, and Process Management : a Practical Guide for Enhancing Work and Information Flow, Paton Professional, USA.

8. Weske M. (2019), Business Process Management Concepts, Languages, Architectures, Springer-Verlag GmbH, Germany.

Стаття надійшла до редакції 04.02.2024 р.

Н. П. Новак,
д. ю. н., д. е. н., старший дослідник, провідний науковий співробітник
ПУ "Науково-дослідний інститут публічного права",
начальник Новотроїцької державної податкової інспекції Головного управління
ДПС у Херсонській області, Автономній Республіці Крим та м. Севастополі
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-9929-1391>
С. В. Коваль,
к. е. н., доцент, доцент кафедри підприємництва, обліку та фінансів,
Херсонський державний аграрно-економічний університет
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-5830-5750>

DOI: 10.32702/2306-6814.2024.4.30

УДОСКОНАЛЕННЯ НОРМАТИВНО-ЗАКОНОДАВЧОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ОБЛІКУ ФІНАНСОВИХ РЕЗУЛЬТАТІВ АГРАРНИХ ПІДПРИЄМСТВ НА ЗАСАДАХ ГАРМОНІЗАЦІЇ ЙОГО СКЛАДНИКІВ

N. Novak,
Doctor of Law, Doctor of Economics, Senior Researcher, Leading Researcher at the Research Institute of Public Law,
Head of the Novotroitsk State Tax Inspection of the Main Department of the State Tax Service
in Kherson Region, the Autonomous Republic of Crimea and Sevastopol
S. Koval,
PhD in Economics, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Entrepreneurship,
Accounting and Finance, Kherson State Agrarian and Economic University

IMPROVEMENT OF REGULATORY AND LEGISLATIVE SUPPORT FOR ACCOUNTING OF FINANCIAL RESULTS OF AGRICULTURAL ENTERPRISES ON THE BASIS OF HARMONIZATION OF ITS COMPONENTS

У статті розглянуто важливі питання нормативно-законодавчого забезпечення обліку фінансових результатів аграрних підприємств, у т. ч. визначено можливості його удосконалення. Метою статті було узагальнити основні складники нормативно-законодавчого забезпечення обліку фінансових результатів, виявити його можливі проблеми та розбіжності, обґрунтувати пропозиції щодо розвитку удосконалення. Для її досягнення було використано методи: історичний, монографічний — для виявлення етапів формування нормативно-законодавчого забезпечення та перманентних змін у ньому; системно-структурного аналізу і синтезу — для оцінки структури нормативно-законодавчого забезпечення, його складників та взаємодії між ними і виявлення проблем, які потребують вирішення. Це дозволило запропонувати пропозиції щодо удосконалення нормативно-законодавчого забезпечення обліку фінансових результатів. Вони стосуються уніфікації методики визначення прибутків і збитків; узгодження національних положень з обліку фінансових результатів; узгодження національних і міжнародних стандартів; додаткових вимог до складання фінансової звітності в умовах війни. Матеріали статті можна використати в обліковій діяльності аграрних підприємств; у навчально-освітньому процесі закладів вищої освіти.

The article deals with important issues of regulatory and legislative support for accounting for financial results of agricultural enterprises, including the possibilities for its improvement. The purpose of the article was to summarize the main components of the regulatory and legal framework for accounting for financial results, to identify its possible problems and discrepancies, and to substantiate proposals for development and improvement. To achieve this goal, the author used the following methods: historical, monographic —

to identify the stages of formation of the regulatory framework and permanent changes in it; system-structural analysis and synthesis — to assess the structure of the regulatory framework, its components and interaction between them, and to identify problems that need to be addressed. While business entities choose the directions and amounts of profit (income) use, the state can influence their choice by setting standards, taxes, tax benefits and economic sanctions in accordance with the current legislation. Thus, in order to effectively determine the financial results of agricultural enterprises and correctly account for the use of profits, it is necessary to constantly take into account the current requirements of applicable regulations, standards, norms, laws and their changes. It should be noted that the impact of the war should be taken into account when preparing financial statements. The notes to the financial statements should describe the risks and threats that may lead to negative deviations from the forecasts for the future. First of all, it is about going concern, but also other areas of accounting. In particular, these include accounting estimates; fair value; impairment of assets; estimation of expected credit losses; hedge accounting; impact on contracts; onerous contracts; and other. This made it possible to offer proposals for improving the regulatory and legislative support of financial results accounting. They relate to unification of the methodology for determining profits and losses; harmonization of national regulations on accounting for financial results; harmonization of national and international standards; additional requirements for financial reporting in wartime. The materials of the article can be used in the accounting activities of agricultural enterprises; in the educational process of higher education institutions.

Ключові слова: прибутки, збитки, показники, стандарти, податки, пільги, війна, коригування, ризики, невизначеність.

Key words: profits, losses, indicators, standards, taxes, benefits, war, adjustments, risks, uncertainty.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Фінансові результати аграрних підприємств у вигляді прибутків є основним фактом ефективності їх діяльності, продуктивності ресурсокористування та раціональної організації бізнес-процесів і її недоліків у випадку збитків. Наразі, в умовах ринкової моделі господарювання підприємства функціонують заради прибутку, а потім вже й інших цілей. Тому правильний облік та аналіз фінансових результатів, тобто своєчасний, системний, неупереджений і об'єктивний, має важливе значення для стратегії і тактики їх розвитку.

Необхідно зазначити, що з розвитком стандартизації облікової роботи в Україні облік фінансових результатів став значним чиним уніфікованим та прозорим, чітко відповідним певним положенням. Однак все ще існують певні неточності і навіть протиріччя між національними стандартами щодо визначення фінансових результатів, прибутків та збитків; національними й міжнародними стандартами; фінансовим і податковим обліком. Тому всебічне вивчення, узагальнення та удосконалення на цій основі нормативно-законодавчого забезпечення обліку фінансових результатів аграрних підприємств є актуальним, теоретично та практично значимим.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Необхідно зазначити, що проблеми обліку фінансових результатів діяльності підприємств були і залишаються предметом досліджень провідних вітчизняних науковців. Серед них слід назвати Ф. Бутинця, В. Жука, М. Коцупатрого, Т. Маренич, М. Огійчука, Н. Ткаченко, В. Сопка, М. Чумаченка. У їх працях висвітлені фунда-

ментальні питання теорії і методології обліку фінансових результатів, обґрунтовані практичні розробки щодо його здійснення.

Окремі аспекти обліку фінансових результатів розглядалися у працях М. Ігнатенка, Л. Мармуть, Н. Новак, О. Пристемського, І. Романюк, О. Сарапіної, С. Скрипник та інших науковців. Вони стосуються автоматизації обліку фінансових результатів; використання міжнародного досвіду та стандартів для його удосконалення; обліку оподаткування прибутків та інших важливих проблем. Проте питання удосконалення нормативно-законодавчого забезпечення обліку фінансових результатів на основі гармонізації облікових стандартів, фінансового та податкового обліку потребують поглиблених розробок.

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ

Метою статті є виявлення недоліків у нормативно-законодавчому забезпеченні обліку фінансових результатів аграрних підприємств та обґрунтування пропозицій щодо його удосконалення на основі уточнення вимог та правил відповідних стандартів, гармонізації інших його складників.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Організація та здійснення обліку фінансових результатів аграрних підприємств, у т.ч. прибутків і збитків, регламентується законами та нормативно-законодавчими актами України. Серед них основоположне значення мають: Закони "Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні" (1999 р.); кодекси: Господарський кодекс України (2002 р.); Кодекс законів про пра-

цю; Земельний кодекс України (2001 р.); Податковий кодекс України (2010). Також це Національні положення (стандарти) бухгалтерського обліку (П(С)БО) 1; 2; 3; 15; 25; 29; 30; 31; Статuti аграрних підприємств; Колективні договори; важливі відомчі Інструкції й Методичні рекомендації, Інформаційні листи та роз'яснення [1, 2].

Були внесені зміни до чинних законів щодо фінансових результатів та звітів через війну: Закон України "Про внесення змін до Закону України "Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні" від 19.07.2022 р., №2435-IX [1]. Також було прийнято Закон "Про захист суб'єктів подання звітності та інших документів у період дії воєнного стану або стану війни" від 03.03.2022 р., №2115-IX. Так, у додаток до названих документів і законів Рада аудиторської палати України написала лист щодо впливу війни росії на фінансову звітність та аудиторські звіти.

У нормативному забезпеченні обліку формування та використання прибутку аграрних підприємств важливу роль відіграє його класифікація. Вона сприяє його аналітичному обліку. Прибуток є також об'єктом розподілу: на першому етапі — між підприємством і державою через податки. На другому етапі здійснюється внутрішньогосподарський розподіл прибутку на збільшення власного капіталу, забезпечення господарської діяльності, виплату дивідендів тощо.

Закон "Про бухгалтерський облік і оподаткування в Україні" встановлює також перелік документів обліково-фінансової звітності щодо розрахунку й обліку фінансових результатів: баланс; звіт про фінансові результати; звіт про власний капітал; примітки до звітів. Малі аграрні підприємства не звітують про власний капітал. Форми фінансової звітності затверджуються Міністерством фінансів України та погоджуються з Державною службою статистики України.

Нормативно-законодавче забезпечення обліку фінансових результатів передбачає особливу увагу не лише до процесів формування прибутку, але і до його розподілу та ефективного використання. Отриманий законним чином прибуток може бути використаний аграрним підприємством для задоволення різноманітних потреб, і ці процеси також потребують нормативно-законодавчого супроводу і контролю [3, с. 265]. З державних позицій основна спрямованість прибутку полягає у можливостях його оподаткування, у формуванні фінансових ресурсів держави та фінансуванні бюджетних видатків. Це досягається за рахунок вилучення частини прибутку в аграрних підприємств і спрямування його в державний бюджет через механізми оподаткування.

По-друге, прибуток виступає джерелом формування фінансових ресурсів власне аграрних підприємств і використовується ними для забезпечення господарської діяльності та розширеного відтворення виробництва. Тому питання розподілу прибутку повинно вирішуватися відповідно до положень Статуту підприємства, Колективного договору, що визначає повноваження органів управління та напрямки використання прибутку [4, с. 5].

З реформуванням бухгалтерського обліку та фінансової звітності відповідно до міжнародних стандартів відбулися зміни в розподілі та використанні прибутку

вітчизняних аграрних підприємств. Для визначення чистого прибутку аграрних підприємств від загальної суми прибутку виключається лише податок на прибуток. При цьому отримання і сплата штрафів тепер ураховуються при визначенні прибутку від іншої операційної діяльності, що відбувається в процесі формування прибутку. Таким чином, сплата штрафів аграрним підприємством безпосередньо не впливає на обсяг його чистого прибутку, як це було у теорії та практиці адміністративно-командної системи.

Згідно з прийнятими національними положеннями (стандартами) бухгалтерського обліку, в даний час не передбачається формування ряду цільових фондів за рахунок прибутку, як це відбувалося у минулому. Відповідно до нормативів, передбачено використання чистого прибутку для створення резервного капіталу, виплати дивідендів, поповнення статутного капіталу, інших напрямків використання; їх облік та контроль.

Одним із джерел протиріч у нормативно-законодавчому забезпеченні (швидше, у нормативній його частині) обліку фінансових результатів є застосування різних методичних підходів визначення фінансових результатів. Один із підходів базується на веденні обліку з вирахуванням собівартості продукції [5]. Цей метод використовується великими аграрними підприємствами. Інший методичний підхід передбачає визначення фінансових результатів діяльності в цілому. Його застосування є показовим для малих аграрних підприємств.

Наступне джерело протиріч також стосується нормативного забезпечення. Через специфіку виробничої діяльності, а саме використання ресурсів землі і живої природи, аграрні підприємства використовують окрему методику розрахунків фінансових результатів, що враховує вимоги П(С)БО 30 "Біологічні активи". У цьому контексті виникає ряд проблем, основною з яких, на нашу думку, й думку інших авторів є оцінка продукції за "справедливою вартістю". Термін "справедлива вартість" може бути не зовсім точним, і сама оцінка, парадоксально, не завжди є об'єктивною або справедливою.

Таким чином, різні методики визначення фінансових результатів можуть застосовуватися в різних сферах інтересів: інвестори та держава можуть цікавитися показниками, розрахованими згідно з П(С)БО 1 "Загальні вимоги до фінансової звітності" та П(С)БО 25 "Фінансовий звіт суб'єкта малого підприємництва"; певні користувачі можуть бути зацікавлені в даних згідно з П(С)БО 30 "Біологічні активи"; податкові органи і держава можуть використовувати дані відповідно до Податкового кодексу щодо оподаткування прибутку. У всіх випадках важливо забезпечити достовірність та своєчасність інформації, необхідної для прийняття обґрунтованих управлінських рішень власниками та керівництвом аграрних підприємств.

Зі вступом у чинність норм Податкового кодексу України від 02.12.2010 року № 2755-VI впровадилися суттєві зміни у порядок оподаткування суб'єктів господарювання податком на прибуток у т.ч. й аграрних підприємств. Основні правила податкового обліку податку на прибуток також були переглянуті. Ці зміни спрямовані на усунення тривалих розбіжностей між нормами Закону України "Про оподаткування прибутку підприємств" та Положеннями (стандартами) бухгал-

терського обліку, зокрема стосовно визнання та оцінки доходів та витрат при обліку податку на прибуток.

Відповідно до визначень Податкового кодексу України, визнання доходів та витрат для цілей обчислення об'єкта оподаткування податком на прибуток здійснюється шляхом використання методу "нарахувань" та порівнянь, визначених у відповідних положеннях (стандартах) бухгалтерського обліку. Отже, в обох системах — як у фінансовому, так і у податковому обліку — доходи та витрати враховуються в момент їх виникнення, незалежно від того, коли отримано чи сплачено грошові кошти.

При визначенні об'єкту оподаткування податком на прибуток, доходи класифікуються за наступними групами: а) дохід від операційної діяльності, що охоплює дохід від реалізації товарів, виконаних робіт, наданих послуг та дохід банківських установ; б) інші доходи, які включають доходи у формі дивідендів, отриманих від нерезидентів, процентів, роялті, володіння борговими зобов'язаннями, доходи від операцій з оренди / лізингу, доходи в іноземній валюті, доходи від торгівлі цінними паперами та деривативами, суми штрафів, неустойки чи пені, а також суми безповоротної фінансової допомоги і безоплатно отриманих товарів (робіт, послуг).

Дохід від реалізації товару визнається на момент переходу права власності на товар до покупця [6—10]. Дохід від надання послуг та виконання робіт визнається при укладенні акта або іншого відповідного документа, що підтверджує виконання робіт або надання послуг відповідно до чинного законодавства. З метою точного визначення розміру витрат та дати їх виникнення платники податку визначатимуть собівартість товарів (робіт, послуг), включаючи вартість запасів.

Отже, об'єкт оподаткування буде зменшуватися не лише внаслідок витрат на придбання запасів у момент визнання відповідних доходів, але й через інші витрати, які увійдуть до собівартості [11, с. 7428]. Витрати, які формують собівартість товарів (робіт, послуг), визнаються витратами за звітний період, в якому визнано доходи від реалізації вказаних товарів (робіт, послуг).

Інші витрати визнаються витратами за звітний період, в якому вони були здійснені, з урахуванням конкретних особливостей. Наприклад, нарахувані податки і збори включаються до витрат у тому звітному періоді, за який проводиться таке нарахування. Таким чином, перехід на метод "нарахувань" та співставлень при визнанні доходів та витрат у податковому обліку дозволяє значно зменшити тимчасові податкові різниці між податковим і бухгалтерським обліком.

У розділі III Податкового кодексу вказано на необхідність гармонізації фінансового та податкового обліку. Згідно з цим розділом, платники податку зобов'язані вести бухгалтерський облік тимчасових та постійних податкових різниць з використанням методики, яку затверджує Міністерство фінансів України. Банки, з свого боку, здійснюють облік зазначених різниць з 2012 року, використовуючи методику, що затверджена Національним банком України.

Фінансова, податкова, статистична та інші види звітності ґрунтуються на даних бухгалтерського обліку. Отже, інформація для складання податкової звітності накопичується в системі бухгалтерського обліку. Звідси

логічний висновок, що податковий облік самостійно не існує. Він є підсистемою бухгалтерського обліку [12, с. 85]. Інформація для складання податкової звітності накопичується в обліку на підставі документів. Для контролю за ефективним веденням податкового обліку, платник податку складає і подає податкову декларацію.

Безумовно, управління бухгалтерським обліком та формування фінансової звітності в Україні регулюється Законом України "Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні" № 996 від 16 липня 1999 року [1]. Відповідно до цього Закону, фінансова звітність представляє собою бухгалтерську звітність, яка містить інформацію про фінансове положення, результати діяльності та рух грошових коштів підприємства за звітний період. Положення статті 6 даного Закону визначають основи бухгалтерського обліку та формування фінансової звітності в Україні.

Мета державного регулювання бухгалтерського обліку та обліково-фінансової звітності в Україні включає в себе два ключові аспекти: 1) забезпечення уніфікації правил проведення бухгалтерського обліку та укладання фінансової звітності, які є обов'язковими для всіх підприємств та гарантують захист інтересів користувачів; 2) постійне удосконалення системи бухгалтерського обліку та фінансової звітності. Організацією цього процесу займається Міністерство фінансів України, яке затверджує національні положення (стандарти) бухгалтерського обліку та інші нормативно-правові акти, регулюючі питання ведення бухгалтерського обліку та формування фінансової звітності.

У Законі "Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні" визначені загальні вимоги до складання фінансової звітності підприємств. Згідно з ст. 11 Закону, підприємства зобов'язані укладати фінансову звітність з врахуванням ряду параметрів, таких як підстави для складання, форми звітності, участь відповідальних осіб у підписанні, та порядок проведення цього процесу. Фінансову звітність підписують керівник та бухгалтер підприємства. Фінансова звітність аграрних підприємств, за винятком бюджетних установ, представництв іноземних суб'єктів господарської діяльності та суб'єктів малого підприємництва, включає баланс, звіт про фінансові результати, звіт про рух грошових коштів, звіт про власний капітал та примітки до звітів.

Суб'єкти малого підприємництва та представництва іноземних суб'єктів господарської діяльності в агросфері користуються скороченою фінансовою звітністю, включаючи баланс та звіт про фінансові результати, як встановлено національними положеннями (стандартами). Форми фінансової звітності підприємств (за винятком банків) та правила їх заповнення визначаються Міністерством фінансів України за погодженням з Державною службою статистики України [13].

Стандартом бухгалтерського обліку 3 "Звіт про фінансові результати" встановлено, що доходи представляють собою збільшення економічних вигод у вигляді надходження активів або зменшення зобов'язань, що призводить до зростання власного капіталу протягом звітного періоду. Збиток виникає, коли сума витрат перевищує суму доходу, який був отриманий за ці витрати. Прибуток виникає, коли сума доходів перевищує пов'язані з ними витрати.

У П(С)БО 3 також визначено основні категоріальні складові фінансових результатів: Прибуток — це сума, на яку доходи перевищують пов'язані з ними витрати. Доходи — це збільшення економічних вигод у вигляді надходження активів або зменшення зобов'язань, що призводять до зростання власного капіталу (за винятком зростання капіталу за рахунок внесків власників). Витрати — це зменшення економічних вигод у вигляді вибуття активів або збільшення зобов'язань, що призводять до зменшення власного капіталу (за винятком зменшення капіталу за рахунок його вилучення або розподілення власниками).

П(С)БО 30 "Біологічні активи" та його норми та рекомендації визначають методологічні основи формування інформації про біологічні активи у бухгалтерському обліку, а також про отримані внаслідок їх біологічних перетворень додаткові біологічні активи та сільськогосподарську продукцію, а також визначають правила розкриття цієї інформації у фінансовій звітності.

Доходи (витрати), отримані в результаті первісного визнання біологічних активів і сільськогосподарської продукції в ході сільськогосподарської діяльності протягом звітного (календарного) року, розраховуються як різниця між вартістю біологічних активів і сільськогосподарської продукції, оцінених відповідно до вимог пунктів 9 і 12 Положення (стандарту) 30, та витратами, пов'язаними з біологічними перетвореннями. Ці доходи (витрати) включаються до загальної суми інших операційних доходів (витрат).

Фінансовий результат за звітний рік від аграрної діяльності розкривається за наступними показниками: доход (витрати) від первісного визнання отриманої сільськогосподарської продукції та/або додаткових біологічних активів для кожної групи біологічних активів; витрати, пов'язані з біологічними перетвореннями, для кожної групи біологічних активів; фінансовий результат (прибуток, збиток) від первісного визнання сільськогосподарської продукції та/або додаткових біологічних активів; фінансовий результат (прибуток, збиток) від реалізації сільськогосподарської продукції та поточних біологічних активів; фінансовий результат (прибуток, збиток) від зміни справедливої вартості біологічних активів [14].

П(С)БО 31 "Фінансові витрати" встановлює методологічні принципи формування інформації про фінансові витрати в бухгалтерському обліку та її розкриття у фінансовій звітності. У випадку прямого залучення коштів для створення кваліфікаційного активу сумою фінансових витрат, які підлягають включенню до собівартості кваліфікаційного активу, фактичні фінансові витрати, визнані протягом звітного періоду, вважаються пов'язаними з цим запозиченням. Сума таких фінансових витрат, яка підлягає включенню до собівартості кваліфікаційного активу у звітному періоді, не може перевищувати загальної суми фінансових витрат за цей звітний період.

Фінансові витрати представляють собою витрати, пов'язані із виплатою процентів та іншими витратами, які виникають у зв'язку із запозиченнями підприємства. Вони визнаються витратами за той звітний період, в якому вони були нараховані, за винятком випадків, коли облікова політика підприємства передбачає капіталізацію фінансових витрат, пов'язаних із створенням кваліфікаційного активу. Зміни у відображенні доходів, як

ключового елемента фінансового результату, також обґрунтовані змінами в П(С)БО 27 [15—16].

Розглядається можливість обґрунтованого включення довгострокових біологічних активів, що оцінюються за первісною вартістю, до складу необоротних активів, призначених для подальшої реалізації. Це також призведе до зміни назви одного з субрахунків рахунку 74. Щодо розподілу та використання прибутку, стаття 142 "Прибуток (дохід) суб'єкта господарювання" Господарського кодексу України визначає, що порядок використання прибутку суб'єкта господарювання визначається власником або уповноваженим ним органом згідно з законодавством та установчими документами.

ВИСНОВКИ

У той час, як суб'єкти господарювання обирають напрями та обсяги використання прибутку (доходу), держава може впливати на їх вибір шляхом встановлення нормативів, податків, податкових пільг та господарських санкцій у відповідності до чинного законодавства. Таким чином, для ефективного визначення фінансових результатів аграрних підприємств та коректного облікового відображення використання прибутку необхідно постійно враховувати сучасні вимоги чинних положень, стандартів, нормативів, законів та їх зміни.

Необхідно зазначити, що при складанні фінансової звітності потрібно враховувати вплив війни. У примітках до неї необхідно охарактеризувати ризики та загрози, які можуть призвести до негативних відхилень від прогнозів на перспективу. Насамперед, йдеться про безперервність діяльності, але й інших сфер обліку. Зокрема, це бухгалтерські оцінки; справедлива вартість; зменшення корисності активів; оцінка очікуваних кредитних збитків; облік хеджування; вплив на контракти; обтяжливі контракти; інше.

Література:

1. Закон України "Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні" від 16.07.99 р. № 996-XIV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/en/996-14> (дата звернення: 28 січня 2024)
2. Господарський кодекс України від 16.01.2003 р. № 436-IV, зі змінами. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15> (дата звернення: 28 січня 2024)
3. Карпенко Є.А., Карпенко О.В., Мілька А.І. Перспективи розвитку бухгалтерського обліку, аналізу та аудиту в умовах інноваційних інформаційних технологій: монографія. Полтава: ПУЕТ, 2021. 410 с.
4. Ігнатенко М.М., Мармуль Л.О., Леваєва Л.Ю., Романюк І.А. Ідентифікація сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів у сукупності форм організації діяльності на селі. Агросвіт. 2019. № 17. С. 3—7.
5. Ігнатенко М. Здійснення автоматизації бухгалтерського обліку аграрних підприємств на засадах впровадження нових програмних продуктів і моделей. Аграрна економіка. 2019. № 42. URL: <https://economic-bulletin.com/index.php/journal/article/view/555/580> (дата звернення: 28 січня 2024)
6. Ігнатенко М.М., Сарапіна О.А. Вплив автоматизації обліку та фінансової звітності на безпеку підприємств. Економічний вісник університету. 2018. Вип. (1) 38. С. 47—53.

7. Рожко О., Ткаченко Н., Коваленко Ю. Науково-методичний підхід до бюджетного стратегування за допомогою застосування програмно-цільового методу. *Financial and Credit Activity Problems of Theory and Practice*, 2021. № 2 (33), С. 335—344.

8. Мармуть Л.О., Коваленко І.В. Державне регулювання інвестиційної діяльності переробних підприємств агропромислового комплексу. *Економіка АПК*. 2008. № 12. С. 62—69.

9. Ігнатенко М. М., Новак Н. П. Нові вимоги нормативно-законодавчого забезпечення обліку, оцінки та оподаткування використання земельних ресурсів. *Економіка та держава*. 2018. № 2. С. 4—6.

10. Коцупатрий М. Удосконалення та підвищення ефективності аудиту податкової звітності в аграрних підприємствах. *Економічний вісник університету*. 2019. Вип. 41. С. 15—21.

11. Ihnatenko M., Antoshkin V., Krukovska O., Malyshko V., Marmul L. Social Investments as the Highest-Manifestation of Implementation of Social Responsibility of the Companies of Agribusiness. *International Journal of Recent Technology and Engineering (IJRTE)*, vol. 8, Is. 3, 2019. Pp. 7124—7132.

12. Сакун А., Пристемський О. Аргументування ролі облікової політики як системоутворюючого інструменту в бухгалтерському просторі підприємництва. *Scientific Collection "InterConf+"*. 2023. Vol. 30 (143). Pp. 80—90.

13. Бутинець Ф.Ф., Драбаніч А.В. Інтегрований облік як засіб управління підприємством. *Бухгалтерський облік, аналіз та аудит: проблеми теорії, методології, організації*. 2016. № 2. С. 12—24.

14. Скрипник С., Лавров Р., Шепель І. Облік і оподаткування суб'єктів малого підприємництва. *Економіка та суспільство*, № 52. 2023. URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/2875> (дата звернення: 28 січня 2024).

15. Маренич Т.Г. Документальне забезпечення записів у бухгалтерському обліку: аналіз новацій та напрями поліпшення. *Актуальні проблеми інноваційної економіки*. 2017. № 1. С. 76—79.

16. Pakhucha E., Sievidova I., Babko N., Romaniuk I. et al. Investigating the impact of structural changes: the socio-economic security framework. *European Journal of Sustainable Development*. 2023, vol. 12, Is. 1, Pp. 180—198.

References:

1. Verkhovna Rada of Ukraine (1999), The Law of Ukraine "On Accounting and Financial Reporting in Ukraine", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/en/996-14> (Accessed 28 Jan 2024).

2. The Verkhovna Rada of Ukraine (2003), "The Commercial Code of Ukraine", available at: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15> (Accessed 28 Jan 2024).

3. Karpenko, Ye.A. Karpenko, O.V. and Mil'ka, A.I. (2021), *Perspektyvy rozvytku bukhgalters'koho obliku, analizu ta audytu v umovakh innovatsijnykh informatsijnykh tekhnolohij* [Prospects for the development of accounting, analysis and audit in the conditions of innovative information technologies], PUET, Poltava, Ukraine.

4. Ihnatenko, M.M. Marmul', L.O. Levaieva, L.Yu. and Romaniuk, I.A. (2019), "Identification of agricultural service cooperatives in a set of forms of organization of rural activities", *Ahrosvit*, vol. 17, pp. 3—7.

5. Ihnatenko, M. (2019), "Implementation of automation of accounting of agricultural enterprises on the basis of introduction of new software products and models", *Ahrarna ekonomika*, vol. 42, available at: <https://economic-bulletin.com/index.php/journal/article/view/555/580> (Accessed 28 Jan 2024).

6. Ihnatenko, M.M. and Sarapina, O.A. (2018), "Influence of automation of accounting and financial reporting on the security of enterprises", *Ekonomichnyj visnyk universytetu*, vol. 38 (1), pp. 47—53.

7. Rozhko, O. Tkachenko, N. and Kovalenko, Yu. (2021), "Scientific and methodological approach to budgetary strategizing through the application of the program-targeted method", *Financial and Credit Activity Problems of Theory and Practice*, vol. 2 (33), pp. 335—344.

8. Marmul', L.O. and Kovalenko, I.V. (2008), "State regulation of investment activity of processing enterprises of the agro-industrial complex", *Ekonomika APK*, vol. 12, pp. 62—69.

9. Ignatenko, M. and Novak, N. (2018), "New requirements of normative and legislative support of accounting, estimation and taxation of the use of land resources", *Ekonomika ta derzhava*, vol. 2, pp. 4—6.

10. Kotsupatryj, M. (2019), "Improvement and increase of efficiency of tax reporting audit in agricultural enterprises", *Ekonomichnyj visnyk universytetu*, vol. 41, pp. 15—21.

11. Ihnatenko, M. Antoshkin, V. Krukovska, O. Malyshko, V. and Marmul, L. (2019), "Social Investments as the Highest-Manifestation of Implementation of Social Responsibility of the Companies of Agribusiness", *International Journal of Recent Technology and Engineering (IJRTE)*, vol. 8, no. 3, pp. 7124—7132.

12. Sakun, A. and Prystems'kyj, O. (2023), "Argumentation of the role of accounting policy as a system-forming tool in the accounting space of entrepreneurship", *Scientific Collection "InterConf+"*, vol. 30 (143), pp. 80—90.

13. Butynets', F.F. and Drabanich, A.V. (2016), "Integrated accounting as a means of enterprise management. Accounting, analysis and audit: problems of theory, methodology, organization", *Bukhgalters'kyj oblik, analiz ta audyt: problemy teorii, metodolohii, orhanizatsii*, vol. 2, pp. 12—24.

14. Skrypnyk, S. Lavrov, R. and Shepel', I. (2023), "Accounting and taxation of small businesses", *Ekonomika ta suspil'stvo*, vol. 52, available at: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/2875> (Accessed 28 Jan 2024).

15. Marenich, T.H. (2017), "Documentary support of records in accounting: analysis of innovations and directions of improvement", *Aktual'ni problemy innovatsijnoi ekonomiky*, vol. 1, pp. 76—79.

16. Pakhucha, E. Sievidova, I. Babko, N. and Romaniuk I. (2023), "Investigating the impact of structural changes: the socio-economic security framework", *European Journal of Sustainable Development*, vol. 12, no. 1, pp. 180—198. *Стаття надійшла до редакції 04.02.2024 р.*

*М. О. Багорка,
д. е. н., професор, завідувач кафедри маркетингу,
Дніпровський державний аграрно-економічний університет, м. Дніпро, Україна
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-8500-0362>*

*М. О. Вовк,
доктор філософії з менеджменту, старший викладач кафедри менеджменту
ім. І. А. Маркіної, Полтавський державний аграрний університет, м. Полтава, Україна
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-8173-0918>*

*О. А. Савенко,
к. е. н., доцент, доцент кафедри менеджменту і права,
Дніпровський державний аграрно-економічний університет, м. Дніпро, Україна
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-2362-6263>*

*Є. Б. Брикайло,
аспірант, Східноукраїнський національний університет
імені Володимира Даля, м. Київ, Україна
ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0004-2497-2952>*

DOI: 10.32702/2306-6814.2024.4.36

БЕЗПЕКОВИЙ МЕХАНІЗМ ТЕХНОЛОГІЧНОГО МЕНЕДЖМЕНТУ НА ІННОВАЦІЙНО ОРІЄНТОВАНОМУ ПІДПРИЄМСТВІ В УМОВАХ ДИДЖИТАЛІЗАЦІЇ

*М. Bahorka,
Doctor of Economic Sciences, Professor, Head of the Department
of Marketing, Dnipro State Agrarian and Economic University, Dnipro, Ukraine*

*М. Vovk,
PhD in Management, Senior Lecturer of I. Markina Department
of Management, Poltava State Agrarian University, Poltava, Ukraine*

*О. Savenko,
PhD in Economics, Associate Professor,
Associate Professor of the Department of Management and Law,
Dnipro State Agrarian and Economic University, Dnipro, Ukraine*
*Y. Brykailo,
PhD student, Volodymyr Dahl East Ukrainian National University, Kyiv, Ukraine*

THE SECURITY MECHANISM OF TECHNOLOGICAL MANAGEMENT AT AN INNOVATION-ORIENTED ENTERPRISE IN THE CONDITIONS OF DIGITALIZATION

В статті розглянуто безпековий механізм технологічного менеджменту на інноваційно орієнтованому підприємстві в умовах диджиталізації. Доведено, що метою здійснення цілеспрямованого забезпечення економічної безпеки інноваційно орієнтованих підприємств доцільно впроваджувати комплексні та кардинальні зміни, щодо функціонування даних підприємств. До таких кардинальних змін доцільно віднести такі управлінські процеси як технологічне управлі-

ння та інноваційний розвиток підприємства шляхом впровадження технологічного менеджменту. Технологічний менеджмент має здійснюватися безперервно, на всіх стадіях життєвого циклу технологій, які використовуються на конкретному інноваційно орієнтованому підприємстві, тобто передбачати не тільки створення нових, а й удосконалення діючих технологій, а також прийняття рішень щодо своєчасної відмови від тих технологій, які є морально та маркетингово застарілими. За умов постійного розвитку глобалізаційних та інтеграційних процесів на перший план висувуються завдання щодо вдосконалення методичного інструментарію технологічного менеджменту в контексті забезпечення економічної безпеки. Охарактеризовано взаємозв'язок технології та управління з економічною безпекою в умовах диджиталізації. Для цього на інноваційно орієнтованому підприємстві необхідно здійснити технологічну реструктуризацію або впровадити технологічний менеджмент, що в свою чергу створить можливості для виробництва якісної, екологічно чистої та безпечної продукції. Визначено взаємозалежність Індустрії 4.0 з технологічним менеджментом на різних рівнях управління та з економічною безпекою держави. Для економічної безпеки держави необхідно враховувати особливості розвитку Індустрії 4.0, яка допоможе забезпечити стратегічне управління в контексті технологічного розвитку інноваційно орієнтованого підприємства. Що в свою чергу при позитивному результаті зможе ефективно забезпечити продовольчу та економічну безпеку, яка на сьогодні є надзвичайно важливою для більшості країн світу особливо з урахуванням пандемії та війни.

The article discusses the security mechanism of technological management at an innovation-oriented enterprise in the conditions of digitalization. It has been proven that in order to ensure the purposeful provision of economic security of innovatively oriented enterprises, it is advisable to implement complex and radical changes in the functioning of these enterprises. Such radical changes should include such management processes as technological management and innovative development of the enterprise through the introduction of technological management. Technological management should be carried out continuously, at all stages of the life cycle of technologies used in a specific innovation-oriented enterprise, i.e. to provide for not only the creation of new, but also the improvement of existing technologies, as well as decision-making regarding the timely abandonment of those technologies that are morally and marketing-wise obsolete. Under the conditions of constant development of globalization and integration processes, the task of improving the methodological tools of technological management in the context of ensuring economic security is brought to the fore. The relationship between technology and management with economic security in the conditions of digitalization is characterized. For this, it is necessary to carry out technological restructuring or implement technological management at an innovatively oriented enterprise, which in turn will create opportunities for the production of high-quality, environmentally friendly and safe products. The interdependence of Industry 4.0 with technological management at different levels of management and with the economic security of the state is determined. For the economic security of the state, it is necessary to take into account the peculiarities of the development of Industry 4.0, which will help ensure strategic management in the context of the technological development of an innovatively oriented enterprise. Which in turn, with a positive result, will be able to effectively ensure food and economic security, which today is extremely important for most countries of the world, especially given the pandemic and war.

Ключові слова: технологічний менеджмент, інноваційно орієнтоване підприємство, безпека, механізм, диджиталізація, економіка, управління змінами.

Key words: technological management, innovation-oriented enterprise, security, mechanism, digitization, economy, change management.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

З метою здійснення цілеспрямованого забезпечення економічної безпеки інноваційно орієнтованих підприємств в умовах диджиталізації економіки доціль-

но впроваджувати комплексні та кардинальні зміни, щодо функціонування підприємства. До таких кардинальних змін доцільно віднести такі управлінські процеси як технологічне управління та інноваційний розвиток підприємства шляхом впровадження технологічного менеджменту. Завдяки глобалізаційним змінам, трансформації ринкової економіки України та її безпо-

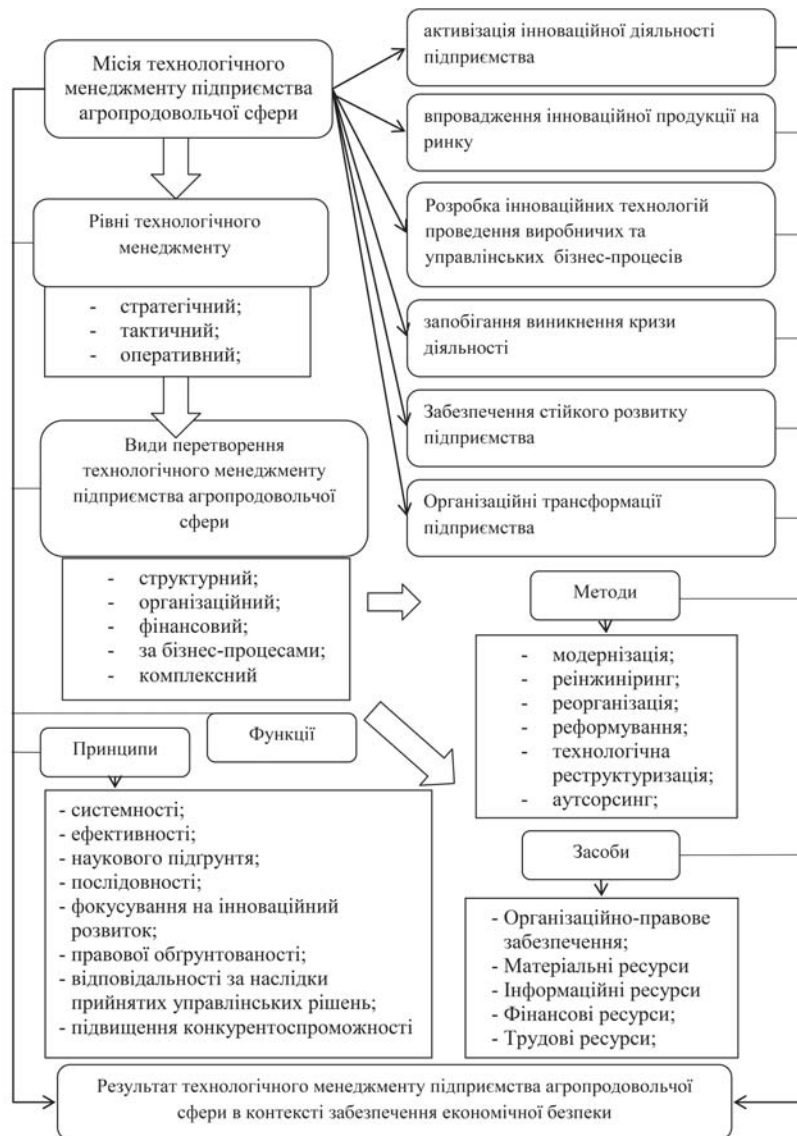

Рис. 1. Концепція механізму технологічного менеджменту інноваційно орієнтованих підприємств в контексті забезпечення економічної безпеки

Джерело: розроблено авторами.

середнього виходу на інноваційний шлях розвитку актуальним питанням залишається розроблення механізму технологічного менеджменту інноваційно орієнтованого підприємства в контексті забезпечення економічної безпеки.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ, В ЯКИХ ЗАПОЧАТКОВАНО РОЗВ'ЯЗАННЯ ДАНОЇ ПРОБЛЕМИ І НА ЯКІ СПИРАЄТЬСЯ АВТОР, ВИДІЛЕННЯ НЕ ВИРІШЕНИХ РАНІШЕ ЧАСТИН ЗАГАЛЬНОЇ ПРОБЛЕМИ, КОТРИМ ПРИСВЯЧУЄТЬСЯ ОЗНАЧЕНА СТАТТЯ

Метою технологічного менеджменту є забезпечення технологічного розвитку бізнес-організації, тобто цілеспрямованого, безперервного процесу безповоротних змін у технологічних процесах господарської діяльності, які провокують відповідний розвиток основних засобів, персоналу та нематеріальних активів, що у сукупності дозволяє забезпечити технологічну конкурен-

тоспроможність як окремих суб'єктів господарювання, так і розвиток ринку технологій в цілому [1-10]. Однак, дослідження управління безпекою складовою технологічного менеджменту на підприємстві в умовах диджиталізації досліджено недостатньо. При цьому важливим також є галузева приналежність підприємства та рівень їх інноваційної активності, що потребує виваженого наукового підходу.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Формулювання цілей статті (постановка завдання) — дослідити управління безпековим механізмом технологічного менеджменту на інноваційно орієнтованому підприємстві в умовах диджиталізації.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ З ПОВНИМ ОБГРУНТУВАННЯМ ОТРИМАНИХ НАУКОВИХ РЕЗУЛЬТАТІВ

Узагальнюючи зазначене необхідним є визначення концепції проведення технологічного менеджменту на

Рис. 2. Основні функції технологічного менеджменту в контексті забезпечення економічної безпеки

Джерело: узагальнено авторами на основі [8; 9].

підприємстві в контексті забезпечення економічної безпеки та побудові механізму її здійснення (рис. 1) [5].

Важливою складовою для реалізації технологічного управління на інноваційно орієнтованому підприємстві є визначення об'єктів та суб'єктів технологічного менеджменту. Суб'єктом технологічного менеджменту є коло осіб, які залучаються до процесу управління технологічним розвитком.

Ними є власники та топ-менеджери інноваційно орієнтованого підприємства, менеджери спеціального функціонального підрозділу, який може створюватися для організації та координації управлінських зусиль, керівники інших підрозділів апарату управління сучасним інноваційно орієнтованим підприємством, на яких покладається відповідальність та які здійснюють окремі функції та задачі технологічного менеджменту, а також зовнішні фахівці, які залучаються для проведення експертизи або консультацій з приводу окремих функцій технологічного менеджменту [8].

Об'єктом технологічного менеджменту є сукупність технологій, які використовуються сучасним підприємством; передумови та наслідки їх розроблення, залучення та використання [8].

Зокрема, Лігоненко Л. О. розглядає різні підходи до визначення змісту, мети, функцій та завдань технологічного менеджменту, серед яких [8]:

- цільовий — акцентування уваги та розкриття змісту виключно стратегічних засад технологічного менеджменту;
- процесний — виокремлення та характеристика окремих етапів управління технологічними процесами;
- функціональний — характеристика окремих функцій технологічного менеджменту;

- філософський — визнання метою управління забезпечення розвитку, тобто стійких незворотних змін, набуття нової якості технологій, які використовуються на підприємстві;

- ресурсний — визнання об'єктом управлінських зусиль процеси формування та використання технологічних ресурсів;

конкурентний — висвітлення призначення та змісту технологічного менеджменту як засобу забезпечення технологічної конкурентоспроможності підприємства.

Основні функції технологічного менеджменту в контексті забезпечення економічної безпеки зображено на рис. 2.

Отже, для ефективного функціонування технологічного менеджменту на інноваційно орієнтованому підприємстві необхідно виконувати вище зазначені функції. Для повноцінної реалізації технологічного менеджменту на інноваційно орієнтованому підприємстві необхідно сформулювати технологічну місію, яку повинно здійснити керівництво підприємства. Враховуючи особливості технологічної місії підприємства необхідно розробити стратегію технологічного менеджменту з урахуванням забезпечення економічної безпеки.

Дії та заходи, які необхідно здійснювати при реалізації технологічного менеджменту в контексті забезпечення економічної безпеки (рис. 3).

Використання інструментарію споріднених наук у процесі технологічного менеджменту, яке віддзеркалюють відповідні терміни, сприятиме більш успішній реалізації його цілей та задач, підвищить обґрунтованість управлінських рішень, які ухвалюються. Технологічний менеджмент має здійснюватися безперервно, на всіх стадіях життєвого циклу технологій, які використовуються на конкретному інноваційно орієнтованому підприємстві, тобто передбачати не тільки створення нових, а й удосконалення діючих технологій, а також прийняття рішень щодо своєчасної відмови від технологій, які є морально застарілими [8].

За умов постійного розвитку глобалізаційних та інтеграційних процесів на перший план висуваються завдання щодо вдосконалення методичного інструментарію технологічного менеджменту в контексті забезпечення економічної безпеки.

Вірт-Кушнір Л. акцентує увагу на тому, що техніко-технологічна відсталість багатьох виробництв, відсутність інвестиційних можливостей, високий рівень концентрації виробництва зумовлюють невідповідність

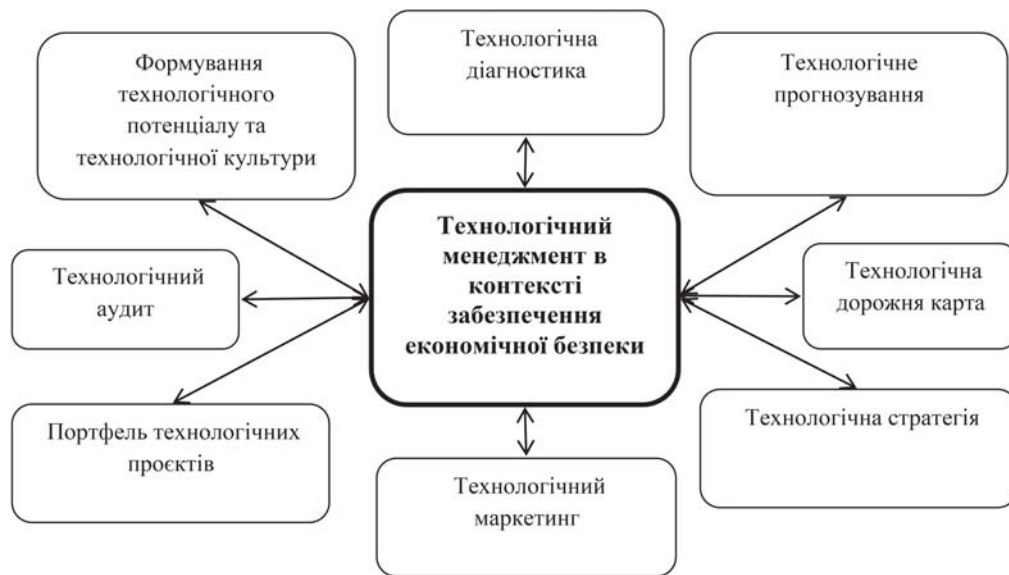

Рис. 3. Основні інструменти для реалізації технологічного менеджменту в контексті забезпечення економічної безпеки

Джерело: побудовано авторами на основі [8].

технологій, обсягів та структури активів підприємств вимогам зовнішнього середовища і потребам продукції. В процесі технологічної реструктуризації, тобто реструктуризації, яка спрямована на зміни у виробничо-господарській сфері підприємства, необхідне впровадження технічних інновацій, тобто нової техніки, яка раніше не застосовувалася в даній галузі, нових видів продукції; технологічних інновацій — нових технологій виробництва або вдосконалення вже існуючих; інформаційних — інновацій, що змінюють форми організації інформаційних потоків; конструкторських — інновацій спрямованих на зміну конструкцій інженерного об'єкта [1, с. 119].

Таким чином, на рівні інноваційно орієнтованого підприємства технологічний менеджмент спрямований на формування та підтримку конкурентних переваг та забезпечення економічної безпеки. Для досягнення цілей технологічного менеджменту необхідний певний набір інструментів, методів та принципів техніко-технологічного управління.

Доцільно відзначити, що в широкому розумінні принципи — це правила, основні керівні ідеї, норми поведінки та орієнтири діяльності управлінського персоналу, якими вони керуються і в рамках яких реалізуються цілі управління інноваційно орієнтованим підприємством в умовах диджиталізації [3, с. 810].

Оскільки, технологічний менеджмент має комплексний, фундаментальний, системний характер, тому і спектр можливих принципів надзвичайно широкий. Не претендуючи на вичерпність, запропоновано узагальнений перелік основних принципів техніко-технологічного менеджменту на інноваційно орієнтованому підприємстві в умовах диджиталізації [4; 2; 6; 10]:

1. Принцип цільової орієнтації. Мета технологічного менеджменту насамперед визначається станом інноваційно орієнтованого підприємства: рентабельний, передкризовий, кризовий. Технологічна реструктуризація інноваційно орієнтованого підприємства, яке знаходиться у кризовій ситуації, здійснюється з метою подолання кризи. Для інноваційно орієнтованого підприємства,

яке знаходиться в передкризовому стані, мета реструктуризації полягає в запобіганні настання кризових явищ. Перетворення рентабельного підприємства необхідне для забезпечення більш високого рівня його розвитку.

2. Принцип комплексності передбачає необхідність всебічного охоплення різних аспектів діяльності інноваційно орієнтованого підприємства в їх взаємозв'язку.

3. Принцип плановості стверджує про необхідність проведення змін на інноваційно орієнтованому підприємстві не стихійно, а за заздалегідь складеним планом. Зміни, що здійснюються в межах технологічного менеджменту стосуються основних напрямів діяльності інноваційно орієнтованого підприємства, і тому повинні відображатися в стратегічних планах інноваційно орієнтованого підприємства, які конкретизуються через систему тактичних та оперативних планів.

4. Принцип об'єктивності — передбачає наявність інформаційної підтримки технологічного менеджменту. При здійсненні перетворень можна використовувати тільки достовірну інформацію про стан інноваційно орієнтованого підприємства та факторів впливу навколишнього середовища.

5. Принцип ефективності. Механізм технологічного менеджменту має забезпечити ефективність здійснюваних перетворень, тобто ефект, отриманий внаслідок технологічної реструктуризації повинен перевищити витрати на її проведення. Цей принцип безпосередньо пов'язаний із реалізацією принципу цільової орієнтації, оскільки дотримання принципу ефективності можливе у випадку досягнення поставленої мети технологічного управління інноваційно орієнтованого підприємства.

6. Принцип адаптивності передбачає, що для ефективного функціонування суб'єктів господарювання аграрного сектору в умовах нестабільності, необхідно адаптувати концепцію перетворень при змінах у зовнішньому середовищі та внутрішньому середовищі інноваційно орієнтованого підприємства. Адаптивність технологічного менеджменту передбачає можливість пристосування до змін.

7. Принцип ітеративності. Необхідність постійного пристосування вимагає ітеративного, тобто зворотного, зв'язку між елементами технологічного менеджменту. Зворотний зв'язок має інформаційний характер та сприяє координації управлінських дій при здійсненні технологічної реструктуризації інноваційно орієнтованого підприємства.

8. Принцип інваріантності означає наявність альтернативних засобів і методів проведення технологічних перетворень.

9. Принцип легітимності — суворе дотримання законів та інших правових актів, що регулюють діяльність інноваційно орієнтованого підприємства.

10. Принцип узгодженості, який передбачає спільне бачення майбутнього інноваційно орієнтованого підприємства ключовими заінтересованими сторонами.

11. Принцип самоорганізації передбачає раціональне поєднання централізації та децентралізації, радикальної та еволюційної адаптації до змін зовнішнього бізнес-середовища, орієнтація на самостійність структурних підрозділів.

12. Принцип професійності команди, яка забезпечує здійснення технологічного управління з використанням накопиченого у країні та галузі досвіду.

13. Принцип координованості дій в процесі перетворень, їх розуміння виконавцями.

14. Принцип мотивованості при здійсненні технологічного менеджменту та зниження опору змінам за рахунок забезпечення причетності й широкого залучення персоналу до процесів трансформацій та перетворення його в агентів змін.

15. Принцип динаміки структурних перетворень у складі якісних характеристик і кількісних пропорцій активів та інших ресурсів.

16. Принцип обґрунтованості. Потреби прийняття зваженого рішення про актуальність проведення технологічної реструктуризації з урахуванням існуючих обмежень та можливих сценаріїв розвитку.

17. Принцип системності. Процес технологічної реструктуризації інноваційно орієнтованого підприємства повинен мати безперервний характер.

18. Інноваційність. Інноваційно орієнтоване підприємство має впроваджувати використання нового обладнання та технологій, сучасних методів управління.

19. Принцип відповідальності за наслідки управлінських рішень. Передбачає наявність певної системи відповідальності власників та всіх ланок управлінського апарату за результатами діяльності, в тому числі й матеріальної.

20. Принцип контролю полягає в здійсненні постійного контролю за перебігом технологічного управління з метою адаптації до умов зовнішнього та внутрішнього середовища інноваційно орієнтованого підприємства.

21. Принцип економічності передбачає збалансованість витрат, підвищення ефективності та продуктивності праці, максимізації прибутку при мінімальних витратах.

22. Принцип пріоритетності сприяє вибору найважливіших цілей і завдань технологічного управління інноваційно орієнтованих підприємств, виходячи із їх ресурсних можливостей.

23. Принцип сталості визначає взаємообумовлену організацію виробничо-господарської діяльності іннова-

ційно орієнтованих підприємств, яка забезпечує розвиток і ефективність відтворення їх виробничого потенціалу.

24. Принцип соціальної орієнтованості спрямовує цілі та процеси технологічного управління інноваційно орієнтованих підприємств на підвищення умов життя населення, забезпечення добробуту, досягнення соціальних стандартів життєдіяльності.

25. Принцип екологічної безпеки орієнтує на такі напрями структурних змін, які забезпечують раціональне використання природно-ресурсного потенціалу територій та недопущення руйнівного впливу економіки на природу.

26. Принцип зниження опору перетворенням. Під опором перетворенням розуміється багатогранне явище, яке викликає непередбачені відстрочення, додаткові витрати й нестабільний процес стратегічних змін.

27. Принцип врахування невизначеності. Радикальність перетворень у багатовимірній системі взаємодій процесів, технологій та структури в умовах динамічності змін зовнішнього середовища відображає високий ступінь невизначеності отримання кінцевого результату технологічної реструктуризації.

28. Принцип субсидіарності вимагає розмежування повноважень між центральними й місцевими органами влади в питаннях технологічної реструктуризації інноваційно орієнтованих підприємств.

29. Принцип науковості передбачає глибоке вивчення технологічної реструктуризації як складного процесу, оцінку впливу об'єктивних факторів її змін, застосування наукової методики та організації аналітичних досліджень. Рівень науковості досягається розвитком методології внутрішнього аудиту, аналізу та застосуванням їх сучасних організаційних систем, новітніх досягнень в теорії та методиці економічних досліджень.

30. Принцип перманентності передбачає необхідність постійної реалізації відповідних перетворень на інноваційно орієнтованому підприємстві з урахуванням існуючого рівня досягнень науково-технічного прогресу, розвитку інформаційних технологій, трансформації потреб суспільства, держави.

ВИСНОВКИ З ДАНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК У ДАНОМУ НАПРЯМІ

Охарактеризовано взаємозв'язок технології та управління з економічною безпекою в умовах диджиталізації. Для цього на інноваційно орієнтованому підприємстві необхідно здійснити технологічну реструктуризацію або впровадити технологічний менеджмент, що в свою чергу створить можливості для виробництва якісної, екологічно чистої та безпечної продукції. Визначено взаємозалежність Індустрії 4.0 з технологічним менеджментом та з економічною безпекою держави. Для економічної безпеки держави необхідно враховувати особливості розвитку Індустрії 4.0, яка допоможе забезпечити стратегічне управління в контексті технологічного розвитку інноваційно орієнтованого підприємства. Що в свою чергу при позитивному результаті зможе ефективно забезпечити продовольчу та економічну безпеку, яка на сьогодні є надзвичайно важливою для більшості країн світу особливо з урахуванням пандемії та війни.

Література:

1. Вірт-Кушнір Л. І. Інноваційна складова реструктуризації промислових підприємств. Наукові праці ДонНТУ. Серія: економічна. Випуск 80. Донецьк. 2004. С. 125—133.

2. Вовк М. О. Технологічна реструктуризація підприємств агропродовольчої сфери в контексті реалізації принципів НАССР. Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції. "Економічний розвиток: теорія, методологія, управління". Nemoros s.r.o. Prague, 2019. С. 66—72.

3. Гаврилишин Б. Д., Мочерний С. В., Устенко О. А. та ін. Економічна енциклопедія: у трьох томах. / відп. ред. С.В. Мочерний. К.: Видавничий центр "Академія", 2000. Т. 1. 864 с.

4. Гавриш О. А., Іванова Т. В. Механізм реструктуризації промислових підприємств. Економічний вісник Національного технічного університету України "Київський політехнічний інститут": зб. наук. праць. К.: ВД ЕКМО. 2011. № 8. С. 192—196.

5. Дячков Д. В., Вовк М. О. Особливості проведення інноваційно-спрямованої реструктуризації підприємства агропродовольчої сфери. "Випереджаючий інноваційний розвиток: теорія, методика, практика": колективна монографія: за ред. Н.С. Ілляшенко. Суми: Триторія, 2018. С. 328—338.

6. Дячков Д. В., Вовк М. О. Принципи реструктуризації підприємств в умовах глобалізаційних змін. Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції "Нові виклики для аграрного сектору України в умовах глобалізації". 14 листопада 2018 р. м. Київ. К.: НУБіП України, 2018. С. 90—92.

7. Лігоненко Л. О. Нова парадигма технологічного менеджменту. Інноваційне підприємництво: стан та перспективи розвитку: зб. матеріалів II Всеукр. наук.-практ. конф., 29—30 березня 2017 р. Київ: КНЕУ, 2017. С. 69—172.

8. Лігоненко Л. О. Теоретико-методологічні засади технологічного менеджменту. Маркетинг і менеджмент інновацій. 2016. № 3. С. 145—160.

9. Мілько І. В. Концептуальні підходи до управління технологічною конкурентоспроможністю підприємств. Економіка та держава. 2015. № 2. С. 118—121.

10. Олійник Г. Ю. Критерії і принципи управління реструктуризацією галузі залізничного транспорту. Інвестиції: практика та досвід. 2014. № 11. С. 54—58.

References:

1. Wirt-Kushnir, L. I. (2004), "Innovative component of restructuring of industrial enterprises", Naukovi pratsi DonNTU. Seriya: ekonomichna, vol. 80, pp. 125—133.

2. Vovk, M.O. (2019), "Technological restructuring of enterprises in the agro-food sector in the context of the implementation of the principles of HACCP", Materialy Mizhnarodnoyi naukovo-praktychnoyi konferentsiyi . "Ekonomichnyj rozvytok: teoriia, metodolohiia, upravlinnia" [Materials of the International Scientific and Practical Conference. Economic development: theory, methodology, management], Nemoros s.r.o. Prague, pp. 66—72.

3. Gavrylyshyn, B. D., Mocherny, S. V., Ustenko, O. A. and others (2000), Ekonomichna entsyklopediya [Economic

encyclopedia], Vydavnychyy tsentr "Akademiya", Kyiv, Ukraine.

4. Gavrish, O. A., Ivanova, T. V. (2011), "Mechanism of restructuring of industrial enterprises", Ekonomichnyy visnyk Natsional'noho tekhnichnoho universytetu Ukrayiny "Kyyivs'kyu politekhnichnyy instytut", vol. 8, pp. 192—196.

5. Dyachkov, D.V. and Vovk, M.O. (2018), Vyperezhayuchyy innovatsiynny rozvytok: teoriya, metodyka, praktyka [Anticipatory innovative development: theory, methodology, practice], Tritoria, Sumy, Ukraine.

6. Dyachkov, D.V. and Vovk, M.O. (2018), "Principles of enterprise restructuring in conditions of globalization changes", Materialy Mizhnarodnoyi naukovo-praktychnoyi konferentsiyi "Novi vyklyky dlia aharnoho sektoru Ukrainy v umovakh hlobalizatsii" [Materials of the International scientific and practical conference. New challenges for the agricultural sector of Ukraine in conditions of globalization], NUBiP Ukrayiny, Kyiv, Ukraine, 14 nov, pp. 90—92.

7. Ligonenko, L. O. (2017), "New paradigm of technological management", Innovatsiynne pidpryyemnytstvo: stan ta perspektyvy rozvytku: zb. materialiv II Vseukr. nauk.-prakt. konf. [Innovative entrepreneurship: state and prospects of development: coll. materials of the II All-Ukrainian science and practice conf.], KNEU, Kyiv, Ukraine, 29-30 march, pp. 69—72.

8. Ligonenko, L. O. (2016), "Theoretical and methodological foundations of technological management", Marketynh i menedzhment innovatsiy, vol. 3, pp. 145—160.

9. Milko, I. V. (2015), "Conceptual approaches to the management of technological competitiveness of enterprises", Ekonomika ta derzhava, vol. 2, pp. 118—121.

10. Oliynyk, G. Yu. (2014), "Criteria and principles of managing the restructuring of the railway transport industry", Investytsiyi: praktyka ta dosvid, vol. 11, pp. 54—58.

Стаття надійшла до редакції 02.02.2024 р.

<https://nayka.com.ua>

Електронне фахове видання

Ефективна
ЕКОНОМІКА

Виходить 12 разів на рік

**Журнал включено до переліку наукових фахових видань України з ЕКОНОМІЧНИХ НАУК (Категорія «Б»)
Спеціальності – 051, 071, 072, 073, 075, 076, 292**

e-mail: economy_2008@ukr.net

 viber: +38 050 3820663

УДК 330:658.15

*С. М. Халатур,**д. е. н., професор, завідувач кафедри фінансів, банківської справи та страхування,
Дніпровський державний аграрно-економічний університет**ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-8331-3341>**Ю. В. Масюк,**к. е. н., професор, професор кафедри фінансів, банківської справи та страхування,
Дніпровський державний аграрно-економічний університет**ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0001-6339-3011>**О. Ю. Шевченко,**здобувач освітнього рівня "магістр"**Дніпровський державний аграрно-економічний університет**ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0001-2108-3138>*

DOI: 10.32702/2306-6814.2024.4.43

ФІНАНСОВИЙ РИЗИК-МЕНЕДЖМЕНТ КОМЕРЦІЙНОГО БАНКУ

S. Khalatur,

Doctor of Economic Sciences, Professor, Head of the Department of Finance,
Banking and Insurance, Dnipro State Agrarian and Economic University

Yu. Masiuk,

PhD in Economics, Professor, Professor of the Department of Finance,
Banking and Insurance, Dnipro State Agrarian and Economic University

O. Shevchenko,

Student of the gr. MgFBS-22, Dnipro State Agrarian and Economic University

FINANCIAL RISK MANAGEMENT OF A COMMERCIAL BANK

Авторами статті визначаються основні теоретичні та методологічні аспекти фінансового ризик-менеджменту в комерційних банках. В процесі фінансового управління ризиками банківськими установами необхідно своєчасно виявити, оцінити, проаналізувати, уникнути фінансові ризики. Визначення на етапі виникнення кожного ризику можливе за умовим їх ідентифікації. В статті систематизовано класифікацію ризиків за ознаками внутрішнього та зовнішнього впливу факторів, які сприяють їх виникненню в умовах нестабільності економіки. Наведено основні методи управління фінансовими ризиками в комерційному банку, що дозволяють мінімізувати фінансові ризики. Розглянуто основні етапи фінансового ризик-менеджменту комерційного банку, що дозволить підвищити його прибутковість, фінансову стабільність і стійкість, відновити рівень платоспроможності в умовах ринкової невизначеності, стабілізації банківського сектора економіки країни в цілому.

The authors of the article define the main theoretical and methodological aspects of financial risk management in commercial banks. In the process of financial risk management, banking institutions must timely identify, evaluate, analyze, and avoid financial risks. Determination at the stage of occurrence of each risk is possible provided they are identified. The article systematizes the classification of risks based on the internal and external influence of factors that prevent their occurrence in conditions of economic instability. The main methods of financial risk management in a commercial bank, which allow to minimize financial risks, are presented. The main stages of financial

risk management of a commercial bank, which will increase its profitability, financial stability and sustainability, restore the level of solvency in conditions of market uncertainty, and stabilize the banking sector of the country's economy as a whole, are considered. The main task of financial risk management of banking institutions is the ability to timely assess the quality and quantity of financial risks, to choose an effective method at the stage of their identification and monitoring, to analyze possible scenarios, to choose an effective policy of risk management measures to work specifically with the list of identified risks. Financial risk management includes the development of policies, procedures and tools for risk management. Commercial banks must have qualified specialists in financial risk management who conduct analysis, holdings, modeling and structuring of risks to ensure the stability and profitability of the bank. The processes of successive implementation of the stages of risk management of commercial banks have a significant impact on increasing the financial stability of banking activity. At each stage of financial risk management, a commercial bank carries out certain measures aimed at overcoming crisis phenomena and negative processes, the consequences of which can lead to a decrease in liquidity, profitability, insolvency and bankruptcy. The development of the specified measures involves the use of constant monitoring of the financial market and its sectors: credit, currency, deposit, investment (capital market), and also necessitates the assessment of the degree and analysis of the sensitivity and occurrence of risk and its likely impact on the final results of the bank.

Ключові слова: фінансові ризики, ризик-менеджмент, фінансове управління, комерційний банк.
Key words: financial risks, risk management, financial management, commercial bank.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Необхідною передумовою ефективного функціонування банківської системи України в умовах нестабільності економіки виступає організація системи управління банківськими ризиками. Саме правильний обраний банківською установою методологічний підхід в сфері фінансового ризик-менеджменту сприятиме підвищенню й його прибутковості, фінансової стабільності і стійкості, відновленню платоспроможного рівня в умовах ринкової невизначеності, стабілізації банківського сектора економіки країни в цілому [8].

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ ТА ПУБЛІКАЦІЙ

Окремі проблеми ризик-менеджменту фінансово-кредитного сектору економіки відображені в працях відомих вчених сучасної науково-економічної літератури, таких як: Ватаманюк-Зелінська У.З., Вагіль В.М., Вініченко І.І., Павлишин І.О., Павлова Г.Є., Пузирьова П.В., Самура Ю.О., Качула С.В., Кунц Ж., Хейнц М. та ін. [1—10]. В решті-решт вказані автори наукових публікацій досліджували лише окремі положення фінансового ризик — менеджменту підприємств і банківських установ, проте постає потреба у вирішенні проблем управління фінансовими ризиками в умовах сталого розвитку банківської системи країни.

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ

Мета статті полягає у дослідженні теоретичних положень запровадження ризик-менеджменту в комерційних банках, а також визначенні оптимальних заходів при управлінні фінансовими ризиками в умовах нестабільного функціонування фінансово-кредитної системи.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Фінансовий ризик-менеджмент комерційного банку направлений на процес ідентифікації, аналізу і керування фінансовими ризиками, з якими банківські установи можуть зіткнутися в своїй діяльності [7].

Основними типами фінансових ризиків, з якими виникають труднощі в банківській діяльності, являються наступні:

1. Кредитний ризик: це ризик невиклати боржників зобов'язань перед банком. Банк повинен оцінювати кредитоспроможність клієнтів і встановлювати адекватні контрольні механізми для зменшення ризику невиклати кредитів.

2. Ринковий ризик: це ризик зміни цін на фінансові активи та інструменти, що володіє банк. Банк повинен аналізувати ринкові умови і приймати стратегічні рішення щодо портфеля активів та пасивів для управління ризиком та забезпечення доходу.

3. Ризик ліквідності: це ризик становлення браку ліквідності, коли банк не може задовольнити потреби клієнтів у готівці або інших ліквідних активах. Банк повинен мати ефективні стратегії управління ліквідністю, такі як створення резервів та партнерства з іншими банками.

4. Операційний ризик: це ризик, пов'язаний зі збитками, що виникають внаслідок недбалого або неефективного функціонування внутрішніх процесів банку, технічних збоїв, шахрайства, людського фактору та інших. Банк повинен мати ефективну систему внутрішнього контролю та резервування, щоб зменшити операційний ризик.

5. Процентний ризик: це ризики пов'язані з коливаннями процентних ставок при наданні кредитних позик або формуванні портфелю цінних паперів, що може

впливати на зміну їх доходності. З метою фіксації ставок банківськими установами використовуються своп-угоди, які дозволяють здійснити захист від таких ризиків.

На рисунку 1 зображено систематизовану класифікацію банківських ризиків за виділеними ознаками та відокремлені основні методи управління ними в банківських установах в умовах ринкової нестабільності.

Основним завданням фінансового ризик-менеджменту банківських установ виступає можливість своєчасно провести оцінку якості та кількості фінансових ризиків, обрати ефективну методику на етапі їх ідентифікації та моніторингу, проаналізувати можливі сценарії, обрати ефективну політику заходів з ризик-менеджменту по роботі саме з переліком виявлених ризиків [8].

Фінансовий ризик-менеджмент включає розробку політик, процедур та інструментів для управління ризиками. Комерційні банки повинні мати кваліфікованих фахівців з фінансового ризик-менеджменту, які проводять аналіз, холдінги, моделювання та структурування ризиків для забезпечення стійкості та прибутковості банку [1, с. 95].

Значного впливу на підвищення фінансової стабільності банківської діяльності набувають процеси послідовного впровадження ризик-менеджменту комерційних банків, етапи якого відображено на рисунку 2.

На кожному етапі фінансового ризик-менеджменту комерційним банком проводяться певні заходи, спрямовані на подолання кризових явищ та негативних процесів, наслідки яких здатні призвести до зниження ліквідності, прибутковості, неплатоспроможності і банкрутства [3, с. 268].

Розробка вказаних заходів передбачає застосування постійного моніторингу кон'юнктури фінансового ринку та його секторів: кредитного, валютного, депозитного, інвестиційного (ринку капіталів), а також зумовлює необхідність оцінки ступеню та аналізу чутливості та виникнення ризику і його ймовірного впливу на кінцеві результати банку [4, с. 733].

При поступовому вирішенні проблем стратегічного фінансового ризик-менеджменту банківськими установами обривається різна тактика. Одними більш стійкими та крупними банками проводяться заходи спрямовані на розширення власної філійної мережі

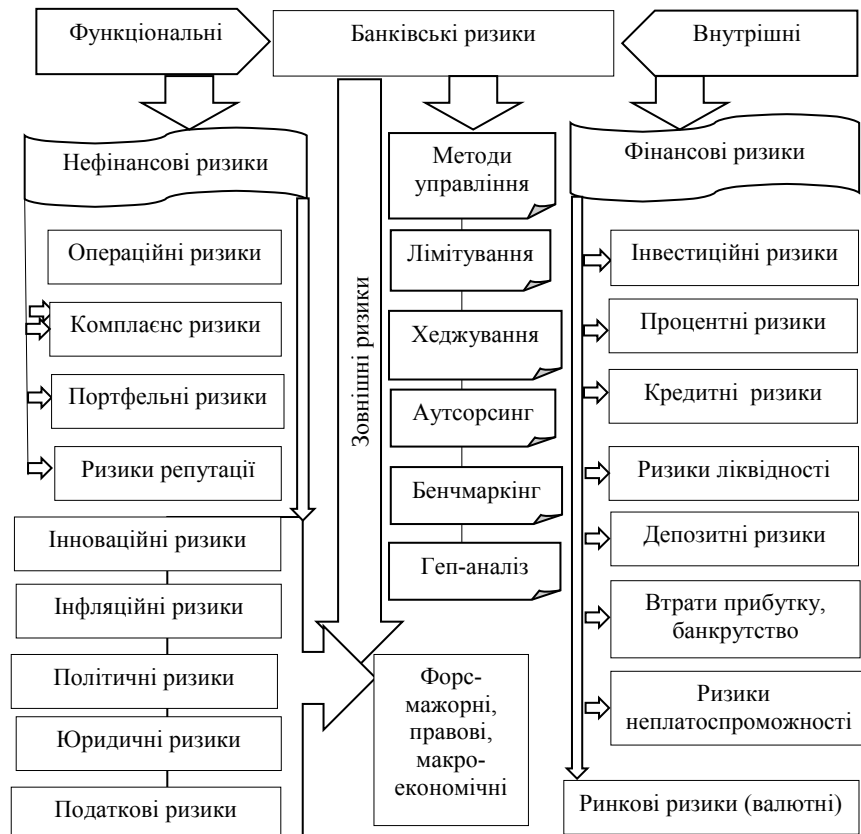

Рис. 1. Блок-схема класифікації ризиків та методів їх управління в комерційному банку

Джерело: складено авторами.

та відкриття нових відділень. Іншими банками збільшуються обсяги активів, створюючи тим самим умови для підвищеного ризику, підвищений рівень ризику. Певними комерційними банками проводиться така дивідендна політика, за умовами якої кошти сплачуються засновникам, а не збільшується розмір активів за рахунок прибутку. В розрізі кожного підходу при

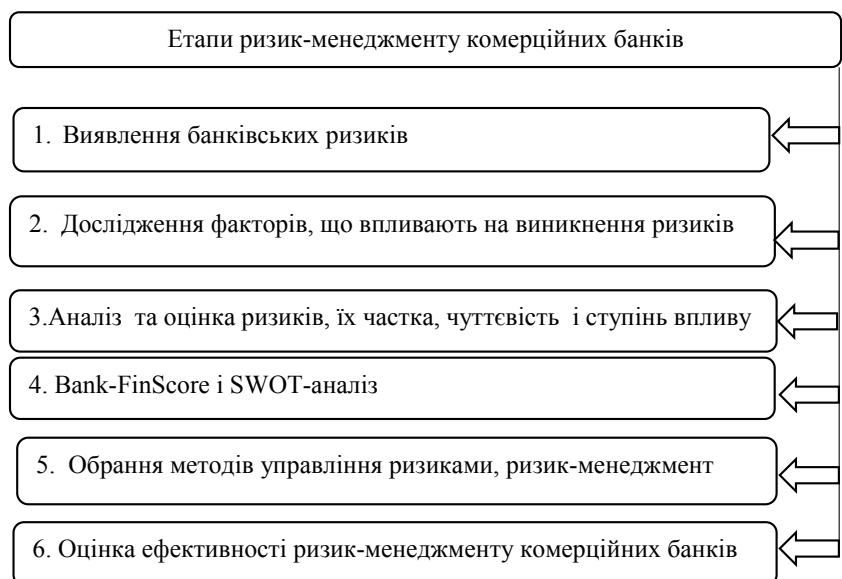

Рис. 2. Етапи ризик-менеджменту комерційних банків

Джерело: складено авторами.

виборі тієї чи іншої фінансової політики банківські установи прагнуть знизити фінансові ризики здійснюючи своєчасну оцінку ймовірності виникнення збитків [2, с. 40].

ВИСНОВКИ

Досліджуючи значимість та особливості управління фінансовими ризиками в банківській сфері можемо зробити висновки, що з метою мінімізації того чи іншого ризику комерційні банки спроможні обрати найбільш ефективні і дієві способи направлені на підтримку оптимального співвідношення активів і зобов'язань, доходів і витрат, забезпечуючи при цьому відповідний норматив прибутковості, ліквідного та платоспроможного рівня. Підбиваючи підсумки стосовно вищевикладеного, варто відзначити, що окремі заходи фінансової тактики та стратегії при збалансуванні зовнішніх та внутрішніх факторів, що впливають на виникнення ризиків та відображають фінансово-економічні показники банківських установ, повинні стати гарантією фінансової стабільності всієї банківської діяльності країни.

Література:

1. Ватаманюк-Зелінська У.З., Вагіль В.М. Управління фінансовою стійкістю АТ КБ "Приватбанк" в умовах воєнного стану. Інноваційна економіка. 2023. № 3. С. 92—99.
2. Павлишин І.О. Фінансовий ризик-менеджмент комерційного банку: класифікація та оцінка ризиків. Інвестиції: практика та досвід. 2016. № 10. С. 39—42.
3. Пузирьова П.В. Управління фінансовими ризиками на підприємствах в суасних умовах. Аграрний вісник Причорномор'я, Економічні науки, 2010. Вип. № 53. С. 256—261.
4. Самура Ю.О. Ризик-менеджмент у системі забезпечення фінансово-економічної безпеки підприємств, установ, організацій. Економіка та суспільство. 2018. Вип. 15. С. 732—738.
5. Khalatur, S., and Dubovych, O. (2022). Financial Engineering of Green Finance as an Element of Environmental Innovation Management. Marketing and Management of Innovations, vol. 1, pp. 232—246. URL: <http://doi.org/10.21272/mmi.2022.1—17> (дата звернення: 23.12.2023).
6. Khalatur, S., Kachula, S., Oleksiuk, V., Kravchenko, M., and Klymenko, S. (2023). Anti-crisis management as a basis for the formation of a financial mechanism for the sustainable development of agricultural business. Financial and Credit Activity Problems of Theory and Practice, vol. 5 (52), pp. 413—432. URL: <https://doi.org/10.55643/fcaptp.5.52.2023.4169> (дата звернення: 24.12.2023).
7. Khalatur, S., Pavlova, H., Vasilieva, L., Karamushka, D., and Danilevica, A. (2022). Innovation management as basis of digitalization trends and security of financial sector. Entrepreneurship and Sustainability Issues, vol. 9 (4), pp. 56—76. URL: [http://doi.org/10.9770/jesi.2022.9.4\(3\)](http://doi.org/10.9770/jesi.2022.9.4(3)) (дата звернення: 25.12.2023).
8. Khalatur, S., Tvaronaviciene, M., Dovgal, O., Levkovich, O., and Vodolazska, O. (2022). Impact of selected factors on digitalization of financial sector. Entrepreneurship and Sustainability Issues, vol. 10 (1), pp. 358—377. URL: [https://doi.org/10.9770/jesi.2022.10.1\(19\)](https://doi.org/10.9770/jesi.2022.10.1(19)) (дата звернення: 22.12.2023).
9. Khalatur, S., Vinichenko, I., and Volovyk, D. (2021). Development of modern business processes and outsourcing activities. Baltic Journal of Economic Studies, vol. 7 (3), pp. 195—202. URL: <https://doi.org/10.30525/2256-0742/2021-7-3-195-202> (дата звернення: 26.12.2023).
10. Kunz G. Heitz M. (2021). Banks' risk culture and management control systems: a systematic literature review Jennifer. Journal of Management Control. Vol. 32, pp. 439—493. URL: <https://link.springer.com/article/10.1007/s00187-021-00325-4>.

References:

1. Vatamanyuk-Zelins'ka, U.Z. and Vahil, V.M. (2023), "Management of the financial stability of JSC CB "Privatbank" in the conditions of martial law", Innovatsiyana ekonomika, vol. 3, pp. 92—99.
2. Pavlyshyn, I.O. (2016), "Financial risk management of a commercial bank: classification and assessment of risks", Investytsiyi: praktyka ta dosvid, vol. 10, pp. 39—42.
3. Puzyr'ova, P.V. (2010), "Management of financial risks at enterprises under current conditions", Ahrarnyy visnyk Prychornomorya Ekonomichni nauky, vol. 53, pp. 256—261.
4. Samura, Yu.O. (2018), "Risk management in the system of ensuring financial and economic security of enterprises, institutions, and organizations", Ekonomika ta suspil'stvo, vol. 15, pp. 732—738.
5. Khalatur, S. and Dubovych, O. (2022), "Financial Engineering of Green Finance as an Element of Environmental Innovation Management", Marketing and Management of Innovations, vol. 1, pp. 232—246, available at: <http://doi.org/10.21272/mmi.2022.1-17> (accessed December 23, 2023).
6. Khalatur, S. Kachula, S. Oleksiuk, V. Kravchenko, M. and Klymenko, S. (2023), "Anti-crisis management as a basis for the formation of a financial mechanism for the sustainable development of agricultural business", Financial and Credit Activity Problems of Theory and Practice, vol. 5 (52), pp. 413—432. DOI:<https://doi.org/10.55643/fcaptp.5.52.2023.4169>.
7. Khalatur, S. Pavlova, H. Vasilieva, L. Karamushka, D. and Danilevica, A. (2022), "Innovation management as basis of digitalization trends and security of financial sector", Entrepreneurship and Sustainability Issues, vol. 9 (4), pp.56—76. [http://doi.org/10.9770/jesi.2022.9.4\(3\)](http://doi.org/10.9770/jesi.2022.9.4(3))
8. Khalatur, S. Tvaronaviciene, M. Dovgal, O. Levkovich, O. and Vodolazska, O. (2022), "Impact of selected factors on digitalization of financial sector", Entrepreneurship and Sustainability Issues, vol. 10 (1), pp. 358—377. [https://doi.org/10.9770/jesi.2022.10.1\(19\)](https://doi.org/10.9770/jesi.2022.10.1(19))
9. Khalatur, S. Vinichenko, I. and Volovyk, D. (2021), "Development of modern business processes and outsourcing activities", Baltic Journal of Economic Studies, vol. 7 (3), pp.195—202. <https://doi.org/10.30525/2256-0742/2021-7-3-195-202>

Стаття надійшла до редакції 30.01.2024 р.

К. В. Клименко,
к. е. н., завідувач відділу бюджетної системи та фінансів інституційних секторів
економіки, ДННУ "Академія фінансового управління"
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-8295-1333>
Н. М. Ухналь,
доктор філософії з економіки, завідувач науково-організаційного відділу,
ДННУ "Академія фінансового управління"
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-8562-9355>
Є. М. Шалденко,
аспірант, ДННУ "Академія фінансового управління"
ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0008-2193-4220>

DOI: 10.32702/2306-6814.2024.4.47

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ФІНАНСОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СУДОВОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ В УМОВАХ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ЕКОНОМІЧНО-БЕЗПЕКОВОЇ ІНТЕГРАЦІЇ

K. Klymenko,
Ph D in Economics, SESE "The Academy of Financial Management"
N. Ukhnaal,
Ph D (Economics), SESE "The Academy of Financial Management"
Ye. Shaldenko,
Postgraduate student, SESE "The Academy of Financial Management"

ORGANIZATIONAL AND FINANCIAL SUPPORT OF THE JUDICIAL SYSTEM OF UKRAINE IN THE CONDITIONS OF EUROPEAN ECONOMIC AND SECURITY INTEGRATION

Правосуддя відноситься до сектору державної безпеки, а судова влада, що виражається через нього, є гарантом забезпечення права громадян і організацій на захист їх законних інтересів, прав і свобод. Незалежність судової системи та її фінансовий суверенітет і — як наслідок — авторитет правосуддя у кожному суспільстві залежить від багатьох чинників. Актуальність фінансування у судовій системі залишається вкрай важливою та актуальною темою у суспільстві. Судова система є основою правової держави, забезпечуючи справедливість, захист прав та свобод громадян, вирішення конфліктів та підтримання правопорядку. Однак, незважаючи на її фундаментальне значення, існує низка проблем, пов'язаних з фінансуванням судів, які негативно впливають на ефективність та довіру до судової системи.

У статті в контексті документів Європейського Союзу, Організації безпеки та співробітництва в Європі та Організації економічного співробітництва та розвитку розглядаються пріоритети щодо розробки інтегрованих систем фінансового управління, котрі забезпечать стабільність та прозорість у фінансових процесах судової системи. Обґрунтовано рекомендації стосовно встановлення ефективних механізмів контролю за фінансами, вдосконалення системи збору та витрати бюджетних асигнувань, а також підвищення відповідальності в управлінні фінансами судів. Імплементация нормативно-правих норм, правил та стандартів європейського та міжнародного рівня сприятимуть фінансовій незалежності судів як фундаментального елементу правової системи, що необхідно розглядати як базис для розробки та впровадження ефективних стратегій фінансового управління судовою системою в умовах гарантування правової держави та забезпечення справедливості.

Justice lies within the realm of state security, and the judiciary, as its expression, serves as the guarantor of citizens' and organizations' right to protect their lawful interests, rights, and freedoms. The independence and financial sovereignty of the judicial system, and consequently, the authority of justice in any society, depend on numerous factors. The relevance of funding in the judicial system remains an extremely important and current topic in society. The judicial system is the cornerstone of the rule of law, ensuring justice, protection of rights and freedoms, conflict resolution, and maintenance of law and order. However, despite its fundamental importance, there are several problems related to court funding that negatively impact the efficiency and trust in the judicial system.

In this article, priorities for developing integrated financial management systems are explored in the context of European Union documents, the Organization for Security and Co-operation in Europe, and the Organization for Economic Co-operation and Development. These priorities aim to ensure stability and transparency in the financial processes of the judicial system. The article provides recommendations regarding the establishment of effective financial control mechanisms, the improvement of budget allocation collection systems, and the enhancement of financial management accountability in the courts.

The implementation of legal norms, rules, and standards at the European and international levels will contribute to the financial independence of the courts as a fundamental element of the legal system. This should be viewed as the basis for developing and implementing effective financial management strategies for the judicial system while guaranteeing the rule of law and ensuring justice. Considering the outlined challenges, it is imperative to address the financial issues in Ukraine's judicial system comprehensively. Integrated financial management systems, aligned with European standards, can foster stability, transparency, and efficiency, ultimately enhancing the overall effectiveness and trust in the judiciary. The implementation of these strategies is crucial for Ukraine's successful integration into the European legal space, ensuring a robust foundation for a fair and independent judicial system.

Ключові слова: фінансування судів; фінансування судової системи, бюджет, бюджетна декларація, управління фінансовим забезпеченням судової системи, воєнний стан.

Key words: financing of courts; financing of the judicial system, budget, budget declaration, management of financial support of the judicial system, martial law.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

У демократичному та правовому суспільстві міцно утверджуються принципи верховенства права, рівності, свободи, поваги до людської гідності, дотримання прав людини. Ці цінності служать основою для створення справедливого та рівноправного суспільства, яке підтримує права всіх людей, незалежно від їх походження чи статусу. Принципи, які лежать в основі успішного розвитку та підтримки конкурентного ділового середовища, мають вирішальне значення. Важливо, щоб особи та організації віддавали пріоритет цим цінностям, оскільки вони формують основу культури, яка сприяє професіоналізму, повазі та інклюзивності. Дотримання цих принципів дозволить створити простір, котрий сприятиме зростанню соціально-економічних показників та довіри громадян до суспільних інститутів, поліпшенню співпраці з міжнародними партнерами.

Концепція фінансової незалежності судової системи є ключовою для забезпечення справедливості та ефективності юстиції. В рамках Європейського Союзу (ЄС) і Європейської організації з безпеки та співпраці (ЄБСЄ), а також Організації економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР), існує низка документів та рекомендацій, які визначають та регулюють аспекти фінансової незалежності судових органів. ЄС визнає важливість фінансової незалежності судів для гарантування правової держави та захисту основних прав громадян. Декілька ключових документів ЄС, таких як Конвенція про захист прав людини та основних свобод [1], Хартія основних прав ЄС [2], а також Рекомендації Ради Європи [3], надають рамки та принципи фінансової незалежності. Зокрема, Рекомендації CM/Rec(2010)12 визначають прозорість у фінансовому управлінні судовими органами та виключення будь-якого втручання, яке може вплинути на незалежність суддів. Щодо ЄБСЄ, організація активно сприяє розвитку правової системи та визнає фінансову незалежність судів як ключовий

аспект становлення правової держави. Документи, такі як Рекомендації [4; 5] та кодекси з питань доброчесності в судочинстві, висвітлюють важливість забезпечення фінансової стабільності судових органів для зміцнення правової системи. ОЕСР, в свою чергу, фокусується на забезпеченні ефективного управління та економічної стійкості. Принципи ОЕСР щодо ефективності та прозорості вказують на необхідність розробки ефективних фінансових механізмів управління судовою системою та надання їй достатніх ресурсів для безперешкодного функціонування. Розуміння джерел фінансування судової системи та пов'язаних з ними ризиків має вирішальне значення для забезпечення ефективності та незалежності судів. Джерела фінансування судів можуть мати наслідки для принципу рівності перед законом і незалежності.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Проблематикою управління фінансовим забезпеченням судової системи займалися такі вітчизняні вчені як: Загоруйко Н., Кравчук Г., Ладиченко В., Леськів Х., Машталір Ю., Письменний В., Сандрачук Я., Устинова І., Цибульський Ю. [6-12] та інші.

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ (ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ)

Мета статті — обґрунтування ключових напрямів управління фінансовим забезпеченням судової системи України.

Методи дослідження: для розв'язання поставленого завдання використані такі методи, як дедукція, індукція, порівняння, аналогія, аналіз, синтез, абстрактно-логічний.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Імплементація низки заходів, передбачених Угодою про асоціацію, є важливими етапами на шляху України до поглибленої інтеграції з Європейським Союзом, визначаючи вектор для політичних, економічних та соціокультурних змін у країні. Окрім гармонізації норм і стандартів у сфері торговельно-економічної діяльності, Угода передбачає впровадження політичних та правових реформ, спрямованих на підвищення демократії, захист прав людини, боротьбу з корупцією та зміцнення правової держави.

У сучасному суспільстві прояви екстремізму, сепаратизму, політичної нестабільності та недобросовісної господарської діяльності стають дедалі більш поширеними в країнах, що розвиваються. Це обумовлює зуження простору незалежного громадянського суспільства, натомість сприяння, зміцнення та захист справедливості, прав і цінностей, а також принципи солідарного співіснування та економічної конвергенції стають важливішими, ніж будь-коли. Цінності включають верховенство права, демократію, повагу до людської гідності та прав людини, рівність та свободу. Водночас поєднання зусиль органів влади, місцевого самоврядування, громадськості, бізнесу в рамках державно-приватного партнерства може сприяти дотриманню цих цінностей, маючи глибокий вплив на політичне, соціаль-

не, культурне та економічне життя. У цьому контексті варто згадати про Програму правосуддя Європейського Союзу [13] передбачає створення нового Фонду справедливості, прав і цінностей, який включає програму громадян, рівності, прав і цінностей, у загальному бюджеті ЄС відповідно до Регламенту 2021/692 [14] Європейського Парламенту та Ради.

Фінансування судової системи в сучасному суспільстві визнається як основоположний елемент забезпечення справедливості та реалізації верховенства права. Ефективне фінансування забезпечує не лише роботу судів, а й визначає їхню дієздатність та здатність реагувати на зростаючі виклики. Судова система потребує значних фінансових ресурсів для забезпечення зарплат суддів, обслуговуючого персоналу, ведення справ та розвитку необхідної інфраструктури. Недостатнє фінансування може впливати на швидкість розгляду справ, викликати невдоволення громадян і підірвати довіру до судової системи. Однією з конституційних гарантій, що несе в собі унікальний характер, стосується спеціального порядку фінансування судів. Ключовим механізмом забезпечення цієї гарантії стає невід'ємне зобов'язання держави відділяти кошти для забезпечення фінансування та створення належних умов для функціонування судової системи і реалізації їх діяльності через розподіл видатків з державного бюджету країни на утримання судів.

Основним джерелом фінансування судової системи є, як правило, бюджетні видатки. Однак ці асигнування можуть бути вразливими до політичних рішень або скорочуватися під час економічних спадів (наприклад, внаслідок глобального пандемічного шоку та його наслідків, ризиків воєнного характеру), що призводить до порушення фінансової стабільності в судовій системі. Як наслідок, недостатній обсяг доступних ресурсів для реалізації правосуддя ймовірно обумовить неналежне надання судових послуг. Іншими джерелами фінансування є судові збори та платежі сторін. Суди покладаються на внески та виплати сторін у судовому процесі як на додаткове джерело доходу. Однак це може створити ризик більшого впливу заможніших учасників на судові рішення, ставлячи під сумнів принцип рівності перед законом. Ще одним джерелом є зовнішні гранти та пожертви від міжнародних організацій або благодійних фондів, однак це може мати зовнішній вплив на судові рішення та порушити принципи незалежності. Потенційні ризики, пов'язані з цими джерелами фінансування, включають залежність судових органів від політичних факторів, високий рівень корупційних ризиків та можливість конфлікту інтересів між учасниками судових процесів. Для зменшення цих ризиків, диверсифікація джерел фінансування є ключовою стратегією. Використання поєднання бюджетних асигнувань, судових зборів і зовнішніх грантів може забезпечити стійкість фінансування судової системи, запобігаючи їй залежності від конкретних джерел. Запровадження системи ефективного контролю за використанням фінансів та забезпечення прозорості фінансових процесів також може допомогти уникнути корупції та забезпечити належний розподіл ресурсів у судовій системі. Підсумовуючи, розуміння джерел фінансування та їхніх ризиків є важливим для розробки реформ, спрямованих на

стійкість та незалежність фінансування судової системи, котрі є основою для забезпечення справедливості та верховенства права в суспільстві.

Питання повного фінансування судів зводиться до кількох важливих теоретичних і практичних аспектів, що виникають в управлінських та правових питаннях їх організації та діяльності. По-перше, широке поширення в національній та світовій практиці має спосіб формування бюджетів організацій (бюджетування) орієнтоване на результат. Однак для фінансування судів такий підхід може бути застосований лише як методологія [15]; критерії ефективності та продуктивності не співвідносяться з принципами правосуддя. Цілі справедливості та гарантії захисту прав громадян та організацій обмежують застосування інструментів продуктивності в судовій системі, що передбачають особливості формування бюджету судів, а також забезпечують повне і незалежне правосуддя. По-друге, для повного фінансування та покриття потреб у штатних одиницях судів важливо враховувати оцінку робочого навантаження на суди або середньозваженого навантаження [16]. Основними елементами зазначеної методики визнаються середньозважені норми трудовитрат у справах з рівним рівнем складності. Проблема розрахунку трудовитрат як необхідного виміру праці судді та праці персоналу апарату при розгляді та вирішенні різних справ по-різному вирішується в доктрині та практиці інших країн і є дискусійним питанням судового адміністрування [17].

Однією з істотних складових належного функціонування судів є дотримання принципу справедливого судового розгляду протягом розумного строку (ст. 6 Європейської конвенції з прав людини). Мова йде про оцінку діяльності судів на основі критеріїв: завантаженості, тривалості розгляду, тривалості затримок та впровадженні заходів щодо їх скорочення та підвищення ефективності. Європейською комісією з питань ефективності правосуддя Ради Європи (European Commission for the Efficiency of Justice, CEPEJ) [18] розроблено показники ефективності судів на міжкраїновому рівні, серед яких першим показником є коефіцієнт розгляду справ, який вказує на здатність судів і судової системи справлятися з надходженням нових справ. Другим індикатором є розрахований час диспозиції, котре розраховується як співвідношення між незавершеними справами та вирішеними справами (у днях), показуючи теоретичну тривалість розгляду судом усіх незавершених справ. Однак оцінювати розрахункові дані з різних циклів слід з обережністю через виклики надзвичайної ситуації, спричиненою пандемією COVID-19, у 2020—2021 рр.

Експерти Венеціанської комісії [19] стверджують, що винагорода суддів має відповідати авторитету цієї професії, і що відповідна винагорода потрібна для захисту суддів від необґрунтованого зовнішнього втручання. Позитивним прикладом є, як видається, Конституція Польщі, яка гарантує таку винагороду суддів, яка відповідає авторитету їхньої посади та сфері їхніх обов'язків. Рівень винагороди має визначатися з урахуванням соціальних умов кожної країни та відповідати рівню винагороди високопосадовців в інших професійних сферах. Продовжуючи цю думку, варто зазначити, що у низці країн, переважно постсоціалістичних, судді от-

римували негрошові пільги, наприклад, при отриманні певних товарів та послуг, включаючи квартири, машини тощо. Це було обумовлено, по-перше, соціалістичною системою розподілу товарів, яка раніше існувала та залежала від центрально-адміністративного планування, та по-друге, пов'язане з переходом до ринкової економіки. На підтримку такого нефінансового виділення житла висувують аргумент, що це можна робити з урахуванням індивідуальних потреб, тому що зарплати встановлюються на всіх рівнях для всіх суддів у цій категорії, без можливості врахування відмінностей між ними та надання підтримки тим, хто має особливі потреби. Проте оцінка соціальних потреб та диференціація між суддями є чинником до зловживань та застосування суб'єктивних критеріїв. Саме тому вони є потенційною загрозою незалежності суддів. При тому, що в деяких країнах важко відразу ж відмінити такі негрошові пільги, оскільки вони сприймаються як необхідне забезпечення соціальної справедливості, однак варто виключити такі пільги та замінити їх на відповідний рівень заробітної плати.

Безпосередній зв'язок між незалежністю суддів та рівнем фінансування судів є важливою складовою судової системи. Незалежність суддів є фундаментом правової системи та гарантом справедливості, яке полягає у стійкості до будь-яких зовнішніх впливів чи тисків. Якщо судді не мають достатніх фінансових ресурсів для своєї діяльності, це може суттєво вплинути на їхню незалежність та об'єктивність при вирішенні справ. Перш за все, недостатнє фінансування може вплинути на заробітну плату суддів і створює ситуації, сприяючи поширенню корупційних ризиків та розвитку непотичної системи. Додатково, адекватне фінансування важливе для забезпечення судів необхідними технічними та інфраструктурними засобами. Сучасні технології можуть значно полегшити роботу суддів та підвищити ефективність судочинства. Крім того, фінансування є ключовим чинником для навчання та підвищення кваліфікації суддів. Отже, фінансування судів має істотний вплив на незалежність та ефективність судової системи. Забезпечення достатніми умовами для незалежної діяльності судових інституцій може сприяти об'єктивності правосуддя, а також суттєво зросте рівень ефективності та довіри громадян до судової системи.

Щодо України, розглянемо особливий порядок фінансування судових органів з Державного бюджету, розрахований на обсяги, які гарантують належні економічні умови для повного і абсолютно незалежного правосуддя, націленого на надання судам фінансування для забезпечення їх незалежності та забезпечення судової діяльності відповідно до принципів і положень Конституції країни. Норма Конституції України, а саме частина 1 ст. 130, визначає важливий принцип в системі влади та правосуддя [20]. Згідно з цією статтею, держава зобов'язана забезпечувати не лише існування судів, але й створювати належні умови для їхньої діяльності та функціонування суддів. Зазначена конституційна норма підкреслює важливість державного зобов'язання створювати сприятливі умови для судів і суддів, щоб забезпечити ефективність та незалежність судової системи в інтересах правосуддя та довіри громадян до судового процесу.

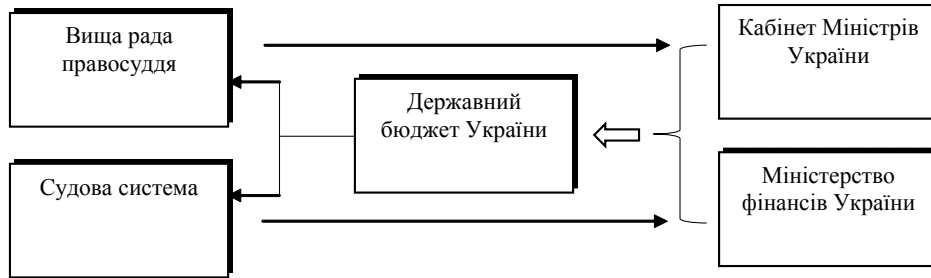

Рис. 1. Організаційно-фінансове забезпечення судової системи України

Джерело: розроблено авторами.

Норма ст. 146 Закону України "Про судоустрій і статус суддів" закріплює принципи створення умов для фінансування судів та функціонування діяльності суддів. Закон визнає, що це завдання лежить на державі, і це відповідає загальним принципам правосуддя та забезпечення незалежності судової системи [21]. Визначення фінансування та створення належних умов для судової системи відповідно до нормативно-правових актів підкреслює необхідність забезпечення судів достатніми фінансовими ресурсами, обладнанням та інфраструктурою для їх функціонування. Забезпечення оптимального функціонування судової влади передбачає докладне визначення у Державному бюджеті України обсягів видатків на утримання судів на рівні, не нижче того, який гарантує повноцінне та абсолютно незалежну реалізацію правосуддя відповідно до закону.

Відповідно до положення ст. 148 зазначеного Закону, що закріплює основні принципи фінансування судів в Україні, зазначено: чітке визначення фінансування всіх судів, незалежно від рівня чи їхньої принципової важливості, котре здійснюється за рахунок коштів Державного бюджету; видатки на утримання судів вважаються захищеними статтями бюджету, що свідчить про їхню важливість та необхідність для забезпечення незалежності та ефективності судової системи. Це положення закону підкреслює зобов'язання держави забезпечувати стабільне та надійне фінансування судової системи. Захищеність видатків на утримання судів також вказує на важливість незалежності та функціонування судів як ключового елемента правової системи України.

Частиною 3 ст. 148 згаданого Закону визначено, що функціональний розподіл державного бюджету стосовно грошового забезпечення судової системи здійснюють: Верховний Суд; вищий спеціалізований суд; Державна судова адміністрація (щодо фінансування інших судових органів, Вищої кваліфікаційної комісії суддів, органів суддівського самоврядування, Національної школи суддів, Служби судової охорони та Державної служби судової адміністрації); Вища рада правосуддя.

Відповідно до ст. 33 Бюджетного кодексу [22], щорічно Міністерство фінансів взаємодіє з іншими ключовими розпорядниками коштів з метою визначення цілей та пріоритетних завдань. Це відбувається відповідно до настанов, визначених у річному посланні Президента України до Верховної Ради про внутрішнє і зовнішнє становище країни, Програми діяльності Уряду, а також програмних і прогнозних документах соціального й економічного розвитку. Формування Бюджетної декларації належить до стратегічних документів бюджетного пла-

нування та включає в себе визначення пріоритетів фінансового забезпечення функцій держави. Цей документ, що орієнтується на середньостроковий період, включає важливі положення, котрі стосуються фінансового забезпечення судової гілки влади та гарантій незалежності судів. У Бюджетній декларації визначаються конкретні заходи та алокації ресурсів, спрямовані на забезпечення ефективної діяльності судової системи. Це включає в себе визначення бюджетної підтримки, необхідної для розвитку судових інституцій, забезпечення сучасного технічного та інформаційного обладнання, підвищення рівня соціального забезпечення суддів та інших аспектів, які визначають стабільність та ефективність судової системи.

У відповідності до ст. 36 Бюджетного кодексу України, Міністерство фінансів, здійснюючи аналіз бюджетних запитів та враховуючи положення та показники, визначені у Бюджетній декларації, яка схвалена у році, що передує плановому, а також враховуючи рекомендації комітету з питань бюджетної політики, розробляє проєкт закону про Державний бюджет України на плановий бюджетний період. З урахуванням пропозицій Вищої ради правосуддя визначаються видатки на утримання судів у структурі бюджету. Ст. 3 Закону України "Про Вищу раду правосуддя" [23] надані раді повноваження полягають у внесенні на розгляд уряду обсягу бюджетних видатків на утримання судів, органів та установ системи правосуддя відповідно до чинних норм Бюджетного кодексу України. Пропозиції ради, котра є важливим органом у формуванні та реформуванні судової системи, мають значення у визначенні обсягів фінансування [24]. Рис. 1 відображає організаційно-фінансове забезпечення судової системи України.

Згідно з Бюджетним кодексом, Вища рада правосуддя має додаткові повноваження у сфері бюджетування судів, органів та установ системи правосуддя: пропозиції про зменшення бюджетних призначень на утримання судів, інших органів і установ системи правосуддя; погодження щодо перерозподілу видатків в системі Державної служби судової адміністрації (ДСА) України; перерозподіл видатків, що здійснюється ДСА, у період відсутності повноважного складу Вищої ради правосуддя, може проводитися без погодження з радою. Важливою є умова, що цей перерозподіл відбувається відповідно до положень п. 41 розділу VI "Прикінцеві та перехідні положення" Бюджетного кодексу. Ці норми надають раді можливість активно впливати на бюджетні аспекти судової системи та забезпечувати ефективне використання бюджетних ресурсів відповідно до потреб та пріоритетів правосуддя. Так, згідно із

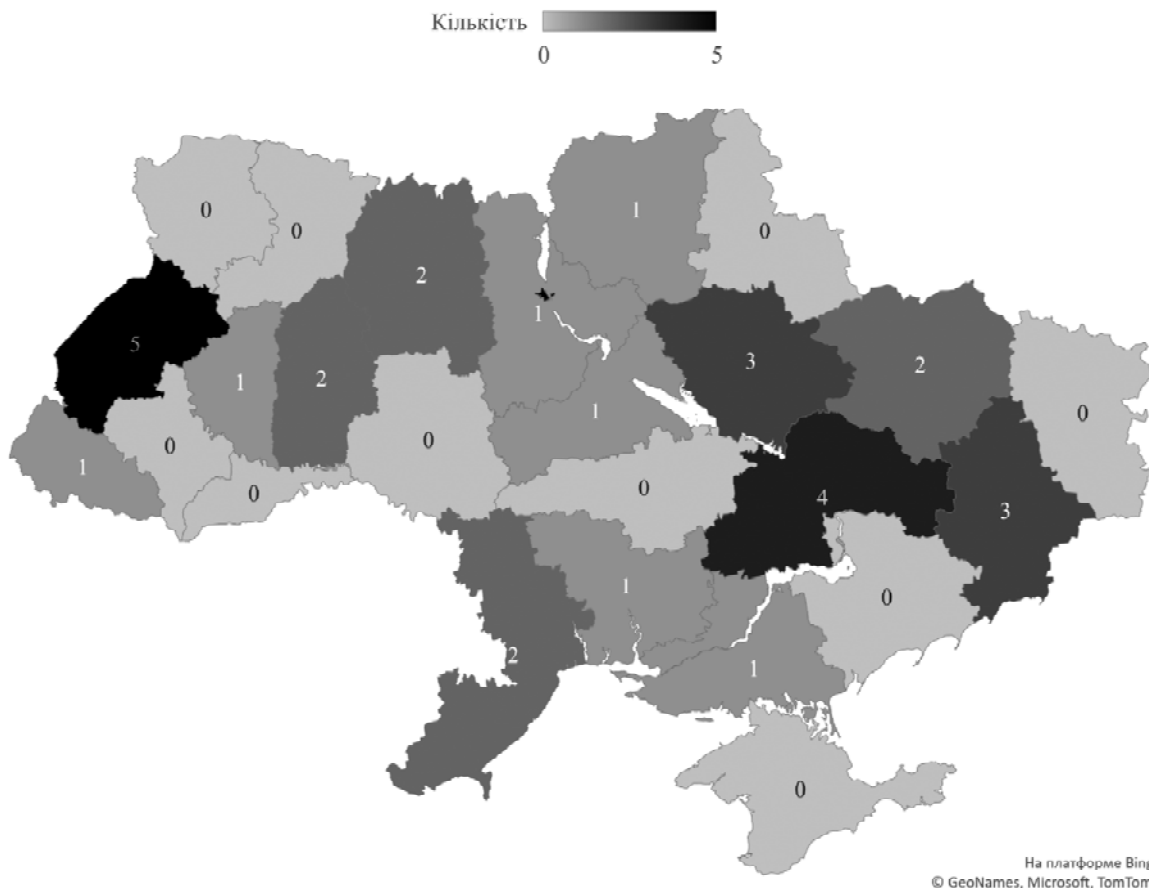

Рис. 2. Кількість звернень щодо проблем фінансування судів у 2022 р. за регіональним розподілом

Джерело: Вища рада правосуддя. URL: <https://hcj.gov.ua/fin-map#2>.

Законом України "Про Вищу раду правосуддя", установлено, що Вища рада правосуддя має повноваження погоджувати перерозподіл бюджетних видатків між судами, за винятком Верховного Суду. Це відзначено у п. 18 ч. 1 ст. 3 зазначеного Закону. Це повноваження надає раді додатковий рівень контролю та участі в розподілі бюджетних ресурсів між інстанціями судової системи, що відіграє важливу роль у забезпеченні ефективності та рівномірності фінансування судів на різних рівнях. Це також сприяє забезпеченню судів необхідними ресурсами для незалежного та ефективного виконання їхніх завдань. Водночас п. 17 ч. 1 ст. 3 Закону України "Про Вищу раду правосуддя" визначає важливий аспект у регулюванні питань фінансування судової влади. Згідно з цим положенням, рада має повноваження затверджувати нормативи кадрового, фінансового, матеріально-технічного та іншого забезпечення судів за поданням ДСА. Затвердження цих нормативів здійснюється на підставі пропозицій та рекомендацій, які надає ДСА. Цей механізм дозволяє забезпечити консолідацію зусиль управлінських та регулюючих органів для ефективного функціонування судів та забезпечення їхньої незалежності.

Так, питання оплати праці працівників апаратів/секретаріатів судів, органів та установ системи правосуддя визначається нормами законодавства України щодо визначення посадових окладів. Посадовий оклад є основою та гарантованою складовою заробітної плати

працівників у державному секторі, включаючи судову систему. Зокрема, визначення посадових окладів та система оплати праці регулюються такими нормативними актами, як: ЗУ "Про оплату праці", котрий визначає загальні принципи оплати праці, включаючи визначення посадових окладів та умов оплати праці в державному секторі; ЗУ "Про Державний бюджет України", котрим передбачаються кошти на оплату праці для різних категорій працівників, включаючи тих, хто працює в апаратах/секретаріатах судів та інших органів правосуддя; інші нормативно-правові акти. Застосування цих законодавчих актів допомагає врегулювати систему оплати праці в судовій системі та забезпечити відповідність оплати праці здобутим освітнім та кваліфікаційним рівнем працівників, а також рівень відповідальності та обсяг виконуваних обов'язків. Згідно з ч. 1 ст. 150 ЗУ "Про судоустрій і статус суддів", оплата праці та соціальні гарантії працівників апаратів місцевих, апеляційних судів, вищих спеціалізованих судів, апарату Верховного Суду, секретаріатів Вищої ради правосуддя і Вищої кваліфікаційної комісії суддів України, ДСА України, Служби судової охорони регулюються нормами законодавства про державну службу з урахуванням особливостей, визначених цим Законом. Це означає, що оплата праці та соціальні гарантії для працівників зазначених судів та адміністративних установ, пов'язаних із судовою системою, регулюються загальним законодавством про державну службу, але з врахуванням особ-

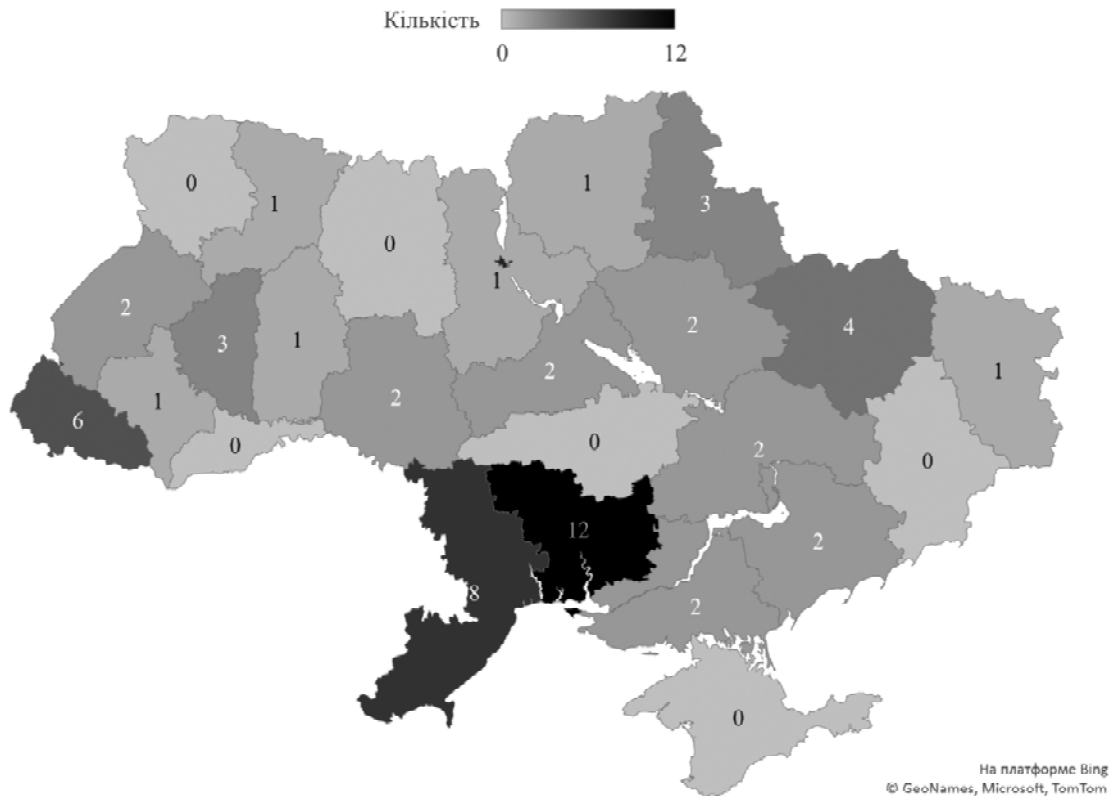

Рис. 3. Кількість звернень щодо проблем фінансування судів у 2023 р. за регіональним розподілом

Джерело: Вища рада правосуддя. URL: <https://hcj.gov.ua/fin-mar#2>.

ливостей, що визначені Законом про судоустрій і статус суддів.

Проблема оптимізації судів обумовлюється збільшенням кількості звернень в умовах обмежених ресурсів, не дозволяючи впоратися зі зростаючим та надмірним обсягом справ. На рис. 2—3 відображено обсяги звернень стосовно проблем фінансування судів у 2022—2023 рр. за регіонами України.

У листопаді 2023 р. прийнято державний бюджет України на 2024 р. і варто відзначити значне збільшення видатків на забезпечення здійснення правосуддя місцевими та апеляційними судами, а також функціонування органів і установ системи правосуддя, згідно з яким зростуть витрати на всі суди (+3,2 млрд грн), крім Вищого суду з питань інтелектуальної власності, передбачено на роботу антикорупційних органів: НАБУ — 1,9 млрд грн (+48,6%), НАЗК — 1,3 млрд грн (+11,4%), Агентство з пошуку та управління корупційними активами — 189,1 млн грн (+0,2%), БЕБ — 1,3 млрд грн (+77,8%). У 2024 р. на ці цілі передбачено 20,5 млрд грн, з яких 17,3 млрд грн призначено за загальним фондом. Порівняно з попереднім роком, коли на ці цілі передбачено було 17,3 млрд грн (14,5 млрд грн за загальним фондом), що представляє суттєвий ріст. Бюджет враховує значне збільшення видатків на Вищу кваліфікаційну комісію суддів (ВККС), які складуть 208,9 млн грн у порівнянні з 163,5 млн грн у 2023 р., Національній школі суддів передбачено 75,5 млн грн. Окремо слід відзначити зростання асигнувань на Верховний Суд, які складуть 2,4 млрд грн (+0,4 млрд грн), на Вищий антикорупційний суд, де передбачено 433,35 млн грн (+140 млн грн).

Видатки на Вищу раду правосуддя зростуть на понад 110 млн грн, до 342,73 млн грн у 2024 році, порівняно з 232,5 млн грн у 2023 році. Таким чином, затверджений бюджет визначає важливі напрями фінансування судової системи, спрямовані на підвищення її ефективності та забезпечення незалежності [25; 26].

Повноваження визначають роль та відповідальність ради у формуванні бюджету для судової системи. Їх включення в закон підкреслює важливість участі ради в процесі прийняття рішень щодо виділення коштів на функціонування та розвиток правосуддя в Україні, а також відображає важливість співпраці між владою та органами, відповідальними за правосуддя, в питаннях фінансування та реформ. Ця участь забезпечує більш широкий інституційний підхід до фінансування судової системи, дозволяючи забезпечити необхідні ресурси для незалежності та ефективності судів у виконанні своїх функцій.

У контексті тяжкої фінансової ситуації, що мала місце в діяльності місцевих та апеляційних судів упродовж останніх років, Вища рада правосуддя наголошувала на важливості належного фінансування судів у 2022 році під час бюджетного процесу. Це вказує на серйозні проблеми щодо забезпечення необхідних ресурсів для здійснення юридичних процедур та забезпечення ефективності судової системи в Україні. Звертання ради до представників уряду та парламенту свідчить про бажання уникнути повторення попередніх фінансових труднощів і забезпечити стабільне та адекватне фінансування судової системи. Це може включати в себе виділення достатніх коштів для оплати праці суддів та

персоналу, покращення інфраструктури судів, а також забезпечення необхідних ресурсів для проведення судових процесів. Такі заходи є важливими для забезпечення ефективності правосуддя, підтримання робочого навантаження суддів на високому рівні і забезпечення доступу до судової системи для громадян. Важливо, щоб фінансування судів було розглянуте як інвестиція в зміцнення правової системи та гарантування прав і свобод громадян.

Вирішення актуальних питань фінансового та матеріального забезпечення діяльності судів та приведення судової системи до міжнародних стандартів є надзвичайно важливим завданням, яке вимагає взаємодії всіх гілок влади. Спільні зусилля законодавчої, виконавчої та судової гілок влади є ключем до ефективного розв'язання цих питань. Ця співпраця повинна базуватися на взаємному врахуванні аргументів та позицій судової гілки влади. Важливо враховувати висновки та рекомендації міжнародних правозахисних організацій, які можуть слугувати орієнтирами для реформування судової системи.

Для досягнення успішних результатів у цьому напрямі необхідно враховувати наступні аспекти: забезпечення судової системи достатніми фінансовими ресурсами не лише для оплати праці, але й розвитку та впровадження сучасних технологій; доступ громадськості до судових рішень та інформації про діяльність судів для підвищення довіри громадськості; впровадження ефективних та інноваційних практик у судові процеси для поліпшення їхньої продуктивності та ефективності; незалежність та автономія судової гілки влади, що є передумовою для її ефективності та справедливості.

Перспективним напрямом подальших досліджень стосовно фінансування судів може бути розгляд різних аспектів, що впливають на ефективність та стабільність фінансування судової системи: оптимізація фінансових ресурсів (ефективність витрат та пошук оптимальних моделей фінансування для забезпечення якісної роботи судів; аналіз розподілу бюджетних асигнувань між різними рівнями судів та їхніми функціональними обов'язками); фінансова стійкість судів; система внутрішнього контролю (аналіз ефективності внутрішнього контролю та аудиту фінансових процесів у судовій системі; розробка та впровадження механізмів запобігання корупції та недобросовісному використанню коштів); вплив фінансування на якість правосуддя; участь громадськості; оцінка міжнародного досвіду у фінансуванні судових систем та адаптація кращих практик для українського контексту.

ВИСНОВКИ

На основі дослідження, стосовно фінансування судової системи України, можна зробити декілька висновків. Країна стикається з серйозними викликами у забезпеченні належного рівня фінансування судів та забезпеченні незалежності судової влади. Попри зростання обсягів видатків ситуація залишається надто критичною. Не всі напрями фінансування отримали достатню підтримку, що викликає ряд проблем в судовій системі. Важливо відзначити, що дефіцит фінансових ресурсів суттєво ускладнює оплату праці працівників апа-

ратів судів, витрати на комунальні послуги та енергетичні ресурси. Також залишаються невирішеними проблемами з виконанням судових рішень та забезпеченням адекватного розвитку інфраструктури.

Важливим елементом висновків є визначення потреб у подальших дослідженнях та діях для вирішення проблеми. Підвищення фінансової стійкості судової системи вимагає комплексного підходу та участі всіх гілок влади. Okремо варто відзначити важливість врахування думки судової гілки влади у розробці стратегій фінансування. Забезпечення адекватного фінансування визначається не лише кількістю коштів, але й їхньою раціональною розподіленістю. Зазначена проблематика виголошує важливість належного фінансування судів як основної передумови їх незалежного функціонування. Досягнення цього вимагатиме вдосконалення бюджетної політики та розроблення нових підходів до фінансового забезпечення правосуддя в Україні. Важливо враховувати, що плановані видатки в значній мірі не покривають всі потреби судів. Проблема низького рівня заробітної плати працівників апаратів судів, нестача коштів на різні поточні витрати та виклики, пов'язані із сплатою комунальних послуг, залишаються актуальними.

Таким чином, важливо акцентувати на потребі у комплексному підході до питань фінансування судів, врахування думки судової гілки влади та забезпечення оптимального використання бюджетних ресурсів для покращення якості та ефективності судочинства в Україні.

Належне фінансування судів дозволить впроваджувати сучасні технології для автоматизації робочих процесів, що пришвидшить вирішення справ та покращить їхню ефективність і результативність з відповідним рівнем якості суддівства. Також важливо враховувати фінансування програм професійного розвитку для суддів та інших правозахисних фахівців. Надання належного обсягу фінансових ресурсів судовій системі сприятиме забезпеченню правосуддя для всіх шарів населення. Фінансування також важливе для створення сучасного інформаційного простору, що підвищить відкритість та доступність правосуддя для громадян. У вирішенні сучасних викликів та змін у соціальній та економічній сфері, забезпечення адекватного фінансування судової системи визнається пріоритетним завданням. Це визначає не лише стабільність роботи судів, але й довіру громадян до правосуддя, що є фундаментальним елементом правової системи будь-якої країни.

Література:

1. Європейська конвенція з прав людини від 04.11.1950 (ратифіковано Україною 17.07.1997). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004.
2. Хартія основних прав Європейського Союзу від 07.12.2000. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:12016P/TXT>.
3. Recommendation CM/Rec(2010)12 of the Committee of Ministers to member states on judges: independence, efficiency and responsibilities (Adopted by the Committee of Ministers on 17 November 2010 at the 1098th meeting of the Ministers' Deputies). URL: https://search.coe.int/cm/Pages/result_details.aspx?ObjectID=09000016805afb78.

4. Kyiv Recommendations on Judicial Independence in Eastern Europe, South Caucasus and Central Asia. OSCE. 2010. URL: <https://www.osce.org/odihr/KyivRec>.

5. Recommendations on Judicial Independence and Accountability (Warsaw Recommendations). OSCE. 2023. URL: <https://www.osce.org/odihr/552718>.

6. Загоруйко, Н. С. Фінансове забезпечення діяльності місцевих судів. Методологічні проблеми фінансової теорії та практики. 2021. Вип. 6. С. 86—88.

7. Кравчук Г. А. Правові основи фінансування судової влади в Україні: автореф. дис. на здобуття наукового ступеня канд. юрид. наук, спец. 12.00.07. Київ, 2011.

8. Ladychenko V., Bryhinets O., Uliutina O., Pankova L., Gulac O. Features of regulatory regulation of state financing of maintenance of jury trial in Ukraine. *Revista Juridica Portucalense*. 2022. No. 32. P. 300-319. URL: [https://doi.org/10.34625/issn.2183-2705\(32\)2022.ic-13](https://doi.org/10.34625/issn.2183-2705(32)2022.ic-13).

9. Письменний В.В. Фінансування судової влади в умовах побудови незалежної судової системи в Україні. Вісник Запорізького національного університету. Серія "Економічні науки". 2013. №4. С. 142—147.

10. Сандрачук Я. В. Окремі проблеми фінансового забезпечення діяльності адміністративних судів: тези доповідей II Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції "Інтеграція освіти, науки та бізнесу в сучасному середовищі: літні диспути" (м. Дніпро, 17—18 серпня 2020 року). Дніпро, Міжнародний електронний науково-практичний журнал "WayScience". С. 423—425.

11. Устинова І. Окремі питання фінансування суддів. Наукові праці Національного авіаційного університету. Серія: Юридичний вісник "Повітряне і космічне право". 2023. № 1 (66), 91—96. URL: <https://doi.org/10.18372/2307-9061.66.17422>.

12. Леськів Х. В. Машталір Ю. І., Цибульський Ю. І. Фінансування судової гілки влади України як гарантія суддівської незалежності. Молодий вчений. 2017. № 5. С. 249—253.

13. Regulation (EU) 2021/693 of the European Parliament and of the Council of 28 April 2021 establishing the Justice Programme and repealing Regulation (EU) No 1382/2013. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32021R0693&qid=1704534150550>.

14. Regulation (EU) 2021/692 of the European Parliament and of the Council of 28 April 2021 establishing the Citizens, Equality, Rights and Values Programme and repealing Regulation (EU) No 1381/2013 of the European Parliament and of the Council and Council Regulation (EU) No 390/2014. URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2021/692/oj>.

15. Lienhard A., Kettiger D. et al. Combining a weighted caseload study with an organizational analysis in courts: first experiences with a new methodological approach in Switzerland. *International journal for court administration*. 2015. Vol. 7, no. 1. P. 27—36.

16. Lienhard A., Kettiger D. Caseload Management in the Law Courts: Methodology, Experiences and Results of the first Swiss Study of Administrative and Social Insurance Courts. *International Journal For Court Administration*. 2010. Vol. 3, no. 1. P. 30—49.

17. Kleiman M., Schauffler R. et al. Weighted caseload: a critical element of modern court administration

International Journal of the Legal Profession. 2019, vol 26, no. 1, pp. 21—32.

18. Study on the functioning of judicial systems in the EU Member States. URL: <https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/896542d3-415e-11ee-b2f2-01aa75ed71a1/language-en/format-PDF/source-search>.

19. Draft Report on the Independence of the Judicial System: Part I: The Independence of Judges. URL: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-JD\(2009\)001-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-JD(2009)001-e).

20. Конституція України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>.

21. Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 02.06.2016 № 1402-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19>.

22. Бюджетний кодекс України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-17>.

23. Про Вищу раду правосуддя: Закон України від 21.12.2016 № 1798-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-19>.

24. Узагальнення з питань забезпечення фінансування судової системи у 2021 році. URL: https://hcj.gov.ua/sites/default/files/field/uzagalnennya_zabezp_fin-nya_sudovoyi_systemy.pdf.

25. Про Державний бюджет України на 2024 рік: Закон України від 09.11.2023 № 3460-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3460-20>.

26. Видатки на судову владу у 2024 році збільшать більш, ніж на 3 млрд грн порівняно з 2023 роком. URL: <https://sud.ua/uk/news/publication/280841-raskhody-na-sudebnuyu-vlast-v-2024-godu-uvelichat-bolee-chem-na-3-mlrd-grn-po-sravneniyu-s-2023-godom>.

References:

1. Verkhovna Rada of Ukraine (1997), "The European Convention on Human Rights", available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004 (Accessed 04 January 2024).

2. European Union (2000), "Charter of Fundamental Rights of the European Union", available at: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:12016P/TXT> (Accessed 04 January 2024).

3. Committee of Ministers of the Council of Europe (2010), "Recommendation CM/Rec(2010)12 of the Committee of Ministers to member states on judges: independence, efficiency and responsibilities", available at: https://search.coe.int/cm/Pages/result_details.aspx?ObjectID=09000016805afb78 (Accessed 05 January 2024).

4. OSCE (2010), "Kyiv Recommendations on Judicial Independence in Eastern Europe, South Caucasus and Central Asia", available at: <https://www.osce.org/odihr/KyivRec> (Accessed 05 January 2024).

5. OSCE (2023), "Recommendations on Judicial Independence and Accountability (Warsaw Recommendations)", available at: <https://www.osce.org/odihr/552718> (Accessed 05 January 2024).

6. Zahoruyko, N.S. (2021), "Financial support for the activities of local courts", *Metodolohichni problemy finansovoyi teorii ta praktyky*, issue 6, pp. 86—88.

7. Kravchuk, H.A. (2011), "Legal basis of financing of judicial power in Ukraine", Ph.D. Thesis, Law, Kyiv, Ukraine.
8. Ladychenko, V., Bryhinets, O., Uliutina, O., Pankova, L. and Hulac, O. (2022), "Features of regulatory regulation of state financing of maintenance of jury trial in Ukraine", *Revista Juridica Portucalense*, vol. 32, pp. 300-319. [https://doi.org/10.34625/issn.2183-2705\(32\)2022.ic-13](https://doi.org/10.34625/issn.2183-2705(32)2022.ic-13)
9. Pysmennyi, V.V. (2013), "Financing of the judiciary in the context of building an independent judicial system in Ukraine", *Visnyk Zaporiz'koho natsional'noho universytetu. Seria "Ekonomichni nauky"*, vol. 4, pp. 142—147.
10. Sandrachuk, Ia.V. (2020), "Separate problems of financial support for the activity of administrative courts", *Tezy dopovidei II Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi internet-konferentsii. Intehratsia osvity, nauky ta biznesu v suchasnomu seredovyshchi: litni dysputy [Abstracts of reports on the II International Scientific and Practical Internet Conference. Integration of Education, Science and Business in the Modern Environment: Summer Debates]*, Dnipro, Ukraine, August 17—18, pp. 423—425.
11. Ustinova, I. (2023), "Separate issues of financing judges", *Naukovi pratsi Natsional'noho aviatyynoho universytetu. Seria: Yurydychnyi visnyk "Povitriane i kosmichne pravo"*, vol. 1(66), pp. 91—96, available at: <https://doi.org/10.18372/2307-9061.66.17422> (Accessed 21 December 2023).
12. Leskiv, H.V., Mashtalir, Yu. I. and Tsybul'skyi, Yu.I. (2017), "Financing of the judicial branch of government of Ukraine as a guarantee of judicial independence", *Young scientist*, vol. 5, pp. 249—253.
13. European Union (2021), "Regulation (EU) 2021/693 of the European Parliament and of the Council of 28 April 2021 establishing the Justice Program and repealing Regulation (EU)", available at: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32021-R0693&qid=1704534150550> (Accessed 15 January 2024).
14. European Union (2021), "Regulation (EU) 2021/692 of the European Parliament and of the Council of 28 April 2021 establishing the Citizens, Equality, Rights and Values Program and repealing Regulation (EU) No 1381/2013 of the European Parliament and of the Council and Council Regulation (EU)", available at: <https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2021/692/oj> (Accessed 15 January 2024).
15. Lienhard, A., Kettiger, D. et al. (2015), "Combining a weighted caseload study with an organizational analysis in courts: first experiences with a new methodological approach in Switzerland", *International journal for court administration*, vol. 7, no. 1, pp. 27—36.
16. Lienhard, A., Kettiger, D. (2010), "Caseload Management in the Law Courts: Methodology, Experiences and Results of the first Swiss Study of Administrative and Social Insurance Courts", *International journal for court administration*, vol. 3, no. 1, pp. 30—49.
17. Kleiman, M., Schauffler, R. et al. (2019), "Weighted caseload: a critical element of modern court administration", *International journal of the legal profession*, vol. 26, no. 1, pp. 21—32.
18. European Union (2021), "Study on the functioning of judicial systems in the EU Member States", available at: <https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/896542d3-415e-11ee-b2f2-01aa75ed71a1/language-en/format-PDF/source-search> (Accessed 15 January 2024).
19. European Commission for Democracy Through Law (Venice Commission) (2009), "Draft Report on the Independence of the Judicial System: Part I: The Independence of Judges", available at: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-JD\(2009\)001-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-JD(2009)001-e) (Accessed 04 January 2024).
20. Verkhovna Rada of Ukraine (1996), "Constitution of Ukraine", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-вр> (Accessed 04 January 2024).
21. Verkhovna Rada of Ukraine (2016), Law of Ukraine "On the judicial system and the status of judges", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19> (Accessed 04 January 2024).
22. Verkhovna Rada of Ukraine (2010), "Budget Code of Ukraine", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-17> (Accessed 04 January 2024).
23. Verkhovna Rada of Ukraine (2016), Law of Ukraine "On the High Council of Justice", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-19> (Accessed 04 January 2024).
24. High Council of Justice (2021), "Generalization on issues of ensuring financing of the judicial system in 2021", available at: https://hcj.gov.ua/sites/default/files/field/uzagalnennya_zabezp_fin-nya_sudovoyi_systemy.pdf (Accessed 16 January 2024).
25. Verkhovna Rada of Ukraine (2023), Law of Ukraine "On the State Budget of Ukraine for 2024", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3460-20> (Accessed 16 January 2024).
26. Judicial Legal Newspaper (2023), "Expenditures on the judiciary in 2024 will increase by more than UAH 3 billion compared to 2023", available at: <https://sud.ua/uk/news/publication/280841-raskhody-na-sudebnuyu-vlast-v-2024-godu-uvelichat-bolee-chem-na-3-mlrd-grn-po-sravnenni-yu-s-2023-godom> (Accessed 16 January 2024).

Стаття надійшла до редакції 28.01.2024 р.

<https://nauka.com.ua>

Електронне фахове видання

Ефективна
ЕКОНОМІКА

Виходить 12 разів на рік

Журнал включено до переліку наукових фахових видань України з ЕКОНОМІЧНИХ НАУК (Категорія «Б»)

Спеціальності – 051, 071, 072, 073, 075, 076, 292

e-mail: economy_2008@ukr.net

viber: +38 050 3820663

І. О. Нетреба,
к. е. н., доцент, доцент кафедри менеджменту інноваційної та інвестиційної діяльності,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-5586-5405>

DOI: 10.32702/2306-6814.2024.4.57

НАПРЯМИ РОЗВИТКУ СИСТЕМИ КОНТРОЛІНГУ НА ПРОМИСЛОВОМУ ПІДПРИЄМСТВІ

I. Netreba,
PhD in Economics, Associate Professor, Associate Professor of the Department
of Innovation and Investment Management, Taras Shevchenko National University of Kyiv

DEVELOPMENT DIRECTIONS OF THE CONTROLLING SYSTEM AT THE INDUSTRIAL ENTERPRISE

Статтю присвячено актуальним питанням функціонування системи контролінгу на промисловому підприємстві. На основі аналізу наукових джерел за даною проблематикою визначено, що в сучасних умовах потребують поглибленого вивчення питання організації системи контролінгу на промисловому підприємстві та пошук шляхів її удосконалення. Здійснено аналіз підходів до визначення категорії "контролінг" у наукових працях, наведено авторське визначення даного терміну. Визначено, що існуючі концепції контролінгу продовжують розвиватися з огляду на підвищення якості інформаційного та технічного забезпечення моніторингу, та обліку результатів бізнес-процесів. Розкрито взаємозв'язок контролю як функції менеджменту і контролінгу як важливого інструменту отримання аналітичних даних за окремими бізнес-процесами. Обґрунтовано необхідність розвитку системи контролінгу на промисловому підприємстві за наступними блоками: впровадження нововведень, маркетинг і збут продукції, моніторинг виробничих показників, система внутрішнього фінансового контролю, інформаційна підтримка прийняття рішень. Розглянуто критерії, що впливають на ефективність системи контролінгу процесів виробництва продукції. Розкрито особливості застосування контролінгу в кадровому менеджменті.

The article is devoted to topical issues of the functioning and development of the controlling system at an industrial enterprise. Based on the analysis of scientific sources on this issue, it was established that the issue of organizing the controlling system at an industrial enterprise and finding ways to improve it require in-depth study. An analysis of approaches to defining the definition of "controlling" in scientific works was carried out. The author's definition of this term is presented as a system for monitoring and analyzing indicators of business processes for effective management of the enterprise based on the application of methodological tools of management accounting and analytical support for decision-making at the strategic and operational levels of management. It is substantiated that the task of controlling is to provide managers with up-to-date, relevant and reliable information about the activities of the company's divisions, which ensures the performance of a consulting function on management issues. The essence and tools of implementing the concepts of controlling are disclosed: control-accounting, information-analytical, coordination-adaptive. It is proven that the

existing concepts of controlling continue to develop in view of improving the quality of information and technical support for monitoring and recording the results of business processes. The relationship between control as a function of management and controlling as an important tool for obtaining analytical data on the functioning of business processes is revealed. The need for the development of the controlling system at the industrial enterprise in the following blocks is substantiated: introduction of innovations, marketing and sales of products, monitoring of production indicators, internal financial control system, information support for decision-making. The criteria affecting the effectiveness of the production process control system are considered. The peculiarities of the application of controlling in personnel management as a management technology to ensure the growth of socio-economic indicators of the activity of an industrial enterprise based on the achievement of strategic goals and objectives are revealed.

Ключові слова: контролінг, концепції контролінгу, інформаційне забезпечення менеджменту, функції менеджменту, бізнес-процес, облік витрат.

Key words: controlling, concepts of controlling, information support of management, functions of management, business process, cost accounting.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

Актуальність питань ресурсного забезпечення діяльності промислових підприємств значним чином пов'язана з проблемами контролю, обліку витрат цих ресурсів та наступним аналізом і пошуком шляхів оптимізації. У зв'язку з функціонуванням підприємства у складних зовнішніх умовах, виникає нагальна потреба у застосуванні гнучких підходів до управління складними системами, що об'єднують постачання, виробництво, реалізацію продукції підприємства-виробника на ринку. Відповідність виготовленої продукції потребам та запитам споживачів потребує використання сучасного техніко-технологічного забезпечення виробництва і формування низки чітких критеріїв оцінювання бізнес-процесів для проведення аналізу отриманих значень показників та контролю поточних результатів. Саме ці завдання виконує система контролінгу на підприємстві. Розвиток даної системи є одним із важливих аспектів удосконалення діяльності підприємства у контексті регулювання і пошуку шляхів підвищення результативності бізнес-процесів.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

У межах дослідження, представленого у роботі [3] зазначається щодо важливості контролю як функції менеджменту, а практика застосування систем контролінгу на підприємствах промисловості засвідчує їх значимість для зростання ефективності. Зокрема, на 27 % підвищується ефективність документообігу, зростає інвестиційна привабливість підприємства на 40 %, реалізується принцип прозорості та відкритості у взаємодії підприємства із зовнішнім оточенням. Також відбувається оптимізація виробничого планування, поліпшення фінансових показників. Це підкреслює необхідність поглибленого вивчення питань удосконалення процесів контролю в організаціях, методичного забезпечення та

організаційних аспектів його здійснення з урахуванням економічної доцільності вищезазначених заходів.

Вирішення частини проблем управлінського обліку на промислових підприємствах забезпечується чітким дотриманням визначеної процедури контролю виробничих операцій. Розроблені та впроваджені базові положення функціонування системи контролінгу, спрямовані на забезпечення реальної можливості відслідковувати витрати і доходи підприємства, економію ресурсів на різних етапах виробництва продукції з наступним визначенням напрямів інвестування у розвиток найбільш прибуткових сфер діяльності або розвитку бізнес-процесів, що мають вирішальне значення у створенні доданої вартості.

Також актуальності набувають питання, пов'язані з процедурами контролінгу, зокрема такі, що мають соціальний характер: правильна організація контролюючих заходів спрямована на сприяння працівникам в досягненні корпоративних цілей, зосередженні уваги на відповідальності керівників проєктів та відповідних рівнів структури організації, що дає змогу працівникам відчувати свій вклад в розвиток підприємства та професійно зростати, демонструючи кращі результати праці. Зазначимо, що такий підхід до розуміння сутності контролю як функції менеджменту та контролінгу як необхідного інструменту для практичної реалізації цієї функції є основою організаційного розвитку підприємства у майбутньому.

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ (ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ)

Метою статті є вивчення проблем організації контролінгу на промисловому підприємстві та розробка пропозицій щодо удосконалення цих процедур для підвищення ефективності діяльності суб'єкта господарювання.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Значущість контролінгу та його економічна сутність визначаються необхідністю виконання низки завдань з

моніторингу, обліку і поглибленого аналізу з подальшим вивченням проблем, що мають місце в управлінні окремими ділянками функціонування підприємства і системи менеджменту загалом.

У наукових джерелах представлені різноманітні підходи до трактування терміну "контролінг". Автор праці [8] акцентує увагу на двох аспектах. По-перше, контролінг — це прикладний інструмент для реалізації економічного мислення керівника, спрямований на ефективний розподіл ресурсів у конкретний момент часу для забезпечення розвитку організації у майбутньому. З технічної точки зору — це інформаційно-методичне забезпечення для прийняття управлінських рішень. Дослідження визначення "контролінгу" у роботах [4; 6] дає змогу зробити висновок про існування причинно-наслідкових зв'язків між інформаційно-аналітичною підтримкою, яку забезпечує система контролінгу і переходом на якісно новий рівень управлінської праці та зростанням індикаторів ефективності функціонування підрозділів підприємства. Отже, контролінг допомагає практично втілити механізм саморегуляції в системі менеджменту, забезпечуючи якісний моніторинг та інформування керівника про поточний стан. Слід відмітити, що деякі науковці [6] розглядають завдання та цілі контролінгу через зв'язок із зовнішнім оточенням організації, розвиваючи концепцію ощадливого виробництва (Lean production), що спрямована на задоволення потреб клієнтів і створення максимальної споживчої цінності на основі мінімізації втрат у процесі виробництва продукції. У роботах дослідників [1; 2; 5; 8] значну увагу приділено вивченню концептуальних положень та перспектив розвитку оперативного і стратегічного фінансового контролінгу як складових управління фінансами підприємства для досягнення стабільно високих результатів фінансової діяльності та мінімізації можливих ризиків.

З огляду на вищезазначене, вважаємо, що контролінг — це система моніторингу та аналізу показників бізнес-процесів, що дає змогу ефективно керувати підприємством на основі застосування методичного інструментарію управлінського обліку та аналітичної підтримки прийняття рішень на стратегічному та оперативному рівнях менеджменту.

Реалізація однієї з ключових цілей контролінгу — вчасно виявити відхилення фактичних показників діяльності від планових та нормативних значень, уможливіє оперативне реагування керуючої підсистеми управління на зміни внутрішніх і зовнішніх чинників, що впливають на бізнес-процеси, щоб вчасно запобігти розвитку негативних явищ. Дотримання цих положень вкрай важливе в умовах трансформацій, які відбуваються у сучасному світі, що у свою чергу призводить до внутрішніх організаційних перетворень, а відтак, і до зміни концептуальних засад функціонування підприємства як соціально-економічної системи [7]. Важливо те, що основна відмінність контролю від контролінгу полягає в тому, що останній орієнтований на моніторинг та аналіз по-

Таблиця 1. Характеристика концепцій контролінгу

Концепція	Сутність	Інструменти реалізації
Контрольно-облікова	В основу даної концепції покладено дослідження етапів контролю та його складових, їх взаємозв'язку з процедурами бухгалтерського обліку з метою прогнозування фінансових показників та оцінки можливих ризиків. Розкриті у роботах вчених, які досліджували теоретичні і прикладні аспекти управлінського обліку: Р. Каплана, Е. Аткінсона.	Аналіз динаміки показників бухгалтерського обліку, оцінювання фінансової стійкості і платоспроможності, поглиблений аналіз і контроль реалізації оперативних планів. Використання систем підтримки прийняття рішень.
Інформаційно-аналітична	Акцент на координації отримання необхідних даних, відповідно до чітких інформаційних запитів керівників для управлінських цілей. Удосконалення процесів планування і контролю з урахуванням наявного інформаційного забезпечення, розвиток інформаційної бази. Прихильники даної концепції обґрунтували у своїх працях доцільність застосування системи контролінгу через зростання інформаційних потреб керівників для здійснення якісного планування та контролю.	Технічне забезпечення накопичення, систематизації, узагальнення кількісної та якісної інформації, аналітична обробка даних що використовуються при прийнятті рішень. Ситуаційний аналіз.
Координаційно-адаптивна	Орієнтація на координаційні процедури в системі менеджменту. Формування центрів відповідальності та контроль показників діяльності. Коригування планів здійснюється з урахуванням отриманих економічних результатів у попередньому періоді. Контроль виконання функцій менеджменту на всіх рівнях управління здійснюється із використанням аналітичних процедур.	Грунтовний аналіз результативності за структурними підрозділами підприємства. Оцінка можливостей швидко адаптуватися до внутрішніх організаційних перетворень. Аналіз можливих ризиків та втрат у результаті трансформацій у системі менеджменту. Врахування змін у зовнішньому середовищі.

Джерело: сформовано на основі [2; 10].

казників, що дають оцінку поточним процесам, в той час як контроль дає змогу оцінити результативність функціонування процесів у звітному періоді. Отже, застосування процедур контролінгу дає можливість встановити проблему і звернутися до центру відповідальності для оперативного внесення необхідних коректив.

Аналіз структурної динаміки прямих та непрямих витрат виробництва продукції, з урахуванням особливостей виробничого циклу, дає змогу своєчасно виявляти поточні проблеми і приймати відповідні управлінські рішення для забезпечення стабільного рівня прибутковості та рентабельності і наступного збереження позитивної динаміки інших економічних показників. Таким чином, важливе завдання контролінгу у сучасних економічних реаліях, полягає у наданні керівникам актуальної, релевантної, достовірної інформації щодо функціонування підрозділів і бізнес-процесів, що забезпечить виконання консультативної функції з окремих управлінських проблем, сприяючи підтримці прийняття рішень на всіх рівнях менеджменту. Концепція контролінгу набуває особливих рис, що у своїй сукупності об'єднують фактори внутрішнього середовища підприємства: технології, персонал, методичні підходи, спрямовані на досягнення цілей підприємства і виконання поставлених завдань. Невід'ємним елементом контролінгу з точки зору практики є інформаційно-технічне забезпечення виконання функцій менеджменту, а саме планування, організації та контролю витрат, що мають місце у процесі виробництва та збуту продукції [9].

Таблиця 2. Розвиток системи контролінгу на промисловому підприємстві

Напрями	Дії
1. Впровадження системи моніторингу і контролю інноваційного розвитку підприємства	1.1. Створення продукції з якісно новими характеристиками
	1.2. Відбір перспективних інноваційних проєктів та контроль їх реалізації (дотримання термінів реалізації, показників ефективності тощо)
	1.3. Оцінка ризиків
	1.4. Фінансова та інформаційна підтримка розробки і впровадження нових ідей
2. Розвиток системи контролю маркетингу і збуту	2.1. Перевірка відповідності вимогам ринку прийнятих завдань з обсягу виробництва та реалізації продукції
	2.2. Аналіз ринку
	2.3. Контроль і аналіз ключових індикаторів ефективності (за центрами прибутку)
3. Удосконалення процедур моніторингу та аналізу показників виробництва	3.1. Аналіз динаміки витрат виробництва основних видів продукції
	3.2. Аналіз ресурсного забезпечення виробничої програми
	3.3. Аналіз і контроль ключових індикаторів ефективності (за центрами витрат)
4. Удосконалення системи внутрішнього фінансового контролю	4.1. Діагностика показників фінансового стану підприємства, оцінка ймовірності настання банкрутства
	4.2. Застосування процедур з бюджетування і управлінського обліку
	4.3. Аналіз ефективності реалізації інвестиційних проєктів
5. Розвиток інформаційного забезпечення прийняття управлінських рішень	5.1. Контроль процесів збору, систематизації, обробки, зберігання даних, необхідних для прийняття рішень у конкретній управлінській ситуації
	5.2. Підготовка і перевірка фінансової, виробничої, збутової документації на підприємстві
	5.3. Забезпечення захисту інформації від несанкціонованого доступу, в тому числі даних, що є комерційною таємницею

Джерело: сформовано на основі [1; 6].

У фахових наукових джерелах розкриті питання впровадження і функціонування системи контролінгу, що нерозривно пов'язане з розвитком підходів до управління підприємствами — від інтегрованих до нових принципів та положень, які становлять основу сучасної парадигми менеджменту [10]. Це обумовило виникнення та подальший розвиток концепцій контролінгу (Табл. 1).

На сьогоднішній день система контролінгу має складну багаторівневу структуру. Порядок виконання дій в створеній і впровадженій системі контролінгу має бути чітко визначеним. На нашу думку, ефективність системи контролінгу виробничої системи визначається наступними критеріями:

1. Рівень інформаційного забезпечення управління виробничими процесами та створення системи контролю інформаційних потоків, що спрямовані на удосконалення обміну даними у реальному часі. Одним із чинників досягнення вищої результативності діяльності підприємства є оптимізація документопотоку, як обов'язкового елементу системи обліку витрат виробництва і аналізу фінансового забезпечення. Створення сприятливого інформаційного середовища у даному випадку має ключове значення. Оперативність прийняття управлінських рішень значним чином залежить від швидкості обміну даними в діючій системі менеджменту, а отже, потребує постійного моніторингу відхилень та пошуку напрямів вдосконалення цих процедур. Досягнення цілей контролінгу частково можна буде оцінювати за результатами рішень, що вже реалізовані і відзначені позитивним економічним ефектом.

2. Відповідність наявних технологій для створення єдиного простору для обміну даними на різних етапах виробничого циклу продукції, врахування можливості розширення прибуткових напрямів та скорочення виробництва тих продуктів, попит на які різко скоротився і ця тенденція зберігається.

3. Забезпечення оперативного управління товарними і фінансовими потоками для територіально розподілених мереж, що є характерною ознакою підприємств, які мають у своїй структурі філії.

4. Реалізація збутової та цінової стратегії, спрямованих на підвищення лояльності споживачів в умовах високого рівня конкуренції. Моніторинг ситуації на ринку, швидка обробка замовлень, забезпечення високоякісного сервісу має розглядатися керівництвом підприємства як стратегічна мета, стандарт в управлінні бізнесом в сучасних умовах, що, відповідно, також є одним із пріоритетних напрямів контролінгу.

Таким чином, можна стверджувати, що інформаційне забезпечення контролінгу впливає безпосередньо на результати роботи цієї системи на підприємстві. Ступінь складності та розвиненості системи контролінгу на виробничому підприємстві залежить від здатності системи менеджменту до саморозвитку; гнучкості та адаптивності на стратегічному рівні, можливість швидко вносити зміни у план виробництва продукції, високий рівень відповідальності і компетентності працівників, які залучені до обліково-аналітичної роботи, відповідність діючої на підприємстві технології обліку, аналізу і контролю рівню економічної активності, здатність функціоналу системи контролінгу відповідати інформаційним потребам та запитам, що формують керівники згідно встановлених управлінських процедур. Напрями розвитку системи контролінгу на підприємстві наведено у Табл. 2.

Слід зазначити, що важливим напрямом є проведення систематичного контролю функціонування діючої на підприємстві системи розвитку персоналу, метою якої є підвищення кваліфікації працівників, отримання нового досвіду, знань та вмінь, що сприятиме розвитку підприємства і підвищить стійкість в умовах зовнішніх змін. До числа першочергових завдань у сфері управління кадрами можна віднести удосконалення процедури наймання персоналу, зокрема, організація набору і відбору персоналу, що має високий потенціал у певному напрямі діяльності підприємства та високим ступенем готовності до реалізації цього потенціалу, створення навчальних центрів для задоволення потреб у навчанні персоналу, розробка та реалізація навчальних програм, які враховують сучасні тренди для досягнення високих результатів навчання.

Таким чином, контролінг в управлінні персоналом можна визначити як особливу технологію управлінської діяльності, в основу якої покладене забезпечення високого рівня інформаційної підтримки прийняття рішень для забезпечення постійного зростання показників ефективності роботи та досягнення задоволеності персоналу результатами праці. Стратегічне завдання контролінгу у кадровому менеджменті полягає у забезпеченні оптимальної структури витрат на утримання та розвиток персоналу на основі оцінки наявних форм і систем мотивації праці з огляду на їх прогресивність і

гнучкість у застосуванні для досягнення гармонійного поєднання матеріальних та моральних стимулів.

ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК У ДАНОМУ НАПРЯМІ

Положення, викладені у статті надають уявлення про те, як саме впливає контролінг на діяльність підприємства загалом та його окремих напрямів. Послідовний моніторинг і аналіз показників фінансово-господарської діяльності промислового підприємства дає змогу керівнику своєчасно виявити проблеми та ефективно їх подолати у найкоротші терміни. При цьому високий рівень інформаційного забезпечення виступає однією із необхідних умов виконання завдань контролінгу та реалізації цілей управлінського обліку, шляхом забезпечення комплексної інформаційно-аналітичної підтримки прийняття рішень. Подальшого вивчення потребують фактори, що визначають ефективність систем контролінгу на підприємствах на основі галузевого підходу, методичний інструментарій оперативного і стратегічного контролінгу як основа раціональної побудови та функціонування системи контролінгу на підприємстві.

Література:

1. Авраменко Т. Платоспроможність, контролінг і антикризове регулювання діяльності аграрних підприємств. Глобальні та національні проблеми економіки. 2015. Вип. 3. С. 183—187. URL: <http://global-national.in.ua/archive/3-2015/38.pdf>
2. Боярко І., Гриценко Л., Рябенков О. Концептуальна модель організації системи фінансового контролінгу на підприємстві. Вісник Університету банківської справи. 2017. № 1. С. 71—77. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VUbsNbU_2017_1_12
3. Бужимська К., Царук І. Формування та розвиток системи контролінгу на промислових підприємствах. Економіка, управління та адміністрування. 2021. № 1. С. 3—7. [https://doi.org/10.26642/ema-2021-1\(95\)-3-7](https://doi.org/10.26642/ema-2021-1(95)-3-7)
4. Голей Ю. Взаємозв'язок антикризового менеджменту та контролінгу в системі управління підприємством. Економічний простір. 2023. Вип. 183. С. 46—50. <https://doi.org/10.32782/2224-6282/183-7>
5. Кальченко О. Концептуальні засади фінансового контролінгу на промислових підприємствах. Проблеми і перспективи економіки та управління. 2023. № 4 (32). С. 291—300. [https://doi.org/10.25140/2411-5215-2022-4\(32\)-291-300](https://doi.org/10.25140/2411-5215-2022-4(32)-291-300)
6. Костюнік О., Лакомова М. Роль системи контролінгу в управлінні стійким розвитком підприємства. Молодий вчений. 2023. № 4 (116). С. 135—138. <https://molodyivchennyi.ua/index.php/journal/article/view/5826/5697>
7. Нетребя І. Управління змінами у контексті розвитку підприємства у посткризовий період. Ефективна економіка. 2023. № 4. URL: <https://www.nayka.com.ua/index.php/ee/article/view/1434/1444>
8. Прокопець Л. Контролінг як інструмент управління підприємством. Причорноморські економічні студії. 2019. Вип. 39 (2). С. 17—20. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/bses_2019_39\(2\)_5](http://nbuv.gov.ua/UJRN/bses_2019_39(2)_5)
9. Скоробогатова Н. Особливості контролінгу в сучасних умовах господарювання. Економічний вісник Національного технічного університету України "Київський політехнічний інститут". 2015. № 12. С. 311—317. URL: <https://ev.fmm.kpi.ua/article/view/45628>
10. Ткаченко Н. Основні завдання та інструменти контролінгу фінансової стійкості страхової компанії. Вісник Національного банку України. 2012. № 3. С. 38—43.

References:

1. Avramenko, T. (2015), "Solvency, controlling and crisis management activities of agricultural enterprises", *Hlobal'ni ta natsional'ni problemy ekonomiky*, vol. 3, pp. 183—187, available at: <http://global-national.in.ua/archive/3-2015/38.pdf> (Accessed 25 Jan 2024).
2. Boiarko, I., Hrytsenko, L. and Riabenkov, O. (2017), "Conceptual modele of the financial controlling system organization on industrial enterprise", *Visnyk Universytetu bankivs'koi spravy*, vol. 1. S. 71—77, available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VUbsNbU_2017_1_12 (Accessed 25 Jan 2024).
3. Buzhym's'ka, K. and Tsaruk, I. (2021), "Formation and development of the controlling system at industrial enterprises", *Ekonomika, upravlinnia ta administruvannia*, vol. 1, pp. 3—7. [https://doi.org/10.26642/ema-2021-1\(95\)-3-7](https://doi.org/10.26642/ema-2021-1(95)-3-7)
4. Golej, Yu. (2023), "Relationship of anti-crisis management and control in the enterprise management system", *Ekonomichnyj prostir*, vol. 183, pp. 46—50. <https://doi.org/10.32782/2224-6282/183-7>
5. Kal'chenko, O. (2023), "Conceptual basis of financial control at industrial enterprises", *Problemy i perspektvy ekonomiky ta upravlinnia*, vol. 4 (32), pp. 291—300. [https://doi.org/10.25140/2411-5215-2022-4\(32\)-291-300](https://doi.org/10.25140/2411-5215-2022-4(32)-291-300)
6. Kostyunik, O. and Lakomova, M. (2023), "The role of the control system in sustainable management development of the enterprise", *Molodyj vchenyj*, vol. 4 (116), pp. 135—138, available at: <https://molodyivchennyi.ua/index.php/journal/article/view/5826/5697> (Accessed 25 Jan 2024).
7. Netreba, I. (2023), "Change management in the context of enterprise development in the post-crisis period", *Efektivna ekonomika*, vol. 4, available at: <https://www.nayka.com.ua/index.php/ee/article/view/1434/1444> (Accessed 25 Jan 2024).
8. Prokopets', L. (2019), "Controlling as an enterprise management tool", *Prychornomors'ki ekonomichni studii*, vol. 39 (2), pp. 17—20, available at: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/bses_2019_39\(2\)_5](http://nbuv.gov.ua/UJRN/bses_2019_39(2)_5) (Accessed 25 Jan 2024).
9. Skorobohatova, N. (2015), "Controlling features in the modern business environment", *Ekonomichnyj visnyk Natsional'noho tekhnichnoho universytetu Ukrainy "Kyiv's'kyj politekhnichnyj instytut"*, vol. 12, pp. 311—317, available at: <https://ev.fmm.kpi.ua/article/view/45628> (Accessed 25 Jan 2024).
10. Tkachenko, N. (2012), "The main tasks and tools of controlling the financial stability of the insurance company", *Visnyk Natsional'noho banku Ukrainy*, vol. 3, pp. 38—43.

Стаття надійшла до редакції 28.01.2024 р.

*Н. В. Можайкіна,
к. е. н., доцент, доцент кафедри економічної теорії та міжнародної економіки,
Харківський національний університет міського господарства імені О. М. Бекетова
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-4433-6879>
І. А. Островський,
к. е. н., доцент, доцент кафедри економічної теорії та міжнародної економіки,
Харківський національний університет міського господарства імені О. М. Бекетова
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-7444-2560>*

DOI: 10.32702/2306-6814.2024.4.62

ТІНЬОВА ЕКОНОМІКА: МІЖНАРОДНІ ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ, ПРОБЛЕМИ ТА ШЛЯХИ ЇХ ВИРІШЕННЯ

*N. Mozhaikina,
PhD in Economics, Associate Professor,
Associate Professor of the Department of Economic theory
and international Economics, O. M. Beketov National University of Urban Economy in Kharkiv
I. Ostrovskiy,
PhD in Economics, Associate Professor,
Associate Professor of the Department of Economic theory
and international Economics, O. M. Beketov National University of Urban Economy in Kharkiv*

SHADOW ECONOMY: INTERNATIONAL PECULIARITIES OF FORMATION,
PROBLEMS AND WAYS OF THEIR SOLUTION

У статті досліджено класифікацію основних форм і видів тіньової економіки та корупції, як однієї з форм її реалізації. Системно представлено погляди науковців щодо групування форм і видів тіньової економіки, що створює теоретичну основу для подальшого аналізу та застосування профілактичних заходів вже на ранніх стадіях її формування.

Доведено, що виділення класифікаційних ознак дає змогу найбільш повно уявити сутність і зміст тіньової економіки як явища, що існує в усіх країнах. Зарубіжний досвід боротьби з тіньовою економікою визначає пріоритетні напрями та інструменти її скорочення. Визначено основні проблеми, які виникають на шляху боротьби за його зменшення в економіці країни. Виокремлено основні напрями формування державної політики щодо застосування комплексу економічних, соціальних і законодавчих заходів, що дадуть поштовх для забезпечення економічного розвитку, а це в свою чергу знизить розвиток тіньової економіки.

The article examines the classification of the main forms and types of the shadow economy and corruption as one of the forms of its implementation. The article systematically presents the views of scholars on the grouping of forms and types of the shadow economy, which creates a theoretical basis for further analysis and application of preventive measures at the early stages of its formation. The structure and scale of the shadow economy are directly dependent on the country's economic policy, and the growth of this sector, despite temporary benefits, causes significant damage to the economic security of the state.

It is impossible to completely eliminate the shadow economy. It is part of the market economy for objective reasons. The costs of complying with the rules of the official economy often exceed the benefits of conducting shadow activities, which contributes to the transition of economic entities to the shadow sector. The shadow economy, in addition to its negative features, has positive ones: it contributes to GDP growth in the process of transferring shadow income to official demand, stimulating the supply of the official sector of the economy; provides employment for part of the population; increases the level of welfare of citizens; reduces average costs and prevents bankruptcy. The shadow economy is a complex system structured by type of activity, with elements inherent in different sectors and areas of the market economy. Covering all stages of the production process, it has the property of self-reproduction and multiplication.

The identification of classification features allows us to fully understand the essence and content of the shadow economy as a phenomenon that exists in all countries. The foreign experience of combating the shadow economy determines the priority areas and tools for its reduction. The main problems that arise in the struggle to reduce it in the country's economy are identified. The main directions of formation of the state policy on the application of a set of economic, social and legislative measures that will give impetus to economic development are highlighted. This will reduce the risks of shadow economy development.

Ключові слова: тіньова економіка, типологія, види корупції, регіональні особливості, показники, системні фактори та інструменти запобігання, економічна безпека, державна політика.

Key words: shadow economy, typology, types of corruption, regional peculiarities, indicators, systemic factors and prevention tools, economic security, public policy.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

Навіть в умовах воєнного стану тіньова економіка залишається однією з найбільших перешкод для розвитку України та інтеграції в європейське співтовариство. Вона постає як реальна загроза безпеці країни та виникає внаслідок невідповідності шляхів розвитку державної економіки та не відповідає реальним економічним інтересам населення. Обсяги та складові тіньової економіки як правило знаходяться у прямій залежності від економічної політики країни, а збільшення даного сектору завдає значної шкоди економічному розвитку держави.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Дослідження тіньової економіки почали проводити в 30-х роках ХХ ст., але тільки в 70-х роках вони набули широкого поширення. У цей час американським економістом П. Гутманом було проведено фундаментальні дослідження, під час яких тіньову економіку було розглянуто як особливий вид підприємницької діяльності [1, с. 26].

Більшість дослідників з проблеми тіньової економіки розглядають її як одну з основних загроз економічній безпеці. Питанням дослідження тіньової економічної діяльності в Україні присвятили праці багато вітчизняних вчених, а саме: О. Береза, О. Корецький, Н. Краус, В. Нонік, К. Хом'як [2—6] та інші. Але ряд питань щодо впливу окремих факторів на масштаби тіньової економіки, напрями та методи боротьби в Україні потребують подальших досліджень.

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ (ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ)

Для економічного розвитку країни органам влади необхідно максимально скорочувати частку тіньової економіки. У зв'язку з цим розкриття сутності тіньової економіки становить не тільки теоретичний, а й практичний інтерес, оскільки даний сектор економіки впливає на перебіг більшості легальних економічних процесів: формування та розподілу доходів, інвестування, економічного зростання, міжнародної торгівлі та ін.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

У сучасному світі проблема тіньової економіки є досить поширеною. Вона виникла зовсім не останнім часом. Історичні факти свідчать про те, що коріння тіньової економіки сягає глибоко в минуле. Ця проблема, безумовно, була актуальною на той час, актуальна вона й у наші дні, оскільки часто зустрічається у житті сучасних країн, які приділяють досить значну увагу боротьбі з нею. А в міру розвитку економічної безпеки держав ця проблема набуває ще більшого значення.

Економісти появу неформальної економіки пов'язують з виникненням товарного виробництва, оскільки натуральне господарство немає характеру прихованого від державного чи іншого контролю, оскільки державі немає сенсу його контролювати. І тому неформальна економічна діяльність відбиває загальні закономірності історичної еволюції соціально-економічних систем. Вона характерна як для індустріальної, так і для постіндустріальної епохи.

Зараз у загальносвітовому масштабі питома вага "тіньової економіки" оцінюється в 5—10% від валового внутрішнього продукту, граничний пороговий показ-

ник становить 40—50%. На цьому етапі вплив "тіньових" параметрів на економічне життя стає настільки відчутним, що протиріччя між формальним та неформальним укладами перетворюється з другорядного на першорядне соціально-економічне протиріччя, що підриває економічну безпеку країни" [4, с. 21].

Тіньова економіка негативно впливає на економіку держави та регіонів, вилучаючи з легального виробництва значну частину факторів виробництва, знижуючи ефективність економіки та перешкоджаючи розширеному відтворенню та соціально-економічному розвитку. Все ж таки, розглядаючи тіньову економіку як загрозу економічній безпеці, більшість дослідників не беруть до уваги суттєвий момент. Він полягає в тому, що і джерело загроз економічній безпеці, а також фактори зростання та розвитку тіньової економіки мають одні й ті самі передумови.

Тіньова економіка поєднує в собі поняття будь-яких нелегальних економічних відносин у сфері виробництва, споживання, послуг, а також приховування доходів цієї діяльності від оподаткування та операції з "чорною" готівкою. Під нею мають на увазі приховування економічної діяльності суб'єкта господарювання, будь-якої господарської діяльності, яка офіційно не зареєстрована спеціальними уповноваженими органами. Тіньова економіка включає ті види діяльності, які мають негативний, деструктивний, дефективний характер, які завдають шкоди суспільству та його членам. Суспільно-корисний характер діяльності є вихідним критерієм віднесення її різних видів до тіньової чи нетіньової економіки. Визначальними ознаками тіньової економіки є ухилення від офіційної реєстрації угод та підприємств або навмисне перекручування умов їх виконання.

Нині немає загальноприйнятого наукового визначення тіньової економіки. Одні автори використовують широке трактування даного поняття, включаючи до складу тіньового сектора економіки кримінальну її частину, інші — надто вузьку, зводячи тіньову економіку до діяльності маргінальних верств населення з метою задоволення мінімального набору потреб.

Деякі дослідники "тіньової економіки" пропонують виділяти два основні підходи до її вивчення. Автори першого підходу вважають, що коріння тіньової економіки лежить у нерозвиненості ринкових відносин та надмірному податковому пресі, інші розглядають тіньову економіку як злочинний бізнес, з яким необхідно рішуче боротися. Названі підходи недостатньо повно і точно характеризують поняття, що розглядається. Неможливо погодитися з авторами першого підходу, які вважають, що коріння тіньової економіки лежить у нерозвиненості ринкових відносин, оскільки "віртуальна економіка" існує і в країнах із розвинутою ринковою економікою, а важкий податковий прес не є єдиною причиною виникнення тіньової економіки. Неможливо також беззастережно визнати правоту прихильників другого підходу, які намагаються представити тіньову економіку як "кримінальну нішу" легальної економіки та закликають на цій основі вести рішучу боротьбу з тіньовою економікою у всіх її проявах.

Крім того, існують численні та різноманітні види економічної діяльності, які не знаходять відображення в офіційній статистиці або взагалі не документуються.

Ці явища називають по-різному: "підпільна економіка" (under-ground economy), "неформальна економіка" (informal economy), "друга економіка" (second economy), "тіньова економіка" (shadow economy) і ін. Остання з перерахованих назв стала у вітчизняній літературі загальноприйнятим та найбільш загальним визначенням цього явища" [4, с. 35].

Найчастіше для типологізації різновидів тіньової діяльності береться три критерії: їхній зв'язок з "білою" економікою, а також суб'єкти та об'єкти економічної діяльності. З цієї точки зору можна виділити три сектори тіньової економіки:

- "друга" ("білокомірцева");
- "сіра" ("неформальна");
- "чорна" ("підпільна").

Найбільш тісно з "білою" економікою пов'язана тіньова діяльність самого легального бізнесу. "Друга" тіньова економіка — це неофіційна (прихована, нефіксована) економічна діяльність працівників "білої" економіки, що безпосередньо пов'язана з їх офіційною професійною діяльністю. Вона не виробляє (з погляду суспільства загалом) жодних нових товарів та послуг, веде до прихованого перерозподілу раніше створеного національного доходу. У рамках "другої" тіньової економіки виділяють п'ять основних видів економічної злочинності:

- 1) порушення правил конкуренції — комерційні хабарі, порушення антимонопольного законодавства, промислове шпигунство;
- 2) порушення прав споживачів — хибна реклама, випуск недоброякісних товарів;
- 3) порушення прав найманих працівників — порушення трудових контрактів, норм техніки безпеки;
- 4) порушення прав кредиторів — зловживання позиковим капіталом;
- 5) порушення прав держави — приховування доходів від податків.

Багато з цих порушень настільки звичайні, що перестають сприйматися як відхилення від норми.

Важливими різновидами "другої" тіньової економіки є корупція та ухилення від податків. Корупція — це використання службового становища в особистих цілях. Найчастіше під корупцією мають на увазі отримання хабарів, незаконних грошових доходів державними бюрократами, які одержують їх від громадян заради особистого збагачення. Корупція є зворотним боком діяльності будь-якої централізованої держави, яка претендує на широкий облік та контроль.

Організація Об'єднаних націй розглядає корупцію як "складне соціальне, культурне та економічне явище, що стосується всіх країн [7]", не даючи при цьому більш детального пояснення терміну. Наочно, що навіть текст Конвенції ООН проти корупції (UNCAC) не містить визначення того, з чим покликані боротися країни-учасниці. Втім, це пояснюється тим, що феномен корупції надто складний і багатогранний, щоб можна було дати всеосяжне та водночас достатнє докладне визначення.

Більш повне та вірне уявлення про корупцію можна отримати, якщо класифікувати всі корупційні явища за різними критеріями [5].

— Перший критерій — вид діяльності корупціонера: державний посадовець, менеджер, політичний діяч (рис. 1).

— Другий критерій — форми корупційних відносин:

— хабарництво, підкуп, одержання незаконних доходів (вимагання, "відкати");

— крадіжка та приватизація державних ресурсів та коштів;

— незаконне присвоєння (підробка, фальсифікація, розкрадання; привласнення грошей, майна обманним шляхом), зловживання при використанні державних фондів, розтрата;

— кумівство, фаворитизм (призначення на пости та посади родичів та друзів);

— просування особистих інтересів, змова (надання преференцій окремим особам, конфлікт інтересів);

— прийняття подарунків для прискорення вирішення проблем;

— захист і заступництво ("кришування", лжесвідчення);

— зловживання владою (залякування чи тортури);

— маніпуляції регулюванням (фальсифікація виборів, прийняття рішень на користь однієї групи чи людини);

— електоральні порушення (купівля голосів, підтасовування результатів виборів);

— пошук ренти — здирство (держслужбовці протизаконно встановлюють плату послуги чи штучно створюють дефіцит);

— патронаж (політики надають матеріальні послуги в обмін на підтримку громадян);

— незаконні внески у виборні кампанії (передача подарунків для надання впливу на зміст політики, що проводиться).

— Третій критерій — наскільки часто виникають корупційні явища (рис. 2).

У сучасній економічній науці прийнято відзначати економічні, інституційні та соціально-культурні причини корупції. Економічні причини корупції пояснюються низькими заробітними платами державних службовців, а також їхніми високими повноваженнями, що дає можливість впливати на діяльність фірм та громадян. Інституційними причинами корупції є високий рівень закритості в роботі державних відомств, складна система звітності, слабка кадрова політика держави.

Соціокультурними причинами корупції є деморалізація суспільства і відсутність обізнаності та організації громадян. Ухилення від податків — це форма мінімізації податкових зобов'язань, коли юридична чи фізична особа у вигляді активних дій виводить себе з категорії того чи іншого платника податків і, отже, не сплачує податок.

Ухилення від сплати податків стало нормою поведінки багатьох суб'єктів господа-

Рис. 1. Типологія корупційних відносин за видом діяльності корупціонера

рування. В результаті порушуються правила чесної конкуренції, відбувається отримання користі особами, що ухиляються від сплати податків, зростає корупція, дуже часто капітали, що отримані таким чином, йдуть за кордон. Ухиленню від податків сприяють недовіки у законодавстві, безкарність його порушення та слабкість контролю.

Залежно від законності дій підприємств та громадян, способи обходу податків можна поділити на дві групи: правомірні та неправомірні. До правомірних дій належать стратегії офіційного звільнення від податкових платежів. До неправомірних — нелегальна діяльність та приховування легальної діяльності. Якщо "друга" тіньова економіка нерозривно пов'язана з "білою" економікою, паразитує, використовуючи її, то "сіра" тіньова економіка функціонує автономніше. "Сіра" тіньова економіка — це дозволена законом, але не реєстрована економічна діяльність із виробництва та реалізації звичайних товарів та послуг. У цьому секторі тіньової економіки виробляються переважно звичайні товари та послуги, але виробники ухиляються від офіційного обліку, не бажаючи нести витрат з отримання ліцензії, сплати податків тощо.

"Сіра" тіньова економіка за своєю природою має ринковий та конкурентний характер. Дрібні виробники, які ховаються від нагляду контролюючих організацій, можуть орієнтуватися лише на платоспроможний попит таких самих відокремлених друг від друга покупців. "Неформальне" виробництво використовує переважно не капітальні, а трудові ресурси. Рівень доходів дещо нижчий, ніж у формальному секторі.

Тіньовий бізнес є дуже різноманітним і різноманітним явищем, що проникає у всі сфери життєдіяльності су-

Рис. 2. Типологія корупційних відносин за ступенем поширеності

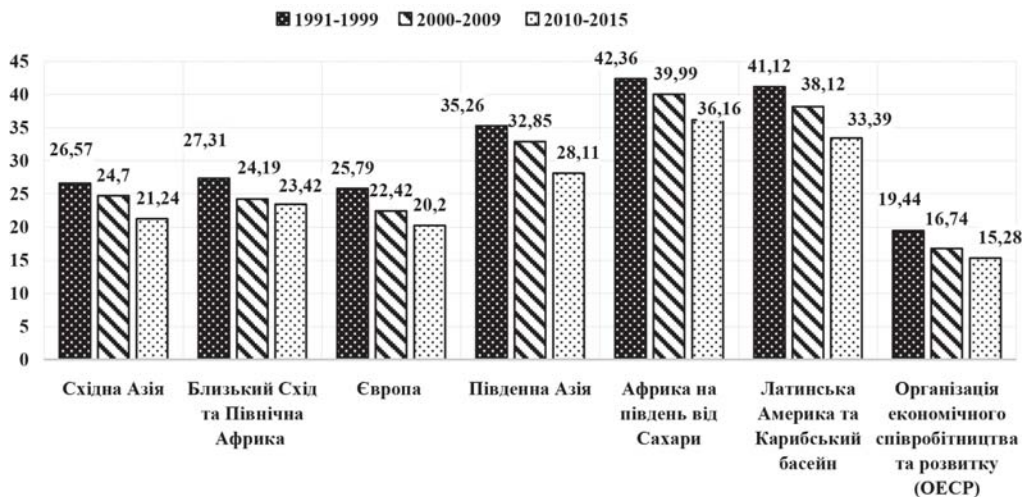

Рис. 3. Тіньова економіка по регіонах світу у середньому, % від ВВП

Джерело: сформовано на основі [10].

пільства. Від масштабу незаконної підприємницької діяльності, її структури та організації залежать методи боротьби з цим економічним феноменом. Крім цього, тіньовий бізнес практично в кожній країні або окремо взятому регіоні має свою національну та культурну специфіку, ареали переважного поширення та ступінь залучення до нього населення. З урахуванням національного менталітету, особливостей місцевих звичаїв та норм законодавства формуються способи боротьби з тіньовим бізнесом, визначається відповідний інструментарій та пріоритетні напрямки діяльності.

Важливою стороною під час розгляду сутності проблеми є причини формування тіньової економіки. Деякі дослідники дають на це питання дуже лаконічну і до теплу відповідь. А. В. Волошина нагадує про дві моделі корупції.

1. "Формула корупції" Р. Клітгаарда:

$$K = M + D - B,$$

де K — корупція, M — влада монополій, D — довільність рішень, B — відповідальність.

2. Інша, функціональна модель корупції виглядає так:

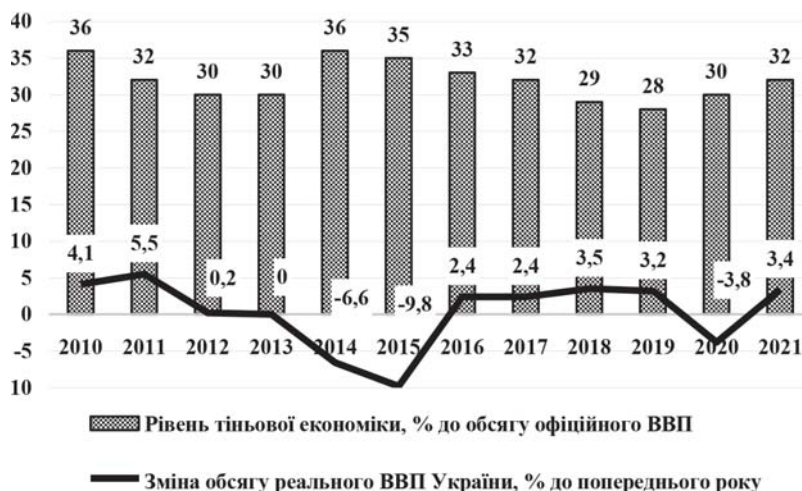

Рис. 4. Інтегральний показник рівня тіньової економіки в Україні (% від обсягу офіційного ВВП) і темпи приросту/зниження рівня реального ВВП (% до попереднього року)

Джерело: [13].

Корупція_{it} = $f(\text{Економічний добробут}_{it}, \text{Демократія}_{it}, \text{Судова система}_{it}, \text{Характеристика держави}_{it}, \text{Історія}_{it}, \text{Географія}_{it})$
де i — країна, t — рік [8, с. 2].

Іншими словами, корупція визначається ступенем монопольної влади та права приймати довільні рішення, якими наділені державні чиновники, а також мірою їхньої відповідальності за свої дії. По-перше, чим вище рівень еконо-

мічного добробуту (ВВП на душу населення), тим менше схильні чиновники вдаватися до незаконного отримання прибутку, тим суворішими є антикорупційні заходи, і тим сильніше громадянське суспільство. По-друге, чим більш розвинена демократія, тим більше ризик для чиновника втратити своє місце і тим більше можливостей для антикорупційних органів. По-третє, розвиток судової системи також перешкоджає розширенню корупційних процесів. По-четверте, чим більша і складніша бюрократія, тим більше можливості для корупції. Централізація держави відіграє важливу роль: у більшості високоцентралізованих держав корупція досягала неймовірних масштабів. З іншого боку, не всі експерти схильні розглядати децентралізацію як гарантію низького рівня корупції.

По-п'яте, необхідно розглядати і історичні фактори та особливості формування країни. Наприклад, у "старих" державах корупційні механізми налагоджені багаторічною практикою і є переважно соціокультурним феноменом — як, наприклад, в Італії. З іншого боку, у "молодих державах" широкомасштабна приватизація та нерозвиненість державних механізмів надали майже безмежні можливості для корупції.

Важливим є також роль географічних чинників (у поєднанні із чинником централізації влади). Розміри країни неминуче спричиняють труднощі в управлінні на місцях. Крім того, державний контроль над природними ресурсами [9, с. 399] (які теж зараховуються до географічних факторів) відкриває для чиновників один з найбільш прибуткових напрямів корупційної діяльності.

Тіньова економіка присутня в економічних системах усіх типів, але по-різному. У доповіді "Тіньові економіки у всьому світі: чому ми навчалися за останні 20 років?", опублікованій МВФ у 2018 р., проведено дослідження тіньової економіки у 158 країн по регіонах світу. Результати цього дослідження надано на рис. 3.

Як можна побачити, країни ОЕСР (Організації економічного співробітництва

та розвитку) мають найнижчі значення — менше 20% від ВВП, а країни Африки та країни Латинської Америки — найвищі значення — понад 36%. У всіх групах країн простежується значне зниження обсягу тіньової економіки. Середнє зниження з 1991 по 2015 р. становило 5,3% ВВП [8].

За оцінками міжнародної організації "Financial Action Task Force on Money Laundering", тіньова економіка в розвинених країнах становила у середньому 20% ВВП, у країнах, що розвиваються — майже 39%, у країнах з перехідною економікою — більше 40%. Тіньові та корупційні доходи завжди прагнуть "відмитися" і набуті легітимного вигляду. Так, у розвинених країнах спостерігалася найнижча питома вага тіньового сектора в економіці, яка склала 20,71% від ВВП у 2013 р. Цей показник помітно відрізняється від показників країн, що розвиваються (39,59% від ВВП) і країн з перехідною економікою (40,09% від ВВП) [11].

Для розвинутих країн характерна найменша частка присутності тіньового сектора в економіці, що підтверджують дослідження експертів АССА (асоціації дипломованих сертифікованих бухгалтерів), результати яких відображені в табл. 1. У своїх розрахунках вони спиралася на роботи Ф. Шнайдера та описали тіньову економіку як ринкове виробництво та оплату легальних товарів та послуг, які навмисне ховаються від органів державної влади. Експерти АССА враховували такі фактори, що впливають на рівень тіньової економіки, як податковий тягар, стан національної економіки, простоту роботи у тіньовому секторі.

Слід зазначити, що показники тіньової економіки в розвинених країнах дуже неоднорідні. Так, наприклад, така країна, як Італія (26,5% від ВВП у 2017 р.) має показники значно вищі, ніж в інших розвинених країнах (табл. 2).

Головною умовою низького рівня тіньової економіки в розвинених країнах є політична та соціально-економічна стабільність. У той же час основною причиною розвитку тіньової економіки є надмірне податкове навантаження (у середньому громадяни Західної Європи сплачують податки у розмірі від 40 до 50% від місячного доходу). Крім того, в розвинених країнах сформовано ефективний механізм державної протидії тіньовій економіці, що дозволяє звужити поле тіньової діяльності. Також використання новітніх інформаційних технологій дає можливість державним службам здійснювати контроль за рухом грошових потоків фізичних та юридичних осіб.

Неформальна економіка в різних країнах має свої особливості. Так, в розвинених країнах цей сектор в основному є дрібносерійний та кримінальний. Типовою формою тіньової діяльності для країн, що розвиваються є фальсифікація товарів, і країни, де спостерігається надмірний податковий тиск, займають, як правило, перше місце в тіньовому секторі, сума фактичних обсягів прихована у економічних операціях та прибутках.

Показники рівня тіньової економіки країн, що розвиваються, і країн з перехідною економікою останнім часом знаходяться майже на одному рівні. Однак у 1990-х роках тіньова економіка країн, що розвиваються, становила 39% від ВВП, а в країнах із перехідною економікою — 23% від ВВП, що значно менше, ніж зараз [8, с. 339].

Таблиця 1. Середній рівень тіньової економіки за групами країн, % від ВВП

Групи країн	1999 р.	2003 р.	2006 р.	2009 р.	2013 р.
Розвинуті країни	19,69	20,41	19,21	21,97	20,71
Країни, що розвиваються	36,50	36,27	35,49	39,64	39,59
Країни з перехідною економікою	38,48	38,32	37,91	43,95	40,09
Світ в цілому	33,02	33,01	32,18	36,28	35,45

Джерело: сформовано на основі [12, с. 7—8].

Таблиця 2. Розмір тіньової економіки у розвинених країнах, % від ВВП

Рівень тіньової економіки в % від ВВП	Країна	2011 р.	2017 р.
> 20	Італія	26,24	26,5
10-20	Канада	14,82	14,15
	Ірландія	14,74	13,59
	Австралія	12,82	11,9
	Великобританія	11,82	11,29
<10	Японія	10,22	9,89
	США	8,2	7,69

Джерело: сформовано на основі [12, с. 7—8].

Що стосується тіньової економіки України, то вона знаходилася в довоєнний період у загальному тренді. У 2021 році її рівень становив 32% від офіційного ВВП. Тенденція зростання у 2021 році сформувалась на тлі певної адаптації суб'єктів економічної діяльності і населення до ковідних умов діяльності в умовах появи нових загроз зростання у зв'язку з істотним подорожчанням сировинних товарів і, відповідно, подальшого збільшення виробничих витрат. Негативні процеси тіньової економічної діяльності супроводжувались використанням нових каналів "тінізації", що повною мірою не охоплювалося окремими існуючими методами оцінки рівня тіньової економіки. За даними Міністерства економіки України, найбільша активність тіньових структур була зареєстрована у Києві, Дніпровському і Харківському регіонах.

Слід зазначити, що динаміка та показники рівня тіньового сегменту розраховувалися специфічними методами з урахуванням відмінностей між доходами і витратами населення, динамікою наявного обігу і обсягами виробництва, використанням електроенергії і обсягами виробництва, а також динамікою цін факторів виробництва, готової продукції і рентабельності виробництва.

За методикою експертів Міністерства економіки, метод "споживання населення — роздрібний товарообіг" полягає у виявленні перевищення споживчих грошових витрат населення на придбання товарів над загальним обсягом реалізації товарів населенню всіма суб'єктами господарювання. Електричний метод полягає в порівнянні зростання внутрішнього споживання електроенергії зі зростанням ВВП. Є наступне припущення — зростання внутрішнього споживання електроенергії має відповідати зростанню реального ВВП. Якщо внутрішнє споживання електроенергії перевищує зростання ВВП, то вважається, що електроенергія прямує до виробництва в тіньовій економіці. Монетарний метод полягає у визначенні тенденцій співвідношення грошових коштів до банківських вкладів протягом аналізованого періоду. Фінансовий метод полягає у визначенні тенденцій пропорцій між вартістю товарів, робіт і послуг, що використовуються у виробничому процесі, і

НЕГАТИВНІ НАСЛІДКИ ІСНУВАННЯ ТІНЬОВОЇ ЕКОНОМІКИ

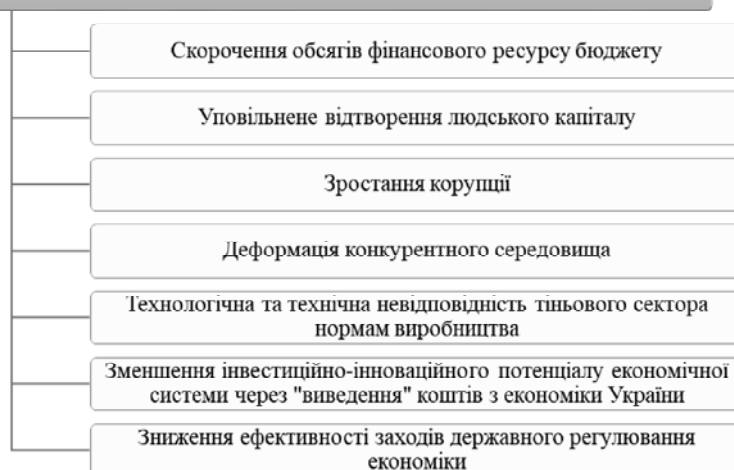

Рис. 5. Негативні наслідки тіньового сектора для економіки країни

Джерело: сформовано на основі [4, с. 16].

валовим доходом підприємств країни в цілому або в певній сфері економічної діяльності [13].

Кожний з методів різноспрямований і характеризує свої напрями. Класичними є два методи, що використовуються багатьма експертами при оцінці тіньової економіки: за електричним методом тіньова економіка України наприкінці 2021 р. дорівнювала 27 % від обсягу офіційного ВВП, за монетарним методом 33 % від обсягу ВВП. Інші два методи, що є результатом напрацювань вітчизняних науковців з огляду на особливості процесів тінізації в Україні, показали зменшення рівня тіньової економіки — за методом "витрати населення — роздрібний товарооборот і послуги" 22 % від обсягу ВВП, метод збитковості підприємств до 23 % від обсягу офіційного ВВП [13].

Тіньова економіка — негативне явище через збитки державного бюджету щодо недоотримання податкових надходжень, тому держава прагне максимального її скорочення. Погоджуючись з Н. Краус [4, с. 16], негативні наслідки від тіньової економіки можна схематично подати на рис. 5.

Однак повністю знищити тіньову економіку неможливо, оскільки вона є частиною ринкового господарства

через об'єктивні причини. По-перше, витрати дотримання правил офіційної економіки найчастіше перевищують вигоди від ведення тіньової діяльності, що сприяє переходу економічних суб'єктів у тіньовий сектор. По-друге, тіньова економіка має як негативні риси (як кримінальна), так й позитивні: сприяє зростанню ВВП у процесі переведення тіньових доходів на офіційний попит, стимулюючи цим пропозицію офіційного сектору економіки; тіньовий ринок праці забезпечує зайнятість частини населення, що знижує фактичний рівень безробіття; тіньові доходи населення підвищують рівень добробуту громадян; тіньова діяльність фірм і підприємств, що призводить до скорочення середніх витрат, сприяє запобіганню їхньому банкрутству. По-третє, тіньова економіка — складно структурована за видами діяльності система, елементи якої притаманні різним секторам та сферам ринкового господарства. Охоплюючи всі стадії виробничого процесу, вона має властивість самовідтворення та мультиплікативності.

Наслідком подвійного впливу тіньової економіки на соціально-економічну сферу є суперечності економічної політики держави щодо боротьби з тіньовою економікою. Основною суперечністю виступає суперечність

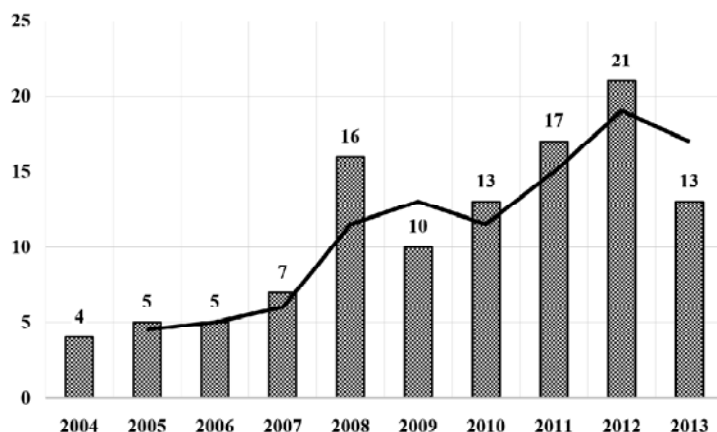

Рис. 6. Виведення валюти з України, млрд дол. США

Джерело: сформовано на основі [14].

між суб'єктом та об'єктом економічної політики. А основними сучасними проблемами тінізації економічних відносин у глобальному вимірі вважаються прихована зайнятість та тіньові фінансові потоки. Однак для створення сприятливих умов, зміцнення інституційного середовища та заохочення населення і бізнес-суб'єктів до поступового розширення діяльності в легальному секторі треба подолати системні фактори, основними з яких є:

- надмірна регламентація економічної діяльності;
- велика частка державного сектору економіки;
- неефективне адміністрування податків;
- проблеми ринку праці;
- низький рівень захисту прав власності;
- недостатній рівень захисту інтелектуальної власності;
- низький рівень ліквідності фондового ринку та захист прав інвесторів;
- недосконалість судової системи в країні;
- рівень загальної злочинності.

Основними інструментами тінізації фінансових потоків є мінімізація податкових зобов'язань, ухилення від сплати податків, виведення коштів за межі країн, легалізація доходів, одержаних злочинним шляхом, та порушення бюджетних видатків. Для того щоб знизити частку тіньової економіки в країні, паралельно з відновлювальними заходами потрібно змінити державну політику та управління, знизити рівень корупції. І тому найважливішим для повоєнного відновлення і подальшого економічного зростання, по-перше, є проведення повномасштабної податкової реформи, що включає зниження ставок прямих податків (на доходи і працю) із заміщенням їх податками на нерухомість (на основі оціночної вартості), що зменшить стимули для ухилення від сплати податків. По-друге, детінізація економіки не повинна зводитися лише до посилення державного контролю за малим бізнесом. Третій висновок — країні потрібна комплексна стратегія зниження неформальної економіки. До неї потрібно додати два пріоритетні напрямки: посилення контролю за великомасштабними ухиленнями та закриття каналів витоку капіталів в офшори без оподаткування.

Довгі роки Україна входила до країн, уражених нестачею втечі капіталу в офшори та податкові гавані. За оцінками Global Financial Integrity (США), тільки з 2004 по 2013 рік з нашої країни було виведено 116,7 млрд дол. США [14].

Ключова роль в усуненні негативу, пов'язаного з офшоризацією, полягає у кардинальному покращенні умов підприємництва. Офшорна політика не повинна фокусуватися на запровадженні жорстких заборон. Результат таких заходів в умовах чинного режиму руху капіталів лише посилить нелегальний витік капіталів та збільшить ризики при виконанні іноземних інвестицій.

ВИСНОВКИ З ДАНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК У ДАНОМУ НАПРЯМІ

Світова практика має багато інструментів для запобігання офшоризації національної економіки, які можна ефективно використовувати в Україні.

— Перш за все, потрібно ввести в практику необхідність укладання угод щодо обміну податковою

інформацією з офшорними юрисдикціями, оскільки згідно з світовою практикою даний спосіб є основним інструментом виведення з "офшорної тіні" діяльність компаній.

— Необхідне обов'язкове коригування українського законодавства відносно регулювання офшорів у світі.

— Поширення контролю держави на компанії місцевого походження, які засновані у офшорних юрисдикціях. Подібні кроки зроблено багатьма розвиненими країнами.

— Активізація участі України у міжнародному співробітництві щодо збільшення прозорості офшорів.

— Формування "чорного списку" іноземних банків, які беруть участь у сумнівних фінансових схемах із компаніями України та банками. Цей захід також відповідає світовій практиці.

— Активізація участі України у міжнародному співробітництві щодо збільшення прозорості офшорів. Подібна співпраця також буде пов'язана із зобов'язанням з боку України розкривати інформацію про великі місцеві компанії.

— Залучення всіх форм бізнесу до обговорення заходів щодо виведення економіки України з "офшорної тіні".

На наш погляд, для досягнення основної мети економічної політики держави щодо тіньової економіки доцільно використовувати не лише заходи заборонного характеру, які широко поширені нині. Найбільш оптимальним є застосування комплексу економічних, соціальних і законодавчих заходів. Слід зазначити, що тіньова та офіційна економіка тісно взаємопов'язані: застій офіційної економіки викликає зростання тіньової, стадія офіційного підйому характеризується спадом тіньової економіки. Ці реформи також дадуть поштовх для забезпечення економічному розвитку, що в свою чергу знизить розвиток тіньової економіки.

Література:

1. Gutmann P. The Subterranean Economy. *Financial Analysts Journal*. 1977. Vol. 33. Issue 6. P. 26—27. URL: <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.2469/faj.v33.n6.26>
2. Береза О. Д. Становлення та особливості інституційної основи антикорупційної політики України. Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України. 2014. № 4. С. 116—122. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzizvru_2014_4_25
3. Koretskyy O. M., Balan O. S., Lebedeva V. V. Scientific and theoretical fundamentals of formation and implementation of the state's anti-corruption policy. *Економіка: реалії часу*. Науковий журнал. 2021. № 4 (56). С. 54—60. URL: <https://economics.net.ua/files/archive/2021/No4/54.pdf>
4. Краус Н. М. Детермінанти тіньової економіки в інноваційних умовах господарювання: монографія. Полтава: Дивосвіт, 2014. 148 с. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/300238899.pdf>
5. Нонік В. В. Типологія корупційних відносин: державно-управлінський погляд. *Інвестиції: практика та досвід*. 2018. № 19. С. 99—102. URL: http://www.investplan.com.ua/pdf/19_2018/21.pdf

6. Хом'як К. А. Генеза тіньових економічних відносин / Вісник Національного університету "Львівська політехніка". Менеджмент та підприємництво в Україні: етапи становлення і проблеми розвитку. 2015. № 819. С. 442—448. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VNULPM_2015_819_58

7. United Nations Office on Drugs and Crime (UNODC), URL: <http://www.unodc.org>

8. Самойленко Є. Г. Сутність та етапи еволюції тіньової економіки / Бюлетень Міжнародного Нобелівського економічного форуму. 2012. № 1 (5). Том 2. С. 338—345. URL: <https://econforum.duan.edu.ua/images/PDF/2012/2/48.pdf>

9. Волошина А. В. Корупція — виклики для України. За матеріалами шостого "Київського Діалогу": Корупція в політиці, економіці та управлінні — стратегії громадського суспільства та світової спільноти щодо її подолання. 28-30 жовтня 2010 року. Кіровоград, 2011. 79 с.

10. Leandro Medina, Friedrich Schneider. Shadow Economies Around the World: What Did We Learn Over the Last 20 Years? IMF. 2018. January 24. URL: <https://www.imf.org/en/publications/wp/issues/2018/01/25/shadow-economies-around-the-world-what-did-we-learn-over-the-last-20-years-45583>

11. Financial Action Task Force on Money Laundering. Consolidated assessment ratings URL: <https://www.fatf-gafi.org/en/publications/Mutualevaluations/Assessment-ratings.html>

12. Emerging from the shadows: the shadow economy to 2025. ACCA. 2017. P. 7—8. URL: https://www.acca-global.com/content/dam/ACCA_Global/Technical/Future/pi-shadow-economyreport.pdf

13. Загальні тенденції тіньової економіки у 2021 році: аналітична записка. Міністерство економіки України. 2022. URL: <https://www.me.gov.ua/Documents/List?lang=uk-UA&id=e384c5a7-6533-4ab6-b56f-50e5243eb15a&tag=TendentsiiTinovoiEkonomiki>

14. Громико О. Детінізація економіки: бізнес вигадав способи подолати ухилення від сплати податків. URL: <https://finclub.net/views/detenizatsiya-ekonomiki-biznes-pridumal-sposoby-poborot-uklonenie-ot-uplaty-nalogov.html>

References:

1. Gutmann, P. (1977), "The Subterranean Economy", Financial Analysts Journal, vol. 33, Issue 6, pp. 26—27, available at: <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.2469/faj.v33.n6.26> (Accessed 25 Jan 2024).

2. Bereza, O.D. (2014), "The formation and features of institutional basis of anticorruption policy of Ukraine", Naukovi zapysky Instytutu zakonodavstva Verkhovnoi Rady Ukrainy, vol. 4, pp. 116—122, available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzizvru_2014_4_25 (Accessed 25 Jan 2024).

3. Koretskyu, O.M. Balan, O.S. and Lebedeva, V.V. (2021), "Scientific and theoretical fundamentals of formation and implementation of the state's anti-corruption policy", Ekonomika: realii chasu. Naukovyj zhurnal, vol. 4 (56), pp. 54—60, available at: <https://economics.net.ua/files/archive/2021/No4/54.pdf> (Accessed 25 Jan 2024).

4. Kraus, N.M. (2014), Determinanty tin'ovoi ekonomiky v innovatsijnykh umovakh hospodariuvannia [Determinants of the shadow economy in innovative economic conditions], Dyvosvit, Poltava, Ukraine, available at: <https://core.ac.uk/download/pdf/300238-899.pdf> (Accessed 25 Jan 2024).

5. Nonik, V. (2018), "Typology corruption relations: public management outlook", Investytsiyi: praktyka ta dosvid, vol. 19, pp. 99—102, available at: http://www.investplan.com.ua/pdf/19_2018/21.pdf (Accessed 25 Jan 2024).

6. Khom'iak, K.A. (2015), "Genesis of shadow economic relations", Visnyk Natsional'noho universytetu "L'vivs'ka politekhnika". Menedzhment ta pidpriemnytstvo v Ukraini: etapy stanovlennia i problemy rozvytku, vol. 819, pp. 442—448, available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VNULPM_2015_819_58 (Accessed 25 Jan 2024).

7. United Nations Office on Drugs and Crime (UNODC) (2024), available at: <http://www.unodc.org> (Accessed 25 Jan 2024).

8. Samojlenko, Ye.H. (2012), "The essence and stages of the evolution of the shadow economy", Biuleten' Mizhnarodnoho Nobelivs'koho ekonomichnoho forumu, vol. 1 (5), no. 2, pp. 338—345, available at: <https://econforum.duan.edu.ua/images/PDF/2012/2/48.pdf> (Accessed 25 Jan 2024).

9. Voloshyna, A.V. (2010), "Corruption is a challenge for Ukraine", Za materialamy shostoho "Kyivs'koho Dialohu": Koruptsiia v politytsi, ekonomitsi ta upravlinni — stratehii hromads'koho suspil'stva ta svitovoi spil'noty schodo ii podolannia [According to the materials of the sixth "Kyiv Dialogue": Corruption in politics, economy and management — strategies of civil society and the world community to overcome it], Kirovohrad, Ukraine, 28—30 oct.

10. Medina, L. and Schneider, F. (2018), "Shadow Economies Around the World: What Did We Learn Over the Last 20 Years?", IMF, available at: <https://www.imf.org/en/publications/wp/issues/2018/01/25/shadow-economies-around-the-world-what-did-we-learn-over-the-last-20-years-45583> (Accessed 25 Jan 2024).

11. Financial Action Task Force on Money Laundering (2023), "Consolidated assessment ratings", available at: <https://www.fatf-gafi.org/en/publications/Mutualevaluations/Assessment-ratings.html> (Accessed 25 Jan 2024).

12. ACCA (2017), "Emerging from the shadows: the shadow economy to 2025", available at: https://www.accaglobal.com/content/dam/ACCA_Global/Technical/Future/pi-shadow-economyreport.pdf (Accessed 25 Jan 2024).

13. Ministry of Economy of Ukraine (2022), "General trends of the shadow economy in 2021", available at: <https://www.me.gov.ua/Documents/List?lang=uk-UA&id=e384c5a7-6533-4ab6-b56f-50e5243eb15a&tag=TendentsiiTinovoiEkonomiki> (Accessed 25 Jan 2024).

14. Hromyko, O. (2017), "Detinization of the economy: business invented ways to overcome tax evasion", available at: <https://finclub.net/views/detenizatsiya-ekonomiki-biznes-pridumal-sposoby-poborot-uklonenie-ot-uplaty-nalogov.html> (Accessed 25 Jan 2024).

Стаття надійшла до редакції 28.01.2024 р.

УДК (658+658.8):355.4

О. В. Марченко,
к. е. н., доцент, доцент кафедри менеджменту і логістики,
Національний університет "Полтавська політехніка імені Юрія Кондратюка"
ORCID <https://orcid.org/0000-0002-3342-0525>
В. В. Биба,
к. т. н., доцент, доцент кафедри менеджменту і логістики,
Національний університет "Полтавська політехніка імені Юрія Кондратюка"
ORCID <https://orcid.org/0000-0002-0949-206X>

DOI: 10.32702/2306-6814.2024.4.71

ХАРАКТЕРНІ ОСОБЛИВОСТІ ПІДПРИЄМНИЦТВА ТА ІНСТРУМЕНТИ МАРКЕТИНГОВОЇ ПОЛІТИКИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

O. Marchenko,
PhD in Economics, Associate Professor,
Associate Professor of the Department of Management
and Logistics, National University "Yuri Kondratyuk Poltava Polytechnic"
V. Byba,
PhD in Technical Sciences, Associate Professor,
Associate Professor of the Department of Management
and Logistics, National University "Yuri Kondratyuk Poltava Polytechnic"

CHARACTERISTIC FEATURES OF ENTREPRENEURSHIP AND TOOLS OF MARKETING POLICY IN THE CONDITIONS OF MARTIAL LAW

У статті обгрунтовано авторське представлення характерних особливостей ведення підприємницької діяльності в умовах воєнного стану. Дослідженням визначено, що воєнний час поставив перед українськими підприємствами ряд викликів, а саме: пошкоджена інфраструктура; ускладнена логістика; неможливість вчасного ремонту обладнання, так як деталі можуть бути відсутні в країні; неплатоспроможне населення країни; відтік висококваліфікованих кадрів з України; назавжди обгрунтоване завищене податкове навантаження; ризики від бойових дій та можливих обстрілів в ході війни; незахищеність працівників; затримка фінансових ресурсів; затримка сировини і товарів в результаті блокад на кордонах України; погіршений психологічний стан працівників; відсутність належної мотивації в результаті невизначеності та нерозуміння дати закінчення війни.

Проаналізовано обсяги маркетингових сервісів в розрізі видів за 2022—2023 роки і наведено успішні приклади застосування інструментів нейромаркетингу в практиці суб'єктів господарювання. Авторами проведено ґрунтовний аналіз кількості зареєстрованих юридичних осіб і фізичних осіб-підприємців за видами економічної діяльності з розподілом за ознакою статі керівника станом на 1 січня 2024 року. Структуровано інформацію за видами та типами економічної діяльності згідно з КВЕД-2010.

Висловлено думку авторами статті про те, що жінки більше віддають перевагу таким видам економічної діяльності, як робота в рекламних агентствах, консультування з питань комерційної діяльності й керування. Викликає інтерес в жінок робота з оброблення даних, розміщення інформації на веб-вузлах і пов'язана з ними діяльність. Меншу зацікавленість у жінок викликають бізнеси в сфері регулювання та сприяння ефективному веденню економічної діяльності, діяльність інформаційних агентств, робота з вебпорталами.

Автори статті дійшли висновку, що серед детермінантів, які вплинули на започаткування підприємницької діяльності в Україні в 2023–2024 роках є військова агресія РФ; інфляційні очікування; нестабільний курс гривні; слабкий попит, що викликаний зубожінням населення; корупція на всіх рівнях економічної агрегації; низька доступність до кредитів; надмірний податковий тиск; часті зміни законодавства в сфері підприємництва; складна політична, соціально-економічна та фінансова ситуація в країні.

The article substantiates the author's presentation of the characteristic features of conducting business under martial law. The research determined that wartime presented a number of challenges to Ukrainian enterprises, namely: damaged infrastructure; complicated logistics; impossibility of timely repair of equipment, as parts may not be available in the country; insolvent population of the country; outflow of highly qualified personnel from Ukraine; permanently justified excessive tax burden; risks from hostilities and possible shelling during the war; worker insecurity; delay of financial resources; delay of raw materials and goods as a result of blockades on the borders of Ukraine; deteriorated psychological state of employees; lack of proper motivation as a result of uncertainty and misunderstanding of the end date of the war.

The volumes of marketing services by types for 2022–2023 are analyzed and successful examples of the use of neuromarketing tools in the practice of business entities are given. The authors conducted a thorough analysis of the number of registered legal entities and individual entrepreneurs by types of economic activity with a distribution based on the gender of the manager as of January 1, 2024. The information is structured by types and types of economic activity according to KVED-2010.

The authors of the article express the opinion that women prefer such types of economic activities as work in advertising agencies, consulting on commercial activities and management. Women are interested in data processing, posting information on websites and related activities. Women are less interested in businesses in the sphere of regulation and promotion of efficient economic activity, activities of information agencies, work with web portals.

The authors of the article came to the conclusion that among the determinants that influenced the start of entrepreneurial activity in Ukraine in 2023–2024 are the military aggression of the Russian Federation; inflation expectations; unstable hryvnia exchange rate; weak demand caused by the impoverishment of the population; corruption at all levels of economic aggregation; low availability of loans; excessive tax pressure; frequent changes in legislation in the field of entrepreneurship; complex political, socio-economic and financial situation in the country.

Ключові слова: підприємницька діяльність, маркетингові інструменти, маркетингові сервіси, гендерний аспект, фізична-особа підприємець, підприємництво.

Key words: entrepreneurial activity, marketing tools, marketing services, gender aspect, individual entrepreneur, entrepreneurship.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

В умовах воєнного стану набуває неабиякої актуальності політика підтримки підприємництва та різних бізнесів в усіх галузях економіки. Воєнний час поставив перед бізнесами ряд викликів, а саме: пошкодження інфраструктура; ускладнена логістика; неможливість вчасного ремонту обладнання, так як деталі

можуть бути відсутні в країні; неплатоспроможне населення країни; відтік висококваліфікованих кадрів з України; назавжди обгрунтоване завищене податкове навантаження; ризики від бойових дій та можливих обстрілів в ході війни; незахищеність працівників; затримка фінансових ресурсів; затримка сировини і товарів в результаті блокад на кордонах України; подекуди критичний психологічний стан працівників; відсутність належної мотивації в результаті невизначеності та нерозуміння дати закінчення війни. На вири-

шеннях ряду цих питань фокусує свою увагу і уряд нашої країни.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Із дослідженням характерних особливостей діяльності вітчизняних підприємств, його гендерного аспекту сучасного підприємництва в Україні, формуванням та використанням шляхів виходу з фінансово-економічної кризи, напрацюванням механізмів та інструментів якісної маркетингової політики в умовах воєнного стану в Україні пов'язані імена С. Боліла [1], Н. Василець [2], А. Заркун [3], П. Ораєвська [4], Я. Жаліла, А. Ігнатюк [5], Ю. Іванов [6], О. Кузьмін, О. Клименко, Н. Краус [7], К. Краус [8], Т. Кваша, Є. Лісений [9], І. Лизогуб [10], Л. Лігоненко, І. Мяких [10], А. Маслов [11], О. Манжура, Е. Мороз, О. Михайленко, К. Нікітенко [12], В. Осецький [13—14], О. Петрова, Г. Поченчук [7], Т. Піхняк [15], Б. Платонов, В. Тихонова, Г. Третьякова, Н. Червінська [16], Ю. Шулик та інші.

Пріоритетність досліджень гендерних проблем зумовили і такі фактори, як зміна стереотипної поведінки, яка раніше приписувалась винятково або чоловікам, або жінкам, нове наповнення рольової реальності представників обох статей у зв'язку із значними змінами в характері й об'ємах трудової та підприємницької діяльності зокрема, та соціальної активності в цілому [10, с. 257-258]. Глибокі дослідження в частині перспектив ведення соціального, молодіжного, ветеранського, жіночого, сімейного підприємництва в умовах воєнного стану, здійснила група українських вчених-економістів, а саме: А. Ігнатюк, Н. Краус, К. Краус, В. Маслов, В. Осецький, Г. Поченчук [5; 7; 11; 13; 14]. В своїх працях вони зробили спробу розкрити економічну соціалізацію підприємництва, показати фінансові та проєктні можливості жіночого та ветеранського підприємництва, представити наявну в Україні політику підтримки молоді в бізнесі. Науковці вказали найефективніші, на їх переконання, інструменти підтримки та механізми реалізації сімейного і жіночого бізнесів в умовах воєнних викликів, що стоять перед економікою країни.

Водночас, значна кількість проблем, таких як чітке визначення цілей і завдання маркетингової політики виходячи з цифрових можливостей інформаційно-комунікаційних технологій в сучасних умовах господарювання, особливостей ведення підприємницької діяльності жінками в умовах воєнного стану, залишаються недостатньо розкритими.

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ (ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ)

Метою статті є розкриття характерних особливостей підприємницької діяльності в умовах воєнного стану і використання сучасних інструментів маркетингової політики суб'єктами господарювання та з'ясування кількості зареєстрованих юридичних осіб і фізичних осіб-підприємців за видами економічної діяльності з розподілом за ознакою статі керівника станом на 1 січня 2024 року з визначенням чинників, що впливають на ведення бізнес-справи.

До завдань наукового дослідження належать необхідність аналізу обсягів маркетингових сервісів в

розрізі видів за 2022 та 2023 роки і наведення успішних прикладів застосування інструментів нейромаркетингу в практиці суб'єктів господарювання та з'ясування детермінантів, що впливають на ведення підприємницької діяльності в умовах війни.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Підприємницької діяльності складається з компонентів, таких як: суб'єкти, об'єкти, процеси. Взаємодія цих змінних компонентів підприємницької діяльності означає наявність ризику та невизначеності. Технології впливають підприємницьку діяльність, як і у своє чергу підприємництво також впливає технології. Суб'єкту підприємництва необхідна наявність певних методів та інструментів для виробництва та реалізації продукції, робіт, послуг споживачам. Підприємництво не може існувати у відриві від суспільства з низки причин. Підприємець знаходиться в залежності від соціальних, культурних та моральних норм того суспільства, на території якого він провадить свою підприємницьку діяльність. Необхідно враховувати певні особливості соціального середовища під час здійснення найму працівників, визначенні споживачів, пошуку контрагентів [12, с. 5].

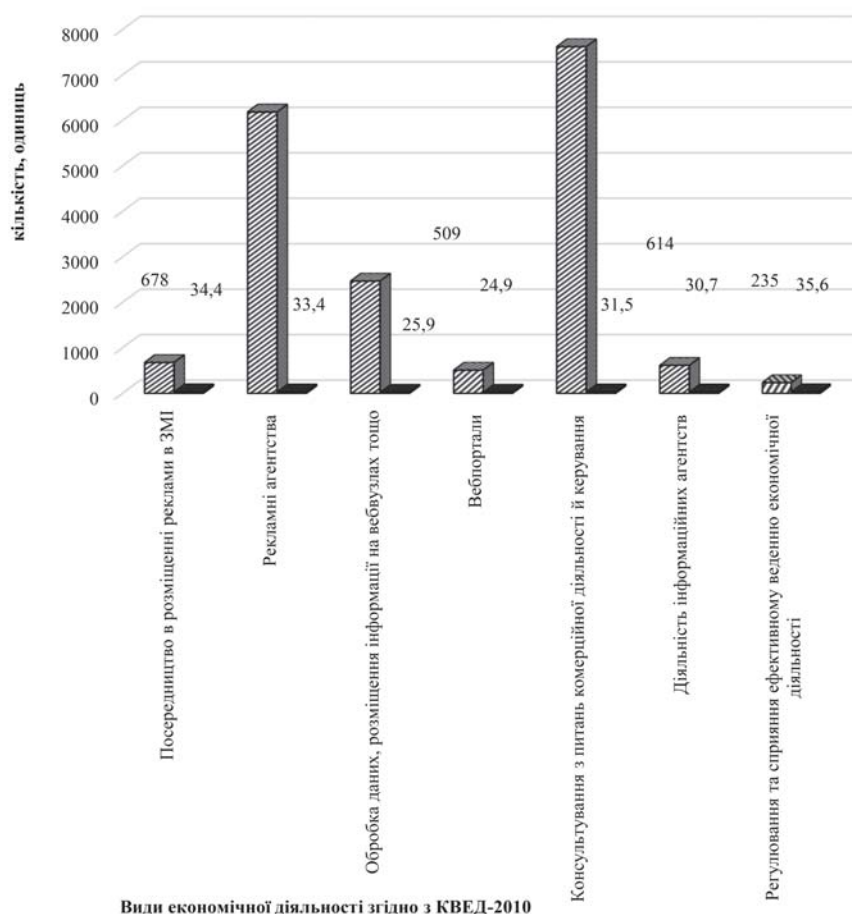
Поділяємо думку українського науковця Н. Васильця, що в сучасних умовах господарювання "підприємця в його діяльності, саме конкуренція на ринку, спонукає до необхідності створення і впровадження інновацій, прояву новаторства, що стратегічно орієнтовано на досягнення успіху ... це і обумовлює вагомість державної та суспільної підтримки розвитку підприємництва для посилення їх ролі в економічних процесах країни та післявоєнному відновленні країни на інноваційних засадах" [2, с. 2—3].

В свою чергу вітчизняний дослідник Т. Піхняк наголошує в своїй праці на тому факті, що "підприємництво є провідною силою у подоланні негативних процесів в економіці та забезпеченні сталого позитивного розвитку суспільства, однією зі сфер забезпечення зайнятості населення, запобігання безробіттю та створення нових робочих місць" [15, с. 25].

Науковець вказує на дві групи чинників, що здійснюють вирішальний вплив на розвиток підприємництва, а саме: зовнішні чинники ("фонові" чинники), які визначають загальні умови розвитку бізнесів та системні чинники, вплив яких можна зменшити, якщо застосовувати напрацьовані інструменти Стратегії розвитку підприємництва [15, с. 26].

В умовах воєнного стану в бізнесі з'являється все більше жінок-лідерок. Сьогодні українська жінка готова та змушена в силу обставин, що спричинила війна рф, шукати свій час на саморозвиток, навчаючи своїх співробітників і генерації ідей, які допомагають працювати ефективніше [10, с. 260]. На рис. 1 нами представлено кількість зареєстрованих юридичних осіб за видами економічної діяльності з розподілом за ознакою статі керівника станом на 1 січня 2024 року.

З даних видно, що жінки більше віддають перевагу таким видам економічної діяльності, як робота в рекламних агентствах, консультування з питань комерційної діяльності й керування. Викликає інтерес в жінок робота з оброблення даних, розміщення інформації на

■ Юридичні особи, керівниками яких є чоловіки, од. ■ Юридичні особи, керівниками яких є жінки, од.

Рис. 1. Кількість зареєстрованих юридичних осіб в Україні за видами економічної діяльності з розподілом за ознакою статі керівника станом на 1 січня 2024 року

Джерело: складено на основі джерела [17].

веб-вузлах і пов'язана з ними діяльність. Меншу зацікавленість у жінок викликають бізнеси в сфері регулювання та сприяння ефективному веденню економічної діяльності, діяльність інформаційних агентств, робота з вебпорталами.

Бар'єри у бізнесовій діяльності жінок, не враховуючи більшу їх прив'язаність, порівняно з чоловіками, до сімейних обов'язків, мають переважно уявний характер, спровокований актуалізацією в їх свідомості деяких гендерних стереотипів. Важливим до подолання цих стереотипів є відповідна інформаційна політика у згаданих сфері, а саме: публікація досліджень на тему гендерного виміру бізнесу, організація тематичних лекцій, консультацій та семінарів у відповідних бізнесових колах [10, с. 261].

На рис. 2 ми представили кількість зареєстрованих фізичних осіб-підприємців за видами економічної діяльності розподілом за ознакою статі керівника станом на 01 січня 2024 року.

Традиційні стилі споживання в умовах сьогодення все більше розмиваються внаслідок мобільності та гнучкості клієнтів, руйнування вікових меж, взаємопроникнення культур споживання та інтеграції глобального і локального стилів споживання, що потребує врахування аспектів споживчої поведінки та змін в ціннісних на-

станах покупців та форматах їх споживання для побудови ефективної роботи бізнесу з метою збільшення його прибутків та налагодження довготривалих партнерських взаємовідносин з клієнтами шляхом кращого задоволення потреб покупців з врахуванням їх індивідуальності та цінності для виробників на конкурентному ринку [1, с. 30].

Серед детермінантів, що вплинули на започаткування підприємницької діяльності в Україні в 2023—2024 роках варто назвати: військову агресію РФ; інфляційні очікування; нестабільний курс гривні; слабкий попит, що викликаний зубожінням населення; корупція на всіх рівнях економічної агрегації; низька доступність до кредитів; надмірний податковий тиск; часті зміни законодавства в сфері підприємництва; складна політична, соціально-економічна та фінансова ситуація в Україні.

Підприємницька діяльність, основу якої складає новаторство характеризується більшими ризиками, що спонукає до пошуку варіантів мінімізації наслідків ризику, зокрема й шляхом обмежень, які дають змогу отримувати додаткові державні стимули при здійсненні діяльності [2, с. 3]. Серед цих стимулів можна назвати якісну маркетингову політику та її ефективне провадження.

Стелс-маркетинг являє собою маркетинг заохочення людей купувати товари / послуги неусвідомлено (вони не знають, що їх переконують щось купити), створюючи навколо них своєрідний ажіотаж. Стелс-маркетинг є по суті невидимим маркетингом, а тому він має чимало переваг та активно використовується у наш час. Наприклад, коли під час перегляду фільму чи телепередачі актори наче б то мимоволі використовують товар (телефон, напій, одяг тощо) якогось бренду, що є проявом прихованого маркетингу. Такий тип маркетингу потребує креативності та інноваційності, наполегливості та переконливості, бо зовсім нелегко рекламувати товар/послугу людям, не знаючи, що їх рекламують [4]. Переваги, стратегії, принципи та деякі недоліки представлено в таблиці 1.

Розвиток інформаційних технологій, стрімке збільшення користувачів, поширення інновацій та конкуренції стали причинами розвитку іміджевої реклами — брендингу. Просуваючи бізнес з допомогою мережі Інтернет, підприємець набував значних конкурентних переваг. Не так давно доступ до Інтернету мали не всі люди, не кожен міг скористуватися даними ресурсами та новітніми технологіями, адже був мало освіченим у сфері інформаційних технологій. Сьогодні ж більшість людей має високошвидкісний інтернет у себе вдома, мобільний інтернет, стаціонарний комп'ютер чи ноутбук, телефон або планшет з доступом до мережі. Відповідно інтернет-брендинг розширює свої горизонти, аудиторію та більшість людей у світі. Разом з цим інструменти, методи просування продукту та його взаємодії з клієнтом розвиваються так само швидко, як і новітні технології [9, с. 2].

Вид економічної діяльності згідно з КВЕД-2010

Рис. 2. Кількість зареєстрованих фізичних осіб-підприємців в Україні за видами економічної діяльності розподілом за ознакою статі керівника станом на 01 січня 2024 року
Джерело: складено на основі джерела [18].

Таблиця 1. Загальні засади прихованого маркетингу, що реалізується в діяльності сучасних суб'єктів господарювання

Основні принципи	Переваги	Стратегії	Недоліки
1	2	3	4
Стриманість Автентичність Віральність Інтеграція Нетрадиційні канали	Підвищення впізнаваності бренду Органічне залучення Підвищення коефіцієнтів конверсії Поширення через соціальні мережі Економічна ефективність	Продакт-плейсмент Партнерство з інфлюенсерами Партизанський маркетинг Вірусні кампанії Фірмовий контент Прихована цифрова реклама Кампанії зі створення контенту користувачами	Можливість досягти негативного ефекту через викриття «обману» споживача Непередбачуваність, адже неможливо визначити кінцевий результат маркетингової кампанії

Джерело: складено на основі джерела [16].

Рис. 3. Загальний обсяг ринку маркетингових сервісів в Україні за 2022—2023 роки та прогнозний показник на 2024 рік

Джерело: складено на основі джерела [19, с. 5].

Загальний обсяг ринку маркетингових сервісів за 2022 та 2023 роки і прогнозний показник на 2024 та обсяг маркетингових сервісів в розрізі деяких видів за 2022 та 2023 роки і прогнозний показник на 2024 р. р. ми представили на рис. 3 та рис. 4.

Поділяє думку українських дослідників Лісного Є. та Дешко Д. в частині того, що основою ведення бізнесу в інтернеті та інтернет-брендингу є створення сайту. Саме за допомогою сайту підприємств передає всю інформацію про свій бізнес та послуги. Сайт є інструментом, який при правильному використанні, здійснює взаємодію клієнта з бізнесом, створює довіру, формує нову аудиторію та утримує стару [9, с. 3—4].

Сучасний нейромаркетинг спроможний забезпечити швидке збільшення продажів для організацій задля досягнення успіху. Нейромаркетинг — це дослідження реакції та поведінки людей на різноманітні візуальні ефекти (в рекламі, дизайні товарів, цінах, моделях просування тощо), що проводиться шляхом моніторингу стеження за очима покупців (відвідувачів) та рухами обличчя. Методи нейромаркетингу (наприклад, спостереження за мовними хвилями, кодування обличчя для запису виразів обличчя, технології відстеження очей тощо) допомагають зрозуміти стимули та мотиви людей приймати рішення про покупку [3].

Рис. 4. Обсяг маркетингових сервісів в Україні в розрізі деяких видів за 2022—2023 роки та прогнозний показник на 2024 рік

Джерело: складено на основі джерела [19, с. 5].

Розглянемо на рисунку 5 кілька успішних прикладів застосування інструментів нейромаркетингу.

На ведення підприємницької діяльності в умовах воєнного стану впливають прийняті суб'єктом господарювання маркетингові рішення; зміни в системі управл-

Рис. 5. Приклади успішних прикладів застосування інструментів нейромаркетингу в господарській діяльності

Джерело: згруповано на основі джерела [3].

іння підприємством на засадах цифровізації; постійні якісні зміни в застосунку нових технік і технологій; напруження нової тактики ведення бізнесу на засадах екологічності; розвиток мережевої взаємодії у вітчизняному підприємстві.

ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК У ДАНОМУ НАПРЯМІ

В підсумку варто зазначити, що саме підприємство та бізнес є тим драйвером, що може зрушити соціально-економічні зміни України на краще та закласти фундамент до економічного відродження в найближчій перспективі. З цих причин урядовцям варто напружувати інструменти й механізми підтримки підприємства в умовах воєнного стану.

До таких заходів можна було б віднести розробку та реалізацію кредитних програм для молодіжного, ветеранського та жіночого підприємства; розробку і реалізацію освітніх програм з цифрового підприємства для новостворених бізнесів; пропагування дотримання чинного законодавства та прозорих правил ведення бізнес-діяльності. Уряду нашої країни варто робити ставку на соціалізацію оподаткування і ні в якому разі не посилювати податковий тиск на український бізнес. Врахування владою України психолого-поведінкового фактору може закласти фундамент до "українського економічного дива".

Література:

- Боліла С.Ю. Споживча поведінка як фактор обґрунтованості рішень в підприємницькому бізнес-середовищі. Інноваційне підприємництво та торгівля: сучасний стан та перспективи розвитку: збірник матеріалів II Міжнародної науково-практичної інтернет конференції Том 1 (м. Херсон, 20 квітня 2022 р.). Херсонський державний аграрно-економічний університет, 2022. 244 с. (С. 28—31).
- Василець Н.М. Сучасні імперативи розвитку підприємницької діяльності. Проблеми сучасних трансформацій. Серія: економіка та управління, 2022, 3. 1—5. URL: <https://reicst.com.ua/pmt/article/view/2022-3-04-01/2022-3-04-01> (дата звернення 11.01.2024).
- Заркун А. 20 вражаючих прикладів правильного нейромаркетингу. Squeeze Growth, липень 24, 2023. URL: <https://squeezeegrowth.com/uk/neuromarketing-examples/> (дата звернення 18.01.2024).
- Ораєвська П. Стелс-маркетинг — основи та приклади з реального життя. Squeeze Growth, травень 3, 2023. URL: <https://squeezeegrowth.com/uk/stealth-marketing/> (дата звернення 18.01.2024).
- Краус К.М., Ігнатюк А.І., Краус Н.М. Ветеранське підприємство та бізнес в Україні: інституційна, фінансова та проєктна складова практичної реалізації. Європейський науковий журнал Економічних та Фінансових інновацій, 2023, 1 (11). 98—111. URL: <https://journal.eae.com.ua/index.php/journal/article/view/185/151> (дата звернення 14.01.2024).
- Kraus K.M., Ivanov Yu.V. Guerrilla marketing: the origins and features of application by small trade business. Економіка. Фінанси. Право, 2015, 1/1. 3—7.
- Краус Н.М., Краус К.М., Поченчук Г.М. Жіноче підприємство: ризики, інструменти підтримки, механізми реалізації. Innovation and Sustainability, 2023, 2. 46—59. URL: <https://ins.vntu.edu.ua/index.php/ins/article/view/180/182> (дата звернення 09.01.2024).
- Краус К.М. Українська практика управління маркетингом малих торговельних підприємств. Вісник Східноєвропейського університету економіки і менеджменту. Серія: Економіка і менеджмент, 2014, 1 (16). 87—96.
- Лісений Є., Дешко Д. Інтернет-брендинг як інструмент розвитку сучасного підприємства. Економіка та суспільство, 2021, Вип. 34. URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/992/950> (дата звернення 25.01.2024).
- Лизогуб І.І. Сучасне підприємство в Україні: гендерний аспект. Освітньо-інноваційна інтерактивна платформа "Підприємницькі ініціативи": матеріали IV Всеукраїнської наукової Інтернет-конференції (5 грудня 2019 р., м. Київ). Київ: КНУТД, 2019. С. 257—262.
- Краус К.М., Краус Н.М., Маслов А.О. Соціальне підприємство крізь призму соціальних інновацій в умовах євроінтеграції та глобальної конвергенції. Європейський науковий журнал Економічних та Фінансових інновацій, 2023, 2 (12). 4—20. URL: <https://journal.eae.com.ua/index.php/journal/article/view/220/175> (дата звернення 20.01.2024).
- Нікітенко К.С. Підприємницька діяльність: аспекти, тенденції і перспективи розвитку в умовах пандемії. Ефективна економіка, 2021, 12. URL: http://www.economy.nauka.com.ua/pdf/12_2021/104.pdf (дата звернення 22.01.2024).
- Краус К.М., Краус Н.М., Осецький В.Л. Молодіжне підприємство та політика підтримки молоді в умовах воєнного стану. Європейський науковий журнал Економічних та Фінансових інновацій, 2023, 1 (11). 151—164. URL: <https://journal.eae.com.ua/index.php/journal/article/view/191/155> (дата звернення 19.01.2024).
- Краус К.М., Краус Н.М., Осецький В.Л. Сімейне підприємство: економічна соціалізація, поведінковий компонент, чинник власності та системно-синергетичний підхід реалізації. Науковий вісник Міжнародної асоціації науковців. Серія: економіка, управління, безпека, технології, 2023, 2 (3). URL: <https://man.org.ua/nv/index.php/about/article/view/51> (дата звернення 17.01.2024).
- Піхняк Т.А. Сучасні виклики для економічного розвитку малого підприємства в Україні. Приазовський економічний вісник, 2021, Вип. 2 (25). 24—29. URL: http://rev.kpu.zp.ua/journals/2021/2_25_ukr/7.pdf (дата звернення 27.01.2024).
- Червінська Н. Непомітне переконання: 7 дієвих стратегій для прихованих маркетингових компаній. Depositphotos, червень 1, 2023. URL: <https://blog.depositphotos.com/ua/pryhovanyj-marketyng.html> (дата звернення 18.01.2024).
- Кількість зареєстрованих юридичних осіб за видами економічної діяльності з розподілом за ознакою статі керівника на 01 січня 2024 року. Державна служба статистики України. URL: <https://ukrstat.gov.ua/> (дата звернення 24.01.2024).
- Кількість зареєстрованих фізичних осіб-підприємців осіб за видами економічної діяльності з розподілом за ознакою статі керівника на 01 січня 2024 року. Державна служба статистики України. URL: <https://ukrstat.gov.ua/> (дата звернення 24.01.2024).

19. Об'єм рекламно-комунікаційного ринку України 2023 і прогноз об'ємів ринку 2024. Всеукраїнська рекламна коаліція. URL: https://vrk.org.ua/images/Market_volume_2024.pdf (дата звернення 25.01.2024).

References:

1. Bolina, S.Yu. (2022), "Consumer behavior as a factor in the validity of decisions in the entrepreneurial business environment", *Innovatsiine pidpriemnytstvo ta torgivlia: suchasnyi stan ta perspektyvy rozvytku: zbirnyk materialiv II Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi internet konferentsii [Innovative entrepreneurship and trade: current state and development prospects: collection of materials of the II International Scientific and Practical Internet Conference]*, vol. 1 Kherson State Agrarian and Economic University, Kherson, Ukraine, April 20, pp. 28—31.
2. Vasylets, N.M. (2022), "Modern imperatives of business development", *Problemy suchasnykh transformatsii. Seriya: ekonomika ta upravlinnia*, vol. 3, pp. 1—5, available at: <https://reicst.com.ua/pmt/article/view/2022-3-04-01/2022-3-04-01> (Accessed 11 Jan. 2024).
3. Zarkun, A. (2023), "20 impressive examples of correct neuromarketing", *Squeeze Growth*, July 24, available at: <https://squeezegrowth.com/uk/neuromarketing-examples/> (Accessed 18 Jan. 2024).
4. Oraievska, P. (2023), "Stealth marketing — basics and examples from real life", *Squeeze Growth*, May 3, available at: <https://squeezegrowth.com/uk/stealth-marketing/> (Accessed 18 Jan. 2024).
5. Kraus, K.M., Ignatiuk, A.I. and Kraus, N.M. (2023), "Veteran entrepreneurship and business in Ukraine: institutional, financial and project components of practical implementation", *Eivropeiskyi naukovi zhurnal Ekonomichnykh ta Finansovykh innovatsii*, vol. 1 (11), pp. 98—111, available at: <https://journal.eae.com.ua/index.php/journal/article/view/185/151> (Accessed 14 Jan. 2024).
6. Kraus, K.M. and Ivanov, Yu.V. (2015), "Guerrilla marketing: the origins and features of application by small trade business", *Ekonomika. Finansy. Pravo*, vol. 1/1, pp. 3—7.
7. Kraus, N.M., Kraus, K.M. and Pochenchuk, G.M. (2023), "Women's entrepreneurship: risks, support tools, implementation mechanisms", *Innovation and Sustainability*, vol. 2, pp. 46—59, available at: <https://ins.vntu.edu.ua/index.php/ins/article/view/180/182> (Accessed 09 Jan. 2024).
8. Kraus, K.M. (2014), "Ukrainian practice of marketing management of small trade enterprises", *Visnyk Skhidnoievropeiskogo universytetu ekonomiky i menedzhmentu. Seriya: Ekonomika i menedzhment*, vol. 1 (16), pp. 87—96.
9. Iisenyi, Ye. and Deshko, D. (2021), "Internet branding as a tool for the development of modern entrepreneurship", *Ekonomika ta suspilstvo*, vol. 34, available at: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/992/950> (Accessed 25 Jan. 2024).
10. Lyzogub, I.I. (2019), "Modern entrepreneurship in Ukraine: gender aspect", *Osvitno-innovatsiina interaktyvna platforma "Pidpriemnyi initsiatyvy": materialy IV Vseukrains'koi naukovo Internet-konferentsii [Educational and innovative interactive platform "Entrepreneurial initiatives": materials of the IV All-Ukrainian Scientific Internet Conference]*, KNUITD, Kyiv, Ukraine, December 5, pp. 257—262.
11. Kraus, K.M., Kraus, N.M. and Maslov, A.O. (2023), "Social entrepreneurship through the prism of social innovation in the conditions of European integration and global convergence", *Eivropeiskyi naukovi zhurnal Ekonomichnykh ta Finansovykh innovatsii*, vol. 2 (12), pp. 4—20, available at: <https://journal.eae.com.ua/index.php/journal/article/view/220/175> (Accessed 20 Jan. 2024).
12. Nikitenko, K.S. (2021), "Entrepreneurial activity: aspects, trends and prospects of development in the conditions of the pandemic", *Efektivna ekonomika*, vol. 12, available at: http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/12_2021/104.pdf (Accessed 22 Jan. 2024).
13. Kraus, K.M., Kraus, N.M. and Osetskyi, V.L. (2023), "Youth entrepreneurship and youth support policy under martial law", *Eivropeiskyi naukovi zhurnal Ekonomichnykh ta Finansovykh innovatsii*, vol. 1 (11), pp. 151—164, available at: <https://journal.eae.com.ua/index.php/journal/article/view/191/155> (Accessed 19 Jan. 2024).
14. Kraus, K.M., Kraus, N.M. and Osetskyi, V.L. (2023), "Family entrepreneurship: economic socialization, behavioral component, ownership factor and system-synergistic implementation approach", *Naukovyi visnyk Mizhnarodnoi asotsiatsii naukivtsiv. Seriya: ekonomika, upravlinnia, bezpeka, tekhnologii*, vol. 2(3), available at: <https://man.org.ua/nv/index.php/about/article/view/51> (Accessed 17 Jan. 2024).
15. Pikhniak, T.A. (2021), "Modern challenges for the economic development of small business in Ukraine", *Pryazovskiy ekonomichnyi visnyk*, vol. 2 (25), pp. 24—29, available at: http://pev.kpu.zp.ua/journals/2021/2_25_ukr/7.pdf (Accessed 27 Jan. 2024).
16. Chervinska, N. (2023), "Stealth Persuasion: 7 Effective Strategies for Stealth Marketing Companies", *Depositphotos*, June 1, available at: <https://blog.depositphotos.com/ua/pryhovanyj-marketyng.html> (Accessed 18 Jan. 2024).
17. State Statistics Service of Ukraine (2024), *Kilkist zareiestrovanykh yurydychnykh osib za vydamy ekonomichnoi diialnosti z rozpodilom za oznakoyu stati kerivnyka na 01 sichnia 2024 roku [The number of registered legal entities by type of economic activity with distribution by gender of the manager as of January 1, 2024]*, Derzhkomstat, Kyiv, Ukraine, available at: <https://ukrstat.gov.ua/> (Accessed 24 Jan. 2024).
18. State Statistics Service of Ukraine (2024), *Kilkist zareiestrovanykh fizychnykh osib-pidpriiemtsiv osib za vydamy ekonomichnoi diialnosti z rozpodilom za oznakoyu stati kerivnyka na 01 sichnia 2024 roku [The number of registered natural persons-entrepreneurs by types of economic activity with distribution by the gender of the manager as of January 1, 2024]*, Derzhkomstat, Kyiv, Ukraine, available at: <https://ukrstat.gov.ua/> (Accessed 24 Jan. 2024).
19. All-Ukrainian advertising coalition (2024), "Obiem reklamno-komunikatsiinogo rynku Ukrainy 2023 i prognos obiemiv runku 2024" [The volume of the advertising and communication market of Ukraine in 2023 and the forecast of market volumes in 2024], VRK, Kyiv, Ukraine, available at: https://vrk.org.ua/images/Market_volume_2024.pdf (Accessed 25 Jan. 2024).

Стаття надійшла до редакції 06.02.2024 р.

Н. А. Караван,
к. е. н., доцент, декан факультету економіки та соціальних комунікацій,
Дніпровський державний технічний університет
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-6845-7862>

DOI: 10.32702/2306-6814.2024.4.79

АНАЛІЗ МЕТОДИК ОЦІНЮВАННЯ ІНТЕГРАЛЬНОГО РІВНЯ ІНВЕСТИЦІЙНОЇ ПРИВАБЛИВОСТІ ПІДПРИЄМСТВА

N. Karavan,
PhD in Economics, Associate Professor, Dean of the Faculty
of Economics and Social Communications, Dniprovsk State Technical University

ANALYSIS OF METHODS FOR ASSESSING THE INTEGRAL LEVEL OF THE ENTERPRISE'S INVESTMENT ATTRACTIVENESS

У статті розглянуто економічну сутність категорії "інвестиційна привабливість підприємства". Наголошено, що багатоваріантність трактування сутності цієї категорії обумовили й наявність різних підходів щодо угруповання методів оцінки інвестиційної привабливості підприємства. Досліджено підходи до угруповання методів оцінки інвестиційної привабливості підприємства. Сформульовано висновок, що для визначення узагальнено рівня інвестиційної привабливості підприємства доцільно використовувати методику формування та аналізу інтегрального показника. Вона дозволить врахувати чинники різних груп оцінки, які представлені у різних одиницях вимірювання, мають різноспрямований вплив та вагомість. Наявні методики інтегральної оцінки інвестиційної привабливості підприємства дещо різняться за кількістю вихідних показників, методами їх інтегрування, напрямками оцінки. Проведено порівняльний аналіз методик інтегральної оцінки інвестиційної привабливості підприємства. Запропоновано підходи щодо вдосконалення схеми аналізу інвестиційної привабливості підприємства.

The article examines the economic essence of the category "investment attractiveness of the enterprise", which is considered from the point of view of the financial state of the enterprise, the efficiency of its activities and prospects for its development, as well as the maximization of profit and the minimization of investment risk. It is emphasized that the multivariate interpretation of the essence of this category was caused by the presence of different approaches to the grouping of methods for assessing the investment attractiveness of the enterprise.

Approaches to the grouping of methods for assessing the investment attractiveness of an enterprise have been studied. The most used methods of assessing the investment attractiveness of the enterprise are: integral assessment, rating assessment method, comparison method, matrix method, differentiated method, expert assessment method and the method based on qualitative assessments, which are a combination of factor analysis methods and expert assessments.

A conclusion is formulated regarding the fact that it is advisable to use integral assessment methods to determine the general level of investment attractiveness of the enterprise. Available methods of integral assessment of the investment attractiveness of the enterprise differ somewhat in terms of the number of initial indicators, methods of their integration, directions of assessment. A comparative analysis of the methods of integral assessment of the investment attractiveness of the enterprise was carried out.

It is emphasized that the determination of the investment attractiveness of the enterprise as an investment object is carried out in the process of analyzing a set of various factors of the internal and external environment. Advantages and disadvantages from the point of view of investment calculations of the following methods of analysis are highlighted: financial, strategic, market analysis, risk analysis, analysis of the available potential and the level of its use, environmental.

Approaches to improving the procedure for assessing the investment attractiveness of an enterprise are proposed. It is emphasized that the substantiation of the factors of its formation, and then the choice of the system of indicators and the method of their integration, depends on the object of investment. It is proposed to take into account the type of investment: real, financial when determining the attractiveness of the enterprise. The justification of real investment involves consideration of the enterprise: as a set of resources (financial, technical, innovative, spatial, personnel, etc.); as an open system, the development of which in the future depends on factors not only of the internal but also of the external environment. The proposed scheme for analyzing the investment attractiveness of the enterprise.

Ключові слова: інвестиційна привабливість підприємства, інтегральна оцінка, система показників, метод.

Key words: investment attractiveness of the enterprise, integrated assessment, system of indicators, method.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

Післявоєнна розбудова нашої держави потребуватиме здійснення інвестиційних вкладень у відновлення національної економіки. У цьому аспекті особливої актуальності набуває здійснення оцінки інвестиційної привабливості окремих суб'єктів господарювання. В економічній літературі представлені різні методичні підходи до оцінки інвестиційної привабливості підприємства. Однак відсутність єдиного підходу, у тому числі і до інтегральної оцінки, потребує подальшого дослідження цього питання.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Методичні підходи до оцінки інвестиційної привабливості розглянуто у роботах Вахович І.М., Олександренко І.В., Забедюк М.С. [1], Найдовської А.О., Андрієнко Я.А. [2], Поясник Г.В. [3], Рзаєвої Т.Г. [4], Скалюк Р.В., Лоїк О.І. [5], Ткаченко А.М. [6]. Дослідники розглядають питання інвестиційної привабливості різних об'єктів інвестування. С.Ф. Андреюк С.Ф. [7] розглядає методичні аспекти інтегральної оцінки надійності емітента та інвестиційної привабливості його акцій. Лепетюха Н.В. [8] інтегральну оцінку інвестиційної привабливості ІТ-підприємства "Somnium Game". Лубенець С.В. [9] досліджує особливості моделювання інтегрально-рейтингової оцінки інвестиційної привабливості банків, Кишакевич Б. Ю. та Нахаєва М. [10] розглянули питання інтегральної оцінки інвестиційної привабливості регіонів України, а Єпіфанова І.Ю., Джеджула В.В., Коваль К.С.

[11] методичні підходи до оцінки інвестиційної привабливості промислових підприємств. Базовою з точки зору українського законодавства стала методика інтегральної оцінки інвестиційної привабливості підприємства, яка затверджена Наказом Агентства з питань запобігання банкрутства [12]. Як показав проведений аналіз, наявні підходи до інтегральної оцінки різняться між собою як за кількістю факторів, так і за методикою їх узагальнення.

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ (ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ)

Метою дослідження є узагальнення існуючого методичного забезпечення інтегрального оцінювання інвестиційної привабливості підприємств та розробка пропозицій щодо його удосконалення.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

В економічній літературі існує декілька напрямів дослідження сутності категорії "інвестиційна привабливість підприємства. Наприклад, Т.Г. Рзаєва, М. Грицаюк окреслили наступні п'ять напрямів: базуються на перспективному розвитку, ефективності діяльності та фінансовому стані підприємства; ґрунтуються на максимізації прибутку та мінімізації ризику; визначаються на основі доцільності вкладень через комплекс формалізованих критеріїв; ґрунтуються на загальноекономічних характеристиках діяльності; базуються на основі ресурсного підходу [4, с. 135]. Представники першого напрямку визначають інвестиційну привабливість підприємства як систему показників оцінки ефективності фінансової діяльності підприємства та перспектив його

стратегічного розвитку. Другий напрям дослідження базується на таких характеристиках підприємства як об'єкту інвестування, що закладені в основу показників оцінки ефективності й практичної доцільності інвестицій. Саме ці характеристики або спонукають інвестиційні вкладення (прибуток), або навпаки стримують їх (ризик). Представник третього підходу формулюють різні пропозиції з точки зору складу показників оцінки, але усі вони у сукупності також характеризують доцільність інвестування. В межах підходу до визначення сутності категорії "інвестиційна привабливість підприємства" на основі загальноекономічних характеристик крім чинників формування фінансового стану підприємства розглядають і інші фактори внутрішнього і зовнішнього середовища. Поєднання усіх факторів уможливорюється шляхом визначення інтегрального показника. В межах останнього підходу підприємство розглядається як сукупність різних видів ресурсів.

Багатоваріантність трактування економічної сутності категорії "інвестиційна привабливість підприємства" відповідно обумовила й наявність різних підходів щодо угруповання методів оцінки привабливості цього об'єкту інвестування.

Наприклад, А.О. Найдовська та Я.А. Андрієнко виділяють підходи до оцінки інвестиційної привабливості підприємства, які відповідно базуються на визначенні: фінансово-економічного стану підприємства (перший підхід), методів оцінки інвестиційних проектів (другий підхід) та вартості підприємства (третій підхід) [2, с. 85]. Г.В. Поясник, на підставі проведеного аналізу, пропонує наступне угруповання: інтегральна оцінка, метод рейтингової оцінки, метод експертних оцінок, метод порівнянь, матричний метод, диференційований метод [3, с. 136].

У своїй праці Р.В. Скалюк та О.І. Лоїк детально розглядають особливості наступних підходів: перший, заснований на виявленні ключового чинника, який визначає інвестиційну привабливість підприємства (наприклад, динаміка виручки і прибутку, імідж об'єкту інвестування); другий, який передбачає врахування комплексу чинників, які впливають на інвестиційну привабливість економічних систем, при цьому, кожен фактор характеризується певним набором показників; третій, пов'язаний з аналізом на першому етапі широкого спектру факторів, але на другому етапі інвестиційна привабливість підприємства розглядається як агрегований показник, який визначається двома характеристиками: інвестиційним потенціалом та інвестиційним ризиком; четвертий, пов'язаний із використанням методу експертних оцінок; п'ятий, який базується на кваліметричних оцінках, що являють собою комбінацію методів факторного аналізу та експертних оцінок [5, с. 119—120].

Для визначення узагальнено рівня інвестиційної привабливості підприємства доцільно використовувати методику визначення інтегрального показника. Ця методика дозволяє врахувати чинники різних груп оцінки, які представлені у різних одиницях вимірювання, мають різноспрямований вплив та вагомість.

Знову ж таки, наявні методики інтегральної оцінки інвестиційної привабливості підприємства дещо різняться як за кількістю показників так і напрямками оцінки. Розглянемо основний зміст деяких з них.

Як було наголошено вище, базовою з точки зору законодавства стала Методика інтегральної оцінки інвестиційної привабливості підприємств та організацій (Методика 1). Відповідно до цієї методики оцінка інвестиційної привабливості підприємств та організацій базується на системі показників, які поєднані у шість груп, а саме: 1) показники оцінки майнового стану інвестованого об'єкта: активна частина основних засобів, коефіцієнт зносу основних засобів, коефіцієнт оновлення, коефіцієнт вибуття; 2) показники оцінки фінансової стійкості (платоспроможності) інвестованого об'єкта: власні оборотні кошти, власні довгострокові та середньострокові позикові джерела формування запасів та витрат, загальна сума основних джерел формування запасів та витрат, робочий капітал, маневреність робочого капіталу, коефіцієнт незалежності: коефіцієнт фінансування, коефіцієнт фінансової стійкості, показник фінансового лівериджу; 3) показники оцінки ліквідності активів інвестованого об'єкта, поточний або загальний коефіцієнт покриття, коефіцієнт співвідношення кредиторської та дебіторської заборгованості, коефіцієнт абсолютної ліквідності, норма грошових резервів (за наявності у підприємства цінних паперів), коефіцієнт покриття періодичних виплат; 4) показники оцінки прибутковості інвестованого об'єкта: коефіцієнт прибутковості інвестицій, коефіцієнт прибутковості власного капіталу, операційна рентабельність продажу, коефіцієнт експлуатаційних витрат, коефіцієнт прибутковості активів; 5) показники оцінки ділової активності інвестованого об'єкта: продуктивність праці, фондовіддача, оборотність коштів у розрахунках (в оборотах), коефіцієнт оборотності коштів у розрахунках (у днях), оборотність виробничих запасів (в оборотах), коефіцієнт оборотності виробничих запасів (у днях); оборотність власного капіталу; оборотність основного капіталу; 6) показники оцінки ринкової активності інвестованого об'єкта: дивіденд, коефіцієнт цінності акції, рентабельність акції. Для розрахунку інтегрального показника конкурентоспроможності підприємств та організацій пропонується використання програми INTEGRAL [12]. Відповідно до цієї методики аналіз інвестиційної привабливості підприємства передбачає реалізацію наступних етапів: оцінка фінансового стану об'єкту інвестування; визначення вагомості одиничних та групових показників на основі експертних оцінок; визначення частки розмаху варіаційної множини; визначення ранжованого значення за кожним показником; розрахунок інтегрального показника інвестиційної привабливості об'єкту оцінки [5, с. 120—121].

Методика оцінювання інвестиційної привабливості підприємства, яка запропонована І.В. Вахович, І.В. Олександренко та М.С. Забедюк (Методика 2), також базується на інтегральному показнику. Вона також містить шість груп показників: майнового стану, фінансової стійкості, прибутковості, ділової активності, ліквідності активів, а також ринкової активності інвестованого об'єкта. Порівняльна характеристика системи показників Методики 1 та Методики 2 наведена на рис. 1.

При побудові рис. 1 були використані наступні умовні позначення: К — коефіцієнт, Р — рентабельність, ТМЦ — товарно-матеріальні цінності, ОС — основні засоби, РК — робочий капітал.

Рис. 1. Система показників Методики 1 та Методики 2

Джерело: систематизован та узагальнено за даними [1, 12].

Слід зазначити, що між цими методиками існують певні розбіжності не тільки у кількості задіяних показників, але й в методах їх інтегрування. Автори Методики 2 виділяють декілька етапів в аналізі інвестиційної привабливості підприємства. На першому етапі здійснюється стандартизація та визначення часткових коефіцієнтів окремих часткових показників із використанням стандартизованих відхилень. Зміст другого етапу — розрахунок інтегрального показника для кожної із груп оцінки. При цьому розрахункова формула враховує на прямок впливу окремих показників на підвищення конкурентоспроможності підприємства. Так уся сукупність показників поділена на стимулюючі (наприклад, економічна рентабельність активів) та дестимулюючі (наприклад, фондомісткість, коефіцієнт фінансової залежності). На наступному етапі здійснюється розрахунок безпосередньо інтегрального показника інвестиційної

привабливості підприємства як середньоарифметичної зваженої інтегральних показників кожної групи. Вагові коефіцієнти надаються показникам в довільному порядку з урахуванням їх ролі у формуванні інвестиційної привабливості підприємства. На останньому етапі відповідно до значення інтегрованого показника здійснюється розподілення підприємств на чотири групи: з високим, середнім, помірним та низьким рівнем інвестиційної привабливості. Величина інтервалу залежить від максимального та мінімального рівня інтегрального показника та кількості підприємств (автори пропонують мінімум 5).

А.О. Найдовська та Я.А. Андрієнко вважають, що методика оцінки інвестиційної привабливості підприємства повинна базуватися на засадах стратегічного підходу (Методика 3) [2, с. 87]. При цьому, на їх думку, необхідно враховувати стан внутрішнього та зовнішньо-

Таблиця 1. Види аналізу, які використовуються для оцінки інвестиційної привабливості підприємства

Вид аналізу	Предмет аналізу
Фінансовий аналіз	<i>Фінансовий стан підприємства</i> <i>Фінансові результати</i> діяльності підприємства <i>Дивідендна політика</i> (дивідендна доходність, оцінка історії та планів щодо виплати дивідендів)
Стратегічний аналіз	<i>Позиціонування на ринку</i> (оцінка позиції підприємства на ринку, конкурентоспроможність його товарів та послуг) <i>Стратегічні переваги</i> (аналіз унікальних переваг, які може надати підприємство своїм інвесторам)
Аналіз ризиків	<i>Фінансові ризики</i> (оцінка фінансових чинників, які можуть вплинути на доходність: валютні ризики, кредитні ризики тощо) <i>Операційні ризики</i> (аналіз можливих проблем у виробництві, постачанні логістики та інших операційних процесах)
Ринковий аналіз	<i>Попит і пропозиція</i> (оцінка ринку попиту на продукцію або послуги підприємства, аналіз конкурентів) <i>Тенденції ринку</i> (виявлення тенденцій ринку та здатність підприємства пристосовуватися до змін)
Аналіз потенціалу	<i>Дослідження та розвиток</i> (оцінка інноваційної активності та спроможності підприємства впроваджувати нові технології) <i>Аналіз команди управління, визначення якості управління</i>
Екологічний аналіз	<i>Вплив діяльності підприємства на оточуюче навколишнє середовище</i> <i>Сума виплат за забруднення навколишнього середовища</i> <i>Рівень екологічного технологічного процесу та перспективи щодо його поліпшення</i>

го середовища через розширену систему ретроспективних показників. Вона поділена на дві складові: внутрішня (внутрішній потенціал підприємства) та зовнішня (привабливість галузі). До першої складової автори запропонували включити основні фінансово-економічні показники, ринкові показники та показники сталості процесів, що забезпечують ефективність роботи підприємства. Для оцінки привабливості галузі пропонується проаналізувати середню прибутковість галузі, насиченість конкуренції, оновлення учасників ринку, швидкість оновлення асортименту продукції, мінливість законодавства та бар'єри для входження в галузь. Для обох складових, як і у Методичці 2, автори пропонують визначати окремі інтегральні показники, а потім зводити їх до інтегрального показника верхнього рівня. Оцінку зовнішньої складової інвестиційної привабливості підприємства пропонується здійснювати на основі експертних методів (індивідуальних або групових).

Як зазначає А.М. Ткаченко, на заході досить розповсюдженим є метод рейтингової оцінки. Найбільш популярнішими є: Fortune 500, Global 1000, BusinessWeek 1000. Вони оцінюють інвестиційну привабливість, виходячи з фінансово-господарських показників підприємств: об'єми доходів, прибутків, активів; ефективність інвестицій; збільшення прибутків, доходів, працівників; рівень ринкової вартості компанії [6, с. 160].

Підсумовуючи вище викладене слід зазначити, що визначення інвестиційної привабливості підприємства як об'єкту інвестування здійснюється в процесі аналізу сукупності різних факторів внутрішнього та зовнішнього середовища

З цією метою можуть бути вживаними різні методи аналізу: фінансовий, стратегічний, аналіз ринку, аналіз ризику, аналіз наявного потенціалу та рівня його використання, екологічний (табл. 1). Кожен із представлених видів аналізу з точки зору його використання з метою оцінювання інвестиційної привабливості підприємства має свої переваги та недоліки. Фінансовий аналіз використовується для оцінки інвестиційної привабли-

вості підприємства шляхом дослідження його фінансового стану та визначення ключових фінансових показників.

Цей аналіз дозволяє інвесторам та різним зацікавленим сторонам отримати інформацію про те, наскільки ефективно підприємство використовує свої ресурси та яка його фінансова стабільність. Застосування фінансового аналізу для оцінки інвестиційної привабливості підприємства включають здійснюється за наступними етапами: збір фінансової інформації, аналіз фінансових звітів, оцінка фінансового стану та фінансової стійкості підприємства, аналіз ліквідності, прибутковості, рентабельності тощо. Фінансовий аналіз, як найбільш вживаний, базується на використанні чисельних показників, які містяться у основних формах фінансової звітності. Саме доступність інформаційної бази та простота застосування формують основні переваги методу. У якості недоліку методу дослідники виділяють його ретроспективний характер. Є не зовсім логічним, що сучасна (або майбутня) інвестиційна привабливість підприємства оцінюється за результатами, які були отримані у минулих періодах. Крім цього, до недоліків можливо віднести також суб'єктивізм експертних оцінок при визначенні вагомості окремих груп показників. Логічним доповненням до фінансового аналізу є стратегічний аналіз, який враховує довгострокові перспективи розвитку підприємства. Аналіз ризиків створює інформаційну базу для механізму управління підприємством в умовах нестабільності та невизначеності факторів зовнішнього середовища. У якості обмеження аналізу ризиків можливо виділити складність передбачення та оцінки усіх можливих ризиків. Ринковий аналіз також спрямований на дослідження зовнішніх факторів, таких як конкурентне середовище, попит, пропозиція, рівень конкуренції. Знову ж таки, складність передбачення усіх можливих змін у ринковому середовищі дещо обмежує використання цього методу аналізу. Аналіз різних видів потенціалу підприємства (технічного, кадрового, інноваційного та ін.) сприяє визначенню певних конкурентних переваг,

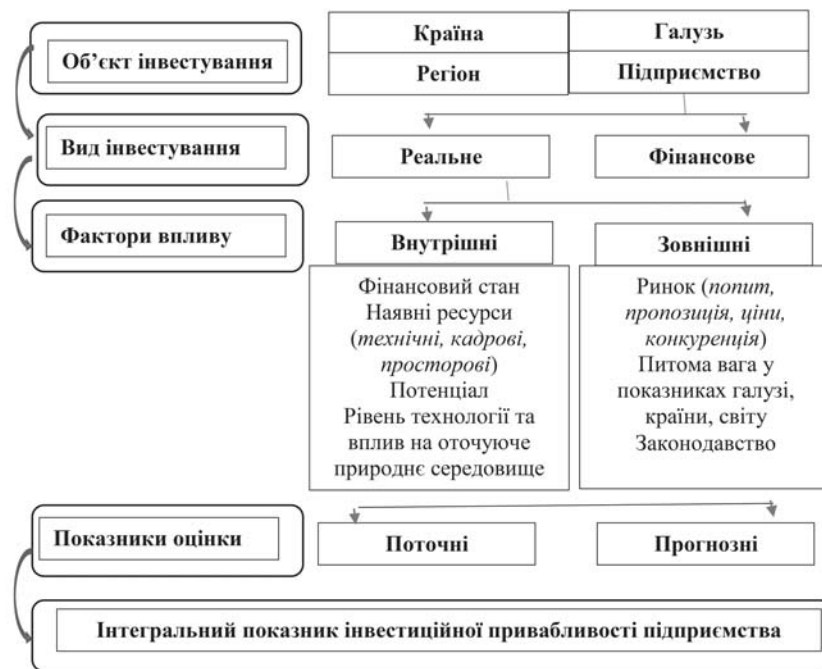

Рис. 2. Схема формування інтегрального показника інвестиційної привабливості підприємства

Джерело: систематизовано та узагальнено за даними [1—12].

дозволяє спрогнозувати майбутні тенденції розвитку. У якості факторів, що обмежують використання цього виду аналізу, є порівняно високі витрати на проведення досліджень та розвиток. Слід також зазначити, що важливим фактором конкурентоспроможності підприємств промисловості є рівень екологічної безпеки технологічного процесу, який визначається шляхом проведення екологічного аналізу.

На нашу думку, наявні методичні підходи до аналізу інвестиційної привабливості підприємства потребують подальшого розвитку та вдосконалення. Пропозиції щодо вдосконалення послідовності такого аналізу схематично представлені на рис. 2.

Важливим є те, що обґрунтування факторів формування інвестиційної привабливості, а далі вибір системи показників та методу їх інтегрування залежить від об'єкту інвестування: підприємство, галузь, регіон, країна. Так інвестиційна привабливість країни визначається її інвестиційним кліматом. Інвестиційна привабливість окремих регіонів може бути представлена як сукупність економічних, демографічних, соціокультурних чинників. При визначенні інвестиційної привабливості галузі важливими напрямками аналізу є середній рівень прибутковості, перспективи розвитку, фактори ринкового середовища, рівень ризику та інші. При визначенні привабливості підприємства, по-перше, слід враховувати вид інвестування. Цілеспрямованість реального та фінансового інвестування суттєво різняться, а саме тому і система залучених індивідуальних показників оцінки інвестиційної привабливості повинна бути різною. Обґрунтування реального інвестування передбачає розгляд підприємства як сукупності ресурсів: фінансових, технічних, інноваційних, просторових, кадрових тощо. По-друге, при визначенні інвестиційної привабливості підприємства слід розглядати його як відкриту систему, розвиток якої у перспективі

залежить від факторів не тільки внутрішнього, а й зовнішнього середовища.

ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК У ДАНОМУ НАПРЯМІ

Проведені дослідження дали змогу сформулювати висновок відносно того, що в економічній літературі представлені різні підходи щодо визначення як сутності категорії "інвестиційна привабливість підприємства", так і методів її оцінювання. Найбільш вживаним є метод інтегральної оцінки інвестиційної привабливості підприємства. У якості основного недоліку цього методу науковці виділяють недостатню кількість факторів, що враховуються при побудові узагальнюючого показника. Саме тому, подальші дослідження повинні бути спрямовані на обґрунтування системи показників оцінки інвестиційної привабливості підприємства як об'єкту інвестування, враховуючи при цьому внутрішні й зовнішні чинники, які обумовлюють результати його діяльності, а також наявність та рівень використання ресурсного потенціалу.

Література:

1. Вахович І.М., Олександренко І.В., Забедюк М.С. Методика оцінки інвестиційної привабливості підприємства. Економіка та управління підприємствами. 2014. № 11 (161). С. 154—160. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ape_2014_11_19 (дата звернення: 26.12.2023).
2. Найдовська А.О., Андрієнко Я.А. Систематизація методик аналізу інвестиційної привабливості підприємства. Молодий вчений. 2023. № 6 (118), С. 84—88. URL: <https://molodyivchenyi.ua/index.php/journal/article/view/5888> (дата звернення: 26.12.2023).
3. Поясник Г.В. Аналіз методичних підходів до оцінювання інвестиційної привабливості підприємства.

Проблеми і перспективи розвитку підприємництва. 2021. № 26. URL: <http://ppb.khadi.kharkov.ua/article/view/236367> (дата звернення: 10.01.2024).

4. Рзаєва Т.Г., Грицанюк М. Напрями оцінки інвестиційної привабливості підприємства // Вісник Хмельницького національного університету. 2016. № 1. С. 134—140. URL: <https://elar.khmn.edu.ua/items/10986617-1ca6-4835-adc5-ca20c39f4924> (дата звернення: 10.01.2024).

5. Скалюк Р.В., Лоїк О.І. Оцінка інвестиційної привабливості підприємства. Вісник хмельницького національного університету. 2016. № 1. С. 115—122. URL: file:///C:/Users/Natalia/Downloads/Vchnu_ekon_2016_1_21.pdf (дата звернення: 16.01.2024).

6. Ткаченко А.М., Кушнір О. Економічна оцінка інвестиційної привабливості підприємства. // Вісник Запорізької державної інженерної академії. 2013. № 5. С. 154—161. URL: https://old-zdia.znu.edu.ua/gazeta/evzdia_4_154.pdf (дата звернення: 20.01.2024).

7. Андреюк С.Ф. Методичні аспекти інтегральної оцінки надійності емітента та інвестиційної привабливості його акцій. Ефективна економіка. 2013. № 7. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=2164> (дата звернення: 26.12.2023).

8. Лепетюха Н.В. Інтегральна оцінка інвестиційної привабливості IT-підприємства "Somniu m Game". Вісник Економіка і суспільство. 2018. № 18. С. 447—452. URL: https://economyandsociety.in.ua/journals/18_ukr/62.pdf (дата звернення: 26.12.2023).

9. Лубенець С.В. Моделювання інтегрально-рейтингової оцінки інвестиційної привабливості банків // Вісник Харківського національного університету ім. Каразіна. 2016. № 90, С. 97—107. URL: <file:///C:/Users/Natalia/Downloads/6300-Article%20Text-12834-1-10-20160905.pdf> (дата звернення: 20.12.2023).

10. Кишакевич Б. Ю. та Нахаєва М. М. Інтегральна оцінка інвестиційної привабливості регіонів України. Вісник Хмельницького національного університету. 2021. № 4. С. 51—58. URL: <http://journals.khnu.km.ua/vestnik/wp-content/uploads/2021/09/vknu-es-2021-4-10.pdf> (дата звернення: 06.01.2024).

11. Єпіфанова І. Ю., Дзеджула В. В., Коваль К. С. Сучасні методичні підходи до оцінки інвестиційної привабливості промислових підприємств. Вісник Хмельницького національного університету. 2021. № 2. С. 80—85. URL: <http://journals.khnu.km.ua/vestnik/wp-content/uploads/2021/08/2021-2-en-15.pdf> (дата звернення: 26.01.2024).

12. Методика інтегральної оцінки інвестиційної привабливості підприємств та організацій : затв. наказом Агентства з питань запобігання банкрутству № 22 від 23.02.1998 р. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/z0214-98> (дата звернення: 28.12.2023).

References:

1. Vakhovych, I.M., Oleksandrenko, I.V. and Zabe-diuk, M.S. (2014), "Methodology for assessing the investment attractiveness of the enterprise", *Ekonomika ta upravlinnia pidpriemstvamy*, vol. 11 (161), pp. 154—160, available at http://nbuv.gov.ua/UJRN/ape_2014_11_19 (Accessed 26 December 2023).

2. Najdov's'ka, A.O. and Andriienko, Ya.A. (2023), "Systematization of methods of analysis of the investment

attractiveness of the enterprise", *Molodyj vchenyj*, vol. 6 (118), pp. 84—88, available at <https://molodyivchenyi.ua/index.php/journal/article/view/5888> (Accessed 26 December 2023).

3. Poiasnyk, H.V. (2021), "Analysis of methodical approaches to assessing the investment attractiveness of an enterprise", *Problemy i perspektivy rozvytku pidpriemnytstva*, vol. 26, available at <http://ppb.khadi.kharkov.ua/article/view/236367> (Accessed 10 January 2024).

4. Rzaieva, T.H. and Hrytsaniuk, M. (2016), "Directions for assessing the investment attractiveness of the enterprise", *Visnyk Khmel'nyts'koho natsional'noho universytetu*, vol. 1, pp. 134—140, available at <https://elar.khmn.edu.ua/items/10986617-1ca6-4835-adc5-ca20c39f4924> (Accessed 10 January 2024).

5. Skaliuk, R.V. and Loik, O.I. (2016) "Assessment of the investment attractiveness of the enterprise", *Visnyk khmel'nyts'koho natsional'noho universytetu*, vol. 1, pp. 115—122.

6. Tkachenko, A.M. and Kushnir, O. (2013), "Economic evaluation of the investment attractiveness of the enterprise", *Visnyk Zaporizhs'koi derzhavnoi inzhenernoi akademii*, vol. 5, pp. 154—161, available at https://old-zdia.znu.edu.ua/gazeta/evzdia_4_154.pdf (Accessed 20 January 2024).

7. Andreiuk, S.F. (2013), "Methodological aspects of the integrated assessment of the issuer's reliability and investment attractiveness of its shares", *Efektivna ekonomika*, vol. 7, available at <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=2164> (Accessed 26 December 2023).

8. Lepetiukha, N.V. (2018), "Integrated assessment of the investment attractiveness of the IT enterprise Somniu'm Game", *Visnyk Ekonomika i suspil'stvo*, vol. 18, pp. 447—452, available at https://economyandsociety.in.ua/journals/18_ukr/62.pdf (Accessed 26 December 2023).

9. Lubenets', S.V. (2016), "Modeling of integral rating assessment of investment attractiveness of banks", *Visnyk Kharkivs'koho natsional'noho universytetu im. Karazina*, vol. 90, pp. 97—107.

10. Kyshakevych, B. Yu and Nakhaieva, M. M. (2021), "Integrated assessment of the investment attractiveness of the regions of Ukraine", *Visnyk Khmel'nyts'koho natsional'noho universytetu*, vol. 4, pp. 51—58, available at <http://journals.khnu.km.ua/vestnik/wp-content/uploads/2021/09/vknu-es-2021-4-10.pdf> (Accessed 6 January 2024).

11. Yepifanova, I. Yu, Dzhezhdzula, V. V. and Koval', K. S. (2021), "Modern methodological approaches to assessing the investment attractiveness of industrial enterprises", *Visnyk Khmel'nyts'koho natsional'noho universytetu*, vol. 2, pp. 80—85, available at <http://journals.khnu.km.ua/vestnik/wp-content/uploads/2021/08/2021-2-en-15.pdf> (Accessed 26 January 2024).

12. Bankruptcy Prevention Agency (1998), Order "Methodology of integrated assessment of investment attractiveness of enterprises and organizations", available at <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/z0214-98> (Accessed 28 December 2023).

Стаття надійшла до редакції 31.01.2024 р.

Р. В. Коробка,
к. е. н., докторант,
Національний університет біоресурсів і природокористування України, м. Київ
ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0006-8878-0153>

DOI: 10.32702/2306-6814.2024.4.86

ГЛОБАЛЬНІ ТА ТРАНСНАЦІОНАЛЬНІ ПРАКТИКИ ІНВЕСТИЦІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАДРОКОРИСТУВАННЯ: ПРІОРИТЕТИ, МЕХАНІЗМИ ТА ЕКОЛОГІЧНІ ОБМЕЖЕННЯ

R. Korobka,
PhD in Economics, Doctoral candidate, National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine, Kyiv

GLOBAL AND TRANSNATIONAL PRACTICES OF INVESTMENT SUPPORT FOR SUBSOIL USE: PRIORITIES, MECHANISMS AND ENVIRONMENTAL CONSTRAINTS

Обґрунтовано, що фінансування проєктів освоєння надр з метою видобутку корисних копалин виступає однією з основних складових інвестиційного забезпечення світової економіки. Встановлено, що в останні роки спостерігається скорочення глобального та транснаціонального інвестиційного забезпечення надрокористування у зв'язку із задекларованими пріоритетами переходу світової економіки на модель низьковуглецевого розвитку, які передбачають збільшення обсягів виробництва енергії з відновних джерел, освоєння невеликих запасів корисних копалин та нетрадиційних видів вуглеводневої сировини, зокрема сланцевого газу. Виявлено, що відсутність глобальної консолідації в частині переходу світової економіки на модель низьковуглецевого розвитку у зв'язку з неоднаковим рівнем фінансової самодостатності окремих країн культивує подальше збереження високого рівня інвестиційних вливань в освоєння надр задля видобутку корисних копалин, в першу чергу енергетичного призначення, в окремих групах країн. Обґрунтовано, що високорозвинені країни з метою обмеження впливу на глобальний енергетичний ландшафт авторитарних та тоталітарних режимів багатих на вуглеводневу сировину країн підтримують високий рівень інвестування проєктів освоєння надр, в першу чергу щодо видобутку мінеральної сировини енергетичного спрямування. Доведено, що транснаціональний капітал високорозвинених країн, котрий у попередні десятиліття надавав перевагу інвестуванню проєктів освоєння надр задля видобутку корисних копалин, змістив пріоритети в сторону фінансово-інвестиційного забезпечення продукування технологій інформаційно-цифрового спрямування та вкладення в цінні папери, котрі мають високий рівень прибутковості. Встановлено, що для України, яка тривалий період була у вуглеводневій залежності від країни-агресора, першочергового значення набуває залучення транснаціонального, в першу чергу, транснаціонального "вуглеводневого" капіталу у вітчизняну сферу надрокористування, зокрема у сегмент пошуку, освоєння та видобутку паливно-енергетичних ресурсів, щоб усунути багаторічний синдром енергетичної дефіцитності, який має місце у національному господарстві у зв'язку з високим рівнем енергомисткості базових галузей.

It is substantiated that financing of subsoil development projects for the purpose of mining is one of the main components of investment support for the world economy. It is established that in recent years there has been a decline in global and transnational investment support for subsoil use due to the declared priorities of the world economy's transition to a low-carbon development model, which provide for an increase in energy production from renewable sources, development of small mineral reserves and unconventional hydrocarbon raw materials, in particular shale gas. It is revealed that the lack of global consolidation in terms of the transition of the world economy to a low-carbon development model due to the unequal level of financial self-sufficiency of individual countries cultivates further preservation of a high level of investment in the development of subsoil

for the extraction of minerals, primarily for energy purposes, in certain groups of countries. It is substantiated that highly developed countries, in order to limit the influence of authoritarian and totalitarian regimes of hydrocarbon-rich countries on the global energy landscape, maintain a high level of investment in subsoil development projects, primarily in the extraction of mineral raw materials for energy purposes. It is proved that the transnational capital of highly developed countries, which in previous decades preferred to invest in subsoil development projects for the extraction of minerals, has shifted its priorities towards financial and investment support for the production of information and digital technologies and investments in securities with a high level of profitability. It is established that for Ukraine, which for a long period was hydrocarbon dependent on the aggressor country, the attraction of transnational, primarily transnational "hydrocarbon" capital to the domestic subsoil use sector. In particular to the segment of prospecting, development and production of fuel and energy resources, is of paramount importance in order to eliminate the long-term energy deficit syndrome that exists in the national economy due to the high level of energy intensity of the basic industries.

Key words: investment security, subsoil use, minerals, hydrocarbons, transnational capital, low-carbon development.

Ключові слова: інвестиційне забезпечення, надрокористування, корисні копалини, вуглеводнева сировина, транснаціональний капітал, низьковуглецевий розвиток.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

Просування світової економіки у фазу низьковуглецевого розвитку пробуксовує через те, що багато країн фактично не влилися у нову глобальну природоохоронну архітектуру, яка базується на стимулюванні розвитку тих секторів національних господарств, котрі передбачають скорочення викидів вуглецевих сполук в атмосферне повітря. Транснаціональний капітал, котрий у попередні десятиліття надавав перевагу інвестуванню проєктів освоєння надр задля видобутку корисних копалин, змістив пріоритети в сторону технологій інформаційно-цифрового спрямування та вкладення в цінні папери, котрі мають високий рівень прибутковості. Незважаючи на те, що спостерігається скорочення глобального та транснаціонального інвестування надрокористування, мають місце прецеденти нарощення обсягів видобутку корисних копалин, в першу чергу вуглеводневої сировини, у зв'язку з посиленням напруженості між основними геополітичними акторами. Найбільш яскравим прикладом проявів нарощення видобутку вуглеводневої сировини є збільшення обсягів видобутку у США сланцевого газу із залученням транснаціонального капіталу, котрий має американську резиденцію. Водночас у загальному глобальний та транснаціональний капітал, зменшивши обсяги інвестування проєктів освоєння надр, відносно повільно переорієнтовується на фінансування низьковуглецевих технологій, оскільки велика кількість ТНК, котрі мають базування в країнах із авторитарними та тоталітарними режимами, й надалі бажає зберігати свою гегемонію на ринках окремих частин світу, що гальмує процеси демократизації в цих суспільствах та призводить до воєнних та енергетичних конфліктів. З огляду на сказане необхідним є уточнення пріоритетів, розроблення механізмів та ідентифікація екологічних обмежень у глобальній та транснаціональній практиці інвестиційного забезпечення освоєння надр в контексті переходу світової економіки на модель низьковуглецевого розвитку та диверсифікації джерел енергетичного забезпечення потреб національних господарств.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Актуальні проблеми глобального та транснаціонального інвестування надрокористування розглядалися у працях Н. Андрєєвої, І. Гайдучького, В. Міщенко, В. Сабадаша, С. Харічкова та інших [1—4], де виокремлено особливості транснаціонального фінансування видобутку вуглеводневої сировини в контексті переходу світової економіки до моделі низьковуглецевого розвитку, фінансово-інвестиційного забезпечення видобутку паливно-енергетичних ресурсів в умовах екологічних та енергетичних конфліктів, котрі активізувалися в останні роки, зміщення пріоритетів в енергетичному секторі високорозвинених країн у бік фінансування проєктів альтернативної енергетики.

У глобальному масштабі збереження існуючих тенденцій інвестиційного забезпечення надрокористування, в першу чергу видобутку викопних палив, детермінується повільним впровадженням моделі переходу до низьковуглецевого розвитку. Оскільки мають місце суперечності формування глобальної антивуглецевої політики, які, за словами І. Гайдучького, полягають у відсутності всеохоплюваності країн антивуглецевою політикою, обов'язковості дотримання всіма країнами антивуглецевої політики, відсутності заходів, що забезпечили б не просто обмеження, а скорочення викидів, у т.ч. за рахунок зниження ВВП, єдиних і узгоджених механізмів реалізації антивуглецевої політики, у тому числі плати за викиди вуглецю, фінансування антивуглецевих заходів, створення антивуглецевих фондів. Також існуючі масштаби інвестування проєктів видобутку корисних копалин, в першу чергу вуглеводневої сировини, консервуються наявністю дуалістичної політики підтримки енергетики: з одного боку — вуглецевої, а з другого — безвуглецевої, як між країнами, так і в конкретних країнах [1, с. 43]. Відсутність глобальної консолідації в частині переходу світової економіки на модель низьковуглецевого розвитку у зв'язку з неоднаковим рівнем фінансової самодостатності окремих країн культивує подальше збереження високого рівня інвестиційних

вливань в освоєння надр задля видобутку корисних копалин, в першу чергу енергетичного призначення. Також високий рівень фінансово-інвестиційного забезпечення процесів надрокористування зумовлений необхідністю видобутку гірничо-рудних та гірничо-будівельних ресурсів, які виступають ресурсною базою металургійного виробництва та індустрії будівельних матеріалів.

Необхідність збереження наявних обсягів інвестиційного забезпечення процесів надрокористування, в першу чергу щодо видобутку паливно-енергетичних ресурсів, зумовлена також потребою в згладжуванні екологічних та енергетичних конфліктів, котрі виникають у глобальному масштабі через поведінку країн-експортерів вуглеводневої сировини. На конфліктогенних аспектах освоєння мінерально-сировинного потенціалу та торгівлі вуглеводневою сировиною наголошує В.Сабадаш. На його думку, за умов зростаючої залежності більшості країн світу від імпорту енергоресурсів актуальною стає проблема "енергетичного шантажу" з боку країн-виробників (посередників, транзитерів). Окремо слід зазначити військові конфлікти, пов'язані із енергетичними ресурсами (Ірак і Кувейт (2009 р.), Лівія (2011 р.)). Окрім тяжких політичних і економіко-соціальних наслідків для національних економік, конфлікти мали й відчутні екологічні наслідки: забруднення довкілля, знищення біорізноманіття, пошкодження ландшафтів, екодеструктивний вплив на водні, лісові ресурси тощо [3, с. 8]. Мінімізація ризиків щодо виникнення екологічних та енергетичних конфліктів внаслідок монополії авторитарних та тоталітарних режимів на вуглеводневу сировину залежить від прискореного розвитку альтернативної енергетики, котра, як правило, базується на відновних природних ресурсах та на використанні вторинної природної сировини (виробництво біопалива). У той же час суттєве зростання в енергетичному балансі частки виробленої енергії з відновних джерел значною мірою впливає на динаміку видобутку викопних палив не лише в східних деспотіях, але і в країнах Заходу, що створює конфлікт інтересів між урядами високорозвинених країн та "вуглеводневими" ТНК і у підсумку впливає на обсяги інвестиційного забезпечення надрокористування в цілому. Все це вимагає удосконалення переліку пріоритетів та розроблення сучасних механізмів інвестиційного забезпечення надрокористування, виходячи з коливань кон'юнктури на глобальному ринку паливно-енергетичних ресурсів з урахуванням екологічних обмежень, котрі регламентуються міжнародними природоохоронними конвенціями.

ЦІЛІ СТАТТІ

Метою статті є обґрунтування пріоритетів, розроблення механізмів та ідентифікація екологічних обмежень глобального та транснаціонального інвестиційного забезпечення надрокористування з урахуванням наявних енергетичних конфліктів та основних тенденцій видобутку окремих видів корисних копалин, обсяги видобутку яких вирішальною мірою впливають на забезпечення балансу інтересів на світовому ринку енергоносіїв.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Прискорений розвиток світової економіки, який найбільш яскраво почав проявлятися з першої половини 70-х років минулого століття, вимагав збільшення обсягів залучення у відтворювальний процес додаткового обсягу корисних копалин, необхідних для виробництва енергетичних, металічних та будівельних матеріалів. Це значною мірою і запрограмувало нарощення обсягів інвестиційного забезпечення надрокористування, особливо в секторі транснаціональних компаній (ТНК), які на тривалий період стали основними акторами глобального ринку мінеральної сировини.

Прикметною рисою інвестиційного забезпечення надрокористування у глобальному масштабі є те, що і до цього часу зберігається надто висока частка паливно-сировинного комплексу в сукупних виробничих інвестиціях. Інерція цього процесу є значною, а відтак в найближчі роки збереження зазначеної тенденції є більш ніж ймовірним. Тобто цей сектор економіки поглинав і має шанс і надалі поглинати левову частину ресурсів, які направлятимуться на розширення і переозброєння виробничої сфери [2, с. 10]. Відсутність позитивних тенденцій в оновленні виробничо-технічної бази у великій кількості країн консервує вагомий вплив на геополітичний ландшафт багатих на вуглеводневу сировину країн, що певною мірою підживлює тоталітарні та авторитарні режими. Однією з причин відсутності позитивних тенденцій в оновленні основного капіталу сфери матеріального виробництва є високий рівень монополізації, що не закладає відповідних стимулів в напрямку технічного переоснащення та модернізації основних засобів. За таких умов транснаціональний вуглеводневий бізнес і надалі продовжує визначати баланс у глобальній економіці та формувати матрицю енергетичного забезпечення потреб виробничої сфери.

Більшість країн світу, незважаючи на формування і поступове втілення нової глобальної архітектури, що передбачає стимулювання переходу на модель низьковуглецевого розвитку, так і не змогли скороти інвестиційні вливання в освоєння мінерально-сировинного потенціалу. Це пов'язано з високим рівнем енергоємності економіки країн, що розвиваються, високим рівнем вуглецеємності енергетики, дефіцитом коштів на фінансування енергоконверсії та антивуглецевих заходів, небажанням переорієнтації капіталу з вуглецевої економіки на сталий низьковуглецевий розвиток, застереженням щодо можливого різкого скорочення зайнятості населення в разі втілення заходів з енергоконверсії [1, с. 43]. Водночас і високорозвинені країни з метою обмеження впливу на глобальний енергетичний ландшафт авторитарних та тоталітарних режимів багатих на вуглеводневу сировину країн підтримують високий рівень інвестування проєктів освоєння надр, в першу чергу щодо видобутку мінеральної сировини енергетичного спрямування. Показовим прикладом в цьому плані виступає цілеспрямована політика США щодо нарощення обсягів видобутку сланцево-

го газу, щоб заповнити нещодавно утворену ринкову нішу в країнах Західної та Центральної Європи внаслідок введення ембарго на імпорту енергоносіїв з країни-агресора світового масштабу.

Важливою інституційною передумовою визначення трендів глобального та транснаціонального інвестування процесів надкористування виступає формування національних систем стимулювання енергозбереження поряд із впровадженням економічних санкцій щодо неефективного споживання паливно-енергетичних ресурсів. Акцент має робитися не на ресурсозбереженні, а на ефективних методах управління ресурсом, оскільки національна економіка не в змозі швидко переорієнтуватися на впровадження ресурсозберігаючих технологій (обмеженість фінансових ресурсів, технологічна неготовність, значні економіко-фінансові та виробничі ризики). Доцільною також є виваженість економічно обгрунтована оптимізація паливно-енергетичного балансу країни та диверсифікація внутрішнього енергоспоживання [3, с. 10]. Таким чином вдасться уникнути негативних екстерналій, пов'язаних з переходом на модель низьковуглецевого розвитку, які полягають у неготовності окремих країн впроваджувати технології "зеленої" енергетики, що дасть можливість зменшити негативний вплив на кліматичні процеси і звузити масштаби виснаження родовищ вичерпних видів природної сировини. Тим більше, що багато країн, зокрема Україна, до цих пір не використовують енергетичний потенціал вторинної природної сировини внаслідок відсутності сучасного регуляторного механізму стимулювання виробництва енергії з відновних джерел.

В контексті удосконалення структури інвестиційного забезпечення надкористування важливого значення набуває формування інструментарію фінансового стимулювання екологізації енергетичного сектора, що відповідно зменшуватиме потребу у викопних вуглеводнях, необхідних для задоволення енергетичних потреб. Зокрема у США пакет фінансового стимулювання зорієнтований на створення так званої "енергетично чистої економіки", що включає всеосяжний план з енергетики і боротьби із зміною клімату і припускає інвестиції в екологічно чисті джерела енергії, скорочення залежності від нафти, вирішення проблем, обумовлених глобальною кліматичною кризою, і створення нових робочих місць [4, с. 20]. Використання інструментарію такого фінансового стимулювання в США вже дає перші результати: "вуглеводневі" ТНК починають паралельно з інвестуванням нових родовищ нафти та газу, зокрема сланцевого газу, фінансувати проєкти розбудови альтернативної енергетики, що корелює з пріоритетами, визначеними Новою кліматичною угодою та домінантами низьковуглецевого розвитку. Ключовими напрямками інвестиційного забезпечення освоєння надр з метою добування паливно-енергетичних ресурсів в США виступає фінансування проєктів виробництва енергії з відновних джерел та проєктів освоєння порівняно невеликих запасів вуглеводневої сировини, що зменшує техногенний вплив на довкілля, дозволяє досягати Глобальних цілей сталого розвитку та мінімізувати

ризиків втрати потенційних прибутків внаслідок передбачуваних коливань на глобальних ринках вуглеводнів.

Квінтесенцією основних трендів глобального та транснаціонального інвестиційного забезпечення надкористування виступає динаміка інвестування видобутку надр компанією BlackRock, оскільки вона є найбільшою у світі компанією, яка управляє активами. Маючи 70 офісів у 30 країнах, BlackRock є справді глобальною компанією, яка може поєднати переваги глобального охоплення з місцевими послугами та зв'язками. Вона керує активами клієнтів у Північній та Південній Америці, Європі, Азії, Австралії, Близькому Сході та Африці [5].

Капітальні інвестиції у видобуток надр, профінансовані міжнародною інвестиційною компанією BlackRock впродовж 2010—2022 років, відображали тренд до зростання до 2014 року, але в наступні періоди відбувалося поступове зниження даного показника. Так у 2010 році інвестиції у видобуток надр компанією BlackRock становили 0,9 млрд дол., у 2011 році — 1,05 млрд дол, у 2012 році — 1,06 млрд дол, у 2013 році — 1,22 млрд дол, у 2014 році — 1,26 млрд дол, у 2015 році — 1,12 млрд дол, у 2016 році — 0,93 млрд дол, у 2017 році — 0,8 млрд дол, у 2018 році — 0,67 млрд дол, у 2019 році — 0,75 млрд дол, у 2020 році — 0,48 млрд дол, у 2021 році — 0,55 млрд дол, у 2022 році — 0,57 млрд дол. Інвестиції у видобуток надр, профінансовані міжнародною інвестиційною компанією BlackRock у 2022 році порівняно з 2000 роком знизилися на 0,33 млрд дол або у 1,57 рази (рис. 1).

Питома вага інвестиційних вливань у видобуток надр в загальному портфелі капітальних інвестицій у 2010 році становила 58,4%, у 2011 році — 64,4%, у 2012 році — 60,6%, у 2013 році — 56,7%, у 2014 році — 24%, у 2015 році — 42,9%, у 2016 році — 35,7%, у 2017 році — 23%, у 2018 році — 15%, у 2019 році — 13,7%, у 2020 році — 6,9%, у 2021 році — 7,6%, у 2022 році — 7,6%.

Частка капітальних інвестицій у видобуток надр компанією BlackRock зменшилася в останні роки під впливом декількох чинників. По-перше, BlackRock, виходячи з глобального тренду переходу на модель низьковуглецевого розвитку, переслідують більш екологічно чистий підхід до вибору пріоритетів інвестування, уникаючи додаткового освоєння надр з метою видобутку корисних копалин через його негативний вплив на навколишнє середовище. По-друге, видобуток надр може бути пов'язаний з великими фінансовими ризиками через коливання цін на мінеральну сировину та зміни в регуляторному впливі на цей сектор. По-третє, BlackRock виходить з того, що інвестування у видобуток надр стає менш конкурентоспроможним через зростання вагомості альтернативних джерел виробництва енергії та через технологічні зміни в енергетичному секторі. По-четверте, BlackRock має можливість перенаправити свої інвестиції у більш прибуткові або стабільні сектори, які виглядають більш привабливими з фінансової точки зору.

Зазначені чинники можуть впливати на рішення компанії щодо зменшення частки інвестицій у видобуток надр у загальному інвестиційному портфелі. В цілому BlackRock скорочує інвестиції в освоєння надр, оскільки

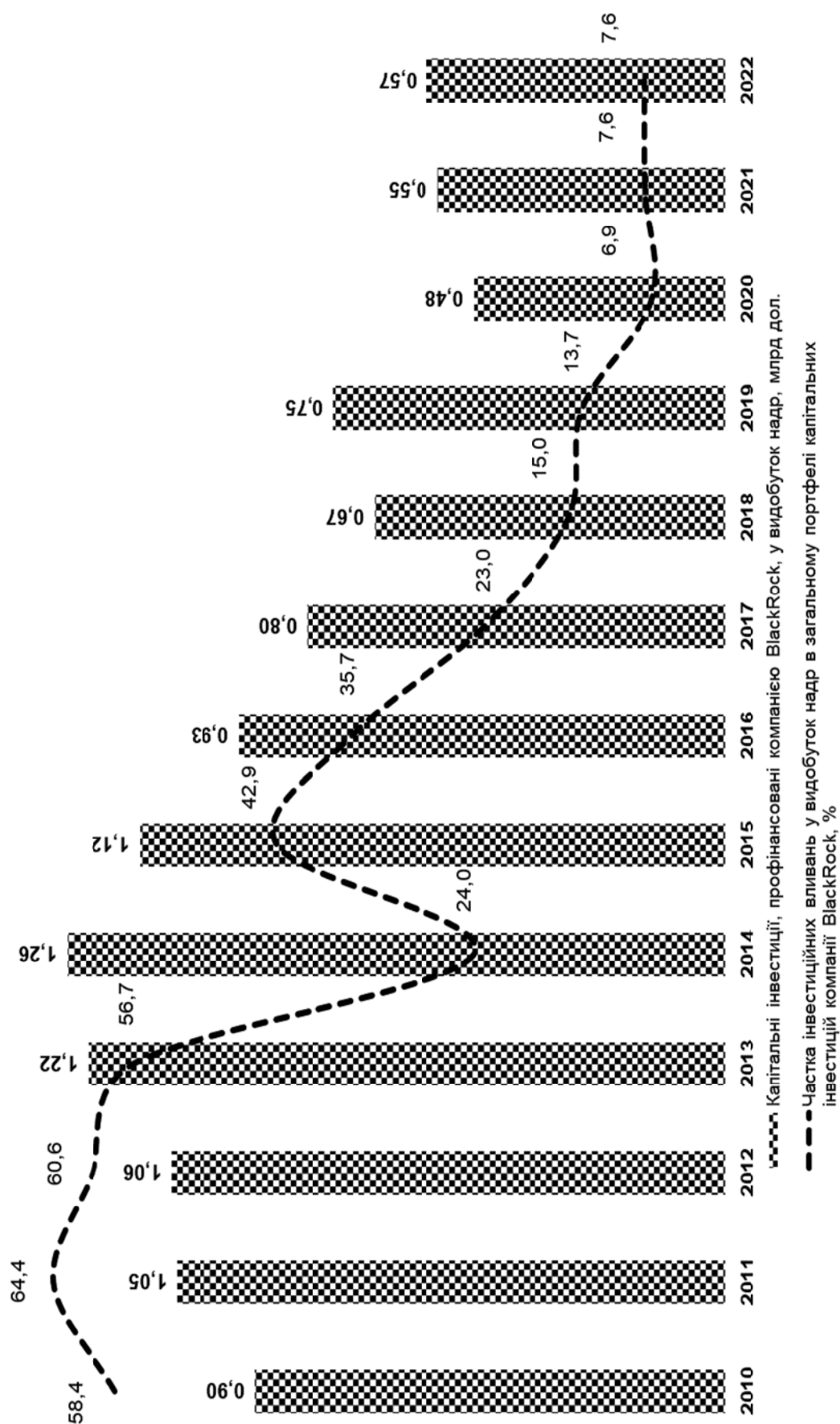

Рис. 1. Фінансування капітальних інвестицій у видобуток надр компанією BlackRock у 2010—2022 роках

Джерело: <https://www.blackrock.com/>

ки активно інвестує у більш стабільні та прибуткові активи, такі як індексні фонди, облігації, акції великих корпорацій та інші фінансові інструменти. Компанія зацікавлена в інвестуванні розвитку нових технологій та інноваційних галузей, таких як штучний інтелект, блокчейн та біотехнології. Тому зниження частки капітальних інвестицій у видобуток надр в загальному інвестиційному портфелі BlackRock зумовлене зміною ринкових пріоритетів та необхідністю пошуку нових пріоритетів інвестування [5; 6].

Виходячи з тренду скорочення інвестиційних впливань у сферу надрокористування у секторі ТНК, що пов'язане з переглядом пріоритетів освоєння надр з метою видобутку корисних копалин, збільшення питомої ваги енергії з відновних джерел у загальному енергетичному балансі окремих високорозвинених країн та країн, що розвиваються, активізацією інвестиційних процесів, пов'язаних з переходом до моделі низьковуглецевого розвитку та обмеженням негативного впливу на кліматичні процеси, можна стверджувати, що у глобальному масштабі спостерігається скорочення обсягів інвестиційного забезпечення процесів освоєння надр задля видобутку корисних копалин, але для окремих країн нарощення інвестиційних впливань у сферу видобутку мінеральної сировини — це запорука господарської та енергетичної самодостатності.

З огляду на те, що Україна тривалий період була у вуглеводневій залежності від країни-агресора, у воєнний час, а тим більше у період повоєнного відновлення необхідним є залучення транснаціонального, в першу чергу, транснаціонального "вуглеводневого" капіталу у вітчизняну сферу надрокористування, зокрема у сегмент пошуку, освоєння та видобутку паливно-енергетичних ресурсів, щоб усунути багаторічний синдром енергетичної дефіцитності, який має місце у національному господарстві у зв'язку з високим рівнем енергомісткості базових галузей. Тому першочергового значення набуває створення сприятливих інституційних передумов для залучення в національне господарство підрозділів "вуглеводневих" ТНК, котрі завдяки високій концентрації інвестиційного потенціалу здатні профінансувати весь спектр робіт, пов'язаних з розвідкою, освоєнням та видобутком корисних копалин, в першу чергу енергетичного спрямування.

ВИСНОВКИ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

У зв'язку з повільним просуванням світової економіки у фазу низьковуглецевого розвитку інвестиційне забезпечення надрокористування задля видобутку корисних копалин й надалі займає високу питому вагу у сукупних глобальних інвестиційних потоках. Водночас транснаціональний капітал виступає осердям глобального інвестиційного забезпечення надрокористування, оскільки охоплює продуктові ланцюги основних потоків мінеральної сировини у різних частинах світу. В останнє десятиліття спостерігаються тенденції певного скорочення глобального та транснаціонального інвестування сфери надрокористування у зв'язку з тим, що "вуглеводневі" ТНК, місцем базування котрих виступають високорозвинені країни, виходячи з вимог нової глобальної природоохоронної архітектоники ди-

версифікують портфель інвестування через фінансування проєктів альтернативної енергетики. Найбільша інвестиційна компанія світу BlackRock в останні роки зменшила питому вагу капітальних інвестицій в загальному портфелі даного виду інвестицій, які спрямовуються у сферу надрокористування, у зв'язку з високим рівнем ризиків втрати прибутків у через надмірну волатильність глобальних ринків мінеральної сировини. Незважаючи на певне скорочення сукупних обсягів глобального, зокрема транснаціонального інвестиційного забезпечення надрокористування, в Україні відчувається гостра необхідність у нарощенні величини інвестиційних впливань у сферу господарського освоєння мінерально-сировинного потенціалу з метою усунення синдрому дефіцитності паливно-енергетичних ресурсів та зміцнення господарської самодостатності країни в цілому.

Література:

1. Гайдуцький І. П. Інвестування низьковуглецевої економіки: теорія, методологія, практика. Монографія. К. ТОВ "Інформаційні системи", 2014. 374 с.
2. Міщенко В. "Голландська хвороба" на українському ґрунті (до економічної оцінки мінерально-сировинної бази). Економіст. 2010. № 12. С. 8—10.
3. Сабаша В. Організаційно-економічні засади неконфліктної політики в енергетичному секторі. Економіст. 2011. № 3. С. 6—10.
4. Харічков С., Андрєєва Н. "Зелені інвестиції" як каталізатор переходу до нового курсу розвитку економіки: міжнародні орієнтири і перспективи впровадження. Економіст. 2010. № 12. С. 16—21.
5. 2024 Global investment outlook. BlackRock. [Електронний ресурс]. URL: <https://www.blackrock.com/corporate>.
6. Financial Times. [Електронний ресурс]. URL: <https://markets.ft.com/data/search?query=BLK:NYQ&assetClass=Equity/>.

References:

1. Haidutsky, I. P. (2014), Investuvannia nyzkovuhletsevoi ekonomiky: teoriia, metodolohiia, praktyka [Investment low-carbon economy: theory, methodology, practice], Informatsiini systemy, Kyiv, Ukraine.
 2. Mischenko, V. (2010), "Dutch disease" on Ukrainian soil (to the economic evaluation of the mineral and raw material base)", Ekonomist, vol. 12, pp. 8—10.
 3. Sabadash, V. (2011), "Organizational and economic principles of non-conflict policy in the energy sector", Ekonomist, vol. 3, pp. 6—10.
 4. Kharichkov, S. and Andrieieva, N. (2010), "Green investment as a catalyst for transition to the new course of economic development: international guidelines and implementation perspectives", Ekonomist, vol. 12, pp. 16—21.
 5. BlackRock (2024), "Global investment outlook", available at: <https://www.blackrock.com/corporate> (Accessed 05 Feb 2024).
 6. Financial Times (2024), available at: <https://markets.ft.com/data/search?query=BLK:NYQ&assetClass=Equity/> (Accessed 05 Feb 2024).
- Стаття надійшла до редакції 07.02.2024 р.*

Р. І. Грешко,
к. е. н., доцент, доцент кафедри фінансів та кредиту,
Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-3054-356X>
В. М. Харабара,
к. е. н., доцент, доцент кафедри фінансів та кредиту,
Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-8555-6440>

DOI: 10.32702/2306-6814.2024.4.92

КАПІТАЛ ПІДПРИЄМСТВА ТА ФАКТОРИ, ЯКІ ВИЗНАЧАЮТЬ ЙОГО СТРУКТУРУ

R. Greshko,
PhD in Economics, Associate Professor, Associate Professor of the Department
of Finance and Credit, Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University
V. Kharabara,
PhD in Economics, Associate Professor, Associate Professor of the Department
of Finance and Credit, Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University

THE COMPANY'S CAPITAL AND THE FACTORS THAT DETERMINE ITS STRUCTURE

У статті розглянуто теоретичні основи структури капіталу, управління ним та оптимізацію структури капіталу. Умови глобальної ринкової економіки безпосередньо впливають на діяльність компаній, залежно від обсягу та структури їх фінансового капіталу. Визначена структура капіталу та основні його складники. Структура капіталу корпорації визначає рівень найважливіших фінансових показників її діяльності. Вказано конкретні чинники, що наразі впливають на структуру капіталу вітчизняних підприємств у розрізі зовнішніх і внутрішніх, виробничих, економічних і організаційних. Враховуючи мінливі умови господарювання, вітчизняним підприємствам необхідно особливу увагу звернути на внутрішні чинники, оскільки вплив на зовнішні фактори та законодавчі обмеження щодо формування фінансових ресурсів підприємств України з боку підприємств є обмеженим. Основними факторами, на які має вплив підприємство, та які суттєво впливають на співвідношення між різними джерелами формування фінансових ресурсів, є: дивідендна політика, менталітет власників і керівників, використання виробничих потужностей, рівень прогнозування та здатність швидко реагувати на зовнішні загрози та виклики. Вітчизняним підприємствам слід формувати структуру капіталу залежно від виду економічної діяльності, організаційно-правової форми та мінливих умов економіки України, постійно відслідковуючи зміни даних факторів і вносячи корективи в процесі здійснення діяльності. Вартість та рівень фінансового ризику залежать від обраної структури капіталу. Варто знаходити компроміс між прибутковістю та ризиковістю, обираючи оптимальне співвідношення між власним і позиковим капіталом, оперативно реагуючи на наявні виклики сьогодення. Ефективна зміна структури капіталу сприяє збільшенню віддачі на власний капітал, що виражається в перевищенні рентабельності власного капіталу над рентабельністю сукупних активів. Тому оптимізація структури капіталу є однією з найважливіших задач управління капіталом корпорації та фінансовими ризиками, а вдосконалення методики формування оптимальної структури є актуальним питанням.

Актуальність досліджень досягнення оптимальної фінансової структури капіталу визначається тим, що структура капіталу розглядається як один з найважливіших і найскладніших етапів фінансового аналізу, і оптимізація потребує індивідуального підходу для кожної компанії. У процесі формування капіталу корпорації необхідно ефективно використовувати його шляхом збільшення оборотності власного капіталу та підвищення його рентабельності. Досягнення раціональної структури капіталу можливе за допомогою методів оптимізації, таких як фінансовий леверидж та середньозважена оцінка вартості капіталу.

The article discusses the theoretical foundations of the capital structure, its management and optimization of the capital structure. The conditions of the global market economy directly affect the activities of companies, depending on the amount and structure of their financial capital. The capital structure and its main components are defined. The capital structure of a corporation determines the level of the most important financial indicators of its activities. The specific factors that currently affect the capital structure of domestic enterprises in terms of external and internal, production, economic and organizational are indicated. Given the changing business environment, domestic enterprises should pay special attention to internal factors, since the influence on external factors and legislative restrictions on the formation of financial resources of Ukrainian enterprises by enterprises is limited. The main factors influencing the company and significantly affecting the ratio between different sources of financial resources are: dividend policy, mentality of owners and managers, use of production capacities, level of forecasting and ability to respond quickly to external threats and challenges. Domestic enterprises should form a capital structure depending on the type of economic activity, organizational and legal form and changing conditions of the Ukrainian economy, constantly monitoring changes in these factors and making adjustments in the course of their activities. The cost and level of financial risk depend on the chosen capital structure. It is necessary to find a compromise between profitability and risk, choosing the optimal ratio between equity and debt, and responding promptly to the current challenges. An effective change in the capital structure contributes to an increase in return on equity, which is expressed as an excess of return on equity over return on total assets. Therefore, optimization of the capital structure is one of the most important tasks of corporate capital and financial risk management, and improving the methodology for forming the optimal structure is a pressing issue.

The relevance of research on achieving an optimal financial capital structure is determined by the fact that the capital structure is considered one of the most important and complex stages of financial analysis, and optimization requires an individual approach for each company. In the process of forming a corporation's capital, it is necessary to use it efficiently by increasing the turnover of equity and increasing its profitability. Achieving a rational capital structure is possible with the help of optimization methods such as financial leverage and weighted average cost of capital.

Ключові слова: структура капіталу, оптимізація, рентабельність, власний капітал, управління капіталом, фінансовий стан, власний капітал, позиковий капітал.

Key words: capital structure, optimization, profitability, equity, capital management, financial position, equity, debt, debt capital.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Капітал підприємства є основою для формування активів, необхідних для забезпечення сталості виробничо-збутової діяльності. Обмеження доступу до таких ресурсів може призвести до того, що компанія не зможе повністю використати свій потенціал для отримання чистого прибутку, або навіть призведе до банкрутства.

Роль капіталу особлива, оскільки на підприємстві відбувається постійний кругообіг грошових коштів та інших носіїв вартості, що дає змогу створювати додану вартість, безперервно відбувається надходження власних коштів та позикових коштів.

Очікується, що відновлення економічного зростання в Україні у 2023 році буде надзвичайно повільним, що вплине на вартість фінансових ресурсів на ринку. Ризик погіршення ситуації через війну може послабити бізнес-перспективи. Річні процентні ставки за короткостроковими та довгостроковими банківськими кредитами становлять у середньому 20% або більше, що зменшує фінансову маневреність компанії, оскільки борговий тягар зростає після залучення таких джерел фінансування. Тому особливого практичного значення набуває дослідження формування збалансованої фінансової політики підприємств та подальшого використання залучених коштів.

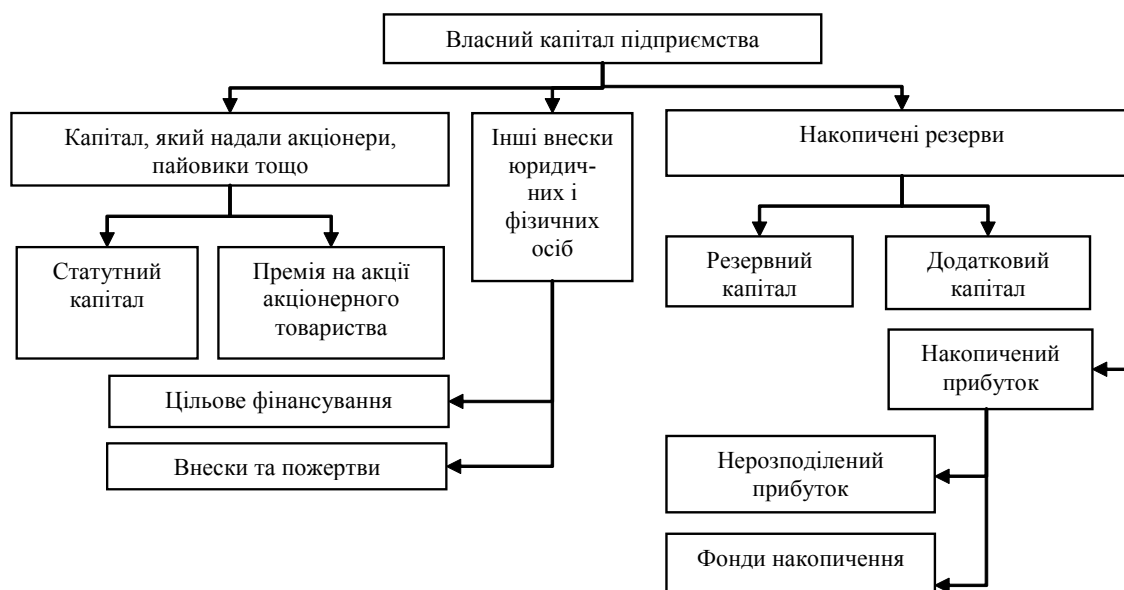

Рис. 1. Структура власного капіталу компанії

Джерело: складено автором на основі [11; 13].

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Дослідженнями у цій сфері займалися такі автори, як Бровко Л.І. [1], Варченко О.М. [3], Ганін В. [4], Загурський Д.О. [6], Ізюмська В. [7], Кострубіцький Р.О. [8], Лубкей Н.П. [9], Макаренко Ю.П. [10], Невданина О.І. [17], Нечипоренко А.В. [11], Філатова М. [4], Фролов С.М. [14], Шорох В.Д. [16], Щербань О.Д. [17].

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ ДОСЛІДЖЕННЯ

Метою статті є розгляд економічної сутності капіталу підприємства та факторів, які визначають його структуру.

ВИКЛАДЕННЯ ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Одним з найважливіших елементів, необхідних для успішного функціонування бізнесу, є капітал. Недостатнє фінансове забезпечення, недостатність власних обігових коштів, нерівномірність грошових надходжень від реалізації продукції, недостатня внутрішня платоспроможність, високе боргове навантаження та обмеженість зовнішніх джерел фінансування гальмували розвиток підприємств.

У цьому контексті поняття капіталу є ключовим. Цей термін (франц., англ. "sapitalis", лат. "sapitalis" — головний) означає багатство (цінні папери, гроші, матеріальні блага), що використовується для власного зростання.

Капітал підприємства — це сукупність ресурсів (матеріальних, фінансових, інтелектуальних), спрямованих на виробництво товарів або послуг, ефективно використання яких сприяє досягненню поставлених цілей та отриманню стійких конкурентних переваг. Таким чином, якщо розглядати фінансові ресурси з точки зору широкого підходу, то виходить, що в такому разі це поняття буде синонімом капіталу.

З економічної точки зору, капітал компанії — це запас активів, які можуть бути використані для виробництва товарів або послуг. Ці активи не обмежуються лише

машинами чи будівлями, але також включають оборотні ресурси, які можуть бути використані для різних видів діяльності [17, с. 284].

З точки зору корпоративних фінансів, капітал зазвичай охоплює кошти, які компанія використовує для фінансування своєї діяльності. Це може бути борг (наприклад, позика) або власний капітал (наприклад, акції). Поєднання того, як фінансується компанія, називається її структурою капіталу, і рішення щодо неї є критичними, оскільки вони впливають на профіль ризику компанії та вартість капіталу.

Нарешті, у сфері управління капітал розглядається як ресурс, який слід використовувати ефективно. Менеджери вирішують, куди інвестувати капітал компанії, щоб досягти якомога більшої прибутковості за рахунок підтримки або розвитку компанії. Це може означати вибір запуску нового продукту, виходу на новий ринок або придбання іншої компанії. Капітал як економічна категорія має різноманітні характеристики, що визначають його роль у виробництві, розподілі та накопиченні. Однією з його фундаментальних характеристик є його функція накопичення вартості, яка з часом може бути використана для полегшення виробництва товарів і послуг. На відміну від ресурсів, які споживаються негайно, капітал зберігається та використовується протягом багатьох виробничих або інших бізнес-періодів. Крім того, капітал викликає попит. Його вартість тісно пов'язана з товарами та послугами, які сприяють його виробництву. Наприклад, вартість фабричної машини тісно пов'язана з попитом на продукт, який вона виробляє.

Крім того, капітал є одночасно і результатом минулого накопичення, і джерелом для майбутнього виробництва. Він уособлює відкладене споживання, коли ресурси використовуються не для негайного задоволення потреб власників, а для отримання перспективних грошових потоків. Ця подвійна природа підкреслює його часовий вимір, оскільки він знаходиться на перетині минулих інвестиційних рішень і майбутніх виробничих можливостей.

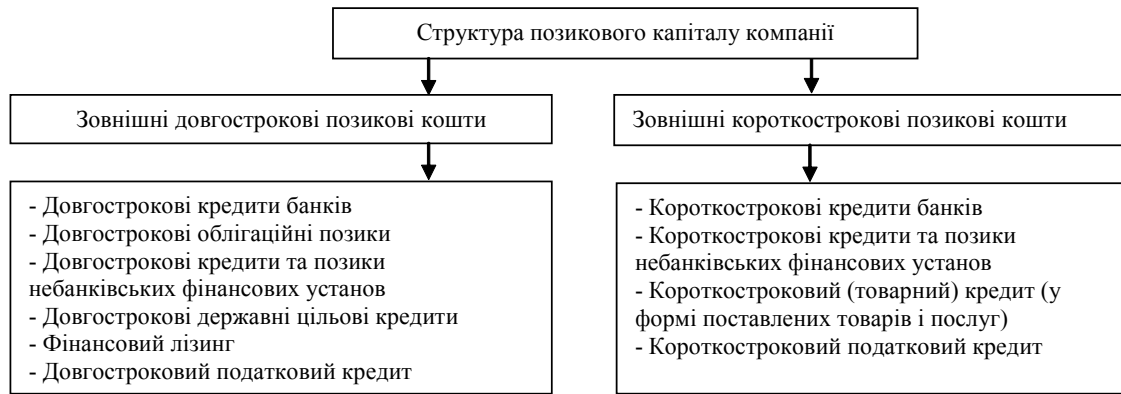

Рис. 2. Структура позикового капіталу компанії

Джерело: складено автором на основі [15; 5].

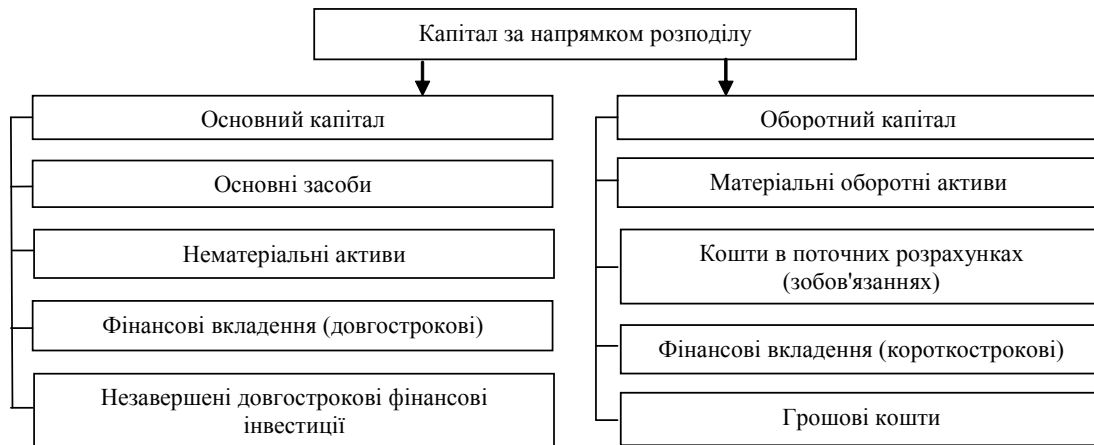

Рис. 3. Структура капіталу компанії за напрямком його розподілу

Джерело: складено автором на основі [4; 1; 2].

Капітал може зазнавати зносу як фізичного, так і морального характеру. Фізичний знос відбувається через використання капіталу, а моральний знос виникає, коли нові технології роблять існуючий капітал застарілим. Ефективність бізнес-моделі компанії є ключовим фактором у зростанні капіталу. Якщо компанія розумно використовує свій капітал і її діяльність є ефективною, дохід від капіталу зазвичай перевищує його вартість. Тому, з кожним фінансовим циклом, ефективне використання капіталу разом з надійною бізнес-моделлю призводить до його збільшення. Іншими словами, компанія буде спостерігати зростання своєї капітальної бази завдяки нерозподіленому та реінвестованому прибутку.

Висловлюючись про класифікацію джерел капіталу, варто зазначити, що зазвичай виділяють власний та залучений капітал. Під власним капіталом розуміють спеціально створені фонди та резерви, які призначені для забезпечення його економічної стабільності, поглинання можливих збитків і використовуються протягом усього періоду його функціонування. Виділяють такі елементи (Рис. 1).

Оптимальні фінансові ресурси присутні у початкових інвестиціях, накопиченнях та інших внесках. Відмінною рисою акціонерного капіталу, яка виділяє його, є його постійність і відсутність заздалегідь визначеної плати для корпорації за використання такого фінансування.

Підприємство може залучати як короткостроковий, так і довгостроковий позиковий капітал із зовнішніх джерел. Фінансові звіти організації передбачають, що вони можуть залучати ресурси протягом більше ніж одного року для довгострокових боргів або менше ніж 1 року для короткострокових боргових зобов'язань. Приклади зовнішніх джерел включають звичайні банківські позики, позики небанківських фінансових установ та інших компаній; державні кошти; фінансовий лізинг; Податковий кредит; товарні кредити. (Рис. 2). Йдеться про внутрішні проблеми, такі як несвоєчасна оплата клієнтами послуг і товарів або непогашення банківських кредитів.

До сфер розміщення капіталу входять основний капітал і оборотний капітал. Для досягнення наміченої мети підприємство може використовувати фінансові кошти для придбання матеріалів, сировини та оплати праці працівників, придбання основних засобів, таких як обладнання та транспортні засоби, інвестування в інструменти фондового ринку для отримання пасивного доходу, а потім перенаправлення коштів з компанії (Рис. 3).

Капітал — це форма вартості, яка належить власнику та може бути перетворена в основні фонди, запаси, отримані послуги, готову продукцію та дебіторську заборгованість із можливим збільшенням вартості відповідно до, напр. Ефективність оцінки ефективності та диверсифікації коштів, що надходять на підприємство, залежить від термінів і наявності капіталоутворен-

Таблиця 1. Основні фактори, які впливають на обсяг і структуру капіталу

Зовнішні чинники	Внутрішні фактори
Державна фінансова підтримка	Форма власності
Амортизаційна політика	Організаційно-правова структура
Галузева приналежність	Кредитоспроможність підприємства
Податкова політика	Внутрішня фінансова політика підприємства
Розмір процентних ставок за кредитами	Мета і завдання фінансово-господарської діяльності на певному проміжку часу
Розвиток фінансового ринку та його інфраструктури	Збільшення кредиторської заборгованості
Інфляційні процеси	Збільшення обсягів виручки

Джерело: складено автором на основі [9; 16; 8; 12].

ня. Ця оцінка може спиратися на розрахунок витрат за компонентами для залучених коштів:

— збільшення обсягу капіталу, доступного для інвестування, завжди призводить до збільшення вихідних грошових потоків на оптимальному рівні. Відсоткові платежі для підтримки позикового капіталу та погашення основного боргу є складовою цього збільшення. Крім того, це пов'язано з ризиком кредиту та відсотків".

— витрати на капітал позики пов'язані з оцінкою банком кредитоспроможності позичальника. Чим вигідніша кредиторська оцінка підприємства, тим нижча вартість залученого капіталу, оскільки мінімальна відсоткова ставка кредиту пропонується лише першокласним позичальникам.

— на оподатковуваний прибуток і податок на прибуток впливає вплив обслуговування боргу (відсотки за кредит). Оскільки платежі за обслуговування боргу включені у витрати виробництва, вони призводять до вищих збитків і нижчих податків на прибуток.

Залучення фінансових ресурсів у формі випуску облігацій забезпечує господарському товариству такі переваги:

— емісія облігацій не веде до втрати контролю над управлінням товариством (порівняно з випуском акцій);

— облігації можуть бути емітовані за відносно невисоких фінансових зобов'язань за відсотками (порівняно з відсотками за банківський кредит або дивіденди за акціями);

— облігації мають більшу можливість поширення, ніж акції, завдяки зменшенню рівня ризику для інвесторів, оскільки забезпечені майном товариства.

Негативні наслідки емісії облігацій:

— емісія облігацій пов'язана зі значними додатковими витратами емітента;

— після випуску облігацій унаслідок зміни кон'юнктури фінансового ринку середня ставка позикового відсотка за облігаціями інших емітентів може знизитися, а це негативно впливає на досліджуваного емітента.

Внутрішня кредиторська заборгованість забезпечує безкоштовне фінансування підприємства. Цю заборгованість можна умовно прирівняти до власного капіталу. Тим не менш, вона призводить до зниження собівартості та прибутку компанії, що призводить до відповідно менших обсягів виробництва та, як наслідок, зменшення прибутку. Розглядаючи величину окремих складових позикового капіталу та питому вагу кожного компонента в загальній сумі, можна визначити середньозважену вартість позикового капіталу.

Для розрахунку вартості фінансового лізингу використовується ставка лізингових платежів. Оцінюючи цей сучасний вид кредиту, суб'єктам господарювання слід враховувати, що вартість фінансового лізингу, з одного боку, не повинна перевищувати вартість банківського кредиту, а з іншого боку, використання фінансового лізингу має призвести до у зниженні вартості.

Банківські позики, кредиторська заборгованість, внески працівників, орендна плата та інші позикові кошти зазвичай відіграють певну роль в обороті організації. Досвід у бізнесі показав, що позичання грошей зазвичай є більш ефективним використанням ресурсів, ніж використання власних. Першочерговим поясненням цього є підвищена відповідальність суб'єктів господарювання перед кредиторами щодо своєчасного погашення боргів.

Оскільки для покриття тимчасових потреб в оборотних коштах використовуються короткострокові кредити банків, то використання цих кредитів у необхідних обсягах дає можливість підприємству підвищити ефективність використання своїх фінансових ресурсів.

Фінансовий стан можна покращити шляхом обігу позикових фінансових ресурсів у розумних обсягах та ефективного їх використання. З іншого боку, якщо підприємство здійснює обіг позикового капіталу в розмірах, які економічно не виправдані, це може призвести до погіршення фінансового стану.

У світовій практиці не існує єдиного рецепту для раціонального співвідношення власного та позикового капіталу. Однак, існує кілька об'єктивних і суб'єктивних чинників, які можуть допомогти у формуванні такої структури капіталу, що забезпечує найефективніше використання його підприємством. Ці фактори можна розділити на зовнішні та внутрішні (табл. 1).

Серед зовнішніх факторів виділяються:

— особливості галузі, в якій діє підприємство, які впливають на структуру активів та їх ліквідність;

— рівень ділової активності підприємства (зменшення тривалості операційного циклу збільшує можливості використання залученого капіталу);

— стадія життєвого циклу підприємства (на ранній стадії підприємство може фінансуватися переважно позиковими ресурсами, на стадії зрілості — власними ресурсами);

— кон'юнктура товарного та фінансового ринків (стабільна кон'юнктура забезпечує більш безпечне використання позикового капіталу, в разі зворотної ситуації спостерігається зменшення обсягів залучення позикового капіталу);

— висока рентабельність діяльності, що дозволяє підприємству скоротити використання позикового капіталу шляхом капіталізації отриманого прибутку.

Серед зовнішніх чинників, які зумовлюють формування залучених фінансових ресурсів:

— кон'юнктура фінансового ринку;

— ефективність емісійної політики підприємства;

— інвестиційна привабливість підприємства;

— механізм державного регулювання позичених і залучених фінансових ресурсів.

Зниження структури капіталу та наступне зниження фінансової стабільності безпосередньо впливає на рівень неадекватності та неефективності розподілу та використання фінансових ресурсів. Діяльність будь-яко-

го підприємства, незалежно від його форми власності, правового статусу чи галузевої спрямованості в умовах ринкової економіки, безпосередньо пов'язана з наявністю та складом фінансових ресурсів, на які впливають різні фактори.

На формування капіталу та обрані джерела його придбання впливають різноманітні фактори, які мають різний вплив як на новостворені, так і на існуючі підприємства. Склад і розташування фінансових ресурсів безпосередньо впливають на стратегію фінансування та загальні фінансові результати діяльності підприємства.

ВИСНОВКИ

Заглиблюючись у дослідження фундаментальної економічної природи капіталу компанії та різноманітних факторів, що впливають на його склад, стає можливим зробити певні висновки.

Досліджуючи точки зору різних вчених, було виявлено, що поняття капіталу не має єдиного остаточного тлумачення. Капітал відноситься до колективної вартості, якою володіє індивід і яка зазнає безперервної трансформації, такої як перетворення готівки в матеріальні активи, запаси та отримані послуги, а також готові товари та непогашені борги, що в кінцевому підсумку призводить до збільшення вартості, коли реалізовано успішну бізнес-модель. По суті, ці ресурси являють собою інвестиції, зроблені з метою отримання прибутку.

Основною класифікаційною ознакою фінансових ресурсів визначено право власності на підприємство. У цій структурі фінансові ресурси та зобов'язання класифікуються окремо. Капітал також поділяється на два види: власні кошти та позикові кошти. Власні кошти сприяють фінансовій автономності підприємства, а позикові кошти дозволяють використовувати повну фінансову та виробничу потужності. Підприємства розподіляють отримані джерела фінансування на активи, зокрема на оборотний та основний капітал. Оборотний капітал включає запаси, короткострокову дебіторську заборгованість і грошові кошти, тоді як основний капітал складається з основних засобів та інших довгострокових активів.

Фактори, що впливають на структуру капіталу компанії, слід розділити на внутрішні та зовнішні категорії. Суттєвими є такі фактори, як форма власності, організаційно-правова структура, кредитоспроможність підприємств, статус філії, перевага податкової політики, процентні ставки за кредитами тощо, а найважливішим є вартість конкретної форми капіталу. Крім того, різні форми фінансування несуть різні фінансові ризики. Якщо частка позикового капіталу занадто висока, це зменшить здатність кредиторів захистити себе, але якщо значення показника низьке, його потенціал може бути пропущений.

Література:

1. Бровко Л. І., Юрченко А. А., Королькова Т. В., Оптимізація оборотних активів та їх вплив на діяльність підприємства. Інвестиції: практика та досвід. №2. 2021. С. 16—22. URL: http://www.investplan.com.ua/pdf/2_2021/5.pdf (дата звернення: 24.01.2024 р.).
2. Бурка О., Ефективне управління активами підприємства та їхній вплив на структуру фінансових ресурсів підприємства. Матеріали V Міжнародної науково-практичної конференції "Формування механізму зміцнення конкурентних позицій національних економічних систем у глобальному, регіональному та локальному вимірах". 2020. С. 31—34. URL: https://elartu.tntu.edu.ua/bitstream/lib/32971/2/FMZKPNES_2020_Burka_OEffective_asset_management_31-34.pdf (дата звернення: 24.01.2024 р.).
3. Варченко О.М., Оптимізація структури капіталу як інструмент управління вартістю молокопереробних підприємств. Економіка та управління АПК. 2021. № 1. С. 111—124. URL: https://econommeneg.btsau.edu.ua/sites/default/files/visnyky/economika/varchenko_o_artimonova_i_kholodenko_n_1-2021.pdf (дата звернення: 25.01.2024 р.).
4. Ганін В., Філатова М., Контроль та аналіз оборотних активів підприємства та шляхи їх удосконалення. Молодий вчений. № 75. 2019. С. 119-123. URL: <https://molodyivchenyi.ua/index.php/journal/article/view/1336/1305> (дата звернення: 23.01.2024 р.).
5. Журавльова Т. О., Формування фінансових ресурсів підприємства в умовах кризи. Економіка та держава. 2020. № 3. С. 42—45. URL: http://www.economy.in.ua/pdf/3_2020/10.pdf (дата звернення: 24.01.2024 р.).
6. Загурський Д.О., Економічна сутність середньозваженої ціни капіталу підприємства. Молодь — аграрній науці і виробництву. 2023. №. С. 56—59.
7. Ізюмська В., Аналіз теоретичних підходів до визначення дефініції "капітал підприємства". Економіка та суспільство. 2022. №35. URL: <https://economyand-society.in.ua/index.php/journal/article/view/1102/1059> (дата звернення: 25.01.2024).
8. Кострубіцький Р. О., Поведінкові фінанси та їх вплив на оцінку вартості бізнесу. Фінансові інструменти сталого розвитку економіки: матеріали IV міжнародної науково-практичної конференції (12 травня 2022 р.). Чернівці: Чернівецький нац. ун-т, 2022. С. 388.
9. Лубкей Н. П., Теоретичні засади управління капіталом підприємства. Менеджмент та підприємництво в Україні: етапи становлення та проблеми розвитку. 2019. № 1.1. С. 38—45. URL: <https://iq.vntu.edu.ua/repository/getfile.php/1742.pdf> (дата звернення: 25.01.2024).
10. Макаренко Ю. П., Формування оптимальної структури капіталу з метою забезпечення фінансової стійкості підприємства. Економіка та держава. 2022. № 1. С. 45—49. URL: http://www.economy.in.ua/pdf/1_2022/10.pdf (дата звернення: 26.01.2024).
11. Нечипоренко А. В., Рибалкіна А. О., Теоретичні аспекти формування та використання фінансових ресурсів підприємства. Ефективна економіка. 2020. № 1. С. 1—7.
12. Поліщук Н. В., Управління капіталом українського бізнесу в умовах воєнного стану. Актуальні проблеми розвитку фінансів в умовах цифровізації економіки України. 2023. № 1. С. 72—74.
13. Тимошик Н. С., Семчишин Є. В., Організаційні аспекти формування та оптимізації фінансових ресурсів підприємств. Вчені записки Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського. Серія: Економіка і управління. 2019. № 2. С. 232—238.

14. Фролов С. М., Фінансова політика щодо формування оптимальної структури капіталу корпорацій. 2021. URL: <http://eztuir.ztu.edu.ua/123456789/7904> (дата звернення: 23.01.2024).

15. Чукіна К. Ю., Формування фінансових ресурсів сільськогосподарських підприємств. Фінансово-економічні механізми розвитку підприємництва: теоретичний та практичний аспекти: збірник тез за матеріалами Всеукраїнської науково-практичної конференції здобувачів вищої освіти та молодих учених. 2020. Ч. 1. С. 284—286. URL: https://nmetau.edu.ua/file/chastina_1_2020_st.pdf (дата звернення: 26.01.2024).

16. Шорох В. Д., Удосконалення системи кількісних показників оцінки ризику діяльності фінансових компаній. Управління розвитком. 2021. № 1. С. 57—69.

17. Щербань О. Д., Невдачина О. І. Теоретичні аспекти визначення сутності та структури капіталу підприємства. Приазовський економічний вісник. 2019. № 3. С. 284—289. URL: http://pev.kpu.zp.ua/journals/2019/3_14_uk/49.pdf (дата звернення: 26.01.2024 р.).

References:

1. Brovko, L.I. Yurchenko, A.A. and Korol'kova, T.V. (2021), "Optimization of the current assets and their influence on the activity of the enterprise", *Investytsii: praktyka ta dosvid*, vol. 2, pp. 16—22, available at: http://www.investplan.com.ua/pdf/2_2021/5.pdf (Accessed 24.01.2024).

2. Burka, O. (2020), "Effective management of the enterprise's assets and their impact on the structure of the enterprise's financial resources", *Materialy V Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii "Formuvannia mekhanizmu zmitsnennia konkurentnykh pozytsij natsional'nykh ekonomichnykh system u hlobal'nomu, rehional'nomu ta lokal'nomu vymirakh"* [Materials of the 5th International Scientific and Practical Conference "Formation of a Mechanism for Strengthening the Competitive Positions of National Economic Systems in Global, Regional and Local Dimensions"], pp. 31—34, available at: https://elartu.tntu.edu.ua/bitstream/lib/32971/2/FMZKPNES_2020_Burka_OEffective_asset_management_31-34.pdf (Accessed 24.01.2024).

3. Varchenko, O.M. (2021), "Optimization of capital structure as a tool for managing the value of dairy enterprises", *Ekonomika ta upravlinnia APK*, vol. 1, pp. 111—124, available at: https://econommeneg.btsau.edu.ua/sites/default/files/visnyky/ekonomika/varchenko_o._artimonova_i._kholodenko_n._1-2021.pdf (Accessed 25.01.2024).

4. Hanin, V. and Filatova, M. (2019), "Control and analysis of the current assets of the enterprise and the ways of improvement", *Molodyi vchenyj*, vol. 75, pp. 119—123, available at: <https://molodyivchenyi.ua/index.php/journal/article/view/1336/1305> (Accessed 23.01.2024).

5. Zhuravlova, T. (2020), "Formation of enterprise financial resources in the crisis", *Ekonomika ta derzhava*, vol. 3, pp. 42—45, available at: http://www.economy.in.ua/pdf/3_2020/10.pdf (Accessed 24.01.2024).

6. Zahurs'kyj, D.O. (2023), "The economic essence of the weighted average price of the enterprise's capital", *Molod' — aharnij nautsi i vyrobnytstvu*, vol., pp. 56—59.

7. Iziums'ka, V. (2022), "Analysis of theoretical approaches to the definition of the concept of "enterprise capital", *Ekonomika ta suspil'stvo*, vol. 35, available at: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/1102/1059> (Accessed 25.01.2024).

8. Kostrubits'kyj, R.O. (2022), "Behavioral finance and its impact on business valuation", *Finansovi instrumenty staloho rozvytku ekonomiky: materialy IV mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii* [Financial instruments of sustainable development of the economy: materials of the 4th international scientific and practical conference], *Chernivets'kyj nats. un-t, Chernivtsi, Ukraine*.

9. Lubkej, N.P. (2019), "Theoretical principles of enterprise capital management", *Menedzhment ta pidpriemnytstvo v Ukraini: etapy stanovlennia ta problemy rozvytku*, vol. 1.1, pp. 38—45, available at: <https://iq.vntu.edu.ua/repository/getfile.php/1742.pdf> (Accessed 25.01.2024).

10. Makarenko, Yu. and Klymenko, D. (2022), "Formation of the optimal capital structure in order to ensure the financial stability of the enterprise", *Ekonomika ta derzhava*, vol. 1, pp. 45—49, available at: http://www.economy.in.ua/pdf/1_2022/10.pdf (Accessed 26.01.2024).

11. Nechyporenko, A. and Rybalkina, A. (2020), "Theoretical aspects of formation and use of financial resources of the enterprise", *Efektivna ekonomika*, vol. 11.

12. Polischuk, N.V. (2023), "Capital management of Ukrainian business in the conditions of martial law", *Aktual'ni problemy rozvytku finansiv v umovakh tsyfrovizatsii ekonomiky Ukrainy*, vol. 1, pp. 72—74.

13. Tymoshyk, N.S. and Semchyshyn, Ye.V. (2019), "Organizational aspects of formation and optimization of financial resources of the enterprises", *Vcheni zapysky Tavrijs'koho natsional'noho universytetu imeni V.I. Vernads'koho. Seriya: Ekonomika i upravlinnia*, vol. 2, pp. 232—238.

14. Frolov, S.M. (2021), "Financial policy regarding the formation of the optimal capital structure of corporations", available at: <http://eztuir.ztu.edu.ua/123456789/7904> (Accessed 23.01.2024).

15. Chukina, K.Yu. (2020), "Formation of financial resources of agricultural enterprises", *Finansovo-ekonomichni mekhanizmy rozvytku pidpriemnytstva: teoretychnyj ta praktychnyj aspekty: zbirnyk tez za materialamy Vseukrains'koi naukovo-praktychnoi konferentsii zdobuvachiv vyschoi osvity ta molodykh uchenykh* [Financial and economic mechanisms of entrepreneurship development: theoretical and practical aspects: a collection of theses based on the materials of the All-Ukrainian Scientific and Practical Conference of Higher Education Graduates and Young Scientists], vol. 1, pp. 284-286, available at: https://nmetau.edu.ua/file/chastina_1_2020_st.pdf (Accessed 26.01.2024).

16. Shorokh, V.D. (2021), "Improvement of the system of quantitative risk assessment indicators of financial companies", *Upravlinnia rozvytkom*, vol. 1, pp. 57—69.

17. Scherban', O.D. and Nevdachyna, O.I. (2019), "Theoretical aspects of determining the essence and structure of an enterprise's capital", *Pryazovs'kyj ekonomichnyj visnyk*, vol. 3, pp. 284—289, available at: http://pev.kpu.zp.ua/journals/2019/3_14_uk/49.pdf (Accessed 26.01.2024).

Стаття надійшла до редакції 30.01.2024 р.

A. Kramarenko,
PhD in Economics, Associate Professor,
Associate Professor of the Department of Management and Administration,
V. N. Karazin Kharkiv National University, Kharkiv
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-5987-1247>

DOI: 10.32702/2306-6814.2024.4.99

FORMATION OF PREREQUISITES FOR THE DEVELOPMENT OF SCIENCE-ORIENTED ENTREPRENEURSHIP BASED ON CRYPTO MARKETING

А. О. Крамаренко,
к. е. н., доцент, доцент кафедри управління та адміністрування,
Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

ФОРМУВАННЯ ПЕРЕДУМОВ ДЛЯ РОЗВИТКУ НАУКОВООРІЄНТОВАНОГО
ПІДПРИЄМНИЦТВА НА ОСНОВІ КРИПТОМАРКЕТИНГУ

The article identifies the main opportunities created by financial instruments based on blockchain technology, namely, increasing economic efficiency and reducing costs through the use of decentralized network models; simplifying the creation of new businesses and entrepreneurial activities in conditions of capital control and restrictive economic policies; circumventing restrictions imposed by geographical jurisdictions. Based on the systematization of the key properties of crypto tools, the directions of their use in information technology (protection from digital threats), education (document storage and control), law (documentary evidence of the digital assets transfer), entertainment (content publishing and contract management) are shown. Along with the advantages of cryptocurrencies (the possibility of use by an unlimited number of people, transparency and continuity of turnover, adaptability to changes in the external environment), disadvantages such as the lack of environmental friendliness of creation, risks of uncontrolled withdrawal of capital abroad, the possibility of use for criminal purposes, uncompetitiveness compared to traditional money were also identified. Attention is paid to the main advantages of using smart contracts, in particular, faster settlement of transactions, savings in operating costs, democratization of access, cheaper and more flexible infrastructure. It is shown that the main barrier to the successful adaptation of new technologies is the low level of awareness and ownership of cryptocurrency and tokenization tools. Based on the stakeholder analysis, the strengths of the central bank digital currency have been identified: for business — optimizing the speed and security of payments, for the state — simplifying the implementation of government programs, for financial institutions — saving costs and reaching new consumers, for the community — increasing the level of inclusiveness of financial services. It is also shown that the need for significant technological investments, together with an insufficient level of financial literacy, create barriers to the introduction and scaling of this type of digital currencies. The benefits of creating an educational "hub" of crypto entrepreneurship are demonstrated, such as attracting investments, stimulating the development of innovative technologies, and forming an inclusive business value.

У статті визначено основні можливості, що створюються фінансовими інструментами на основі технології блокчейн, а саме — підвищення економічної ефективності та зниження витрат завдяки використанню децентралізованих мережевих моделей; спрощення створення нових бізнесів та здійснення підприємницької діяльності в умовах контролю капіталу та обмежувальної економічної політики; обхід обмежень, що накладаються географічними юрисдикціями. На підставі систематизації ключових властивостей кріптомонетарних інструментів показані напрямки їх використання в сферах інформаційних технологій (захист від цифрових загроз), освіти (зберігання і контроль документів), юриспруденції (документальне свідчення передачі цифрових активів), розваг (публікація контенту і управління контрактами). Поряд перевагами криптовалют (можливість використання необмеженим колом осіб, прозорість і безперервність обороту, адаптивність до змін зовнішнього середовища), були виявлені і такі недоліки як неекологічність створення, ризики непідконтрольного державі виведення капіталу за кордон, можливість використання в кримінальних цілях, неконкурентоспроможність в порівнянні з традиційними грошима. Приділено увагу основним перевагам використання смарт-контрактів, зокрема швидшому врегулюванню транзакцій, економії операційних витрат, демократизації доступу, дешевшій і гнучкішій інфраструктурі. Показано, що головним бар'єром на шляху успішної адаптації нових технологій є низький рівень обізнаності та володіння інструментами криптовалют та токенизації. На основі стейкхолдерського аналізу визначені сильні сторони цифрової валюти центрального банку: для бізнесу — оптимізація швидкості і безпеки платежів, для держави — спрощення реалізації державних програм, для фінансових інститутів — економія витрат і охоплення нових споживачів, для спільноти — підвищення рівня інклюзивності фінансових послуг. Показано також, що необхідність значних технологічних інвестицій разом з недостатнім рівнем фінансової грамотності створюють бар'єри для впровадження і масштабування даного виду цифрових валют. Продемонстровано вигоди створення освітнього "хабу" криптопідприємництва, такі як залучення інвестицій, стимулювання розвитку інноваційних технологій, формування інклюзивної цінності бізнесу.

Key words: blockchain technologies, cryptocurrency, smart contracts, central bank digital currencies, stakeholders.

Ключові слова: блокчейн-технології, криптовалюта, смарт-контракти, цифрові валюти центрального банку, зацікавлені сторони.

INTRODUCTION

Over the past fifteen years, investors and entrepreneurs around the world have repeatedly faced extreme stressful situations. First in 2007—2009 during the outbreak of the global financial crisis, then in mid-2011 during the sovereign debt crisis in the eurozone, in 2020 during the COVID-19 pandemic. Uncertainty has become the most universal description of the world in recent decades, and its impact is felt in all markets. Accordingly, uncertainty in the global economy has an impact on markets in a broad sense and clearly on financial markets, while most major world currencies also depend on uncertainty. In this regard, exchange-traded instruments have changed and evolved in response to the market's need to make the exchange as simple as possible. Financial systems are actively developing, transforming and adapting to certain economic and technological requirements, creating an environment for the effective functioning of financial relations, since they are the circulatory system of world economies.

One of the key trends of recent decades has been the emergence and spread of digital currencies. Digital currencies are capable of developing existing payment systems and financial institutions, as they represent a new understanding of the form of money and the security of transactions. For example, since 2019, the United States has been actively conducting research and actions to introduce cryptocurrencies into the internal payment system. At the end of 2019, the US Congress passed a bill called the "Cryptocurrency Act of 2020". It revised the procedure for recognizing, licensing and registering digital currencies as a form of payment, as well as established a list of government agencies responsible for regulating and controlling the new currency [1, 2].

Due to the presence of significant potential benefits, the crypto market has expanded, and the practice of using cryptography in payment systems and financial contracts is expected to scale. So, as part of a recent study, Turkish researchers studied consumer interest in using cryptocurrency platforms for savings and investments over

the next three years. According to their findings, most consumers are highly motivated to invest in cryptocurrencies [3].

Despite the fact that global usage is growing, the number of people who do not own any cryptocurrency significantly exceeds the number of those who have it. This relatively low user share provides an opportunity for its growth in emerging markets. Expanding the use and ownership of cryptocurrencies could potentially provide alternatives to local financial asset markets and accelerate the pace of development of global financial systems. While the feasibility of government involvement in cryptocurrencies or individual ownership is a matter of debate, and its ultimate success probably won't be fully understood for some time, there is no doubt that cryptocurrency has emerged as a new asset class and that regardless of government actions, the overall ownership and use of cryptocurrency is growing rapidly.

Today it is difficult to assess the importance of this technology and the prospects for its development. However, digital currencies can become a new generally accepted means of payment, replacing the usual fiat money. In this case, the most successful cryptocurrency system belonging to a particular country can gain a significant advantage in the race for leadership in the financial and economic arena.

LITERATURE REVIEW

Cryptocurrencies have recently attracted considerable attention from researchers and investors. In particular, there is a heated discussion in the literature about cryptocurrencies as candidates for the role of a port during a storm [4]. Technology-based products seem ideal in this role because they are not associated with any higher authority, have no physical representation, and are infinitely divisible. Unlike traditional financial assets, the value of cryptocurrencies is not based on any other asset, the economy of a country or a firm [5]. However, most of the research focuses on the links between the stock and cryptocurrency markets, in particular on correlation [6]. Nevertheless, it is important to understand the role of cryptocurrencies not only as an investment tool, but also as a tool for financial and operational activities of enterprises.

According to other studies, the main catalysts of financial open innovation in recent years have been the actively developing processes of globalization and digitalization of world economies. In such conditions, increased regulatory requirements are imposed on payment systems and instruments, since risks are distributed among global economies [7, 8]. At the same time, the identification of micro-level factors and risks for scaling cryptocurrencies also plays an important role in the adaptation of these tools by business structures.

Cryptocurrencies occupy their niche in payment systems. At the same time, there is an assessment of how the financial industry uses cryptocurrency to increase the efficiency and well-being of investors as an alternative to

Table 1. Types of blockchains and directions of their use

SPECIFICATIONS	BLOCKCHAIN 1.0	BLOCKCHAIN 2.0	BLOCKCHAIN 3.0
ESSENCE	Cryptocurrency	Contracts	Applications
APPLICATION	Money transfers and digital payments	Trading stocks, bonds, futures, smart contracts	Databases and accounting systems in public administration, health, science, education, culture and art
OPPORTUNITIES	Increase economic efficiency and reduce costs through the use of decentralized network models. Simplification of the creation of new businesses and the implementation of entrepreneurial activities in conditions of capital control and restrictive economic policies.		Circumventing restrictions imposed by geographical jurisdictions. Efficiency, scale, accessibility and transparency of global business structures.
THREATS	Irreversibility - it is impossible to cancel the transfer of blockchain data, even if it was made by mistake.		Low adaptability - with an increase in the intensity of transactions, with an increase in the number of blocks and nodes, the efficiency of the entire system decreases.

Source: built by the author based on [12].

traditional investment methods [9]. Since the stakeholders of cryptomarketing are not only investors, but also the state, financial structures, and communities, a critical analysis of the benefits and prospects of participation in cryptotrading for these stakeholders is valuable.

Scientists also consider processes related to the circulation of cryptocurrencies, including blockchain, exchanges, wallets and mining. Consumer behavior and factors influencing the use of cryptocurrencies are analyzed, with an emphasis on speculation, trust in algorithms, purchasing power and demographics. In general, an idea is given about the complex dynamics associated with the introduction of cryptocurrencies and its potential impact on global finance [10]. At the same time, practical examples and lessons of applying financial innovations in various markets have not been sufficiently studied.

PURPOSE OF THE ARTICLE

The purpose of the study is to explore the possibilities and prospects for the practical application of crypto tools for the development of entrepreneurial activity, as well as to identify the main limitations for the effective implementation of financial innovations in successful business practice.

RESULTS

In order to carry out its activities, starting from the start of the business and throughout the entire operational activity, each enterprise requires the availability of financial assets, which act as key business tools.

Depending on the method of creation, there are three types of financial instruments:

- cash;
- digital financial instruments — information in electronic form about the availability of cash and other financial assets. These include deposit money and various online payment systems;
- crypto financial instruments is a complete electronic analogue of financial instruments with all the necessary details: electronic signature, seal, date and volume of issue, denomination, series, number, transaction history, owner. All types of crypto financial instruments provide a high

Table 2. The range of applications of blockchain technologies

SCOPE OF APPLICATION	KEY PROPERTIES	DIRECTIONS OF USE
Information technology	The work of the blockchain is carried out completely automatically. Interconnected devices are controlled not by people or modern computers, but by systems and programs.	The complex encryption and decentralized structure of the blockchain, the technical inability to crack it, make the blockchain a panacea for protection against digital threats.
Education	The impossibility of manipulating the data that is recorded in the system, the information can be added, but not overwritten.	Implementation into systems that store and control documents. It is easy to trace the authenticity of the document, as any user can see who recorded it and at what time.
Law	After saving the data to the block chain, they are not subject to change.	The use of technology as documentary evidence to confirm the transfer of digital assets and to store information about the owner of the actual property. Ensuring more effective regulatory reporting.
Entertainment	The blockchain can store data on all transactions, encrypted data on ownership rights, financing, and execute smart contracts (at the code level, exchange values without intermediaries).	Possibility to publish content, manage contracts, and make payments in one place.

Source: built by the author based on [13].

degree of security and require a separate infrastructure built into the Internet, which was achieved using blockchain technologies [11].

Blockchain is a multifunctional and multi-level information technology that is designed to reliably account for various assets. This technology can be used not only for making cryptocurrency transactions, but also in many other areas of public life. Blockchain is a chain of data blocks that is constantly growing as miners add new blocks with information about recent transactions. The convenience of this technology is that users can see which, when and what amount the transaction was made, but at the same time all personal information about the sender and recipient is not available. The types of blockchain tools and the possibilities of their practical use are presented in Table 1.

As can be seen from the Table 1, blockchain technology creates opportunities for both small and large businesses. At the same time, financial instruments such as cryptocurrency and smart contracts have the potential to be used in settlements, crowdfunding and small business operations. The key advantages that can arouse the interest of small and medium-sized enterprises are decentralization (network participants are equal among themselves and can exchange data without intermediaries) and transparency (possibility to check the history of any transaction). The possibility of implementing global business analytics, accounting and management (based on Blockchain 3.0 applications) is likely to be more interesting for representatives of large businesses. The main arguments in favor of technology for global companies are reliability (data substitution and hacker attacks are almost excluded, since special encrypted keys are used). It should also be noted that the blockchain is quite universal for use, since it can be used in various fields (see Table 2).

Blockchain in law and education opens up new opportunities mainly for public administration. The directions of use here relate mainly to the prospects of using technology for accounting and regulatory policy (the

main focus is on Blockchain 3.0). The use in information technology and the entertainment is mainly focused on business structures that can use cryptocurrencies and smart contracts (Blockchain 1.0 and Blockchain 2.0) to improve their business models and gain competitive advantages. Below, we will take a closer look at the role that financial instruments based on blockchain technology for the development of entrepreneurial activity.

The most well-known and widespread tool today is cryptocurrency, a virtual currency that is not provided with any real value, which is considered the main problem of its implementation and widespread. Cryptocurrencies are created as a reward for performing mathematical calculations — this work is called mining. The essence of mining is that users provide their computers to verify addresses and record transactions in the registry. As a reward for this, miners receive newly created cryptocurrencies and a commission for completed transactions. Cryptocurrency can also be obtained in exchange for ordinary fiat money or using an electronic wallet. Network security is maintained at the cost of physically scarce resources, but this at the same time makes networks inefficient from a resource point of view. The key idea of using cryptocurrencies is that no one can influence the course of payments and they are independent of anyone: neither from the state, nor from banks.

Thus, the main characteristics of cryptocurrencies are the following:

- transactions are irrevocable and are carried out by P2P;
- information about transactions is publicly available;
- the release of cryptocurrencies into circulation is decentralized;
- with regard to cryptocurrency, there is no problem of limiting liquidity even when developing the entire amount of cryptocurrency, since the unit of currency is divisible into smaller parts;
- cryptocurrency has no collateral, and its value is based only on the expectations of market players — to convert into other currencies or to exchange for products and services directly;
- cryptocurrencies are used by an unlimited number of people to make transactions for the purchase and sale of goods and services, payment for work, as well as for investment purposes [13].

What functions can cryptocurrencies perform for businesses?

Firstly, cryptocurrencies can be used to express the cost of goods and services, and they can also be used to pay for goods (there are online stores and cafes that accept cryptocurrencies as payment).

Secondly, the function of the means of payment is reflected in the technology of smart contracts, which make it possible to combine any payment terms, which resembles ordinary transactions, but there is no need for both parties to trust each other (therefore, it is possible to conclude a deferred payment agreement). The cryptocurrency performs the function of a means of payment, being highly liquid.

Thirdly, as for the function of a means of accumulation, cryptocurrencies can be stored in special electronic

Table 3. SWOT analysis of cryptocurrencies

Strengths	Weaknesses
1) The possibility of use by an unlimited number of persons when making transactions. However, this possibility is limited by the non-recognition of cryptocurrency as an official means of payment in national jurisdictions. 2) Transparency of the cryptocurrency turnover mechanism, all elements of which are under the control of a large number of independent entities. 3) Uninterrupted turnover due to the low probability of simultaneous failure in the work of all subjects. 4) Adaptability of the turnover mechanism to changes in the external environment, which is due to the independence of the subjects of the mechanism in terms of changing their behavior under the influence of external factors, openness of information about transactions and their volumes. 5) The independence from the political preferences and economic views of the subjects of the system, which allows to consistently adhere to the economic model embedded in the algorithm for issuing cryptocurrencies into circulation.	1) The risks of uncontrolled withdrawal of capital abroad. 2) The confidentiality of personal data of the parties, which makes it possible to use cryptocurrencies for criminal purposes.
Opportunities	Threats
1) The exchange of virtual currencies for foreign currencies that are not available for purchase in a national jurisdiction or for the purchase of foreign currency at a more favorable rate. 2) The ability to perform calculations with a significantly higher degree of confidentiality than when using fiat currencies, which allows for certain types of businesses to maintain the privacy of transactions. However, due to the low level of financial literacy, this same opportunity can lead to the involvement of businesses and citizens in criminal schemes. 3) With proper legislative consolidation at the level of the national economy, a new type of self-employment of citizens appears.	1) Non-ecological nature of creation: when mining cryptocurrencies, there is an unproductive transformation of natural resources (energy) into new entity, which is called cryptocurrency and which in itself does not contain any utility (it is made useful by the community that considers cryptocurrency as an informal money). 2) The absence of intermediaries, the traditional mechanism of monetary multiplication cannot be used, which determines only a limited (auxiliary) place of cryptocurrencies in the modern financial system. This explains the current global uncompetitiveness of cryptocurrencies in comparison with traditional money in their cash and non-cash (including electronic) forms.

Source: built by the author.

wallets. They will keep their value, and even increase it due to the complexity of the mining process.

To systematize the main parameters of cryptocurrencies, a SWOT analysis was conducted, the results of which are presented in Table 3.

Summarizing the results of the SWOT analysis of cryptocurrencies regarding the prospects for implementation by small and large businesses, the following can be noted:

1) For companies operating on a global scale, the key motivation for the introduction of cryptocurrencies is the ability to carry out international monetary settlements that are not available in national jurisdiction. But at the same time, the privacy of personal data of the parties makes it possible to use cryptocurrencies for criminal purposes, which is the main threat to the global scale of business.

2) For small and medium-sized businesses, the most attractive opportunity is to conduct calculations with a significant degree of confidentiality. However, due to the low level of financial literacy, this same opportunity can lead to the involvement of businesses in criminal schemes.

Thus, the main problems for using the possibilities of cryptocurrencies in entrepreneurship are issues of legality and awareness of business structures about the basic rules of financial transactions.

Let's consider another type of financial instruments based on blockchain technology — a token. A token is a unit of account that is used to display the digital balance in some asset and is accounted for in the corresponding data warehouse. The main types of tokens are:

— embedded tokens — records of digital assets that form part of the core of the blockchain and have utility within chain;

— tokens-shares — this type of crypto asset indicates the owner's right for shares of the company. In many cases, such shares are shares in decentralized autonomous organizations. The issue of tokens is usually carried out during a Initial Coin Offering (ICO), the funds raised from which are used to finance the development and construction of a business network;

— tokens-certificates certify the owner's right to a tangible asset;

— credit tokens confirm the loan issued. The issuer, accepting funds from the client, issues a token [14].

A token as a financial object is a separate option of a smart contract as an integral legal document in digital form. Smart contracts are, in fact, programs that are created based on computer logic and transmitted in the form of code. That is why the parties of an agreement or contract can be sure that all the terms of the contract will be complied with, and none of the participants will be able to change or interpret for themselves.

Potential benefits of tokenization include:

— Faster settlement of transactions due to 24/7 availability. Currently, most financial settlements take place two business days after the transaction is completed; theoretically, this time is necessary in order to give each party time to put their documents and funds in order. Instant calculations made possible by tokenization can lead to significant savings.

— Operational cost savings provided by 24/7 data availability and the ability to program assets. This is especially useful for asset classes whose maintenance or issuance is typically manual and therefore error-prone, such as corporate bonds. Embedding operations such as interest calculation and coupon payment into a token smart contract automates these functions and requires less practical human effort.

— Democratization of access. By optimizing time-consuming manual processes, servicing small investors can become an economically attractive proposition for financial service providers.

— Increased transparency. The example can be a smart contract for carbon credits, where the blockchain provides an immutable and transparent record of credits, even when they are traded.

— Cheaper and more flexible infrastructure. Blockchains are open source, so they are inherently cheaper and easier to iterate than traditional financial services infrastructure.

Based on the advantages of tokenization described above, it can be concluded that this technology is very attractive for business. At the same time, small enterprises can be more involved in investment, financial, and ope-

Figure 1. The legality of using cryptocurrencies in the countries of the world

Source: [10].

rational processes, as well as acquire more opportunities for development and scaling. However, the main barrier to the successful adaptation of new technologies is the low level of awareness of cryptocurrency and tokenization tools. Also, one of the restrictions is the non-acceptance by the jurisdictions of individual countries of transactions with similar financial instruments (see Figure 1).

Along with the fact that many countries recognize transactions with crypto tools, in some countries cryptocurrencies are not recognized at the legislative level,

some countries adhere to neutrality or restrictive policies in this area. A possible way to overcome these limitations is a hybrid tool, which we will consider below.

Central Bank Digital Currencies (CBDC) are a digital form of currency issued by central banks that is not linked to a physical commodity. The increased interest in CBDC is reinforced by the following trends:

— Drastic reduction in the use of cash. In Europe, the use of cash decreased by a third between 2014 and 2021. In Norway, only 3% of payment transactions are made in cash. This trend has forced central banks to reconsider their role in the monetary system [15].

— Growing interest in digital assets. In the United Kingdom, 10% of adults report owning digital assets such as cryptocurrency. The European Central Bank claims that up to 10% of households in six major EU countries own digital assets.

— The perception of central banks as innovators in the field of payments is decreasing. CBDC provides central banks with a new opportunity to have strategic discussions about cash use options in a public forum.

— Growing global payment systems. Many central banks are seeking to strengthen local governance of increasingly global payment systems. Central banks view CBDC as a potential stabilizing anchor for local digital payment systems.

In China, private cryptocurrency is prohibited, but the country still shows interest in digital assets (see Figure 1). In this regard, it is the practice of creating CBDC that has received special attention. The Chinese CBDC pilot project to implement e-CNY relies on private sector banks to distribute and maintain these accounts for their customers. At the end of 2019, the People's Bank of China began testing e-CNY using app-based payments and wallets for government services, purchases, transportation and other consumer lifestyle use cases. The pilot project was initially launched in four

Table 4. Potential benefits and possible challenges of CBDC implementation for key stakeholders

BUSINESS	GOVERNMENT	FINANCIAL INSTITUTIONS	SOCIETY
Advantages			
Increasing the speed and efficiency of electronic payment systems.	Simplify the implementation and increase the transparency of government programs.	The opportunity to reach out to untouched markets.	Contributes to the expansion of access to financial services. CBDC, accessible via mobile devices, can potentially increase the availability of financial services.
Improving the security of payments. Guarantees that the transaction is completed and cannot be changed — even without an official bank account, reduce the likelihood of fraud.	The ability to control transactions and tax them.	Savings on direct costs due to the transfer of costs from physical infrastructure to digital financing. Savings related to transaction monitoring and reporting.	
Barriers to implementation and scaling			
Lack of technological stability.	Lack of interesting projects to implement.	Significant investments in new technologies and infrastructure development are needed, which should be justified by potentially possible cost reductions.	Insufficient level of financial literacy and knowledge regarding digital currency.

Source: built by the author.

cities, then quickly expanded to five more. As of May 2022, 4.5 million trading wallets and 260 million transactions worth more than 83 billion yuan were conducted as part of the e-CNY pilot project [15].

The experience of China, as well as the essential analysis of this financial instrument, allowed to identify potential benefits, as well as barriers to the development and further scaling of CBDC. The results of the analysis are presented in Table 4.

As can be seen from Table 4, the introduction of CBDC has significant economic prospects for key business agents. At the same time, the main risks of implementing such programs are mainly their high level of innovation, and therefore uncertainty. The solution to this problem is seen in stimulating and organizing various educational events in the field of financial technologies, which would contribute to the maximum coverage of key stakeholders in terms of depth and volume of knowledge. The practical meaning of this is that the future development of blockchain markets and cryptomarketing should be associated with the strengthening of theoretical and practical education for current and potential users.

Based on the conducted research, it can be argued that the use of cryptocurrencies creates opportunities to increase the stability of enterprises in conditions of instability of the global market of external resources (in particular, price fluctuations in the currency and energy markets). Nevertheless, the use of cryptocurrency encounters a barrier consisting in the need for appropriate skills from business entities. Participation in crypto trading requires an understanding of the basic economic and legal categories, awareness of the opportunities and limitations that the crypto market provides. A promising model for overcoming the key barrier is the creation of a "hub", the essence of which is to provide specialized educational services to business entities based on a University at the expense of decentralized or government sources of funding. The potential benefits of the key participants in the model are presented in Table 5.

Thus, taking into account the significant advantages that open up for business and the community in the field of using cryptocurrencies and smart contracts, a promising area for further research is the development of a project model of an educational "hub" of cryptomarketing.

CONCLUSIONS

1) The use of financial instruments based on blockchain technology creates the potential to increase efficiency when used in calculations and crowdfunding. Decentralization and transparency make it possible to exchange data without intermediaries and monitor any transaction.

2) The reliability and versatility of tools based on blockchain technology determine good prospects for the spread of cryptomarketing among major players in the global market, as well as in the field of public administration.

3) The main advantages of using crypto tools (cryptocurrency, smart contracts, CBDC) are the ability to carry out international monetary settlements that are not available in national jurisdiction; conducting

Table 5. Benefit sharing based on the creation of an educational "hub" of crypto entrepreneurship

GOVERNMENT	BUSINESS	UNIVERSITY
Stimulating the development of national jurisdiction, innovative technologies accompanying the development of the cryptocurrency market (in particular, the use of blockchain technology in various industries).		
	The emergence of a new investment attraction tool.	
The formation of a source of income to the national budget from entrepreneurial activities related to the turnover of cryptocurrencies and trade.		
	Popularization of financial innovations among key stakeholders.	
The emergence of means of creating new jobs.		
	The development of university entrepreneurship.	
The formation of an inclusive business value by increasing the scientific and educational level of potential entrepreneurial units and involving more people in innovative entrepreneurial activities.		
	Strengthening the useful University-Business exchange, a better understanding of mutual needs and goals.	

Source: built by the author.

settlements with a significant degree of confidentiality; increasing the degree of involvement in investment, financial, operational processes; increasing the stability of enterprises in conditions of instability of the global market of external resources.

4) The most significant problems that hinder the promotion of the crypto tools are the low level of financial literacy and awareness of business structures about the basic rules of financial transactions. In this regard, the future development of blockchain markets and cryptomarketing should be associated with the strengthening of theoretical and practical education for current and potential users.

5) A promising way to overcome the key barrier is to develop and implement an educational project based on the University, focused mainly on business entities and interested representatives of the community.

Література:

1. Wei, L., Keogh, E. (2006), "Semi-supervised time series classification", International Conference on Knowledge Discovery and Data Mining, ACM SIGKDD, Philadelphia, pp. 748—753.
2. Vejacks, M. (2014), "Basic Aspects of Cryptocurrencies", J. Econ. Bus. Financ, no. 2, pp. 75—83.
3. Aytekin, B. A., Ulusoy, T. A. (2022), "A netnography study examined consumer perception towards cryptocurrency investment during the COVID-19 pandemic", Bus. Manag. Stud. Int. J., no. 10, pp. 1380-1396.
4. Corbet, S., Hou, Y., Hu, Y., Larkin, C., Oxley, L. (2020), "Any port in a storm: cryptocurrency safe-havens during the COVID-19 pandemic", Econ. Lett, no. 194, URL: <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S016517652030238X> (accessed 19.01.2024).
5. Woode, J. K., Owusu, P. J., Adam, A. M., Assifuah-Nunoo, E., Adjei, A. F. (2023), "Nexus between cryptocurrencies and global uncertainty: A quantile regression approach", Cogent Economics & Finance, vol. 11 (2), URL: 10.1080/23322039.2023.2282809 (accessed 19.01.2024).
6. Just, M., Echaust, K. (2024), "Cryptocurrencies against stock market risk: New insights into hedging effectiveness", Research in International Business and Finance,

vol. 67, URL: <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S027553192300260X> (accessed 19.01.2024).

7. Zhang, H., Ho, T. B., Lin, M. S. (2004), "A Non-Parametric Wavelet Feature Extractor for Time Series Classification", In *Advances in Knowledge Discovery and Data Mining*, Springer, Berlin/Heidelberg, pp. 595—603.

8. Yan, R. J., Ling, C. X. (2007), "Machine Learning for Stock Selection", *International Conference on Knowledge Discovery and Data Mining*, ACM SIGKDD, San Jose, pp. 1038—1042.

9. Naavarasi, P., Sugitha, C. M. R. (2023), "Cryptocurrency the Worldwide Head of Innovation in Investment", *Int.J.Cryp.Curr.Res.*, no. 3 (1), pp. 58—66.

10. Murugappan, M., Nair, R., Krishnan, S. (2023), "Global Market Perceptions of Cryptocurrency and the Use of Cryptocurrency by Consumers: A Pilot Study", *J. Theor. Appl. Electron. Commer. Res.*, vol. 18, pp. 1955—1970.

11. Smyrnova, O. V. (2019), "Tendentsii rozvytku upravlinnia finansovymy instrumentamy rynku finansovykh posluh", *Biznes Inform*, vol. 3 (494), pp. 302—308.

12. Arkhireiska, N. V. (2017), "Blokchein — innovatsiina tekhnolohiia postindustrialnoi ekonomiky", *Biznes Inform*, vol. 7 (474), pp. 125—129.

13. "What is blockchain?" URL: <https://www.mckinsey.com/featured-insights/mckinsey-explainers/what-is-blockchain> (accessed 19.01.2024).

14. "What is tokenization?" URL: <https://www.mckinsey.com/featured-insights/mckinsey-explainers/what-is-tokenization> (accessed 19.01.2024).

15. "What is central bank digital currency (CBDC)?" URL: <https://www.mckinsey.com/featured-insights/mckinsey-explainers/what-is-central-bank-digital-currency-cbdc> (accessed 19.01.2024).

References:

1. Wei, L. and Keogh, E. (2006), "Semi-supervised time series classification", *International Conference on Knowledge Discovery and Data Mining*, ACM SIGKDD, Philadelphia, pp. 748—753.

2. Vejacks, M. (2014), "Basic Aspects of Cryptocurrencies", *J. Econ. Bus. Financ.*, vol. 2, pp. 75—83.

3. Aytekin, B. A. and Ulusoy, T. A. (2022), "A netnography study examined consumer perception towards cryptocurrency investment during the COVID-19 pandemic", *Bus. Manag. Stud. Int. J.*, vol. 10, pp. 1380—1396.

4. Corbet, S., Hou, Y., Hu, Y., Larkin, C. and Oxley, L. (2020), "Any port in a storm: cryptocurrency safe-havens during the COVID-19 pandemic", *Econ. Lett.*, vol. 194, available at: <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S016517652030238X> (Accessed 19 January 2024).

5. Woode, J. K., Owusu, P. J., Adam, A. M., Assifuah-Nunoo, E. and Adjei, A. F. (2023), "Nexus between cryptocurrencies and global uncertainty: A quantile regression approach", *Cogent Economics & Finance*, vol. 11 (2), available at: 10.1080/23322039.2023.2282809 (Accessed 19 January 2024).

6. Just, M. and Echaust, K. (2024), "Cryptocurrencies against stock market risk: New insights into hedging effectiveness", *Research in International Business and Finance*, vol. 67, available at: <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S027553192300260X> (Accessed 19 January 2024).

7. Zhang, H., Ho, T. B. and Lin, M. S. (2004), "A Non-Parametric Wavelet Feature Extractor for Time Series Classification", In *Advances in Knowledge Discovery and Data Mining*, Springer, Berlin/Heidelberg, pp. 595—603.

8. Yan, R. J. and Ling, C. X. (2007), "Machine Learning for Stock Selection", *International Conference on Knowledge Discovery and Data Mining*, ACM SIGKDD, San Jose, pp. 1038—1042.

9. Naavarasi, P. and Sugitha, C. M. R. (2023), "Cryptocurrency the Worldwide Head of Innovation in Investment", *Int.J.Cryp.Curr.Res.*, vol. 3 (1), pp. 58—66.

10. Murugappan, M., Nair, R. and Krishnan, S. (2023), "Global Market Perceptions of Cryptocurrency and the Use of Cryptocurrency by Consumers: A Pilot Study", *J. Theor. Appl. Electron. Commer. Res.*, vol. 18, pp. 1955—1970.

11. Smyrnova, O. V. (2019), "Tendentsii rozvytku upravlinnia finansovymy instrumentamy rynku finansovykh posluh", *Biznes Inform*, vol. 3 (494), pp. 302—308.

12. Arkhireiska, N. V. (2017), "Blokchein — innovatsiina tekhnolohiia postindustrialnoi ekonomiky", *Biznes Inform*, vol. 7 (474), pp. 125—129.

13. McKinsey (2022), "What is blockchain?", available at: <https://www.mckinsey.com/featured-insights/mckinsey-explainers/what-is-blockchain> (Accessed 19 January 2024).

14. McKinsey (2023), "What is tokenization?", available at: <https://www.mckinsey.com/featured-insights/mckinsey-explainers/what-is-tokenization> (Accessed 19 January 2024).

15. McKinsey (2023), "What is central bank digital currency (CBDC)?", available at: <https://www.mckinsey.com/featured-insights/mckinsey-explainers/what-is-central-bank-digital-currency-cbdc> (Accessed 19 January 2024).

Стаття надійшла до редакції 01.02.2024 р.

<https://nayka.com.ua>

Електронне фахове видання

Ефективна
ЕКОНОМІКА

Виходить 12 разів на рік

Журнал включено до переліку наукових фахових видань України з ЕКОНОМІЧНИХ НАУК (Категорія «Б»)
Спеціальності – 051, 071, 072, 073, 075, 076, 292

e-mail: economy_2008@ukr.net

viber: +38 050 3820663

В. С. Лисюк,
к. е. н., докторант, Університет "КРОК", м. Київ
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-3805-6937>

DOI: 10.32702/2306-6814.2024.4.107

СТАН ТА НАПРЯМИ АКТИВІЗАЦІЇ РОЗВИТКУ ІТ-СФЕРИ УКРАЇНИ

V. Lysyuk,
PhD in Economics, Doctoral student of "KROK" University, Kyiv

STATE AND DIRECTIONS OF POTENTIAL DEVELOPMENT OF THE UKRAINIAN IT SECTOR

ІТ-сфера в Україні — одна з найдинамічніших і найперспективніших. Вона може стати локомотивом розвитку української економіки. Особливість ІТ-сфери полягає у тому, що створені нею продукти є результатом поєднання програмно-технічних засобів, апаратного забезпечення, інтелектуального людського ресурсу, інформації та баз даних.

З огляду на важливість та перспективність ІТ-індустрії в сучасній економіці в цілому та її вагомість у забезпеченні продуктивної зайнятості, завдання щодо створення сприятливих умов для її поступального розвитку та зміцнення конкурентоспроможності залишаються пріоритетними.

Досліджуючи ІТ-сектор, потрібно відмітити його ключову роль в інноватизації економіки. Інноваційні продукти ІТ-сфери розробляються у формі стартапів. Інформаційні технології є одним з найбільш динамічно розвиваючихся секторів економіки, що надає безліч можливостей для розвитку. ІТ-спеціалісти стають все більш вагомими у будь-якій галузі, оскільки цифрові технології стають невід'ємною частиною бізнесу та повсякденного життя людей. Проте, разом зі зростанням значення ІТ галузі, з'являється безліч викликів, що чекають на ІТ-спеціалістів у майбутньому.

У сучасному світі розвиток інформаційних технологій набирає все більших обертів. ІТ-сфера тісно та динамічно інтегрується у всі галузі світової економіки, безпосередньо впливаючи на загальне зростання економічних та соціальних показників підприємств і організацій. Розуміння важливості інформаційних технологій для формування стійких конкурентних позицій організацій, розвитку усіх напрямів діяльності, покращення якості товарів та послуг тощо, призводить до стійкого попиту на ці технології. У такий спосіб відбувається взаємний вплив ІТ-сфери та інших економічних галузей у зовнішньому середовищі та транснаціональному масштабі. Для України ІТ-сфера має особливо важливе значення, адже на фоні загальної економічної та політичної кризи, вона здатна згладити ці явища за допомогою стрімкого розвитку, а також забезпечення функціонування багатьох суміжних галузей.

В статті проведений аналіз структури українського ІТ-сектору, проаналізована структура ІТ-послуг, роль і місце українського ІТ-сектору на світовому ринку ІТ-послуг, запропоновані шляхи подолання існуючих проблем в ІТ-сфері України.

The IT sphere in Ukraine is one of the most dynamic and promising. It should become a locomotive for the development of the Ukrainian economy. The peculiarity of the IT sphere is that the products created by it are the result of a combination of software and technical means, hardware, intellectual human resources, information and databases.

Given the importance and prospects of the IT industry in the modern economy as a whole and its importance in ensuring productive employment, the tasks of creating favorable conditions for its progressive development and strengthening competitiveness remain a priority.

When studying the IT sector, it is necessary to note its key role in the innovation of the economy. Innovative IT products are developed in the form of startups. Information technology is one of the most dynamically developing sectors of the economy, which provides many opportunities for development. IT professionals are becoming increasingly significant in any industry as digital technologies become an integral part of business and people's daily lives. However, along with the growing importance of the IT industry, there are many challenges that await IT professionals in the future.

In the modern world, the development of information technologies is gaining momentum. The IT sphere is closely and dynamically integrated into all branches of the global economy, directly influencing the overall growth of economic and social indicators of enterprises and organizations. Understanding the importance of information technologies for the formation of stable competitive positions of organizations, development of all areas of activity, improvement of the quality of goods and services, etc., leads to a steady demand for these technologies. In this way, there is a mutual influence on the IT sphere and other economic sectors in the external environment and on a transnational scale. For Ukraine, the IT sphere is of particular importance, because against the background of the general economic and political crisis, it is able to smooth out these situations with the help of rapid development, as well as ensuring the functioning of many related industries.

The article analyzes the structure of the Ukrainian IT sector, IT services, the role and place of the Ukrainian IT sector in the world of IT services market and suggests ways to overcome existing problems in the IT sphere of Ukraine.

Ключові слова: IT-сфера, IT-продукція, інституційне середовище IT-сфери, IT-ринок, стартапи, аутсорсинг, інновації.

Key words: IT sphere, IT products, institutional environment of the IT sphere, IT market, startups, outsourcing, innovations.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ / ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

Незважаючи на позитивну динаміку розвитку українського IT-сектору, його частка на світовому ринку IT-послуг залишається незмінною, проте IT-галузь є однією з галузей, яка сприяє інноваційному розвитку країни.

АНАЛІЗ ОСНОВНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Розвиток IT-сфери та місце України на світовому ринку IT-послуг розглядали Карий О.І., Гальків Д.І., Папулич А.Ю., Брензович К.С., Тимошенко Н.Ю., Ронський Б.Ю., Соловйов В.П., Казьміна Е.П., Чобіток В.І., Брюкова К.В., Старенков Д.О. та ін.

Проте, мусимо визнати, що дослідженню проблем та перспектив розвитку українського IT-сектору, його ролі на світовому ринку IT-послуг, можливостей його розвитку як "драйвера" у відновленні української економіки, приділено недостатньо уваги.

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ (ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ)

Проаналізувати стан українського IT-сектору, обґрунтувати напрями його розвитку як "драйверу" якісного післявоєнного відновлення та розвитку України.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

За даними Національного інституту стратегічних досліджень IT-галузь України є єдиною галуззю націо-

Рис. 1 Інституційне середовище ІТ-сектору

нальної економіки, яка у воєнний час не тільки не скоротила обсяги свого виробництва, а навпаки, значно їх збільшила і стала єдиною галуззю, що продемонструвала зростаючу експортну тенденцію своїх послуг. За підсумками 2021 р. українська ІТ-галузь зросла на 36 % з 5 млрд. дол. експорту до 6,8 млрд. дол. Кількість спеціалістів у той же час зросла з 244 тис. до 285 тис. фахівців [1]. В умовах війни український ринок праці у сфері ІТ у 2022 р. налічував майже 309 тис. фахівців [2].

Ретроспективний аналіз розвитку вітчизняної ІТ-сфери дає можливість виділити наступні етапи його розвитку. Перший етап охоплює перше десятиріччя ХХІ ст. (2000—2010 рр.) і характеризується стрімким розширенням вітчизняного ринку ІТ-послуг. Другий етап охоплює період 2011—2019 рр. і характеризується як "ІТ-бум". Для іноземних замовників Україна затверджується як успішний продуцент ІТ-послуг. Третій етап охоплює період з 2020 р. до сьогодення. Слід відмітити, що у воєнний час понад 34,3% ІТ-компаній успішно пристосувалися до воєнних реалій. Однак, на жаль, 61,3%, тобто переважна більшість вітчизняних ІТ-компаній подолали не всі виклики воєнного часу, але в цілому працювали успішно [3].

Сукупність взаємопов'язаних формальних і неформальних правил формує інституційне середовище ІТ-сектору. Формальні правила регламентуються нормативно-правовими нормами регулювання, державними вимогами та нормативами; галузевими стандартами; умовами ліцензування і патентування.

Неформальні правила — це звичаї, традиції, стереотипи поведінки споживачів, рівень та закони ділової культури, неформальні зв'язки, інституційні дисфункції. Слід відмітити нормативно-правове інституційне забезпечення Законами України: "Про електронні комунікації" (2021 р.), "Про національну програму інформатизації" (1998 р.), "Про інформацію" (1992 р.), "Про захист інформації в інформаційно-телекомунікаційних системах" (1994 р.), "Про схвалення Стратегії розвитку інфор-

маційного суспільства в Україні" (2013 р.), "Про авторське право і суміжні права" (2017 р.) тощо.

Світовими трендами розвитку ІТ-сфери є:

- по-перше, аутсорсинг;
- по-друге, розробка готового програмного забезпечення;
- по-третє, виготовлення комп'ютерів та іншого обладнання (hardware);
- в-четверте, розробка стартапів;
- в-п'ятих, розробка проектів, пов'язаних з роботою технікою тощо.

ІТ-аутсорсинг — це частина або повна передача робіт із підтримки, обслуговування та модернізації ІТ-інфраструктури компаніям, що спеціалізуються на абонементному обслуговуванні організації і мають відповідний штат працівників різної кваліфікації.

Розвиток українського ринку ІТ-аутсорсингу в 2016 р. оцінювався в 1,1 млрд. дол. США проти 68,1 млрд. дол. США в США, 7,1 млрд. дол. США — у Великобританії, 3,6 млрд. дол. — в Австралії, 2,9 млрд. дол. — у Франції, 2,4 млрд. дол. — в Китаї. Приведені дані свідчать про значне відставання українських аутсорсингових послуг більше як вдвічі від Китаю та Франції, більше як втричі від Австралії та більше як в 6 разів від Великобританії. Відставання ІТ-аутсорсингових послуг порівняно з США складає більше як в 60 разів [4].

Зростання місткості українського ІТ-ринку сприятиме підвищенню конкурентоспроможності, зростанню її доходів і, як наслідок, зростанню доходів державного бюджету країни.

В Україні ТОП-10 найбільших аутсорсингових ІТ-компаній вже декілька років залишається майже незмінним. При цьому найбільшим ІТ-роботодавцем в Україні залишається компанія EPAM.

У світі аутсорсинг виступає каталізатором створення глобальних підприємств. Так, понад 100 багатонаціональних технічних гігантів відкрили свої науково-дослідницькі установи, включаючи Samsung, Boeing,

Siemens та Oracle. Експерти зазначають, що створення нових проектів в ІТ-сфері в Україні обійдеться в 5—10 разів дешевше, ніж, наприклад, у США та Західній Європі. Завдяки цьому українські фахівці отримали досвід роботи над інноваційними продуктами та широкі можливості реалізації на західних ринках [5, с. 385—386].

В світовій структурі аутсорсингових ІТ-послуг значне місце займають:

по-перше, інформаційні, телекомунікаційні та комп'ютерні послуги;

по-друге, послуги з наукових розробок та досліджень, інженерно-конструкторські;

по-третє, професійні послуги та консалтинг, а саме, послуги з менеджменту, аудиторські та бухгалтерські послуги, юридичне консультування, маркетингові дослідження та реклама.

За даними 2017 р. обсяг світового експорту інформаційно-комунікаційних послуг становив 527 млрд. дол. США — приблизно 10% загального експорту послуг. За 2007—2017 рр. обсяги торгівлі цими послугами зросли майже вдвічі. Причому, якщо в 2007 р. світовим лідером з експорту цих послуг була Індія, то в 2017 р. вона уступила перше місце Ірландії. Загалом експорт інформаційно-комунікаційних та комп'ютерних послуг країнами ЄС складає 55% усього світового експорту. Укріпилися позиції Китаю як світового лідера, перемістивши країну з 10 позиції в рейтингу провідних експортерів на 5 [6, с. 32].

На жаль, в Україні, незважаючи на збільшення обсягів експорту та імпорту комп'ютерних та інформаційних послуг відповідно на 97% та 77%, показник експорту практично в 6 разів перевищує показник імпорту, що свідчить про досі низький рівень конкурентоздатності на світовому ринку ІКТ (інформаційно-комунікаційних технологій) [7, с. 129—130].

Слід зазначити, що сучасні інформаційні технології пройшли довгий шлях свого розвитку. Інтернет, як різновид інформаційних технологій є основою розвитку в ХХІ столітті інформаційних технологій. На жаль, Україна сьогодні займає низькі позиції у світових рейтингах стосовно показників, які впливають на процес актуалізації розвитку інформаційної економіки, хоча має великий потенціал.

В рейтингу з розвитку Інтернету Україна за 2021 р. за версією Freedom House, посідає 62 місце і в 1,3—1,6 разів відстає від десятки країн з розвитку Інтернету [8].

Динамічно розвивається і світовий ринок послуг із наукових розробок та досліджень, 92% світового експорту цих послуг припадає на розвинені країни, зокрема Німеччину, Францію, Нідерланди та США — 25%, Японію — 5% світового експорту. Найбільш швидко розвивається експорт таких послуг із країн, що розвиваються: порівняно з 2012 р. у 2016 р. експорт зріс майже в 1,5 рази (1,37 рази), тоді як перехідні економіки, в т.ч. країни СНД скоротили експорт цих послуг майже на третину [6, с. 33].

Слід відмітити, що за останні три роки по всіх країнах світу витрати на дослідження та наукові розробки зросли на 5,2%, що значно перевищувало темпи зростання світового ВВП [9].

Досліджуючи ІТ-сектор, потрібно відмітити його ключову роль в інноватизації економіки. Інноваційні продукти ІТ-сфери розробляються у формі стартапів. Понад 60% стартапів стосуються інформаційних технологій.

Розробка та впровадження проектів стартапів дає поштовх для формування та розвитку інноваційного бізнесу, що, в кінцевому підсумку, стимулює розвиток інноваційної економіки. Дослідження засвідчують, що Україна сьогодні суттєво відстає від європейських країн в цьому напрямі, незважаючи на тенденцію зростання у період 2010—2019 рр. частки інноваційно активних підприємств у загальній чисельності промислових підприємств. Зростання за цей період цієї частки з 11,5% до 13,8%, тобто на 2,3 п.п. формально відображає позитивну тенденцію [10]. Проте, порівняно з країнами ЄС, де частка інноваційних підприємств вище 50%, таке зростання в Україні не можна вважати позитивним. Крім того, повільної сталої тенденції зростання не спостерігається. Це пояснюється передусім застарілістю техніки та технологій, відсутністю "дешевих" джерел фінансування проектів розвитку, недостатньою державною підтримкою, відсутністю суттєвих податкових стимулів щодо здійснення наукових пошуків, упровадження нових видів продукції та ресурсозаощаджуючих технологій. Інноваційними стають лише великі промислові підприємства, які володіють достатнім фінансуванням для впровадження результатів НДКР в операційну діяльність.

Дослідження засвідчують значне відставання України у формуванні та розвитку інноваційної інституційної архітектури, а саме: наукових парків, технологічних парків, створення нової інноваційної галузі FinTech, інноваційних кластерів.

В європейських країнах задля інноваційного розвитку економіки все більше акцентується увага на впровадженні інноваційно-державно-приватного партнерства (ІДПП). У європейських країнах застосування ІДПП використовується найчастіше в тих галузях, де держава та бізнес, маючи взаємні інтереси, не в змозі діяти окремо один від одного. ІДПП є основою для консолідації зусилля держави, промислових підприємств та наукових організацій, які здатні генерувати передові технології, сприяти розвитку високотехнологічного експорту. На жаль, в Україні впровадження механізмів інтеграції науки та бізнесу в межах ІДПП майже не реалізується.

Дослідження свідчать, що зусилля Мінекономрозвитку недостатньо спрямовані на підтримку наукових досліджень та розробок і на цій основі створення та розвитку високотехнологічного експорту. Витрати на наукові дослідження та розробки в цій сфері складали в 2019 р. менше 0,5% ВВП, що менше в 4 рази ніж в Чехії, 3,3 рази — ніж в Угорщині та майже в 3 рази нижче ніж у Польщі. Стосовно обсягів високотехнологічного експорту, то він складає трохи більше 1 млрд. дол. США (1250 млрд. дол. США). В той же час в Польщі цей показник більше як в 16 разів, в Чехії — більше як в 30 разів і майже в 15 разів більше в Угорщині [11].

За результатами соціального опитування в Україні "Цифрова грамотність населення України" співвідношення затребуваності компетентностей роботодавцями

Таблиця 1. SWOT-аналіз вітчизняного ІТ-ринку

Сильні сторони (Strong, S) Висока оплата праці Кваліфіковані кадри Гнучкий графік роботи Приток молоді Створення додаткових робочих місць Привабливість професії Кластери та асоціації Гнучкий до змін ринок послуг Освоєння міжнародного ринку послуг Надходження валюти Міжнародний престиж країни	Слабкі сторони (Weak, W) Нестабільна економіка та політична ситуація в державі Слабке та мінливе законодавче забезпечення Недостатній рівень інвестицій Недостатній рівень інновацій Висока залежність від іноземного ринку капіталів Недостатньо розвинута інфраструктура Невідповідність підготовки ІТ-фахівців ВУЗами до вимог роботодавців Неефективна система оподаткування
Можливості (Possibility, Opportunity, O) ЄС інтеграція Розвиток внутрішнього ринку послуг Доступ до світових інноваційних технологій Зростання вільного доступу до Інтернету	Загрози (Threat, T) Зростання податкового тиску Відтік кадрів Відсутність механізму державної підтримки комп'ютеризації Недостатній рівень фінансування наукових інноваційних розробок, досліджень Недорозвинена архітектура інноваційних інститутів Недостатній розвиток інноваційних стартапів

Джерело: розроблено автором на основі [10, 16, 17].

становить 50% — професійні та 50% — надпрофесійні. Серед надпрофесійних компетентностей, які найбільше цінують роботодавці на першому місці — 31,8% — цифрові компетентності, до яких відносяться здатність застосовувати такі цифрові навички як знання та ставлення впевнено критично та відповідально.

Друге місце займає STEM-компетентність (28,2%) і грамотність (28,2%). До STEM-компетентності відносять здатність і бажання застосовувати знання та методології, логічно-математичне мислення для вирішення проблем у повсякденному житті, пояснення природи світу з метою задовольнити людські потреби. Передбачає розуміння змін, спричинених діяльністю людини та її особисту відповідальність за наслідки таких змін [12].

Грамотність, яка також займає друге місце в оцінці роботодавця — це здатність розрізняти, розуміти, висловлювати, створювати й інтегрувати поняття, почуття, факти та думки усно та письмово (без граматичних помилок) за допомогою візуальних, звукових і цифрових матеріалів у різних дисциплінах і контекстах.

Друге та третє місця в рейтингу значущості для працівника займають наступні компетентності:

— громадянські 45,5% — здатність діяти як відповідальний громадянин та повною мірою брати участь у соціальному житті;

— соціальні, особисті, навчальні (39,1%) — здатність усвідомлювати внутрішні стани, ефективно управляти часом та інформацією, конструктивно працювати з іншими людьми, залишатися стійкими та керувати власним навчанням і кар'єрою [12].

На вітчизняному ринку ІТ-послуг спостерігається суперечлива ситуація. З одного боку, щорічно зростає дефіцит висококваліфікованих кадрів, спостерігається стабільне зростання заробітної плати, з другого боку — зростання існування надлишку фахівців із недостатнім рівнем кваліфікації, внаслідок чого посилюється конкуренція між компаніями за кваліфіковані людські ресурси. Експерти зазначають, що, на жаль, ІТ-галузь часто отримує фахівців, які не повною мірою відповідають вимогам ІТ-сфери. Студенти ІТ-сфери в Україні от-

римують лише 60—70% необхідних знань, тоді як за кордоном — близько 90%. Це означає, що система освіти у сфері інформаційних технологій відчутно відстає від потреб ринкової економіки країн світу [5, с. 386].

ІТ-сфера характеризується високим рівнем доходів спеціалістів, її сталою тенденцією зростання порівняно з доходами в інших сферах економічної діяльності, що стимулює приплив молоді в цю сферу, робить ІТ-сферу престижним місцем зайнятості. Так, у грудні 2020 р. більше ніж 50% українських розробників отримали після сплати податків заробітну плату вищу за 3500 дол. США. Причому, якщо у доларовому еквіваленті тенденція до зростання заробітної плати не простежується, то в ІТ-секторі вона мала місце. У грудні 2020 р. медіанний розмір заробітної плати за порівняльними доходами розробників в Україні варіював від 800 дол. США (Junior SE) до 5300 дол. США (System Architect) порівняно з оплатою в 2011 р. 600 дол. США та 3000 дол. США, тобто зріс відповідно в 1,3 рази та майже вдвічі (1,8 рази) [3, с. 47].

Важливим аспектом функціонування ІТ-галузі є процес оподаткування ІТ-компаній і суб'єктів господарювання даної галузі. Вибір системи оподаткування є особливо актуальним для ІТ-бізнесу України. Можливість здійснювати діяльність як ФОП і сплачувати єдиний податок — це важлива умова розвитку вітчизняної ІТ-галузі, забезпечення конкурентоспроможності ІТ-фахівців.

Протягом 2017—2020 рр. відбулося зростання обсягів сплачених податків ФОП з числа ІТ-фахівців більше як вдвічі (2,1 рази). У розрахунку на одного ІТ-фахівця величина податків зросла в 2020 р. порівняно з 2017 р. майже на 40% (майже в 1,5 рази (1,36 рази)) [13].

Разом з тим, слід відмітити, що значна частина створеного прибутку економічних агентів ІТ-сфери перебуває у сірій зоні. Цьому сприяє надмірна фізична складова у структурі юридично-правових форм господарювання, які домінують в ІТ-сфері. Майже усі операції здійснюються у вигляді перерахування грошових коштів за аутсорсинг послуг на приватні розрахункові рахунки

певних осіб або рахунки ФОПів, які вважаються працівниками підприємств ІТ-сфери, але офіційного статусу штатного працівника не набувають і не входять у статистичну звітність з праці. Частка аутсорсингу, що не обліковується повною мірою, сягає близько 80% [3, с. 50]. Відтак офіційна статистика не розкриває сповна реального стану справ. Це затрудняє доступ до зацікавлених осіб до повної та якісної офіційної інформації. Тому актуалізується питання підвищення інформаційної підтримки розвитку вітчизняної ІТ-сфери.

До найсистемніших вад розвитку бізнесу в ІТ-сфері відносимо надмірну зарегульованість всіх дозвільних і ліцензійних процедур, високі організаційні часові та фінансові витрати при погоджувальних процедурах.

Втім зауважимо, що за індексом простоти ведення бізнесу (інтегральної оцінки відкриття нового бізнесу, отримання дозволу на будівництво, реєстрації права власності, одержання позик, захисту прав інвесторів, сплати податків, законодавчого захисту контрактів тощо) у 2020 р. Україна посіла 64-те місце у рейтингу країн Doing Business [14].

Нині світ вступив в еру "цифрової економіки". Україна приєдналася до Програми цифрової Європи. У Програмі Кабміну України, прийнятій у 2020 р. до пріоритетних довгострокових стратегій зараховано цифрову трансформацію пріоритетних галузей та сфер суспільного життя, розвиток е-реєстрів та е-демократії, створення умов для прискореної інформатизації суспільства.

Майбутній конкурентоспроможний бізнес має бути на сто процентів цифровим задля забезпечення швидкості і транспарентності прийняття рішень. Україна за темпами та масштабами діджиталізації відстає від сусідніх країн, що може призвести до позбавлення її від перспектив інноваційного розвитку, що, в свою чергу, істотно знизить конкурентоспроможність української економіки на світовому ринку [15].

На жаль, 38% ІТ-фахівців мають мінімальний досвід і займають молодші позиції і лише 14% мають вагомий досвід у сфері. Щороку Україна втрачає 3—4% своїх фахівців через трудову міграцію. Лише 4% українських фахівців можуть працювати у сфері big-data, а 1,3% — з Інтернетом речей [7, с. 132].

Виявлення сильних та позитивних сторін вітчизняного ІТ-ринку подано за результатами SWOT-аналізу в таблиці 1.

ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК У ДАНОМУ НАПРЯМІ

Проведене дослідження виявило:

- необхідність концентрації зусиль на розвиток українського ринку ІТ-аутсорсингу та інноваційних стартапів, приведення їх структури до світової;
- скорочення відставання ІТ-аутсорсингових послуг порівняно з країнами світу;
- законодавчо визначення поняття ІТ-послуги;
- розвиток ІТ-технологій за функціональним принципом замість галузевого;
- збільшення розвитку та впровадження інформаційних технологій та скорочення відставання від про-

відних країн світу в 1,3—1,5 рази, збільшення присутності вітчизняного ІТ-сектору на ринку інжинірингових, консультативних, аудиторських послуг.

Вважаємо, що реалізація цих пропозицій вказує на великі можливості українського ІТ-сектору у якісному відновленні післявоєнної української економіки

Література:

1. Результати національного дослідження ІТ-індустрії. URL: <http://www.itukraine.org.ua/rezultati-natsionalnogo-doslidzhennya-it-industriyi>. (дата звернення 25.01.2024).
2. Ринок праці ІТ-сектору в умовах війни: реалії та перспективи. URL: <http://www.niss.gov.ua/news/komentari-ekspertiv/rynok-pratsi-it-sektoru-v-umovakh-viyny-realiyi-ta-perspektivu>. (дата звернення 25.01.2024).
3. Карий О.І., Гальків Л.І., Цапулич А.Ю. Розвиток ІТ-сфери України: чинники та напрями активізації. Вісник Національного університету "Львівська політехніка". Серія: Проблеми економіки та управління, 2021. — Том 5, № 1. С. 42—55. URL: <https://ena.lpnu.ua/items/e6ff6a0c-fc45-4bc8-b854-85f07c41fea9>. (дата звернення 25.01.2024).
4. 6 отрезвляющих графиков об IT-индустрии Украины URL: <http://www.businessviews.com.ua/ru/tech/id/5-otrezvlyajuschih-grafikov-ob-it-industrial-ukrainy-i-3-obnadenedzhivajuschih-1718/>. (дата звернення 25.01.2024).
5. Тимошенко Н.Ю., Ронський Б.Ю. Проблеми та перспективи розвитку ІТ-індустрії в Україні. Економіка і суспільство. 2018. Вип. 17. С. 384—388. URL: http://www.economyandsociety.in.ua/journals/17_ukr/57.pdf. (дата звернення 25.01.2024).
6. Брензович К.С. Сучасний стан та перспективи розвитку міжнародної торгівлі бізнес-послугами. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Міжнародні економічні відносини та світове господарство. 2019. Вип. 23. Ч. 1. С. 30—33. URL: <http://www.dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/handle/lib/28530>. (дата звернення 25.01.2024).
7. Геворкян А.Ю. Аналіз сучасного стану та тенденції розвитку діджиталізації суспільства в Україні. Бізнес-Інформ. 2021. № 10. С. 128—134. URL: https://www.business-inform.net/export_pdf/business-inform-2021-10_0-pages-128_134.pdf. (дата звернення 25.01.2024).
8. Рейтинг стран по уровню развития электронного правительства. URL: <https://www.nonews.co/directory/lists/countries/e-government>. (дата звернення 25.01.2024).
9. Глобальний інноваційний індекс 2020р. Хто буде фінансувати інновації. Головні висновки. URL: https://www.wipo.int/global_innovation_index/ru/2020/index.html. (дата звернення 25.01.2024).
10. Офіційний сайт Державної служби статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>. (дата звернення 25.01.2024).
11. Офіційний сайт Світового банку. URL: <https://www.data.worldbank.org>. (дата звернення 25.01.2024).
12. Нова парадигма освіти в глобальному світі. Освіта на основі життєвих навичок. URL: <https://www.dl-se.multycourse.com.ua/ua/page/15/53>. (дата звернення 25.01.2024).

13. Віннічук Ю. Скільки податків сплачують українські айтішники. Бізнес-цензор. 25.02.2020. URL: https://www.biz.censor.net/resonance/3176639/skilki_podatkiv_splachuyut_ukrainski_aytishniki. (дата звернення 25.01.2024).

14. Рейтинг країн. Doing Business. Measuring Business Regulations. URL: <https://www.doingbusiness.org>. (дата звернення 25.01.2024).

15. Цифрова економіка: тренди, ризики та соціальні детермінанти. Центр Разумкова. Київ: Заповіт, 2020. 274 с. URL: https://www.razumkov.org.ua/uploads/article/2020_digitalization.pdf. (дата звернення 25.01.2024).

16. Вікулова А.О., Савчук В.В. Перспективи розвитку ринку ІТ-послуг в Україні. Причорноморські економічні студії. 2020. Вип.51. С. 27—32. DOI: <https://www.doi.org/10.32843/bses.51-4>. (дата звернення 25.01.2024).

17. ІТ в Україні: цифри, перспективи та бар'єри. DLF. 25.07.2021. URL: <https://www.dlf.ua/ua/it-v-ukrayini-tsifri-perspektivi-ta-bar-yeri>. (дата звернення 25.01.2024).

References:

1. IT Ukraine (2022), "Results of a National Study of the IT Industry", available at: <http://www.itukraine.org.ua/rezultati-natsionalnogo-doslidzhennya-it-industriyi>. (Accessed 25.01.2024).

2. NISS (2023), "The labor market of the IT sector in the conditions of war: realities and prospects", available at: <http://www.niss.gov.ua/news/komentari-ekspertiv-rynok-pratsi-it-sektoru-v-umovakh-viyny-realiyi-ta-perspektivy>. (Accessed 25.01.2024).

3. Karyj, O.I., Hal'kiv, L.I., Tsapulych, A.Yu. (2021), "Development of the it-sphere of Ukraine: factors and directions of activation ", Visnyk Natsional'noho universytetu "L'vivs'ka politekhnika". Seriya: Problemy ekonomiky ta upravlinnia, vol. 5, no. 1, pp. 42—55, available at: <https://ena.lpnu.ua/items/e6ff6a0c-fc45-4bc8-b854-85f07c41fea9>. (Accessed 25.01.2024).

4. BusinessViews (2017), "6 sobering graphs about the IT industry of Ukraine", available at: <http://www.businessviews.com.ua/ru/tech/id/5-otrezvljajuschih-grafikov-ob-it-industrial-ukrainy-i-3-obnadedezhivajuschih-1718/>. (Accessed 25.01.2024).

5. Tymoshenko, N.Yu. and Rons'kyj, B.Yu. (2018), "Problems and prospects of development of the it industry in Ukraine", Ekonomika i suspil'stvo, vol. 17, pp. 384-388, available at: http://www.economyandsociety.in.ua/journals/17_ukr/57.pdf. (Accessed 25.01.2024).

6. Brenzovych, K.S. (2019), "Current state and prospects for international trade in business services", Naukovyj visnyk Uzhhorods'koho natsional'noho universytetu. Seriya: Mizhnarodni ekonomichni vidnosyny ta svitove hospodarstvo, vol. 23, no. 1, pp. 30—33, available at: <http://www.dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/handle/lib/28530>. (Accessed 25.01.2024).

7. Hevorkian, A.Yu. (2021), "Analyzing the current state and trends in the development of digitalization of society in Ukraine", Biznes-Inform, vol. 10, pp. 128—134, available at: https://www.business-inform.net/export-pdf/business-inform-2021-10_0-pages-128_134.pdf. (Accessed 25.01.2024).

8. UN (2021), "E-Government Development Index", available at: <https://www.nonews.co/directory/lists/countries/e-government>. (Accessed 25.01.2024).

9. WIPO (2021), "Global Innovation Index 2020 Who Will Finance Innovation?", available at: https://www.wipo.int/global_innovation_index/ru/2020/index.html. (Accessed 25.01.2024).

10. State Statistics Service of Ukraine (2024), available at: <http://www.ukrstat.gov.ua>. (Accessed 25.01.2024).

11. World Bank (2024), available at: <https://www.data.worldbank.org>. (Accessed 25.01.2024).

12. Drajdien, H. and Vos, Dz. (2014), "New paradigm of education in the global world. Education based on life skills", available at: <https://www.dlse.multycourse.com.ua/ua/page/15/53>. (Accessed 25.01.2024).

13. Vinnichuk, Yu. (2020), "How many taxes do Ukrainian IT workers pay?", available at: https://www.biz.censor.net/resonance/3176639/skilki_podatkiv_splachuyut_ukrainski_aytishniki. (Accessed 25.01.2024).

14. Doing Business (2024), "Measuring Business Regulations", available at: <https://www.doingbusiness.org>. (Accessed 25.01.2024).

15. Tsentr Razumkova (2020), "Digital economy: trends, risks and social determinants", available at: https://www.razumkov.org.ua/uploads/article/2020_digitalization.pdf. (Accessed 25.01.2024).

16. Vikulova, A.O. and Savchuk, V.V. 2021 (2020), "The perspectives of the it services market development in Ukraine", Prychornomors'ki ekonomichni studii, vol.51, pp. 27—32. DOI: <https://www.doi.org/10.32843/bses.51-4>.

17. DLF (2021), "It in Ukraine: figures, opportunities, and challenges ", available at: <https://www.dlf.ua/ua/it-v-ukrayini-tsifri-perspektivi-ta-bar-yeri>. (Accessed 25.01.2024).

Стаття надійшла до редакції 30.01.2024 р.

<https://nayka.com.ua>

Електронне фахове видання

Ефективна
ЕКОНОМІКА

Виходить 12 разів на рік

Журнал включено до переліку наукових фахових видань України з ЕКОНОМІЧНИХ НАУК (Категорія «Б»)

Спеціальності – 051, 071, 072, 073, 075, 076, 292

e-mail: economy_2008@ukr.net

viber: +38 050 3820663

Д. М. Матрунчик,
к. т. н., докторант кафедри фінансів, банківської справи та страхування,
Луцький національний технічний університет
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-8173-2582>

DOI: 10.32702/2306-6814.2024.4.114

ФІНАНСУВАННЯ ДОСЛІДЖЕНЬ І РОЗРОБОК В ТНК ІНФОРМАЦІЙНО- ЦИФРОВОГО СПРЯМУВАННЯ: ПЕРСПЕКТИВИ ІМПЛЕМЕНТАЦІЇ ПЕРЕДОВОЇ ПРАКТИКИ В ІННОВАЦІЙНУ ТРАНСФОРМАЦІЮ ЕКОНОМІКИ РЕГІОНІВ УКРАЇНИ

D. Matrunchyk,
PhD in Technical Sciences, Doctoral candidate of the Department of Finance,
Banking and Insurance, Lutsk National Technical University

FINANCING RESEARCH AND DEVELOPMENT IN TRANSNATIONAL INFORMATION AND
DIGITAL CORPORATIONS: PROSPECTS FOR IMPLEMENTING BEST PRACTICES IN THE
INNOVATIVE TRANSFORMATION OF THE ECONOMY OF UKRAINE'S REGIONS

Встановлено, що ТНК інформаційно-цифрового спрямування стають інноваційним ядром розвитку світової економіки, оскільки прямо та опосередковано впливають на технологічний розвиток переважної більшості національних господарств через цифрову трансформацію публічного та підприємницького секторів, а також через формування багатокомпонентного ІТ-сектору. Обґрунтовано, що в секторі провідних ТНК найбільшим динамізмом у фінансуванні досліджень та розробок відзначаються ТНК інформаційно-цифрового спрямування (Alphabet, Meta Platforms, PayPal, Snap, eBay, Twitter (X)), що забезпечує перманентне зростання ІТ-сектору як у глобальному масштабі, так і в окремих країнах. Виявлено, що в останні роки домінування американських ТНК інформаційно-цифрового спрямування в глобальному масштабі вже не є абсолютним як у попередні періоди у зв'язку з нарощенням обсягів фінансування інноваційної діяльності в індійських та китайських ТНК даного профілю. Доведено, що досвід фінансування досліджень та розробок в секторі ТНК інформаційно-цифрового спрямування має бути імплементований у вітчизняну практику, оскільки Україна вже має значні здобутки у сфері ІТ-технологій

і зможе органічно влитися в глобальну інтернет-орбіту і сформувати новий полюс соціально-економічного піднесення країни, що особливо важливо в умовах воєнного часу та повоєнного відновлення національної економіки. Встановлено, що формування сучасного вітчизняного сектору інформаційно-телекомунікаційних технологій стане можливим за умови масового впровадження в діяльність вітчизняних ІТ-компаній технологій штучного інтелекту, інтернету речей, хмарних технологій, блокчейну, прийомів цифрової трансформації бізнесу, технологій забезпечення безпеки інформації. Обґрунтовано, що важливого значення набуває кооперація вітчизняних інтернет-компаній з підрозділами провідних ТНК інформаційно-цифрового спрямування щодо фінансування досліджень та розробок, що дасть змогу створювати конкурентоспроможні на світовому ринку вітчизняні ІТ-продукти. Доведено, що найбільш привабливими в плані залучення іноземних інвестицій та кооперації з підрозділами провідних ТНК інформаційно-цифрового спрямування щодо фінансування досліджень та розробок є Львів, Київ та Харків, де ІТ-кластери виступають ядром інноваційної трансформації економіки регіонів України.

It is established that information and digital TNCs are becoming the innovative core of the world economy. They directly and indirectly influence the technological development of the vast majority of national economies through the digital transformation of the public and business sectors, as well as through the formation of a multicomponent IT sector. It is substantiated that in the sector of leading TNCs, the greatest dynamism in financing research and development is observed in information and digital TNCs (Alphabet, Meta Platforms, PayPal, Snap, eBay, Twitter (X)), which ensures the permanent growth of the IT sector both globally and in individual countries. It has been found that in recent years, the dominance of American information and digital TNCs on a global scale is no longer absolute as in previous periods due to the increase in the volume of financing of innovation activities in Indian and Chinese TNCs of this profile. It is proved that the experience of financing research and development in the sector of information and digital TNCs should be implemented in domestic practice, since Ukraine already has significant achievements in the field of IT technologies and will be able to organically join the global Internet orbit and form a new pole of the country's socio-economic recovery, which is especially important in wartime and post-war recovery of the national economy. It is established that the formation of a modern domestic sector of information and telecommunication technologies will be possible provided that artificial intelligence technologies, the Internet of Things, cloud technologies, blockchain, digital business transformation techniques, and information security technologies are massively introduced into the activities of domestic IT companies. It is substantiated that cooperation of domestic Internet companies with the divisions of leading information and digital TNCs in financing research and development is becoming increasingly important, which will allow creating domestic IT products that are competitive in the world market. It is proved that the most attractive cities in terms of attracting foreign investment and cooperation with the divisions of leading information and digital TNCs in financing research and development are Lviv, Kyiv and Kharkiv, where IT clusters are the core of the innovative transformation of the economy of Ukraine's regions.

Key words: financing, research, development, IT industry, innovative transformation, regional economy, growth poles.

Ключові слова: фінансування, дослідження, розробки, ІТ-індустрія, інноваційна трансформація, економіка регіонів, полюси росту.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

В останні роки у глобальному ландшафті функціонування транснаціональних компаній (ТНК) викристалізовується тенденція до прискореного зрос-

тання рівня капіталізації тих компаній, котрі зорієнтовані на виробництво інформаційно-цифрових технологій. Тобто ТНК інформаційно-цифрового спрямування стають інноваційним ядром розвитку світової економіки, оскільки прямо та опосередковано впливають на технологічний розвиток переважної більшості національних господарств. Прикметною

рисом функціонування такого роду ТНК є перманентне збільшення фінансування на дослідження та розробки, що дає їм можливість прискореними темпами оновлювати інформаційно-цифрові технології і тим самим підвищувати капіталізацію свого бізнесу в цілому. Якщо у попередні десятиліття гегемонія американських ТНК інформаційно-цифрового спрямування була абсолютною, то в сучасних умовах китайські та індійські ТНК також активізувалися в частині продукування інноваційних продуктів завдяки нарощенню фінансових впливів в розбудову інноваційної інфраструктури та підвищенню мотивації інженерно-технічних кадрів. Це у свою чергу загострює конкуренцію у планетарному масштабі та сприяє прискоренню процесів створення інформаційно-цифрових технологій нового покоління. Характерною рисою функціонування ТНК інформаційно-цифрового спрямування виступає поглинання ними великої кількості незалежних компаній, що дає їм можливість підвищувати рівень дифузії інновацій та залучати до інноваційного процесу все більшу кількість країн. З огляду на це сьогодні визріла необхідність залучення в орбіту функціонування ТНК інформаційно-цифрового спрямування регіонів України, де вже сформувалися потужні осередки ІТ-індустрії (генератори інноваційної трансформації регіональних господарських комплексів в Україні) і є всі передумови для інтеграції з підрозділами світових гігантів, які продукують інформаційно-технологічні новації. Тому потребують поглиблення дослідження основних трендів та специфіки фінансування досліджень та розробок в ТНК інформаційно-цифрового спрямування через призму імплементації передового досвіду у практику інноваційної трансформації економіки регіонів України.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Виходячи з посилення вагомості інформації як ключового фактору виробництва в останнє десятиліття та зміцнення ролі ТНК інформаційно-цифрового спрямування в глобальному продукуванні інновацій, активізувалися дослідження стосовно виявлення сучасних форм та методів фінансування досліджень та розробок в даному сегменті ТНК, а також їх поведінки щодо підвищення рівня експансії на світові інноваційні процеси. Л. Побоченко акцентує увагу на тому, що ТНК є головним суб'єктом глобального потоку інвестицій в інновації, так як володіють потужною можливістю акумулювання фінансових ресурсів для впровадження інновацій [1]. Тому в нинішніх умовах лівові частка інноваційних продуктів створюється в секторі ТНК, що робить їх основним актором глобального ринку процесних та продуктових інновацій.

Водночас необхідно зазначати, що в останні десятиліття ключові ТНК крім країни базування почали активно використовувати політику експансії у приймаючі країни. На початку ХХІ століття деякі американські ТНК почали створювати свої дослідницькі підрозділи в Європі і окремих країнах Азії, керуючись прагматичними мотивами об'єднання розробки, виробництва і реалізації товарів в одному місці. Подібні регіональні

відмінності обумовлюють існування декількох шляхів інтернаціоналізації інноваційної діяльності ТНК шляхом створення закордонних НДДКР-лабораторій [3]. Таким чином американські ТНК розширюють географію свого впливу та формують передумови для поглинання незалежних компаній у різних частинах світу, що сприяє розширенню специфікацій досліджень та розробок у відповідності до запитів приймаючих країн та забезпечує підвищення рівня їх капіталізації.

О. Смагло виокремлює прикметну рису поведінки ТНК інформаційно-цифрового спрямування в частині поглинання та злиття. На думку вченого, характерною ознакою купівлі ТНК підприємств, які готуються до виходу на ринок з інноваційним продуктом або технологією, є те, що фінансування всіх витрат на наукові розробки забезпечила компанія, що поглинається, а ТНК використовує свої ресурси лише для кінцевої стадії комерціалізації нововведення — організації масового виробництва. У даному випадку ТНК формально не здійснюють вкладень безпосередньо в науково-дослідні розробки, оскільки сума, витрачена на придбання сторонньої компанії, враховується у статистиці злиттів та поглинань і жодним чином не відбивається у витратах корпорації на науково-дослідні та дослідно-конструкторські роботи (НДДКР). Подібний спосіб придбання нових технологій та продуктів є найбільш поширеним у сфері виробництва програмного забезпечення, електронних засобів зв'язку, а також обробки інформації [2]. Завдяки таким прийомам поглинання незалежних інноваційно орієнтованих підприємств ТНК інформаційно-цифрового спрямування збільшує географію своєї присутності, знижує трансакційні витрати та розширює спектр досліджень і розробок, а також портфель інноваційних продуктів. Це також є одним з основних чинників зростання можливостей фінансувати капіталомісткі дослідження, спрямовані на розробку інноваційних технологій нового покоління. Нарощення обсягів фінансування досліджень та розробок в секторі ТНК інформаційно-цифрового спрямування створює додаткові умови для дифузії інновацій у регіони окремих країн, зокрема й України, а це у свою чергу прискорює процеси інноваційної трансформації територіальних утворень нашої країни.

ЦІЛІ СТАТТІ

Метою статті є аналіз форм та методів, а також основних трендів фінансування досліджень та розробок у секторі ТНК інформаційно-цифрового спрямування на предмет імплементації передового досвіду фінансово-інвестиційного забезпечення інновацій в названих компаніях у практику інноваційної трансформації економіки регіонів України.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Глобальна економіка, особливо локомотив її розвитку (економіка високорозвинених країн) перейшла у нову фазу піднесення завдяки прискореному впровадженню сучасних технологій. Майже всі сфери зазнали змін завдяки застосуванню інформаційно-цифрових

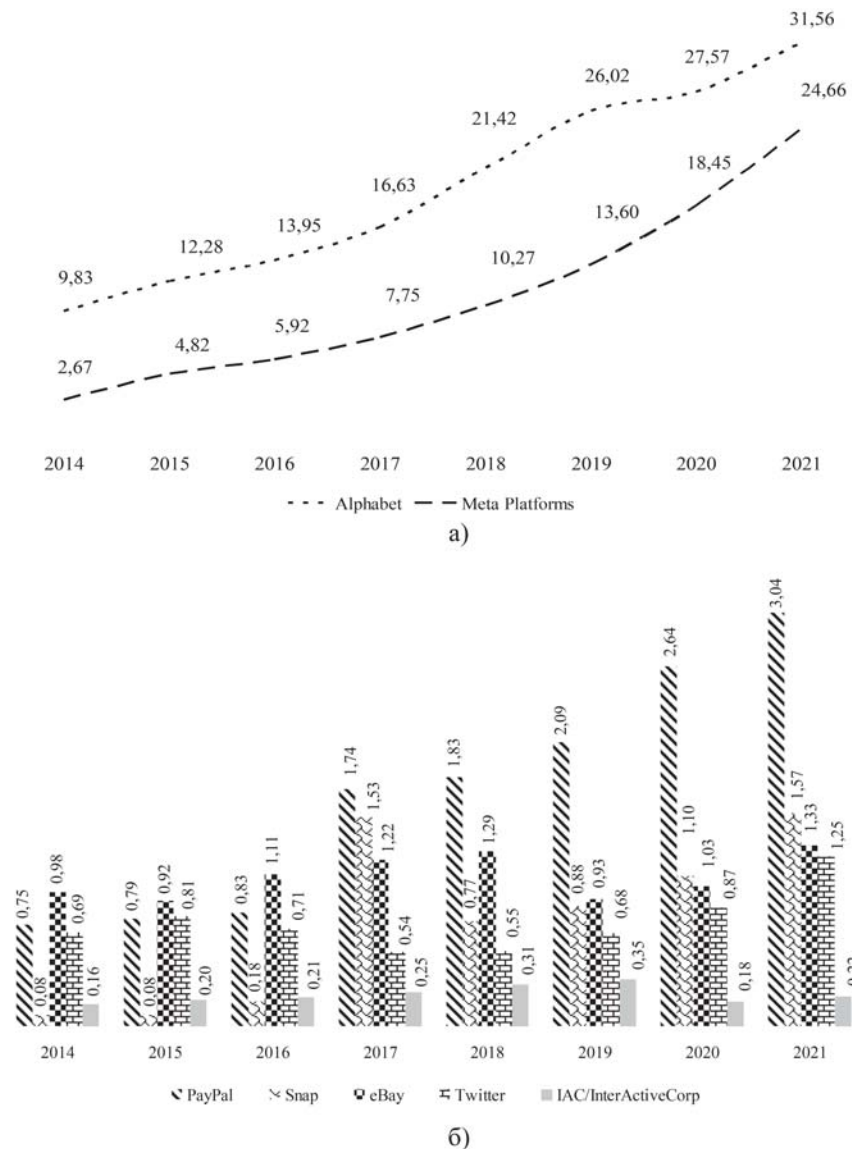

Рис. 1. Витрати на дослідження та розробки найбільших інтернет-компаній з 2014 по 2021 рік, млрд дол.

Джерело: фінансова звітність компаній.

технологій, що дало можливість зменшити часові та транзакційні витрати і забезпечити вищий рівень розширеного відтворення наявного ресурсно-виробничого потенціалу. Особливо в останні роки спостерігаються різноманітні новаторські інформаційно-цифрові та технологічні тенденції, починаючи від постійного прогресу існуючих технологій, таких як Інтернет речей і хмарних обчислень, до передових розробок у таких галузях, як штучний інтелект (ШІ), квантові обчислення та біотехнології.

За період 2014—2021 років відбулися значні зрушення у сфері продукування інформаційно-цифрових технологій. Даний проміжок характеризується такими трендами:

1) Хмарні технології. Розповсюдження хмарних обчислень. Розвиток інфраструктури як сервісу (IaaS), платформи як сервісу (PaaS) та програмного забезпечення як сервісу (SaaS).

2) Інтернет речей (IoT). Збільшення числа підключених пристроїв та розвиток екосистем IoT. Застосування

у різних галузях, включаючи охорону здоров'я, виробництво, транспорт та "розумне" місто.

3) Штучний інтелект (ШІ) та машинне навчання (МН). Розвиток методів машинного навчання та глибокого навчання. Застосування ШІ в автоматизації бізнес-процесів, аналітиці даних та створенні інтелектуальних продуктів.

4) Блокчейн. Посилення інтересу до технології блокчейн за межами криптовалют, включаючи застосування у фінансах, логістиці та управлінні ланцюгами постачання.

5) Безпека інформації. Збільшення загроз кібербезпеці та розвиток засобів захисту. Зростання уваги до приватності даних та дотримання нормативних вимог (наприклад, GDPR).

6) Мобільні технології. Розвиток мобільних додатків та збільшення мобільного трафіку. Впровадження технології 5G та розвиток смартфонів з розширеними функціоналами.

7) Розробка програмного забезпечення. Зростання популярності DevOps та принципів безперервної інтег-

рації та доставки (CI/CD). Розвиток відкритого програмного забезпечення та використання відкритих стандартів.

8) Цифрова трансформація бізнесу. Зміщення фокусу на цифрові стратегії для покращення бізнес-процесів та взаємодії з клієнтами.

9) Тенденції веб-розробки. Зростання популярності сучасних фреймворків та бібліотек, таких як React, Angular та Vue.js. Перехід до розробки мобільних програм з використанням фреймворків React Native і Flutter.

Перераховані тренди демонструють швидкий розвиток технологій та їх вплив на різні аспекти бізнесу, способу життя та суспільства загалом. Передумовою такого масштабного зростання кількості нових інформаційно-цифрових технологій стали значні витрати на дослідження [7]. Дослідження та розробки (НДДКР) стосуються діяльності, якою займаються організації, включно з підприємствами та урядами, для інноваційних процесів, послуг або продуктів. Нарощення обсягів фінансування досліджень і розробок, як правило, означає збільшення продукування інновацій. Підтвердженням такого припущення є те, що 2022 рік став найбільш вдалим роком в частині продукування інформаційно-цифрових технологій, оскільки, згідно зі звітом Організації Об'єднаних Націй (ООН), глобальна кількість патентних заявок зросла до понад 278 000, що є більшою кількістю, ніж у будь-який попередній рік.

За даними Національної наукової ради США, світові публічні витрати (витрати публічного сектора) на дослідження та розробки у 2000 році становили близько 726 млрд дол. США, але в 2019 році ця вартість зросла втричі до приблизно 2,4 трлн дол. США. Хоча США лідирували за обсягами світових витрат на дослідження та розробки протягом багатьох десятиліть, в останні роки ця перевага все більше зменшується. Наприклад, частка США у світових витратах на дослідження та розробки становила 37,1% у 2000 році, 29,0% — у 2010 році та 27,3% — у 2019 році. Це є свідченням того, що інші країни також активізували свої зусилля в напрямі фінансування досліджень та розробок. Такими країнами виступають країни зі швидкозростаючими економіками (Китай, Індія) та країни, які вже декілька десятиліть демонструють пріоритетність інноваційного оновлення базових ланок національного господарства (Південна Корея).

Подібна динаміка спостерігається і в приватному секторі продукування досліджень та розробок. Два десятиліття тому не було жодної компанії за межами США та ЄС, яка конкурувала б з ними за величиною витрат на дослідження та розробки. Але в останнє десятиліття все більше компаній з Азії (зокрема Індії та Китаю) спрямовують значну частину своїх доходів на фінансування інновацій [4].

У той же час спостерігається перманентне зростання витрат на дослідження та розробки у секторі ТНК інформаційно-цифрового спрямування (рис. 1а, 1б). Зокрема, в цілому висхідний тренд у динаміці фінансування НДДКР має місце у компанії Alphabet [5]. Витрати на дослідження і розробки Alphabet у 2014 році становили 9,83 млрд дол., у 2015 році — 12,28 млрд дол., у 2016 році — 13,95 млрд дол., у 2017 році — 16,63 млрд

дол., у 2018 році — 21,42 млрд дол., у 2019 році — 26,02 млрд дол., у 2020 році — 27,57 млрд дол., у 2021 році — 31,56 млрд дол. Витрати на дослідження і розробки в Alphabet у 2021 році порівняно з 2014 зросли на 21,73 млрд дол. або у 3,21 рази. Компанія Alphabet, яка є материнською компанією Google, вважається лідером зі зростання інвестицій в інновації протягом останніх років, навіть випереджаючи Meta Platforms. Alphabet має різноманітні підрозділи, які займаються різними напрямками технологій, включаючи пошукову систему Google, хмарні послуги, штучний інтелект, автомобільну технологію, медичні технології та багато інших. Це дозволяє компанії інвестувати в широкий спектр інноваційних проєктів і розвивати нові технології в різних галузях. Alphabet має репутацію компанії, яка вкладає великі суми в довгостроковий розвиток технологій. Це означає, що компанія може дозволити собі інвестувати в дослідження та розробки, які можуть не приносити прибутку в найближчому майбутньому, але матимуть велике значення в майбутньому.

Meta Platforms, раніше відома як Facebook, — американська багатонаціональна технологічна компанія, заснована в 2004 році. Володіє різними платформами та сервісами соціальних мереж, такими як Facebook, Instagram, WhatsApp, Messenger і Meta Quest. Вона також зацікавлена у штучному інтелекті, віртуальній реальності, доповненій реальності, хмарних обчисленнях та інших галузях. Витрати на дослідження і розробки Meta Platforms у 2014 році становили 2,67 млрд дол., у 2015 році — 4,82 млрд дол., у 2016 році — 5,92 млрд дол., у 2017 році — 7,75 млрд дол., у 2018 році — 10,27 млрд дол., у 2019 році — 13,60 млрд дол., у 2020 році — 18,45 млрд дол., у 2021 році — 24,66 млрд дол. Витрати на дослідження і розробки Meta Platforms у 2021 році порівняно з 2014 зросли на 21,99 млрд дол. або у 9,23 рази. У 2022 році Meta Platforms витратила близько 9,8 млрд дол. на дослідження та розробки, що на 38,67% більше, ніж у 2021 році.

Також, збільшують свої витрати на НДДКР такі компанії як PayPal, Snap, eBay, Twitter (X). Витрати на дослідження і розробки PayPal у 2014 році становили 0,75 млрд дол., у 2015 році — 0,79 млрд дол., у 2016 році — 0,83 млрд дол., у 2017 році — 1,74 млрд дол., у 2018 році — 1,83 млрд дол., у 2019 році — 2,09 млрд дол., у 2020 році — 2,64 млрд дол., у 2021 році — 3,04 млрд дол. Витрати на дослідження і розробки PayPal у 2021 році порівняно з 2014 зросли на 2,29 млрд дол. або у 4,05 рази.

Сума фінансування досліджень і розробок Snap у 2014 році становила 0,8 млрд дол., у 2015 році — 0,8 млрд дол., у 2016 році — 0,18 млрд дол., у 2017 році — 1,53 млрд дол., у 2018 році — 0,77 млрд дол., у 2019 році — 0,88 млрд дол., у 2020 році — 1,10 млрд дол., у 2021 році — 1,57 млрд дол. Сума фінансування досліджень і розробок Snap у 2021 році порівняно з 2014 зросла на 0,77 млрд дол. або у 1,96 рази. Snap активно впроваджує нові функції, такі як розширена реальність (AR), підписки на контент та інтерактивні елементи, що робить платформу більш привабливою для користувачів. Компанія спрямовує зусилля на створення привабливого середовища для контент-творців шля-

хом запуску програм партнерства, фінансових заохочень та спеціальних інструментів для створення контенту.

Фінансове забезпечення досліджень і розробок в eBay у 2014 році становило 0,98 млрд дол., у 2015 році — 0,92 млрд дол., у 2016 році — 1,11 млрд дол., у 2017 році — 1,22 млрд дол., у 2018 році — 1,29 млрд дол., у 2019 році — 0,93 млрд дол., у 2020 році — 1,03 млрд дол., у 2021 році — 1,33 млрд дол. У 2021 році порівняно з 2014 витрати на дослідження і розробки в eBay зросли на 0,35 млрд дол. або у 1,35 рази. eBay як платформа електронної комерції та PayPal як платіжна система зазвичай використовують готові мікросхеми та технології для забезпечення своїх платіжних сервісів та інфраструктури. Тому ці компанії менше інвестують в розробку інновацій, а купують готові рішення.

Фінансування видатків на дослідження і розробки в компанії Twitter у 2014 році становили 0,69 млрд дол., у 2015 році — 0,81 млрд дол., у 2016 році — 0,71 млрд дол., у 2017 році — 0,54 млрд дол., у 2018 році — 0,55 млрд дол., у 2019 році — 0,68 млрд дол., у 2020 році — 0,87 млрд дол., у 2021 році — 1,25 млрд дол. Витрати на дослідження і розробки Twitter у 2021 році порівняно з 2014 зросли на 0,56 млрд дол. або у 1,81 рази. Twitter після ребрендингу свого продукту в "X" продовжує створювати новий інноваційний потенціал. Twitter активно впроваджує нові функції, такі як "Spaces" для аудіотрансляцій, довші твіти, платформу підписок та заохочення для контент-творців.

Витрати на дослідження і розробки IAC/InterActiveCorp у 2014 році становили 0,16 млрд дол., у 2015 році — 0,20 млрд дол., у 2016 році — 0,21 млрд дол., у 2017 році — 0,25 млрд дол., у 2018 році — 0,31 млрд дол., у 2019 році — 0,35 млрд дол., у 2020 році — 0,18 млрд дол., у 2021 році — 0,22 млрд дол.

За період що досліджується, найбільше зростання обсягів фінансування досліджень і розробок відбувається в сфері електронних платежів (в 4 рази). НДДКР часто можуть бути однією з основних статей фінансування в секторі ТНК інформаційно-цифрового спрямування. Дослідження та розробки включають діяльність, спрямовану на інновації, розробку нових продуктів, удосконалення існуючих і розвиток нових технологічних можливостей. Незважаючи на те, що дослідження та розробки мають вирішальне значення для того, щоб компанії залишалися конкурентоспроможними та адаптувалися до мінливих вимог ринку, вони можуть потребувати значних фінансових ресурсів. Зростання вартості розробок відбувається через підвищення оплати праці інженерно-технічних кадрів та вартості програмного забезпечення.

У структурі загальних витрат на дослідження та розробки у 2022 фінансовому році в США прямі витрати становили 77 %, а непрямі — 23 %. Найбільшу частку прямих витрат складали заробітна плата та додаткові виплати, виплачені співробітникам науково-дослідних та дослідно-конструкторських лабораторій. Інші прямі витрати включали подорожі, навчання, відзиви, плату за користування комп'ютером та програмами (некапіталізоване програмне забезпечення та капіталізоване), матеріали та послуги, такі як консультації. Серед непрямих

витрат були придбання обладнання та адміністративні витрати [6].

Незважаючи на високі витрати, компанії часто розглядають НДДКР як інвестицію, яка може принести довгострокову вигоду. Успішні науково-дослідні розробки можуть призвести до створення інноваційних продуктів або технологій, підвищення конкурентоспроможності, розширення частки ринку та підвищення прибутковості. Однак для компаній вкрай важливо ретельно керувати своїми бюджетами та ресурсами на дослідження та розробки, щоб досягти балансу між інноваціями та економічною ефективністю.

Інтернет-компанії постійно шукають можливості для розширення своєї діяльності на нових ринках. Фінансування досліджень і розробок допомагає створювати продукти та послуги, які враховують потреби місцевих споживачів і впроваджуються в нових регіонах. Компанії розуміють, що швидкий темп технологічного розвитку вимагає постійного пошуку нових рішень та інновацій. Фінансування досліджень і розробок допомагає забезпечити компаніям доступ до передових технологій та методик. Загалом, фінансування досліджень і розробок у найбільших інтернет-компаніях США є стратегічно важливим для забезпечення їхнього успіху, конкурентоспроможності та здатності задовольняти зростаючі потреби користувачів.

Досвід фінансування досліджень та розробок в секторі ТНК інформаційно-цифрового спрямування має бути імplementований у вітчизняну практику, оскільки Україна вже має значні здобутки у сфері ІТ-технологій і зможе органічно влитися в глобальну інтернет-орбіту і сформувати новий полюс соціально-економічного піднесення країни, що особливо важливо в умовах воєнного часу та повоєнного відновлення національної економіки. Держава й надалі має удосконалювати інституціональне середовище ведення ІТ-бізнесу як для вітчизняних інтернет-компаній, так і для іноземних ТНК інформаційно-цифрового спрямування.

Позитивним моментом подальшої розбудови вітчизняного ІТ-сектору є суттєве зростання в останні роки доданої вартості, котра в ньому створюється, і відповідно підвищення її питомої ваги у ВВП країни. Значною мірою таких результатів було досягнуто завдяки наявності потужної вітчизняної школи підготовки програмістів, а також завдяки вдалій комунікації українського ІТ-сектору з провідними світовими ТНК інформаційно-цифрового спрямування. Позитивний досвід цифрової трансформації системи надання адміністративних послуг та окремих галузей, зокрема лісового господарства, де відбулася цифровізація системи контролю за рухом лісопродукції, підвищує привабливість вітчизняного ІТ-сектору для іноземних інвесторів.

Також підвищення привабливості вітчизняного ІТ-сектору для іноземних ТНК інформаційно-цифрового спрямування потребує інституціоналізації системи податкових, кредитних та інших пільг. Важливого значення набуває кооперація вітчизняних інтернет-компаній з підрозділами провідних ТНК інформаційно-цифрового спрямування щодо фінансування досліджень та розробок, що дасть змогу створювати конкурентоспроможні на світовому ринку вітчизняні ІТ-продукти. Тобто ключовим напрямом зміцнення позицій вітчизняного ІТ-сек-

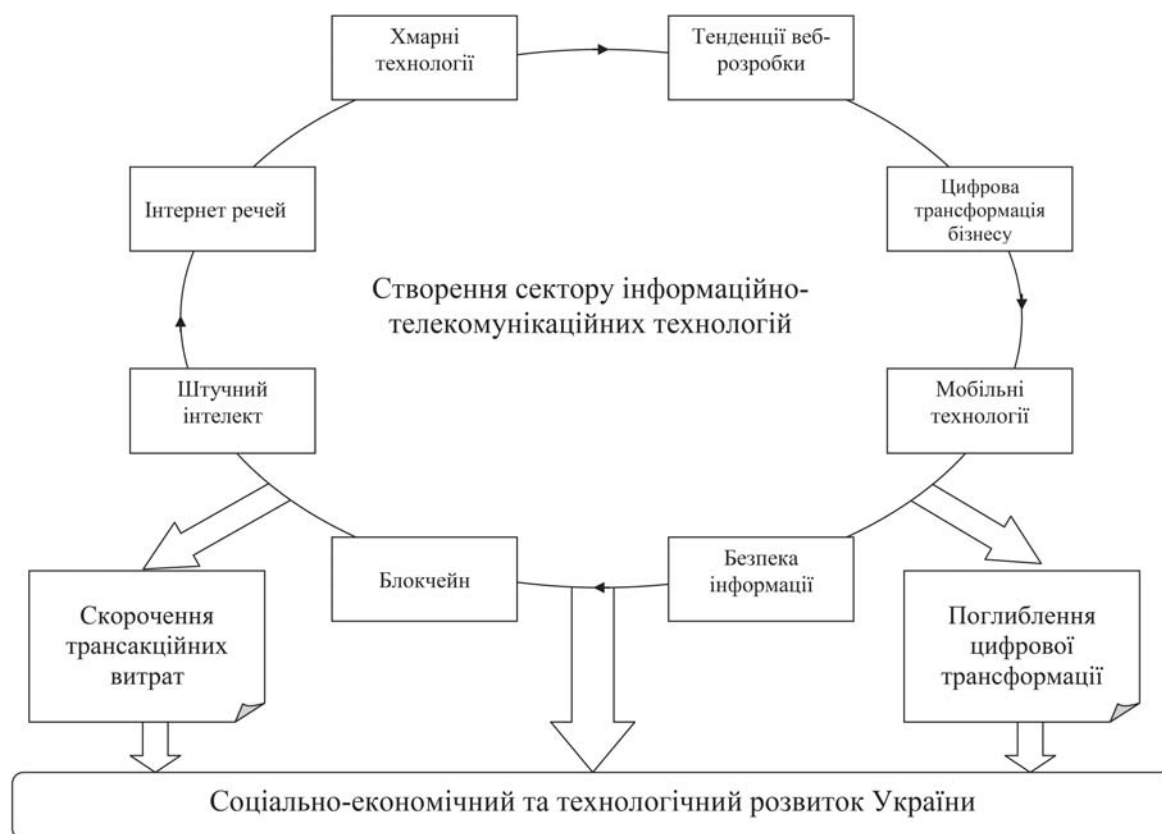

Рис. 2. Перспективи імплементації в Україні передового досвіду стосовно запровадження інформаційно-цифрових технологій

тору виступає не механічне нарощення потужностей, а створення ІТ-продукції нового покоління. Формування сучасного вітчизняного сектору інформаційно-телекомунікаційних технологій стане можливим за умови масового впровадження в діяльність вітчизняних ІТ-компаній: технологій штучного інтелекту, інтернету речей, хмарних технологій, технологій веб-розробки, блокчейну, прийомів цифрової трансформації бізнесу, технологій забезпечення безпеки інформації. Масове впровадження таких технологій дасть змогу посилити конкурентні переваги вітчизняних суб'єктів підприємницької діяльності за рахунок скорочення транзакційних витрат та збільшення кількості продуктивних ланцюгів, що піддалися цифровізації, а це у підсумку надасть додаткових імпульсів соціально-економічному піднесенню та технологічному розвитку (рис. 2).

Найбільш привабливими в плані залучення іноземних інвестицій та кооперації з підрозділами провідних ТНК інформаційно-цифрового спрямування щодо фінансування досліджень та розробок є Львів, Київ та Харків, де активно розвиваються ІТ-кластери, а також здійснюється ефективна підтримка інноваційних стартапів, що сприяє процвітанню ІТ-екосистеми в цілому. Фактично у перерахованих містах ІТ-кластери виступають ядром інноваційної трансформації економіки регіонів України. Водночас необхідно постійно удосконалювати державну політику та нормативну базу щодо підвищення ефективності підтримки ІТ-індустрії як потенційного полюсу росту економіки регіонів України в умовах воєнного стану та в умовах повоєнного відновлення національного господарства. Нормативно-право-

ва база має ще більше сприяти заохоченню інновацій, залученню іноземних інвестицій та формуванню бізнес-середовища, що забезпечить позитивний розвиток вітчизняних ІТ-технологій відповідно до передових лекх провідних ТНК інформаційно-цифрового спрямування.

Також в Україні є наявність кваліфікованої робочої сили, що має вирішальне значення для розвитку ІТ-індустрії. Якість освітніх і навчальних програм у сферах, пов'язаних з ІТ-сферою, може значно вплинути на розвиток галузі. Більше того, навчальні заклади, котрі готують фахівців для ІТ-індустрії, фактично рівномірно розміщені по території України, що формує передумови для того, щоб саме ІТ-сектор став локомотивом інноваційної трансформації регіональних господарських комплексів.

Стимулятором розширеного відтворення потенціалу вітчизняної ІТ-індустрії є також те, що Україна продовжує розвивати адекватну технологічну інфраструктуру, включаючи високошвидкісне підключення до Інтернету та надійні джерела живлення, що має важливе значення для зростання ІТ-сектору.

Поглиблення співпраці вітчизняних ІТ-компаній з підрозділами провідних ТНК інформаційно-цифрового спрямування може відкрити можливості для обміну знаннями, інвестиціями та доступом до глобальних ринків. Також для ритмічного розвитку ІТ-сектору необхідним є подальше посилення кібербезпеки. Безпечне цифрове середовище має важливе значення для залучення бізнесу та зміцнення довіри. Варто зазначити, що попит на ІТ-послуги та продукти як усередині краї-

ни, так і за кордоном може надалі зростати. Крім того, важливим фактором є здатність українських ІТ-компаній виробляти продукти, які відповідають вимогам світового ринку ІТ-продукції.

ВИСНОВКИ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Практика діяльності ТНК в останні роки демонструє факт того, що основним пріоритетом транснаціонального інвестування виступають інформаційно-цифрові технології. Водночас найбільш важливого значення у зв'язку із загостренням конкуренції на глобальному ринку ІТ-продукції набуває фінансово-інвестиційне забезпечення досліджень та розробок, пов'язаних з продукуванням інноваційних інформаційно-цифрових технологій. Переважна більшість ТНК інформаційно-цифрового спрямування демонструє висхідний тренд у фінансуванні науково-дослідних та дослідно-конструкторських робіт, що виступає ключовою передумовою переходу до продукування та виробництва ІТ-технологій нового покоління. ІТ-технології також виступають каталізатором інноваційної трансформації економіки регіонів України, оскільки вітчизняний ІТ-сектор значно наростив потужності в останні роки завдяки наявності розвиненої системи підготовки інженерних кадрів та ефективній державній підтримці. Тобто сьогодні в Україні сформувалися сприятливі передумови для залучення підрозділів ТНК інформаційно-цифрового спрямування і кооперації з ними вітчизняних ІТ-компаній, що дасть змогу зорієнтувати вітчизняних виробників ІТ-продукції на поглиблення досліджень та розробок з метою створення інформаційно-цифрових продуктів нового покоління.

Література:

1. Побоченко Л.М. Оцінка інноваційних позицій ТНК розвинених країн світу. Міжнародні відносини: теоретико-практичні аспекти. 2019. Випуск 4. С. 91—103.
2. Смагло О.В. Інноваційно-інвестиційна діяльність транснаціональних корпорацій. Причорноморські економічні студії. Вип. 26 (1). 2018. С. 33—36.
3. Турський І.В., Сус М.М. Особливості сучасних інноваційних стратегій транснаціональних корпорацій. Молодий вчений. 2016. № 12.1 (40). С. 986—990.
4. 20 Largest R&D Companies in the World. [Електронний ресурс]. URL: <https://finance.yahoo.com/news/20-largest-r-d-companies-095442527.html>.
5. 5 Largest R&D Companies in the World. [Електронний ресурс]. URL: <https://www.insidermonkey.com/blog/5-largest-rd-companies-in-the-world-1144182/>.
6. R&D Expenditures at U.S. Universities Increased by \$8 Billion in FY 2022. [Електронний ресурс]. URL: <https://nces.nsf.gov/pubs/nsf24307>.
7. Top 10 tech trends for next 10 years. [Електронний ресурс]. URL: <https://nativebyte.co/2023/03/11/top-10-tech-trends-for-next-10-years/>.

References:

1. Pobochenko, L.M. (2019), "Assessment of innovative positions of TNCs in developed countries", *Mizhnarodni vidnosyny: teoretyko-praktychni aspekty*, vol. 4, pp. 91—103.

2. Smahlo, O.V. (2018), "Innovative-investment activities of transnational corporations", *Prychornomors'ki ekonomichni studii*, vol. 26 (1), pp. 33—36.

3. Turs'kyj, I.V. and Sus, M.M. (2016), "Characteristics of contemporary innovation strategies of transnational corporations", *Molodyj vchenyj*, vol. 12.1 (40), pp. 986—990.

4. Gupta, R. (2023), "20 Largest R&D Companies in the World", available at: (Accessed 25 Jan 2024)<https://finance.yahoo.com/news/20-largest-r-d-companies-095442527.html>.

5. Gupta, R. (2023), "5 Largest R&D Companies in the World", available at: (Accessed 25 Jan 2024)<https://www.insidermonkey.com/blog/5-largest-rd-companies-in-the-world-1144182/>.

6. Gibbons, M. T. (2023), "R&D Expenditures at U.S. Universities Increased by \$8 Billion in FY 2022", available at: (Accessed 25 Jan 2024)<https://nces.nsf.gov/pubs/nsf24307>.

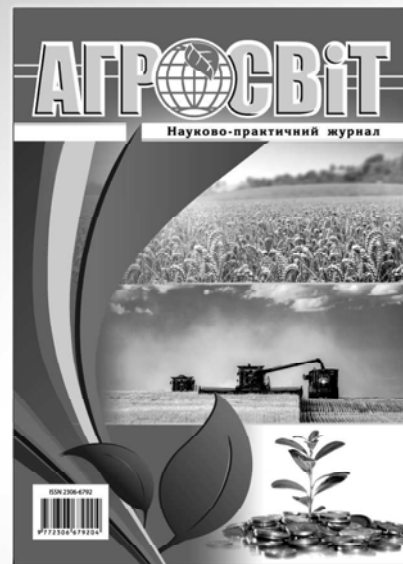
7. Nativebyte (2023), "Top 10 tech trends for next 10 years", available at: (Accessed 25 Jan 2024)<https://nativebyte.co/2023/03/11/top-10-tech-trends-for-next-10-years/>.

Стаття надійшла до редакції 03.02.2024 р.

АГРОСВІТ

<https://nayka.com.ua>

Передплатний індекс: 23847

Виходить 24 рази на рік

Журнал включено до переліку наукових фахових видань України з ЕКОНОМІЧНИХ НАУК (Категорія «Б»)

Спеціальності – 051, 071, 072, 073, 075, 076, 292

О. А. Руда,
к. е. н., доцент, доцент кафедри фінансів, банківської справи та страхування,
Вінницький національний аграрний університет
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-3266-7470>
О. В. Марценюк,
к. е. н., доцент кафедри фінансів, банківської справи та страхування,
Вінницький національний аграрний університет
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-0920-7070>

DOI: 10.32702/2306-6814.2024.4.122

ФУНКЦІОНУВАННЯ ПУБЛІЧНИХ ФІНАНСІВ В СУЧАСНИХ УМОВАХ

О. Ruda,
PhD in Economics, Associate Professor,
Associate Professor of the Department of Finances, Banking and Insurance,
Vinnytsia national agrarian University, Vinnytsya
О. Martseniuk,
PhD in Economics, Associate Professor of the Department of Finance,
Banking and Insurance, Vinnytsia National Agrarian University

FUNCTIONING OF PUBLIC FINANCES IN MODERN CONDITIONS

Стаття зосереджена на вивченні теоретичних аспектів поняття "публічні фінанси" та аналізі особливостей і сучасних тенденцій у сфері публічних фінансів в Україні. Розглянуто теоретичні аспекти поняття "публічні фінанси". Проаналізовано доходи та видатків Державного бюджету, що може дати уявлення про фінансову стійкість країни. З'ясовано рівень бюджетного дефіциту та його відношення до величини ВВП. Виділено, що основним напрямком фінансової підтримки в бюджетній сфері є зовнішні запозичення, що може впливати на державний борг. Зазначено, що умови демократизації та реформи фінансової децентралізації актуалізують проблеми ефективності взаємодії громадянського суспільства та органів влади. Наведено рекомендації стосовно покращення управління публічними фінансами з метою забезпечення стійкого економічного зростання та розвитку держави. Публічні фінанси є ключовим механізмом, яким держава впливає на соціально-економічні процеси.

The article focuses on the study of theoretical aspects of the concept of "public finance" and the analysis of features and modern trends in the field of public finance in Ukraine. The theoretical aspects of the concept of "public finance" are considered. Analyzing the revenues and expenditures of the State Budget, which can give an idea of the financial stability of the country. The level of the budget deficit and its relation to the GDP have been clarified. It was highlighted that the main direction of financial support in the budgetary sphere is external borrowing, which can affect the state debt. It is noted that the conditions of democratization and reform of financial decentralization actualize the problems of the effectiveness of interaction between civil society and authorities. Recommendations are given for improving the management of public finances in order to ensure sustainable economic growth and development of the state. Public finance is a key mechanism by which the state influences socio-economic processes. By regulating the main financial indicators, such as taxes, public

expenditures, public debt, fiscal deficit and the distribution of financial resources between the central and local budgets, the state affects the level of well-being of the population, ensures macroeconomic stability and creates the foundations for long-term economic development. The Russian invasion and the resulting military conflict dramatically changed the prospects for European development, reforms, and economic modernization. These events also significantly affected the management of public finances and the supervision of their use. In order to meet the needs of the armed forces and urgent social payments, which are critical to society, significant reforms have been implemented in the implementation of budget indicators. Therefore, the creation of an effective public finance system is one of the main challenges on the way to the future revival of Ukraine.

Ключові слова: публічні фінанси, ВВП, державний борг, бюджет, дефіцит бюджету, управління публічними фінансами.

Key words: public finance, GDP, public debt, budget, budget deficit, public finance management.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

Публічні фінанси є ключовим інструментом державного управління, визначаючи здатність держави забезпечувати соціальний розвиток та виконання потреб населення. Подібно до багатьох інших країн світу, Україна стикається з викликами управління публічними фінансами, що може призводити до низької ефективності функціонування державного сектору та створювати загрозу стабільності фінансової системи.

Повномасштабне вторгнення Росії на нашу землю та війна, що виникла внаслідок цього, перекреслили європейські перспективи розвитку, реформування та економічну модернізацію, а також серйозно вплинули на управління публічними фінансами та контроль за їх використанням.

Значні реформи у виконанні бюджетних показників були здійснені у зв'язку з необхідністю реструктуризації бюджету для забезпечення потреб збройних сил та першочергових соціальних виплат, які є життєво важливими для суспільства. Тобто формування ефективної системи публічних фінансів є одним з найважливіших викликів на етапі майбутнього відродження України тому, що публічні фінанси забезпечують соціально-економічний розвиток держави, а економічне та ефективне їх використання впливає на добробут як громадян так і країни в цілому. Достатні бюджетні ресурси є передумовою стабільного та сталого розвитку держави та суспільства

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Детальним вивченням усіх процесів, що стосуються сфери публічних фінансів та ефективного управління ними такі науковці як Куценко Т. Ф., Прутська О. О., Опарін В. М., Федосов В. М., Юхименко П. І. та ін.

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ (ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ)

Метою статті є дослідження функціонування публічних фінансів в умовах сьогодення.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Активними темпами процес становлення та розвитку системи публічних фінансів почав запускатися у другій половині ХХ ст., коли спостерігалися значні трансформації у цій сфері і публічні фінанси перетворилися у загальносуспільне надбання. На практиці цей процес знайшов відображення в тому, що ключові засади функціонування публічних фінансів стали регламентуватися нормами Конституції.

Публічні фінанси як складова фінансової системи являють собою фінансовий ресурс і формують фінансовий потенціал соціально-економічної системи тому, що функціонування фінансової системи країни нерозривно пов'язано з динамікою розвитку і поточним станом економіки. У зв'язку з цим роль державних фінансів суттєво зростає як у плані мобілізації фінансових ресурсів, так і в плані раціонального та ефективного їх використання.

Державні фінанси відіграють провідну роль в діяльності країни, їх здатність забезпечувати соціально-економічний розвиток та адаптувати різні інноваційні підходи до управління грошовими потоками держави сприяє впровадженню ринкових важелів правління. На даний час публічні фінанси виступають не лише джерелом наповнення скарбниці країни, а й визначають на базі фактичного обсягу фінансових ресурсів першочергові напрямки його розподілу. Саме процедури накопичення, формування та розподілу призводять до узгодження грошових потоків країни, для її майбутнього розвитку. На погляд політиків, фахівців фінансової сфери та багатьох науковців саме збалансована система державних фінансів та ефективне управління бюджетними ресурсами забезпечують формування сприятливого макроекономічного середовища для активізації підприємницької діяльності, збільшення інвестицій, належного соціального захисту населення. При цьому, доведено дисбаланси та проблеми в системі державних фінансів, особливо коли вони сягають критичного рівня, здатні продукувати економічні загрози національного масштабу [3].

Публічні фінанси як складова фінансової системи відображають фінансові відносини, відтворюють відно-

сини розподілу та перерозподілу, опосередковують рух грошової маси. Їм належить важлива роль у фінансовій системі держави, оскільки саме за рахунок публічних фінансів здійснюється фінансування заходів економічного і соціального розвитку.

Для того щоб працювати над розвитком фінансів публічного сектору, визначати їх проблеми та перспективи, спершу потрібно з'ясувати теоретичні аспекти поняття публічні фінанси. Багато і українських, і зарубіжних вчених мають напрацювання у цьому напрямі, тому розглянемо трактування даного визначення деяких з них.

Зауважимо, що термін "публічний" найбільш часто застосовується у контексті відкритості й доступності будь-яких процесів та явищ. Так, вітчизняна дослідниця Н. Пришва інтерпретує їх як "сукупність суспільних економічних відносин, які спрямовані на формування, розподіл і використання публічних фондів, необхідних для безперебійного функціонування як держави загалом, так і її територіальних утворень, задоволення публічного інтересу" [9], виділяючи ключові характеристики публічних фінансів, визначає їхню ясну підпорядкованість загальному суспільному інтересу, що включає в себе визнання пріоритетності публічних видатків перед публічними доходами, а також обов'язкову участь у публічних фінансових відносинах усіх членів суспільства.

С. Корецька твердить, що "державні фінанси в сукупності з місцевими (муніципальними) та іншими публічними фондами утворюють публічні фінанси" [4], акцентуючи при цьому, що "незважаючи на відносну самостійність державних й місцевих фінансів в межах держави, публічні фінанси — це єдина категорія, що підтверджується унітарним устроєм держави; єдністю грошової системи, економічної фінансової та митної політики; єдністю державної та місцевої систем управління та регулювання фінансово-кредитної системи" [4].

В. Опарін, В. Федосов, П. Юхименко радять розглядати публічні фінанси у широкому розумінні, як "фінансову діяльність усіх різновидів публічних союзів — держави, органів місцевого самоврядування, громадських організацій, а на глобальному рівні також міжнародних організацій і фінансових інституцій" [8] та взяти до розуміння (із зарахуванням до публічних фінансів "державних і місцевих фінансів, в організації котрих, незважаючи на їх взаємопов'язаність, мають домінувати принципи автономності та незалежності" [8]).

Куценко Т. Ф. простежує публічні фінанси у контексті українських реформ децентралізації влади та бюджетної децентралізації. З огляду на це, вона поділяє публічні фінанси на дві складові: центральні (урядові) та муніципальні (місцеві) фінанси [5].

Вона також зауважує, що існують й інші елементи поряд із цими. Це, наприклад, фінансові відносини, що виникають в результаті партнерства суб'єктів державного та приватного секторів. Або ж відносини, що виникають внаслідок самостійного формування фінансів певних міських утворень, як от невеликих громад, що отримали певну автономію після запровадження реформи бюджетної децентралізації тощо. Проте вони ще знаходяться на початкових стадіях свого зародження. Тому автор поки вважає недоцільним їх відокремлювати [5].

Деякі дослідники розглядають систему публічних фінансів, розподіляючи їх на різні види, такі як публічні,

приватні, фінанси неприбуткового сектору та міжнародні. Інші зосереджуються на аналізі соціального аспекту публічних фінансів, охоплюючи фінанси, що стосуються державних та місцевих рівнів. Треті вчені розглядають їх як систему фінансів, пов'язану з економічною діяльністю національного уряду та місцевих органів влади.

Отже, публічні фінанси — це сукупність фінансових відносин, що виникають у зв'язку зі збором, розподілом та використанням коштів, які належать державі або іншим публічним установам. Це можуть бути доходи від податків, зборів, платежів за користування державним майном та інші джерела, а також видатки на утримання державного апарату, розвиток інфраструктури, соціальні програми, культуру, оборону, науку та інші сфери.

В сучасних умовах в Україні складовими публічних фінансів визначають державний бюджет, місцеві бюджети, а також бюджети фондів загальнообов'язкового державного соціального страхування.

Роль публічних фінансів у керуванні економікою є значущою, оскільки вони представляють собою важливий механізм, який впливає на темпи та пропорції соціального розвитку. Рівень розвитку системи публічних фінансів є водночас умовою і результатом соціально-економічного прогресу.

Сучасні публічні фінанси зумовлюються формуванням та функціонуванням розгалуженого суспільного сектору, спрямованого на забезпечення їхньої публічності та підконтрольності суспільству, а також на врахування суспільних потреб. Отже, проблематика публічних фінансів не обмежується виключно структурними аспектами, як от розгляд їх як агрегату державних і місцевих фінансів. Вона відображає особливі трансформації у фінансовій сфері держави та місцевого самоврядування, які виникають внаслідок поступового розвитку суспільного сектору з метою забезпечення повноти та якості суспільних благ.

Таким чином, існують переконливі аргументи, що в поняття публічних фінансів варто включати не лише державні та місцеві фінанси, але й фінансову сферу громадських організацій і об'єднань. Безсумнівно, їхня фінансова діяльність відрізняється за організаційними та суттєвими характеристиками. Наприклад, державні та місцеві фінанси, які входять до сектору загального державного управління, базуються на примусовому перерозподілі доходів юридичних і фізичних осіб на користь держави та місцевого самоврядування через систему податків та обов'язкових платежів, закріплених у законодавстві. У громадських організаціях і об'єднаннях аналогічну роль виконують членські внески, визначені їх статутами. Відмінності між державними та місцевими фінансами, які забезпечують задоволення загальносуспільних потреб, і фінансами громадських організацій і об'єднань, що враховують колективні потреби окремої групи людей, переважно стосуються форми та охоплення, а не змісту та призначення. Зазначимо, що фінансова діяльність громадських організацій і об'єднань має більше спільного із публічними фінансами, ніж із фінансами суб'єктів господарювання.

Фінансова система досягає ефективності завдяки використанню спеціальних фінансових методів, інстру-

ментів та механізмів, включаючи бюджетні, податкові, грошово-кредитні та інші засоби.

Отже, публічні фінанси — це частина розподільно-грошових відносин, яка пов'язана з формуванням грошових фондів, що фінансову систему держави й місцевого самоврядування. Тобто, публічні фінанси є системою організованих державою та муніципальними утвореннями фінансових відносин, у процесі яких відбувається формування фондів грошових коштів, а також розпорядження коштами цих фондів з метою фінансового забезпечення завдань та функцій публічної влади.

Ефективне управління публічними фінансами є ключовим фактором для економічного розвитку будь-якої країни. Це відображається в забезпеченні стійкого фінансового стану держави, ефективному використанні бюджетних коштів та забезпеченні соціальної справедливості. Відповідальність за управління публічними фінансами лежить на державних установах та їх представниках.

В системі управління публічними фінансами найважливішим об'єктом є державні фінансові ресурси, під якими ми розуміємо сукупність усіх фондів грошових коштів суб'єктів фінансових відносин і відображають зміст державних фінансів. В теоретичному відношенні під управлінням ми розуміємо цілеспрямований вплив суб'єктів управління, якими є органи управління, на об'єкт управління, яким є державні фінансові ресурси, з метою стабілізації цього об'єкта, його розвитку для досягнення стратегічних завдань.

Згідно з дослідженнями Всесвітнього банку, ефективне управління публічними фінансами може забезпечити більш ефективне використання ресурсів, що допоможе забезпечити стабільність фінансової системи та економічний розвиток країни. Недостатня увага до управління публічними фінансами може призвести до не ефективного використання бюджетних коштів, зменшення громадської довіри до державних установ та загроз фінансовій стабільності країни.

Моніторинг стійкості публічних фінансів — це визначення величин певних показників, які характеризують цю стійкість, і подальший аналіз, оцінювання та порівняння отриманих результатів для виявлення позитивних і негативних чинників, які спричиняють бажані зміни в окремих елементах і системі загалом. Головною метою цього моніторингу є попередження кризових явищ.

Можливість утримувати стійкість публічних фінансів України до викликів і воєнних загроз сьогодення та запустити базові процеси відновлення економіки держави після перемоги залишається сьогодні виключно завдяки Збройним силам України, які героїчно зупинили наступ ворога, вже звільнили частину окупованих територій, продовжують боротьбу із ворогом, наближаючи перемогу, забезпечують захист від повітряних ракетних атак, дають підстави для стабільних очікувань простих громадян й усього суспільства щодо безпеки та майбутніх європейських перспектив України.

Втрати, обумовлені війною, не могли не відобразитися на публічних фінансах як у науковому плані, так і у практичній площині.

Розв'язана росією повномасштабна війна проти України стала шоком і для суспільства, і для публічних фінансів, і для економіки.

Станом на 1 вересня 2023 року загальна сума прямих задокументованих збитків, завдана інфраструктурі України через повномасштабне вторгнення росії, зросла до \$151,2 млрд (за вартістю заміщення). Внаслідок війни продовжуються руйнування житлових будинків, освітніх закладів, інфраструктури, що і призводить до зростання загальної суми збитків.

У порівнянні з червнем 2023 року сума прямих збитків зросла ще на понад \$700 млн — зі \$150,5 млрд до \$151,2 млрд.

На початок осені 2023 року у загальному обсязі прямих збитків найбільшою часткою залишаються втрати житлового фонду — \$55,9 млрд. Загалом зруйновано або пошкоджено внаслідок бойових дій 167,2 тис об'єктів житлового фонду, з них 147,8 тис. — приватні будинки; 19,1 тис. — багатоквартирні, ще 0,35 тис. — гуртожитки. З-поміж регіонів, які найбільше постраждали від руйнування житлового фонду, — Донецька, Київська, Луганська, Харківська, Миколаївська, Чернігівська, Херсонська та Запорізька області.

На другому та третьому місці за сумою збитків залишаються сфери інфраструктури та промисловості й втрат підприємств — \$36,6 млрд та \$11,4 млрд відповідно. З початку бойових дій в Україні були пошкоджені 18 аеропортів і цивільних аеродромів, щонайменше 344 мости та мостові переходи, понад 25 тисяч кілометрів автомобільних шляхів державного та місцевого значення й комунальних доріг. Втрати промисловості та підприємств нараховують щонайменше 426 великих і середніх приватних підприємств та держкомпаній, що були пошкоджені або зруйновані внаслідок війни.

Сфера освіти, за оцінками експертів проєкту KSE Institute "Росія заплатить", є однією з найбільш постраждалих. На початок вересня 2023 року цій сфері завдано внаслідок війни збитків на \$10.1 млрд. У порівнянні з червнем 2023 року ця сума зросла на понад \$400 млн. Загальна кількість пошкоджених та зруйнованих освітніх об'єктів вже перевищує 3,5 тисячі, серед них — понад 1.7 тисяч закладів середньої освіти, понад тисяча — дошкільної, 586 — вищої освіти. Найбільша кількість зруйнованих та пошкоджених освітніх закладів, за інформацією обласних військових адміністрацій у Донецькій, Харківській, Херсонській, Миколаївській, Запорізькій та Київській областях.

Також продовжують зростати збитки й у сфері охорони здоров'я, які станом на 1 вересня 2023 року оцінюються у \$2,9 млрд. Загалом внаслідок війни зруйновано або пошкоджено 1223 медзаклади, з них — 384 лікарні та 352 амбулаторії [2].

Динаміку зміни ВВП в Україні представлено на рисунку 1 та 2.

Якщо у 2014 р. валовий внутрішній продукт України скоротився на 6,6%, у 2015 — 9,8%, то у 2022 р. — більше, ніж на третину. Це найбільше падіння економіки в історії України. До цього найбільшого падіння (на 15%) ВВП зазнав через фінансову кризу в 2009 р.

Забезпечення прогнозованості та стабільності публічних фінансів відіграє важливу роль у створенні умов для економічного зростання та соціального розвитку країни. Рівень фінансового забезпечення держави впливає на довгострокову стійкість публічних фінансів, а врахування певних дестабілізуючих факторів може

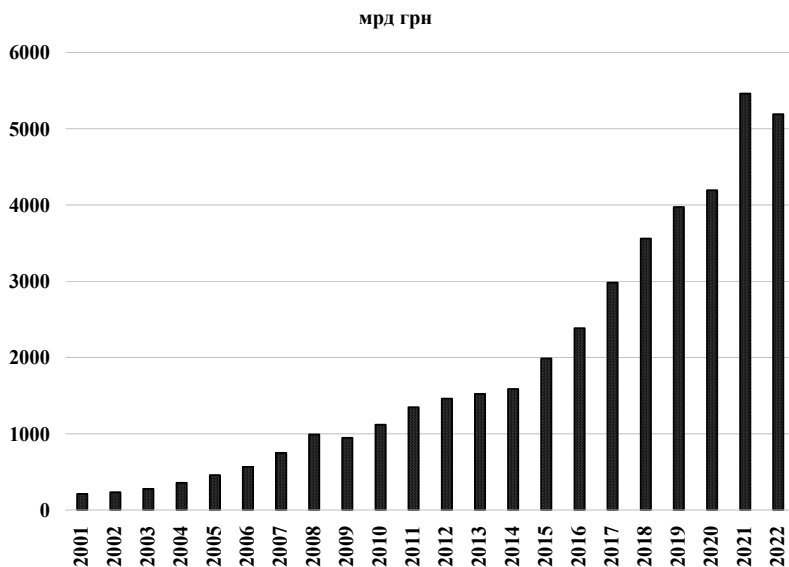

Рис. 1. Динаміка ВВП України в національній валюті у 2001–2022 роках, млрд грн

Джерело: сформовано на основі [6].

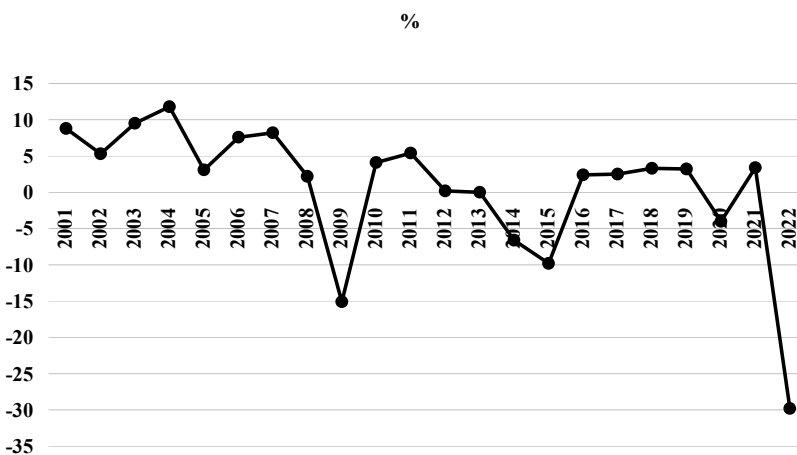

Рис. 2. Ріст фізичного ВВП України у 2001–2022 роках, %

Джерело: сформовано на основі [6].

становити загрозу цій стабільності. Оскільки світова економіка є нестабільною, зростає кількість криз фінансових систем окремих країн, а також системних ризиків,

Таблиця 1 Показники виконання Державного бюджету України за 2010–2022 рр., млрд грн

Рік	Доходи бюджету		Видатки бюджету		Бюджетний дефіцит		Державний борг	
	млн грн	% ВВП	млн грн	% ВВП	млн грн	% ВВП	млн грн	% ВВП
2010	240615,2	22,23	303588,7	28,04	-64265,5	-5,94%	432235,4	39,9%
2011	314616,9	23,90	333459,5	25,33	-23557,6	-1,79%	473121,6	35,9%
2012	346054,0	24,56	395681,5	28,08	-53445,2	-3,79%	515510,6	36,6%
2013	339180,3	23,31	403403,2	27,73	-64707,6	-4,45%	584114,1	40,1%
2014	357084,2	22,79	430217,8	27,46	-78052,8	-4,98%	1100564,0	70,2%
2015	534694,8	27,01	576911,4	29,14	-45167,5	-2,28%	1572180,2	79,4%
2016	616274,8	25,86	684743,4	28,73	-70130,2	-2,94%	1929758,7	81,0%
2017	793265,0	26,59	839243,7	28,13	-47849,6	-1,60%	2141674,4	71,8%
2018	928108,3	26,08	985842,0	27,70	-59247,9	-1,66%	2168627,1	60,9%
2019	998278,9	25,12	1072891,5	26,99	-78049,5	-1,96%	1998275,4	50,3%
2020	1076016,7	25,66	1288016,7	30,71	-217096,1	-5,18%	2551935,6	60,8%
2021	1296852,9	23,75	1490258,9	27,30	-197937,4	-3,63%	2671827,6	48,9%
2022	1787395,6	34,43	2705423,3	52,12	-914701,7	-17,62%	4071683,1	78,4%

Джерело: сформовано на основі [6].

вирішення питання вибору показників для оцінювання стійкості сектору публічних фінансів є актуальним для економістів.

Бюджет, як одна з ланок публічних фінансів, відображає виробничі відносини, відтворює відносини розподілу і перерозподілу, опосередковує рух грошової маси. Проаналізуємо бюджетну ситуацію в Україні, як важливого фактора впливу на стабільність публічних фінансів, з використанням показників динаміки доходів та видатків Державного бюджету України (Табл. 1).

Ця таблиця надає дані про деякі показники державного бюджету України з 2010 по 2022 рік. Основні показники включають доходи бюджету, видатки бюджету, бюджетний дефіцит та державний борг у мільйонах гривень і як відсоток від ВВП. Давайте розглянемо деякі ключові моменти:

Як бачимо показник доходів бюджету зростає протягом більшої частини періоду з 2010 по 2022 рік. Значення доходів бюджету в 2022 році значно перевищує значення 2010 року. Видатки бюджету також зросли з часом, з найбільшим зростанням в 2022 році. Бюджетний дефіцит відображає різницю між доходами та видатками бюджету. У 2010 році бюджетний дефіцит становив 5,94% ВВП, але він зменшився до -17,62% ВВП в 2022 році. Це означає, що в 2022 році бюджет був збалансований. Державний борг постійно зростає протягом всього періоду. У 2022 році він склав 4071683,1 млн грн.

Щодо виконання держбюджету 2023 року то можна зазначити наступне:

— профінансовано всі пріоритетні видатки вчасно та у повному обсязі. Це видатки на безпеку та оборону, соціальні виплати та пенсії, зарплати медиків і вчителів тощо.

— доходи державного бюджету за 2023 рік проти аналогічного періоду 2022 року зросли на 884,3 млрд грн, або 49,5% і становлять 2 672,0 млрд гривень.

— видатки державного бюджету зросли на 1 308,7 млрд грн, або на 48,4% проти аналогічного періоду 2022 року і становлять 4 014,4 млрд гривень.

— загальний ресурс на безпеку і оборону становив 2 648,8 млрд грн (за загальним фондом — 1 843,8 млрд грн та 805 млрд грн — інші джерела) або 41% очікуваного валового внутрішнього продукту, що на 1 111,3 млрд грн, або на 72,3% більше ніж у 2022 році.

У 2023 році було спрямовано близько 62,2 млрд грн для забезпечення виплати соціальних допомог майже 2,6 млн отримувачам. Також спрямо-

вано 73,3 млрд грн на виплату допомоги на проживання більше 2,5 млн внутрішньо переміщеним особам, надано пільги та житлові субсидії на оплату комунальних послуг майже 3,5 млн отримувачам на 35,5 млрд гривень, забезпечено виплату пенсій для 10,5 млн пенсіонерів та здійснено її індексацію, вперше проіндексовано пенсії державним службовцям, науковцям, посадовим особам органів місцевого самоврядування, спрямовано майже 6 млрд грн на виплату компенсацій для отримання жилих приміщень 2,3 тис. ветеранам війни, членам сімей загиблих захисників, ВПО, учасникам бойових дій, спрямовано 3,4 млрд грн на соціальну підтримку понад 160 тисяч осіб з інвалідністю.

Залучено 42,5 млрд дол. США зовнішнього фінансування, 27 % — грантове фінансування. У березні 2023 року ухвалено з МВФ чотирирічну програму Механізму розширеного фінансування для України. Вже успішно пройдено два її перегляди, які сприяли отриманню траншів допомоги. Україна виконала всі умови, передбачені програмою на 2023 рік. У рамках Угоди про асоціацію з ЄС Мінфін повністю імплементував 742 акти, 46% від загальної кількості імплементованих Україною актів права ЄС. Міністерство фінансів продовжує впровадження реформ, узгоджених зі стратегічними партнерами — МВФ, ЄС та США. Зокрема, Мінфін імплементує заходи зі зміцнення фіскальної, зовнішньої, та фінансової стабільності шляхом посилення мобілізації надходжень, уникнення монетарного фінансування та націлення на фінансування з внутрішніх боргових ринків, сприяння довгостроковій фінансовій стабільності. Україна приєдналась до Банку розвитку Ради Європи та стала 43-ю країною-членом. Співпрацю Банку з Україною спрямовано на реалізацію соціальних проектів, включаючи освіту, охорону здоров'я, доступне житло та допомогу вразливим верствам населення. У 2023 році обсяг портфелів кредитних проектів України з міжнародними фінансовими організаціями є найбільшим за всі роки співпраці. Підписано зміни до Меморандуму з групою офіційних кредиторів України з країн G7 та Паризького клубу щодо призупинення виплат за офіційним боргом до кінця березня 2027 року. Рівно через рік після повномасштабного вторгнення росії в Україну спільними зусиллями Мінфіну та Держфінмоніторингу досягнуто призупинення членства росії у FATF [7].

Суттєвою проблемою в організації системи публічних фінансів для України є те, що в державному бюджеті постійно не вистачає коштів. Наприклад, бракує фінансування таких сфер як освіта, культура, наука, оборона тощо. Це свідчить про неефективний розподіл коштів між необхідними сферами. Через недофінансування тієї чи іншої сфери виникають нові проблеми у суспільстві, як от низький рівень освіченості громадян, чи неналежне лікування в медичних закладах.

Близько третини бюджету витрачаються на заходи та речі, які не носять стратегічний характер, а їх ефективність досить складно оцінити, оскільки невідомі шляхи витрачання цих коштів. Тут гостро постає проблема корупції та розкрадання бюджетних коштів. Для того, аби усунути дану проблему необхідно запровадити реформу публічних фінансів, яка передбачає реалізацію двох основних цілей:

1. Досягнення ефективного рівня використання публічних фінансів, що буде проводитися прозоро, підзвітно та зорієнтовано на досягнення стратегічних цілей держави.

2. Досягнення контролю використання публічних коштів [10].

Разом з тим, попри війну, вдається зберігати доволі високу стійкість публічних фінансів і відносну якість життя. Завдяки Збройним силам України безперебійно працює бюджетна сфера, ПФУ виплачує пенсії. У безпечних регіонах практично повністю функціонує сфера обслуговування, імовірно відбувається стійке постачання товарів споживання. Транспортна інфраструктура ринку пального успішно відновлена, забезпечуючи належну транспортну логістику країни. Система соціальної допомоги працює на належному рівні. Запроваджено нові види допомоги в зв'язку з втратами через війну, розширено спектр дистанційних цифрових інструментів. Завдяки міжнародній фінансовій допомозі фінансується значна частина бюджетного сектору. Завдяки узгодженим діям Міністерства фінансів та Національного банку показники інфляції, хоча високі, але не катастрофічні, врховуючи військовий стан. Значна частина інфляції здебільшого стримується діями уряду та обмеженням споживчим попитом через виїзд частини споживачів та втрату доходів громадян і бізнесу.

Утримання бюджетної стабільності стало можливим завдяки потужній міжнародній фінансовій допомозі та безпосередній купівлі внутрішніх облігацій державних запозичень Національним банком. Стабільність публічних фінансів стала важливою опорою стійкості країни в умовах війни.

Передумовою стабільності публічних фінансів стала й курсова політика НБУ.

Для досягнення ефективного управління публічними фінансами в Україні слід приділити увагу кільком аспектам:

1. Забезпечення прозорості та відкритості управління публічними фінансами. Це включає забезпечення доступу до інформації про витрати бюджету та інших фінансових документів уряду. Також важливо забезпечити відкриті та прозорі процеси закупівель для запобігання корупції.

2. Ефективне планування та бюджетування. Уряд має проводити детальне планування витрат та прибутків на майбутні роки. Бюджетування повинно бути реалістичним і спрямованим на досягнення стратегічних цілей.

3. Покращення управління державними підприємствами та організаціями. Уряд повинен здійснити реформу державних підприємств та організацій з метою поліпшення їх ефективності та зменшення корупційних ризиків.

4. Розвиток системи контролю за використанням бюджетних коштів. Уряд повинен забезпечити ефективний нагляд за витратами бюджету та використанням бюджетних коштів. Для цього необхідно розширювати систему аудиту та здійснювати заходи для встановлення відповідальності за невідповідність витрат бюджету.

5. Залучення інвестицій. Уряд повинен активно працювати над залученням інвестицій в економіку країни. Це дозволить розвивати інфраструктуру, підтримувати бізнес та забезпечити сталий економічний розвиток.

6. Підвищення ефективності податків та інших надходжень до бюджету. Для цього потрібно здійснити реформу податкової сис — теми та вдосконалити механізми стягнення боргів.

7. Розвиток людських ресурсів. Уряд повинен забезпечити належну підготовку та кваліфікацію фахівців з управління публічними фінансами, а також вживати заходи для залучення талановитих фахівців у цю сферу [1].

Підвищення рівня інформаційної культури населення. Громадськість повинна бути ознайомлена з процесами управління публічними фінансами, включаючи складові бюджету, процеси закупівель, витрати та досягнення в різних сферах життя.

ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК У ДАНОМУ НАПРЯМІ

Ефективна система публічних фінансів дасть змогу відповідати усім вимогам та стандартам, що потрібні для інтеграції з країнами Європи.

Успішна реалізація напрямів розвитку інформаційних технологій в управлінні публічними фінансами та державними фінансовими ресурсами, фінансовою безпекою суб'єктів господарювання державного сектору дасть можливість підвищити ефективність функціонування державної фінансової системи, покращити процес формування і використання державних фінансових ресурсів, прискорити темпи зростання ВВП, соціально-економічного розвитку України та рівень добробуту її громадян

Ефективне управління публічними фінансами в Україні передбачає впровадження прозорих механізмів контролю, забезпечення ефективності витрат, повернення інвестицій та належний рівень кваліфікації спеціалістів. Для досягнення цієї мети важливо провести реформу податкової системи, забезпечити адекватну підготовку та кваліфікацію фахівців у галузі управління публічними фінансами, удосконалити процеси стягнення боргів та інших надходжень до бюджету, гарантувати прозорість та відкритість у сфері закупівель та витрат, а також підвищити рівень інформаційної культури населення з питань управління публічними фінансами.

Література

1. Абдуллаєва А., Харковенко О. Особливості ефективного управління публічними фінансами в Україні. *Економіка та суспільство*, (51). <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-51-1>
2. Загальна сума прямих збитків, завдана інфраструктурі України через війну, сягає \$151,2 млрд — оцінка станом на 1 вересня 2023 року URL:<https://kse.ua/ua/about-the-school/news/zagalna-suma-pryamih-zbitkiv-zavdana-infrastrukturi-ukrayini-cherez-viynu-syagaye-151-2-mlrd-otsinka-stanom-na-1-veresnya-2023-roku/>
3. Кадала В. В. Ключові аспекти державних (публічних) фінансів у сучасному суспільстві. URL: <https://conf.ztu.edu.ua/wp-content/uploads/2021/11/300.pdf>
4. Корецька С. О. Аналіз категоріального апарату публічних фінансів. Інвестиції: практика та досвід. 2011. № 19. С. 25—27.

5. Куценко Т. Ф. Публічні фінанси в Україні в Україні: зміст та структура з урахуванням сучасних тенденцій розвитку. *Економіка та держава*. 2016. № 6. С. 62—66.

6. Мінфін — все про фінанси: новини, курси валют, банки URL <https://minfin.com.ua/>

7. Мінфін презентує головні результати та досягнення 2023 року URL: https://www.mof.gov.ua/uk/news/minfin_prezentuie_golovni_rezultati_ta_dosiagnennia_2023_roku-4399

8. Опарін В. М., Федосов В. М., Юхименко П. І. Публічні фінанси: генеза, теоретичні колізії та практична концептуалізація. *Фінанси України*. 2017. № 2. С. 110—128.

9. Пришва Н. Ю. Публічні доходи: поняття та особливості правового регулювання: монографія. Київ: КНТ, 2008. 200 с.

10. Прутська О. О. Зміст та структура публічних фінансів: теоретичний аспект. *Приазовський економічний вісник*. 2021. № 3 (26). С. 131—135.

References:

1. Abdullaieva, A. and Kharkovenko, O. (2023), "Specifics of effective public finance management in Ukraine", *Ekonomika ta suspil'stvo*, vol. (51). <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-51-1>
2. KSE (2023), "The total amount of damage caused to the infrastructure of Ukraine due to the war reaches \$151.2 billion — estimate as of September 1, 2023", available at: <https://kse.ua/ua/about-the-school/news/zagalna-suma-pryamih-zbitkiv-zavdana-infrastrukturi-ukrayini-cherez-viynu-syagaye-151-2-mlrd-otsinka-stanom-na-1-veresnya-2023-roku/> (Accessed 15 Jan 2024).
3. Kadala, V.V. (2021), "Key aspects of state (public) finances in modern society", available at: <https://conf.ztu.edu.ua/wp-content/uploads/2021/11/300.pdf> (Accessed 15 Jan 2024).
4. Korets'ka, S.O. (2011), "Analysis of the categorical apparatus of public finances", *Investytsii: praktyka ta dosvid*, vol. 19, pp. 25—27.
5. Kutsenko, T.F. (2016), "Public finance in Ukraine: content and structure considering current tendencies of development", *Ekonomika ta derzhava*, vol. 6, pp. 62—66.
6. Minfin (2023), available at: <https://minfin.com.ua/> (Accessed 15 Jan 2024).
7. Ministry of Finance of Ukraine (2023), "The Ministry of Finance presents the main results and achievements of 2023", available at: https://www.mof.gov.ua/uk/news/minfin_prezentuie_golovni_rezultati_ta_dosiagnennia_2023_roku-4399 (Accessed 15 Jan 2024).
8. Oparin, V.M. Fedosov, V.M. and Yukhymenko, P.I. (2017), "Public finances: genesis, theoretical and practical conceptualization collision", *Finansy Ukrainy*, vol. 2, pp. 110—128.
9. Pryshva, N.Yu. (2008), *Publichni dokhody: poniattia ta osoblyvosti pravovoho rehuliuvannia* [Public revenues: concepts and features of legal regulation], KNT, Kyiv, Ukraine.
10. Pruts'ka, O.O. (2021), "Essence and structure of public finance: theoretical aspect", *Pryazovskiy ekonomichnyj visnyk*, vol. 3 (26), pp. 131—135.

Стаття надійшла до редакції 29.01.2024 р.

Ю. М. Заволока,
к. е. н., доцент, доцент кафедри управління та адміністрування, Придніпровський інститут
Приватного акціонерного товариства "Вищий навчальний заклад "
Міжрегіональна Академія Управління персоналом"
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-3616-1725>
А. В. Івко,
старший викладач кафедри управління та адміністрування, Придніпровський інститут
Приватного акціонерного товариства "Вищий навчальний заклад "
Міжрегіональна Академія Управління персоналом"
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-4083-3678>
М. В. Сідненко,
старший викладач кафедри управління та адміністрування, Придніпровський інститут
Приватного акціонерного товариства "Вищий навчальний заклад "
"Міжрегіональна Академія Управління персоналом"
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-3280-8496>

DOI: 10.32702/2306-6814.2024.4.129

ФІНАНСОВА СТІЙКІСТЬ СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Yu. Zavoloka,
PhD in Economic Sciences, Associate Professor, Prydniprovskiy Institute of Private Joint Stock Company
"Higher Education Institution "Interregional Academy of Personnel Management"
A. Ivko,
Senior lecturer of the Department of Management and Administration, Prydniprovskiy Institute of Private
Joint Stock Company "Higher Education Institution "Interregional Academy of Personnel Management"
M. Sidnenko,
Senior lecturer of the Department of Management and Administration, Prydniprovskiy Institute of Private
Joint Stock Company "Higher Education Institution "Interregional Academy of Personnel Management"

FINANCIAL STABILITY OF BUSINESS ENTITIES UNDER MARTIAL LAW

Фінансова стійкість підприємства є однією з головних характеристик його фінансового стану та найбільш вагомим індикатором, який відображає ступінь безпеки інвестицій у підприємство.

Але значення фінансової стійкості підприємства для економіки та суспільства в цілому оцінюється за різними критеріями. Так, для акціонерів та інвесторів найбільш важливим критерієм є прибутковість своїх фінансових вкладень та рентабельність вкладеного капіталу. Кредиторів найбільше цікавить ліквідність підприємства, а постачальників, працівників та державу в особі податкових органів та позабюджетних фондів — платоспроможність.

Тому, з метою забезпечення незалежності підприємства від зовнішніх контрагентів та оптимізації пропорції між величиною активів та джерелами їх формування, одним із пріоритетних завдань для управлінського персоналу є оцінка фінансової стійкості підприємства.

У статті розглянуто економічну сутність фінансової стійкості підприємства та досліджено питання щодо особливостей її збереження в умовах воєнного стану.

Successful operation of a business entity is directly related to its stable financial position, in particular, financial stability, which finds its practical implementation in the effective use of resources, maneuvering of cash flows, optimization of financial and operational cycles, stable profit, etc.

Financial stability is one of the characteristics of the current financial position of any business entity, which reflects the balance of its financial resources and assets and includes a high level of liquidity and solvency, and in modern conditions is also the main factor in assessing the financial position.

Financial stability or the degree of its independence from borrowed funds is the main component due to the fact that a financially stable enterprise has certain advantages over its competitors in terms of attracting investments, obtaining loans, choosing suppliers and employing highly qualified personnel, etc.

However, the full-scale invasion of russia made significant adjustments to the economic life of the country, and therefore for most economic entities the priority is not to acquire long-term competitive advantages and improve business processes, but to stabilize and adapt, i.e. preserve the "viability" of business. In this regard, Ukrainian enterprises faced the need to build a management system in such a way that it necessarily takes into account the objective economic situation and the current state of the country, which, in its turn, would provide an effective assessment of the financial position and the results of their activities.

It should be noted that the development of enterprises in the long term perspective depends not only on the state of internal assets, but also on external factors, because the first is a relatively static indicator, while the situation in the country during military operations on its territory is constantly changing.

It is the uncertainty, variability and complexity of the economic situation in which domestic enterprises have to work that actualize the problem of ensuring financial stability. Enterprises can be financially stable and competitive only under conditions of stable financial support.

The authors conducted an empirical retrospective study of changes in the prerequisites for the formation of financial and economic stability of business entities before and after the full-scale invasion of russia into the Ukrainian state. The dynamics of the formation of own working capital as a basis for the formation of the financial stability of the enterprise and the influence of these quantitative indicators on the formation of the financial stability of economic entities of Ukraine were studied. The specified research was conducted both in the form of dynamic monitoring of indicators, and research in terms of the belonging of enterprises to certain categories by the size of their activity, as well as the differentiation of enterprises by types of economic activity.

Ключові слова: фінансова стійкість, фінансовий стан, фінансовий аналіз, платоспроможність, економічна стратегія.

Key words: financial stability, financial condition, financial analysis, solvency, economic strategy.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

Одним із важливих критеріїв ефективної діяльності будь-якого суб'єкта господарювання є фінансова стійкість, яка забезпечує його незалежність від зовнішніх та внутрішніх негативних факторів, дозволяючи планомірно розвиватися та точно прогнозувати можливі доходи та витрати, тобто вести ефективну економічну стратегію.

Невизначеність та складність економічного середовища, в якому сьогодні функціонують вітчизняні підприємства, актуалізують проблему забезпечення їх фінансової стійкості. Необхідність забезпечення фінансової стійкості підприємства та наявність різних підходів при розкритті даного поняття визначають актуальність обраної теми дослідження.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Аналіз наукових досліджень останніх років свідчить про значну зацікавленість ряду науковців та практиків

до сутності фінансової стійкості, методів її оцінки та значення для підприємства. М.С. Заюкова [5], А.О. Касич [1], М.І. Костенко [1], І.О. Голеско [2], Н.Г. Пігуль [3], Е.О. Юрій, Л.А. Бербека [4] та інші розглядали у своїх працях дане питання. Але, не зважаючи на велику увагу науковців до даної теми, залишається ще безліч питань, які потребують подальших досліджень.

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ (ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ)

Дослідити вплив сьогодення на фінансову стійкість підприємств України та провести диференціацію чинників такого впливу.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Оцінка фінансового стану підприємства є важливою та необхідною складовою в розробці заходів не тільки для стабілізації фінансового стану, а й для підвищення його фінансової стійкості.

Підтримання необхідного рівня фінансової стійкості є важливим у будь-який момент, але особливо значущим воно стає в період економічної нестабільності — коли шляхів для відступу менше, а майбутнє складно прогнозувати, навіть незначне порушення платоспроможності може мати фатальні наслідки.

Аналіз економічної літератури свідчить, що різні автори по-різному трактують поняття фінансової стійкості. Розглянемо деякі з них.

Так, М.С. Заюкова зазначає, що "... фінансова стійкість — це такий стан підприємства, за якого обсяг його власних коштів достатній для погашення зобов'язань у довготерміновому періоді, кошти, які вкладені в підприємницьку діяльність, окупаються за рахунок грошових надходжень від господарської діяльності, а отриманий прибуток забезпечує самофінансування та незалежність підприємства від зовнішніх залучених джерел формування активів" [5, с. 93].

На думку Н.Г. Пігуль, А.В. Клименко, Є.І. Пігуль "...під фінансовою стійкістю підприємства слід розуміти спроможність підприємства стабільно працювати та розвиватися, підтримуючи оптимальне співвідношення власного та позикового капіталу, з урахуванням змін внутрішнього та зовнішнього середовища" [3].

Узагальнюючи думки різних науковців Е.О. Юрій та Л.А. Бербека вважають, що "...фінансова стійкість — це такий стан фінансових ресурсів підприємства, який гарантує йому безперервність процесу виробництва та реалізації продукції, а також фінансування витрат на розширення підприємства, платоспроможність та конкурентоспроможність, зберігаючи при цьому задовільну структуру капіталу та динамічну фінансову рівновагу активів і пасивів в умовах ринкової нестабільності та мінливості зовнішнього середовища; це комплексна характеристика фінансового стану підприємства, яка дозволяє проаналізувати ефективність використання капіталу підприємства" [4].

Підсумовуючи різні визначення можна зазначити, що фінансова стійкість — це такий стан активів та пасивів підприємства, при якому в довгостроковому та середньостроковому періодах забезпечується його платоспроможність, яка тісно взаємопов'язана з ліквідністю.

Іншими словами, фінансова стійкість — це ступінь збалансованості витрат, доходів та руху фінансових коштів у певних економічних умовах, які дозволяють підприємству здійснювати свою діяльність з виробництва певних продуктів або надання певних послуг.

Загальновідомо, що основою формування фінансово-економічної стійкості суб'єктів господарювання є показник власного оборотного капіталу, який відображає величину оборотних активів, які залишаються у розпорядженні підприємства після повного, одноразового погашення короткострокової заборгованості підприємства.

Це показник, що характеризує ту частину власного капіталу підприємства, яка формально вважається джерелом покриття оборотних (поточних) активів підприємства (тобто активів з оборотністю менше одного року). Власний оборотний капітал дозволяє покрити поточні операційні витрати, задовольнити потреби клієнтів та підтримувати нормальне функціонування бізнесу.

Власний оборотний капітал має бути достатнім для забезпечення ліквідності та платоспроможності підприємства. Якщо цей показник має від'ємне значення, це свідчить про неспроможність підприємства покривати свої поточні зобов'язання. І як наслідок, це призведе до погіршення та проблем в роботі або навіть до банкрутства.

Оптимальна величина власного оборотного капіталу залежить від галузі, масштабу підприємства, обсягу реалізації, оборотності основних активів, нарешті від економічної ситуації в країні.

Принциповою формулою визначення цього показника є:

$$\text{ВОК} = \text{ВК} - \text{НА} \quad (1),$$

де ВОК — власний оборотний капітал,

ВК — власний капітал,

НА — необоротні активи.

У цілому фінансова стійкість підприємства слугує запорукою та основою його міцного становища. Також фінансова стійкість підприємств безпосередньо впливає на економічний розвиток всієї держави, бо фінансово стійкі підприємства створюють додану вартість, формують валовий внутрішній продукт на рівні держави, є платниками податків і завдяки цьому роблять внесок у формування доходів державного та місцевих бюджетів, створюють робочі місця тощо. А це в свою чергу позначається на фінансово-господарській стійкості всієї економіки та її здатності задовольняти оборонні та найважливіші народногосподарські потреби на рівні, який забезпечить захист держави і життєдіяльність населення. Тому фінансова стійкість підприємств вкрай важлива для економіки будь якої країни.

Особливо гостро дане питання для України стоїть в умовах сьогодення, коли економіка країни знаходиться під впливом воєнних дій. Повномасштабне вторгнення росії в Україну збільшило ризики, які загрожують фінансовій стабільності не тільки нашій державі, а й усьому світу. Війна, що почалася на тлі відновлення економік після пандемії, стала випробуванням на міцність для стійкості фінансових ринків і становить загрозу фінансовій стабільності підприємств та національних економік загалом.

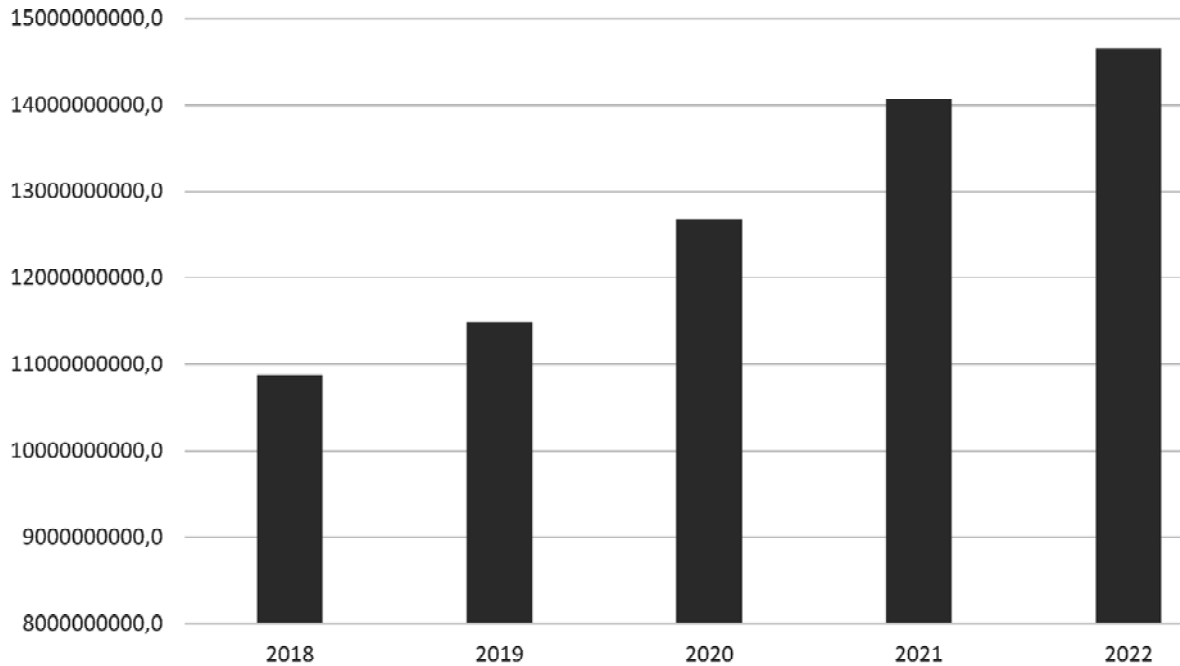

Рис. 1. Динаміка вартості активів підприємств України за 2018—2022 роки (тис. грн)

Джерело: побудовано авторами на підставі даних Державної служби статистики України [7].

Щодо українських підприємств, то повномасштабний напад росії на Україну став, звісно, дуже серйозним випробуванням для них, оскільки війна створює непередбачувані обставини, що призводять не лише до скорочення обсягів виробництва, а й до можливої повної зупинки їх роботи та навіть безповоротної втрати майна та ресурсів. Тому основними завданнями для підприємств стають організація безпеки колективу підприємства, збереження кадрів і забезпечення платоспроможності перед постачальниками.

В умовах війни деякі підприємства були змушені мігрувати до інших районів України, диверсифікувати повністю або частково своє виробництво та перейти до нових бізнес-моделей, що дозволило сформуванню їм "фінансові подушки безпеки", які дозволяють швидко реагувати на неочікувані ситуації воєнного часу [6].

Враховуючи, що військові дії та тимчасова окупація частини території України суттєво вплинула на результати статистичних спостережень, дослідимо загальну динаміку вартості активів підприємств України. Загальна динаміка вартості активів підприємств України наведена на рисунку 1.

З аналізу даних рис. 1 доходимо висновку, що спостерігається стала позитивна динаміка зростання активів з 2018 по 2022 рік. Така ситуація спостерігається через низку факторів. Перш за все, це високий рівень інфляції, викликаний військово-політичною ситуацією у країні. Крім того, на показники статистичних спостережень вплинуло: призупинення роботи частини підприємств на територіях, де ведуться бойові дії; відсутність даних статистичних спостережень з тимчасово окупованих територій України тощо.

Таблиця 1. Динаміка показників, які використовуються при визначенні показника власного оборотного капіталу в цілому по Україні (з диференціацією за розміром суб'єктів господарювання) у ретроспективі за 2021—2022 рр.

Рік / Показник	Показники			
	Необоротні активи (тис. грн), у розрізі:			
	Великі підприємства	Середні підприємства	Малі підприємства	З них мікропідприємств
2021	2806574339,3	1594416606,0	1249759307,9	606073195,0
2022	2637524825,0	1594494381,7	1390217675,7	711619627,4
Темп росту у 2022 р. у порівнянні з 2021 р. (коефіцієнт)	0,939767	1,000049	1,112388	1,174148
	Власний капітал (тис. грн), у розрізі:			
	Великі підприємства	Середні підприємства	Малі підприємства	З них мікропідприємств
2021	2176895148,7	1105980997,5	830462614,2	348794571,0
2022	2135158149,9	1022015204,2	818779177,5	305367656,9
Темп росту у 2022 р. у порівнянні з 2021 р. (коефіцієнт)	0,980827	0,92408	0,985931	0,875494

Джерело: складено та розраховано авторами на підставі даних Державної служби статистики України [7].

Таблиця 2. Динаміка показників власного оборотного капіталу великих та середніх підприємств України за видами економічної діяльності станом на 30 вересня відповідного року

Види економічної діяльності	Показники (млн грн) станом на:						Власний оборотний капітал (млн грн) станом на:		
	30.09. 2021 рік		30.09. 2022 рік		30.09. 2023 рік		30.09.2021 рік	30.09.2022 рік	30.09.2023 рік
Усього	3565732,4	2448392,7	3426097,4	2226827,6	3630054,9	2739320,0	-1117339,7	-1199269,8	-890734,9
сільське, лісове та рибне господарство	5923,9	495,5	4974,7	1376,1	5634,3	2069,1	-5428,4	-3598,6	-3565,2
промисловість	1623529,8	949628,5	1621046,3	868772,6	1705497,8	1090300,9	-673901,3	-752273,7	-615196,9
будівництво	37994,8	22997,2	26541,6	20590,9	27893,4	18603,1	-14997,6	-5950,7	-9290,3
оптова та роздрібна торгівля; ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів	275291,9	187764,4	244474,8	157826,7	279046,0	254416,7	-87527,5	-86648,1	-24629,3
транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність	743447,0	589673,5	630662,4	517391,7	652048,6	561065,3	-153773,5	-113270,7	-90983,3
тимчасове розміщення й організація харчування	16853,1	1765,4	17343,5	-372,0	17691,4	3377,5	-15087,7	-17715,5	-14313,9
інформація та телекомунікації	102608,9	53575,5	114413,2	70229,6	110199,6	91574,0	-49033,4	-44183,6	-18625,6
фінансова та страхова діяльність	61903,0	31625,7	58905,0	35845,6	55211,4	64058,0	-30277,3	-23059,4	8846,6
операції з нерухомим майном	114425,9	28566,6	117057,4	12893,1	142193,7	49979,9	-85859,3	-104164,3	-92213,8
професійна, наукова та технічна діяльність	337755,3	385381,7	366848,3	363418,2	391276,6	402844,1	47626,4	-3430,1	11567,5
діяльність у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування	157422,1	127935,8	143947,2	116027,1	130150,3	111222,2	-29486,3	-27920,1	-18928,1
освіта	1867,9	965,6	480,9	-337,2	1668,6	606,8	-902,3	-818,1	-1061,8
охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	57413,9	51298,6	54422,9	47970,9	82584,9	71625,2	-6115,3	-6452,0	-10959,7
мистецтво, спорт, розваги та відпочинок	27338,2	14707,5	23833,8	14080,5	27668,3	16152,7	-12630,7	-9753,3	-11515,6
надання інших видів послуг	1956,7	2011,2	1145,4	1113,8	1290,0	1424,5	54,5	-31,6	134,5

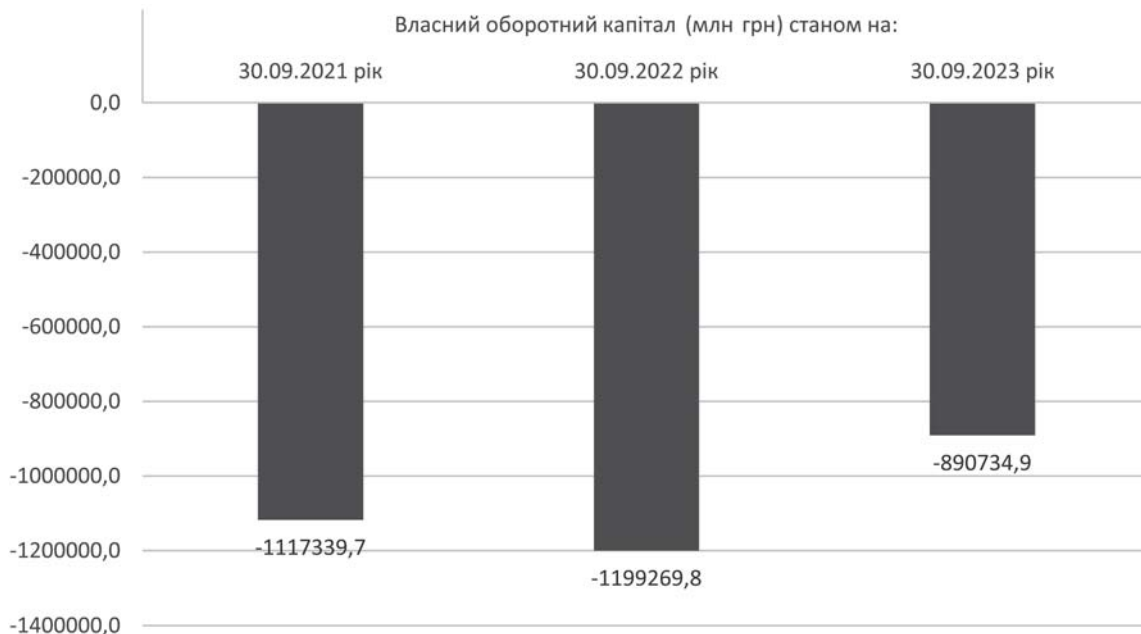
Джерело: побудовано та розраховано авторами на підставі [8].

Динаміку ключових показників, які використовуються для визначення ВОК наведено у таблиці 1. Дослідження проведено з диференціацією підприємств за їх розміром за 2021—2022 роки.

Досліджуючи показники темпів росту необоротних активів та власного капіталу суб'єктів господарювання України, розраховані у таблиці 1, доходимо висновку, що паралельні темпи зниження сум необоротних активів та власного капіталу спостеріга-

ються у підприємств, які належать до "великих". У інших категорій спостерігається тенденція до збільшення необоротних активів та зниження сум власного капіталу.

Не менш інформативним є дослідження динаміки власного оборотного капіталу у розрізі видів економічної діяльності. Подальше дослідження проведено за даними статистичних спостережень саме щодо великих та середніх підприємств України.

Рис. 2. Динаміка показників власного оборотного капіталу великих та середніх підприємств України

Джерело: побудовано авторами на підставі даних, розрахованих у таблиці 2.

На підставі (1) розрахуємо показники власного оборотного капіталу (далі — ВОК) суб'єктів господарювання України за видами економічної діяльності, які наведені у таблиці 2.

Досліджуючи показники власного оборотного капіталу як основи формування фінансової стійкості, дійдемо висновку, що позитивне значення ВОК спостерігається лише у професійній, науковій та технічній діяльності; страховій діяльності та діяльності з надання інших видів послуг.

Разом з тим спостерігається позитивна динаміка формування ВОК, як по Україні в цілому (рисунок 2), так і в розрізі окремих видів економічної діяльності (Табл. 2).

Загальна динаміка досліджених показників вказує на відсутність чіткої тенденції впливу власного оборотного капіталу на формування фінансової стійкості суб'єктів господарювання України, що обумовлюється факторами ризику, спричиненими військовим станом у країні.

ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК У ДАНОМУ НАПРЯМІ

З вище зазначеного можна зробити висновки, що фінансова стійкість підприємства визначається системою взаємозалежних показників. Зміна одного з показників призводить до зміни інших. Тому складним, але основним завданням управління фінансовою стійкістю будь-якого підприємства є безперервний аналіз взаємозв'язків основних показників у загальній структурі даної системи, динаміки їх змін та наслідків впливу одних показників на інші.

Для підвищення фінансової стійкості підприємств необхідно проводити оцінку їх фінансового стану, яка дозволить виявити існуючі фінансові проблеми, розробити заходи щодо мінімізації загроз фінансової нестабільності та підвищення фінансових результатів. Відповідна фінансова політика має впливати на нормативні значення показників фінансової стійкості.

Звісно, що досягти ідеального результату фінансово-господарської діяльності важко, та й не завжди необхідно, але треба по можливості намагатися утриматись у межах безпечної зони. Тільки за таких умов стане можливою організація нових видів діяльності, які дозволять підприємству як вижити, так і зміцнитися на ринку і навіть завоювати лідерські позиції.

Література:

1. Касич А.О., Костенко М.І. Сучасні методичні підходи до аналізу фінансової стійкості підприємства. *Фінансовий простір*. 2017. № 4 (28). С. 33—39.
2. Голеско І.О. Економічна сутність фінансової стійкості підприємства. *Економіка транспортного комплексу*. 2017. Вип. 30. С. 49—57.
3. Пігуль Н.Г., Клименко А.В., Пігуль Є.І. Аналіз фінансової стійкості підприємств України. *Приазовський економічний вісник*. 2019. Вип. 1. С. 186—190.
4. Юрій Е.О., Бербека Л.А. Дослідження фінансової стійкості в системі оцінки фінансового стану. *Молодий вчений*. 2017. Вип. 10. С. 1112—1117.

5. Заюкова М.С. Теорія фінансової стійкості підприємства: монографія. Вінниця: Універсум, 2009. 155 с.

6. American Chamber of commerce Ukraine. Doing business during war in Ukraine. 2022. URL: <https://chamber.ua/ua/news/rezultaty-ostannoho-opytuvannia-palaty-87-kompaniy-chleniv-hotovi-aktivno-doluchatysia-do-vidbudovy-ekonomiky-ukrainy-pislia-viyny>. (дата звернення: 16.01.2023).

7. Необоротні та оборотні активи, власний капітал та зобов'язання підприємств за видами економічної діяльності з розподілом на великі, середні, малі та мікропідприємства. Державна служба статистики України. (2022). Режим доступу: https://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2021/fin/fin_new/pbp_ek_vsmm_2013_2020_ue.xlsx. (дата звернення: 23.01.2023).

8. Необоротні та оборотні активи, власний капітал та зобов'язання великих та середніх підприємств за видами економічної діяльності. Державна служба статистики України. (2023). Режим доступу: https://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2022/fin/fin_new/arh_noa_ved_23u.htm (дата звернення: 23.01.2023).

References:

1. Kasych, A.O. and Kostenko, M.I. (2017), "Modern methodological approaches to the analysis of the financial stability of the enterprise", *Finansovyi prostir*, vol. 4(28), pp. 33—39.
2. Holesko, I.O. (2017), "Economic essence of financial stability of an enterprise", *Ekonomika transportnoho kompleksu*, vol. 30, pp. 49—57.
3. Pihul, N.H. Klymenko, A.V. and Pihul Ye.I. (2019), "Analysis of financial stability of enterprises of Ukraine", *Pryazovskyi ekonomichnyi visnyk*, vol. 1, pp. 186—190.
4. Yurii, E.O. and Berbeka, L.A. (2017), "Research of financial firmness in the system of assessing the financial position of enterprise", *Molodyi vchenyi*, vol. 10, pp. 1112—1117.
5. Zaiukova, M.S. (2009), *Teoriia finansovoi stiiosti pidpriemstva: monohrafiia* [The theory of financial stability of the enterprise: a monograph], Universum, Vinnytsia, Ukraine.
6. American Chamber of commerce Ukraine (2022), "Doing business during war in Ukraine", available at: <https://chamber.ua/ua/news/rezultaty-ostannoho-opytuvannia-palaty-87-kompaniy-chleniv-hotovi-aktivno-doluchatysia-do-vidbudovy-ekonomiky-ukrainy-pislia-viyny> (Accessed 16 January 2023).
7. State Statistics Service of Ukraine (2022), "Non-negotiable and current assets, equity and liabilities of enterprises by type of economic activity with a breakdown by large, medium, small and microenterprises", available at: https://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2021/fin/fin_new/pbp_ek_vsmm_2013_2020_ue.xlsx (Accessed 23 January 2023).
8. State Statistics Service of Ukraine (2023), "Non-negotiable and current assets, equity and liabilities of large and medium enterprises by types of economic activity", available at: https://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2022/fin/fin_new/arh_noa_ved_23u.htm (Accessed 23 January 2023).

Стаття надійшла до редакції 07.02.2024 р.

С. М. Гайденко,
к. е. н., доцент, доцент кафедри підприємництва та бізнес-адміністрування,
Харківський національний університет міського господарства імені О. М. Бекетова
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-0112-369X>
Д. В. Соколов,
старший викладач кафедри підприємництва та бізнес-адміністрування,
Харківський національний університет міського господарства імені О. М. Бекетова
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-3237-0095>

DOI: 10.32702/2306-6814.2024.4.135

ОСОБЛИВОСТІ ІНТЕГРАЛЬНОЇ ОЦІНКИ ФІНАНСОВОЇ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ ПІДПРИЄМСТВ БУДІВЕЛЬНОГО БІЗНЕСУ В УМОВАХ КРИЗОВОЇ ЕКОНОМІКИ

S. Haidenko,
PhD in Economics, Associate Professor,
Associate Professor of the Department of Entrepreneurship
and Business Administration, O. M. Beketov National University of Urban Economy in Kharkiv
D. Sokolov,
Senior Lecturer of the Department of Entrepreneurship and business administration,
O. M. Beketov National University of Urban Economy in Kharkiv

FEATURES OF INTEGRATED ASSESSMENT OF THE FINANCIAL COMPETITIVENESS OF ENTERPRISES OF THE CONSTRUCTION BUSINESS IN THE CONDITIONS OF THE CRISIS ECONOMY

Статтю присвячено дослідженню поняття "конкурентоспроможність підприємства". Особливий інтерес представляє вивчення фінансової конкурентоспроможності, оскільки на нинішню економічну ситуацію у світі вплинула світова фінансова криза. В процесі проведення оцінки рівня фінансової конкурентоспроможності підприємств (на основі графічних методів оцінки конкурентоспроможності) визначено місце трьох підприємств будівельного бізнесу м. Києва за показниками конкурентоспроможності згідно фінансової звітності даних підприємств за 2022 р.: ПрАТ "Домобудівний комбінат №4"; АТ "Будівельна компанія "Укрбуд"; ПрАТ "Київська будівельна компанія "Київбудком". Для визначення рівня конкурентоспроможності аналізованих підприємств основними критеріями економічної ефективності підприємницької діяльності зазначених будівельних підприємств визначено наступні параметри конкурентоспроможності: валова рентабельність продажу; коефіцієнт оборотності оборотних активів; коефіцієнт автономії; період погашення кредиторської заборгованості; коефіцієнт поточної ліквідності; коефіцієнт оборотності дебіторської заборгованості.

The article is devoted to the study of the concept of "enterprise competitiveness". Of particular interest is the study of financial competitiveness, since the current economic situation in the world was affected by the global financial crisis. In the process of assessing the level of financial competitiveness of enterprises (on the basis of graphical methods of assessing competitiveness), the place of three enterprises of the construction business was determined of Kyiv according to the indicators of competitiveness according to the financial statements of these enterprises for 2022: PJSC "Domobudivny Kombinat №. 4"; JSC "Construction Company "Ukrbud"; PJSC "Kyiv Construction Company "Kyivbudcom". To determine the level of competitiveness of the analyzed enterprises, the following parameters of competitiveness are defined as the main criteria of the economic efficiency of the entrepreneurial activity of the mentioned construction enterprises: gross profitability of sales; turnover ratio of current assets; coefficient of autonomy; payables repayment period; current liquidity ratio; accounts receivable turnover ratio. The key competitiveness criteria of the studied construction enterprises for 2022 have been characterized (the values of the competitiveness criteria have been translated into the scale of the radar lines). In the course of the study, data on the assessment of the level of financial competitiveness of the studied construction business enterprises for 2022 were characterized according to accounting reporting forms №. 1 "Balance sheet (Report on financial position)" and form №. 2 "Report on financial results (Report on total income)".

According to the presented calculations, it can be asserted that the value of the integral indicator of the assessment of competitiveness based on the relative area of the radar (competitiveness coefficient) and the integral indicators of competitiveness (individual and group) indicate that among the studied construction enterprises of the city of Kyiv, JSC "Ukrbud" occupies a relatively high competitive position", in particular, due to the development of marketing activities.

Ключові слова: конкурентоспроможність, будівельний бізнес, критерії конкурентоспроможності, радар конкурентоспроможності, інтегральний показник конкурентоспроможності, фінансовий стан підприємства.

Key words: competitiveness, construction business, competitiveness criteria, competitiveness radar, integrated indicator of competitiveness, financial state of the enterprise.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЗАВДАННЯМИ

У сучасному бізнес-середовищі особливого значення набувають питання забезпечення високого рівня конкурентоспроможності підприємств будівельного бізнесу. Успіх підприємств у конкурентному середовищі визначається постійним моніторингом ринкових позицій, виявленням сильних і слабких сторін підприємницької діяльності та вмінням адаптуватися до змін кон'юнктури ринку. Поряд з цим відмітимо, що невід'ємною частиною конкурентоспроможності підприємства є формування та оптимізація структури фінансових ресурсів, адже забезпечення стійкого розвитку будівельних підприємств, стабільності підприємницької діяльності та досягнення цілей, що відповідають інтересам власників і суспільства в цілому, неможливе без розробки та формування чіткої стратегічної моделі підприємства, яка в умовах кризової економіки визначається фінансовими аспектами конкурентоспроможності підприємства. Отже, актуальність дослідження визначається необхідністю комплексного аналізу та інтегральної оцінки рівня конкурентоспроможності підприємств будівельного бізнесу шляхом розробки системи фінансових показників підприємницької діяльності.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Дослідження теоретичних аспектів оцінки конкурентоспроможності підприємств з різним ступенем повноти розглядалися у наукових працях багатьох вчених: А. В. Кваско [3], М. В. Микитась [4], Н. М. Тюріна, Т. В. Назарчук, А. А. Бакай [6], Т. М. Халімон [9], Д. В. Яцковий [11] та ін. Практичні основи методики управління окремими критеріями фінансової конкурентоспроможності підприємств висвітлені в роботах: В. В. Дяченко [2], М. В. Микитась [4], О. Стащук [5] та ін. Разом з тим окремі питання розробки інтегральної оцінки фінансової конкурентоспроможності підприємств будівельного бізнесу вивчені недостатньо.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Мета статті полягає у формуванні методики інтегральної оцінки фінансової конкурентоспроможності трьох будівельних підприємств м. Києва, спираючись на дані фінансової звітності.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Дослідження теоретичних основ поняття "конкурентоспроможність" дозволяє говорити про те, що конкурентоспроможність є основним інструментом забезпе-

чення ефективності підприємницької діяльності підприємства. Виходячи з цього, конкурентоспроможність має бути оцінена як на рівні підприємства, так і у порівнянні з конкурентоспроможністю підприємств-конкурентів, що пов'язано з тим, що в умовах конкурентного середовища вітчизняні підприємства досить гостро відчувають необхідність вирішення завдань зниження витрат виробництва, підвищення якості продукції, оновлення техніко-технологічної бази виробництва [6]. Разом з тим конкурентоспроможність підприємств будівельного бізнесу як комплексна порівняльна характеристика відбиває його фінансовий потенціал, що визначає успіх на будівельному ринку за певний проміжок часу порівняно з оцінкою аналогічних показників конкурентів. Відповідно, фінансову конкурентоспроможність можна визначити як здатність забезпечити фінансову стійкість, платоспроможність, ділову активність та рентабельність підприємства як у короткостроковому, так і в довгостроковому періоді [2].

У роботі в межах проведення оцінки рівня фінансової конкурентоспроможності підприємств (на основі одного з найпоширеніших графічних методів конкурентоспроможності — багатокутника конкурентоспроможності) визначено місце трьох підприємств будівельного бізнесу м. Києва за параметрами рівня конкурентоспроможності згідно даних фінансової звітності за 2022 р.:

— ПрАТ "Домобудівний комбінат №4" (далі ПрАТ "ДБК №4");

— АТ "Будівельна компанія "Укрбуд" (далі АТ "Укрбуд");

— ПрАТ "Київська будівельна компанія "Київбудком" (далі ПрАТ "КБК "Київбудком").

Для визначення рівня конкурентоспроможності аналізованих підприємств в роботі основними критеріями економічної ефективності підприємницької діяльності зазначених будівельних підприємств виступатимуть параметри конкурентоспроможності: валова рентабельність продажу — Р; коефіцієнт оборотності оборотних активів — КОА; коефіцієнт автономії — Ка; період погашення кредиторської заборгованості — ТК; коефіцієнт поточної ліквідності — КПЛ; коефіцієнт оборотності дебіторської заборгованості — КДЗ.

Дані щодо оцінки рівня фінансової конкурентоспроможності (ключові фінансово-економічні показники) ПрАТ "КБК "Київбудком", АТ "Укрбуд" та ПрАТ "ДБК №4" за 2022 р. охарактеризовано згідно форм бухгалтерської звітності №1 "Баланс (Звіт про фінансовий стан)" та форми №2 "Звіт про фінансові результати (Звіт про сукупний дохід)" — табл. 1.

Представлені в табл. 1 дані свідчать на те, що протягом 2022 р. досліджувані підприємства мають відносно схожу динаміку показників валового прибутку від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг) при суттєво відмінних показниках чистого доходу та величини собівартості реалізованої продукції, власного капіталу та оборотних активів. При цьому наголосимо, що формування оборотних активів зазначених підприємств відбувається за допомогою дебіторської заборгованості, запасів та грошових коштів. Найбільш висока питома

Таблиця 1. Основні фінансово-економічні показники підприємницької діяльності досліджуваних будівельних підприємств м. Києва за 2022 р.

Показники	ПрАТ «ДБК №4»	АТ «Укрбуд»	ПрАТ «КБК «Київбудком»
1. Чистий дохід від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг), тис. грн	639873	54034	108848
2. Собівартість реалізованої продукції (товарів, робіт, послуг), тис. грн	634979	45725	105611
3. Валовий прибуток від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг), тис. грн	4894	8309	3237
4. Загальна площа введеної в експлуатацію нерухомості, м ²	65604	10456	12852
5. Оборотні активи, тис. грн	315413	37906	188 818
6. Середня величина дебіторської заборгованості, тис. грн	94126	8529	49299
7. Власний капітал, тис. грн	221599	246685	15013
8. Поточні зобов'язання, тис. грн	221819	26543	181746
9. Вартість капіталу (майна), тис. грн	464621	273228	197942
10. Середня величина кредиторської заборгованості, тис. грн	100210	5182	124832
<i>Розрахункові показники:</i>			
- валова рентабельність продажу (п. 3 : п. 1) *100, %	0,76	15,38	2,97
- коефіцієнт оборотності оборотних активів (п. 1 : п.5), об.	2,03	1,42	0,58
- коефіцієнт автономії (п. 7 : п. 9)	0,48	0,90	0,07
- період погашення кредиторської заборгованості ((360 / (п. 1 : п. 10)), дн.	56	34	414
- коефіцієнт поточної ліквідності (п. 5 : п. 8)	1,42	1,43	1,04
- коефіцієнт оборотності дебіторської заборгованості (п. 1 : п. 6), об.	6,80	6,33	2,21

Джерело: сформовано авторами за даними [8, 9, 10].

вага дебіторської заборгованості у вартості оборотних активів характерна для ПрАТ "ДБК №4" (близько 29,5%), для ПрАТ "КБК "Київбудком" питома вага становить 22,5 %, а для АТ "Укрбуд" питома вага дебіторської заборгованості у вартості оборотних активів становить 26,1 % на протязі 2022 р. Таким чином, частка дебіторської заборгованості у 2022 р. в структурі оборотних активів розглянутих підприємств є не досить значною 22,5—29,5 %, що не є негативним чинником розвитку. Крім того, власний капітал становить значну частину загального майна (капіталу) для ПрАТ "ДБК №4" — 47,7 %, а для АТ "Укрбуд" — 90,28 %, у той же час питома вага власного капіталу у вартості всього майна ПрАТ "КБК "Київбудком" становить лише 7,58 %. Поряд з цим можна відмітити, що у структурі пасивів балансу досліджуваних підприємств особливе місце відводиться величині поточної кредиторської заборгованості за товари, роботи та послуги. Так питома вага кредиторської заборгованості за послуги ПрАТ "КБК "Київбудком" у структурі пасивів становить 63,06 %, одночасно питома вага кредиторської заборгованості за послуги ПрАТ "ДБК №4" у структурі пасивів становить 21,57 %, а питома вага кредиторської заборгованості у структурі пасивів АТ "Укрбуд" — 1,90 %.

В результаті детального аналізу ключових фінансово-економічних показників підприємницької діяльності за 2022 р. провідних будівельних підприємств м. Києва сформовано ключові критерії для оцінки конкурентоспроможності будівельних підприємств, що представлено у табл. 2. (згідно даних фінансової звітності підприємств за 2022 р.). Зазначимо, що одним із найбільш зручних графічних методів оцінки конкурентоспроможності продукції та підприємства є багатокутник (радар)

конкурентоспроможності. При цьому багатокутник конкурентоспроможності представляє собою графічне з'єднання оцінок стану підприємства та конкурентів за найбільш значущими напрямками підприємницької діяльності, які представлені у вигляді векторів-осей. Для проведення розрахунків у межах даного дослідження у якості інтегрального показника конкурентоспроможності будівельних підприємств використано відносну площу радара (Π_p), який буде побудовано всередині оціночного кола на основі порівняних показників (рис. 1).

$$\Pi_p = \frac{S_p}{S},$$

де S_p — площа радара, см^2 ;

S — загальна площа оціночного кола, см^2 .

$$S = \pi R^2,$$

де R — радіус оціночного кола (обирається довільно), см ;

π — константа, яка виражає відношення довжини кола до діаметру, вона приблизно дорівнює 3,14.

На рис. 1 представлено показники F_1 — F_5 , які є чинниками, значення яких приймають за параметри конкурентоспроможності будівельних підприємств. Виходячи з цього, так як оцінка конкурентоспроможності підприємств на основі побудови радара передбачає об'єднання різноманітних показників у один єдиний інтегральний показник, в такому разі, використання радара сприятиме формуванню слабких сторін діяльності підприємств. Для проведення подальших розрахунків площа радара (Π_p) розраховується наступним чином:

$$S_p = \frac{1}{2} \sin \alpha (\alpha_1 \times \alpha_2 + \alpha_2 \times \alpha_3 + \dots + \alpha_{n-1} \times \alpha_n + \alpha_n \times \alpha_1),$$

де $\alpha_1 \dots \alpha_n$ — значення показників, які переведено у сантиметри;

α — кут між найближчими досліджуваними показниками.

У нашому випадку радар конкурентоспроможності представлених будівельних підприємств побудовано виходячи з того, що показники мають однакову вагу, відповідно коло ділиться радіальними шкалами на рівні сектори, а їх кількість відповідає числу оціночних параметрів, як результат значення кута $\alpha = 3600/n$ (n — кількість показників). При побудові радара конкурен-

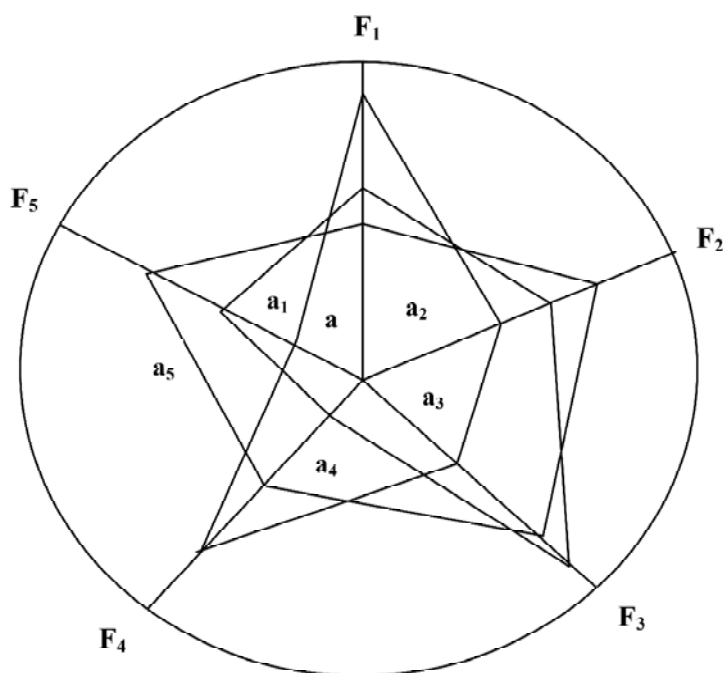

Рис. 1. Радар конкурентоспроможності

тоспроможності необхідно врахувати те, що деякі показники можуть мати двонаправлений характер, тому можна констатувати, що у разі віддаленості від центру кола значення розрахункових показників збільшуються — у випадку якщо показник є стимулятором (позитивно впливає на конкурентоспроможність), або зменшуються — в такому випадку показник є дестимулятором. Відповідно, переведення значень показників у сантиметри відбувається за пропорцією враховуючи еталонні значення, при цьому переведення значень у сантиметри відбувається за пропорцією. Наприклад, оборотний капітал: 17500 тис. грн — 10 см

$$13200 \text{ тис. грн} = x \text{ см},$$

$$x = 13200 \times 10 / 17500 = 7,54 \text{ см}$$

У той же час для чинників, що є дестимуляторами переведення у сантиметри здійснюється таким чином: $x' = 10 - x$, x — із пропорції, якщо показник є стимулятором. Таким чином, чим більшим є рівень конкурентоспроможності підприємства, тим більшою є площа радара, у такому разі коефіцієнт конкурентоспроможності є ближчим до одиниці. Враховуючи вищевикладене, проведено порівняння конкурентоспроможності окремих критеріїв ефек-

Таблиця 2. Ключові критерії конкурентоспроможності досліджуваних будівельних підприємств за 2022 р. (переведення значень критеріїв конкурентоспроможності у масштаб ліній радара)

Назва підприємства	Валова рентабельність продажу		Коефіцієнт оборотності оборотних активів		Коефіцієнт автономії		Період погашення кредиторської заборгованості		Коефіцієнт поточної ліквідності		Коефіцієнт оборотності дебіторської заборгованості	
	Р	a ₁	К _{об}	a ₂	К _а	a ₃	Т _к	a ₄	К _{пл}	a ₅	К _{дз}	a ₆
ПрАТ «ДБК № 4»	0,76	0,48	2,03	9,23	0,48	4,8	56	8,67	1,42	9,47	6,80	9,71
АТ «Будівельна компанія «Укрбуд»	15,38	9,61	1,42	6,45	0,90	9,0	34	9,19	1,43	9,53	6,33	9,04
ПрАТ «КБК «Київбудком»	2,97	1,86	0,58	2,64	0,07	0,7	414	0,14	1,04	6,93	2,21	3,16
Еталони	16	10	2,20	10	1,00	10	420	10	1,50	10	7,00	10

Джерело: сформовано авторами.

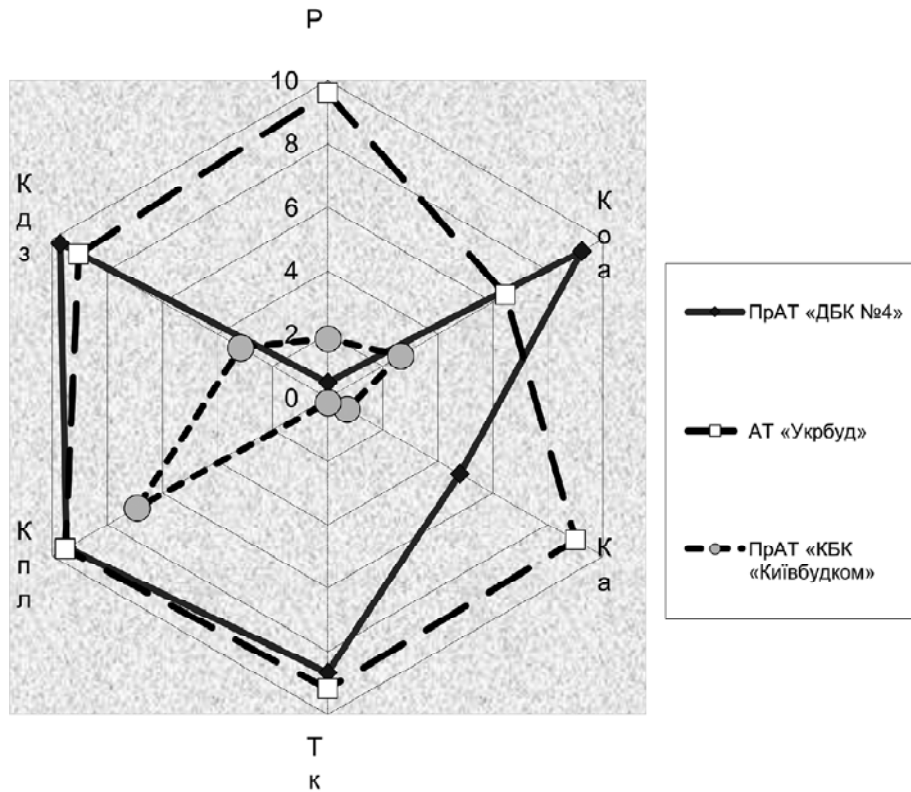

Рис. 2. Радар конкурентоспроможності досліджуваних будівельних підприємств м. Києва за 2022 р.

Джерело: сформовано авторами.

тивності діяльності через зміну інтегрального показника конкурентоспроможності для досліджуваних підприємств. На рис. 2 у графічному вигляді представлені результати побудови радара конкурентоспроможності підприємств.

Побудований графік дає наочне уявлення, як виглядає інтегральний (узагальнений) критерій фінансового стану кожного підприємства, дає зорову оцінку рівня конкурентоспроможності. До того ж переваги даного методу оцінювання полягають у тому, що він є комплексним, оскільки враховується найбільше чинників, які впливають на конкурентоспроможність підприємства [5]. Таким чином, радар конкурентоспроможності, що створений на основі з'єднання оцінок положення підприємства і конкурентів за пріоритетними напрямками діяльності, дозволяє порівняти можливості досліджуваних будівельних підприємств. Відповідно, накладаючи один багатокутник на інший, можна виявити сильні та слабкі сторони підприємств відносно один одного.

Враховуючи те, що у даному дослідженні конкурентоспроможність оцінюється за шістьма показниками, кут (α) між найближчими показниками в радарі становить 60° ($\alpha = 360^\circ / 6$). Зважаючи на це визначимо площу радара конкурентоспроможності для кожного з аналізованих підприємств (у см^2):

— ПрАТ "ДБК №4":

$$S_p^{2022} = \frac{1}{2} * \sin 60^\circ * (0,48 * 9,23 + 9,23 * 4,8 + 4,80 * 8,67 + 8,67 * 9,47 + 9,47 * 9,71 + 9,71 * 0,48) = 116,51;$$

— АТ "Укрбуд":

$$S_p^{2022} = \frac{1}{2} * \sin 60^\circ * (9,61 * 6,45 + 6,45 * 9,0 + 9,00 * 9,19 + 9,19 * 9,53 + 9,53 * 9,04 + 9,04 * 9,61) = 200,63;$$

— ПрАТ "КБК "Київбудком":

$$S_p^{2022} = \frac{1}{2} * \sin 60^\circ * (1,86 * 2,64 + 2,64 * 0,70 + 0,70 * 0,14 + 0,14 * 6,93 + 6,93 * 3,16 + 3,16 * 1,86) = 15,42.$$

Зазначимо, що загальна площа оцінного кола (у см^2) становить:

$$S = 3,14 * 10^2 = 314.$$

В такому разі інтегральний показник оцінки конкурентоспроможності (КСП) за відносною площею радара (коефіцієнт конкурентоспроможності) для досліджуваних підприємств становитиме:

— ПрАТ "ДБК №4":

$$КСП = \frac{116,51}{314} = 0,37;$$

— АТ "Укрбуд":

$$КСП = \frac{200,63}{314} = 0,64;$$

— ПрАТ "КБК "Київбудком":

$$КСП = \frac{15,42}{314} = 0,05.$$

Згідно представлених розрахунків, можна стверджувати, що за даними 2022 р. найбільш конкурентоспроможним з аналізованих підприємств будівельного бізнесу м. Києва є АТ "Укрбуд", менш конкурентоспроможним у порядку зменшення конкурентоспроможності є ПрАТ "ДБК №4" і далі

Таблиця 3. Одиничні показники конкурентоспроможності аналізованих будівельних підприємств за 2022 р.

Назва підприємства	Показники					
	Валова рентабельність продажу	Коефіцієнт оборотності оборотних активів	Коефіцієнт автономії	Період погашення кредиторської заборгованості	Коефіцієнт поточної ліквідності	Коефіцієнт оборотності дебіторської заборгованості
ПрАТ «ДБК №4»	$\frac{0,76}{16} = 0,0475$	$\frac{2,03}{2,20} = 0,9227$	$\frac{0,48}{1,00} = 0,48$	$1 - \frac{56}{420} = 0,867$	$\frac{1,42}{1,50} = 0,9467$	$\frac{6,80}{7,00} = 0,9714$
АТ «Будівельна компанія «Укрбуд»	$\frac{15,38}{16} = 0,9612$	$\frac{1,42}{2,20} = 0,6454$	$\frac{0,90}{1,00} = 0,90$	$1 - \frac{34}{420} = 0,919$	$\frac{1,43}{1,50} = 0,9533$	$\frac{6,33}{7,00} = 0,9043$
ПрАТ «КБК «Київбудком»	$\frac{2,97}{16} = 0,1856$	$\frac{0,58}{2,20} = 0,2636$	$\frac{0,07}{1,00} = 0,07$	$1 - \frac{414}{420} = 0,014$	$\frac{1,04}{1,50} = 0,6933$	$\frac{2,21}{7,00} = 0,3157$
Питома вага критерію	0,20	0,20	0,15	0,15	0,15	0,15

Джерело: сформовано авторами.

ПрАТ "КБК "Київбудком". Далі визначимо одиничні показники конкурентоспроможності підприємств, які розраховано в табл. 3.

Виходячи з даних табл. 3 питома вага критеріїв розраховується шляхом експертних оцінок важливості окремих критеріїв аналізованих будівельних підприємств, крім того, на основі представлених даних можна визначити групові показники конкурентоспроможності (КСПГП) досліджуваних підприємств:

— ПрАТ "ДБК №4":

$$КСП_{гп} = (0,0475 * 0,20) + (0,9227 * 0,20) + (0,48 * 0,15) + (0,867 * 0,15) + (0,9467 * 0,15) + (0,9714 * 0,15) = 0,0095 + 0,1845 + 0,072 + 0,1301 + 0,1420 + 0,1457 = 0,6838;$$

— АТ "Укрбуд":

$$КСП_{гп} = (0,9612 * 0,20) + (0,6454 * 0,20) + (0,90 * 0,15) + (0,919 * 0,15) + (0,9533 * 0,15) + (0,9043 * 0,15) = 0,1922 + 0,1291 + 0,135 + 0,1378 + 0,1430 + 0,1356 = 0,8727;$$

— ПрАТ "КБК "Київбудком":

$$КСП_{гп} = (0,1856 * 0,20) + (0,2636 * 0,20) + (0,07 * 0,15) + (0,014 * 0,15) + (0,6933 * 0,15) + (0,3157 * 0,15) = 0,0371 + 0,0527 + 0,0105 + 0,0021 + 0,1040 + 0,0473 = 0,2537.$$

Враховуючи вищенаведені розрахунки визначимо інтегральний показник конкурентоспроможності (ІПК) аналізованих будівельних підприємств м. Києва як відношення собівартості (С/В) реалізованої продукції (та середньої ціни 1м² введеної в експлуатацію площі нерухомості ($Ц_{1м^2 ж}$)) до значення групового показника конкурентоспроможності (КСП_{гп}). В роботі провівши розрахунок даних двох інтегральних показників конкурентоспроможності можна знайти їх середню величину ($\overline{ІПК}$). При цьому, розраховані показники доцільно розглядати як дестимулятор — "чим нижчою є отримана величина, тим краще".

— ПрАТ "ДБК №4":

$$ІПК_{С/В} = \frac{634979}{0,6838} = 928603,39 \text{ тис. грн}$$

$$ІПК_{Ц_{1м^2 ж}} = \frac{27200}{0,6838} = 39777,7 \text{ тис. грн}$$

$$\overline{ІПК} = \frac{928603,39 + 39777,7}{2} = \frac{968381,09}{2} = 484190,54 \text{ тис. грн}$$

— АТ "Укрбуд":

$$ІПК_{С/В} = \frac{45725}{0,8727} = 52394,87 \text{ тис. грн}$$

$$ІПК_{Ц_{1м^2 ж}} = \frac{26400}{0,8727} = 30250,94 \text{ тис. грн}$$

$$\overline{ІПК} = \frac{52394,87 + 30250,94}{2} = \frac{82645,81}{2} = 41322,91 \text{ тис. грн}$$

— ПрАТ "КБК "Київбудком":

$$ІПК_{С/В} = \frac{105611}{0,2537} = 416283,01 \text{ тис. грн}$$

$$ІПК_{Ц_{1м^2 ж}} = \frac{26800}{0,2537} = 105636,58 \text{ тис. грн}$$

$$\overline{ІПК} = \frac{416283,01 + 105636,58}{2} = \frac{521919,59}{2} = 260959,79 \text{ тис. грн}$$

Таким чином, згідно з розрахованих інтегральних показників конкурентоспроможності обираємо найнижче значення показника, який має АТ "Укрбуд", далі йде ПрАТ "КБК "Київбудком" і замикає даний цикл ПрАТ "ДБК №4". Загалом відмітимо, що розраховані у даній роботі величини коефіцієнта конкурентоспроможності (інтегральний показник оцінки конкурентоспроможності за відносною площею радара) та інтегральних показників конкурентоспроможності (одиничних та групових) вказують на те, що серед досліджуваних будівельних підприємств м. Києва відносно високу конкурентну позицію займає АТ "Укрбуд", зокрема, через розвиненість маркетингової діяльності. Одночасно зазначимо, що досліджуваним підприємствам для подальшого зростання рівня конкурентоспроможності доцільно збільшувати частку будівельного ринку, збільшувати обсяги продажів, а відповідно і величину валового, операційного та чистого прибутку.

ВИСНОВКИ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Таким чином, застосування графічних методів оцінки конкурентоспроможності у практиці підприємницької діяльності підприємств будівельного бізнесу дозволяє здійснити оцінку конкурентоспроможності підприємства шляхом агрегування (об'єднання) різних показників діяльності в один, що дозволить виявити вплив різних чинників (критеріїв) на ефек-

тивність діяльності підприємства. В якості напрямку подальших розробок даної проблематики можна виділити можливість створення комплексної моделі для оцінки рівня конкурентоспроможності, що дозволить використовувати значну кількість вихідних критеріїв та оцінювати їх вплив на рівень конкурентоспроможності підприємства.

Література:

1. Гончаренко М. Л., Худенко М. В. Фінансовий складник як основна функціональна ознака оцінки конкурентоспроможності підприємств. Економіка та суспільство. 2017. № 9. С. 379—383.
 2. Дяченко В. В. Фінансова конкурентоспроможність як складова фінансової безпеки підприємства. Молодий вчений. 2018. № 11 (63). С. 1120—1123.
 3. Кваско А. В. Аналіз методів оцінки конкурентоспроможності підприємства. Наукові записки / Scientific papers. 2017. № 1 (54). С. 111—118.
 4. Микитась М. В. Підвищення конкурентоспроможності будівельного підприємства. Шляхи підвищення ефективності будівництва в умовах формування ринкових відносин. 2012. Вип. 26. С. 143—149.
 5. Стащук О. Інтегральне оцінювання рівня фінансової конкурентоспроможності підприємства: теоретичний та практичний аспекти. Економічний часопис Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. 2016. № 3. С. 98—103.
 6. Тюрін Н. М., Назарчук Т. В., Бакай А. А. Управління конкурентоспроможністю будівельних організацій. Innovation and Sustainability. 2023. № 1. С. 213—221.
 7. Халімон Т. М. Формування та оцінка потенціалу конкурентоспроможності підприємства. Економічний вісник Запорізької державної інженерної академії. 2016. № 5 (2). С. 35—39.
 8. Фінансова звітність ПрАТ "Домобудівний комбінат №4" м. Київ. URL: <http://dbk4.com.ua/bitrix/js/Zvit2022.pdf>.
 9. Фінансова звітність АТ "Будівельна компанія "Укрбуд" м. Київ. URL: <https://ub.kiev.ua/finansova-ta-insha-informatsiia/richna-informatsiia-emitenta-tsinnykh-paperiv-za-2022-rik-2.html>.
 10. Фінансова звітність ПрАТ "Київська будівельна компанія "Київбудком". URL: http://kbk.comreg.com.ua/r_zvit/r_zvit_2022.pdf.
 11. Яцковий Д. В. Сучасні методики оцінки конкурентоспроможності підприємства. Вісник соціально-економічних досліджень. 2013. Вип. 4 (51). С. 183—188.
- the efficiency of construction in the conditions of the formation of market relations, vol. 26, pp. 143—149.
5. Stashchuk, O. (2016), "Integrated assessment of the level of financial competitiveness of the enterprise: theoretical and practical aspects", Economic journal East European National University of Lesya Ukraynky, vol. 3, pp. 98—103.
 6. Tyurina, N. M., Nazarchuk, T. V., Bakai, A. A. (2023), "Management of the competitiveness of construction organizations", Innovation and Sustainability, vol. 1, pp. 213—221.
 7. Halimon, T. M. (2016), "Formation and assessment of the enterprise's competitiveness potential", Economic Bulletin of the Zaporizhzhya State Engineering Academy, vol. 5 (2), pp. 35—39.
 8. PJSC "Domobudivnyi Kombinat № 4" of Kyiv" (2023), "Financial reporting", available at: <http://dbk4.com.ua/bitrix/js/Zvit2022.pdf> (Accessed 29 November 2023).
 9. JSC "Construction Company "Ukrbud" of Kyiv" (2023), "Financial reporting", available at: <https://ub.kiev.ua/finansova-ta-insha-informatsiia/richna-informatsiia-emitenta-tsinnykh-paperiv-za-2022-rik-2.html> (Accessed 29 November 2023).
 10. PJSC "Kyiv Construction Company "Kyivbudcom" (2023), "Financial reporting", available at: http://kbk.comreg.com.ua/r_zvit/r_zvit_2022.pdf (Accessed 29 November 2023).
 11. Yatskoviy, D. V. (2013), "Modern methods of assessing the competitiveness of the enterprise", Herald of socio-economic research, vol. 4 (51), pp. 183—188.
- Стаття надійшла до редакції 29.01.2024 р.*

References:

1. Honcharenko, M. L. and Khudenko M. V. (2017), "The financial component as the main functional feature of assessing the competitiveness of enterprises", Economy and society, vol. 9, pp. 379—383.
2. Dyachenko, V. V. (2018), "Financial competitiveness as a component of the financial security of the enterprise", A young scientist, vol. 11 (63), pp. 1120—1123.
3. Kvasko, A. V. (2017), "Analysis of methods of assessing the competitiveness of the enterprise", Scientific papers / Scientific papers, vol. 1 (54), pp. 111—118.
4. Nikitas, M. V. (2012), "Increasing the competitiveness of the construction enterprise", Ways to increase

<https://nayka.com.ua>

Електронне фахове видання

Ефективна
ЕКОНОМІКА

Виходить 12 разів на рік

Журнал включено до переліку наукових фахових видань України з ЕКОНОМІЧНИХ НАУК (Категорія «Б»)
Спеціальності – 051, 071, 072, 073, 075, 076, 292

e-mail: economy_2008@ukr.net

viber: +38 050 3820663

Л. І. Чернобай,
к. е. н., професор, професор кафедри менеджменту і міжнародного підприємництва,
Національний університет "Львівська політехніка"
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-3200-0470>
Р. І. Зорій,
аспірант, Національний університет "Львівська політехніка"
ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0006-5162-646X>
Р. А. Солтис,
аспірант, Національний університет "Львівська політехніка"
ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0000-7592-2403>
Б. М. Огірко,
аспірант, Національний університет "Львівська політехніка"
ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0004-1475-5364>

DOI: 10.32702/2306-6814.2024.4.142

ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ ТА ВИХОДУ НА ЗОВНІШНІ РИНКИ МАЛИХ ТА СЕРЕДНІХ ПІДПРИЄМСТВ

L. Chernobay,
PhD in Economics, Professor,
Professor of the Department of Management and International Business, Lviv Polytechnic National University
R. Zoriy,
Postgraduate student, Lviv Polytechnic National University
R. Soltys,
Postgraduate student, Lviv Polytechnic National University
B. Ohirko,
Postgraduate student, Lviv Polytechnic National University

FEATURES OF THE FUNCTIONING AND ENTERING FOREIGN MARKETS OF SMALL AND MEDIUM-SIZED ENTERPRISES

Розглянуто особливості функціонування вітчизняних підприємств малої та середньої форми власності. Постійна взаємодія підприємства із суспільством передбачає пошук нових методів розвитку їх діяльності. Одним із таких методів є розширення діяльності шляхом виходу на зовнішні ринки. На даний момент важливим є дослідження способів виходу на зовнішній ринок, оскільки розуміння такого явища контролюватиме вплив факторів внутрішнього та зовнішнього середовища на діяльність організації та дасть можливість ефективного застосування необхідних для такого процесу ресурсів. Окрім того, вивчення методів виходу на закордонний ринок дасть сформувати чіткі критерії щодо можливостей, переваг та недоліків розширення власної діяльності. Стрімкий розвиток малого бізнесу, як однієї з форм господарювання, можна пояснити тими позитивними наслідками, які виникають при рості малого бізнесу, зокрема це покращення конкурентного середовища, створення додаткових робочих місць, диверсифікація та структурна перебудова внутрішнього ринку, розширення виробничої пропозиції, насичення ринку високоякісними товарами та послугами, зростання податкових надходжень, збільшення експортного потенціалу та ефективне використання національних ресурсів.

The peculiarities of the functioning of domestic small and medium-sized enterprises are considered. The constant interaction of the enterprise with society involves the search for new methods of development of their activity. One of these methods is the expansion of activities by entering foreign markets. At the moment, it is important to study ways to enter the foreign market, because understanding this phenomenon will control the influence of internal and external environmental factors on the organization's activities and will provide an

opportunity to effectively use the resources necessary for such a process. In addition, studying the methods of entering the foreign market will help to form clear criteria regarding the opportunities, advantages and disadvantages of expanding one's own activities. The rapid development of small business, as one of the forms of business, can be explained by the positive consequences that arise from the growth of small business, in particular, the improvement of the competitive environment, the creation of additional jobs, the diversification and structural restructuring of the domestic market, the expansion of the production offer, the saturation of the market with high-quality goods and services, growth in tax revenues, increase in export potential and effective use of national resources.

The choice of methods of entering the foreign market determines the profitability, competitiveness and viability of the enterprise both in the domestic and foreign markets. Therefore, the successful functioning of enterprises in the global economic space requires the formulation of effective methods of entering foreign markets, working on them and adapting to market conditions. The choice of one or another form of exit is influenced by the size of the company, the available material and technical, financial resources, the ability to take risks, as well as the presence or absence of previous export experience and the requirements set by the market of the counterparty country. The development of international activities of domestic enterprises contributes to the openness and deepening of economic relations, which affects the quality of the development of activities in general.

Ключові слова: внутрішній, зовнішній ринок, методи виходу, малі та середні підприємства, переваги та можливості виходу.

Key words: domestic, foreign market, methods of exit, small and medium-sized enterprises, advantages and possibilities of exit.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

Малі та середні підприємства (далі МСП) є основою економіки багатьох розвинених країн в ХХІ ст. Мале підприємництво вважається найбільш соціально значущою, перспективною, інноваційною та демократичною формою господарювання, що вдало поєднує економічні інтереси особи і суспільства на основі використання ринкових механізмів. Стрімкий розвиток малого бізнесу, як однієї з форм господарювання, можна пояснити тими позитивними наслідками, які виникають при рості малого бізнесу, зокрема це: покращення конкурентного середовища, створення додаткових робочих місць, диверсифікація та структурна перебудова внутрішнього ринку, розширення виробничої пропозиції, насичення ринку високоякісними товарами та послугами, зростання податкових надходжень, збільшення експортного потенціалу та ефективного використання національних ресурсів, а також в довгостроковій перспективі підвищення рівня життя населення та формування середнього класу підприємців, зниження соціальної напруги в суспільстві, забезпечення соціально-економічної та політичної стабільності.

В Україні на малі та середні підприємства припадає близько 64% доданої вартості, 81,5% зайнятості та 37% податкових надходжень в Україні [1]. Якщо аналізувати динаміку кількості суб'єктів господарювання та їх форму за останні десять років, можна стверджувати, що частка суб'єктів малого підприємництва в загальній величині господарських одиниць залишається стабільно високою (більше 98%). Так, у 2011 році функцінувало 659 великих підприємств та 1 679 902 малих підприємств. Для порівняння, в 2021 році в Україні офіційно здійснювали свою діяльність 610 великих підприємств, 17 811 середніх підприємств та 1 937 827 малих підприємств (в їх структурі ФОП становлять 82%)

[2]. Це підтверджує той факт, що МСП відіграють важливу роль в реформації національної економіки. Тому підтримка розвитку МСП є стратегічним завданням національних урядів для відновлення макроекономічної, політичної та соціальної стабільності в країні.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Розвиток міжнародної діяльності вітчизняних підприємств сприяє відкритості та поглибленню економічних відносин, що впливає на якість розвитку діяльності загалом. Дослідження діяльності виходу підприємств на зовнішні ринки здійснюють такі науковці: Б. Андрушків, Н. Вацик, І. Запужляк, І. Крамар, О. Кузьмін, Л. Ліпич, О. Мельник, В. Семенець, М. Швецова, Р. Шинкаренко, О. Хринюк та інші.

Дослідивши літературні джерела можна побачити багато праць за тематикою виходу підприємств на європейські ринки. Окрім цього, авторами досліджено критерії при виборі зарубіжних регіональних ринків; форми та шляхи виходу вітчизняних підприємств на міжнародні ринки; моделі та стратегії виходу підприємств на зовнішні ринки [1, 3, 5, 6, 8]. Зокрема, І. Лібіч у своїх працях виділяє 6 етапів виходу на зовнішні ринки, а саме: пробного експорту, екстенсивного експорту, інтенсивного експорту, експортного маркетингу, міжнародного маркетингу та глобального маркетингу. Також автором зауважено, що при формуванні стратегії виходу підприємств на зовнішні ринки важливим є визначення місії, формування цілей, аналізування та оцінювання факторів внутрішнього та зовнішнього середовища, розроблення та аналізування стратегічних альтернатив, реалізація стратегії, оцінювання та контролювання стратегій [10].

У інших джерелах знаходимо інформацію, що є такі виходи на зовнішні ринки як експорт та спільне підприємство (ліцензування, виробництво за контрактом, управління за контрактом, підприємства спільного во-

лодіння, пряме інвестування). Автором зазначено, що перевагою виходу підприємства на міжнародний ринок є розширення його діяльності та підвищення ефективності діяльності, чого часто не вистачає вітчизняним підприємствам на внутрішньому ринку [2].

Також авторами проаналізовані переваги та недоліки під час виходу підприємства на інші ринки. Зокрема, Ю. Полякова виділено можливості, які підприємство отримає при виході на зовнішні ринки, а саме: застосування якісних та ефективних виробничих потужностей і зростання іміджу підприємства на внутрішньому ринку [9].

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ

Розглянути теоретичні аспекти виходу малого і середнього бізнесу на зовнішні ринки, здійснити ґрунтовне аналізування і порівняння наявних методів виходу підприємств на зовнішній ринок. Дослідити елементи фінансової грамотності ведення бізнесу, як на внутрішньому ринку, так із зовнішніми контрагентами для малого і середнього бізнесів, зокрема для фізичних осіб підприємців.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Незважаючи на об'єктивну важливість даного процесу, розвиток малого бізнесу в Україні відбувається повільними темпами. Проаналізувавши наукові статті [4-8] можна виділити декілька основних проблем, з якими зустрічається бізнес.

Фінансові проблеми, пов'язані з відсутністю достатньої величини стартового капіталу, високі матеріальні витрати на етапі започаткування господарської діяльності. Зокрема до цієї групи проблем можна віднести завищені тарифи на комунальні послуги, а також значні видатки на оренду нерухомості та на закупівлю сучасного обладнання.

Наступна проблема — бюрократія, високий рівень корупції, а також складнощі при реєстрації бізнесу. На жаль, Україна є однією з країн, де відкриття бізнесу супроводжується з високим ступенем ризику. Ризики та витрати на ведення бізнесу збільшуються або зменшуються залежно від економічної культури країни. За Індексом легкості ведення бізнесу в 2020 році Україна посіла 64 місце зі 190 можливих [3]. Варто зазначити, що незважаючи на помітне покращення ситуації, адже в порівнянні з 2018 роком країна піднялась на 7 сходинок, процес початку ведення бізнесу є достатньо складним та інколи незрозумілим для звичайних осіб. Якщо уряд і парламент проводитимуть подальшу політику, що ускладнює ведення бізнесу, це може призвести до невдоволення, страйків і банкрутства окремих власників бізнесу.

Ще однією проблемою є складність систем фінансової звітності та їх низька адаптованість для представників малого бізнесу, зокрема для ФОПів. Заплутаний механізм електронної комунікації з податковими органами та статистичною службою.

Декларативний характер державної підтримки. Механізми фінансування є слабкими, інформація та консультації є недостатніми, а система розвитку та підготовки працівників не завжди відповідає сучасним

запитам підприємців. Малий та середній бізнес особливо відчуває необхідність в державній підтримці під час кризових ситуацій, зокрема під час пандемії та війни в Україні. Основним завданням Державного комітету України з питань розвитку підприємництва після початку повномасштабної війни було внесення змін до законодавства, які б дозволили МСП реалізувати свій потенціал в умовах воєнного стану. Тому, відповідно до доручень Президента Володимира Зеленського, Уряд сформулював низку пропозицій для МСП. Наприклад, одним із заходів полегшення діяльності підприємств під час воєнного стану є звільнення ФОП 1 та 2 групи від сплати ЄСВ, а також звільнення ФОП 3 групи від сплати соціального внеску за працівників, призваних до Збройних Сил України. Окрім цього, уряд дозволив підприємцям, які перебувають у кризовому стані та не мають достатніх коштів для сплати податків, відтермінувати сплату податків та запровадження касових апаратів. Ще один із заходів підтримки бізнесу під час війни — державна програма релокації бізнесу. Уряд країни працює над підтримкою МСП та сприянням інклюзивному розвитку.

Окрім цього, при започаткуванні експорту до вищеведеного переліку проблем додаються проблеми пов'язані із вибором форми виходу на зовнішній ринок, побудовою стратегії та приведення товару у відповідність тим стандартам, які встановлено в країні-партнері, адже відповідальність за дотримання всіх вимог несе виробник. В цьому контексті варто детальніше розглянути основні способи виходу суб'єкта малого бізнесу на зовнішні ринки, зокрема ринки країн Євросоюзу. Дане питання є частиною напрацювань багатьох науковців, однак єдиного підходу в класифікації всіх форм наразі не існує.

Так, наприклад, Мирошніченко О. (2015) в своєму посібнику для українських підприємців стверджує, що є "принаймні чотири підходи, що можуть використовуватись окремо або в комбінації". Перший підхід — прийом замовлень від внутрішніх покупців, які потім експортують товар. В цій ситуації компанія може навіть не знати що її товар експортується. Другий підхід до здійснення експортної діяльності полягає в пошуку внутрішніх покупців, що представляють закордонних кінцевих користувачів або споживачів, цими партнерами можуть бути іноземні торгові компанії, іноземні дистрибутори, роздрібні торговці, філії ТНК. Всі ризики, а також витрати на експортні процедури несе компанія-покупець на внутрішньому ринку. Третій підхід — експорт через посередників (непрямий експорт) є дуже популярним серед українських та європейських МСП, адже дозволяє вийти на зовнішні ринки навіть не маючи попереднього досвіду, адже посередницька фірма шукає ринки збуту, цільову аудиторію, опікується відправкою товарів та отриманням оплати. Останній підхід є найбільш амбітним та витратним — прямий експорт. Якщо компанія обирає таку форму виходу на зовнішні ринки, вона відповідає за всю діяльність, пов'язану з експортом, від дослідження ринку та планування до розподілу товарів на зарубіжних ринках і отримання оплати. Це вимагає зосередженості, управлінських навичок, уваги та часу для досягнення високих результатів. Водночас, такий підхід може принести най-

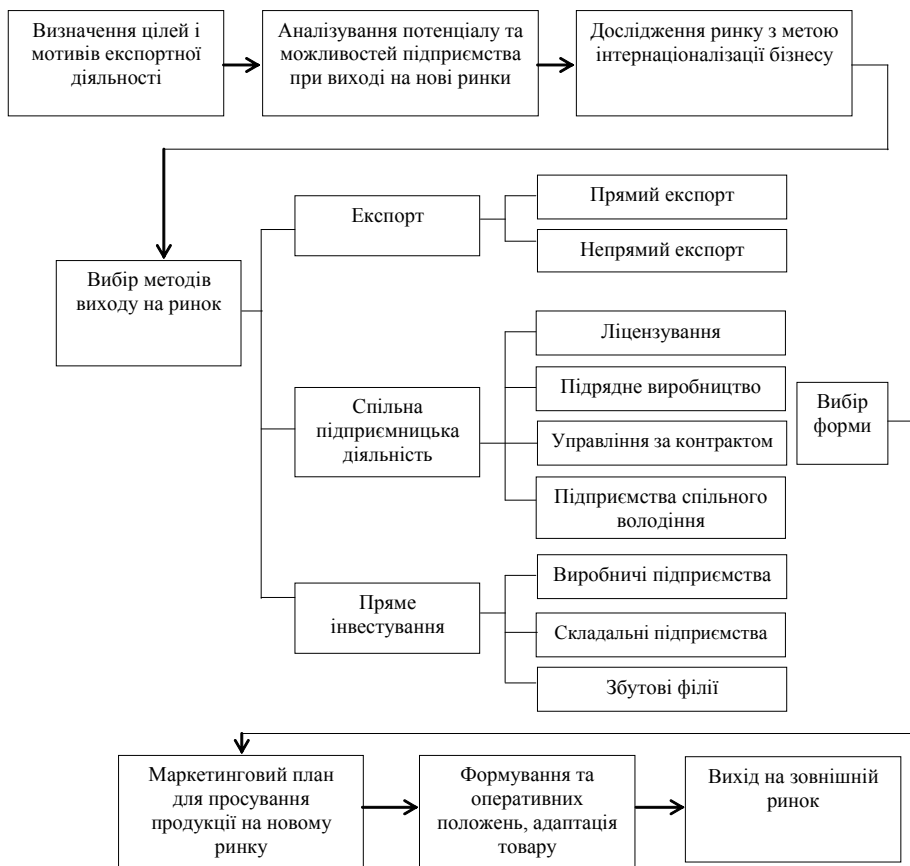

Рис. 1. Основні етапи виходу підприємства на зовнішній ринок

Джерело: сформовано автором на основі [9—10].

вищі прибутки та довгострокове зростання [7].

Відповідно до іншого підходу, всі способи виходу підприємств на нові ринки можна поділити на три групи: експорт (прямий, непрямий), кооперація (підрядне виробництво, ліцензійний договір, виробництво за контрактом, компенсаційні угоди), інтеграція, зокрема спільне підприємство, пряме виробництво, поглинання (Хринюк О.С та Ганіч С.С., 2022). Експорт як вивезення товарів за кордон може бути розглянуто з двох полярних підходів — активний, коли підприємство самостійно виводить свій товар закордон та пасивний, коли покупці зацікавлені в імпорті конкретного товару [4, 10].

Болквадзе Н.І. та Лібіч І.С. (2022) виділяють "три основні стратегії зовнішньоекономічної діяльності підприємства: експорт (прямий та непрямий), спільне підприємництво (ліцензування, підрядне виробництво, спільне володіння підприємством, управління за контрактом), міжнародна інвестиційна співпраця (виробничі та складські підрозділи)" [10].

Куцик П.О., Ковтун О.І. (2021) в своїй статті щодо стратегічного контексту виходу та діяльності вітчизняних підприємств на зовнішніх ринках в умовах глобалізації лаконічно згрупували всі форми виходу на ринок в двох класах, "самостійне здійснення діяльності або кооперація з іноземним партнером" [9].

Отже, проаналізувавши наукові джерела можна стверджувати, що єдиного підходу до визначення форм та виходів на зовнішні ринки не існує. Кожна з перерахованих стратегій має безсумнівні переваги та недоліки, які слід розглядати насамперед зважаючи на характе-

ристики експортованого продукту. В розрізі теми дослідження варто також назвати основні етапи експорту. Узагальнено ці етапи подано на рис. 1.

Вибір стратегії виходу на зарубіжний ринок визначає прибутковість, конкурентоспроможність і життєздатність компанії як на внутрішньому, так і на зовнішньому ринках. Тому успішне функціонування підприємств у глобальному економічному просторі потребує формулювання ефективних стратегій виходу на зарубіжні ринки, роботи на них та пристосування до ринкових умов. На вибір тієї чи іншої форми виходу впливає розмір компанії, наявні матеріальні та технічні, фінансові ресурси, здатність ризикувати, а також наявність чи відсутність попереднього досвіду експорту та вимоги, які ставить ринок країни-контрагента.

В умовах динамічних змін виникає особлива увага до принципів, яких потрібно дотримуватися підприємствам при виході на зовнішній ринок. Така потреба зумовлена формуванням не-

передбачуваних зовнішніх факторів, які впливають на можливість розширення діяльності підприємства на європейському ринку.

Аналізування літературних джерел [1, 6] дає можливість виділити наступні принципи, яких підприємству необхідно дотримуватися при виході на зовнішній ринок: цілеспрямованості, адаптивності, гласності, достовірності, економічності, безперервності тощо.

Отже, формування основних принципів при виході підприємства на зовнішній ринок, особливо для малого та середнього бізнесу, слугуватиме важливим інструментом управління підприємством та орієнтиром майбутньої стратегії розвитку діяльності. З огляду на це, дотримання вище зазначених принципів є необхідною умовою ефективного процесу виходу підприємства на зовнішній ринок. При зміні діяльності підприємства чи середовища перелік принципів може змінюватися чи доповнюватися.

ВИСНОВКИ З ДАНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК У ДАНОМУ НАПРЯМІ

Таким чином, вихід підприємства на зовнішній ринок — це процес розширення його бізнесу за межами національних ринків. Цей крок може бути обґрунтованим для багатьох підприємств з метою збільшення прибутковості, диверсифікації ризиків, росту ринків для їхніх товарів або послуг, а також доступу до нових клієнтів і можливостей. При виході на зовнішній ринок важливим є дослідження наступних ключових елементів: маркетингові дослідження; стратегія виходу; міжнарод-

на логістика; правові питання; фінансове планування; кадрові рішення; моніторинг і адаптація. Вихід на зовнішній ринок є складним і стратегічним процесом, який вимагає обдуманих рішень, аналізу ризиків та відповідності місцевим умовам і особливостям цільового ринку. Бажано мати підтримку від кваліфікованих консультантів або експертів у галузі міжнародного бізнесу для успішного виходу на зовнішній ринок.

Література:

1. Красота О.В. Особливості розвитку малого підприємництва в умовах порушення макроекономічної стабільності. Ефективна економіка. 2021. № 2. URL: http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/2_2021/100.pdf.
2. Носков О.М. Державне регулювання розвитку малого та середнього бізнесу в Україні в умовах пандемії та воєнного стану. Проблеми сучасних трансформацій. Серія: право, публічне управління та адміністрування. 2023. URL: <https://reicst.com.ua/pmtl/article/view/2023-7-02-12/2023-7-02-12>.
3. Кизим М.О., Чететова-Терашвілі Т.М., Хаустова В.Є. Мале та середнє підприємництво в Україні: особливості та проблеми розвитку. Бізнес-Інформ. Вип. 10. С. 301—317. URL: https://www.business-inform.net/export_pdf/business-inform-2019-10_0-pages-301_317.pdf.
4. Мірошник Р.О., Прокоп'єва У.О. Розвиток малого і середнього бізнесу в Україні: проблеми і перспективи. Вісник Національного університету "Львівська політехніка". Серія "Проблеми економіки та управління". 2020. URL: <https://science.lpnu.ua/sites/default/files/journal-paper/2020/may/21613/maket200296-65-73.pdf>.
5. Дикань О.В. Розвиток малого бізнесу в Україні: проблеми та шляхи забезпечення. Вісник економіки транспорту і промисловості. 2017. — Вип. 57. — С. 58—66. — URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vetp_2017_57_10.
6. Зорій Р.І., Чернобай Л.І., Лема Г.В., Михайлишин Л.І. Особливості виходу вітчизняних промислових підприємств на зовнішній ринок. Актуальні проблеми розвитку економіки регіону. 2023. Вип. 19, т. 1. — С. 54—61.
7. Мірошніченко О. Базовий посібник з інтернаціоналізації бізнесу і виходу на ринки Європейського Союзу. 2015. 380 с. URL: <https://export.gov.ua/education/course/12>.
8. Хринюк О.С., Ганіч С.С. Торговельна політика підприємств: стратегії виходу на зовнішній ринок. Економіка та суспільство. 2022. Вип. № 40. URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/1447/1392>.
9. Полякова Ю. В., Шайда О. Є., Миронова М. І. Економічний розвиток та зовнішня торгівля України. Вісник Львівського торговельно-економічного університету. 2023. URL: <http://journals-lute.lviv.ua/index.php/visnyk-econom/article/view/1289/1216>.
10. Болквадзе Н.І., Лібич І.С. Стратегії виходу підприємств аграрного сектору на зовнішні ринки. Економіка та суспільство. 2022. Вип. № 37. URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/1255/1210>.

References:

1. Krasota, O.V. (2021), "Peculiarities of small business development in the conditions of disruption of macroeconomic stability", *Efektivna ekonomika* [Online], available at: http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/2_2021/100.pdf (Accessed 25 Jan 2024).
2. Noskov, O.M. (2023), "State regulation of the development of small and medium-sized businesses in Ukraine in the conditions of a pandemic and martial law", *Problemy suchasnyh transformatsii. Seriya: pravo, publichne upravlinnia ta administruvannia* [Online], available at: <https://reicst.com.ua/pmtl/article/view/2023-7-02-12/2023-7-02-12> (Accessed 25 Jan 2024).
3. Kyzym, M.O. Chechetova-Tarashvili, T.M. and Haustova, V.Ye. (2019), "Small and medium-sized entrepreneurship in Ukraine: peculiarities and problems of development", *Biznes Inform*, vol. 10, pp. 301—317, [Online], available at: https://www.business-inform.net/export_pdf/business-inform-2019-10_0-pages-301_317.pdf (Accessed 25 Jan 2024).
4. Miroshnyk, R.O. and Prokopieva, U.O. (2020), "Development of small and medium-sized businesses in Ukraine: problems and prospects", *Visnyk Natsionalnogo Universytetu Lvivska Politehnika. Seriya "Problemy ekonomiky ta upravlinnia"*, [Online], available at: <https://science.lpnu.ua/sites/default/files/journal-paper/2020/may/21613/maket200296-65-73.pdf> (Accessed 25 Jan 2024).
5. Dykan, O.V. (2017), "Small business development in Ukraine: problems and ways of ensuring", *Visnyk ekonomiky transportu i promyslovosti*, vol. 57, pp. 58—66, [Online], available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vetp_2017_57_10 (Accessed 25 Jan 2024).
6. Zorii, R.I. Chernobay, L.I. Lema, H.V. and Mykhailishyn L.I., (2023), "Peculiarities of exit of domestic industrial enterprises to the foreign market", *Aktualni problemy rozvytku ekonomiky rezionu*, Vol. 19, no. 1, pp. 54—61.
7. Myroshnichenko, O. (2015), *Bazovyi posibnyk z internatsionalizatsii biznesu i vyvodu na rynky Evropeiskogo Soiuzu* [Basic guide to business internationalization and entering the markets of the European Union], [Online], available at: <https://export.gov.ua/education/course/12> (Accessed 25 Jan 2024).
8. Hryniuk, O.S. and Hanich, S.S. (2022), "Trade policy of enterprises: strategies for entering the foreign market", *Ekonomika ta suspilstvo*. vol. 40, [Online], available at: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/1447/1392> (Accessed 25 Jan 2024).
9. Poliakova, Yu. V. Shaida, O. Ye. and Myronova, M. I. (2023), "Economic development and foreign trade of Ukraine", *Visnyk Lvivskogo torgovelnо-economichnogo universytetu*. [Online], available at: <http://journals-lute.lviv.ua/index.php/visnyk-econom/article/view/1289/1216> (Accessed 25 Jan 2024).
10. Bolkvadze, N.I. and Libych, I.S. (2022), "Strategies for exiting agricultural sector enterprises to foreign markets", *Ekonomika ta suspilstvo*, Vol. 37, [Online]. available at: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/1255/1210> (Accessed 25 Jan 2024).

Стаття надійшла до редакції 30.01.2024 р.

Н. М. Польова,
к. е. н., доцент, доцент кафедри менеджменту та інноваційного провайдингу,
ПВНЗ "Європейський університет"
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-5140-2136>
І. Я. Шевчук,
аспірант, ПВНЗ "Європейський університет", м. Київ
ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0008-0037-5511>
Я. Я. Шевчук,
аспірант, ПВНЗ "Європейський університет", м. Київ
ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0007-0746-6689>

DOI: 10.32702/2306-6814.2024.4.147

ВПЛИВ КРЕАТИВНИХ ІНДУСТРИЙ НА ЕКОНОМІЧНИЙ РОЗВИТОК

N. Poliova,
PhD in Economics, Associate Professor,
Associate Professor of the Department of Management
and Innovative Providing, Private Higher Education Establishment "European University"
I. Shevchuk,
Postgraduate student, Private Higher Educational Establishment "European University", Kyiv
Y. Shevchuk,
Postgraduate student, Private Higher Educational Establishment "European University", Kyiv

THE INFLUENCE OF CREATIVE INDUSTRIES ON ECONOMIC DEVELOPMENT

Сьогодні в усьому світі креативні індустрії визнані джерелом інновацій, економічного зростання, особистого добробуту та згуртованості суспільства, але використання їхнього потенціалу може виявитися складним завданням. У той же час особливий сектор економіки, який характеризується, можна розглядати як інструмент модернізації міст і регіонів в економічно більш комфортні і привабливі для життя місця. На основі характеристики сучасного стану розвитку креативних індустрій уточнено зміст особливого сектора економіки та визначено потенціал його використання у ключі забезпечення економічного зростання. У ході дослідження розкрито зміст та складові сектори креативних індустрій, охарактеризовано спосіб оцінки вкладу галузі господарства у вітчизняну економіку. Крім того, на основі теоретичного та фактичного матеріалу авторми виявлено наукові протиріччя у дослідженні креативних індустрій. Визначено відсутність єдиної науково обгрунтованої класифікації креативних індустрій у світовому та вітчизняному науковому полі та наявність зацікавленості країн у розвитку даного сектора. Результати дослідження можуть становити інтерес для представників наукової спільноти, бізнес-сфери та органів влади, залучених до цієї сфери або мають зацікавленість у розвитку креативних індустрій на регіональному та державному рівнях. Докорінні зміни, що відбулися у розвитку цивілізації в кінці минулого століття, — глобалізація та нова економіка (економіка знань) — створили передумови виникнення та розвитку так званої "креативної економіки". Основою розвитку креативної економіки став креативний потенціал людини. Умови розвитку креативної економіки в різних географічних регіонах далеко не однакові. Метою дослідження є привернення уваги на це нове явище — поява "творчого важеля" процесу виробництва, можливості використання креативного (творчого) потенціалу людини, яка, спираючись на сучасну технологічну платформу та базу знань, здатна внести істотний внесок у прискорення економічного зростання.

Today, creative industries are recognized around the world as a source of innovation, economic growth, personal well-being and social cohesion, but harnessing of their potential can be a challenge. At the same time, the special sector of the economy, which is characterized, can be considered as a tool for the modernization of cities and regions into economically more comfortable and attractive places for life. Based on the characteristics of the current state of development of creative industries, the content of a special sector of the economy is clarified and the potential of its use in the key to ensuring economic growth is determined. In the course of the study, the content and constituent sectors of creative industries were revealed, and the method of assessing the contribution of the economic sector to the national economy was characterized. In addition, on the basis of theoretical and factual material, the authors identified scientific contradictions in the study of creative industries. The lack of a single scientifically based classification of creative industries in the world and domestic scientific field and the presence of countries' interest in the development of this sector were determined. The results of the research may be of interest to representatives of the scientific community, the business sphere, and authorities involved in this sphere or interested in the development of creative industries at the regional and state levels. Fundamental changes that took place in the development of civilization at the end of the last century — globalization and the new economy (knowledge economy) — created the prerequisites for the emergence and development of the so-called "creative economy". The creative potential of a person became the basis of the development of the creative economy. The conditions for the development of the creative economy in different geographical regions are far from the same. The purpose of the study is to draw attention to this new phenomenon — the emergence of a "creative lever" in the production process, the possibility of using the creative (creative) potential of a person who, relying on a modern technological platform and knowledge base, is able to make a significant contribution to the acceleration of economic growth.

Ключові слова: креативні індустрії, креативний клас, креативний кластер, економічне зростання, регіональний розвиток.

Key words: creative industries, creative class, creative cluster, economic growth, regional development.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

В умовах нестабільної економічної ситуації, світової поляризації та нерівності між державами першої половини XXI століття необхідна стратегія державного та регіонального розвитку як відповідь на масштабні культурні, економічні, соціальні та технологічні зміни.

Основна мета означеної стратегії — розкриття творчого потенціалу людей у вигляді організації та проведення комплексу необхідних заходів на різних рівнях.

У цьому контексті концепція "креативні індустрії" є світовою сполучною ланкою між культурною, економічною та технологічною сферами. Сьогодні у всьому світі про цей сектор говорять як про важливу та зростаючу частину глобальної економіки, що сприяє соціальній інтеграції, різноманітності економічної діяльності та всебічному розвитку особистості, регіону та країни в цілому.

Фокус уваги представників органів влади, бізнес-середовища та дослідників зміщується на інструменти: образи, звуки, символи та ідеї — які створюють не лише додаткові робочі місця, додану вартість вироблених продуктів, а й нову культуру загалом.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

У останнє десятиліття зафіксовано збільшення наукового інтересу до вивчення становлення та розвитку креативних індустрій. Це вимагає більш докладного аналізу нової креативної економіки та її впливу на розвиток креативного потенціалу у національному та міжнародному економічному просторі.

Багато вітчизняних дослідників та практиків, таких як І. Турський, Л. Антонюк, М. Скиба, А. Харламова, О. Мельничук, та інші, займаються вивченням даної проблематики. Оскільки креативна економіка в Україні лише починає формуватися, багато аспектів цього питання залишаються не вирішеними. Є необхідність у вдосконаленні методологічного інструментарію, визначенні ключових орієнтирів та напрямків майбутньої діяльності, з урахуванням світового досвіду.

ФОРМУВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ

Мета статті полягає в визначенні ролі креативних індустрій як ключового компонента для розвитку економіки і суспільства загалом. Прогрес у креативних сфе-

рах може призвести до формування позитивного зовнішнього впливу, що, поширюючись, сприяє високому рівню конкурентоспроможності в різних галузях економіки. Активізація потенціалу креативних індустрій сприяє економічному розвитку та швидкому відновленню країни після воєнного періоду.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Використання терміну "креативні індустрії" стало актуальним нещодавно, вказуючи на початок цифрової ери культурних та творчих індустрій. Проте його витоки сягають часів промислової революції та процесу урбанізації, а також культурної індустрії 30-х років минулого століття. Термін також пов'язаний із популярною культурою, ідеологією, яка поширюється через засоби масової інформації, та контркультурою, яка виникає у протистоянні до капіталістичного напрямку масової культури.

Уперше у офіційних документах термін "креативні індустрії" було введено урядом Великобританії. Цей крок став спробою перегляду обговорень щодо цінності мистецтва та культури. Навіть при тому, що уряди загалом підтримували мистецтво, його часто розглядали як "маргінальний" аспект економічного життя, орієнтований на державні субсидії.

Прихильники концепції креативних індустрій вважали, що такий погляд не повністю відображає суть та практичне значення цієї ідеї. Для об'єктивного розуміння внеску цього напрямку в економічну сферу країн необхідно досліджувати кожен сектор економічної діяльності, пов'язаний з творчістю та культурою, включаючи різноманітні комерційні аспекти. При визначенні змісту об'єкта дослідження важливо враховувати не лише традиційні види мистецтва, такі як театр, музика та кіно, але й рекламу, виробничі процеси, які підтримують культурне виробництво та роздрібну торгівлю продуктами творчої діяльності. Це положення можна сформулювати так: коріння зазначених напрямків економічної діяльності витікає з культури та творчості, а самі напрямки стають важливим та ефективним джерелом додаткових робочих місць та сприяють формуванню і зростанню національного багатства.

Наприкінці 90-х років минулого сторіччя Департаментом цифрових технологій, культури, ЗМІ та спорту (Великобританія) було прийнято поняття "креативні індустрії" як "види діяльності, які беруть свій початок в індивідуальній творчості, майстерності та таланті, мають потенціал для створення багатства та робочих місць за допомогою створення та експлуатації інтелектуальної власності".

Сутність терміну "креативні індустрії" залежить від законодавства конкретної країни, яке регулює захист інтелектуальної власності. Незважаючи на різні визначення цього терміну у різних країнах, його основу становлять індивідуальний творчий потенціал та нові методи та інструменти використання інтелектуальної власності.

В сучасній добі одним з викликів у дослідженні креативних індустрій є використання різних підходів до найменування економічного сектора, що виявляється, зокрема, у зміні термінології [1].

Як синонімів описуваного напрямку діяльності використовуються такі позначення:

- креативна економіка (creative economy, orange economy);
- культурні індустрії (cultural Industries, cultural sector);
- економіка вражень (experience economy);
- економіка знань (knowledge-based economy);
- індустрії авторського права (copyrights Industries, copyright-based industries).

Виявлена проблема визначає необхідність чіткого закріплення терміну у науковій мові та законодавстві.

Досліджуючи різні підходи до визначення креативних індустрій, дослідники виділяють чотири групи.

Перший метод полягає у визначенні креативних індустрій як конкретних секторів та видів економічної діяльності. Цей підхід отримав підтримку від Джона Хокінса [2, с. 26], британського дослідника справ креативних індустрій, який розглядає цю область як "просто ще одна галузь".

Другий підхід включає розгляд креативних індустрій як сукупності певних професій, що відображено в концепції "креативного класу". Згідно з цією теорією, характеризуючи сферу креативних індустрій, зосереджено увагу на професіях або галузях діяльності.

У рамках третього підходу креативні індустрії представляють собою інтегрований розвиток міст, який включає у себе концепцію "креативного міста".

Четвертий підхід розглядає креативні індустрії як ключовий елемент економічної системи, що складається з різноманітних працівників, підприємств, установ, інфраструктури, комунікаційних засобів та інших активних компонентів.

На сьогодні до складу креативних індустрій входить 35 галузей, в яких представники займаються діяльністю як на комерційній, так і на некомерційній основі. Важливо відзначити, що існуюча класифікація відповідає галузям, які вважаються частинами креативних індустрій згідно з даними Конференції ООН з торгівлі та розвитку (ЮНКТАД) [3].

З серед зазначених напрямків можна виокремити такі: мультимедіа, образотворче мистецтво, розваги, мода, архітектура, музика, видавнича справа, реклама, спорт та інші.

Одночасно визначення різних галузей як складових креативних індустрій у різних країнах і міжнародних організаціях ускладнює розробку та формування єдиної стратегії використання креативних індустрій як інструменту для державного та регіонального економічного зростання.

Конференція ООН з торгівлі та розвитку (ЮНКТАД) [3] виокремлює найважливіші характеристики, які властиві результатам діяльності креативних індустрій, а саме:

- потреба у суттєвому вкладі людської творчості під час виробничого процесу;
- збереження прав на інтелектуальну власність, яка призначена для конкретного спеціаліста чи групи осіб, що виробляють товар або послугу.

Вивчаючи зміст креативних індустрій, ряд вчених удосконалили та запропонували інакший перелік складових зазначеної галузі діяльності. По-перше, завжди

існує постійна потреба в галузях, що розглядаються, у генерації нових ідей під час досліджень та розробок продуктів і послуг. У цьому контексті творча діяльність відіграє ключову роль. По-друге, важливо забезпечити захист інтелектуальної власності, яка виникає в результаті діяльності суб'єктів креативних індустрій, оскільки цей сектор зосереджений на створенні нових і оригінальних цінностей. По-третє, розвиток креативних індустрій передбачає використання передових технологій, які сприяють творчій діяльності.

Три характеристики творчих індустрій — інновації, авторське право та технології — вимірюються на рівні окремо взятої діяльності або підприємства, що, як правило, ускладнено через відсутність чи спотворення статистичних даних. Це накладає обмеження на всебічне вивчення змісту креативних індустрій та оцінки їхнього вкладу в економіку країни чи регіону.

Креативні індустрії відносяться до галузей, що поєднують створення, виробництво та комерціалізацію творчих матеріалів, нематеріального та культурного за своєю природою. Характеризований напрямком необхідний розглядати як творчу складову, не абстрагуючись від процесів цифровізації. Для розкриття змісту концепції "креативні індустрії" необхідно брати до уваги історичні аспекти розвитку суспільства в XIX-XX та на початку XXI століття.

Спроби виміряти цінність культури з економічного погляду обмежені, оскільки культурна цінність набагато ширша, ніж цінність послуги, якою людина з творчими здібностями може сплатити за свою працю. У рамках цього положення підтверджується теза, що творчі люди — це не просто сукупність робочої сили найманих фахівців, а носії унікальних якостей, розвиток яких сприяє створенню та реалізації продуктів культури та мистецтва з економічною складовою.

В рамках визначення цінності зазначеної діяльності як механізму економічного зростання аналітики та експерти застосували одну з методологій розрахунку вкладу креативних індустрій в економіку країни. Використаний спосіб побудови математичної моделі цінності досліджуваної галузі було реалізовано у вигляді наступного алгоритму:

- визначення видів економічної діяльності, що підлягають включенню до розрахунку;
- формування формули розрахунку;
- збір статистики на рівні регіонів або муніципалітетів за видами економічної діяльності та соціально-економічними показниками;
- розрахунок вкладу креативних індустрій на регіональному та державному рівнях;
- виявлення в результатах розрахунків значень, що відхиляються від середніх, та їх інтерпретація;
- визначення сукупності проблем, що ускладнюють проведення більш точного розрахунку;
- вироблення рекомендацій вирішення зазначених проблем.

Як основа наближеної оцінки вкладу креативних індустрій було використано метод оцінки "міського продукту" (city product), узагальнюючого показника міської економіки. Даний метод розроблено Центром ООН з населених пунктів (UN-Habitat) з метою моніторингу прогресу в досягненні поставлених завдань розвитку

тисячоліття. Згідно з UN-Habitat, Метод оцінки "Міський продукт" включає наступні компоненти: національний продукт, вироблений галуззю економіки, частку зайнятих у відповідній галузі та співвідношення середніх рівнів заробітної плати у галузях міської та національної економіки. Оцінка сукупного показника визначається за допомогою наступної змішаної моделі (1):

$$E = A \times C \times D \div B \quad (1),$$

де E — міський продукт для галузі міської економіки;
A — національний продукт, вироблений галуззю економіки;

B — чисельність зайнятих у галузі національної економіки;

C — чисельність зайнятих у галузі міської економіки;

D — співвідношення середніх рівнів заробітної плати у галузі міської економіки та у галузі національної економіки.

За підсумками проведених обчислень було отримано наближену оцінку внеску креативних індустрій в економіку України. Вона була визначена у розмірі 4,98% від ВВП. Виявлені результати дозволяють зробити висновки про наявність однієї проблеми методологічного дослідження визначення результатів діяльності креативних індустрій — відсутність єдиної науково обгрунтованої методики.

Розвиток креативної економіки пов'язаний із певними умовами.

Вимоги, яких необхідно дотримуватись для розвитку креативного сектора, можна класифікувати за трьома основними областями. Вони визначають, що є найбільш суттєвим для суспільства, яке вбачає у розвитку креативної економіки інструмент економічного зростання. Йдеться про споживачів, трудові ресурси та просторі (мікрокліматі).

Передумовою збільшення внеску креативного сектора економіки у формування ВВП є рівень інтелекту та фінансової стабільності споживачів, кваліфікація та рівень професійної підготовки робочої сили, а також високорозвинене економічне та технологічне середовище, яке відкрите для новаторських рішень та має розвинену інституційну базу.

Простір, де спостерігається динамічний розвиток креативного сектору, характеризується високим рівнем економічного розвитку. У цьому просторі більшість населення не має проблем у задоволенні основних потреб, і надлишок фінансових ресурсів спрямовується на придбання продуктів креативного сектору, таких як відвідування концертів, кінотеатрів, театрів, покупка предметів мистецтва, інтер'єру та іншого [4].

Для розвитку креативної економіки важливим є характер споживача, якому призначена кінцева продукція. Тут можна виділити дві ключові умови: наявність значних соціальних верств з достатньо високим рівнем забезпечення та високий рівень інтелектуального розвитку споживачів. Це вказує на необхідність формування суспільства, в якому проживають заможні та освічені люди.

Продукція, яка виробляється в рамках креативної економіки, втрачає статус предмету першочергової потреби. Споживачі спочатку витрачають частину свого доходу на необхідні життєві потреби, такі як продукти

харчування, житло і одяг. Продукція з сфери креативних індустрій, таких як музика, кіно, театр, комп'ютерні ігри, знаходить попит серед споживачів, які мають достатньо коштів для задоволення базових потреб. Рекламна індустрія націлена на ці верстви населення, проводячи масштабні кампанії, оскільки тут відбувається конкуренція за великий частку доходів платоспроможного населення.

Наступною неодмінною умовою формування креативної економіки є рівень освіти споживачів. Необхідно, щоб споживач мав розвинений культурно-естетичний смак, і навіть високий рівень загальної споживчої культури.

Розвиток креативного сектора передбачає, щоб його споживач володів здатністю до естетичного сприйняття, надаючи перевагу не лише корисності та функціональності, а й естетичному аспекту запропонованої продукції. Важливим є також інтерес споживача до культурних цінностей, таких як кіно, театр, музика. Відомі представники цих галузей культурного сектору виступають амбасадорами креативної економіки.

Нарівні з культурною освітою споживача важливим є рівень його споживчої культури, здатність користуватися складними в технічному плані виробами. Необхідно володіти на споживчому рівні такими інформаційними та комунікаційними технологіями, як, наприклад, здатність завантажити з Інтернету нові музичні твори, замовити товар, що зацікавив, через Інтернет або запустити комп'ютерні ігри.

Вимоги креативної економіки до навичок і компетенцій людських ресурсів відрізняються від тих, що ставляться перед ними у виробничому секторі. Процес виробництва не передбачає необхідності особливих творчих здібностей, оскільки він орієнтований на масове виробництво стандартної продукції. У креативному секторі, навпаки, взаємодія вимагає оригінальних та інноваційних ідей, творчого потенціалу людини, і його продукція часто є унікальною, іноді навіть єдинорідною.

Все це створює нові вимоги до якості робочих ресурсів. Робітники креативного сектору повинні мати здатність до творчого мислення, генерації нових ідей та оригінальних рішень, а також вміння вивчати нові технології. Таким чином, однією з ключових вимог є високий рівень професійної підготовки, що грає значущу роль у становленні креативної економіки. Особливу увагу приділяється розвитку індивідуальних творчих здібностей людини. Системи навчання, які спонукають до зубріння матеріалу, втрачають свою актуальність.

Ще одним важливим чинником, який сприяє збільшенню внеску креативного сектора, є наявність творчого простору і його відкритість, що надає можливість творчим особистостям розвивати та втілювати нові ідеї. Творче середовище повинно бути відкритим та толерантним, готовим приймати кожну особу незалежно від її поглядів, культурних цінностей, віросповідання чи підходів до вирішення проблем. Цей простір не повинен обмежуватися догматичними уявленнями про ставтеві відмінності і має бути вільним від расової дискримінації.

Умовою формування сприятливого середовища для розвитку даного сектора економіки є добре розвинена інституційна інфраструктура. Важливим умо-

вою є інституційна підтримка, яка визначає розподіл різних грантів, реалізацію проектів, розвиток культурних традицій, проведення культурних заходів і підтримку різноманітних суспільних утворень, таких як, наприклад, школи народної творчості чи аматорські спілки. Для успішного функціонування інституційної системи підтримки креативної економіки важливо мати достатню фінансову підтримку та створити некорумповане середовище, яке гарантує можливість сучасному креативному працівнику знайти місце для реалізації свого таланту. Інакше, відбувається відтік творчих працівників до інших географічних регіонів [5].

Область креативних індустрій є невід'ємною частиною національного внутрішнього та зовнішнього середовища. Вона формується національною економікою, історією та культурою, що означає таке: креативні індустрії та національна економіка пов'язані двостороннім зв'язком. Розвиток сектору економіки, що характеризується, забезпечує нові робочі місця та нарощення національного багатства за рахунок використання майстерності, таланту та творчого потенціалу населення.

Креативні індустрії, що складаються з слабко пов'язаних підсекторів, не слід плутати із культурними індустріями. Останні спрямовані на досягнення соціальних та культурних цілей, тоді як перші підкреслюють важливість економічного результату діяльності. Вплив креативних індустрій на національну економіку, як правило, оцінюють за її роллю у боротьбі з безробіттям, вкладу у ВВП та зовнішню торгівлю, а також за іншими показниками.

Сьогодні дослідження креативних індустрій — одна з актуальних та популярних тем обговорень у академічному середовищі. Представники наукової спільноти акцентують увагу на різних характеристиках діяльності, що розглядається, а також визначають фактори, що сприяють їх виникненню, формуванню та розвитку. Однією з найважливіших, але в той же час недостатньо розроблених галузей наукового інтересу є вплив креативних індустрій на економіку. Серед компонентів національної економіки, що заслуговують на особливу увагу, виділяють такі:

- боротьба з безробіттям;
- частка у ВВП, додана вартість;
- зовнішня торгівля (експорт);
- соціальна інтеграція;
- соціальний та культурний розвиток;
- підвищення якості життя;
- боротьба з безробіттям серед молоді;
- інші показники соціально-економічного впливу.

Креативні індустрії сприяють створенню нових робочих місць, допомагають збільшити грошовий обіг суб'єктів креативної сфери, їх внесок у ВВП, а також сприяють розвитку експорту.

Важливо підкреслити, що креативні індустрії виникають, розвиваються і процвітають у певному середовищі: що містить сприятливі умови для ведення економічної діяльності, достатній обсяг робочої сили та інші характеристики, необхідні для збільшення доданої вартості вироблених продуктів та покращення соціально-економічних умов життя.

Наслідками розвитку креативної та культурної економіки буде постійне зростання концентрації креативних сфер та творчих особистостей у великих міських агломераціях, визначених як географічні "креативні центри". Також можливі географічна сегрегація, поглиблення нерівностей в доходах та відмінностей між розвиненими країнами та іншими регіонами світу.

Економісти та географи постійно звертали увагу на існування та зосередження капіталу у певних промислових центрах.

Зараз, внаслідок розвитку креативної економіки, спостерігається переселення населення з традиційних центрів промисловості в нові регіони з високою концентрацією творчих працівників, інновацій та галузей високих технологій, що знаходяться в стадії розвитку.

У відмінні від звичайних галузей промисловості, креативний сектор має тенденцію до концентрації у великих світових агломераціях. Виникнення таких "центрів творчості" вже не залежить від економічних чинників, які були актуальні раніше, таких як доступність природних ресурсів, транспортні комунікації, дешева робоча сила, податкові пільги та інші вигоди, надані місцевим урядом фірмам. Виникнення "центрів творчої активності" обумовлене факторами, такими як концентрація креативних професіоналів, які прагнуть знаходити творчу спільноту та відкритість до нових ідей, наявність освіченого та заможного споживача, а також наявність розвиненої інституційної інфраструктури. Тенденція креативного класу залишати традиційні промислові райони та шукати нові місця проживання з вищою концентрацією талановитих і креативних особистостей, інновацій та розвинутої галузі високих технологій, в перспективі стане більш помітною.

Як наслідок концентрації креативних особистостей та креативних галузей у багатомірних та різноманітних містах може виникнути постійне поглиблення географічної сегрегації, яке, в кінцевому підсумку, може спричинити занепад периферійних регіонів [6].

Оскільки можна передбачити, що креативні фахівці будуть вибирати можливості у великих та економічно розвинених містах, де зазвичай скупчені інтереси представників прибуткових галузей креативної економіки, подібна ситуація призведе до подальшого розриву між розвиненими та економіками, що розвиваються. Зі зростанням креативної економіки виходять на передній план відмінності між обмеженою кількістю економічно розвинених країн та іншими регіонами світу.

Розвиток креативної економіки можливий лише за наявності певних умов. Ця форма економіки виявляє зовсім інше здійснення порівняно з виробничим сектором і має висунуті вимоги щодо географічного розташування своїх "підприємств". Креативна економіка формується не там, де є дешева робоча сила, але переважно в областях, де сконцентровані творчі індивідуальності та наявний багатий шар споживачів.

Факторами, які сприяють зростанню участі креативної економіки у формуванні ВВП, є рівень освіти та доходів споживачів, кваліфікація та професійна підготовка фахівців у сфері креативного сектору, а також наявність відкритого для новаторських ідей робочого простору з високим економічним та технологічним рівнем, підтриманим розвинутою інституційною базою.

Відсталі регіони стикаються з великою кількістю проблем у цьому аспекті, оскільки їхня економіка не відповідає умовам, необхідним для розвитку креативного сектору: вони не мають достатньої кількості заможних споживачів, обмежені фінансовими ресурсами для підтримки сфери культури, діяльності аматорських груп та виділення субсидій. Економіка цих регіонів залишається на низькому технологічному рівні.

Отже, чи можна тоді припустити, що регіони з низьким рівнем розвитку ще більше відстають від багатих регіонів, які використовують переваги наявності у них необмежених ресурсів економічного зростання, зокрема інтелектуального потенціалу?

Незважаючи на це в сучасному, переповненому інформацією та глобалізованому світі і менш розвинені держави можуть користуватися економічними благами креативного сектору.

Для них може бути два напрямки дії. Перший полягає в акценті на створенні умов, необхідних для розвитку креативної економіки, залученні креативних фахівців та компаній. Для цього потрібно створити відкритий творчий простір, мережу освітніх установ, які зосередять свої зусилля на підготовці представників креативного класу, а також акцентувати увагу на пошуку фінансових ресурсів для розвитку галузей культури. Необхідно створити сприятливі умови для формування креативного класу, креативних та культурних галузей. Йдеться про створення інфраструктури для креативного сектору, яка не збігається з інфраструктурою класичного виробництва.

Другий варіант — привертання на свою територію не тільки креативних компаній, але й кінцевих споживачів їхньої продукції або творчих особистостей, щоб кошти, зароблені у центрах творчої активності, були витрачені на місці. Це можуть бути, наприклад, центри відпочинку або місця, пов'язані з організацією культурно-розважальних подій [7].

Сьогодні, необхідно замислитись над можливістю використовувати новий феномен, яким, безумовно, є творчість, і поєднувати його з технологічною зрілістю та накопиченими людством знаннями.

Така стратегія ґрунтується на наступних принципах: виховання у дітях духу творчої діяльності, сприяння розвитку талантів та створення сприятливих умов їх застосування, всебічна підтримка досліджень та інновацій, а також фінансова підтримка креативних галузей, захист прав інтелектуальної власності; підтримка створення креативних кластерів. Ще одним доказом того, що уряди окремих держав цілком усвідомили значення креативної галузі економіки для майбутнього економічного розвитку своїх країн, є стратегічні плани розвитку Гонконгу чи Сінгапуру.

ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК У ДАНОМУ НАПРЯМІ

Розвиток креативної економіки ґрунтується на новому явищі — необмежених ресурсах економічного зростання та на людській здатності до творчості. Креативність, яка виявляється у створенні нових ідей, що легко реалізуються та можуть бути комерціалізовані, здатна розширити виробництво без додаткового залу-

чення праці та капіталу. Цей феномен сприяє зростанню доданої вартості і є основним мотором економічного розвитку у високорозвинених економіках. Він базується на передумові необмежених творчих ресурсів та інтелектуально-креативного капіталу. Засвоєння цих ресурсів може призвести до значних змін, як не лише в економічній теорії, що базується на принципі обмеженості ресурсів та факторів виробництва.

Якщо виходити з припущення, що творчий потенціал людини є необмеженим джерелом економічного зростання, то в такому разі, економіки, засновані на використанні інтелектуально-креативного потенціалу окремої людини, будуть "набирати обертів", випереджаючи країни чи регіони, які роблять ставку на використання творчого капіталу.

Необхідні подальші, більш глибокі дослідження для пошуку відповідей і рішень, які могли б допомогти розвитку окремих регіонів з метою перешкодити розширенню прірви між рівнем життя в найбільш економічно розвинених та відсталіх регіонах земної кулі в майбутньому.

Література:

1. Скиба М. Креативна економіка в Європі: 5 кроків для злету [Електронний ресурс] / Микола Скиба. 2016. URL: <https://life.pravda.com.ua/culture/2016/03/21/209710/>
2. Howkins J. The creative economy: How people make money from ideas. Penguin, 2013. 304 p.
3. Creative Economy Outlook and Country Profiles: Trends in international trade in creative industries. UNCTAD. 2018. URL: https://unctad.org/system/files/official-document/ditcted2018d3_en.pdf (дата звернення: 10.01.24).
4. Скільки українців займаються креативними індустріями [Електронний ресурс]. 2017. URL: http://www.the-village.com.ua/village/business/number_of_the_day/257505
5. Турський І. В. Глобальні та регіональні тренди креативних індустрій та перспективи їх розвитку в Україні [Електронний ресурс] / І. В. Турський. 2016. URL: <http://www.elartu.tntu.edu.ua>
6. Харламова А. В Україні поки немає розуміння, що креативна економіка — це сектор економіки [Електронний ресурс] / Анна Харламова. 2017. URL: https://gazeta.ua/articles/economics/_vukrayini-poki-nemaye-rozuminnya-scho-kreativna-ekonomika-ce-sektor-ekonomiki
7. Пакуліна А.А., Євсєєв А.С. Інноваційна та креативна економіка як умова модернізації національного господарства України. Економіка та суспільство. 2018. № 16. С. 192—200.

References:

1. Skyba, M. (2016), "Creative economy in Europe: 5 steps to take off", available at: <https://life.pravda.com.ua/culture/2016/03/21/209710/> (Accessed 10 Jan 2024).
2. Howkins, J. (2013), The creative economy: How people make money from ideas, Penguin, London, UK.
3. UNCTAD (2018), "Creative Economy Outlook and Country Profiles: Trends in international trade in creative

industries", available at: https://unctad.org/system/files/official-document/ditcted2018d3_en.pdf (Accessed 10 Jan 2024).

4. The Village (2017), "How many Ukrainians are engaged in creative industries", available at: http://www.the-village.com.ua/village/business/number_of_the_day/257505 (Accessed 10 Jan 2024).

5. Turs'kyj, I.V. (2016), "Global and regional trends of creative industries and prospects for their development in Ukraine", available at: <http://www.elartu.tntu.edu.ua> (Accessed 10 Jan 2024).

6. Kharlamova, A.V (2017), "In Ukraine, there is still no understanding that the creative economy is a sector of the economy", available at: https://gazeta.ua/articles/economics/_vukrayini-poki-nemaye-rozuminnya-scho-kreativna-ekonomika-ce-sektor-ekonomiki (Accessed 10 Jan 2024).

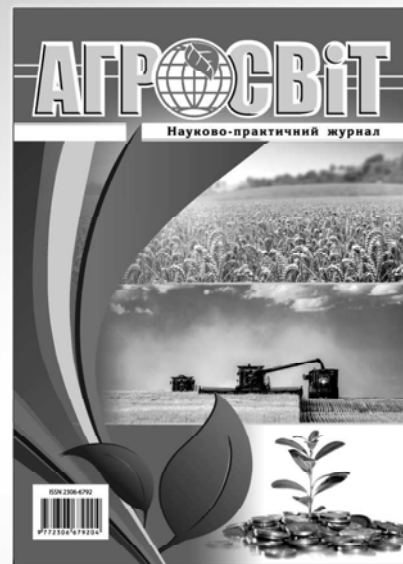
7. Pakulina, A.A. and Yevsieiev, A.S. (2018), "Innovative and creative economy as a condition for the modernization of the national economy of Ukraine", *Ekonika ta suspil'stvo*, vol. 16, pp. 192—200.

Стаття надійшла до редакції 30.01.2024 р.

АГРОСВІТ

<https://nayka.com.ua>

Передплатний індекс: 23847

Виходить 24 рази на рік

**Журнал включено до переліку
наукових фахових видань України
з ЕКОНОМІЧНИХ НАУК (Категорія «Б»)**

Спеціальності – 051, 071, 072, 073, 075, 076, 292

Н. В. Андрушкевич,

к. е. н., доцент кафедри менеджменту та соціально-гуманітарних дисциплін,

Черкаська філія ПВНЗ "Європейський університет"

ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0006-2154-4068>

О. П. Гнатюк,

к. е. н., доцент, доцент кафедри економіки, фінансів, обліку, математичних

та інформаційних дисциплін, Черкаська філія ПВНЗ "Європейський університет"

ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0003-4776-7399>

В. В. Катана,

аспірант, ПВНЗ "Європейський університет", м. Київ

ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0003-0539-3608>

DOI: 10.32702/2306-6814.2024.4.154

ОСОБЛИВОСТІ СТРАТЕГІЧНОГО ПЛАНУВАННЯ І ПРОГНОЗУВАННЯ ПІДПРИЄМНИЦЬКИХ СТРУКТУР

N. Andrushkevych,

PhD in Economics, Associate Professor of the Department of Management and Social and Humanitarian Disciplines,
Cherkasy branch of Private Higher Educational Establishment "European University"

O. Hnatiuk,

PhD in Economics, Associate Professor of the Department of Economics, Finance, Accounting, Mathematical
and Information Disciplines, Cherkasy branch of Private Higher Educational Establishment "European University"

V. Katana,

Postgraduate student, Private Higher Educational Establishment "European University", Kyiv

PECULIARITIES OF STRATEGIC PLANNING AND FORECASTING OF BUSINESS STRUCTURES

З розвитком ринкової економіки роль підприємництва посилюється, і провідними суб'єктами господарювання стають підприємницькі структури. Розвиток підприємницької діяльності становить ключову умову вирішення сучасних економічних і соціальних викликів у суспільстві. Збільшення ефективності фінансово-господарської діяльності підприємницьких структур визначає основний напрямок цього розвитку. На жаль, на сьогоднішній день конкурентні процеси в основному обмежені сферою малого та середнього підприємництва, тоді як конкуренція на рівні великих підприємств і їх об'єднань порушена через деструктивні тенденції на галузевому рівні. На підставі існуючих підходів у статті розкривається сутність підприємницької структури, представлено її схему та характеристику основних елементів. Сформовано схему підприємницької структури та визначено, що успішне функціонування підприємницької структури в значній мірі залежить від особистих здібностей та навичок самого підприємця в організації та управлінні. Підприємець виступає не лише як центральна фігура, але й як творець підприємницької ідеї, а також визначає мету та місію діяльності підприємницької структури. Досліджено наукові літературні джерела, спрямовані на вивчення процесу формування систем управління підприємницькими структурами, зокрема, з урахуванням принципів, які сприяють їх конкурентоспроможності. Здійснено аналіз категорії управління підприємницькими структурами в

Україні. Визначено, які конкретні стратегії лягли в основу сучасних теоретичних положень щодо забезпечення конкурентоспроможності та її управління. Незважаючи на тривалі дослідження в галузі стратегічного планування, для більшості вітчизняних підприємницьких структур ця сфера досі не є практичною складовою їхньої діяльності. Тому виявлення особливостей стратегічного планування залишається актуальним завданням. Охарактеризовано обмеження використання стратегічного управління, які вказують на те, що і цей вид управління, так само, як і всі інші, ніяк не універсальний для різних ситуацій і різних завдань. Визначено етапи процесу розробки (корегування) стратегії. В результаті проведеного дослідження авторами були уточнені визначення понять "стратегія", "підприємницька структура", "система управління" у межах запропонованої єдиної схеми розроблення стратегії діючих підприємницьких структур.

With the development of the market economy, the role of entrepreneurship is increasing, and entrepreneurial structures are becoming the leading economic entities. The development of entrepreneurial activity is a key condition for solving modern economic and social challenges in society. Increasing the efficiency of financial and economic activity of business structures determines the main direction of this development. Unfortunately, to date, competitive processes are mainly limited to the sphere of small and medium-sized enterprises, while competition at the level of large enterprises and their associations is disrupted due to destructive trends at the industry level. Based on the existing approaches, the article reveals the essence of the business structure, presents its scheme and characteristics of the main elements. The scheme of the business structure was formed and it was determined that the successful functioning of the business structure largely depends on the personal abilities and skills of the entrepreneur himself in organization and management. The entrepreneur acts not only as the central figure, but also as the creator of the entrepreneurial idea, and also determines the purpose and mission of the entrepreneurial structure. Scientific literary sources aimed at studying the process of formation of management systems of business structures, in particular, taking into account the principles that contribute to their competitiveness, were studied. An analysis of the category of management of business structures in Ukraine was carried out. It was determined which specific strategies formed the basis of modern theoretical provisions on ensuring competitiveness and its management. Despite long-term research in the field of strategic planning, for most domestic business structures this field is still not a practical component of their activities. Therefore, identifying the features of strategic planning remains an urgent task. The limitations of the use of strategic management are characterized, which indicate that this type of management, like all others, is by no means universal for different situations and different tasks. The stages of the strategy development (adjustment) process are defined. As a result of the conducted research, the authors clarified the definitions of the concepts of "strategy", "entrepreneurial structure", "management system" within the proposed unified scheme for developing the strategy of existing entrepreneurial structures.

Ключові слова: підприємницька структура, підприємництво, стратегія, стратегічне планування, стратегічне прогнозування.

Key words: business structure, entrepreneurship, strategy, strategic planning, strategic forecasting.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Положення сучасної держави на світовій арені багато в чому визначається ринковими позиціями її виробників. У цьому особливу значущість набувають питання забезпечення конкурентоспроможності вітчизняних підприємницьких структур, як однієї з основних рушійних сил у зміцненні економіки нашої країни.

У основі розуміння сутності підприємницької структури лежать різні підходи до підприємництва. Відповідно до Господарського кодексу України під підприємництвом як видом господарської діяльності розуміється "самостійна, ініціативна, систематична, на власний ризик господарська діяльність, що здійснюється суб'єктами

господарювання (підприємцями) з метою досягнення економічних і соціальних результатів та одержання прибутку" [1]. І саме таке трактування підприємництва, закріплене на законодавчому рівні, слід брати за основу визначення підприємницької структури.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Аналіз наукової літератури показує, більшість сучасних вітчизняних підприємницьких структур немає стратегії, чи її технологія є формальний процес, та її реалізація не забезпечується системою управління. Найчастіше цілі та стратегія компанії розмиті, відомі лише

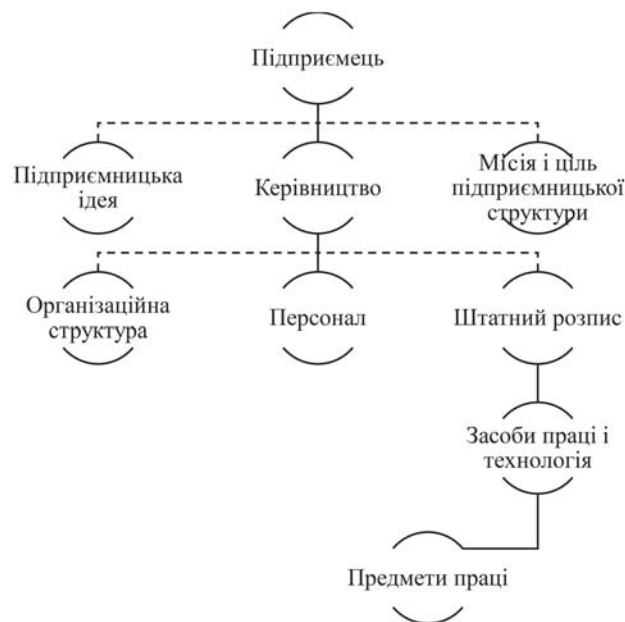

Рис. 1. Схема підприємницької структури

вищому керівництву та не доводяться до персоналу. Такий підхід до управління підприємницькими структурами здатний забезпечити тактичні переваги у конкурентній боротьбі, але не у довгостроковій перспективі.

Проблемам стратегічного управління і, зокрема, його функції плануванню в цілому присвячені праці багатьох зарубіжних і вітчизняних вчених як Богацька Н.М., Кричевська О.А. [2], Камушков О.С. [3], Ливч Д. [4], Ситник Н.С., Козак С.І. [5], Кубіній Н. Ю., Марченко О. В., Мікловда В. П., Портер М. [6], Сментина Н. В., Чандлер А., Фролова Л.В., Бавико О.Є. [7], Шоля Р.І. [8] та ін. Одночасно, урахувавши складність і різнобічність цієї проблеми, існує значна кількість теоретичних і практичних невирішених питань в її дослідженні. Зокрема, дефіцит у розгляді стосується забезпечення стратегічного планування та прогнозування розвитку підприємницьких структур.

ФОРМУВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ

Метою статті є дослідження напрямів забезпечення стратегічного планування та прогнозування розвитку підприємницьких структур та надання пропозицій з їх удосконалення.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Поняття підприємницької структури широко використовується у економічній науці. Підприємницьку структуру характеризують як склад суб'єктів ринкових відносин, до яких входять ті організаційно-господарські одиниці, метою яких є отримання прибутку як кінцевого результату діяльності.

Також підприємницькою структурою є юридична форма комерційної освіти, котра займається від свого імені підприємництвом, тобто, така що отримує прибуток із результатів діяльності. Основні риси, властиві підприємницькій структурі:

- наявність власного капіталу;
- здійснення різних видів підприємницької діяльності, пов'язаних з реалізацією продукції, робіт і послуг;

- залучення та використання у грошовому обороті позикового капіталу;
- участь у зовнішньоекономічній діяльності;
- здійснення ціноутворення;
- визначення та регулювання форми оплати праці та преміювання працівників та ін [2].

Також існує думка, що підприємницькими структурами є самостійно функціонуючі економічні одиниці, діяльність яких підпорядковується законам підприємництва і полягає в постійному пошуку оптимальної форми відповідності ринковим вимогам у конкретний момент розвитку ринку.

У деяких джерелах під підприємницькою структурою розуміється будь-яка фізична чи юридична особа, яка здійснює на постійній основі самостійну господарську діяльність від свого імені та на свій ризик.

Враховуючи існуючі підходи до підприємницької структури, а також тлумачення підприємницької діяльності, закріплене у Господарському кодексі під підприємницькою структурою розумітимемо відокремлену, самостійну юридичну форму комерційної освіти, яка здійснює ризикову діяльність, спрямовану на отримання прибутку в результаті використання майна, продажу товарів, виконання робіт та надання послуг.

У науковій практиці поняття "підприємницька структура", "підприємство", "організація" і "компанія" найчастіше використовуються як синоніми. Незважаючи на деякі існуючі відмінності у підходах до їх визначення, всі вони характеризують суб'єкт ринкових відносин підприємницького типу, що володіє господарською самостійністю і націлений на отримання прибутку як основного результату своєї діяльності.

Схема підприємницької структури та її основних елементів представлена рисунком 1.

Центральною ланкою підприємницької структури є сам підприємець, від його здібностей до організації та управління великою мірою залежить ефективність функціонування підприємницької структури. Він же є автором підприємницької ідеї, а також формулює мету та

місію діяльності підприємницької структури. Керівництво виконує управлінські функції: планування, організацію, мотивацію та контроль. При цьому в малому та середньому бізнесі позиції керівників та підприємців нерідко поєднані. Наступним важливим елементом є персонал, організація діяльності якого відбувається за допомогою формування керівництвом організаційної структури, штатного розкладу та внутрішніх регламентів роботи [3].

До елементів підприємницької структури доцільно також включити основні ресурси, що використовуються в процесі її діяльності: інформаційні ресурси, предмети праці, засоби праці та технологію.

Подана схема відбиває простий спосіб побудови підприємницької структури орієнтованої в одному напрямі діяльності. Якщо таких напрямів кілька, кожному з них доцільно виділити окремий блок, орієнтований на певний ринок. Такий блок на практиці є автономною групою працівників, які мають усі необхідні ресурси, а з юридичної точки зору є окремим підрозділом або навіть фірмою. Така побудова підприємницької структури дозволяє їй своєчасно та гнучко реагувати на зміни довкілля.

Розвитку нашого суспільства та підприємництва на сучасному етапі тісно пов'язані між собою та характеризуються істотним загостренням глобальних проблем (екологічних, політичних, соціальних та ін.), що залучає до їх вирішення всіх економічних суб'єктів — від звичайної людини і суб'єкта малого підприємництва до великих корпорацій та міжнародних організацій. У зв'язку з ситуацією, що склалася, сучасний контекст розвитку економіки вимагає не тільки відновлення системи державного стратегічного планування, яке вже розпочато, а й активність включення всіх господарюючих суб'єктів у процес стратегічного планування.

Стратегічний план дає підприємству точність, неповторність і це дозволяє йому мати конкретні типи працівників, і навіть, не залучати співробітників іншого виду. Даний план відкриває мету для організації, і воно направляє його працівників, залучає нових співробітників та допомагає реалізовувати товари чи послуги. Стратегічні плани повинні розроблятися таким чином, щоб не тільки залишатися цілісними протягом тривалого терміну, але й бути досить гнучкими, щоб за необхідності можна було здійснити їхню модифікацію та переорієнтацію.

Як правило, підприємці розпочинають бізнес у тій сфері, де вони є найбільш компетентними. Це більш характерно для малих та середніх підприємницьких структур. При цьому таким керівникам часто не вистачає професійних управлінських компетенцій, зокрема навичок стратегічного планування та прогнозування, вони не вміють критично оцінити життєздатність власних бізнес-ідей і ймовірнісні моделі розвитку ринку, вбачаючи лише позитивні сторони своїх починань.

Бізнес-план, складений майбутнім підприємцем, може містити необ'єктивну оцінку можливих збурень зовнішнього середовища, ризиків та можливостей. Екстраполяція тенденцій минулого на майбутнє веде до односпрямованості та нежиттєздатності стратегії, зменшу-

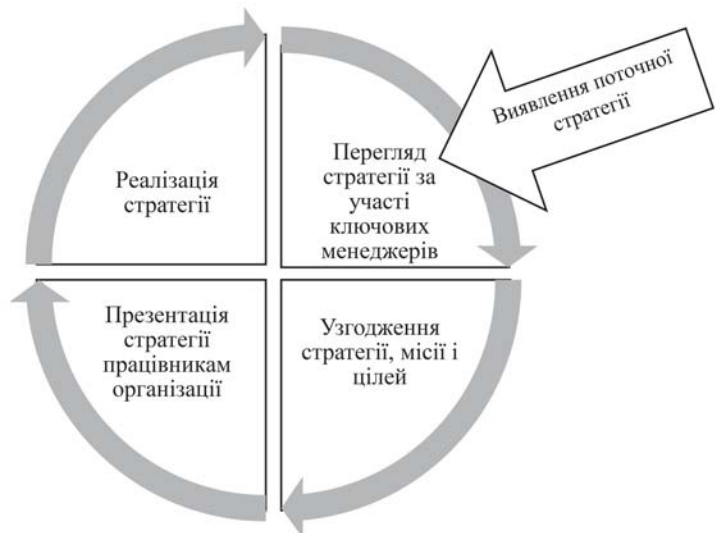

Рис. 2. Процес стратегічного планування діючих підприємницьких структур

ючи шанси підприємницької структури на отримання та утримання конкурентної переваги у довгостроковій перспективі. У разі відсутності навичок самостійного бізнес-планування, цілях розробки стратегії та складання бізнес-плану керівники підприємницьких структур залучають зовнішніх консультантів, результатом роботи яких часто стають типові стратегії, відірвані від реальної господарської практики та ринкової кон'юнктури і тому важко реалізовані [4].

Відсутність у підприємців навичок та досвіду з управління змінами перешкоджає втіленню стратегії у життя. Вона так і залишається на папері — не реалізується та не переглядається.

Навіть маючи формалізовану стратегію, топ-менеджери утвореної підприємницької структури сфокусовані на рішенні оперативних завдань управління, на одержанні прибутку на короткостроковій перспективі. З метою якнайшвидшої окупності вкладень вони схильні брати участь у нових ризикованих і здаються перспективними проектами, не бажаючи при цьому інвестувати у розвиток внутрішнього середовища та прогнозування можливих сценаріїв зміни зовнішнього оточення. Оперативні проблеми домінують над стратегічними, що призводить до перевантаження топ-менеджерів та змушує їх застосовувати реактивний тип управління, що стає причиною втрати завойованих позицій над ринком чи стагнації бізнесу.

Система управління підприємницькими структурами включає шість взаємопов'язаних блоків: стратегії, організаційної структури, бізнес-процесів, інформаційних технологій, оцінки та мотивації, персоналу та корпоративної культури. При цьому стратегія займає домінуюче становище в ієрархії. На наш погляд, така концепція не відображає необхідності обов'язкового періодичного перегляду стратегії в відповідь на зміни довкілля. Крім того, неочевидний вибір п'яти зазначених елементів, підпорядкованих стратегії.

У сучасній науковій літературі наголошується, що процес стратегічного менеджменту починається з визначення місії та цілей організації. На нашу думку, це не зовсім коректна позиція, що ігнорує наявний досвід

підприємницької структури у бізнесі. Процеси розробки стратегії створюваної та вже чинної підприємницької структури різні. Новій організації підійде традиційний підхід, у той час як для вже функціонуючої підприємницької структури необхідна, насамперед, діагностика обраного напрямку розвитку. Назвемо цей етап "виявлення поточної стратегії".

Отже, значна кількість підприємницьких структур (особливо, малих та середніх) не мають розробленої, формалізованої стратегії, однак, це не означає, що її немає. На етапі виявлення стратегії рекомендується залучення зовнішнього консультанта для об'єктивної оцінки напрямку розвитку організації та визначення фактично реалізованої стратегії організації на підставі трьох базових: лідерство з витрат, диференціація, фокусування. За наявності можливості, діагностику можна провести самостійно. Далі топ-менеджмент має визначити, чи планують вони продовжувати вести бізнес, як було до досі, або оберуть інший шлях розвитку. Такий підхід до стратегічного планування логічніше, так як цілі чинної організації, як правило, вже чітко визначені, і набагато легше сформулювати місію. Виявлення поточної стратегії дозволить керівнику підприємницької структури перейти від реактивного типу управління до усвідомленого вибору напрямку подальшого розвитку.

Вкрай важливим є залучення ключових менеджерів до моделювання можливих сценаріїв розвитку та розробки стратегії, адже саме вони є рушійною силою змін в організації, та саме від них залежатиме успішна чи невдала реалізація стратегії. В окремий етап, що передує і значно полегшує реалізацію, варто виділити інформування та презентацію стратегії працівникам організації. Реалізована стратегія підлягає періодичному перегляду. Цикл повторюється [5].

Отже, схема стратегічного планування для функціонуючих підприємницьких структур має наступний вигляд (рис. 2).

Стратегічне планування включає такі питання як: тривале планування, конкретне встановлення цілей розвитку, певних способів досягнення встановлених завдань, методи пристосування організації до різних змін на ринку.

На даний момент стратегічне планування зайняло своє місце у ряді функцій менеджменту. На сьогоднішній день, в одному ряду із формальними, кількісними методами, стратегічне планування застосовує творчий аспект. Не будучи універсальним способом досягнення успіху в бізнесі, воно також формує основу з метою ефективної роботи організації. Встановлено, що свідомо, регулярна попередня розробка стратегії поглинання гарантує значно вищі фінансові показники, ніж відсутність плану та дії, виходячи із конкретної ситуації. Справжність подібних результатів підтверджується їхньою суворою статистичною верифікацією. Крім того, ще цілою низкою досліджень засвідчено, що відкрито сформульована стратегія зможе вдосконалити результати господарської діяльності.

Якщо організація немає єдиної стратегії, в такому разі не виключено, що різні підрозділи вироблять неоднорідні і суперечливі рішення. Служба збуту боротиметься за відновлення минулого попиту на продукти організації, підрозділи виробництва — здійснюватимуть

капітальні вкладення в автоматизацію застарілих виробництв. Це призведе до інцидентів, призупинить переорієнтацію організації та зробить її роботу неритмічною та неефективною. Надалі може виявитися, що переорієнтування розпочато дуже пізно, щоб гарантувати організації виживання. Опинившись у подібних труднощах, організація зобов'язана вирішити дві складні проблеми:

1. Підібрати правильний напрямок зростання з безліччю альтернатив, що складно піддаються оцінці.

2. Зосередити працю численного колективу у необхідному напрямі.

Відповідь на ці питання і є суттю вироблення та реалізації стратегії. Саме в цей момент стратегія буде інструментом управління, особливо важливим та необхідним. Одна з основних проблем що можуть виникнути в процесі формування стратегії пов'язана з тим, що в численних організаціях процес прийняття попередніх висновків перебуває в повній залежності від структури влади. Стратегія привносить той компонент раціоналізму, який знищує вид взаємовідносин, що сформувався в організації, і здатний підірвати політику керівництва. Природна реакція підприємства — боротися проти руйнації традиційних відносин і структури влади, але не брати на себе рішення проблем, які ставить перед нею зовнішнє оточення. При запровадженні стратегічного планування в організаціях вона виявляється не так очевидно, але досить точно. Інша не менш значна складність полягає в тому, що впровадження стратегічного планування призводить до "конфліктів" серед колишніх типів роботи, які забезпечують дохід. Зрештою, організації, як правило, не мають інформації, достатньої для результативного стратегічного планування; немає в них і професійних керівників, які могли б захоплюватися виробленням і реалізацією стратегії [4].

Здібності до стратегічного управління передбачають наявність деяких елементів. По-перше, здатність змодельовувати ситуацію. Поняття цілісного уявлення передбачає здатність усвідомити закономірності взаємодії між потребами, споживчим попитом, роботою конкурентів і якістю їхньої продукції з потребами своєї організації, та її здатністю задовольняти потреби покупців. Отже, частиною стратегічного мислення вважається аналіз. Однак труднощі та мінливість аналітичної роботи ускладнюють можливість моделювання ситуацій. Чим більша здатність стратега до абстракції, тим ясніше формуються взаємозв'язки. Здатність йти від конкретного до абстрактного та у протилежному напрямку вважається важливою умовою компетентності у питаннях стратегії. Застосовуючи цю здатність розробки стратегії, можна розкрити необхідність і можливість змін в організації.

По-друге, — здатність розкрити необхідність змін. Зміни в організаціях нині відбуваються значно інтенсивніше, ніж раніше. Для багатьох організацій будь-які зміни зводилися до експансії. Нині вони характеризуються різноманітністю змінних — від ефективності виробничих витрат до диференціації діапазону продукту, включаючи такі змінні, як якість продукту і ставлення організації до ризику.

Стратегія, будучи комплексом заходів, включає такі напрями: маркетингова діяльність, виробничий, еконо-

мічний, соціальний та екологічний. Підсумком стратегічного планування вважається плановий документ тривалого терміну дії — бізнес-план. Процес розробки (корегування) стратегії включає етапи:

1. Підбір галузі діяльності підприємства, зокрема виду підприємництва (виробниче, економічне чи надання різноманітних послуг), сфери та виду економічної діяльності (наприклад, виробництво текстильних виробів, хлібобулочних, відновлення машин). Вибір проводиться на підставі оцінювання фактичної та ймовірної роботи організації (існуючого інвентарю, технологій), привабливості цієї галузі роботи (потреба, висока перспективність з урахуванням світових тенденцій, державних проектів розвитку, рівень конкурентоспроможності, рентабельність). З метою зниження ризику роботи підприємства може реалізовуватись у кількох галузях та видах підприємницької структури.

2. Встановлення цільових ринків, тобто перелік певних виробів та сегмента покупців. Відповідно до цього формуються інвестиційні проекти, вимоги до високої кваліфікації працівників.

3. Підбір проектів процесів (стратегії) на цільовому ринку.

Число можливих стратегій бізнесу майже безмежно, але більшість стратегій можна поєднати за конкретними якостями класифікації. Характерні стратегії підприємницької структури, які запропонував М. Портер [6]: політика контролю за витратами; політика диференціації; методика фокусування. Мета будь-якої з даних стратегій — визначити сегмент ринку, який підприємство може захопити і надалі дозволила б йому функціонувати з більшим рівнем доходів.

Стратегія диференціації базується на постачанні ринку товару з певними властивостями. До таких властивостей належать: висока якість продукції; розгалужена система різних філій надання певних послуг; важлива новинка продукції; імідж підприємства та інші. В основі стратегії фокусування лежить концепція, що кожен ринок складається з відокремлених частин. Кожна частина ринку висуває своєрідні вимоги до продукції. Фокусування передбачає визначення переваги конкурентів та вихід на ринкову позицію за допомогою постачання та обслуговування певних, унікальних потреб конкретної групи покупців.

Залежно від капіталу організації, її керівництво може вибрати одну з представлених стратегій:

- стратегію виживання — застосовується при кризовому стані підприємства;
- стратегію стабілізації використовується в умовах коливання обсягу продажу продукції та отриманого доходу;
- стратегію подальшого зростання — використовують як продовження тенденції стабільного підвищення обсягів продажу, доходів, капіталу.

З аналітичних оцінок виробляється вибір певного стратегічного варіанта, зіставленого з можливостями організації, особливостями виробництва та реалізації, сегментацією ринку споживачів, господарськими ризиками і з урахуванням сучасної фінансової ситуації, стану та тенденції інших елементів довкілля.

Підбір стратегій стабілізації вважається вимушеним за умови глобальної кризи фінансової роботи підпри-

емницької структури або появи нестабільності у показниках фактичної реалізації товарів та одержуваного заробітку. Така стратегія має виключно захисний характер та враховує здійснення системи заходів, які забезпечують вихід організації зі стану кризи у найкоротший термін. Стратегія стабілізації передбачає, насамперед, вирівнювання найважливіших показників ефективності підприємницької структури з подальшим їх підвищенням. Регулювання економічної ситуації, зазвичай, виконується за умови, якщо результативність підприємницької структури характеризується істотними коливаннями. Характерні дії дирекції підприємства з досягненням стабілізації зводяться до наступного: якщо коливання показників ефективності підприємницької структури мають короткостроковий характер, у такому разі необхідно досягати необхідної збалансованості між обсягами вироблених товарів і ринку їх збуту; за досить тривалий період коливань, коли організація тривалий час неспроможна забезпечити стійкість виробництва та реалізації товарів, їй необхідно розпочати перехід до програми виробництва іншого виду товарів.

Стратегія зростання є об'єктом залучення для різної підприємницької структури і її слід розглядати як конкретну сукупність окремих стадій: початкової де виявляють і знищують вузькі місця у процесах реалізації певних проектів, далі відбувається подальше проникнення підприємства на товарний ринок, диверсифікація, об'єднання з іншими підприємствами; реалізація довгострокових програм з метою модернізації технологічної бази організації та зміцнення її фінансового стану, максимально можливе застосування внутрішньоорганізаційних та зовнішніх можливостей з метою прискореного зростання. Диверсифікація виробництва пов'язана з проникненням коштів певного підприємства у галузі, які прямо не стосуються основної сфери її діяльності [7].

Потенціал стратегічного планування далеко не безмежний. Є кілька обмежень використання стратегічного управління, які вказують на те, що і цей вид управління, так само, як і всі інші, ніяк не універсальний для різних ситуацій і різних завдань.

1. Стратегічне планування в силу власної сутності не дає, та й не здатне дати чіткої та докладної картини майбутнього. Уявлення бажаного у майбутньому організації, яке виробляється у стратегічному плануванні — це не детальне уявлення її внутрішнього стану та становища у зовнішньому середовищі, а комплекс якісних векторів до того, у якому стані має бути організація у майбутньому, яку позицію вона має займати на ринку й у бізнесі, в які ділові групи вступати та інше. При цьому все разом має складати те, що визначить, чи виживе дана організація в майбутньому в конкурентній боротьбі між іншими організаціями і підприємствами чи ні.

2. Стратегічне планування не може бути зведено до набору звичайних правил, процесів і схем. У нього не існує теорії, яка показує, що і як здійснювати при вирішенні певних завдань або в певних ситуаціях. Стратегічне планування — це точніше конкретна ідеологія чи ідеологія бізнесу та маркетингу. І будь-яким окремим менеджером воно передбачається і реалізується значною мірою по-своєму. Безперечно, існує кілька порад, законів та логічних схем розгляду проблем та вибору

стратегії, а також здійснення стратегічного планування та фактичної реалізації стратегії. Проте загалом у практиці стратегічне керівництво — це:

— симбіоз інтуїції та мистецтва найвищого керівництва вести організацію до стратегічних цілей;

— високий професіоналізм та творчість службовців, які забезпечують взаємопов'язаність організації з середовищем, розвиток організації та її продуктів, а також реалізацію нинішніх планів;

— інтенсивне включення всіх співробітників у здійснення завдань організації, у відбір найкращих шляхів досягнення її цілей [8].

3. Необхідно також прикласти багато сил і значні витрати часу та ресурсів для того, щоб у організації почав реалізовуватись процес стратегічного управління. Потрібне впровадження та реалізація стратегічного планування, яке докорінно відрізняється від дослідження довгострокових планів, обов'язкових для виконання в різних умовах. Слід також формувати служби, які виконують відстеження оточення та залучення організації в середовище. Служби маркетингу та взаємозв'язок з населенням знаходять особливу значущість і вимагають значних додаткових витрат.

4. Сильно посилюються негативні наслідки помилок стратегічного передбачення. В умовах, коли в короткі терміни формуються абсолютно нові продукти, істотно змінюються напрями вкладень, коли раптово з'являються нові можливості для бізнесу і на очах зникають можливості, що існували багато років, вартість розплати за невірне передбачення і відповідно за помилки стратегічного вибору стає часто фатальною для організації. Особливо катастрофічними наслідками неправильного прогнозу бувають для організацій, що виконують безальтернативний шлях функціонування або реалізують стратегію, що не піддається принциповому коригуванню.

Отже, якщо правильно використовувати стратегічне планування в управлінні підприємницькими структурами, то це призведе до значного поліпшення діяльності фірми.

ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК У ДАНОМУ НАПРЯМІ

Вживання та конкурентоспроможність підприємницьких структур в умовах невизначеності багато в чому залежить від якості розробленої та формалізованої стратегії, здатності топ-менеджменту забезпечити її реалізацію та періодичний перегляд. У силу постійного залучення до вирішення завдань оперативного характеру підприємці приділяють недостатньо уваги стратегічним питанням, що негативно позначається на ринковому позиціонуванні та системі взаємовідносин в середині організації. Процес стратегічного планування діючих підприємницьких структур передбачає, окрім інших, стадію виявлення поточної стратегії організації та визначення на її основі напрямів розвитку. Удосконалення інструментарію стратегічного планування та прогнозування діяльності підприємницьких структур може стати предметом подальших наукових досліджень.

Література:

1. Господарський Кодекс України від 16 січ. 2003 р. № 436-IV із змінами та доповненнями [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15>.
2. Богацька Н. М., Кричевська О. А. Організаційно-економічний механізм забезпечення прибутковості підприємства. Молодий вчений. 2016. № 12. С. 655—658.
3. Камушков, О. С. Розвиток малого та середнього бізнесу у світі / О. С. Камушков // Вісн. Акад. мит. служби України. Сер.: Економіка. 2013. № 1. С. 130—134.
4. Ливч Д. Нове обличчя українського підприємництва. Економічна правда. [Електронний ресурс] URL: <https://www.epravda.com.ua/columns/2022/08/29/690937>.
5. Ситник Н.С., Козак С.І. Роль малого та середнього бізнесу на сучасному етапі розвитку економіки України. Причорноморські економічні студії, 2018. Вип. 26. Ч. 1. С. 83—87.
6. Porter, M. (2001) "Strategy and the Internet", Harvard Business Review, March 2001, pp. 62—78.
7. Фролова Л.В., Бавико О.Є. Тенденції розвитку мережних бізнес-структур. Ефективна економіка, 2020. № 11. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=8489>.
8. Шоля Р.І. Динаміка та структура розвитку підприємництва України. Науковий вісник Ужгородського національного університету, 2019. Вип. 25. Ч. 2. С. 166—171.

References:

1. Verkhovna Rada of Ukraine (2003), "Commercial Code of Ukraine", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15> (Accessed 16 January 2003).
2. Bogatska, N. M. and O. A. Krychevska, (2016), "Organizational and economic mechanism of profitability of the enterprise", Molodyi vchenyi, vol. 12, pp. 655—658.
3. Kamushkov, O. S. (2013), "Small and medium business development in the world", Visn. Akad. myt. sluzhby Ukrainy. Ser.: Ekonomika, vol. 1, pp. 130—134.
4. Lyvch, D. (2022), "The new face of Ukrainian entrepreneurship", Ekonomichna pravda, available at: <https://www.epravda.com.ua/columns/2022/08/29/690937> (Accessed 16 January 2003).
5. Sytnyk, N.S., & Kozak, S.I. (2018), "The role of small and medium-sized businesses at the current stage of development of the economy of Ukraine", Prychornomorski ekonomichni studii, vol. 26 (1), pp. 83—87.
6. Porter M. (2001), "Strategy and the Internet", Harvard Business Review, March 2001, pp. 62—78.
7. Frolova, L.V., & Bavyko, O.E. (2020), "Trends in the development of network business structures", Efektyvna ekonomika, vol. 11, available at: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=8489> (Accessed 16 January 2003).
8. Sholya, R.I. (2019), "Dynamics and structure of Ukrainian entrepreneurship development", Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu, vol. 25 (2), pp. 166—171.

Стаття надійшла до редакції 29.01.2024 р.

І. М. Федорович,
к. е. н., доцент, доцент кафедри фінансових технологій та банківського бізнесу,
Західноукраїнський національний університет
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-8150-6553>
Я. О. Шевчук,
магістр, Західноукраїнський національний університет
ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0001-8307-3445>

DOI: 10.32702/2306-6814.2024.4.161

СОЦІАЛЬНИЙ ЗАХИСТ НАСЕЛЕННЯ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ: СУЧАСНИЙ СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ

I. Fedorovych,
PhD in Economics, Associate Professor of the Department of Financial Technologies and Banking Business,
West Ukrainian National University
Ya. Shevchuk,
master's degree, West Ukrainian National University

SOCIAL PROTECTION OF THE POPULATION UNDER THE CONDITIONS
OF THE STATE OF WAR: CURRENT STATE AND DEVELOPMENT PROSPECTS

Проаналізовано систему соціального захисту населення в Україні в умовах воєнного стану. Розглянуто виклики, з якими стикається система соціального захисту в Україні, включаючи фінансові обмеження, неефективність законодавчої бази. Оцінено ефективність державного фінансування соціальної сфери в Україні та висвітлено потребу в оптимізації та раціональному управлінні бюджетними коштами, виділеними на соціальний захист, а також необхідність удосконалення фінансової політики в цій сфері. Розглянуто напрями адаптації системи соціального захисту до умов воєнного стану, включно з мобілізацією додаткових ресурсів, реформуванням механізмів надання допомоги та підвищенням рівня відповідальності серед органів соціального захисту. Наголошено на ролі держави в забезпеченні доступності основних соціальних послуг та необхідності розширення соціальних гарантій для захисту вразливих верств населення. Підкреслено важливість розробки нових стратегічних підходів, які б враховували умови воєнного часу та могли б сприяти відновленню економіки країни, зменшенню бідності та покращенню соціальної згуртованості.

The system of social protection of the population in Ukraine under the conditions of martial law is analyzed, focusing on its current state and prospects for development. The challenges faced by the social protection system in Ukraine are considered, including financial limitations, ineffectiveness of the legislative framework. The effectiveness of state financing of the social sphere in Ukraine is evaluated and the need for optimization and rational management of budget funds allocated for social protection is highlighted, as well as the need to improve financial policy in this sphere. The areas of adaptation of the social protection system to the conditions of martial law, including the mobilization

of additional resources, the reformation of aid provision mechanisms and the increase of the level of responsibility among social protection bodies, were considered. The role of the state in ensuring the availability of basic social services and the need to expand social guarantees to protect vulnerable sections of the population is emphasized. Emphasis is placed on the need to develop a concept of social policy, which would become the basis for further reforming the system, including financial support and revision of the number of budgetary social programs. The importance of developing new strategic approaches that would take into account the conditions of wartime and could contribute to the recovery of the country's economy, reduce poverty and improve social cohesion is emphasized. In addition, the effectiveness of existing social programs is analyzed and the need for their reform is highlighted to ensure greater compliance with modern conditions and challenges. The study focuses on the significant challenges for social institutions created by the war and on the need for a quick response to changes in the social needs of the population. In the context of these challenges, ways to optimize and improve the management of funds aimed at social protection are proposed in order to ensure the stability and flexibility of the system in response to socio-economic changes.

Ключові слова: соціальний захист, видатки на соціальний захист та соціальне забезпечення, видатки на послуги охорони здоров'я, видатки на освіту, соціальні допомоги, соціальні програми, пенсії.

Key words: social protection, expenditures on social protection and social security, expenditures on health care services, expenditures on education, social benefits, social programs, pensions.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

На сьогодні, соціальна сфера в Україні стикається з значними викликами, зокрема зниженням ВВП на душу населення, значним соціальним розшаруванням, включаючи територіальні дисбаланси, та високий рівень тіньової економіки. Також вагомими проблемами є не-ефективна нормативно-правова база в соціальній сфері, недостатнє державне фінансування соціальних програм, скорочення середньої тривалості життя, зниження чистельності населення, погіршення стану соціальної інфраструктури.

В Україні, видатки на соціальний захист є одними з найважливіших статей у Державному бюджеті. Фінансування видатків на соціальний захист населення регулюється статтями 87-91 Бюджетного кодексу України та здійснюється через кошти з державного та місцевих бюджетів [1]. Проте в сучасних умовах, засобів для фінансування цих програм недостатньо, що ставить під загрозу їх ефективне виконання. Ключова проблема полягає не лише у недостатній кількості фінансових ресурсів, а й у вмінні ефективно ними розпоряджатися. Потреба в оптимізації та раціональному управлінні коштами, виділеними на соціальний захист, є однією з найвагоміших проблем фінансової політики України.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Вітчизняні науковці, включаючи таких вчених як Р. Бившев, І. Гнидюк, О. Грідін, О. Дацюк Ю., Ішук Л., С. Качула, О. Кириленко, Л. Лисяк, М. Мальований,

О. Насібова, М. Ріппа, І. Ткаченко, В. Тропіна, І. Чугунов та інші, провели ряд досліджень щодо ключових аспектів соціального захисту населення в Україні. В контексті розуміння реалій української економіки та для ефективної імплементації необхідних реформ у соціальній сфері, актуальним є глибокий аналіз державної фінансової політики соціального спрямування в умовах воєнного стану та пошук шляхів для її вдосконалення.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Мета дослідження полягає у аналізі системи соціального захисту населення в Україні, ідентифікації основних проблем та викликів, а також розробки рекомендацій для її покращення з метою забезпечення стійкості та гнучкості в умовах воєнного стану.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

В Україні видатки на соціальний захист та соціальне забезпечення традиційно відіграють вагоме місце і є одним з основних джерел забезпечення матеріальних потреб таких груп населення, як пенсіонери, інваліди, малозабезпечені сім'ї та інші. Однак, через обмежені можливості економіки країни та постійний дефіцит фінансових ресурсів, збільшення бюджетних видатків на соціальні потреби часто не призводить до позитивних змін у вирішенні ключових соціальних викликів.

Умови воєнного стану в Україні створили значний виклик для державної системи соціального захисту та

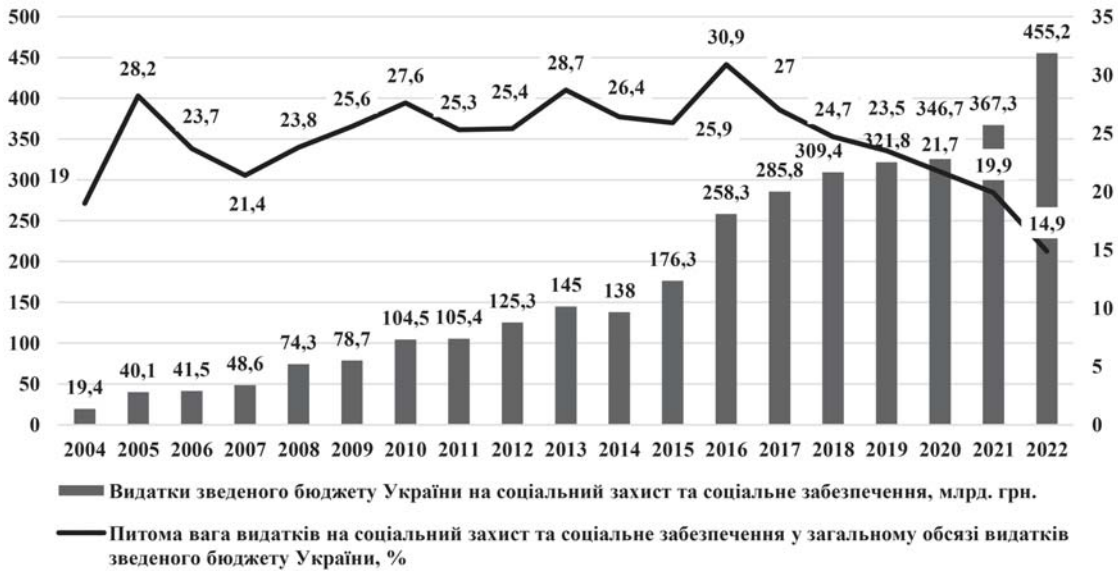

Рис. 1. Динаміка видатків зведеного бюджету України на соціальний захист та соціальне забезпечення впродовж 2004—2022 рр.

Джерело: розроблено на основі [2].

соціальних інститутів. Війна призвела до пошкоджень та руйнувань багатьох закладів соціального захисту населення. У таких умовах одним із основних завдань державної політики є забезпечення громадян своєчасною, доступною та якісною соціальною підтримкою. Відтак, показники видатків зведеного бюджету на соціальний захист впродовж 2004—2022 рр. свідчать про значне зростання їх номінальних значень, що було значною мірою зумовлено інфляційними процесами.

Відтак, видатки на соціальний захист та соціальне забезпечення значно зросли з 19,4 млрд. грн у 2004 р. до 455,2 млрд. грн у 2022 р., проте їх частка зменшилася з 19% у 2004 р. до 14,9% у 2022 р. (рис. 1).

Аналізуючи систему бюджетного фінансування соціальної сфери в Україні, можна виявити ряд проблем, що вимагають вирішення. Видатки на соціальну сферу здійснюються як з державного, так і з місцевих бюджетів, розподіляються за різними напрямками, та цільовими програмами, що робить процес фінансування складним, зменшує координацію між різними інституційними ланками та рівнями влади, а також збільшує витрати на адміністрування. З іншого боку, багато існуючих соціальних програм та пілг є неефективними, що призводить до надмірного навантаження на державні фінанси. Фінансові ресурси часто розподіляються без належної уваги до ключових завдань соціального захисту, таких як подолання бідності, скорочення розриву в доходах між громадянами та поліпшення їхнього життєвого рівня.

Найбільшу частку видатків у загальній структурі державного бюджету України складають видатки на оборону, які становлять 37,6%, що є відповіддю на поточні безпекові виклики у зв'язку з вторгненням росії (рис. 2).

Видатки на оборону України у 2022 р. зросли майже в дев'ять разів порівняно з попереднім роком, досягнувши 1142,9 млрд. грн. Видатки на соціальний захист та соціальне забезпечення

складають 15% бюджету та включають пенсії, допомогу по безробіттю та інші соціальні програми. На фінансування освіти виділено 9,6% видатків, що є досить низьким значенням, зважаючи на важливість інвестицій у освітню сферу для довгострокового розвитку країни. Видатки на охорону здоров'я становлять 7,1%, що також вказує на низький рівень фінансування цієї сфери. Загалом, дані вказують на те, що значна частина коштів державного бюджету спрямовується на оборону, громадський порядок, судову владу та обслуговування державного боргу, тоді як соціальний захист та соціальне забезпечення, займають меншу частину видатків у бюджеті.

Що стосується місцевих бюджетів, то структура соціальних видатків тут є більш збалансованою і охоплює ширший спектр соціальних функцій. Однак через по-

Рис. 2. Частка видатків на соціальний захист та соціальне забезпечення в загальній структурі державного бюджету України, 2022 р., %

Джерело: розроблено на основі [3].

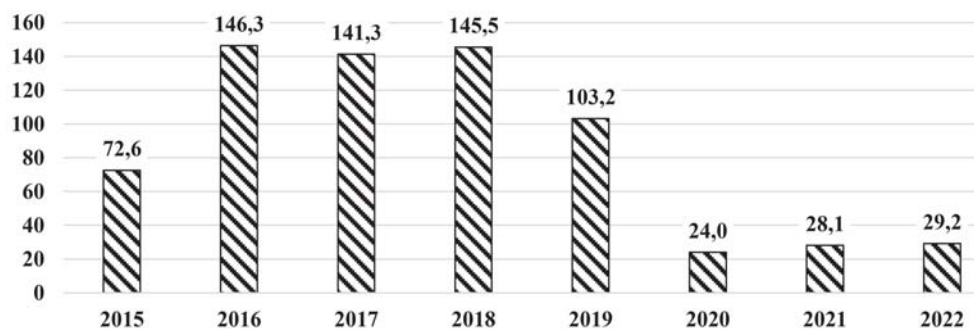

Рис. 3. Динаміка видатків місцевих бюджетів на соціальний захист та соціальне забезпечення протягом 2015–2022 рр., млрд. грн

Джерело: розроблено на основі [5].

Таблиця 1. Динаміка видатків бюджету соціального спрямування в Україні впродовж 2018–2022 рр., млрд. грн

Показник	2018	2019	2020	2021	2022
ВВП	3558,7	3974,6	3503,4	2878,6	2014,9
Видатки зведеного бюджету	1250,2	1370,1	1548,2	1848,4	3043,1
зокрема соціальний захист та соціальне забезпечення	309,3	321,8	346,7	367,3	455,2
освіта	210,0	238,8	252,3	312,9	290,8
охорона здоров'я	115,8	128,4	175,9	203,6	215,2
охорона навколишнього середовища	8,2	9,7	9,1	10,6	5,2
житлово-комунальне господарство	30,3	34,5	32,2	56,9	41,2
духовний та фізичний розвиток	29,0	31,6	31,7	43,4	33,6
Частка соціальної сфери у ВВП, %	8,7	8,1	9,9	12,7	22,6
Частка соціальної сфери у видатках бюджету, %	24,7	23,5	22,4	19,8	14,9

Джерело: розроблено на основі [3].

стійний брак фінансових ресурсів, місцеві бюджети щороку стикаються з проблемою недостатнього фінансування соціальних програм, що має негативний вплив на соціально-економічний розвиток країни і сприяє підвищенню рівня бідності серед населення.

Видатки місцевих бюджетів зазвичай можна поділити на три основні групи [4, с. 112]:

1) видатки, спрямовані на фінансування бюджетних установ та програм, які призначені для надання невідкладних соціальних послуг, гарантованих державою;

2) фінансування бюджетних установ і програм, які забезпечують надання основних соціальних послуг і здійснюється за рахунок коштів місцевих бюджетів;

3) видатки на фінансування бюджетних установ і програм для конкретних категорій громадян або фінансування програм, які необхідні у всіх регіонах України.

Як свідчать наведені дані на рис. 3, у 2019 р. обсяг видатків місцевих бюджетів України, спрямованих на соціальний захист та соціальне забезпечення, становив 103,2 млрд. грн або 18,2%. Проте, у 2022 р. їх частка зменшилась до 5%. Відтак, фінансування у цій сфері скоротилось з 72,6 млрд. грн у 2015 р. до 29,2 млрд. грн у 2022 р. Соціальні видатки в структурі місцевих бюджетів у 2022 р. становили 6,03%. Такий показник включає різні напрямки соціальної підтримки, такі як до-

помога малозабезпеченим, соціальне страхування, пенсії та інші програми соціального забезпечення. У порівнянні з іншими секторами, які також отримують фінансування з місцевих бюджетів, частка на соціальний захист не є найбільшою.

Видатки на освіту займають майже половину всіх видатків — 47,96%, що вказує на високий пріоритет освітніх послуг у місцевому самоврядуванні. Питома вага видатків на житлово-комунальне господарство у 2022 р. становила — 8,39%, що вказує на те, що значна частка ресурсів була виділена на управління житловим фондом, надання комунальних послуг, обслуговування інфраструктури та модернізацію комунальних систем. Частка видатків на охорону здоров'я становила 6,4%, що свідчить про стабільну підтримку медичної галузі на місцевому рівні. Частка видатків на духовний та фізичний розвиток становила 4,66%. Такі видатки включають фінансування культурних заходів, спортивні програми та інші активності, які сприяють духовному збагаченню та фізичному розвитку громадян.

Важливість соціальної підтримки зростає в умовах, коли соціально-демографічні проблеми, економічні труднощі та питання безпеки стають більш актуальними. В Україні збільшується кількість людей, які опиняються у вразливому становищі, при цьому з'являються нові групи, що потребують державного захисту. Водночас, більшість громадян висловлюють невдоволення рівнем та доступністю соціальних послуг, оскільки встановлені державою пільги та гарантії не завжди відповідають економічній ситуації.

В Україні до видатків соціального спрямування належать: видатки на охорону здоров'я, освіту, духовний та фізичний розвиток, соціальний захист і соціальне забезпечення [6, с. 46]. Аналізуючи динаміку видатків бюджету соціального спрямування в Україні впродовж 2018–2022 рр, слід зазначити, що в країні було зафіксовано збільшення їх абсолютних показників, проте відсоток в загальній структурі знизився, що свідчить про недостатню увагу держави до важливості соціальної сфери та неефективність існуючих методів бюджетного фінансування (табл. 1).

На реалізацію заходів соціального захисту та соціального забезпечення в 2022 р. було направлено 455,2 млрд. грн, що на 23,9% більше ніж у попередньому. В цьому контексті основними статтями були видатки на соціальну допомогу сім'ям з дітьми, підтримку внутрішньо переміщених осіб, забезпечення пільг та

субсидій на оплату комунальних послуг, а також трансферти ПФУ. Видатки у сфері охорони здоров'я також зросли, що було пов'язано з впровадженням медичної реформи та потребою боротьби з наслідками COVID-19. Однак у зв'язку війною відбулося скорочення фінансування освіти — на 7,1%. Таке зниження було наслідком політики економії бюджетних коштів у воєнний час. Також зазнало скорочення фінансування культурних потреб громадян з 43,4 млрд. грн у 2021 р. до 33,6 млрд. грн у 2022 р.

Україна успадкувала складну та розгалужену систему соціального захисту населення, яку з часом розширила різними соціальними програмами та соціальними допомогою, що дозволило охопити більшість населення різними формами соціальної підтримки. Проте це також призвело до значного тягаря на державні фінанси. Основні соціальні виплати в Україні залишаються низькими, державна фінансова політика соціального спрямування є малоефективною в досягненні своїх основних цілей, таких як зменшення бідності, скорочення нерівності у доходах і покращення якості життя населення [7, с. 26].

При аналізі видатків зведеного бюджету на соціальний захист за окремими напрямками помітно, що близько 80% загального обсягу коштів спрямовується на підтримку таких категорій: соціальний захист пенсіонерів; сімей, дітей та молоді; вирішення житлових питань (табл. 2). Важливо відзначити, що соціальний захист пенсіонерів залишається провідною статтею видатків зведеного бюджету на соціальний захист. В 2022 р. на зазначені цілі було витрачено 232,9 млрд. грн, які були витрачені на реалізацію бюджетної програми, яка гарантує виплату пенсій, доплат до пенсій, а також на покриття дефіциту ПФУ що склав 201,2 млрд. грн, і на інші видатки, пов'язані з соціальним захистом пенсіонерів.

Динаміка бюджетних видатків на соціальний захист населення у вирішенні житлових питань виявляється неоднозначною. У 2018 р. на ці потреби було спрямовано 69,2 млрд. грн, а в 2020 р. — 39,4 млрд. грн. Такий напрямок включає фінансування програми надання житлових субсидій населенню для компенсації видатків на комунальні послуги. Помітне зменшення фінансування у 2019 р. було викликане запровадженням строгих критеріїв для отримання житлових субсидій та проведення перевірок отримувачів.

В Україні переважає підхід соціального популізму у веденні соціальної політики, який полягає у спробі держави включити в соціальні програми захисту якомога більшу кількість громадян, при цьому зменшуючи розміри самої допомоги. Такий метод розподілу соціальної підтримки часто виявляється неефективним. В контексті цієї політики соціальні виплати, що їх призначають в Україні, залишаються нижчими за офіційно встановлений рівень прожиткового мінімуму, який і сам по собі є заниженим [8].

У 2022 р., під час військового стану, уряд України вжив заходів для забезпечення соціального захисту своїх громадян, зокрема тих, хто був змушений зали-

Таблиця 2. Видатки зведеного бюджету України на соціальний захист населення у 2018—2022 рр., за напрямками, млрд. грн

Показник	2018	2019	2020	2021	2022
Соціальний захист на випадок непрацездатності	16,11	18,71	4,05	7,37	2,22
Соціальний захист пенсіонерів	157,94	191,23	212,33	211,95	232,9
Соціальний захист ветеранів війни та праці	10,23	9,88	2,24	2,33	1,49
Соціальний захист сім'ї, дітей та молоді	41,88	44,09	2,18	2,90	0,10
Допомога у вирішенні житлового питання	69,23	41,89	39,41	51,37	35,01
Соціальний захист інших категорій населення	9,25	10,19	73,50	81,85	152,52
Інша діяльність у сфері соціального захисту	4,57	5,61	6,27	7,69	1,66

Джерело: розроблено на основі [3].

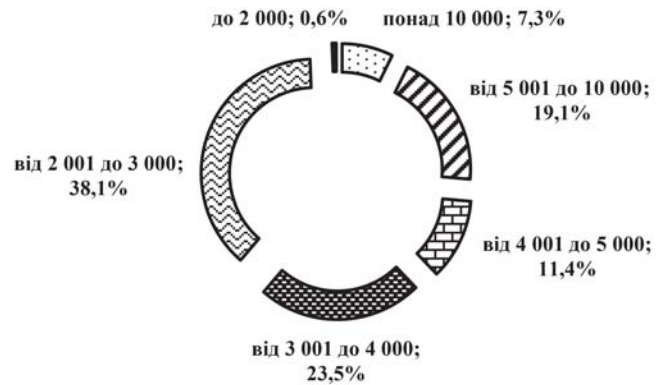

Рис. 4. Розподіл пенсіонерів за розмірами призначених пенсій станом на 01.01.2023 р., %

Джерело: розроблено на основі [9].

шити свої домівки. В контексті цього було започатковано урядову ініціативу, що передбачала фінансову підтримку для ВПО. Допомога на проживання виплачувалася щомісячно для кожної ВПО і мала такі розміри: для осіб з інвалідністю та дітей — 3000 грн, для інших осіб — 2000 грн.

Найбільші бюджетні програми Міністерства соціальної політики України — це програми виплат пенсій та соціальних допомог для осіб, які опинилися в складних обставинах, включаючи сім'ї з низьким доходом, забезпечення житловими субсидіями, допомогу дітям та сім'ям, наприклад, одноразові виплати при народженні дитини, допомогу при усиновленні, підтримку одиноких матерів, а також видачу "пакунків малюка".

Водночас ефективність використання бюджетних коштів для соціального захисту пенсіонерів в Україні викликає питання, особливо коли йдеться про розміри пенсійних виплат. Незважаючи на зростання загального фонду заробітної плати в країні, пенсійна система не забезпечує належного рівня життя для осіб похилого віку. Хоча офіційно середній розмір пенсії в країні в два рази вищий за прожитковий мінімум, ця статистика не відображає реальний стан речей, адже більшість пенсіонерів отримують пенсії, які є нижчими за середній показник. Більше двох третин українських пенсіонерів живуть на виплати, які не досягають середнього розміру пенсії. У 2022 р. близько 70 тисяч осіб, або 0,6% від загальної кількості пенсіонерів, отримували пенсії, розмір яких складав менше половини від фактичного прожиткового мінімуму для непрацюючих. Станом на 01.01.2023 р. загальна кількість пенсіонерів становила 10 687 921 осіб (рис. 4).

Таблиця 3. Видатки державного бюджету України на надання послуг охорони здоров'я за видами послуг у 2018–2022 рр., млрд. грн

Показники	2018	2019	2020	2021	2022
Видатки на послуги охорони здоров'я, всього	19,5	30,1	71,0	84,8	184,2
послуги поліклінічної, амбулаторної, швидкої та невідкладної допомоги	0,4	1,3	1,2	3,6	0,32
послуги загального профілю та санаторно-курортні послуги	10,7	11,4	20,2	53,5	13,6
санітарно-профілактичні та протиепідемічні заходи	100,0	89,5	95,5	96,4	11,6
інші послуги	57,9	74,2	90,5	150,1	157,6

Джерело: розроблено на основі [10].

У 2022 р. найбільша частка пенсіонерів — 38,1%, отримувала виплати від 2001 до 3000 грн, що становило 4 067 577 осіб. Група пенсіонерів з виплатами від 3001 до 4000 грн складала 23,5% загальної чисельності. Категорія осіб, які отримували пенсії від 4001 до 5000 грн — це 11,4% пенсіонерів або 1 218 845 осіб. Відсоток пенсіонерів, які отримували від 5001 до 10 000 грн, становили 19,1%, і найменша група пенсіонерів, які отримували пенсії понад 10 000 грн, складала 7,3% (776 328 осіб).

Функціонування системи охорони здоров'я має на меті забезпечити доступ до медичних послуг для населення, що є однією з ключових соціальних потреб. Кожна особа має право на медичну допомогу, незалежно від її доходів і завданням держави є забезпечення цього. Охорона здоров'я громадян відображає соціальну роль держави та є елементом її соціальної політики, що досягається через профілактичні заходи, лікувальні послуги та санаторно-курортне лікування.

В Україні основним джерелом фінансування медичної галузі є державний бюджет, хоча значну частину видатків також складають внески населення. Державне фінансування охорони здоров'я відбувається через кілька шляхів, включаючи безпосереднє фінансування з бюджету та через програми державних гарантій, які реалізує НСЗУ. У 2019–2020 рр. бюджетне фінансування галузі зросло. Причиною цього різкого збільшення була пандемія COVID-19, яка вразила Україну в цей період.

Впродовж аналізованого періоду спостерігалось загальне зростання видатків на послуги охорони здоров'я з 19,5 млрд. грн у 2018 р. до 184,2 млрд. грн у 2022 р. (табл. 3).

Питома вага видатків на медичну продукцію та обладнання становить лише 0,12%. Частка видатків на фінансування лікарень та санаторно-курортних закладів — 7,41%, що підкреслює важливість стаціонарної допомоги в системі охорони здоров'я. Видатки на санітарно-профілактичні та протиепідемічні заходи становлять 11,6 млрд. грн або 6,32% від загального бюджету на охорону здоров'я, що відображає важливість значення профілактики та контролю за епідемічним станом в країні. Інша діяльність у сфері охорони здоров'я займає найбільшу частку бюд-

жету — 85,56%, або 157,6 млрд. грн. Такий факт свідчить про те, що найбільший обсяг коштів спрямовується на інші важливі сфери, які можуть включати широкий спектр медичних послуг.

Фінансування освітньої сфери в Україні охоплює різні рівні, включаючи: дошкільну, середню загальну, професійно-технічну, вищу, післядипломну освіту, а також позашкільну освіту і заходи для дітей, програми матеріального забезпечення навчальних закладів, фундаментальні та прикладні дослідження у сфері освіти та інші освітні заходи. Аналіз структури видатків на освіту, які були здійснені з зведеного бюджету України впродовж 2018–2022 рр., свідчить, що найбільша частка видатків у 2022 р. припадала на загальну середню освіту — 145299 млн грн, що становить близько 47–50% усіх видатків (табл. 4).

Видатки на вищу та фахову передвищу освіту становили 20,89%, а дошкільна освіта займає третє місце у загальній структурі видатків, становлячи 14–16%. Видатки на професійну, позашкільну освіту та інші заходи у сфері освіти становлять 4–6%.

Відтак впродовж останніх років фінансування соціального захисту населення в Україні зростає у абсолютних цифрах, проте фінансові ресурси держави обмежені, особливо з огляду на необхідність підтримувати оптимальне податкове навантаження на бізнес. Таким чином, покращення системи соціального захисту потребує від держави стимулювання різноманітних джерел фінансування та залучення інвестицій в соціальну сферу. У контексті децентралізації, ключовими стратегічними напрямками соціального захисту населення є розвиток ринку праці, підвищення життєвого рівня, забезпечення мінімальної заробітної плати та реалізація соціальних програм для тих, хто цього найбільше потребує.

ВИСНОВКИ

Впродовж останніх років в Україні спостерігалось постійне збільшення бюджетних видатків на соціальну сферу, яке охоплює освіту, охорону здоров'я, духовний та фізичний розвиток, а також соціальний захист і забезпечення. Незважаючи на це збільшення, темпи фінансування неспівмірні з рівнем інфляції, що призвело до зменшення реального обсягу фінансування соціальної сфери. В структурі бюджетних видатків, місцеві бюджети відіграють ключову роль у фінансуванні освіти та заходів, спрямованих на духовний та

Таблиця 4. Видатки зведеного бюджету України на освіту впродовж 2018–2022 рр., млрд. грн

Показники	2018	2019	2020	2021	2022
Дошкільна освіта	31786,2	36044,5	37559,8	48599,5	40708,5
Загальна середня освіта	101691,1	115276,9	122444,2	149990,8	145299,4
Професійна (професійно-технічна) освіта	10004	10815,6	11515,6	14180,3	15500,3
Фахова передвища та вища освіта	44242,6	51358,4	53403,3	64843,4	60737,3
Післядипломна освіта	1680	1859,1	1794	1883,7	1199,5
Позашкільна освіта та заходи із позашкільної роботи з дітьми	9269,5	10460,6	11343,2	14068,1	12954,4
Програми матеріального забезпечення закладів освіти	803	1055,1	524,7	680,5	93,3
Фундаментальні та прикладні дослідження і розробки у сфері освіти	1231,5	1289,5	1315,2	1746,6	1218,1
Інші заклади та заходи у сфері освіти	9321	10597,3	12382,6	16921,1	13047,2
Всього видатків	210029,4	238757,3	252283,1	312914,5	290758,4

Джерело: розроблено на основі [11].

фізичний розвиток. Проте основна проблема соціального захисту та соціального забезпечення в Україні полягає в обмеженості фінансових ресурсів, особливо бюджетних, для повноцінної реалізації вимог чинного законодавства. Діяльність держави у фінансуванні соціальної сфери має велике значення для українського суспільства, особливо в контексті значного зниження доходів більшості населення та їхньої залежності від державної підтримки в умовах воєнного стану. Однак високий рівень фінансування соціальних видатків, не є свідченням ефективності системи соціального захисту і надання соціальних послуг з точки зору доступності та якості. Оскільки соціальний розвиток та захист населення є взаємопов'язаними, ефективність фінансування також залежить від якості і координації різних соціальних програм та ініціатив. Враховуючи це, важливо не тільки збільшувати обсяги фінансування, але й покращувати ефективність управління.

Удосконалення системи соціального захисту вимагає впровадження структурних змін у бюджетно-податковій політиці країни, удосконалення державного управління і покращення якості прогнозування соціально-економічного розвитку суспільства на середньострокову перспективу. Реформи в сфері соціального захисту в Україні, потребують негайних заходів від держави для посилення ролі недержавних інститутів, що сприятиме зменшенню тиску на державу. Водночас необхідним є розробка концепції соціальної політики України, яка стане основою для подальшого реформування системи соціального захисту, включаючи фінансове забезпечення; перегляд кількості бюджетних соціальних програм і їх відповідність сучасним реаліям та глобальним викликам, що стосуються фінансового забезпечення; удосконалення нормативів соціальних видатків; розробка заходів для стимулювання недержавного сектора у фінансовому забезпеченні окремих напрямків системи соціального захисту; удосконалення процесу планування бюджетних видатків на соціальну сферу.

Література:

1. Бюджетний кодекс: Закон України від 08.07.2010 р. №2456-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-17#Text>.
2. Бюджетні видатки на соціальний захист та соціальне забезпечення. Міністерство фінансів України. URL : <http://www.minfin.gov.ua/news/bjudzhet/socialnij-zahist-tasocialne-zabezpechennja>.
3. Видатки зведеного бюджету України. Державна служба статистики України. URL : http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2022.
4. Іщук Л. І., Дацюк Ю. С. Роль місцевих бюджетів у фінансуванні соціальної сфери: теоретичні та практичні аспекти. Економічний форум. 2020. № 3. С. 110—117.
5. Виконання доходів місцевих бюджетів. Міністерство фінансів України. URL : <https://mof.gov.ua/uk/vykonannia-dokhodiv-mistsevykh-biudzhetiv>.
6. Длугопольський О., Козар А. Аналіз бюджетних витрат на соціальний захист населення: виклики пандемії COVID-19. Вісник економіки. 2022. Вип. 3. С. 38—64.

7. Підлипна Р. П., Смочко В. Ю. Фінансове забезпечення соціальної сфери України. Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія : Економічні науки. 2020. Вип. 38. С. 25—31.

8. Юрчик Г. М., Білан С. А. Соціальні видатки в Україні: структурно-динамічні особливості фінансування та вплив на соціальну безпеку. Вісник Національного університету водного господарства та природокористування. Економічні науки. 2021. Вип. 2. С. 251—263.

9. Звіт про роботу та виконання бюджету Пенсійного фонду України у 2022 р. Офіційний сайт ПФУ. URL: <https://www.pfu.gov.ua/>

10. Видатки на охорону здоров'я. Міністерство фінансів України. URL : <https://mof.gov.ua/uk/the-reform-of-medicine>.

11. Видатки на освіту. Міністерство фінансів України. URL : <https://mof.gov.ua/uk/the-reform-of-education>.

References:

1. The Verkhovna Rada of Ukraine (2010), "Budget Code of Ukraine", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-17#Text> (Accessed 30 Jan 2024).
 2. Ministry of Finance of Ukraine (2022), "Budget expenditures on social protection and social security", available at: <http://www.minfin.gov.ua/news/bjudzhet/socialnij-zahist-tasocialne-zabezpechennja> (Accessed 30 Jan 2024).
 3. State Statistics Service of Ukraine (2022), "Expenditures of the consolidated budget of Ukraine", available at: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2022 (Accessed 30 Jan 2024).
 4. Ishchuk, L. I. and Datsiuk, Yu. S. (2020), "Rol mistsevykh biudzhetiv u finansuvanni sotsialnoi sfery: teoretychni ta praktychni aspekty", *Ekonomicnyi forum*, vol. 3, pp. 110—117.
 5. Ministry of Finance of Ukraine (2022), "Implementation of local budget revenues", available at: <https://mof.gov.ua/uk/vykonannia-dokhodiv-mistsevykh-biudzhetiv> (Accessed 30 Jan 2024).
 6. Dluhopolskyi, O., Kozar, A. (2022), "Analysis of budget spending on social protection: challenges of the COVID-19 pandemic", *Visnyk ekonomiky*, vol. 3, pp. 38—64. DOI: <https://doi.org/10.35774/visnyk2022.03.038>.
 7. Pidlypna, R. P. and Smochko, V. Yu. (2020), "Financial support of the social sphere of Ukraine", *Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnoho universytetu. Seriya: Ekonomichni nauky*, vol. 38, pp. 25—31.
 8. Iurchyk, H. M. and Bilan, S. A. (2021), "Social expenditures in Ukraine: structural and dynamic features of financing and impact on social security", *Visnyk Natsionalnoho universytetu vodnoho hospodarstva ta pryrodokorystuvannia. Ekonomichni nauky*, vol. 2, pp. 251—263.
 9. Pension Fund of Ukraine (2022), "Report on the work and implementation of the budget of the Pension Fund of Ukraine", available at: <https://www.pfu.gov.ua> (Accessed 29 Jan 2024).
 10. Ministry of Finance of Ukraine (2022), "Health care expenses", available at: <https://mof.gov.ua/uk/the-reform-of-medicine> (Accessed 29 Jan 2024).
 11. Ministry of Finance of Ukraine (2022), "Education expenses", available at: <https://mof.gov.ua/uk/the-reform-of-education> (Accessed 29 Jan 2024).
- Стаття надійшла до редакції 30.01.2024 р.*

О. А. Савенко,

к. е. н, доцент, доцент кафедри менеджменту і права,
Дніпровський державний аграрно-економічний університет

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-2362-6263>

О. М. Шершенюк,

к. е. н, доцент, доцент кафедри економіки і підприємництва,
Харківський національний автомобільно-дорожній університет

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-9959-2725>

М. А. Бебешко,

здобувач групи МгМТ-1-23, Дніпровський державний аграрно-економічний університет

ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0000-7803-8226>

DOI: 10.32702/2306-6814.2024.4.168

ОСОБЛИВОСТІ УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ ПІДПРИЄМСТВА В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

O. Savenko,

PhD in Economics, Associate Professor,
Associate Professor of the Department of Management
and Law, Dnipro State University of Agriculture and Economics, Dnipro

O. Shersheniuk,

PhD in Economics, Associate Professor,
Associate Professor Department of Economics
and Entrepreneurship, Kharkiv National Automobile and Highway University, Kharkiv

M. Bebeshko,

Master's student MrMT-1-23, Dnipro State University of Agriculture and Economics, Dnipro

PECULIARITIES OF ENTERPRISE PERSONNEL MANAGEMENT IN THE CONDITIONS OF MARTIAL LAW

У статті досліджено сутність понять "людські ресурси" та "управління персоналом" в умовах воєнного стану. Проаналізовано сучасні методи управління персоналом під час війни, окреслено вектори роботи HR— менеджера та можливості використання методів. Розглянуто механізм управління персоналом підприємства в умовах воєнного стану, зазначено проблематику українських компаній щодо управління людськими ресурсами в умовах сьогодення. Досліджено та проаналізовано зміни, що були внесені до Закону України "Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану". Розібрано та проаналізовано всі фактори, які впливають на ринок праці, з'ясовано, що вони дестабілізують ринок праці та створюють дисбаланси. Руйнування та військові вторгнення, а також цілеспрямоване знищення виробничих потужностей та критичної інфраструктури призвели до того, що багато компаній вдалися до планових масових звільнень своїх співробітників, що негативно вплинуло на економічний стан.

The article examines the essence of the concepts of "human resources" and "personnel management" in the conditions of martial law. Modern methods of personnel management during the war are analyzed, the vectors of the HR manager's work and the possibilities of using the methods are outlined. The situation that has developed has significantly changed the direction of work of HR personnel regarding interaction, teamwork and support of employees, changed the vector of activity and expanded the sphere of responsibility. In order to support their teams and collaborate effectively with their employees, managers must adopt new methods of collaboration with their employees. The mechanism of personnel management of the enterprise in the conditions of martial law was considered, the problems of Ukrainian companies regarding the management of human resources in the conditions of today were noted. The full-scale invasion caused Ukrainian companies to face not only a difficult business situation, but also many new problems of human resource management. The creation of a new personnel management mechanism that takes into account the company's operating conditions under martial law will help to solve these issues. The introduction of personnel management mechanisms and measures under martial law will help domestic enterprises to prevent interruption of activities due to lack of personnel, to avoid forced layoffs, and to preserve personnel. The changes made to the Law of Ukraine "On the Organization of Labor Relations in Martial Law" were studied and analyzed. All factors affecting the labor market have been analyzed and analyzed, and it has been found that they destabilize the labor market and create imbalances. The provisions of the Labor Law on the organization of labor relations under martial law significantly restrict the rights of workers, although on the contrary, they aim to maximize to protect the rights and interests of employees. Devastation and military invasions, as well as the targeted destruction of production facilities and critical infrastructure, led to many companies resorting to planned mass layoffs of their employees, which negatively affected the economic state

Ключові слова: управління персоналом, воєнний стан, трудові відносини, методи управління, колектив, персонал.

Key words: personnel management, martial law, labor relations, management methods, team, personnel.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

В умовах жорсткої конкуренції стабільний розвиток і стратегічні можливості компанії в основному забезпечуються тим, щоб внутрішня система управління підприємствами забезпечувала всебічний розвиток. Управління персоналом розробляє стратегії управлінських навичок та відбирає найкращих людей для впровадження стратегічних змін на високому професійному рівні.

Наразі вітчизняні підприємства змушені працювати в умовах воєнного стану. Кожен з нас щось змінив у собі, змінив своє життя, свої погляди та цінності. Країна має працювати, її тил — важливий елемент нашої сьогоденної перемоги. За цих обставин змінюються методи управління людськими ресурсами на підприємствах, установах та організаціях, а також виробничі відносини в цілому.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Взагалі управління персоналом в умовах воєнного стану є відносно новим питанням для вітчизняної науки, незважаючи на вагомий доробок щодо загальних напрацювань стосовно планування, організації, мотивації, контролю персоналу. Так у багатьох наукових працях з управління персоналом описана значна кількість думок щодо реалізації основних функцій менеджменту по відношенню до реалізації управління персоналом організацій. Зокрема, Воробйова Н.П., Познякова Т.В. [2] розглядають кадрову політику як основу формування інноваційної стратегії в системі менеджменту організації, Варіс І.О., Кравчук О.І., Зайцева П.О. [1] звертають увагу на гейміфікацію бізнес-процесів менеджменту персоналу, Сновидович І.Г., Кохан М.О. [8] досліджують ринок праці та інновації в управлінні персоналом підприємства під час війни та ін.

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ (ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ)

Мета даної статті полягає у розгляді особливостей управління персоналом підприємства та застосуванні сучасних методів та механізмів управління персоналом в умовах воєнного стану.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Управління персоналом є однією з найважливіших сфер для компаній і може значно підвищити ефективність компаній. У сучасному висококонкурентному середовищі кожна компанія змушена адаптуватися до ринкового середовища. Проте ринкові умови постійно змінюються та висувають нові вимоги до бізнес-процесів компанії. У цьому контексті управління людськими ресурсами стає все більш важливим і має "постійно розвиватися, щоб краще зрозуміти та вловити поточну ситуацію ринкової економіки" [5, с. 192].

Управління людськими ресурсами займає сильні лідерські позиції в загальній системі управління компанією.

Можна з упевненістю сказати, що без служби управління персоналом керівництву компанії не впоратися з новими завданнями і новими проблемами. Колектив ретельно підібраних і мотивованих фахівців здатен вирішити найскладніші завдання і проблеми. З іншого боку, якщо команда незацікавлена та схильна до внутрішнього конфлікту та нездорової конкуренції, проект, який, здавалося б, безпрограшний, може "розвалитися". Системи управління людськими ресурсами насамперед спрямовані на постійне покращення співпраці з співробітниками підприємства. Сутність управління людськими ресурсами, зокрема працівників, роботодавців та інших власників підприємств, полягає у встановленні організаційних, економічних, соціальних, психологічних і правових взаємозв'язків між суб'єктами та об'єктами управління. Ці відносини базуються на принципах, методах і формах впливу на інтереси, дії та діяльність працівників з метою "максимізації їхньої вигоди, дій та діяльності" [7, с. 162].

Окрім процесу формування нових управлінських структур, відбувається також процес усвідомлення нової ролі людських ресурсів у забезпеченні ефективного функціонування компанії. Нині діяльність спрямована на збільшення залучення людських ресурсів до процесу прийняття управлінських рішень, підвищення рівня підготовки та кваліфікації працівників, удосконалення систем оцінки персоналу.

Під системою управління персоналом у широкому розумінні розуміють заходи і методи, які використовують менеджери для вирішення кадрових проблем (наймання персоналу, переведення навчання, звільнення) і підвищення ефективності кадрової роботи (мотивація, стимулювання) [3, с.7].

Системи управління персоналом у більш вузькому розумінні — це програмне забезпечення, яке робить ці процеси зрозумілишими та ефективнішими [5, с. 188].

Компанії повинні організувати управління людськими ресурсами, коли вони стикаються з такими проблемами: компанії повинні проаналізувати свої потреби в кваліфікованих працівниках і визначити умови ринку; організаціям необхідно розвивати свою діяльність з

управління персоналом; компанії повинні покращувати професійну якість своїх співробітників, компанія планує вжити заходів для залучення нових кваліфікованих працівників; в організації повинні створювати оптимальні умови для роботи; компанія планує аналізувати діяльність співробітників; в компанії повинні розробити заходи для підвищення мотивації. Якщо хоча б один із перерахованих факторів підходить вашій організації, вам потрібна система управління персоналом. Для вирішення цих проблем компанії можуть використовувати індивідуальні та колективні технології. Індивідуальні технології дозволяють аналізувати діяльність конкретних співробітників, а групові — колективні групи [2, с. 65]. В ідеалі керівники повинні перевіряти ефективність кожного окремого співробітника і мотивувати їх відповідними методами. Система управління людськими ресурсами організації включає цілі та проблеми компанії. Отже, ми отримуємо відповідь на питання: що являє собою система управління персоналом.

Цілями системи управління персоналом компанії є співробітники, робочі групи та робочі команди. Системи управління людськими ресурсами орієнтовані на людські ресурси за функціями та рангами.

Але 24 лютого 2022 року для нашої країни все змінилося. Російське вторгнення в Україну почалося 24 лютого 2022 року близько 5 години ранку за київським часом. Російські війська зайшли на українську територію з боку Росії, Криму та Білорусі, у бою також брали участь війська ДНР та ЛНР. Війська наступали переважно з чотирьох напрямків: з півночі на Київ, з північного сходу на Харків, з південного сходу з Донбасу та з півдня з Криму.

З жовтня 2021 року в ЗМІ публікувалися численні попередження про підготовку до вторгнення. Однак російські офіційні особи постійно заперечують, що вони готуються до війни з Україною.

21 лютого 2022 року Росія визнала незалежність Донецької народної республіки (ДНР) і Луганської народної республіки (ЛНР). Вранці 24 лютого президент росії володимир путін закликав до "спец операції". Щоб виправдати вторгнення, президент володимир путін неправдиво описав Україну як неонацистську державу та заявив про необхідність захистити ДНР, ЛНР і саму Росію.

При введенні воєнного стану Конституція допускає обмеження особистих прав громадян (ст. 64), і права трудящих не є винятком. Таке обмеження конституційного права на працю однозначно зумовлено обставиною активних бойових дій та необхідністю вжиття заходів щодо захисту країни.

З одного боку, ворожі дії можуть перешкоджати працівникам і роботодавцям виконувати свої трудові обов'язки. Наприклад, працівник може прийти або не прийти на роботу. Роботодавці, навпаки, не зможуть запропонувати своїм працівникам роботу. Водночас механізми, "передбачені чинним трудовим законодавством, хоч і спрямовані на максимальне дотримання прав і гарантій працівників, але не завжди можуть бути реалізовані роботодавцями в умовах воєнного стану" [8, с. 57].

Закон України "Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану" є відповіддю на адаптацію трудового права до умов війни. І передусім унікальний

для нинішнього КЗпП. Це означає, що в період воєнного стану норми трудового законодавства не поширюються на відносини, на які поширюється дія цього закону. Він визначає нові правила трудових відносин для працівників усіх підприємств, установ і організацій незалежно від форми власності, виду діяльності та галузі, а також для тих, хто працює за трудовим договором з фізичними особами.

Внесено наступні зміни.

— Працівникам не дозволяється працювати більше 60 годин на тиждень (зазвичай 40 годин). Для сумісників: не більше 50 годин.

— Укладення строкового трудового договору з новими працівниками можливе лише на період дії воєнного стану чи періоду заміщення тих, хто перебуває у відпустці.

— В умовах воєнного стану працівник може бути переведений без згоди на іншу роботу, не передбачену трудовим договором (в іншу місцевість, де ведуться бойові дії), якщо цьому дозволяє стан здоров'я працівника та не шкодить йому.

— Працівники можуть звільнитися без попередження за два тижні у зв'язку з веденням бойових дій та небезпекою на території підприємства.

— У разі ліквідації підприємства через війну роботодавець може розірвати трудовий договір із працівником, попередивши про це за 10 днів.

— За винятком відпусток у зв'язку з вагітністю, пологами та по догляду за дитиною, роботодавцем дозволяється звільняти працівників, якщо вони тимчасово не можуть працювати або перебувають у відпустці.

— У разі неможливості виплати через військові дії роботодавець може призупинити виплату заробітної плати працівнику доти, доки підприємство не зможе відновити свою основну діяльність.

— Якщо цей працівник працює на об'єкті критичної інфраструктури, відпустка (окрім відпустки по вагітності та пологах та батьківства) не надається. Право працівника на оплачувану відпустку тривалістю 24 календарних днів під час військової служби залишається без змін. Проте наразі роботодавці мають право відмовити у відпустці працівникам, які працюють у критичній інфраструктурі, за винятком відпустки по вагітності та пологах та догляду за дитиною.

— Під час воєнного стану роботодавці за бажанням можуть надавати своїм працівникам неоплачувану відпустку без обмежень.

— Можливе розірвання трудового договору (якщо роботодавець не може забезпечити працівника роботою або непрацездатність працівника). При цьому призупинення трудового договору не тягне за собою припинення трудових відносин [4].

Найпростіший спосіб зарахування працівників, які перебувають поза зоною бойових дій і не можуть їздити на роботу, але можуть працювати дистанційно, це реалізація дистанційної роботи. Відповідно до частини 11 статті 60-2 КЗпП керівник видає наказ про допуск працівника до дистанційної роботи та повідомляє про це працівника засобами електронного зв'язку. При цьому не потрібно укладати письмовий трудовий договір щодо віддаленої роботи. При цьому доцільно надати контактну інформацію для екстрених випадків відділу кадрів або

адміністратору. Дистанційна робота дозволяє швидше організувати спілкування та діалог між зацікавленими сторонами. Дистанційна робота проводиться за допомогою наступних засобів: методи електронного зв'язку, такі як електронна пошта, мобільні телефони і мобільні програми. Зверніть увагу, що під час повітряних тривог можливі перебої з електроенергією або Інтернетом.

Для працівників, які не можуть працювати віддалено, керівництво може оголосити звільнення. Це також має сенс, якщо компанія або частина її структурного підрозділу не працює. Простий — це перерви в роботі, зумовлені відсутністю організаційних або технічних умов для виконання роботи, що зумовлено невідворотною силою або іншими обставинами (КЗпП, ч. 1 ст. 34). У разі закриття працівники за згодою можуть бути переведені на іншу роботу з урахуванням їх спеціалізації та кваліфікації. У період закриття ви працюєте в тій самій компанії, установі чи організації та на тому ж робочому місці. Можливе переведення на інше підприємство, в установу чи організацію, але за тою самою посадою — на строк до одного місяця. Працівник зобов'язаний повідомити власника або уповноважену ним організацію чи посадову особу про початок призупинення роботи та призупинення діяльності структурного підрозділу або всього підприємства (ст. 113 КЗпП).

Якщо звільнення відбулося не з вини працівника, повинні бути встановлені: дата відсторонення тощо; розпорядження власника або уповноваженої ним організації. У ньому необхідно вказати: перелік структурних підрозділів, на які поширюється призупинення роботи (якщо призупинення роботи не поширюється на компанію в цілому), дата початку призупинення роботи, дата закінчення простою.

Руйнування та військові вторгнення, а також цілеспрямоване знищення виробничих потужностей та критичної інфраструктури призвели до того, що багато компаній вдалися до планових масових звільнень своїх співробітників. Особливо це помітно в прифронтових регіонах та районах, які найбільше постраждали від бойових дій: Харківській, Дніпропетровській, Полтавській, Житомирській, Чернігівській, Херсонській, Запорізькій, Сумській та Миколаївській областях.

Якщо проаналізувати всі фактори, які впливають на ринок праці, то можна сказати, що вони дестабілізують ринок праці та створюють дисбаланси. Проте, на нашу думку, чинники широкомасштабної війни та воєнного стану, запроваджені на території Української держави, є вагомими.

Європейська Бізнес Асоціація підготувала на своєму веб-сайті аналітичну публікацію на тему "Ринок праці в Україні через 6 місяців після початку війни", у якій подано пояснення та зміни на ринку праці з початку війни. Таким чином, із серпня 2022 року внутрішній ринок праці дещо відновився, кількість вакансій зросла в двадцять разів порівняно з березнем, але загалом зайнятість на первинному ринку праці залишається кризовою. Крім того, на відновлення ринку праці впливає те, що чим ближче компанії до лінії фронту чи зони бойових дій, тим важче їм працювати і тим менше в них вакансій.

Систематичні масштабні руйнування змусили значну кількість компаній припинити роботу або скоротити чисельність працівників до мінімуму через фінансову

Таблиця 1. Сучасні методи управління персоналом під час війни

Вектор роботи HR менеджера	Можливості використання
Скласти мінімальний план	Необхідно створити хоча б мінімальний план роботи підприємства, а також визначити стратегічні напрямки та завдання, які необхідно донести до всіх співробітників компанії.
Дбати про безпеку	Здорове та безпечне робоче місце є запорукою ефективного ведення бізнесу. На сьогодні це стало пріоритетом. Необхідно забезпечити персонал засобами зв'язку, альтернативними джерелами енергії, житлом, ліками, їжею, картами медичних закладів та засобами кібербезпеки.
Аналізувати інформацію	Співробітники повинні бути захищені від негативної чи неперевіреної інформації. Перевіряйте свої джерела інформації та дотримуйтесь інформаційної гігієни
Емоції та почуття важливі	Необхідно підтримувати персонал, спілкуватися і ділитися приємними емоціями. Можна думати про щотижневі звіти про приємні події та добрі справи. Позитив дає сили та впевненість у майбутньому
Пам'ятати про цінності компанії	Професіоналізм і унікальність кожного окремого співробітника і корпоративні цінності, які роблять компанію особливою, є запорукою успіху завтрашнього дня. Ми працюємо на перемогу, тому важливо виконувати свою роботу добре, незважаючи на всі труднощі
Фінансова безпека	Важливо, щоб ви інформували своїх співробітників про справжнє фінансове становище вашої компанії. Якщо вам потрібно заощадити гроші та зменшити трудовитрати, ваша команда це зрозуміє. Ви можете обговорити витрати та статті витрат зі своєю командою та дізнатися, чим ваші співробітники готові поступитися, щоб захистити бюджет вашої компанії.
Ефективна комунікація	Дотримуйтеся правил зворотного зв'язку та вчасно та практично відповідайте на запити та дзвінки колег. Зустрічі та дискусії онлайн і офлайн, інформаційні бюлетені та внутрішні канали зв'язку зміцнюють зв'язки та забезпечують відчуття причетності та довіри.
Моніторинг ринку праці	Саме про це середовище завжди повинні пам'ятати менеджери з персоналу. Які тенденції, напрямки, вимоги, потреби та навички необхідні для вирішення викликів і підтримки компанії та її співробітників?
Навчання та розвиток	Не стійте на місці на власному шляху зростання та, якщо це можливо, підтримуйте своїх співробітників у вдосконаленні чи перенавчанні, зниженні тривоги та стресу та наданні психологічної підтримки. Також пропонуйте цікаві онлайн- або офлайн-курси.
Волонтерство	Цей напрямок може згуртувати колектив. Бо за підтримки військових, волонтерів та біженців сама команда стає сильнішою, впевненою у власних силах та перемозі. Також потрібно підтримувати працівників, які стали частиною Збройних Сил і ТрО.

нестабільність і нездатність виплачувати зарплату. Тому на ринку праці значно зросла кількість спеціалістів-фрілансерів, які шукають роботу чи працюють за сумісництвом. На багатьох спеціальностях сьогодні знайти вакансії дуже складно. Багато фахівців готові змінити професійну діяльність і знизити очікувану зарплату. Це, у свою чергу, створює ринок праці, на якому "роботодавці відіграють домінуючу роль, а вимоги до кандидатів стають ще більш вимогливими" [9, с. 37].

Серед найактуальніших вакансій на ринку праці — вакансії у сфері продажів, IT, транспорту та логістики, бухгалтерії, маркетингу, виробництва та сільського господарства. Як тенденція останніх місяців, спостерігається збільшення вакансій для людей без досвіду та студентів. Тому компанії хочуть заощадити кошти та наймати дешевших, менш досвідчених спеціалістів на певні посади з додатковим практичним навчанням.

25 жовтня 2022 року Національний інститут стратегічних досліджень опублікував результати опитування Evaluation Group, згідно з яким третина опитаних українців зазнали матеріальних втрат через війну. З них 62% населення проживає в районах, де відбувалися або ще тривають бойові дії, 52% — на деокупованих територіях, 23% — на неокупованих територіях. Зокрема, першим і найбільш очевидним негативним ефектом кризи, викликаній великою війною, є втрата доходів для працездатного населення. Результати групи "Рейтинги" доводять, що під час війни зменшилися доходи 64% ук-

раїнців. Зокрема, 18% респондентів відчули незначне зниження доходу, 32% відчули його значне зниження, а 14% втратили майже весь дохід. Згідно з дослідженням, найбільші економічні втрати серед вікових груп зазнали жителі півдня та сходу країни, тобто люди у віці від 30 до 49 років. За даними порталу працевлаштування grc.ua, лише 20,5% працюючих громадян не відчули скорочення зарплати під час війни.

На основі матеріалів звіту та дослідження компанії Robota.ua, представленого в рамках практичного семінару HR Forum West, можемо визначити наступне. Загалом інфляція в Україні протягом останніх п'яти років не перевищувала 10% на рік, але після тотальної війни прогнозується інфляція на рівні 31%. Подібні показники були в 2008 (22% на рік) та 2015 (43% на рік) роках. Без подальшої військової ескалації ситуація, за прогнозами експертів, може бути збалансованою. Тому, за прогнозом НБУ, рівень інфляції у 2023 році може скласти близько 21%.

Об'єктивно ринок праці тісно пов'язаний з ВВП країни. Цього року спостерігався значний спад приблизно на 30%, що вплинуло на ринок, який зазнав середнього падіння на 65% (згідно з даними трьох великих компаній: Robota.ua, Work.ua та OLX). Нацбанк прогнозує зростання ВВП на 5,5% у 2023 році, що може призвести до зростання кількості вакансій на 10 відсотків.

Загалом суттєвих змін у рівні середньої заробітної плати немає. Мінімальне зростання зумовлене збалан-

Рис. 1. Механізм управління персоналом підприємства в умовах воєнного стану

суванням інфляційної складової. Помітний вплив на це мають і курси валют. За даними Мінекономіки, середньорічний курс долара у 2023 році становитиме 42 грн. Курс долара також залежить від відкриття портів, міжнародної підтримки, внутрішнього попиту та інших умов.

Слід підкреслити, що запозичення досвіду і практики повоєнної національної відбудови є досить неоднозначним і специфічним питанням. Наслідки боснійської війни, яка тривала з 1992 по 1995 рік, показали, що ігнорування проблеми створення робочих місць після воєнної кризи, безперечно, призведе до тривалої стагнації промислової діяльності та продовження масового безробіття. У післявоєнне десятиліття рівень безробіття в Боснії становив від 30 до 40 відсотків і залишається одним із найвищих серед країн європейського регіону. Новий дисбаланс між попитом і пропозицією на ринку праці збільшить навантаження не лише на сферу соціального захисту, а й на державний бюджет, особливо в довгостроковій перспективі. Це може призвести до серйозної нестачі робочої сили в певних секторах і посилити існуючу нерівність на ринку праці [10].

З цієї причини нинішня ситуація на ринку праці є вкрай нестабільною, а прогнози та аналіз соціально-економічної ситуації експертів також нечіткі. Компанії, які продовжують працювати в авангарді сучасної економіки та підтримують її, сплачуючи податки, виплачуючи зарплати та підтримуючи наших військових, також є прикладом стійкості та сили нашого суспільства.

Ситуація, що склалася, суттєво змінила напрямки роботи кадровиків щодо взаємодії, командної роботи та підтримки співробітників, змінила вектор діяльності та розширила сферу відповідальності. Щоб підтримувати свої команди та ефективно співпрацювати зі своїми працівниками, менеджери повинні прийняти нові методи співпраці зі своїми працівниками (табл. 1).

Одним із головних завдань сучасних HR-менеджерів та керівників бізнесу, орієнтованих на людей, є забезпечення безпеки співробітників, від безпечних робочих місць і технічного обладнання до віддаленої роботи з дому та переміщення компаній у безпечніші регіони.

Фінансова безпека та результати діяльності компанії є особливим питанням, яке також залежить від своєчасної виплати заробітної плати та майбутнього існування компанії. Управління людськими ресурсами займає важливе місце в системах управління, особливо в умовах

воєнного стану, і є ключовим елементом економічного успіху. Сутність управління людськими ресурсами, залучення працівників, роботодавців та інших власників організації, встановлює організаційний, економічний, соціальний, психологічний і правовий зв'язок між суб'єктом і цілями управління. Управління людьми в організації є важливою частиною, а робота організації базується на ефективній та трудомісткій праці співробітників, тому чітко сформульована система управління персоналом сприяє ефективній роботі компанії.

Для впровадження ефективного управління персоналом на підприємствах, що перебувають в умовах воєнного стану, необхідне запровадження нового механізму управління персоналом, як показано на рисунку 1.

Повномасштабне вторгнення спричинило те, що українські компанії зіткнулися не тільки зі складною бізнес-ситуацією, але й з багатьма новими проблемами управління людськими ресурсами. Вирішити ці питання допоможе створення нового механізму управління персоналом, який враховує умови діяльності компанії в умовах воєнного стану. Запровадження механізмів управління кадрами та заходів в умовах воєнного стану допоможе вітчизняним підприємствам запобігти перериванню діяльності через нестачу кадрів, уникнути вимушених звільнень, збереженню кадрового складу.

ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК У ДАНОМУ НАПРЯМІ

Сутність управління людськими ресурсами полягає в планованому та систематичному впливі на процес підготовки та використання кадрового потенціалу за допомогою взаємопов'язаних організаційних, економічних і соціальних заходів. Розподіл роботи на рівні організації створює умови для якісної роботи співробітників і допомагає забезпечити ефективне функціонування організації.

Для більшості компаній проблеми конкуренції виникають у ринкових ситуаціях. І якщо керівництво компанії дбає не тільки про своє благополуччя, а й про благополуччя організації, то воно, безумовно, зобов'язане звернути увагу на те, наскільки ефективно працюють співробітники компанії. І при необхідності розробити проекти для покращення роботи співробітників. Положення Закону про працю щодо організації трудових

відносин в умовах воєнного стану суттєво звужують права працівників, хоча навпаки, мають на меті максимально захистити права та інтереси працівників. Вважаємо, що на війні потрібні складні та непопулярні рішення не лише на полі бою, а й в інших сферах, у тому числі і у виробничих відносинах. Тому, незважаючи на труднощі, які чекають на економіку країни, ми маємо сподіватися, що зможемо їх гідно подолати.

Література:

1. Варіс І.О., Кравчук О.І., Зайцева П.О. Гейміфікація бізнес-процесів менеджменту персоналу. Бізнес Інформ. 2023. № 4. С. 189—196.

2. Воробйова Н.П., Познякова Т.В. Кадрова політика як основа формування інноваційної стратегії в системі менеджменту організації. Проблеми інноваційно-інвестиційного розвитку. 2021. № 26. С. 60—73. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Piir_2021_26_8

3. Вініченко І.І., Дідур К. М. Сучасні тенденції розвитку людського капіталу в Україні. Інноваційна економіка. 2015. № 5 (60). С. 5—11

4. Закон України "Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану": закон України від 15.03.2022 № 2136-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2136-20#Text>

5. Кернова М. Менеджмент різноманіттям як стратегія управління людськими ресурсами. Актуальні проблеми державного управління. 2021. Вип. 2. С. 186—191. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apdyo_2021_2_31

6. Коваленко Н.В., Савенко О.А., Гіряк К.М., Громова О.О. Інформаційний менеджмент на інноваційно орієнтованому підприємстві в контексті вдосконалення адаптивних програм управління персоналом. Формування ринкових відносин в Україні № 1 (260)/2023. С. 38—44.

7. Перерва І.О., Єдинак В.Ю. Стратегічне управління підприємством як основний інструмент в руках сучасного керівника. Innovation and Sustainability. 2022. Iss. 3. С. 159—164. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/innsus_2022_3_22

8. Сновидович І.Г., Кохан М.О. Ринок праці та інновації в управлінні персоналом підприємства під час війни. Стратегія економічного розвитку України. 2022. Вип. 51. С. 50—62. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/seru_2022_51_6

9. Ткачук М.П., Князевич А.О. Формування ефективної системи управління трудовим колективом. Економіка та держава. 2021. № 2. С. 35—41. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecde_2021_2_8

10. Трудові відносини в умовах воєнного стану: дайджест змін. Ligazon. 2022. URL: https://biz.ligazon.net/news/212674_trudov-vdnosini-v-umovakh-vonnogo-stanu-daydzhest-zmn

References:

1. Varis, I.O., Kravchuk, O.I. and Zaitseva, P.O. (2023), "Gamification of personnel management business processes", Business Inform, vol. 4, pp. 189—196.

2. Vorobyova, N.P. and Pozniakova, T.V. (2021), "HR policy as a basis for forming an innovative strategy in the organization's management system. Problems of innovation and investment development", vol. 26, pp. 60—73,

available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Piir_2021_26_8 (Accessed 25 Jan 2024).

3. Vinichenko, I.I. and Didur, K.M. (2015), "Modern trends in the development of humancapital in Ukraine", Innovatsiina ekonomika, vol. 5—60, pp. 5—11

4. The Law of Ukraine "On the Organization of Labor Relations in the Conditions of Martial Law", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2136-20#Text> (Accessed 25 Jan 2024).

5. Kernova, M. (2021), "Diversity management as a human resource management strategy", Actual problems of public administration, vol. 2, pp. 186—191, available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apdyo_2021_2_31 (Accessed 25 Jan 2024).

6. Kovalenko, N.V., Savenko, O.A., Hirnyak, K.M. and Gromova, O.O. (2023), "Information management at an innovation-oriented enterprise in the context of improving adaptive personnel management programs", Formation of market relations in Ukraine, vol. 1 (260), pp. 38—44.

7. Pererva, I.O. and Yedinak, V.Yu. (2022.), "Strategic enterprise management as the main tool in the hands of a modern manager", Innovation and Sustainability, vol. 3, pp. 159—164, available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/innsus_2022_3_22 (Accessed 25 Jan 2024).

8. Snovydyovych, I.G. and Kokhan, M.O. (2022), "The labor market and innovations in enterprise personnel management during the war. Strategy of economic development of Ukraine", vol. 51, pp. 50—62, available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/seru_2022_51_6 (Accessed 25 Jan 2024).

9. Tkachuk, M.P. and Knyazevich, A.O. (2021), "Formation of an effective workforce management system". Economy and the state, vol. 2, pp. 35—41, available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecde_2021_2_8 (Accessed 25 Jan 2024).

10. Ligazon. (2022), "Labor relations under martial law: a digest of changes", available at: https://biz.ligazon.net/news/212674_trudov-vdnosini-v-umovakh-vonnogo-stanu-daydzhest-zmn (Accessed 25 Jan 2024).

Стаття надійшла до редакції 04.02.2024 р.

<https://nayka.com.ua>

Електронне фахове видання

Ефективна
ЕКОНОМІКА

Виходить 12 разів на рік

**Журнал включено до переліку наукових фахових видань України з ЕКОНОМІЧНИХ НАУК (Категорія «Б»)
Спеціальності – 051, 071, 072, 073, 075, 076, 292**

e-mail: economy_2008@ukr.net

 viber: +38 050 3820663

Я. М. Гринчишин,
к. е. н, доцент, доцент кафедри фінансового менеджменту,
Львівський національний університет імені Івана Франка
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-0628-4545>
Я. А. Даниляк,
здобувач вищої освіти,
Львівський національний університет імені Івана Франка
ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0004-9188-0900>

DOI: 10.32702/2306-6814.2024.4.175

ФІНАНСОВА ПІДТРИМКА МАЛОГО І СЕРЕДНЬОГО БІЗНЕСУ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Ya. Hrynchyshyn,
PhD in Economics, Associate Professor,
Associate Professor of the Department of Financial Management, Ivan Franko National University of Lviv
Ya. Danylyak,
applicant for higher education, Ivan Franko National University of Lviv

FINANCIAL SUPPORT OF SMALL AND MEDIUM-SIZED BUSINESSES UNDER THE CONDITIONS OF MARTIAL LAW

Розглянуто важливість фінансової підтримки малих і середніх підприємств, виходячи з їх економічних і соціальних функцій. Відзначено необхідність узагальнення і систематизації фінансової підтримки суб'єктів малого і середнього бізнесу в умовах воєнного стану. Розкрито еволюцію головних перешкод для ведення бізнесу під час воєнного стану та їх вплив на фінансову стійкість підприємств. Проведено класифікацію видів фінансової підтримки малого і середнього бізнесу в умовах воєнного стану. Проаналізовано результати модернізації ключових важелів підтримки малого і середнього бізнесу під час воєнного стану: програми "Доступні кредити 5-7-9%", спрощеної системи оподаткування. Відзначено потребу поглибленого дослідження впливу системи податкових пільг та їх відміни на фінансове становище підприємств. Розглянуто стимулюючі функції урядових і міжнародних грантових програм.

The importance of economic and social functions of small and medium-sized enterprises is considered. The need for financial support for such a category of enterprises, as more vulnerable to the influence of external factors compared to large ones, is substantiated. The need for generalization and systematization of financial support for small and medium-sized business entities in the conditions of martial law was noted. The evolution of the main obstacles to doing business during martial law and their impact on the financial stability of enterprises is investigated. The classification of types of financial support for small and medium-sized businesses in the conditions of martial law was carried out, distinguishing two groups of financing: direct and indirect. Direct support includes the provision of tax benefits, preferential lending, the provision of state and international grants, the formation of state funds to support small and medium-sized businesses, and local support programs. Indirect financial support is provided indirectly through the involvement of banks, insurance companies and other organizations. Separate types of this assistance are the provision of guarantees to banks to ensure the fulfillment of obligations under loans from the state and international partners, as well as insurance of foreign economic contracts and investments of Ukrainian and foreign companies in Ukraine.

The results of the modernization of the small and medium-sized business support program during the martial law "5-7-9% available loans" were analyzed. The essence and results of radical changes to the simplified taxation system at the beginning of martial law are considered. The need for an in-depth study of the impact of the system of tax benefits and their cancellation on the financial situation of enterprises was noted.

Considering the important economic and social importance of small and medium-sized enterprises, assistance from international organizations was reoriented to their financial support, stimulation of innovative development. The stimulating function for the creation and development of one's own business is performed by the grant programs of the "eRobota" project, created by the Government of Ukraine in 2022, and the competitive programs of the Ukrainian Veterans' Fund.

Ключові слова: малий та середній бізнес, воєнний стан, фінансова підтримка, пряма підтримка, непряма підтримка, грантові програми.

Key words: small and medium business, martial law, financial support, direct support, indirect support, grant programs.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

Підприємства малого і середнього бізнесу є фундаментом розвитку національної економіки, оскільки сприяють створенню значної кількості робочих місць, впровадженню нових ідей і технологій, насиченню ринку різноманітними товарами і послугами. Наявність значної кількості невеликих підприємств надає економічній системі країни гнучкості, маневреності, спроможності пристосуватися до мінливого середовища та кон'юнктури ринку [1, с. 160].

До війни малі і середні підприємства України створювали близько 60% національного ВВП, забезпечували близько 7 млн робочих місць та 40% податкових надходжень. Навіть в умовах повномасштабної російської агресії підприємства малого і середнього бізнесу продовжують залишатися вагомим чинником стійкості держави [2].

Враховуючи важливість економічних і соціальних функцій малих і середніх підприємств, їх підтримка в умовах воєнного стану, спрямована на забезпечення фінансовими ресурсами, може стати справжнім каталізатором змін і ключовим фактором для відновлення економіки країни.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Проблеми підтримки малого і середнього бізнесу є предметом дослідження багатьох науковців. В. Васюта, А. Путря, В. Пивоваров, досліджуючи сучасний стан розвитку малого підприємництва в Україні, визначають основні проблеми, що його стримують [1, с. 160]. Т. Мурована розкриває основні тенденції та методи підтримки вітчизняного підприємництва в умовах воєнного стану [3]. Т. Мельник аналізує запроваджені українським урядом заходи і програми щодо підтримки та стимулювання ведення вітчизняного бізнесу в умовах воєнного стану, оцінює їх ефективність та обґрунтовує подальші кроки у цьому напрямі [4, с. 3]. Д. Левчинський, Г. Ступнікер, І. Каширнікова, Н. Зозуля, досліджуючи основні тенденції економіки воєнного часу, під впливом яких здійснюється сучасне підприємництво, обґрунтовують ключові напрямки його розвитку в Україні [5, с. 110]. А. Діденко, О. Кравець у процесі аналізу труднощів та проблем, з якими стикнулися підприємства з початком широкомасштабного вторгнення, виявляють, що суб'єкти малого бізнесу є більш чутливими до змін ділового середовища та викликів воєнного часу

та найменше відчувають державну підтримку [6, с. 39]. О. Незгода досліджує наслідки впливу воєнної агресії росії на поточний стан функціонування малого та середнього бізнесу в Україні, акцентуючи увагу на аналізі ділової активності [7, с. 57].

Н. Ситник, С. Смолінська обґрунтовують оптимальні напрями підвищення якості фінансового регулювання розвитку підприємництва на державному рівні [8, с. 151]. М. Вірт, О. Клепанчук підкреслюють, що збереження позитивних тенденцій розвитку малого бізнесу в Україні можливе за умови проведення відповідної економічної політики, у тому числі ефективного податкового регулювання [9, с. 76]. Є. Григоренко, М. Шніцер виокремлюють пріоритети поліпшення бізнес-середовища в умовах повоєнного відновлення економіки [10].

Не применшуючи заслуг науковців у вирішенні проблем розвитку малого і середнього бізнесу, варто зауважити, що питання фінансової підтримки таких суб'єктів в умовах воєнного стану потребують узагальнення і систематизації.

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ (ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ)

Мета дослідження полягає в узагальненні, систематизації та аналізі видів фінансової підтримки суб'єктів малого і середнього бізнесу в умовах воєнного стану.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Для малих і середніх підприємств головними перешкодами для ведення бізнесу в довоєнний час були складність і невизначеність законодавства, корупція, брак фінансових ресурсів. Повномасштабне вторгнення росії в Україну поставило перед такими суб'єктами нові виклики. Насамперед, значно знизився попит на їх продукцію. Про відсутність достатньої кількості платоспроможних клієнтів повідомляли 75% суб'єктів [10]. Іншими негативними наслідками, поряд з нестачею фінансування, стали зруйновані ланцюги постачання сировини, пального, порушена логістика збуту продукції. В результаті індекс настроїв малого бізнесу знизився з 2,6 у 2021 році до 2,4 у 2022 році [11].

У другій половині 2023 року основними перешкодами розвитку малого і середнього бізнесу стали не прогнозованість розвитку ситуації, непередбачувані дії держави, відсутність кваліфікованих працівників. Про негативні очікування бізнесу від подальшого розвитку подій свідчить низьке значення індексу активності бізне-

су, який протягом 2022—2023 років не піднімався вище 39 [12].

В результаті негативного впливу російської агресії частка суб'єктів малого і середнього бізнесу, в яких відсутні фінансові резерви, збільшилася з 24% у березні 2022 року до 33% у жовтні 2023 року (табл. 1). Водночас зросла частка підприємств з фінансовими резервами на півроку — з 9% до 15%, а також з фінансовими резервами на рік і більше — з 5% до 28%.

Обмеженість резервів малого і середнього бізнесу актуалізує питання його фінансової підтримки. Види державної і недержавної підтримки малих і середніх підприємств за характером впливу на їх діяльність можна поділити на дві групи: прямі і непрямі (рис. 1). Прямі підтримка здійснюється через надання податкових пільг, пільгового кредитування (компенсацію відсотків), надання державних грантів, формування державних фондів підтримки малого і середнього бізнесу тощо.

Для того, щоб поліпшити умови кредитування для малих підприємств, було створено програму "Доступні кредити 5-7-9%", яка запрацювала на початку 2020 р. Суть її полягає тому, що держава компенсує частину ринкової ставки кредиту, а підприємець платить лише 5, 7 або 9 відсотків річних. Програму реалізує Фонд розвитку підприємництва, єдиним учасником якого є Уряд України в особі Міністерства фінансів України, що координує усі аспекти діяльності фонду [15]. За Державною програмою "Доступні кредити 5-7-9%" Фонд розвитку підприємництва уклав угоди про співробітництво з 45 банками. Найбільшими реципієнтами стали сільське господарство (48%), торгівля (26%) та промисловість (16%) [16].

З метою підтримки та активізації підприємницької діяльності у період дії воєнного стану урядом внесені зміни до Державної програми "Доступні кредити 5-7-9%". Так, для підтримки та активізації підприємницької діяльності у період дії воєнного стану постановою № 312 від 18 березня 2022 року передбачено розширення програми на середні підприємства з річним доходом до 50 млн євро, збільшення максимальної суми кредиту з 50 млн грн до 60 млн грн, встановлення процентної ставки на рівні 0% річних протягом періоду воєнного стану та одного місяця після його припинення [17].

За час дії воєнного стану (2022—2023 роки) в межах Державної програми "Доступні кредити 5-7-9%" видано 44 142 пільгових кредити на суму 177 млрд. грн [18]. Сума виданих кредитів за час війни майже вдвічі перевищує суму кредитів, отриманих малими підприємствами в перші два роки функціонування програми — 89,6 млрд. грн (рис. 2).

Урядом, починаючи з липня 2022 року, запроваджено великий

Таблиця 1. Фінансова стійкість малого і середнього бізнесу (% відповідей респондентів)

Показники фінансової стійкості	03.2022 р.	05.2023 р.	10.2023 р.
Фінансові резерви відсутні	24	32	33
Мають фінансові резерви на 1 місяць	22	4	2
Мають фінансові резерви на кілька місяців	32	31	20
Мають фінансові резерви на пів року	9	18	15
Мають фінансові резерви на рік і більше	5	12	28

Джерело: сформовано на основі [13; 14].

проект грантової безповоротної підтримки під загальною назвою "єРобота", спрямований на активізацію підприємницької діяльності та стимулювання створення робочих місць. Проект включає програми грантового фінансування створення і розвитку малого і середнього бізнесу:

— мікрогранти для створення власного бізнесу у розмірі до 250 тис. грн;

— гранти до 8 млн грн для розвитку переробного підприємства;

— гранти на створення або розвиток садівництва, ягідництва та виноградарства — до 400 тис. грн на 1 га;

— гранти для розвитку тепличного господарства — до 7 млн грн [19; 20].

З початку запуску проекту єРобота у липні 2022 року до кінця 2023 року держава інвестувала в розвиток малого та середнього бізнесу через гранти 6,5 млрд. грн, якими скористалися понад 11 тисяч українців. Найбільшу кількість мікрогрантів видано за програмою "Власна справа" — 10 049 або 91%. За сумою на перше місце

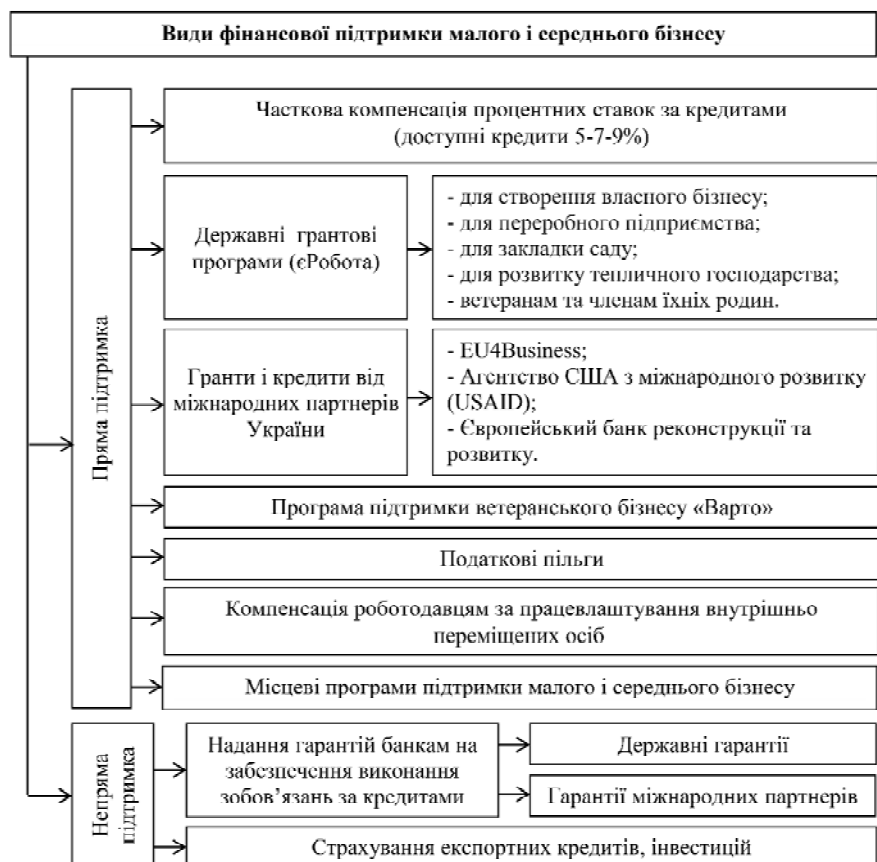

Рис. 1. Види фінансової підтримки малого і середнього бізнесу в умовах воєнного стану

Джерело: розроблено авторами.

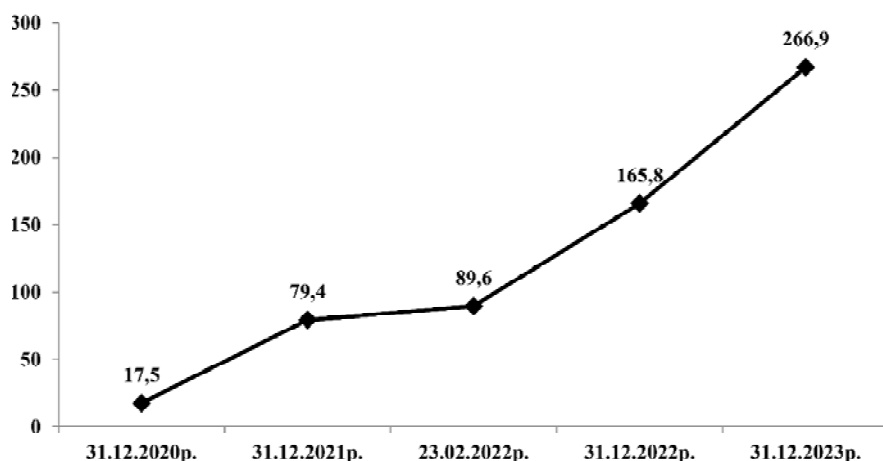

Рис. 2. Динаміка пільгових кредитів, виданих за програмою "Доступні кредити 5-7-9%", млрд. грн

Джерело: сформовано на основі [18].

вийшла допомога на створення або розвиток переробних підприємств — 3,3 млрд. грн, що становить — більше половини загальної суми грантів [21].

Кабінет Міністрів України постановою № 286 від 30 березня 2023 року розширив проект «Робота», включивши до його складу окремі грантові програми для ветеранського бізнесу. Суми грантів залежать від кількості створених робочих місць. Мінімальний розмір становить 250 тис. грн при створенні щонайменше одного робочого місця, максимальний — 1 млн грн при створенні чотирьох і більше робочих місць [22].

Бізнес ветеранів війни також підтримується Українським ветеранським фондом, створеним у 2021 році при Міністерстві у справах ветеранів України. У 2022 році фондом були запущені дві конкурсні програми "Варто" та "Варто 2.0". Загальна сума фінансування за укладеними контрактами з переможцями конкурсів становила 49 млн грн. У 2023 році Український ветеранський фонд провів три конкурсні програм для підтримки ветеранського бізнесу: "Варто робити своє", "Варто: підтримка ветеранського бізнесу", "Варто: Золоті руки". Загальна сума фінансування ветеранських підприємницьких ініціатив становила 183 млн грн, тобто в декілька раз більше, ніж у попередньому році. Крім конкурсних програм, Український ветеранський фонд запустив програму мікрофінансування бізнесу ветеранів та членів їхніх родин, в рамках якої відшкодовує до 20 тис. грн на придбання товарів та обладнання для ведення власної справи [23].

Обмеженість фінансових можливостей держави в наданні допомоги малому і середньому бізнесу в умовах воєнного стану висуває на одне з перших місць такий інструмент підтримки, як податкові пільги. Тому для підтримки таких категорій платників податків на час війни Законом України від 15.03.2022 № 2120-IX запроваджені кардинальні зміни щодо єдиного податку. Збільшено поріг для перебування на III групі єдиного податку для фізичних та юридичних осіб (крім діяльності у сфері азартних ігор, пов'язаної з обігом підакцизних товарів, страховиків тощо) до 10 млрд. грн. При цьому обмеження щодо кількості найманих працівників не мають застосовуватися. Для фізичних осіб — під-

приємців I та II груп сплата єдиного податку стала добровільною. Введений податок 2 % від обороту для бізнесу (новий формат єдиного податку третьої групи), як альтернатива сплати ПДВ та податку на прибуток, для платників, що перебувають на III групі спрощеної системи оподаткування [24].

Враховуючи вимоги Міжнародного валютного фонду і недоліки пільгового оподаткування за ставкою 2%, Верховною Радою України 30 червня 2023 року був прийнятий закон № 3219-IX "Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законів України щодо особливостей оподаткування у період дії воєнного стану", яким припиняється пільговий режим єди-

ного податку з 1 серпня 2023 року. При цьому скасовується застосування спрощеної системи оподаткування єдиного податку за ставкою у розмірі 2%, а також скасовується можливість фізичних осіб-підприємців — платників єдиного податку першої та другої групи не сплачувати єдиний податок [25].

Розглянуті заходи щодо підтримки малого і середнього бізнесу дозволили покращити фінансове становище його суб'єктів (рис. 3). Якщо у вересні 2022 року відсутність достатнього капіталу відзначали більше половини підприємств, то через рік таких суб'єктів стало менше третини. Позитивними тенденціями характеризується доступність кредитних коштів і коштів грантових урядових програм. Однак за цей період дещо збільшилася частка підприємств, що відзначали високий рівень податків і зборів — з 27,3% до 27,9%. В січні 2023 року таких суб'єктів було найменше — 17,6%.

Велику роль у розвитку українського малого і середнього бізнесу відіграє міжнародна підтримка у фінансуванні. Основна допомога надходить від Європейського Союзу (Європейського банку реконструкції і розвитку, програми EU4Business), а також за грантовими програмами Агентства США з міжнародного розвитку USAID.

Європейський Союз, як один з найпотужніших системних донорів України, від початку повномасштабної російської агресії зосередив ресурси на підтримці саме малого і середнього бізнесу, як каталізатора економічного розвитку країни. У межах програм EU4Business у період з лютого 2022 року до грудня 2023-го було надано понад 1100 грантів на загальну суму 5,5 млн євро. Крім грантової підтримки, Європейський Союз надає спеціальні позики в рамках ініціативи EU4Business через мережу банків в Україні [27].

Європейський банк реконструкції та розвитку, залучаючи кошти від Швейцарії та Сполучених Штатів Америки через Фонд сприяння малому бізнесу, допомагає у релокації українських малих і середніх підприємств з територій, що найбільше постраждали від російського вторгнення, у більш безпечні регіони. Загальна сума виділеного фінансування на переміщення підприємств становить 2,4 млн грн [28].

Програми Агентства США з міжнародного розвитку (USAID) сприяють формуванню у країні конкурентної економіки, підтримці інноваційних галузей і підприємств, більш повній реалізації свого потенціалу малими та середніми підприємствами.

Програма USAID "Конкурентоспроможна економіка України", спрямована на відновлення українського малого та середнього бізнесу, була відкрита 22 липня 2022 року у партнерстві з Міністерством економіки України. Обсяг програми був збільшений з 36 млн грн до 92 млн грн, що передбачало надання понад 120 грантів обсягом від 600 тис. грн до 1,2 млн грн для підтримки українського підприємництва на внутрішньому та міжнародних ринках [29].

У другій половині 2023 року була відкрита програма від USAID для підтримки малих та середніх переробних підприємств із загальною сумою фінансування \$11 млн. В межах програми буде надано близько 75 грантів, спрямованих на інноваційну трансформацію і розвиток [30].

Малі і середні підприємства, особливо новостворені, можуть скористатися урядовою програмою підтримки роботодавців за працевлаштування внутрішньо переміщених осіб та отримати відповідну компенсацію. Початковий розмір компенсації у 2022 році становив 6500 грн за кожну працевлаштовану особу, на початку 2023 року він був збільшений до 6700 грн. З 2024 року розмір компенсації прив'язаний до розміру мінімальної зарплати, яка з 1 січня складає 7100 грн. Загальна тривалість надання компенсації збільшилася з 2 до 3 місяців та до 6 місяців — за працевлаштування внутрішньо переміщених осіб з інвалідністю [31].

Надання фінансової підтримки малому і середньому бізнесу може бути передбачене програмами органів місцевого самоврядування. Наприклад, Львівською обласною радою запроваджений механізм надання ваучерної підтримки підприємств у вигляді безповоротної фінансової допомоги на відшкодування частини вартості робіт і послуг, передбачених проектом розвитку бізнесу [32].

Непряма державна фінансова підтримка здійснюється опосередковано, тобто через залучення банків, страхових компаній та інших організацій. Окремими видами цієї допомоги є надання гарантій банкам на забезпечення виконання зобов'язань за кредитами від держави, а також міжнародних партнерів. До інших видів непрямої державної фінансової підтримки відносять страхування зовнішньоекономічних договорів, страхування від воєнних ризиків інвестицій українських та іноземних компаній в Україні.

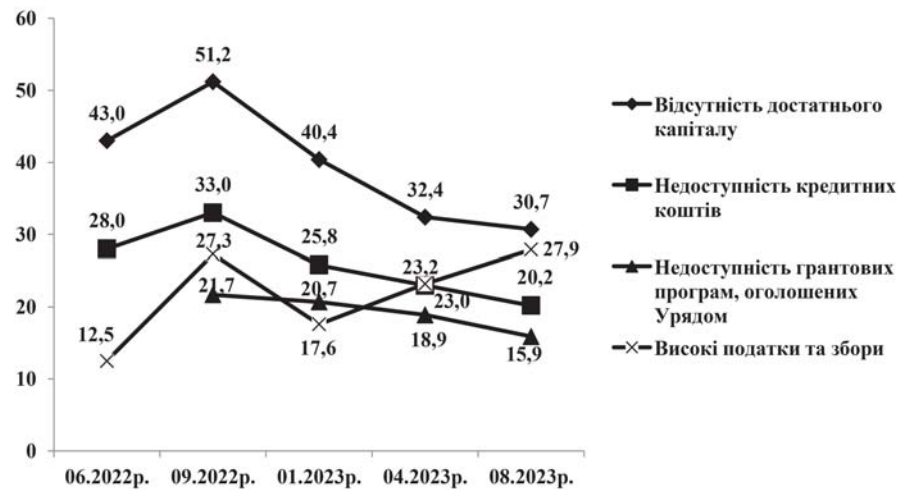

Рис. 3. Проблеми розвитку бізнесу під час війни, пов'язані з фінансуванням (% відповідей респондентів)

Джерело: сформовано на основі [26].

Опитування, проведене у квітні 2023 року, показало, що найбільш поширеними видами фінансової допомоги підприємцям є податкові пільги — 14,9%, програма "Доступні кредити 5-7-9%" — 10,6% і виплати роботодавців внутрішньо переміщеним особам — 8,7% (рис. 4). Урядовими і міжнародними грантовими програмами скористалася відносно невелика частка суб'єктів малого і середнього бізнесу — відповідно 4,1% і 4,6%.

Враховуючи важливість забезпечення підприємців інформацією про діючі фінансові програми, на веб-сайті Дія.Бізнес створено онлайн-сервіс — Маркетплейс фінансових можливостей, де представлено понад 500 державних, міжнародних і регіональних програм підтримки підприємництва [34]. Суб'єкти малого і середнього бізнесу мають змогу ознайомитися з детальними умовами отримання фінансування та звернутися безпосередньо до банківських чи інших установ.

Рис. 4. Використання малим і середнім бізнесом видів фінансової допомоги з 24.02.2022 р. станом на квітень 2023 року (% відповідей респондентів)

Джерело: сформовано на основі [33].

ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК У ДАНОМУ НАПРЯМІ

Малі і середні підприємства є більш вразливими до впливу зовнішніх факторів, в тому числі спричинених війною, ніж великі і тому потребують додаткового фінансування. За час воєнного стану були модернізовані ключові важелі підтримки малого і середнього бізнесу: програма "Доступні кредити 5-7-9%", спрощена система оподаткування. Вплив системи податкових пільг та їх відміни на фінансове становище підприємств потребує поглибленого дослідження. Враховуючи важливе економічне і соціальне значення малих і середніх підприємств, допомога від міжнародних організацій була переорієнтована на їх фінансову підтримку, стимулювання інноваційного розвитку. Стимулюючи функцію для створення і розвитку власного бізнесу виконують грантові програми проекту "єРобота", створеного урядом України у 2022 році, конкурсні програми Українського ветеранського фонду.

Література:

1. Васюта В., Путря А., Пивоваров В. Стан розвитку малого підприємництва в Україні. Вісник Хмельницького національного університету. Економічні науки. 2022, № 6, Том 1. С. 160—164.
2. Проблеми та потреби українських підприємств малого та середнього бізнесу в умовах війни. Коаліція Реанімаційний Пакет Реформ. 07.02.2023. URL: <https://rpr.org.ua/news/problemy-ta-potreby-ukrainskykh-pidpriemstv-maloho-ta-serednoho-biznesu-v-umovakh-viyny/> (дата звернення: 03.01.2024).
3. Мурована Т. О. Вітчизняне підприємництво в умовах воєнного стану: основні тенденції та методи підтримки. Економіка та суспільство. 2023. Випуск № 47. URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/2144/2073> (дата звернення: 03.01.2024).
4. Мельник Т. Ю. Державна підтримка та стимулювання розвитку бізнесу в Україні під час дії воєнного стану. Економіка, управління та адміністрування. 2022. № 2 (100). С. 3—11.
5. Левчинський Д. Л., Ступнікер Г. Л., Каширнікова І. О., Зозуля Н. В. Підприємництво України в умовах воєнного стану. Економічний простір. 2022. № 181. С. 110—114.
6. Діденко А. В., Кравець О. В. Тенденції розвитку малого підприємництва в Україні. Підприємництво та інновації. 2023. Вип. 27. С. 39—43.
7. Незгода О. К. Аналіз поточного стану розвитку малого та середнього бізнесу в Україні в контексті воєнного стану. Європейський вектор економічного розвитку. 2023. № 1 (34). С. 57—72.
8. Ситник Н. С., Смолінська С. Д. Напрями поліпшення фінансового регулювання розвитку підприємництва на державному рівні. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. 2017. № 28. С. 151—154.
9. Вірт М. Я., Клепанчук О. Ю. Податкове регулювання розвитку малого бізнесу. Вісник Львівського торговельно-економічного університету. Економічні науки. 2017. Вип. 53. С. 76—81.
10. Григоренко Є., Шніцер М. Як після війни Україна має відновлювати економіку та бізнес. Велике дослідження. Forbes.ua. 15.12.2022. URL: <https://forbes.ua/money/yak-pisslya-viyni-ukraina-mae-vidnovlyuvati-ekonomiku-ta-biznes-velike-doslidzhennya-deloitte-15122022-10501> (дата звернення: 03.01.2024).
11. Індекс настроїв малого бізнесу за 2022 рік: результати опитування. 16 лютого 2023 р. Дія. Бізнес. URL: <https://business.dia.gov.ua/cases/novini/indeks-nastroiv-malogo-biznesu-za-2022-rik-rezultati-opituvannya> (дата звернення: 03.01.2024).
12. Стан та перспективи МСБ в Україні: результати дослідження в серпні 2023 року. 25.08.2023 р. Центр розвитку інновацій. URL: <https://cid.center/state-and-prospect-of-msb-in-ukraine-resul/> (дата звернення: 03.01.2024).
13. Еро О. Як себе почуває малий бізнес країни? 12.05.2022 р. Європейська Бізнес Асоціація. URL: <https://eba.com.ua/yak-sebe-pochuvaye-malyj-biznes-krayiny/> (дата звернення: 03.01.2024).
14. Дерев'яно А. Підтримка співробітників та допомога ЗСУ залишаються в пріоритеті для МСБ. 13.11.2023. Європейська Бізнес Асоціація. URL: <https://eba.com.ua/pidtrymka-spivrobitnykiv-ta-dopomoga-zsu-zalishayutsya-v-prioryteti-dlya-msb/> (дата звернення: 03.01.2024).
15. Про надання фінансової державної підтримки: Постанова Кабінету Міністрів України від 24 січня 2020 р. № 28. URL: https://zakononline.com.ua/documents/show/483080_758920 (дата звернення: 03.01.2024).
16. Український бізнес під час війни: реальна аналітика та перспективи на майбутнє у 2024 році. FinStream. 30.10.2023. URL: <https://finstream.ua/ukrayinskyj-biznes-pid-chas-vijny-analitsika/> (дата звернення: 03.01.2024).
17. Про внесення змін до постанов Кабінету Міністрів України від 24 січня 2020 р. № 28 і 29: Постанова Кабінету Міністрів України від 18 березня 2022 р. № 312. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-vmnesennya-zmin-do-postanov-kabinetu-ministriv-ukrayini-vid-24-sichnya-2020-r-28-i-29-312> (дата звернення: 03.01.2024).
18. Інформація про результати державної програми доступні кредити 5-7-9. Фонд розвитку підприємництва. URL: <https://bdf.gov.ua/publicna-informatsiia/informatsiia-pro-rezultaty-derzhavnoi-prohramy-dostupni-kredyty-5-7-9/> (дата звернення: 13.01.2024).
19. Деякі питання надання грантів бізнесу: Постанова Кабінету Міністрів України від 21 червня 2022 р. № 738. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/738-2022-%D0%BF#top> (дата звернення: 03.01.2024).
20. Деякі питання надання грантів для переробних підприємств: Постанова Кабінету Міністрів України від 24 червня 2022 р. № 739. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/739-2022-%D0%BF#Text> (дата звернення: 03.01.2024).
21. єРобота: Держава інвестувала в розвиток бізнесу через гранти 6,5 млрд грн Міністерство економіки України, опубліковано 05 січня 2024 року. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/erobota-derzhava-investovala-v-rozvytok-biznesu-cherez-hranty-65-mldr-hrn> (дата звернення: 15.01.2024).

22. Про внесення змін до постанов Кабінету Міністрів України від 21 червня 2022 р. № 738 і від 12 жовтня 2022 р. № 1156: Постанова Кабінету Міністрів України від 30 березня 2023 р. № 286. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/286-2023-%D0%BF#n2> (дата звернення: 03.01.2024).

23. Український ветеранський фонд: офіційний сайт. URL: <https://veteranfund.com.ua/> (дата звернення: 03.01.2024).

24. Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України щодо дії норм на період дії воєнного стану: Закон України від 15 березня 2022 року № 2120-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2120-20#Text> (дата звернення: 03.01.2024).

25. Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законів України щодо особливостей оподаткування у період дії воєнного стану: Закон України від 30 червня 2023 року № 3219-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3219-IX#Text> (дата звернення: 03.01.2024).

26. Центр розвитку інновацій. Аналітика. 2022-2023. URL: <https://cid.center/category/analytics/> (дата звернення: 03.01.2024).

27. Разом вистоїмо. ЄС посилює підтримку МСП України у відповідь на війну та задля відбудови. Forbes.ua. 2 грудня 2023 р. URL: <https://forbes.ua/business/razom-vistoimo-es-posilyue-pidtrimku-msp-ukraini-u-vidpovid-na-viynu-ta-zadlya-vidbudovi-12122023-17431> (дата звернення: 03.01.2024).

28. Долматова А. ЄБРР, Швейцарія та США допоможуть українським МСП у релокації в більш безпечні регіони. 22 грудня 2022 р. URL: <https://www.ebrd.com/ebd-ukraine-asb-sme-relocation-support> (дата звернення: 03.01.2024).

29. Малий та середній бізнес отримає більше грантів на відновлення та розвиток від USAID. Міністерство економіки України. 06.07.2023 р. URL: <https://www.me.gov.ua/News/Detail?lang=uk-UA&id=6cd70719-e62e-4215-bb21-505d56328010&title=UkrainskiiMaliiTa> (дата звернення: 03.01.2024).

30. Програма USAID "Конкурентоспроможна економіка України" втричі збільшила грантову підтримку для українських переробних підприємств — до \$11 млн Міністерство економіки України. 14.12.2023 р. URL: <https://www.me.gov.ua/News/Detail?lang=uk-UA&id=9f909303-4874-4dbc-a66c-dfdf49487b15&title=ProgramaUsaidkonkurentospromozhnan> (дата звернення: 03.01.2024).

31. Про затвердження Порядку надання роботодавцю компенсації витрат на оплату праці за працевлаштування внутрішньо переміщених осіб внаслідок проведення бойових дій під час воєнного стану в Україні: Постанова Кабінету Міністрів України від 20 березня 2022 р. № 331 (зі змінами). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/331-2022-%D0%BF#Text> (дата звернення: 13.01.2024).

32. На Львівщині триває конкурс на надання ваучерів для малого бізнесу. Львівська обласна державна адміністрація. 28 липня 2020 р. URL: <https://old.loda.gov.ua/news?id=52494> (дата звернення: 3.01.2024).

33. Дослідження стану бізнесу в Україні. Березень-квітень 2023. Центр розвитку інновацій. URL: <https://cid.center/wp-content/uploads/2023/04/Бізнес2023-11-хвиля-березень-квітень.pptx.pdf> (дата звернення: 3.01.2024).

34. Маркетплейс фінансових можливостей для бізнесу. Дія. Бізнес. 2024. URL: <https://business.dia.gov.ua/marketplace/finansuvanna> (дата звернення: 3.01.2024).

References:

1. Vasiuta, V. Putria, A. and Pivovarov, V. (2022), "State of small business development in Ukraine", *Visnyk Khmel'nyts'koho natsional'noho universytetu. Ekonomichni nauky*, vol. 6, no. 1, pp. 160—164.

2. The Reanimation Package of Reforms Coalition (2023), "Problems and needs of Ukrainian small and medium-sized enterprises in the war conditions", available at: <https://rpr.org.ua/news/problemy-ta-potreby-ukrainskykh-pidpriemstv-maloho-ta-serednoho-biznesu-v-umovakh-viyny/> (Accessed 3 January 2024).

3. Murovana, T.O. (2023), "Domestic entrepreneurship under the conditions of marital state: main trends and methods of support", *Ekonomika ta suspil'stvo*, vol. 47, available at: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/2144/2073> (Accessed 3 January 2024).

4. Melnyk, T.Yu. (2022), "State support and stimulation of business development in Ukraine during martial law", *Ekonomika, upravlinnia ta administruvannia*, vol. 2 (100), pp. 3—11.

5. Levchynskyi, D.L. Stupniker, H.L. Kashyrynikova, I.O. and Zozulia, N.V. (2022), "Entrepreneurship of Ukraine in the conditions of martial law", *Ekonomichnyj prostir*, vol. 181, pp. 110—114.

6. Didenko, A., Kravets, O. (2023), "University trends in the development of small business in Ukraine", vol. 27, pp. 39—43.

7. Nezghoda, K.O. (2023), "Analysis of the current state of development of small and medium-sized businesses in Ukraine in the context of the military situation", *Yevropejs'kyj vektor ekonomichnoho rozvytku*, vol. 1 (34), pp. 57—72.

8. Sytnyk, N.S. and Smolinska, S.D. (2017), "Directions of financial regulation improving of entrepreneurship development on the state level", *Naukovy visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu*, vol. 28, pp. 151—154.

9. Virt, M.Ya. and Klepanchuk, O.Yu. (2017), "Tax regulation of small business development", *Visnyk L'vivskoho torhovel'no-ekonomichnoho universytetu. Ekonomichni nauky*, vol. 53, pp. 76—81.

10. Grigorenko, Ye. and Schnitzer, M. (2022), "How Ukraine should recover its economy and business after the war. A major study", *Forbes.ua*, available at: <https://forbes.ua/money/yak-pisslya-viyni-ukraina-mae-vidnovlyuvati-ekonomiku-ta-biznes-velike-doslidzhennya-deloitte-15122022-10501/> (Accessed 3 January 2024).

11. Diia. Business (2023), "Small Business Sentiment Index: Survey Results", available at: <https://business.dia.gov.ua/cases/novini/indeks-nastroiv-malogo-biznesu-za-2022-rik-rezultati-opituvanna> (Accessed 3 January 2024).

12. Center for Innovations Development (2023a), "State and prospects of SMEs in Ukraine: survey results in August 2023", available at: <https://cid.center/state-and-prospect-of-msb-in-ukraine-resul/> (Accessed 3 January 2024).
13. Ayrault, O. (2022), "How does the Ukraine's small business feel?", European Business Association, available at: <https://eba.com.ua/yak-sebe-pochuvaye-malyj-biznes-krayiny/> (Accessed 3 January 2024).
14. Derevyanko, A. (2023), "Employee support and assistance to the Armed Forces remain a priority for SMEs", European Business Association, available at: <https://eba.com.ua/pidtrymka-spivrobitnykiv-ta-dopomoga-zsu-zalyshayutsya-v-prioryteti-dlya-msb/> (Accessed 3 January 2024).
15. Cabinet of Ministers of Ukraine (2020), Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine "On providing financial state support", available at: https://zakon-online.com.ua/documents/show/483080___758920 (Accessed 3 January 2024).
16. FinStream (2023), "Ukrainian business during the war: real analytics and prospects for the future in 2024", available at: <https://finstream.ua/ukrayinskyj-biznes-pid-chas-vijny-analytika/> (Accessed 3 January 2024).
17. Cabinet of Ministers of Ukraine (2022a), Resolution "On amendments to the resolutions of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated January 24, 2020 No. 28 and 29", available at: <https://www.kmu.gov.ua/npas/provnesennya-zmin-do-postanov-kabinetu-ministriv-ukrayini-vid-24-sichnya-2020-r-28-i-29-312> (Accessed 3 January 2024).
18. Entrepreneurship Development Fund (2024), "Information on the results of the State program Available loans 5-7-9", available at: <https://bdf.gov.ua/publicna-informatsiia/informatsiia-pro-rezultaty-derzhavnoiprohramy-dostupni-kredyty-5-7-9/> (Accessed 13 January 2024).
19. Cabinet of Ministers of Ukraine (2022b), Resolution "Certain issues of providing grants to businesses", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/738-2022-%D0%BF#top> (Accessed 3 January 2024).
20. Cabinet of Ministers of Ukraine (2022c), Resolution "Certain issues of providing grants to processing enterprises", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/739-2022-%D0%BF#Text> (Accessed 3 January 2024).
21. Ministry of Economy of Ukraine (2024), "eRobot: Government has invested UAH 6.5 billion in business development through grants", available at: <https://www.kmu.gov.ua/news/yerobota-derzhava-investuvala-v-rozvytok-biznesu-cherez-hranty-65-mlrd-hrn> (Accessed 15 January 2024).
22. Cabinet of Ministers of Ukraine (2022d), Resolution "On amendments to the resolutions of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated June 21, 2022 No. 738 and dated October 12, 2022 No. 1156", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/286-2023-%D0%BF#n2> (Accessed 3 January 2024).
23. The official site of Ukrainian Veterans Foundation (2024), available at: <https://veteranfund.com.ua/> (Accessed 3 January 2024).
24. The Verkhovna Rada of Ukraine (2022), The Law of Ukraine "On amendments to the Tax Code of Ukraine and other legislative acts of Ukraine concerning the effect of norms for the martial law period", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2120-20#Text> (Accessed 3 January 2024).
25. The Verkhovna Rada of Ukraine (2023), The Law of Ukraine "On amendments to the Tax Code of Ukraine and other laws of Ukraine regarding taxation peculiarities during the martial law", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3219-IX#Text> (Accessed 3 January 2024).
26. Center for Innovations Development (2023b), "Analytics", available at: <https://cid.center/category/analytics/> (Accessed 3 January 2024).
27. Forbes.ua (2023), "Together we are resilient. The EU is stepping up support for Ukrainian SMEs in response to the war and for restoration", available at: <https://forbes.ua/business/razom-vistoimo-esposilyue-pidtrimku-msp-ukraini-u-vidpovid-na-vyynu-ta-zadlya-vidbudovi-12122023-17431> (Accessed 3 January 2024).
28. Dolmatova, A (2022), "The EBRD, Switzerland and the USA help Ukrainian SMEs to relocate to safer regions", available at: <https://www.ebrd.com/ebd-ukraine-asb-sme-relocation-support> (Accessed 3 January 2024).
29. Ministry of Economy of Ukraine (2023a), "SMEs to receive more grants for recovery and development from USAID", available at: <https://www.me.gov.ua/News/Detail?lang=uk-UA&id=6cd70719-e62e-4215-bb21-505d56328010&title=UkrainskiiMaliiTa> (Accessed 3 January 2024).
30. Ministry of Economy of Ukraine (2023b), "USAID Competitive Economy Program triples grant support for Ukrainian processing companies to USD 11 million", available at: <https://www.me.gov.ua/News/Detail?lang=uk-UA&id=9f909303-4874-4dbc-a66c-dfd49487b15&title=ProgramaUsaidkonkurentospromozhna> (Accessed 3 January 2024).
31. Cabinet of Ministers of Ukraine (2022e), Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine "Approval the Procedure for Providing the Employer with Compensation for Labour Costs for the Employment of Internally Displaced Persons due to Hostilities during Martial Law in Ukraine (with changes)", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/331-2022-%D0%BF#Text> (Accessed 13 January 2024).
32. Lviv Regional State Administration (2020), "In the Lviv region, a competition for the provision of vouchers for small businesses is underway", available at: <https://old.loda.gov.ua/news?id=52494> (Accessed 3 January 2024).
33. Center for Innovations Development (2023c), "Study of the state of business in Ukraine. March-April 2023", available at: <https://cid.center/wp-content/uploads/2023/04/Бізнес2023-11-хвиля-березень-квітень.pptx.pdf> (Accessed 3 January 2024).
34. Diia. Business (2024), "Marketplace of financial opportunities for business", available at: <https://business.diia.gov.ua/marketplace/finansuvanna> (Accessed 3 January 2024).

Стаття надійшла до редакції 28.01.2024 р.

Н. Ю. Татенко,
аспірант кафедри фінансового аналізу та аудиту,
Державний торговельно-економічний університет
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-9713-5977>

DOI: 10.32702/2306-6814.2024.4.183

ВЕЛИКІ ПІДПРИЄМСТВА: ІНВАРІАНТНІСТЬ ПІДХОДІВ ЩОДО ВИЗНАННЯ

N. Tatenko,
PhD student of the Department of Financial Analysis and Audit,
State University of Trade and Economics

LARGE UNDERTAKINGS: INVARIANCE OF RECOGNITION APPROACHES

У статті досліджено підходи щодо визнання великих підприємств в Україні та Європейського Союзу (далі — ЄС). Окремий акцент зроблено на недостатньому вивченні досліджуваної проблеми як в українських, так і в закордонних працях вчених та практиків. Зокрема розглянуті критерії, наведені в Директиві № 2013/34/ЄС, які в більшій мірі прийняті в якості національних в країнах ЄС та членів-кандидатів. Також досліджено локальні параметри великих підприємств у Франції та Великобританії, яка є колишнім членом ЄС. Особливу увагу зосереджено на наявності інших параметрів великого підприємства в законодавстві ЄС, а саме в Регламенті № 651/2014. Розкриті підходи до визначення великих підприємств у звітах Організації Економічного Співробітництва та Розвитку (далі — ОЕСР), Європейського Інвестиційного Банку (далі — ЄІБ) та офіційним сайтом статистики ЄС "Eurostat". На підставі дослідженої проблематики виокремлені основні підходи до визначення великих компаній в Україні і країнах-членів ЄС. В дослідженні одним з перших проаналізовано нові критерії великих підприємств, зазначені в Директиві ЄС № 2023/2775, яка була прийнята 17 жовтня 2023 року Європейською Комісією. Окремо зроблений акцент на інфляцію та полегшення ведення господарської діяльності як ключових причин збільшення вартісних критеріїв підприємств. Зосереджено увагу на відсутності єдиного підходу до визначення великого підприємства. Розроблено класифікацію критеріїв великих підприємств, яка полегшить пошук нових і дозволить вдосконалити наявні параметри. Водночас зазначено, що цінність такої класифікації полягає у можливості використовувати її в будь-якій країні світу. Запропоновано та аргументовано встановити єдині критерії, які передбачені новою Директивою 2023/2775 як для України, так і для країн-членів ЄС.

In the article investigated approaches to the recognition of large undertakings in Ukraine and the European Union (EU). A special emphasis is placed on the insufficient study of the problem under investigation both in Ukrainian and foreign works of scientists and practitioners. In particular, the author examines the criteria set out in Directive 2013/34/EU of the European Parliament and of the Council of 26 June 2013 on the annual financial statements, consolidated financial statements and related reports of certain types of undertakings, amending Directive 2006/43/EC of the European Parliament and of the Council and repealing Council Directives 78/660/EEC and 83/349/EEC, which are largely adopted as national criteria in the EU and candidate countries. The article also examines the local parameters of large undertakings in France and the United Kingdom, which is an ex-member

of EU. Particular attention is paid to the presence of other parameters of a large enterprise in EU legislation, namely in Regulation No. 651/2014 declaring certain categories of aid compatible with the internal market in application of Articles 107 and 108 of the Treaty. The author reveals the approaches to the definition of large enterprises in the reports of the Organisation for Economic Cooperation and Development (OECD), The European Investment Bank (EIB) and the official website of the EU statistics "Eurostat". Based on the studied issues, the main approaches to the definition of large companies in Ukraine and EU member states are identified. The study is one of the first to analyze the new criteria for large undertakings set out in EU Directive 2023/2775, amending Directive 2013/34/EU of the European Parliament and of the Council as regards the adjustments of the size criteria for micro, small, medium-sized and large undertakings or groups, which was adopted by the European Commission on 17 October 2023. Special emphasis is placed on inflation and ease of doing business as the key reasons for the increase in the value criteria of enterprises. Attention is focused on the lack of a single approach to the definition of a large enterprise. A classification of criteria for large undertakings has been developed, which will facilitate the search for new ones and allow improving the existing parameters. At the same time, it is noted that the value of such a classification lies in the possibility of using it in any country in the world. The author proposes and argues for the establishment of uniform criteria provided for by the new Directive 2023/2775 for both Ukraine and the EU members.

Ключові слова: великі підприємства, критерії, чистий оборот, кількість працівників, сума балансу, Директиви / Регламенти ЄС, законодавство, підходи.

Key words: large undertakings (enterprises), criteria, net turnover, number of employees, balance sheet amount, EU Directives / Regulations, legislation, approaches.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

В сучасному євроінтеграційному середовищі великі підприємства займають значну частку в різних секторах економіки. Так, такі суб'єкти є найбільшими платниками податків, постачальниками послуг, робіт, товарів. Водночас такі підприємства несуть значно більші ризики, ніж інші категорії, визначені Законом "Про бухгалтерський облік і фінансову звітність в Україні". Щоб правильно класифікувати велике підприємство, необхідно перевірити його за відповідними параметрами.

Поверхневий огляд чинного законодавства України, Директив та інших нормативно-правових актів країн ЄС свідчить про уніфіковані наявні критерії великого підприємства, які вважаються основоположними і були введені Директивою 2013/34/ЄС. Проте більш детальний аналіз дозволяє стверджувати про наявність й інших законодавчо встановлених критеріїв великого підприємства, що не співпадають з Директивою 2013/34/ЄС. Саме тому дослідження підходів до розуміння сутності великих підприємств є актуальним у сьогоденних умовах як для України, так і країн ЄС.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Підходи щодо визначення великих підприємств досліджували такі видатні українські науковці і практики як

М. В. Зубаха, К. О. Назарова [1; 2], І. К. Шушакова [3], Н. В. Василець [4], Х. І. Гураль [5], О. В. Назаренко [6]. З іноземних авторів критерії великих підприємств країн ЄС досліджували Ф. Капуто, Р. Леопіззі, С. Піззі, В. Мілоне [7] та інші.

ВИДІЛЕННЯ НЕВИРІШЕНИХ РАНІШЕ ЧАСТИН ЗАГАЛЬНОЇ ПРОБЛЕМИ

Як у вітчизняних, так і іноземних працях в повній мірі не досліджена проблематика підходів до визначення великих підприємств, встановлені Директивами, Регламентами та національними нормативно-правовими актами країн-членів ЄС. Також не в повній мірі залишається розглянута класифікація таких критеріїв.

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ

Метою статті є дослідити інваріантність підходів до визнання великих підприємств, а також розробити класифікацію критеріїв великих підприємств.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Характеристика великого підприємства визначена в законодавстві ЄС. Так, у 2013 році Директивою Європейського Парламенту та Ради Європейського Союзу від 26 червня 2013 року № 2013/34/ЄС було встановлено, що великими підприємствами вважаються підприємства, які на звітну дату виходять за межі принаймні двох з трьох наведених далі критеріїв [8]:

Рис. 1. Основні підходи до визнання великих підприємств

Джерело: авторська розробка.

— загальна сума балансу — 20 мільйонів євро;
 — чистий оборот — 40 мільйонів євро;
 — середня кількість працівників у фінансовому році — 250.

Водночас існує Регламент ЄС від № 651/2014 від 17 червня 2014 року, який визначає, що великими є підприємства, які не відповідають критеріям, встановленим у Додатку I, тобто на яких працює 250 і більше чоловік, які мають річний оборот в 50 і більше мільйонів євро та/або загальний річний баланс яких становить 43 і більше мільйонів євро [9]. Таким чином виникає певна колізія в законодавстві ЄС в підходах до визначення сутності великого підприємства.

Параметри, зазначені в Директиві № 2013/34/ЄС, яку ще називають "Бухгалтерською", в більшості країн-учасниць ЄС прийняті як локальні [10]. Наприклад, Господарський Кодекс Німеччини визначає статтею 267, що до підприємств з великим капіталом (анг. "large share capital companies") відносяться компанії, що перевищують принаймні два критерії з трьох [11]:

— загальна сума балансу — 20 мільйонів євро;
 — чистий оборот — 40 мільйонів євро за 12 місяців, що передували даті балансу;
 — середня кількість працівників у фінансовому році — 250.

На основі Директиви № 2013/34/ЄС також були встановлені і прописані в профільному Законі України № 996-XIV "Про бухгалтерський облік і фінансову звітність в Україні" від 16 липня 1999 року критерії для великих підприємств України [12].

У окремих країнах-членах ЄС, наприклад у Франції, окрім зазначених параметрів в "Бухгалтерській" Директиві, існують інші, за яких підприємство визнається великим. Так, Наказом Французької Республіки № 2008-1354 від 18 грудня 2008 року "Про критерії визначення категорії належності компанії для цілей статистичного та економічного аналізу" визначено, що великими є ті підприємства, які не віднесені до попередніх категорій, і на яких [13]:

— з одного боку працює 5 000 і більше осіб;

— з іншого боку, річний оборот становить 1 500 і більше мільйонів євро або загальний баланс 2 000 і більше млн євро.

Подібна ситуація спостерігається і в українському законодавстві, яке інтегрується під вимоги ЄС. Зокрема Господарським Кодексом України статтею 55 встановлено таке визначення великого підприємництва: це юридичні особи — суб'єкти господарювання будь-якої організаційно-правової форми та форми власності, у яких середня кількість працівників за звітний період (календарний рік) перевищує 250 осіб та річний дохід від будь-якої діяльності перевищує суму, еквівалентну 50 мільйонам євро, визначену за середньорічним курсом Національного банку України [14]. Підприємство є складовою підприємництва, а отже зазначені параметри частково суперечать тим, які вказані в Законі України "Про бухгалтерський облік і фінансову звітність в Україні". Це є недоліком, і вимагає додаткового розгляду і доопрацювання з боку центрального органу виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері бухгалтерського обліку.

Великобританія, колишня учасниця ЄС, в керівництві "The insurance intermediaries rules and guidance, 2021" встановила, що великими підприємствами є компанії які відповідають двом із наведених нижче критеріїв [15]:

— загальна сума балансу 13 мільйонів фунтів стерлінгів;
 — чистий оборот 26 мільйонів фунтів стерлінгів;
 — власні кошти 1,3 мільйони фунтів стерлінгів.

Тобто в британських стандартах не враховується середньооблікова чисельність працівників, що працюють на підприємстві.

Міжнародні організації для статистичних цілей використовують дещо спрощені параметри великого підприємства. Інвестиційний звіт ЄІБ "Resilience and renewal in Europe" за 2022—2023 роки визначає, що великими підприємствами є фірми, які мають мінімум 250 працівників [16]. У звіті ОЕСР "Entrepreneurship at a Glance 2017" зазначено, що великими підприємствами визнаються ті, на яких працює 250 і більше співробітників [17]. Навіть для статистичних цілей офіційний

Таблиця 1. Основне правове поле ЄС щодо визнання великих підприємств

№	Документ, що визначає критерії	загальна сума балансу, млн євро	чистий оборот, млн євро	середня кількість працівників фінансовому році, осіб
1.	Директива № 2013/34/ЄС; Господарський Кодекс Німеччини; Закон України № 996-XIV «Про бухгалтерський облік і фінансову звітність в Україні»	>20	>40	>250
2.	Регламент № 651/2014	>43	>50	>250
3.	Директива № 2023/2775	>25	>50	>250
4.	Наказ Французької Республіки № 2008-1354 «Про критерії визначення категорії належності компанії для цілей статистичного та економічного аналізу»	>2000	>1500	≥ 5 000
5.	Господарський Кодекс України	-	>50	>250
6.	Звіти ЄІБ, ОЕСР, сайт статистики ЄС «Eurostat»	-	-	≥250

Джерело: систематизовано за даними [8; 9; 11 — 14; 16 — 19].

сайт статистики ЄС "Eurostat" до великих підприємств відносять компанії, де працює 250 і більше осіб [18].

Інваріантність вищезазначених трактувань дозволяє виокремити основні підходи до визнання великих підприємств (рис. 1).

Дані, зазначені на рис. 1 дозволяють стверджувати, що перші два підходи визначаються Європейським Парламентом та Радою Європейського Союзу, в той час як третій підхід базується на локальному законодавстві країни.

В той же час, Європейська Комісія 17 жовтня 2023 року Директивою № 2023/2775 внесла зміни до вартісних критеріїв підприємств, зазначені в "Бухгалтерський"

Директиві. Остання передбачає перегляд таких критеріїв мінімум раз в 5 років. Як зазначає законодавець, такі зміни необхідні були в першу чергу внаслідок інфляції та для полегшення умов звітування господарюючими суб'єктами. Згідно з даними "Eurostat", протягом приблизно 10 років з 1 січня 2013 року по 31 березня 2023 року сукупна інфляція досягла 24,3% у Єврозоні та 27,2% у всьому Союзі. Внаслідок цього Комісією було прийнято рішення збільшити вартісні критерії на 25%. І тепер підприємство може вважатись великим, якщо на звітну дату воно виходить за межі принаймні двох з трьох критеріїв [19; 20]:

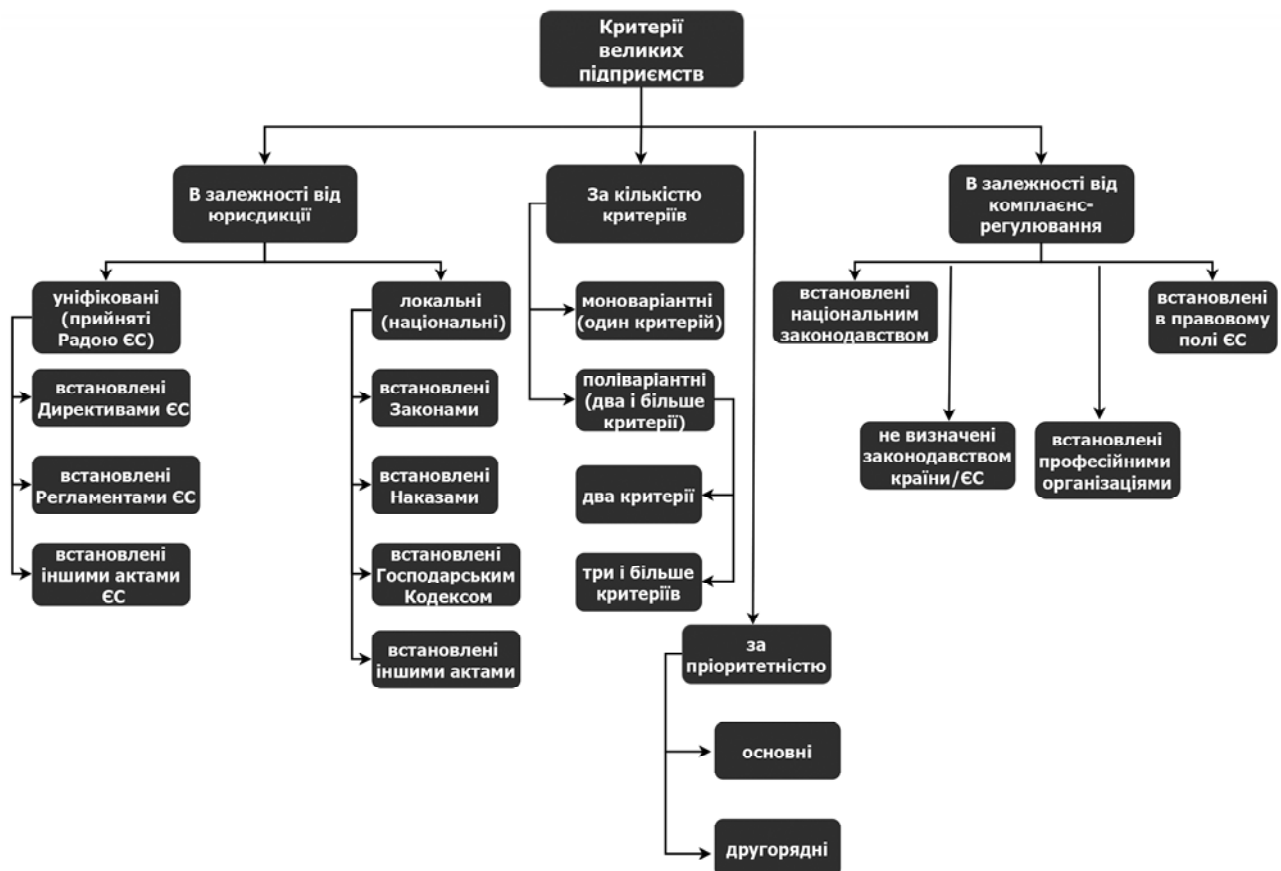

Рис. 2. Класифікація критеріїв великих підприємств

Джерело: авторська розробка.

- загальна сума балансу — 25 мільйонів євро;
- чистий оборот — 50 мільйонів євро;
- середня кількість працівників у фінансовому році — 250.

Таке полегшення є позитивним фактором, оскільки ті підприємства, які раніше вважались великими, можуть відноситись до середніх, а отже, до них застосовуватимуть менш суворі вимоги. В українському законодавстві на даний момент вносити зміни в профільний закон в частині вартісних критеріїв не планується. Зареєстровані законопроекти відсутні щодо цього також відсутні. Дані Світового Банку свідчать, що річна інфляція у 2022 році в ЄС становила 8,8%, а в Україні за аналогічний період — 20,2% [21]. Тому вважаємо, що в українському профільному законі варто все таки збільшити вартісні критерії для категорій підприємств.

Таким чином критерії великих підприємств країн Європи є різними і складаються з трьох основоположних показників (табл. 1).

Наведені дані в таблиці дозволяють стверджувати, що статично незмінним критерієм для великих підприємств є середньооблікова чисельність працівників, і як правило це 250 і більше осіб. Саме цей показник застосовується у кожному з розглянутих підходів, тому його можна назвати основним. Наступним більш змінним фактором є чистий оборот великої компанії, він становить 50 мільйонів євро в половині з розглянутих підходів. А загальна сума балансу є різною для кожного підходу.

Розглянуті критерії великих підприємств України та ЄС потребують розробки в додаткову класифікацію (рис. 2).

Зазначена класифікація дозволяє структурувати та оновлювати наявні критерії для великих підприємств, а також розробляти нові, враховуючи економічні реалії. Запропонована класифікація може бути застосовна не лише країнами ЄС, а й будь-якою країною світу.

ВИСНОВКИ З ДАНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК У ДАНОМУ НАПРЯМІ

Отже, в дослідженні було розглянуто різні підходи до визначення великих підприємств. В більшій мірі в країнах ЄС застосовують підхід, запропонований в Директиві № 2013/34/ЄС, відповідно до якої великим є підприємство, яке як мінімум відповідає двом з таких критеріїв:

- загальна сума балансу — 20 мільйонів євро;
- чистий оборот — 40 мільйонів євро;
- середня кількість працівників у фінансовому році — 250.

Ці критерії є основоположними, і взяті за основу як високорозвиненими країнами (Німеччина), так і тими, чиє законодавство перебуває в процесі євроінтеграції (Україна).

Та не всі країни Європи користуються лише класичними параметрами: для прикладу, у Франції існують свої локальні критерії, за якими підприємство відносять до великого, а в Україні на ряду з основоположними, існують власні, передбачені Господарським Кодексом України. Також на окрему увагу заслуговує той факт, що одночасно з критеріями "Бухгалтерської" Директиви в

ЄС діють інші, прописані в Регламенті ЄС № 651/2014. Міжнародні організації, такі як ЄІБ, ОЕСР, та офіційний сайт статистики ЄС для своїх досліджень у визначенні великого підприємства керуються лише показником середньооблікової кількості працюючих. Тобто відсутній єдиний підхід до розуміння великого підприємства.

Додаткова складність у визначенні уніфікованого підходу виникає в оновленні основоположних критеріїв Директивою № 2023/2775, яка передбачає збільшення вартісних критеріїв на 25% від тих, що зазначені в "Бухгалтерській" Директиві. Однак таке збільшення в першу чергу матиме позитивний характер і полегшить діяльність підприємств. Оскільки річна інфляція в Україні за 2022 рік більша ніж в ЄС на 11,4%, доречним буде збільшити вартісні критерії також для підприємств в Законі України "Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні" на 25%, що в тому числі уніфікує законодавство до вимог нової Директиви ЄС. Критерії, зазначені в Директиві № 2023/2775 варто визначити як єдині та основоположні, і прийняти їх на локальному рівні країнам-учасницям ЄС.

На основі розглянутої проблематики було сформовано класифікацію критеріїв, яка полегшить їх структурування, дозволить розробляти нові за потреби і застосовувати в будь-якій країні світу. Така глобалізація додатково підвищує цінність обраної тематики дослідження і є полегшить проведення аудитів фінансової та податкової звітності деяких господарюючих суб'єктів.

Література:

- Зубаха М. В. Ринок підприємств суспільного інтересу: аналітично-аудиторська оцінка. Агросвіт. 2022. № 5—6. С. 39—44. DOI: 10.32702/2306-6792.2022.5-6.39 (дата звернення: 11.01.2024).
- Назарова К. О., Зубаха М. В. Основні детермінанти аудиту ефективності діяльності підприємств суспільного інтересу. Ефективна економіка. 2022. № 1. DOI: 10.32702/2307-2105-2022.1.3 (дата звернення: 27.01.2024).
- Шушакова І., Зябченкова Г., Кузуб М. Концепції зближення систем бухгалтерського обліку та фінансового звітування. Економіка та суспільство. 2021. № 30. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2021-30-9> (дата звернення: 27.01.2024).
- Василець Н. М. Критерії розмежування суб'єктів підприємництва в сучасних умовах. Сучасні суспільні трансформаційні процеси: Зб. матеріалів Всеукр. науково-практ. конф., м. Чернівці, 12 листопада 2020 р. Чернівці, 2020. URL: <https://reicst.com.ua/asp/article/view/240> (дата звернення: 27.01.2024).
- Гураль Х. І. Облік і оподаткування міжнародного бізнесу: досвід ЄС та України: випускна кваліфікаційна робота: 071. Тернопіль, 2021. 76 с. URL: <http://dspace.wunu.edu.ua/bitstream/316497/41636/1/Гураль%20Христина.pdf> (дата звернення: 27.01.2024).
- Назаренко О. В. Особливості формування, консолідації та аудиту показників фінансової звітності бізнес-суб'єктів в контексті міжнародних стандартів. Трансформація суспільних відносин в умовах цивілізаційних змін: колективна монографія. Харків, 2023. С. 275—299. URL: <https://repo.snau.edu.ua/bitstream/>

123456789/10684/1/Назаренко%20О.В.%20Розділ%-20монографії.pdf (дата звернення: 27.01.2024).

7. Caputo F., Leopizzi R., Pizzi S., Milone V. The Non-Financial Reporting Harmonization in Europe: Evolutionary Pathways Related to the Transposition of the Directive 95/2014/EU within the Italian Context / F. Caputo et al. Sustainability. 2019. Vol. 12 (92). URL: <https://doi.org/10.3390/su12010092> (дата звернення: 27.01.2024).

8. Directive 2013/34/EU of the European Parliament and the Council of 26 June 2013 on annual financial statements consolidated financial statements and related reports of certain types of undertakings, amending Directive 2006/43/EC and repealing Council Directives 78/660/EEC and 83/349/EEC Text with EEA relevance of the European the European Parliament and the Council: веб-сайт. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32013L0034&qid=1692907636379>. (дата звернення: 27.01.2024).

9. Регламент Комісії (ЄС) № 651/2014 від 17 червня 2014 року про визнання певних категорій допомоги сумісними з внутрішнім ринком на застосування статей 107 та 108 Договору: Регламент Коміс. від 17.06.2014 р. № 651/2014. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_042-14#n1486 (дата звернення: 27.01.2024).

10. Accounting Directive. Finance. URL: https://finance.ec.europa.eu/regulation-and-supervision/financial-services-legislation/implementing-and-delegated-acts/accounting-directive_en (дата звернення: 27.01.2024).

11. Commercial Code. URL: https://www.gesetze-im-internet.de/englisch_hgb/englisch_hgb.html (дата звернення: 27.01.2024).

12. Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні: Закон України від 16.07.1999 р. № 996-XIV: станом на 1 січня 2024 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/996-14#Text> (дата звернення: 27.01.2024).

13. Decret n° 2008-1354 du 18 decembre 2008 relatif aux criteres permettant de determiner la categorie d'appartenance d'une entreprise pour les besoins de l'analyse statistique et economique: Decret of 18.12.2008 no. 2008— 1354. URL: <https://www.legifrance.gouv.fr/loda/id/JORFTEXT0000-19961059/2023-10-11/> (дата звернення: 27.01.2024).

14. Господарський кодекс України: Кодекс України від 16.01.2003 р. № 436-IV: станом на 1 січня 2024 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15#Text> (дата звернення: 27.01.2024).

15. The insurance intermediaries rules and guidance, 2021. 2021. 67 p. URL: <https://www.gfsc.gg/sites/default/files/2022-09/20220817%20-CONSOLIDATED%20Insurance%20Intermediaries%20Rules%20and%20Guidance.pdf> (дата звернення: 27.01.2024).

16. Resilience and renewal in Europe. European Investment Bank, 2023. 276 p. URL: <https://www.eib.org/en/publications/20220211-investment-report-2022> (дата звернення: 27.01.2024).

17. Entrepreneurship at a Glance 2017. Paris: OECD, 2017. 148 p. URL: https://www.oecd-ilibrary.org/industry-and-services/entrepreneurship-at-a-glance_-22266941 (дата звернення: 27.01.2024).

18. Services trade by enterprise characteristics — STEC — Statistics Explained. European Commission. URL:

https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Services_trade_by_enterprise_characteristics_-_STEC#Trade_in_services_by_enterprise_size (дата звернення: 27.01.2024).

19. Commission Delegated Directive (EU) 2023/2775 of 17 October 2023 amending Directive 2013/34/EU of the European Parliament and of the Council as regards the adjustments of the size criteria for micro, small, medium-sized and large undertakings or groups: веб-сайт. URL: https://eur-lex.europa.eu/eli/dir_del/2023/2775/oj (дата звернення: 27.01.2024).

20. Reduction of reporting burden as size criteria for companies under the Accounting Directive are to be increased. Loyens & Loeff: Integrated legal and tax advice | Loyens & Loeff. URL: [https://www.loyensloeff.com/insights/news--events/news/reduction-of-reporting-burden-as-size-criteria-for-companies-under-the-accounting-directive-are-to-be-increased/#:~:text=The%20classification%20of%20undertakings%20or%20groups%20in%20the,net%20turnover\),%20and%20the%20average%20number%20of%20employees.](https://www.loyensloeff.com/insights/news--events/news/reduction-of-reporting-burden-as-size-criteria-for-companies-under-the-accounting-directive-are-to-be-increased/#:~:text=The%20classification%20of%20undertakings%20or%20groups%20in%20the,net%20turnover),%20and%20the%20average%20number%20of%20employees.) (дата звернення: 27.01.2024).

21. Inflation, consumer prices (annual %). World Bank Open Data. URL: <https://data.worldbank.org/indicator/FP.CPI.TOTL.ZG> (дата звернення: 27.01.2024).

References:

1. Zubakha, M. V. (2022), "Market of public interest enterprises: analytical-audit assessment", Agrosvit, [Online], vol. 5—6, available at: <http://www.agrosvit.info/?op=1&z=3591&i=5> (Accessed 27 Jan 2024).

2. Nazarova, K. O. and Zubakha, M. V. (2022), "Main determinants of audit of efficiency of public interest enterprises", Efektyvna ekonomika, [Online], vol. 1, available at: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=9867> (Accessed 27 Jan 2024).

3. Shushakova, I. K., Ziabchenkova, H. V. and Kuzub, M. V. (2021), "Concepts of approximation of accounting and financial reporting systems", Economy and society, [Online], vol. 30, available at: <https://economyand-society.in.ua/index.php/journal/article/view/610/584> (Accessed 27 Jan 2024).

4. Vasylets, N. M. (2020), "Criteria for distinguishing business entities in modern conditions", Suchasni suspil'ni transformatsijni protsesy: Zbirka materialiv Vseukrains'koi naukovo-praktychnoi konferentsii [Modern social transformational processes: Conference Proceedings of the all-Ukrainian Scientific and Practical Conference], Chernihiv, Ukraine.

5. Gural, H. I. (2021), "Accounting and taxation in the international business: the experience of the EU and Ukraine", Graduate qualification work, International accounting, Western Ukrainian National University, Ternopil, Ukraine.

6. Nazarenko, O. V. (2023), Osoblyvosti formuvannia, konsolidatsii ta audytu pokaznykiv finansovoi zvitnosti biznes-sub'ektiv v konteksti mizhnarodnykh standartiv [Features of formation, consolidation and audit of financial reporting indicators of business entities in the context of international standards], Sumy, Ukraine.

7. Caputo, F., Leopizzi, R., Pizzi, S. and Milone, V. (2019), "The Non-Financial Reporting Harmonization in

Europe: Evolutionary Pathways Related to the Transposition of the Directive 95/2014/EU within the Italian Context", Sustainability, [Online], vol.12 (92), available at: <https://doi.org/10.3390/su12010092> (Accessed 27 Jan 2024).

8. The European Parliament and of the Council (2013), "Directive 2013/34/EU of the European Parliament and of the Council of 26 June 2013 on the annual financial statements, consolidated financial statements and related reports of certain types of undertakings, amending Directive 2006/43/EC of the European Parliament and of the Council and repealing Council Directives 78/660/EEC and 83/349/EEC", available at: <https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2013/34/oj>. (Accessed 27 Jan 2024).

9. The European Commission (2014), "Commission Regulation (EU) No 651/2014 of 17 June 2014 declaring certain categories of aid compatible with the internal market in application of Articles 107 and 108 of the Treaty", available at: <http://data.europa.eu/eli/reg/2014/651/oj> (Accessed 27 Jan 2024).

10. The European Commission (2013), "Accounting Directive. Finance", available at: https://finance.ec.europa.eu/regulation-and-supervision/financial-services-legislation/implementing-and-delegated-acts/accounting-directive_en (Accessed 27 Jan 2024).

11. Federal Ministry of Justice (2020), "Commercial Code", available at: https://www.gesetze-im-internet.de/englisch_hgb/englisch_hgb.html (Accessed 27 Jan 2024).

12. The Verkhovna Rada of Ukraine (1999), The Law of Ukraine "On accounting and financial reporting in Ukraine", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/996-14#Text> (Accessed 27 Jan 2024).

13. Legifrance law (2008), "Decree No. 2008-1354 of 18 December 2008 on the criteria for determining the category of belonging of a company for the purposes of statistical and economic analysis", available at: <https://www.legifrance.gouv.fr/loda/id/JORFTEXT000019961059/2023-10-11/> (Accessed 27 Jan 2024).

14. The Verkhovna Rada of Ukraine (2003), "The Commercial Code of Ukraine", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15#Text> (Accessed 27 Jan 2024).

15. The Guernsey Financial Services Commission (2022), "THE INSURANCE INTERMEDIARIES RULES and GUIDANCE, 2021", available at: <https://www.gfsc.gg/sites/default/files/2022-09/20220817%20CONSOLIDATED%20Insurance%20Intermediaries%20Rules%20and%20Guidance.pdf> (Accessed 27 Jan 2024).

16. The European Investment Bank (2023), "Resilience and renewal in Europe", available at: <https://www.eib.org/en/publications/20220211-investment-report-2022> (Accessed 27 Jan 2024).

17. OECD (2017), "Entrepreneurship at a Glance 2017", available at: https://www.oecd-ilibrary.org/industry-and-services/entrepreneurship-at-a-glance_22266941 (Accessed 27 Jan 2024).

18. Eurostat statistics explained (2023), "Services trade by enterprise characteristics — STEC", available at: https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Services_trade_by_enterprise_characteristics_-_STEC#Trade_in_services_by_enterprise_size (Accessed 27 Jan 2024).

19. The European Commission (2023), "Commission Delegated Directive (EU) 2023/2775 of 17 October 2023 amending Directive 2013/34/EU of the European Parliament and of the Council as regards the adjustments of the size criteria for micro, small, medium-sized and large undertakings or groups", available at: https://eur-lex.europa.eu/eli/dir_del/2023/2775/oj (Accessed 27 Jan 2024).

20. The Loyens & Loeff (2023), "Reduction of reporting burden as size criteria for companies under the Accounting Directive are to be increased", available at: <https://www.loyensloeff.com/insights/news--events/news/reduction-of-reporting-burden-as-size-criteria-for-companies-under-the-accounting-directive-are-to-be-increased/#:~:text=The%20classification%20of%20undertakings%20or%20groups%20in%20the,net%20turnover,%20and%20the%20average%20number%20of%20employees.> (Accessed 27 Jan 2024).

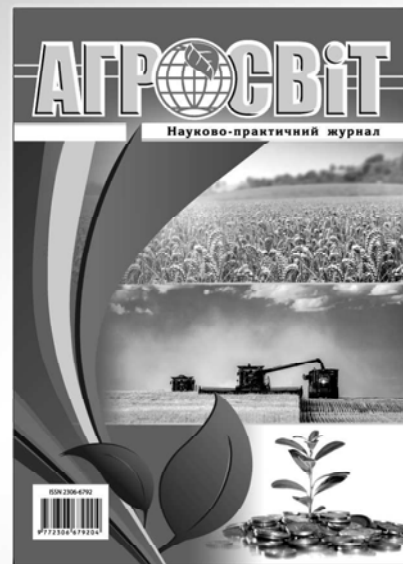
21. The World Bank (2023), "Inflation, consumer prices (annual %)", available at: <https://data.worldbank.org/indicator/FP.CPI.TOTL.ZG> (Accessed 27 Jan 2024).

Стаття надійшла до редакції 30.01.2024 р.

АГРОСВІТ

<https://nayka.com.ua>

Передплатний індекс: 23847

Виходить 24 рази на рік

**Журнал включено до переліку
наукових фахових видань України
з ЕКОНОМІЧНИХ НАУК (Категорія «Б»)**

Спеціальності – 051, 071, 072, 073, 075, 076, 292

А. П. Рачинський,
д. держ. упр., професор, професор кафедри регіональної політики,
Навчально-науковий інститут публічного управління та державної служби
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-9888-6978>

DOI: 10.32702/2306-6814.2024.4.190

ІНТЕГРАЦІЯ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ В УРБАНІЗАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ ЗАДЛЯ СТАЛОГО РОЗВИТКУ ТЕРИТОРІЙ

A. Rachynskyi,
Doctor of Science in Public Administration, Professor,
Professor of the Department of Regional Policy, Educational and Scientific Institute
of Public Administration and Public Service of the Taras Shevchenko National University of Kyiv

INTEGRATION OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE INTO URBANISATION PROCESSES FOR SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF TERRITORIES

У статті на основі здійсненого аналізу з'ясовано, що інноваційний розвиток штучного інтелекту може відігравати значну роль у процесі стрімкої урбанізації та сприяти забезпеченню сталого розвитку територій. Взято до уваги багатовимірний підхід до інтеграції штучного інтелекту в урбанізаційні процеси, враховуючи економічні, екологічні, соціальні та технічні аспекти, а саме згруповано та обґрунтовано економічний, соціальний, екологічний, технічний позитивний вплив від впровадження штучного інтелекту на урбанізованих територіях. Зауважено, що штучний інтелект в міському плануванні та управлінні може використовувати різноманітні методи для оптимізації різних процесів, однак конкретний алгоритм імплементації залежить від поставленого завдання.

Виявлено додаткові можливості у разі застосування системи штучного інтелекту у поєднанні з концепціями "стале місто", "безпечне місто", "еластичне місто", "безпечне місто", "креативне місто" та "інклюзивне місто", що в перспективі може сприяти створенню інноваційних та ефективних міських систем. Окреслено перспективи застосування технології штучного інтелекту, а результати дії та інтеграції системи штучного інтелекту в процеси міського планування та розвитку на основі сучасних концепцій представлено у таблиці. Для подальших досліджень даної проблематики варто сфокусуватися на таких напрямках: розробка методів та алгоритмів для реалізації штучного інтелекту у великих міських середовищах, вивчення можливостей інтеграції технологій штучного інтелекту з іншими інноваційними технологіями, такими як інтернет речей, блокчейн, аналітика даних тощо задля створення комплексних та високо-ефективних рішень для комфортного проживання у містах.

The article demonstrates that innovative development of artificial intelligence has the potential to play a significant role in the process of rapid urbanization and contribute to sustainable development of territories. The author considers a multidimensional approach to the integration of artificial intelligence into urbanization processes, taking into account economic, environmental, social and technical aspects, namely, the economic, social, environmental, technical positive impact of the introduction of artificial intelligence in urban areas is grouped and substantiated. It is noted that artificial intelligence in urban planning and management can use a variety of methods to optimize various processes, but the specific implementation algorithm depends on the specific task.

Some additional opportunities are identified in the case of using the artificial intelligence system in combination with the concepts of "sustainable city", "safe city", "elastic city", "safe city", "creative city" and "inclusive city", which in the future can contribute to the creation of innovative and efficient urban systems. The article outlines the prospects for the application of artificial intelligence technology, and the results of integrating artificial intelligence into urban planning and development processes based on modern concepts are presented in the table.

Practical challenges related to this problem include the development and implementation of systems for monitoring and managing urban resources, energy efficiency, traffic flows and other aspects of urban life. It is also important to develop electronic platforms and services for citizens to interact with city services and receive information on the state of urban infrastructure. The integration of artificial intelligence should not interfere

with the efficiency and reliability of urban services. Thus, the article substantiates the feasibility of using artificial intelligence technology in the urbanization processes of urban development and identifies the potential of artificial intelligence for achieving environmental, economic and social sustainability of urbanized areas.

Ключові слова: штучний інтелект, система штучного інтелекту, урбанізація, сталий розвиток, місто, цифрові технології.

Key words: artificial intelligence, artificial intelligence system, urbanization, sustainable development, city, digital technologies.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

Проблема інтеграції штучного інтелекту в урбанізаційні процеси виникає в контексті зростаючого значення міських територій та потреби в ефективному управлінні їхнім розвитком. Забезпечення сталого розвитку урбанізованих територій стає ще актуальнішим та вимагає нових підходів, стратегій, технологічних ідей, інструментів та управлінських рішень в умовах глобальних викликів та загроз. Україна має враховувати світові тенденції пов'язані з технологічними новаціями, в тому числі зважати на можливості, які можна отримати при використанні штучного інтелекту як сучасної тенденції позитивного урбанізаційного сценарію розвитку сучасного міста майбутнього. Так, інтеграція штучного інтелекту в урбанізаційні процеси визначається одним із ключових факторів, що може ефективно впливати на сталість розвитку територій та розв'язання численних проблем, пов'язаних з інтенсивним ростом урбанізації, таких як транспортні затори, недостатність інфраструктури, екологічні питання та енергетичні виклики, тим самим забезпечуючи ефективніше управління ресурсами та послугами. Названі аспекти ускладнюють забезпечення сталого розвитку та впливають на зниження якості життя мешканців урбанізованих територій.

Таким чином, можна стверджувати, що інтеграція штучного інтелекту в урбанізаційні процеси з метою забезпечення сталого розвитку міст та підвищення рівня якості послуг для населення потребує розв'язання складних наукових проблем і надання практичних рекомендацій у контексті даного дослідження.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

У наукових працях вітчизняних та зарубіжних фахівців досліджується проблематика урбанізації. У монографії К. Мезенцев, Я. Олійник та Н. Мезенцева змальовують урбаністичну Україну як феномен, що не втрачає своєї актуальності [16]. Вплив урбанізації на розвиток публічного управління розглядають О. Бабінець, В. Колтун [11]. У публікаціях вітчизняних дослідників Т. Мужанова [18], Т. Маматової, А. Андрієнко [1; 2], О. Кізляр [10], А. Забловського [8] висвітлюються концептуальні засади "розумного міста". Важливим дослідженням про урбаністику та проектування затишних міст є книга Девіда Сіма "М'яке місто. Щільність забудови для щоденного життя" [21]. О. Євтушенко ви-

окремлює можливості післявоєнного відновлення економіки за допомогою креативних індустрій та описує переваги "креативного міста" [7]. А. Мозговий зауважує, що дослідження проблем сталого розвитку населених пунктів, особливо міст, є нині одним зі стрижневих напрямів наукового обґрунтування планетарної концепції сталого розвитку [17]. Чинники, які впливають на форму "сталого міста", виокремлено у публікації "Характеристики сталого міста, все, що Вам потрібно знати" [24].

Механізм вдосконалення державних послуг на основі штучного інтелекту описує П. Хенман [26], роль штучного інтелекту для досягнення цілей сталого розвитку досліджують зарубіжні дослідники Р. Вінуеса, Х. Азізпур, І. Лейте, М. Балаам, В. Дігнум, С. Доміш, А. Фелландер, С. Лангханс, Ф. Неріні [28]. На етичних проблемах, пов'язаних із використанням штучного інтелекту, наголошує М. Бостром та Е. Юдковський [25].

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ (ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ)

Попри значну кількість наукових розвідок щодо урбанізації, імплементації інструментів штучного інтелекту в усі сфери життя людини, сталого розвитку територій, проблематика інтеграції технологій штучного інтелекту в процеси урбанізації потребує додаткового обґрунтування. Відповідно, метою дослідження є обґрунтування доцільності використання технології штучного інтелекту в урбанізаційних процесах розвитку міст та виявлення потенціалу штучного інтелекту для досягнення екологічної, економічної та соціальної сталості урбанізованих територій.

Окремими завданнями є виявлення додаткових можливостей застосування штучного інтелекту у поєднанні з концепціями "стале місто", "безпечне місто", "еластичне місто", "безпечне місто", "креативне місто" та "інклюзивне місто", що в перспективі може сприяти створенню інноваційних та ефективних міських систем; окреслення перспектив застосування технології штучного інтелекту; деталізація економічних, соціальних, технічних та екологічних переваг від впровадження штучного інтелекту на урбанізованих територіях.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Справжнім феноменом суспільного розвитку XIX—XXI століть стало швидке зростання міст. Сьогодні урбанізаційні процеси панують і в Україні. Тільки за останні 45 років частка міського населення в Україні зросла у 2, 2 раза та на початок XXI століття становила близь-

ко 67 % від загальної частки населення. За кількістю великих міст (з населенням понад 100 тис. осіб) наша держава тепер посідає одне з провідних місць серед країн світу. Станом на 01 січня 2020 року в Україні налічувалося 44 міста з населенням понад 100 тис. осіб, зокрема 15 міст з населенням від 250 до 500 тис. осіб, 5 міст з населенням від 500 до 1 000 тис. осіб та три міста-мільйонники (Київ, Харків, Одеса) [9].

Досить змістовне визначення урбанізації представлено у роботі В. Колтун та О. Бабінець: "урбанізація є глобальним історичним процесом, який (окрім зростання частки міського населення та підвищення значущості міст і міського життя в розвитку суспільства) характеризується концентрацією економічного, демографічного, фінансового, соціального, культурного та політичного потенціалу, має значний вплив на умови та спосіб життя, навколишнє середовище, сталий розвиток і зумовлює нові вимоги та засади просторового планування життєздатності населених пунктів" [11]. У статті О. Гончара проведено контент-аналіз поняття "урбанізація", окреслено необхідність формування нових інноваційних підходів, що сприятимуть подоланню викликів, пов'язаних з явищами урбанізації та субурбанізації [6]. Так, доречно згадати про явище субурбанізації, що означає процес зростання і розвитку приміської зони великих міст, унаслідок чого формуються міські агломерації. Субурбанізація є подальшим етапом урбанізації, що характеризується вищими темпами збільшення кількості жителів приміських поселень і міст-супутників порівняно з містами — центрами агломерацій [23]. Варто зазначити, що в різних джерелах неодноразово наголошується на тому, що урбанізація є однією з головних глобальних тенденцій сьогодення та залишиться такою найближчими десятиліттями. Водночас питання урбанізації регулярно обговорюється в рамках програм Організації Об'єднаних Націй (ООН) та її структурних підрозділів [16]. Багато європейських міст і урбанізованих територій вже майже десять років є лідерами ініціатив у сфері технологічного та сталого розвитку, які трансформують міське життя [26].

На думку К. Мезенцева, Я. Олійник та Н. Мезенцевої, "місто у XXI столітті є найскладнішою турбулентною системою, розвитку якої властивий високий ступінь невизначеності, що ускладнює глибокий і всебічний аналіз її структури" [16]. Водночас "міста — ключові осередки просторових змін, що поширюються на навколишню територію регіонів, держав, континентів. Окремі з них стають епіцентрами поширення культурних інновацій, фокусами концентрації нових ідей, технологій, економічного та соціального капіталу, міграції креативних людей і реалізують сучасні стратегії оновлення та модернізації міського простору" [16].

К. Краус, Н. Краус та О. Марченко дійшли висновку, що в цифровій інфраструктурі дані генеруються та забезпечують електронно-комунікаційну взаємодію завдяки функціонуванню електронно-цифрових пристроїв, засобів та систем [12]. Єдиною можливістю підтримки комфорту та безпеки проживання людей у мегаполісі, а також залучення нових жителів, які можуть забезпечити інноваційний розвиток міста, що володіє підприємницьким потенціалом (у тому числі представників креативного класу), є створення зручностей і умов нового

типу, заснованих на використанні розумних технологій", які нівелюють проблеми високої чисельності населення в місті. Водночас, як слушно зазначає А. Забловський, "під час концептуалізації та практичної реалізації проєктів, пов'язаних із "розумним" містом (smart city), дедалі частіше в сучасному світі починають застосовувати різноманітні технології/рішення на базі штучного інтелекту" [8]. Автор переконаний, що таким інноваційним підходом є саме штучний інтелект.

Як зазначають К. Краус, Н. Краус та О. Марченко у їхньому дослідженні, роль штучного інтелекту очевидна. Так, 2025 рік — \$ 4 трлн вартість світового ринку штучного інтелекту; 2020 рік — 77 % пристроїв оснащених штучним інтелектом; 2030 рік — \$ 15, 7 трлн — приріст світового ВВП завдяки штучному інтелекту; 2030 рік — 30 % робочих місць буде замінено штучним інтелектом [12]. Штучний інтелект — комбінація технологій, яка сьогодні кардинально змінює світ. Штучний інтелект використовується в різних сферах і дає можливість оцінювати якість роботи працівників, шукати причини дефектів виробленої продукції, замінювати ручну працю на автоматизовану, генерувати нові знання, які допомагають швидко приймати рішення. Деякі країни мають окремі відомства (міністерства, комітети, департаменти тощо), які опікуються питаннями штучного інтелекту (ОАЕ, Індія), а деякі стають центрами розвитку та впровадження штучного інтелекту (Чехія) [16].

Водночас інтеграція штучного інтелекту у світ людини може зумовити проблеми, які досить детально виокремлено у дослідженні К. Маркевич [15]. Зокрема, дослідник наголошує на втраті робочих місць, підвищенні, поширенні хакерських атак, загостренні нерівності серед населення, можливі загрози звичному існуванню людства та пропонує звернути увагу на ряд питань, що потребують вирішення при впровадженні штучного інтелекту. На переконання науковця, необхідно створити настанови та ухвалити відповідні принципи стосовно етичних стандартів і нормативних очікувань, які адресуватимуться розробникам і користувачам автономних процесів і машин, а також визначити, які саме інституції (на міжнародному рівні) мають ухвалювати рішення стосовно формування політики в галузі штучного інтелекту. Звертає увагу на те, що, по-перше, немає правил чи передових практик подолання конфліктів, пов'язаних із системами та додатками на основі штучного інтелекту. По-друге, важливо розуміти, що навіть "найрозумніші" системи штучного інтелекту не можуть виключати помилок: точність та коректність алгоритмів залежать від того, яким чином вони спроектовані (тут має особливе значення людський капітал та природа даних) [15]. Попри перераховані загрози від використання штучного інтелекту, доцільним буде розглянути позитивний вплив застосування штучного інтелекту на соціальні, економічні та екологічні, технічні аспекти урбанізації [1—20].

До економічних аспектів слід віднести оптимізацію бізнес-процесів через штучний інтелект; залучення інвестицій в інноваційні технології штучного інтелекту; підвищення ефективності виробництва за допомогою впровадження штучного інтелекту; використання інтелектуальних технологій задля сприяння інноваціям та підвищення конкурентоспроможності міст; сприяння розвит-

ку технологічних стартапів, які займаються розробкою інноваційних продуктів на базі штучного інтелекту; створення нових ринків та розвиток інноваційних галузей на основі штучного інтелекту, таких як розробка інтелектуальних технологій, робототехніки тощо, що може сприяти створенню нових робочих місць та підтримці зайнятості; впровадження автоматизованих виробництв, у яких використовуються інтернет речей, великі дані та кіберфізичні системи, де людина майже не втручається у виробничий процес [3].

До соціальних аспектів віднесено впровадження штучного інтелекту в медичних системах для поліпшення якості медичних послуг та реагування на екстрені ситуації; використання систем відеоспостереження та розпізнавання обличчя для підвищення рівня безпеки в місцях громадського користування та для поліпшення взаємодії з громадою; системи розпізнавання обличчя та аналізу поведінки для підвищення рівня безпеки в містах та управління кризовими ситуаціями; впровадження штучного інтелекту для створення ефективних електронних платформ для надання муніципальних послуг, що спрощує взаємодію громадян з місцевим урядом; застосування інтелектуальних технологій в освітніх системах для індивідуалізації навчання та підвищення доступу до якісної освіти; розробка систем транспортної доступності для забезпечення рівного доступу до міської інфраструктури для всіх груп населення, розробка систем маршрутизації, прогнозування транспортних потоків, ефективного використання громадського транспорту; використання штучного інтелекту для аналізу, планування та реалізації проєктів територіального відновлення, відновлення історичних об'єктів та стимулювання розвитку покинутих або занедбаних територій [25—27].

До екологічних аспектів належить використання систем штучного інтелекту для оптимізації енергоспоживання в будівлях та містах, зокрема для автоматичного регулювання освітлення, опалення та кондиціонування; моніторинг та контроль рівнів забруднення повітря та води за допомогою систем штучного інтелекту; використання технологій штучного інтелекту для розробки та оптимізації міського планування, що сприяє збереженню зелених зон, водних резервуарів та екосистем; оптимізація транспортної системи для зменшення викидів шкідливих речовин та сприяння розвитку зелених технологій; використання штучного інтелекту для розробки ефективних систем управління відходами та переробки, спрямованих на зменшення кількості сміття та його негативного впливу на довкілля; використання здатності штучного інтелекту асимілювати величезні та різноманітні джерела даних, що допоможе виявити чинники та взаємодії в екологічних системах, на які раніше не звертали уваги [14].

Технічні аспекти передбачають оптимізацію руху транспорту в містах за допомогою систем штучного інтелекту; розробку smart-інфраструктури для автоматизації та моніторингу міських служб, таких як освітлення, водопостачання, вивіз сміття; оптимізацію споживання енергії в містах завдяки системам штучного інтелекту; використання сенсорів для збору даних щодо якості повітря, рівнів шуму, використання енергії та інших параметрів; розробку систем автоматичного керування для координації руху транспорту, світлофорів та інших

позицій міського планування; використання технологій високоточного картографування для покращення навігації та геолокаційних сервісів [25—27].

Таким чином, автор згрупував та обгрунтував економічний, соціальний, екологічний та технічний позитивний вплив від впровадження штучного інтелекту на урбанізованих територіях. Штучний інтелект у міському плануванні та управлінні може використовувати різноманітні методи для оптимізації різних процесів, однак конкретний алгоритм залежить від поставленого завдання.

Значну кількість публікацій присвячено концепціям "розумне місто", "креативне місто", "стале місто", "інклюзивне місто", "еластичне місто" та "безпечне місто". У контексті нашого дослідження доречно розглянути сутність кожного підходу.

"Стале місто" — це місто, спроектоване з урахуванням впливу на довкілля, заселене людьми, які прагнуть оптимізувати використання енергії, води, продуктів харчування та відходів, а також виключити нерозумне вивільнення теплової енергії, забруднення повітря вуглекислим газом і метаном, забруднення води та ґрунтів [22].

Поняття "інклюзивне місто" має рівні умови доступу до соціальних благ, розвиток співпраці та відповідальне урядування. Основними цілями такого пріоритету розвитку міста визначено забезпечення рівних можливостей для всіх, забезпечення партнерських відносин влади, громади та бізнесу, формування ефективного smart-урядування [6].

"Еластичне місто" дозволяє об'єднати найефективніші інструменти досліджуваних стратегій та визначити механізми протидії та запобігання загроз політичного, економічного, соціального, природного та культурного середовища. На думку Л. Сергієнка, еластичне місто характеризується можливістю швидкого відновлення внаслідок надзвичайних ситуацій, але не визнає, хто є рушійною силою відновлення [20].

"Безпечне місто" — це єдиний інформаційний простір системи безпеки для українських громад, реалізований як комплекс інноваційних рішень, що забезпечує відеофіксацію транспортного і пішохідного трафіку, а також дозволяє здійснювати моніторинг і керування діяльністю комунальних служб, поліції та ДСНС у населеному пункті та охоплює сукупність архітектурних рішень, апаратного комплексу, програмного забезпечення, каналів зв'язку, серверного обладнання, центру моніторингу та/або єдиного штабу прийняття рішень [4].

"Креативне місто" — це місто, де продукуються специфічні умови для існування у межах креативності, створення особливого середовища можливостей, де особистість і сам соціум могли б отримати розв'язання актуальних питань [19, с. 25].

Розвиваючи думку про "розумне місто", "креативне місто", "стале місто", "інклюзивне місто" та "еластичне місто", що описані в роботі Л. Сергієнка [20], доцільно розглянути поєднання цих концепцій із застосуванням штучного інтелекту, що в перспективі може сприяти створенню інноваційних та ефективних міських систем. Автором додано ще концепцію "безпечного міста". Слід стверджувати, що поєднання цих концепцій зі штучним інтелектом уможливить вирішення складних викликів та забезпечить якісніше життя для мешканців

урбанізованих міст (табл. 1).

Таким чином, екологічна урбанізація, розвиток та вдосконалення інноваційної цифрової інфраструктури, розробка руху маршрутів, сприяння інноваційним стартапам, планування та реалізація проєктів територіального відновлення, відновлення історичних об'єктів та стимулювання розвитку покинутих або занедбаних територій сприятимуть створенню інтелектуальних, сталих та розвинених міст, де штучний інтелект виступає одним із важливих підходів для покращення якості життя громадян та забезпечення сталого розвитку територій. Варто наголосити, що реалізація штучного інтелекту вимагає глибокого розуміння конкретних потреб та характеристик міського середовища.

ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК У ДАНОМУ НАПРЯМІ

У результаті проведеного дослідження обґрунтовано доцільність інтеграції технології штучного інтелекту в урбанізаційні процеси розвитку міст та виявлено потенціал штучного інтелекту для досягнення екологічної, економічної та соціальної сталості урбанізованих територій. Відповідно до визначеної мети, виокремлено додаткові можливості застосування штучного інтелекту у поєднанні з концепціями "стале місто", "безпечне місто", "еластичне місто", "безпечне місто", "креативне місто" та "інклюзивне місто", що в перспективі сприятиме створенню інноваційних та ефективних міських систем; деталізовано економічні, соціальні та екологічні вигоди від впровадження штучного інтелекту на урбанізованих територіях.

Констатовано, що інтеграція штучного інтелекту в урбанізаційні процеси відкриває нові можливості для ефективного управління ресурсами, оптимізації інфраструктури та підвищення якості життя. Кожна концепція в поєднанні зі штучним інтелектом орієнтується на використання передових технологій для забезпечення безпеки та комфорту мешканців.

Для подальших досліджень даної проблематики варто сфокусуватися на таких напрямках: розробка методів та алгоритмів для реалізації штучного інтелекту у великих міських середовищах, вивчення можливостей інтеграції технологій штучного інтелекту з іншими інноваційними технологіями, такими як інтернет речей, блокчейн, аналітика даних тощо задля створення комплексних та високоефективних рішень для комфортного проживання у містах.

Література:

1. Андрієнко А. Концепція "розумного міста": уточнення ключових понять у контексті забезпечення розвитку великого муніципального утворення. Аспекти публічного управління, 2018. Т. 6. № 8. С. 24—34.
2. Андрієнко А., Маматова Т. Технологія блокчейн як драйвер розвитку концепції розумного міста. Грааль науки, 2021. Вип. 2—3. С. 101—106. DOI: 10.36074/grail-of-science.02.04.2021.018 (дата звернення: 01.02.2024).
3. Андрушук Г. Штучний інтелект: економіка, інтелектуальна власність, загрози. Економіка, інтелектуаль-

Таблиця 1. Результати інтеграції штучного інтелекту в процеси міського планування та розвитку на основі сучасних концепцій

Назва концепції	Дія та результат інтеграції системи штучного інтелекту
«Розумне місто»	збір, аналіз та інтерпретація великих обсягів даних задля покращення управління міськими ресурсами, транспортною системою, енергетикою та інфраструктурою
«Креативне місто»	розробка та реалізація творчих рішень в міському середовищі, що полягає у використанні алгоритмів машинного навчання задля розпізнавання та аналізу творчих тенденцій, сприяння створенню креативних проєктів та інновацій
«Стале місто»	оптимізація використання ресурсів, раціоналізація енергоспоживання та планування ефективного використання міського простору з огляду на сталість розвитку
«Інклюзивне місто»	забезпечення доступності міських сервісів та інфраструктури для всіх мешканців, враховуючи різні суспільні потреби, наприклад, виявлення та усунення бар'єрів для людей з обмеженими можливостями
«Еластичне місто»	адаптування міських систем до змінних умов, таких як зміни в транспортних потоках, погодні умови чи економічні труднощі; оптимізація використання ресурсів у реальному часі
«Безпечне місто»	передбачення кримінальних тенденцій, моніторинг великих площ і виявлення підозрілих або небезпечних ситуацій за допомогою відеоспостереження та сенсорів; автоматичне виявлення надзвичайних подій, таких як пожежі, затоплення тощо, що загрожують безпеці міста; швидке та ефективне втручання за допомогою автоматизованих систем; системи розпізнавання обличчя задля ідентифікації осіб та виявлення підозрілих або розшукуваних осіб

Джерело: систематизовано та згруповано автором на основі [2—4; 6—9; 12—15; 13; 21].

на власність, загрози, 2021. № 2. С. 56—74. DOI: 10.33731/22021.236555 (дата звернення: 26.01.2024).

4. Безпечне місто: єдиний інформаційний простір системи безпеки громад. Datagroup. URL: https://www.datagroup.ua/storage/files/bezpechne-misto_154762-9995.pdf (дата звернення: 01.02.2024).

5. Голубович І., Тихомірова Ф. Від інклюзивного міста до інклюзивного суспільства. Людина як цілісність: філософсько-методологічні, соматичні та суспільно-психологічні аспекти здоров'я: міжнар. наук. інтернет-конф., 21 черв. 2018 р., м. Одеса. URL: <https://onmedu.edu.ua/wp-content/uploads/2018/06/Golubovich-Tihomirova.pdf> (дата звернення: 01.02.2024).

6. Гончар О. Сутність урбанізації як глобального економічного процесу. Економіка і суспільство, 2016. № 2. С. 49—53. URL: https://economyandsociety.in.ua/journals/2_ukr/10.pdf (дата звернення: 01.02.2024).

7. Євтушенко О., Арсенкіна Д. Можливості післявоєнного відновлення економіки за допомогою креативних індустрій. Вісник ХНУ імені В. Н. Каразіна. Сер. "Міжнародні відносини. Економіка. Країнознавство. Туризм", 2022. № 16. С. 64—74. DOI: 10.26565/2310-9513-2022-16—07 (дата звернення: 26.01.2024).

8. Забловський А. Використання технологій штучного інтелекту для розвитку екосистеми розумних міст. SMART-інфраструктура у сталому розвитку міст: світовий досвід та перспективи України. Центр Разумкова, Вид-во "Заповіт", 2021. С. 305—313. URL: <https://razumkov.org.ua/uploads/other/2021-SMART-CYTI-SITE.pdf> (дата звернення: 20.01.2024).

9. Йоліч І. Урбанізація як всебічний процес: соціологічний дискурс: дипломна робота на здобуття освітнього ступеня бакалавра: 054 — соціологія. Ужгородський національний університет. Ужгород, 2022. 72 с. URL: <https://www.uzhnu.edu.ua/en/infocentre/get/54483> (дата звернення: 26.01.2024).

10. Кізяк О. Зарубіжний досвід впровадження концепції "розумне місто": кращі практики та досвід для України. *Veda a perspektivy*, 2023. № 1 (20). С. 204—217. URL: <http://perspectives.pp.ua/index.php/vp/article/view/3485/3504> (дата звернення: 01.02.2024).

11. Колтун В., Бабінець О. Урбанізація та її вплив на розвиток публічного управління: понятійно-категорійний аналіз. *Інвестиції: практика та досвід*, 2021. № 18. С. 59—64. DOI: 10.32702/23066814.2021.18.59 (дата звернення: 24.01.2024).

12. Краус К., Краус Н., Марченко О. Інклюзивний та універсальний дизайн сучасного міста в умовах цифрової трансформації економіки. *Ефективна економіка*, 2022. № 2. URL: http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/2_2022/91.pdf (дата звернення: 25.01.2024).

13. Левчук К., Романюк Р. Сталий розвиток міста як ключовий фактор розвитку економіки країни. *Математичне моделювання*, 2022. № 1 (46). С. 131—140. URL: <http://matmod.dstu.dp.ua/article/view/258455> (дата звернення: 01.02.2024).

14. МакФарланд А. Нове дослідження пропонує екологію як модель для інновацій ШІ. *Unite.AI*, 2023. URL: <https://www.unite.ai/uk/new-study-suggests-ecology-as-a-model-for-ai-innovation> (дата звернення: 01.02.2024).

15. Маркевич К. Smart-інфраструктура у сталому розвитку міст: світовий досвід та перспективи України. *Центр Разумкова, Вид-во "Заповіт"*, 2021. 398 с. URL: <https://razumkov.org.ua/uploads/other/2021-SMART-CYTI-SITE.pdf> (дата звернення: 25.01.2024).

16. Мезенцев К., Олійник Я., Мезенцева Н. Урбаністична Україна: в епіцентрі просторових змін: моногр. К.: Вид-во "Фенікс", 2017. 438 с.

17. Мозговий А. Сталий розвиток міст: передумови та суперечності. Сталий соціально-економічний та екологічний розвиток: від теорії до практики: матеріали міжнар. наук.-практ. конф., 13—14 листоп. 2014 р., м. Дніпропетровськ. С. 58—61. URL: <https://ir.nmu.org.ua/handle/123456789/148166> (дата звернення: 26.01.2024).

18. Мужанова Т. "Розумне місто" як інноваційна модель управління. *Економіка. Менеджмент. Бізнес*, 2017. № 2. С. 116—122. URL: <http://journals.dut.edu.ua/index.php/emb/article/view/1515> (дата звернення: 01.02.2024).

19. Ніколенко К., Зінченко В. Філософсько-правовий аналіз креативних індустрій. *Правовий часопис Донбасу*, 2022. № 3 (80). С. 22—26. URL: <https://ljd.dnuvs.ukr.education/wp-content/uploads/2023/03/5.pdf> (дата звернення: 01.02.2024).

20. Сергієнко Л. Сучасні стратегії розвитку міст в забезпеченні безпеки урбанізованих територій. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Сер. "Публічне управління та адміністрування"*, 2023. Том 33(72). № 1. С. 123—129. URL: https://www.pubadm.vernadskeyjournals.in.ua/journals/2022/1_2022/21.pdf (дата звернення: 03.02.2024).

21. Сім Д. М'яке місто. Щільність забудови для щоденного життя; пер. Я. Осетрова, С. Гадзицька, О. Колодюк. К.: ArtHuss, 2023. 236 с.

22. Стале місто. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Стабільне_місто (дата звернення: 01.02.2024).

23. Субурбанізація. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/Субурбанізація> (дата звернення: 01.02.2024).

24. Характеристики сталого міста, все, що Вам потрібно знати. *Polaridad.es*, 2024. URL: <https://polaridad.es/uk/caracteristicas-de-una-ciudad-sustentable/> (дата звернення: 01.02.2024).

25. Bostrom N., Yudkowsky E. *The Ethics of Artificial Intelligence. The Cambridge Handbook of Artificial Intelligence*. Edited by K. Frankish and W.M. Ramsey. Cambridge University Press, New York, 2014. PP. 316—334. DOI: 10.1017/cbo9781139046855.020.

26. Henman P. Improving public services using artificial intelligence: possibilities, pitfalls, governance. *Asia Pacific Journal of Public Administration*, 2020. Vol. 42. Issue 4. PP. 209—221. DOI: 10.1080/23276665.2020.1816188.

27. Toppeta D. *The Smart City Vision: How Innovation and ICT Can Build Smart, in Livable, Sustainable Cities*. The Innovation Knowledge Foundation, 2010. Vol. 5. PP. 1—9. URL: <https://www.scirp.org/reference/referencespapers?referenceid=2431515> (дата звернення: 25.01.2024).

28. Vinuesa R., Azizpour H., Leite I., Balaam M., Dignum V., Domisch S., Fellander A., Langhans S.D., Tegmark M., Nerini F.F. The role of artificial intelligence in achieving the Sustainable Development Goals. *Nature Communications*, 2020. Vol. 11. Issue 1. PP. 1—10. DOI: 10.1038/s41467-019-14108-y.

References:

1. Andriienko, A. (2018), "The Concept of a "Smart City": Clarification of Key Concepts in the Context of Ensuring the Development of a Large Municipality", *Aspekty publichnoho upravlinnia*, vol. 6, no. 8, pp. 24—34.

2. Andriienko, A. and Mamatova, T. (2021), "The Blockchain Technology as a Driver of the Smart City Concept", *Hraal nauky*, vol. 2—3, pp. 101—106, DOI: 10.36074/grail-of-science.02.04.2021.018

3. Androshchuk, H. (2021), "Artificial Intelligence: Economics, Intellectual Property, Threats", *Ekonomika, intelektualna vlasnist, zahrozy*, vol. 2, pp. 56—74, DOI: 10.33731/22021.236555

4. Datagroup (2018), "Safe City: Unified Information Space of the Community Safety System", available at: https://www.datagroup.ua/storage/files/bezpechnemisto_1547629995.pdf (Accessed 01 February 2024).

5. Holubovych, I. and Tykhomirova, F. (2018), "From an Inclusive City to an Inclusive Society", *Liudyna yak tsilisnist: filosofsko-metodolohichni, somatychni ta suspilno-psykholohichni aspekty zdorov'ia. Mizhnarodna naukova internet-konferentsiia [Person as a Whole: Philosophical and Methodological, Somatic and Socio-Psychological Aspects of Health. International Scientific Internet Conference]*, Odesa, Ukraine, 21 June 2018, available at: <https://onmedu.edu.ua/wp-content/uploads/2018/06/GolubovichTihomirova.pdf> (Accessed 01 February 2024).

6. Honchar, O. (2016), "The Essence of Urbanization as a Global Economic Process", *Ekonomika i suspilstvo*, vol. 2, pp. 49—53, available at: https://economyandsociety.in.ua/journals/2_ukr/10.pdf (Accessed 01 February 2024).

7. Yevtushenko, O. and Arsenkina, D. (2022), "Possibilities of Post-War Economic Recovery with the Help of

Creative Industries", Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu imeni V.N. Karazina. Seriya "Mizhnarodni vidnosyny. Ekonomika. Krainoznavstvo. Turyzm", vol. 16, pp. 64—74, DOI: 10.26565/2310-9513-2022-16-07

8. Zablovskiy, A. (2021), "Using Artificial Intelligence Technologies for the Development of the Smart Cities Ecosystem", SMART-infrastruktura u stalomu rozvytku mist: svitovyi dosvid ta perspektyvy Ukrainy, Tsentr Razumkova, Vydavnytstvo "Zapovit", Kyiv, Ukraine, pp. 305—313, available at: <https://razumkov.org.ua/uploads/other/2021-SMART-CYTI-SITE.pdf> (Accessed 20 January 2024).

9. Yolych, I. (2022), "Urbanization as a Comprehensive Process: A Sociological Discourse", Diploma Thesis for a Bachelor's Degree, Sociology, Uzhhorod National University, Uzhhorod, Ukraine, available at: <https://www.uzhnu.edu.ua/en/infocentre/get/54483> (Accessed 26 January 2024).

10. Kizliar, O. (2023), "International Experience in Implementing the Smart City Concept: Best Practices and Experience for Ukraine", V?da a perspektyvy, vol. 1 (20), pp. 204—217, available at: <http://perspectives.pp.ua/index.php/vp/article/view/3485/3504> (Accessed 01 February 2024).

11. Koltun, V. and Babinets, O. (2021), "Urbanization and Its Impact on the Development of Public Administration: Conceptual and Categorical Analysis", Investytsii: praktyka ta dosvid, vol. 18, pp. 59—64, DOI: 10.32702/23066814.2021.18.59

12. Kraus, K., Kraus, N. and Marchenko, O. (2022), "Inclusive and Universal Design of the Modern City in the Context of Digital Transformation of the Economy", Efektyvna ekonomika, vol. 2, available at: http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/2_2022/91.pdf (Accessed 25 January 2024).

13. Levchuk, K. and Romaniuk, R. (2022), "Sustainable City Development as a Key Factor in the Development of the Country's Economy", Matematychni modeliuvannia, vol. 1 (46), pp. 131—140, available at: <http://matmod.dstu.dp.ua/article/view/258455> (Accessed 01 February 2024).

14. McFarland, A. (2023), "New Research Suggests Ecology as a Model for AI Innovation", Unite.AI, available at: <https://www.unite.ai/uk/new-study-suggests-ecology-as-a-model-for-ai-innovation> (Accessed 01 February 2024).

15. Markevych, K. (2021), SMART-infrastruktura u stalomu rozvytku mist: svitovyi dosvid ta perspektyvy Ukrainy [SMART Infrastructure in Sustainable Urban Development: Global Experience and Prospects for Ukraine], Tsentr Razumkova, Vydavnytstvo "Zapovit", Kyiv, Ukraine, available at: <https://razumkov.org.ua/uploads/other/2021-SMART-CYTI-SITE.pdf> (Accessed 25 January 2024).

16. Mezentssev, K. Oliinyk, Ya. and Mezentsseva, N. (2017), Urbanistychna Ukraina: v epitsentri prostorovykh zmin : monohrafiia [Urban Ukraine: at the Epicentre of Spatial Change : A Monograph], Vydavnytstvo "Feniks", Kyiv, Ukraine.

17. Mozghovyi, A. (2014), "Sustainable Urban Development: Preconditions and Contradictions", Stalyi sotsialno-ekonomichnyi ta ekolohichnyi rozvytok: vid teorii

do praktyky. Mizhnarodna naukovo-praktychna konferentsiia [Sustainable Socio-Economic and Environmental Development: From Theory to Practice. International Scientific and Practical Conference], Dnipropetrovsk, Ukraine, 13—14 November 2014, available at: <https://ir.nmu.org.ua/handle/123456789/148166> (Accessed 26 January 2024).

18. Muzhanova, T. (2017), "Smart City" as an Innovative Management Model", Ekonomika. Menedzhment. Biznes, vol. 2, pp. 116—122, available at: <http://journals.dut.edu.ua/index.php/emb/article/view/1515> (Accessed 01 February 2024).

19. Nikolenko, K. and Zinchenko, V. (2022), "Philosophical and Legal Analysis of Creative Industries", Pravovyi chasopys Donbasu, vol. 3 (80), pp. 22—26, available at: <https://ljd.dnuvs.ukr.education/wp-content/uploads/2023/03/5.pdf> (Accessed 01 February 2024).

20. Serhiienko, L. (2023), "Modern Urban Development Strategies in Ensuring the Security of Urbanized Areas", Vcheni zapysky Tavriiskoho natsionalnoho universytetu imeni V. I. Vernadskoho. Seriya "Publichne upravlinnia ta administruvannia", vol. 33(72), no. 1, pp. 123-129, available at: https://www.pubadm.vernadskyjournals.in.ua/journals/2022/1_2022/21.pdf (Accessed 03 February 2024).

21. Sim, D. (2023), M'iake misto. Shchilnist zabudovy dlia shchodennoho zhyttia [Soft City. Building Density for Everyday Life], ArtHuss, Kyiv, Ukraine.

22. Wikipedia (2024), "Sustainable city", available at: https://uk.wikipedia.org/wiki/Стабільне_місто (Accessed 01 February 2024).

23. Wikipedia (2024), "Suburbanization", available at: <https://uk.wikipedia.org/wiki/Субурбанізація> (Accessed 01 February 2024).

24. Polaridad.es (2024), "Characteristics of a Sustainable City, Everything You Need to Know", available at: <https://polaridad.es/uk/caracteristicas-de-una-ciudad-sustentable/> (Accessed 01 February 2024).

25. Bostrom, N. and Yudkowsky, E. (2014), "The Ethics of Artificial Intelligence", The Cambridge Handbook of Artificial Intelligence. Edited by K. Frankish and W.M. Ramsey. Cambridge University Press, New York, pp. 316—334, DOI: 10.1017/cbo9781139046855.020.

26. Henman, P. (2020), "Improving public services using artificial intelligence: possibilities, pitfalls, governance", Asia Pacific Journal of Public Administration, vol. 42, issue 4, pp. 209—221, DOI:10.1080/23276665.2020.1816188.

27. Toppeta, D. (2010), "The Smart City Vision: How Innovation and ICT Can Build Smart, in Livable, Sustainable Cities", The Innovation Knowledge Foundation, vol. 5, pp. 1—9, available at: <https://www.scirp.org/reference/referencespapers?referenceid=2431515> (Accessed 25 January 2024).

28. Vinuesa, R. Azizpour, H. Leite, I. Balaam, M. Dignum, V. Domisch, S. Fellander, A. Langhans, S.D. Tegmark, M. and Nerini, F.F. (2020), "The role of artificial intelligence in achieving the Sustainable Development Goals", Nature Communications, vol. 11, issue 1, pp. 1—10, DOI: 10.1038/s41467-019-14108-y.

Стаття надійшла до редакції 07.02.2024 р.

О. М. Андрєєва,
д. політ. н., професор, професор кафедри міжнародної інформації,
Навчально-науковий інститут міжнародних відносин,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-4587-1267>

DOI: 10.32702/2306-6814.2024.4.197

СУЧАСНІ НАУКОВІ ТРЕНДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ЦИФРОВОГО РОЗВИТКУ ОХОРОНИ КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ

О. Andrieieva,
Doctor of Political Sciences, Professor,
Professor of the Department of International Information, Educational
and Scientific Institute of International Relations, Taras Shevchenko National University of Kyiv

MODERN SCIENTIFIC TRENDS IN THE STUDY OF DIGITAL DEVELOPMENT PROTECTION OF CULTURAL HERITAGE

З переходом людства до інформаційного суспільства відкриваються широкі перспективи для розвитку наукових знань і технологічних інновацій. Дослідники наполегливо працюють над розв'язанням глобальних проблем, відіграючи тим самим ключову роль у розвитку людства. Визнаючи науку як безперервну, багатовимірну діяльність з безмежним потенціалом для зміни поглядів на глобальне розуміння і розв'язання сучасних проблем у суспільстві, заснованому на знаннях, вкрай важливо не забувати про багату культурну спадщину, що формувалася протягом століть. Ця спадщина, сформована надбаннями античності та різних епох, глибоко вплинула на еволюцію і прогрес людства.

Метою даної статті є дослідження сучасних наукових концептів цифрового розвитку у культурної спадщини з погляду мультидисциплінарного та інтердисциплінарного підходів в епоху постнекласичної науки.

Задля реалізації мети, досліджено характерні особливості постнекласичного етапу розвитку наукової думки, в якому активно використовуються інноваційні підходи і методи, що намагаються подолати обмеження традиційних дисциплін і розвивають нові форми співпраці між галузями.

Акцентовано увагу на еволюції виникнення постнекласичної науки, яка поставила за мету виправити визнання класичним та некласичним підходами обмеження в наукових дослідженнях. Ученими цього періоду запропоновано впровадження нових методів, концепцій та підходів в методології, серед яких — інтердисциплінарність, контекстуальність і гнучкість в різних сферах наукових досліджень.

В статті досліджуються основні теорії Людвіга Вітгенштейна, П'єра Бурдьє, Пітера Бергера та Томаса Лукманів, Реймонда Курцвейла та Ніка Бострома, які передбачили, що цифровий розвиток суспільства відкриє нові можливості для наукових досліджень, збору та аналізу даних, суттєво розширить класичне наукове пізнання.

Що, в свою чергу з практичної точки зору, сприяє оновленню концептів та механізмів сучасної державної політики демократичної країни задля об'єднання зусиль науковців різних галузей наук, технічних фахівців, лідерів думок в інститутах громадянського суспільства. Одним з прикладів таких досліджень є вивчення сучасних трендів цифрового розвитку у сфері культурної спадщини.

The transition of humanity to the information society opens up broad prospects for the development of scientific knowledge and technological innovation. Researchers are working hard to solve global problems, thereby playing a key role in the development of humanity. While recognising science as a continuous, multidimensional activity with unlimited potential to change the way we think about global understanding and address contemporary issues in a knowledge-based society, it is crucial not to forget the rich cultural heritage that has been shaped over the centuries. This heritage, shaped by the achievements of antiquity and different eras, has had a profound impact on the evolution and progress of mankind.

The purpose of this article is to study the modern scientific concepts of digital development in cultural heritage from the perspective of multidisciplinary and interdisciplinary approaches in the era of post-non-classical science.

In order to achieve this goal, the author investigates the characteristic features of the post-nonclassical stage of development of scientific thought, which actively uses innovative approaches and methods that try to overcome the limitations of traditional disciplines and develop new forms of cooperation between fields.

The article focuses on the evolution of the emergence of post-nonclassical science, which aimed to correct the limitations in scientific research recognised by classical and non-classical approaches. Scientists of this period proposed the introduction of new methods, concepts and approaches in methodology, including interdisciplinarity, contextuality and flexibility in various fields of research.

The article examines the basic theories of Ludwig Wittgenstein, Pierre Bourdieu, Peter Berger and Thomas Luckmann, Raymond Kurzweil and Nick Bostrom, who predicted that the digital development of society would open up new opportunities for scientific research, data collection and analysis, and significantly expand classical scientific knowledge.

This, in turn, from a practical point of view, contributes to updating the concepts and mechanisms of modern public policy in a democratic country to unite the efforts of scientists from various fields of science, technical specialists, and opinion leaders in civil society institutions. One example of such research is the study of current trends in digital development in the field of cultural heritage.

Ключові слова: державна інформаційна політика, цифровий розвиток, цифрова трансформація, пост-некласична наука, ціннісні аспекти, охорона культурної спадщини, музейна справа, мультидисциплінарний та інтердисциплінарний підходи.

Key words: state information policy, digital development, digital transformation, post-nonclassical science, value aspects, protection of cultural heritage, museum affairs, multidisciplinary and interdisciplinary approaches.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

Сьогодні наукові дослідження розширюють межі нашого розуміння космосу, буття та природних явищ. Він відкриває нові сфери знань і заохочує допитливість. Водночас наука слугує рушієм прогресу та суспільного добробуту. Ця динамічна траєкторія наукового прогресу розгорталася в різні епохи людської історії, виокремлюючи кілька ключових етапів: етап зародження (до XVII століття), етап наукової революції (XVII-XVIII століття), етап промислової революції (XIX століття), етап наукового процвітання (початок XX століття) та сучасний етап (з середини XX століття і дотепер), кожен з яких буде розглянуто в тексті науковій праці, які визначають важливі події і тренди, що сформували науковий прогрес. Всі перелічені нами етапи розвитку науки є важливими й

для розвитку державотворення, суспільства та технологій.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Останні досягнення в галузі цифрових технологій, перехід до цифровізації, перспективи розбудови цифрового суспільства в Україні та виклики, що виникають під час реалізації державної політики у сфері цифрового розвитку, широко обговорювалися багатьма вітчизняними науковцями, зокрема Горбулою Т., Кожиною А., Малиш Н., Москаленко С., Свиначуком В., Островим О. та Русаковим С. Крім того, свій внесок у дослідження цієї тематики зробили такі зарубіжні дослідники, як Ханна Н., Пенья-Лопес І., Шарма Р., Малоун Л., Гуань К., Даттакумар А., Сьобі М. Лучендо-Монедеро А., Руїс-Родрігес Ф., Гонсалес-Реланьо Р., Кім С., Чой Б., Лью Ю., Гобахлу М., Іранманеш М. та багато інших.

Дослідження цифрових трансформацій в інституціях культурної спадщини та впровадження цифрового розвитку для України протягом останнього десятиліття здійснювали провідні вітчизняні вчені Андрощук Г., Розгон О., Баркова О., Лелик М., Троцька В.; серед зарубіжних науковців — Дівайн К., Перселл К., Розенталь Д., Шерман А., Віссер Д. та Річардсон Д. тощо. Однак відсутні дослідження щодо сучасних наукових концептів цифрового розвитку у сфері музейної справи.

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ (ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ)

Мета даної статті полягає в розкритті особливості сучасних наукових концептів цифрового розвитку з огляду культурної спадщини з погляду інноваційних підходів — мультидисциплінарний та інтердисциплінарний.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Еволюція розвитку науки дозволяє нам дещо умовно виокремити такі етапи: етап зародження (до XVII століття), етап наукової революції (XVII—XVIII століття), етап промислової революції (XIX століття), етап наукового процвітання (початок XX століття) та сучасний етап (з середини XX століття і дотепер). Давайте зробимо короткий огляд цих етапів:

— етап зародження (до XVII століття) ознаменувався поступовим і обмеженим розвитком науки, коли були зроблені перші спроби класифікувати природні явища і відкрити фундаментальні закони. Цей період заклав основу для сучасних наукових досліджень;

— етап наукової революції (XVII-XVIII століття) відзначився значним внеском таких відомих вчених, як Галілео Галілей, Ісаак Ньютон, Жан-Батіст Ламарк і Карл Лінней. Ця епоха наголошувала на математичному аналізі природних явищ і появі емпіричних методологій, зокрема, наукового експерименту;

— етап промислової революції (XIX століття) представлений значними технологічними досягненнями і прогресом в технічних науках, що глибоко вплинуло на наукову діяльність. Нові дослідницькі методології та теорії підтримували промислове та наукове зростання, змінюючи суспільство, економіку та технології. Цей період дав початок таким дисциплінам, як хімія, фізика, біологія та інженерія, сприяючи індустріалізації суспільства;

— етап наукового процвітання (початок XX століття) відкрив спеціалізовані галузі, такі як квантова фізика, генетика та психологія, разом із складними теоріями та інноваційними відкриттями. Ця епоха сприяла появі таких дисциплін, як генетика, кібернетика і квантова фізика, сприяючи міждисциплінарній співпраці та методологічній гнучкості. Вона трансформувала розуміння світу і розширила свій вплив на суспільство, зробивши акцент на освіті та широкому поширенні наукових знань;

— сучасний етап (з середини XX століття і дотепер) характеризується поширенням інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ) та глобальною цифровізацією, що сприяє формуванню глобальної спільноти науковців, які вирішують складні виклики та досліджують різноманітні грані нашого світу. Цей період позначений мас-

штабними дослідженнями, технологічним прогресом та міждисциплінарною співпрацею.

Розглянемо більш детально особливості наукових досліджень, характерні етапу наукового процвітання та сучасному етапу наукових досліджень, як таких, що ініціюють основні тренди розвитку прикладних аспектів наукової думки.

Поява посткласичної науки після визнання обмежень класичних методологій ознаменує етап наукового процвітання, спрямований на виправлення цих недоліків шляхом запровадження нових методів, концепцій та підходів у різних наукових сферах. На нинішньому етапі наукової еволюції, відомому як посткласична наука, що приходить на зміну класичним гуманітарним наукам, зростає значення її ролі в осмисленні людського досвіду, культур і суспільств. Ця зміна парадигми сприяє вивченню та аналізу ключових суспільних аспектів, що в кінцевому підсумку покращує наше розуміння навколишнього світу.

Термін "посткласична наука" позначає прогресивну траєкторію наукового розвитку, яка перевершує традиційні класичні підходи та методології. Хоча його переважно використовують у контексті гуманітарних і соціальних наук, він також може бути застосований до різних наукових галузей.

Основні риси, що характеризують посткласичну науку, охоплюють

1. Міждисциплінарність. Посткласична наука активно інтегрує методології та перспективи з різних наукових сфер, прагнучи вийти за межі традиційних дисциплінарних кордонів і сприяти новим формам міждисциплінарної співпраці.

2. Контекстуалізм. Посткласична наука підкреслює важливість контекстуальних міркувань, культурних впливів і соціокультурного середовища в дослідницькій діяльності. Вона розглядає науку як результат складної взаємодії між індивідами і суспільством.

3. Активне залучення суб'єктів дослідження. Посткласична наука акцентує увагу на активному залученні суб'єктів дослідження, яких часто називають акторами, визнаючи їхню безперервну і динамічну еволюцію в межах дослідницького процесу.

4. Конструктивізм. Посткласична наука займає більш конструктивну позицію щодо наукового пошуку, де дослідник бере на себе активну роль у формуванні знань і передбаченні майбутніх траєкторій, а не є пасивним спостерігачем наукового процесу.

5. Визнання суб'єктивності. Посткласична наука визнає суб'єктивну природу, притаманну дослідженню, високо оцінюючи вплив особистих переконань і досвіду на формування знань.

6. Етичні міркування. Посткласична наука надає пріоритет етичним аспектам досліджень та їхньому потенційному впливу на суспільство, наголошуючи на сумлінному дотриманні етичних стандартів та відповідальному проведенні наукових досліджень.

Таким чином, посткласична наука привертає увагу науковців, окрім іншого, і до питань, тісно пов'язаних з розвитком не тільки технологічної але й емоційної складової життєдіяльності суспільства. Тут вперше починають гостро ставитись питання збереження культурної спадщини людства.

Посткласична наука підкреслила необхідність комплексного державного підходу до збереження культурної спадщини що мав включати в себе не лише захист матеріальних цінностей, але й нематеріальних, таких як мови, традиції та звичаї на рівні політики окремих держав та законодавчих актів зі збереження культурної спадщини. Перші спроби держави взяти під охорону національні історичні пам'ятки можна побачити ще з XIX ст., проте комплексна державна політика по збереженню національного культурного надбання набула широкого розповсюдження саме у міжвоєнний період XX ст., коли видатні пам'ятки національної історії та культури були взяті під опіку держави.

Поява постнекласичної науки, що знаменує собою сучасний етап наукової думки, каталізується розвитком комп'ютерних технологій та Інтернету. Ці досягнення значно підвищили швидкість і можливості обробки та поширення інформації, відкривши нові шляхи для наукових досліджень, збору та аналізу даних, таким чином суттєво розширивши межі посткласичного наукового знання.

Сучасна наукова спільнота переживає безпрецедентну глобалізацію та згуртованість, коли традиційні бар'єри зникають, а вчені з усього світу долучаються до спільних зусиль у рамках масштабних міжнародних ініціатив та дослідницьких проєктів. Багато сучасних наукових викликів вимагають мультидисциплінарного та міждисциплінарного підходу, що характеризується інтеграцією експертів з різних наукових галузей і технічних дисциплін.

У сучасному науковому ландшафті помітне місце займають такі галузі, як біоінформатика, нанотехнології, геноміка, штучний інтелект та екологія, які переживають стрімке зростання і мають значний вплив на сучасні технології.

З'явилися нові механізми фінансування та вимоги до публікацій, дедалі більший акцент робиться на відкритому доступі для поширення наукових досліджень. Наукові дослідження стосуються таких важливих питань, як пом'якшення наслідків зміни клімату, боротьба з інфекційними захворюваннями, розробка стійких матеріалів та безлічі інших нагальних питань, що викликають занепокоєння.

Зростає частка жінок, які обирають наукові професії і досягають значних успіхів у різних галузях. Діджиталізація та штучний інтелект (ШІ) стали ключовими інструментами для наукового пошуку та аналізу, а величезні масиви даних уможливають нові відкриття та прийняття обґрунтованих рішень. Отже, сучасна епоха наукового прогресу відкриває безмежні можливості для поглиблення наукових знань і технологічних інновацій. Вчені наполегливо протистоять глобальним викликам, тим самим суттєво збагачуючи прогрес людства.

Розвиток науки — це безперервний прогрес, який залишається вічним. Наука постійно вдосконалюється, з'являються нові відкриття та ідеї, які поглиблюють наше розуміння світу та сприяють вирішенню складних питань.

Основні сфери розвитку сучасної науки охоплюють технологічну еволюцію, медичні дослідження, екологічні та кліматологічні дослідження, геноміку та біотехнології, соціальні та гуманітарні дослідження, ос-

воєння космосу та соціальні інновації. У цьому дослідженні ми зосередимося на вивченні технологічного прогресу і досліджень у сфері соціальних і гуманітарних наук.

Технологічний прогрес. Розвиток нових технологій та інженерних методологій має ключове значення в сучасних наукових дослідженнях. Це стосується розвитку штучного інтелекту, квантових обчислень, біоінженерії, робототехніки та суміжних дисциплін, які мають потенціал революціонізувати людське існування та вирішити нагальні глобальні проблеми.

Соціальні та гуманітарні науки. Дослідження в таких галузях, як психологія, соціологія, антропологія та філософія, дають неоціненний внесок у розуміння соціальних явищ та культурної динаміки сучасного суспільства.

Ці галузі взаємодіють як між собою, так і з усталеними науковими дисциплінами, сприяючи вирішенню складних проблем сучасності та підносячи ешелони наукових досягнень.

Постнекласична наука — це сучасна парадигма гуманітарних досліджень, яка відрізняється від класичних і посткласичних наукових рамок, що характеризуються жорсткими дисциплінарними межами. Вона визнає складний характер сучасних наукових досліджень, що вимагає міждисциплінарного та системного підходу для їх вирішення.

Ключовими атрибутами постнекласичної науки є міждисциплінарна співпраця, необмежений доступ до інформації, холистичні методології, залучення громадськості, глобальна перспектива та орієнтація на вирішення проблем.

У межах постнекласичних досліджень виділяють різні школи або методології, кожна з яких відображає окремі методологічні та теоретичні перспективи.

Отже, постнекласична наука підкреслює перехід від традиційних класичних методологій до більш сучасних та інклюзивних підходів в умовах цифрової еволюції суспільства. Вона підкреслює необхідність нового осмислення і застосування наукових знань для вирішення складних проблем і викликів нашої епохи. Серед таких викликів є захист культурної спадщини України в умовах воєнної агресії росії в нашу державу, збереження пам'яток архітектури та мистецтва, серед яких — музеї, галереї та ін. Тож посткласична наука сприяє забезпеченню реалізації нових підходів і методів в дослідженні цифрового розвитку музейної справи, нових форм співпраці між різними галузями.

Розглянемо кілька провідних шкіл і напрямів постнекласичних досліджень, які окреслюють сучасний ландшафт культурних студій.

Конструктивізм є теоретичною основою постнекласичної науки, що наголошує на соціальному та культурному формуванні знання та реальності через взаємодію між індивідами та спільнотами. Цей підхід заглиблюється у вплив суб'єктивності, інтерпретації та соціокультурного контексту на процеси формування знання та світосприйняття. Конструктивізм також ретельно вивчає взаємодію між владою, знанням і мовою, досліджуючи, як певні групи конструюють дискурс і контролюють поширення знань. Ключовими фігурами конструктивізму в постнекласичній науці є Людвіг Вітгенш-

тейн, П'єр Бурдьє, Пітер Бергер, Томас Лукман та Бруно Латур.

Людвіг Вітгенштейн (1889—1951), австрійський філософ, провів фундаментальні дослідження мови та її ролі у формуванні реальності. Він стверджував, що мова є продуктом соціокультурних чинників і суттєво впливає на світосприйняття. Вітгенштейн стверджував, що мова віддзеркалює структурну цілісність реальності і повинна демонструвати логічну зв'язність. Він ввів поняття мовної гри або філософії звичайного мовлення, стверджуючи, що мова виконує різноманітні функції, які залежать від контексту, а пізнання має бути контекстуалізоване в межах використання мови. Концепція мовних ігор Вітгенштайна проявляє різноманітні мовні контексти та їхні ролі в різних "іграх", підкреслюючи варіативність і контекстуальну природу мовного вираження [1].

Філософський внесок Вітгенштайна справив глибокий вплив на такі дисципліни, як філософія, лінгвістика та філософія релігії. Його праці продовжують залишатися предметом наукових дискусій і досліджень, роблячи значний внесок у наукову школу конструктивізму. Хоча основні праці Вітгенштайна були опубліковані померттю, вони каталізували розвиток конструктивної філософської думки.

П'єр Бурдьє (1930—2002), видатний французький соціолог, відомий своїм внеском в антиглобалістський рух, присвятив свою наукову діяльність дослідженню динаміки соціального капіталу, культурних практик та впливу соціального середовища на формування особистості. Бурдьє ввів поняття "соціального поля", окреслюючи взаємопов'язані інституції, групи та акторів, які змагаються за ресурси та вплив у певних суспільних сферах, таких як політика, культура чи наука. Крім того, він ввів поняття "культурний капітал" для позначення накопичення знань, освіти, мистецької майстерності та культурних компетенцій, які індивіди можуть використовувати для просування в суспільстві. Ця концепція підкреслює важливість соціальних мереж і зв'язків у доступі до ресурсів і можливостей у суспільстві [2; 3].

Бурдьє заглиблювався у взаємодію між культурою та суспільством, зображуючи культуру як ключовий механізм, що увічнює соціальну нерівність. Він наголошував на тому, як соціальні норми та структури передаються з покоління в покоління, увічнюючи соціальну стратифікацію. Праці Бурдьє є вагомим внеском в аналіз соціальних структур, культурної динаміки та нерівності, сприяючи створенню теоретичної бази, яка залишається актуальною для вивчення сучасних суспільних, культурних та політичних явищ.

Пітер Бергер (1929—2017) і Томас Лукман (1927—2016), автори фундаментальної праці "Соціальне будівництво реальності", досліджували, як соціальні інститути та комунікація формують соціальні реалії. Їхнє фундаментальне положення полягає в тому, що індивіди та групи, які беруть участь у соціальній взаємодії, врешті-решт конструюють систему переконань або ментальних репрезентацій дій один одного, що призводить до встановлення взаємних ролей у соціальній системі [4].

Бруно Латур (1947—2022) — видатний французький філософ і соціолог, відомий як першовідкривач ак-

торно-мережевої теорії, яку також називають "соціологією перекладу". Ця концепція розглядає суб'єктів та об'єкти як невід'ємні складові соціальних мереж. Центральним у цій теорії є поняття про те, що агенти, які охоплюють людей, технології та об'єкти, взаємодіють між собою, утворюючи мережі, які формують як соціальні, так і технологічні явища. Теорія ретельно вивчає взаємодію між різноманітними факторами та досліджує їхній взаємний вплив [5].

Латур та науковці подібного спрямування зробили значний внесок у просування конструктивістських парадигм у науковому дослідженні. Ці парадигми підкреслюють важливість соціокультурного контексту, інтерпретації та взаємодії у формуванні знання та реальності. Вони збагачують наше розуміння когнітивних процесів, пов'язаних зі сприйняттям та інтерпретацією світу як у науковому, так і в суспільному контекстах [6].

Конструктивізм знаменує відхід від класичного об'єктивізму та абсолютизму, визнаючи суб'єктивність, притаманну формуванню знань. Він проклав шлях до нових шляхів аналізу соціальної динаміки та взаємодій, слугуючи життєво важливим теоретичним підґрунтям для вивчення сучасних соціокультурних та політичних явищ у постнекласичну наукову епоху.

Культурологія в постнекласичній науковій парадигмі — це міждисциплінарне дослідження культури, суспільства та суб'єктивності на тлі глобалізації, сучасних медіа та культурної гетерогенності. Вона має на меті досягнути культуру як багатогранний соціальний конструкт, що пронизує всі аспекти людського існування. Культурні студії охоплюють широкий спектр предметів, використовуючи методології та підходи з різних дисциплін, таких як антропологія, соціологія, літературознавство, філософія медіа та культурна географія. Підкреслюючи роль медіа, масової культури та нових цифрових платформ у формуванні культурних наративів і способів комунікації, культурні студії активно вивчають культурні ідентичності, зокрема етнічні, національні, релігійні та гендерні, а також досліджують питання, пов'язані з гендерною нерівністю та ролями.

Видатною постаттю у постнекласичному науковому русі є Джеймс Кліффорд (1945) — американський антрополог і теоретик культурології, визнаний за свій внесок у культурну антропологію та культурологію. Кліффорд виступав за рефлексивність в антропології, наголошуючи на усвідомленні науковцями свого впливу на культури та середовища, які вони досліджують. Він досліджував культурні трансформації, перетини та глобалізаційні процеси в сучасному суспільстві. Його дослідження заглиблювалися в міжкультурну комунікацію та взаєморозуміння в різних культурних ландшафтах, концептуалізуючи культуру як текстову сутність та аналізуючи, як різні культурні символи та репрезентації формують значення та ідентичності [7; 8; 9].

Кліффорд використовував метафору "колажу" і "монтажу", щоб проілюструвати формування культур з різних елементів і шарів. Його роботи значно просунули вперед культурну антропологію та культурологію, особливо в розумінні культурних змін у глобальному контексті. Ідеї Кліффорда стали поштовхом для подальших досліджень і дискусій у цих галузях.

Таблиця 1. Приклади провадження цифрового розвитку в сфері охорони культурної спадщини

Назва інструментів	Приклад
Віртуальні музеї та онлайн-колекції	Лувр, музеї Ватикану, Британська Національна Галерея, Театр-музей Далі, музей Максима Рильського.
3D реконструкції археологічних об'єктів та цілих історичних регіонів	Завдяки розширеній реальності (AR) можна створювати 3D моделі археологічних пам'яток. Наприклад, реконструкція Помпеї дозволяє відвідувачам побачити, як виглядало місто до виверження Везувія; онлайн-платформа з інтерактивною мапою пам'яток археології та історико-культурної спадщини Полтавської області; цифрова реконструкція музею Куїнджі.
Цифрові виставки та інтерактивні додатки	Google Arts & Culture дозволяє відвідувачам досліджувати мистецтво та культурну спадщину через віртуальні тури та інтерактивні додатки; додаток Polysat дозволяє громадянам України відвідувати 3D-моделі будівель та пам'яток у випадку їх пошкодження або знищення (сканування можна виконувати за допомогою мобільних телефонів, камер DSLR та навіть дронів).
Цифрові архіви та бази даних	Європейська цифрова бібліотека містить мільйони цифрових об'єктів з різних країн Європи; SUCHO (цифровий архів сайтів української культурної спадщини).

Джерело: сформовано автором.

Тереза де Лауретіс (1938) — італійська культурна критичка та кінеотеоретичка, відома своїм внеском у гендерні дослідження та теорію кіно. Вона стала першопрохідцем у дослідженні гендерної динаміки в культурному та медійному контекстах, заглиблюючись у прояв владних структур та ідентичностей у культурних репрезентаціях. Зокрема, вона концептуалізувала поняття "глядач", щоб дослідити взаємодію між глядачем і фільмом та вплив кіно на формування гендерних ідентичностей. Де Лауретіс детально досліджувала гендер як перформативний конструкт, з'ясовуючи його постійне творення та відтворення через дії та репрезентації. Крім того, її досвід поширюється на аналіз фільмів, з'ясовуючи, як кіно формує гендерні ролі та ідентичності. Використовуючи постструктуралістські теорії, вона застосовує аналітичні рамки для ретельного вивчення культурних текстів [10].

Реймонд Курцвейл (1948), видатний американський винахідник і футуролог, відомий своїми інноваціями в системах розпізнавання мовлення, відомий як футуролог. Його прогнози зосереджені на появі штучного інтелекту та радикальних технологіях продовження життя. Курцвейл бачить майбутнє, в якому людство досягне безпрецедентного матеріального достатку, а можливо, і безсмертя. Він надає наукове обґрунтування технологічної сингулярності — концепції, що позначає експоненціальний прогрес у науці та технологіях, зумовлений потужним ШІ, який перевершує людський інтелект, та інтеграцією людини з кібернетичними вдосконаленнями [11; 12; 13; 14].

Нік Бостром (1973), шведський філософ, який здобув освіту в Лондонській школі економіки та політичних наук і Гетеборзькому університеті. Відомий своїми дослідженнями глобальних ризиків та антропоного принципу. Нині він працює директором Інституту майбутнього людства в Оксфордському університеті, а в 2000 році отримав ступінь доктора філософії в Лондонській школі економіки і політичних наук. Він часто виступає в засобах масової інформації, де заглиблюється в теми, пов'язані з трансгуманізмом, такі як клонування, штучний

інтелект, суперінтелект, завантаження свідомості, кріоніка, нанотехнології та симуляція реальності [15].

Науковці, про яких йдеться, працюють у різних дисциплінарних сферах, включаючи культурологію та медіа-дослідження, культурну антропологію, соціологію та філософію. Їхні праці допомагають зрозуміти вплив культури на суспільство та індивідуальний досвід у сучасному світі, де медіа, глобалізація та розмаїття набувають дедалі більшого значення. Саме завдяки їх науковим концептам можливий динамічний цифровий розвиток у сфері культурології, музейної справи.

Цифровий розвиток у сфері захисту культурної спадщини має ряд викликів та перспектив, які визначають його поточний стан та майбутнє розвиток. Серед основних викликів — необхідність адаптації публічних службовців та працівників сфери культури, музейного персоналу до нових технологій, забезпечення кібербезпеки, та управління великими обсягами даних. Перспективи цифрового розвитку (врядування) включають розширення доступності музейних колекцій, використання інтерактивних та інноваційних засобів для приваблення відвідувачів, та збільшення ролі музеїв як освітніх та культурних центрів, зокрема: створення віртуальних музеїв та онлайн колекцій, 3D реконструкцій археологічних об'єктів, створення цифрових виставок та інтерактивних додатків, створення цифрових архівів та баз даних тощо (Табл. 1).

В контексті публічного управління концепція цифрового врядування охоплює використання цифрових технологій у управлінні для підвищення ефективності, прозорості та участі громадян у цих процесах. Цифрове врядування розвивається через впровадження таких технологій, як Інтернет речей, штучний інтелект, великі дані та блокчейн-технології, задля оптимізації процесів управління та покращення державних послуг.

Цифровий розвиток включає перехід від традиційних паперових процесів до автоматизованих цифрових систем, спрощення доступу громадян до державних послуг через онлайн-платформи та використання цифрових даних для прийняття обґрунтованих рішень, що є новим трендом захисту даних, збереження та охорони культурної спадщини у цифровому просторі.

Проблема збереження та охорони культурної спадщини вже вийшла далеко за межі однієї країни та набула рис глобальної проблеми всього людства. На сьогодні у світі підписано безліч міжнародних договорів та конвенцій з питань збереження культурної спадщини, під охороною впливових міжнародних організацій, таких як ЮНЕСКО, знаходяться визначні культурні об'єкти, втрата яких стане трагедією ще не для одного покоління нащадків, але поки в XXI столітті можливі війни, до тих пір ми не можемо бути впевненими у тому, що видатні культурні об'єкти минулого побачать наші нащадки: Старий міст XVI ст. в Мостарі на Балканах, унікальна колекція документів, рукописів і стародруків Сараєвського інституту сходознавства, архітектурні пам'ятки Мосула й Німруда в Іраку, суфійські місця в Лівії та Малі, Пальміра та Алеппо у Сирії, статуй Будди в Баміанській долині Афганістану, мавзолей святих суфіїв у Тімбукту на Малі, старовинне мусульманське кладовище в Криму, унікальна колекція творів М.Примаченко в історико-краєзнавчому музеї в Іванкові, архів-бібліоте-

ка Фонду В.Чорновола у с.Лісова Буча, Національний літературно-меморіальний музей Г.Сковороди у Сковородинівці, Святогірська лавра на Донеччині, Троїцько-Іллінський та Єлецький монастирі в Чернігові, Георгіївська церква в с. Заворичі, Воронцовський палац в Одесі, художній музей імені А. Куїнджі в Маріуполі — вже ніколи не повернути в їх первинній формі. Проте, за допомогою сучасних наукових розробок в галузі цифрових технологій, можливо зберегти пам'ять про них та нагадування нащадкам про жадливі і непоправні наслідки воєн.

ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК У ДАНОМУ НАПРЯМІ

Таким чином, на сучасному етапі наукового розквіту відкриваються безмежні можливості для розвитку інноваційного наукового знання і технологічного прогресу у різних сферах діяльності. З огляду на це, сьогодні зроблено нові відкриття у сфері поєднання несуміжних галузей, які допомагають краще розуміти світ і вирішувати надскладні проблеми в глобалізаційному вимірі.

Зазначимо, що в концептах посткласичного та сучасного етапів розвитку науки активно використовуються інноваційні підходи і методи, завдяки яким здійснено подолання обмеженню традиційних дисциплін, розвиваються нові форми співпраці між галузями, впроваджено нові методи, концепції та підходи в методології, серед яких — інтердисциплінарність, контекстуальність і гнучкість у різних сферах наукових досліджень, серед яких розвиток цифровізації у сфері збереження культурної спадщини.

Застосування основних теорій Людвіга Вітгенштейна, П'єра Бурдьє, Пітера Бергера та Томаса Лукманів, Реймонда Курцвейла та Ніка Бострома сприяє розвитку методології цифровізації у збереженні культурної спадщини, відкриває нові можливості для наукових досліджень, збору та аналізу даних з цієї теми; оновленню механізмів сучасної державної політики в кожній демократичній країні світу задля об'єднання зусиль учених різних галузей наук, технічних фахівців, лідерів інститутів громадянського суспільства.

Література:

1. Wittgenstein L. Culture and Value. University Of Chicago Press, 1984. 195 p.
2. Bourdieu P. Distinction: A social critique of the judgement of taste. Cambridge, Mass: Harvard University Press, 2000. 613 p.
3. Bourdieu P. In other words: essays towards a reflexive sociology. Stanford, Calif : Stanford University Press, 1990. 223 p.
4. Berger P. L., Luckmann T. The Social Construction of Reality: A Treatise in the Sociology of Knowledge. Garden City, NY: Anchor Books, 1966. 125 p.
5. Latour B. On the modern cult of the factish gods. Durham [NC]: Duke University Press, 2010. 168 p.
6. Latour B., Woolgar S. Laboratory life: the construction of scientific facts. Princeton, New Jersey: Princeton University Press. (Originally published 1979 in Los Angeles, by SAGE Publications), 1986. 281 p.

7. James Clifford, George E. Marcus Writing culture: The poetics and politics of ethnography / ed. by C. J. 1945, M. G. E, S. o. A. Research. Berkeley : University of California Press, 1986. 305 p.

8. Clifford J. Returns: Becoming Indigenous in the Twenty-First Century. Harvard University Press, 2013. 376 p.

9. James C. Person and myth: Maurice Leenhardt in the Melanesian world. Durham : Duke University Press, 1992. 270 p.

10. White P., Lauretis T. d. Figures of Resistance: Essays in Feminist Theory. University of Illinois Press, 2010. 320 p.

11. Kurzweil R. The Age of Intelligent Machines. Cambridge, MA: MIT Press, 1990. 565 p.

12. Kurzweil R. How to Create a Mind: The Secret of Human Thought Revealed. [S.l.] : Penguin Group US, 2012. 352 p.

13. Kurzweil R., Grossman T. Fantastic Voyage: Live Long Enough to Live Forever. Plume, 2005. 464 p.

14. Bostrom N. Observational selection effects and probability. (PhD thesis). London School of Economics and Political Science, 2000. 205 p.

References:

1. Wittgenstein, L. (1984), Culture and Value, University Of Chicago Press, Chicago, USA.
 2. Bourdieu, P. (2000), Distinction: A social critique of the judgement of taste, Harvard University Press, Cambridge, USA.
 3. Bourdieu, P. (1990), In other words: essays towards a reflexive sociology, Stanford University Press, Stanford, USA.
 4. Berger, P. L., & Luckmann, T. (1966), The Social Construction of Reality: A Treatise in the Sociology of Knowledge, Anchor Books, Garden City, NY, USA.
 5. Latour, B. (2010), On the modern cult of the factish gods, Duke University Press, Durham, USA.
 6. Latour, B., & Woolgar, S. (1986), Laboratory life: the construction of scientific facts, Princeton University Press. (Originally published 1979 in Los Angeles, by SAGE Publications), Princeton, New Jersey, USA.
 7. Clifford, J. and Marcus, G. E. (1986), Writing culture: The poetics and politics of ethnography, University of California Press, USA.
 8. Clifford, J. (2013), Returns: Becoming indigenous in the twenty-first century. Harvard University Press.
 9. James, C. (1992), Person and myth: Maurice leenhardt in the melanesian world, Duke University Press, Durham, USA.
 10. White, P., & Lauretis, T. d. (2010), Figures of Resistance: Essays in Feminist Theory, University of Illinois Press, USA.
 11. Kurzweil, R. (1990), The Age of Intelligent Machines, MIT Press, Cambridge, USA.
 12. Kurzweil, R. (2012), How to Create a Mind: The Secret of Human Thought Revealed, Penguin Group US, USA.
 13. Kurzweil, R., Grossman, T. (2005), Fantastic Voyage: Live Long Enough to Live Forever, Plume, USA.
 14. Bostrom, N. (2000), "Observational selection effects and probability", PhD thesis, London School of Economics and Political Science, London, UK.
- Стаття надійшла до редакції 09.02.2024 р.*

Н. О. Максименцева,
д. ю. н., доцент, доцент кафедри парламентаризму,
ННІ публічного управління та адміністрування КНУ імені Тараса Шевченка
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-7774-1948>
М. Г. Максименцев,
д. ю. н., заступник директора, "Юридичне бюро "Альмега"
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-1173-9113>

DOI: 10.32702/2306-6814.2024.4.204

ВИКЛИКИ ЗАСТОСУВАННЯ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ У СФЕРІ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ, ВРЯДУВАННЯ ТА ПОСЛУГ

N. Maksimentseva,
Doctor of Law, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Parliamentarism, Scientific Institute of Public Administration and Civil Service of Taras Shevchenko National University of Kyiv
M. Maksimentsev,
Doctor of Law, Deputy Director, "Legal Bureau "Almega"

CHALLENGES OF APPLYING ARTIFICIAL INTELLIGENCE IN THE FIELD OF PUBLIC ADMINISTRATION, GOVERNANCE AND SERVICES

Штучний інтелект (ШІ) має потенціал для покращення публічного управління, але використання ШІ в громадських організаціях залишається обмеженим. У цьому дослідженні ми вивчаємо питання, як державні організації стратегічно керують процесом впровадження, застосування та налаштування ШІ. Управління процесом застосування штучного інтелекту в державному секторі є складним через невід'ємну суперечність між ідентичністю державних органів, яка характеризується формальними та сталими управлінськими структурами, та вимогами змінної інновацій ШІ, які вимагають експериментів і гнучкості. Наші висновки показують, що у публічному управлінні вирішують цю дилему або шляхом створення окремих відділів для обробки даних, або шляхом інтеграції команд з вивчення даних у вже існуючі операційні відділи. Наразі основними сферами використання штучного інтелекту в Україні є державне управління, місцеве самоврядування, банківська та фінансова сфера, національна та громадська безпека (інформаційна та кібербезпека), SMART-інфраструктура, житлово-комунальне господарство та інші.

Більша участь людини і громадськості у процесі впровадження ШІ, його тестуванні пом'якшує негативний вплив певних функцій ШІ, таких як неточність, висока вартість або обмін чутливими даними. У цьому дослідженні пропонується вийти за рамки спрощеної політичної риторики використання ШІ для "суспільного блага", щоб розглянути визнання ШІ як частини політико-соціальних відносин, його потенційну корисність, але й протирічливість і ризиковість впровадження.

У статті визначаються виклики, які постають у зв'язку з впровадженням штучного інтелекту у сферу публічного управління та серед яких визначаються рівні сприйняття громадянами залучення ШІ до сфери прийняття управлінських рішень; формування відносини між громадянами та публічним управлінням за допомогою залучення технологій; поєднання громадської думки та особливостей застосування ШІ у процесі прийняття управлінських рішень.

Artificial intelligence (AI) has the potential to improve public administration, but the use of AI in public organizations remains limited. In this study, we examine how public organizations strategically manage the process of introducing, applying, and customizing AI. Managing the application of AI in the public sector is challenging due to the inherent tension between the identity of public bodies, characterized by formal and stable governance structures, and the demands of the AI innovation variable, which require experimentation and flexibility. Our findings show that public administrations are addressing this dilemma either by creating separate departments for data processing or by integrating data science teams into existing operational departments. Currently, the main areas of AI use in Ukraine are public administration, local self-government, banking and finance, national and public security (information and cybersecurity), SMART infrastructure, housing and utilities, and others.

Greater human and public participation in the process of AI implementation and testing mitigates the negative impact of certain AI functions, such as inaccuracy, high cost, or exchange of sensitive data. This study proposes to go beyond the simplistic political rhetoric of using AI for the "public good" to consider the recognition of AI as part of political-social relations, its potential usefulness, but also the controversies and risks of its implementation.

The article identifies the challenges that arise in connection with the introduction of artificial intelligence in the field of public administration, including the levels of citizens' perception of the involvement of AI in the field of decision-making; the formation of a relationship between citizens and public administration using IT technology; and the combination of public opinion and the specifics of the use of AI in the process of decision-making.

Ключові слова: публічне управління, штучний інтелект, адміністративні послуги, електронне врядування, суспільне благо, обробка природної мови, людина в циклі, під управлінням людини.

Key words: public administration, artificial intelligence, administrative services, e-governance public good, natural language processing, human-in-the-loop, human-in command.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

Штучний інтелект постійно розвивається. Його використання в публічному секторі зростає [1]. Він має значний потенціал для зміни методів публічного управління суспільством. Штучний інтелект (ШІ) проник майже в усі аспекти нашого життя (A. Nayak та K. Dutta) [2]. Останнім часом ШІ все більше впливає на людей як громадян, оскільки уряди в усьому світі почали все більше покладатися на технології на основі ШІ під час прийняття рішень у державному секторі (M. Busuioc) [3]. Рішення в секторі публічного управління — це рішення щодо державної політики та/або державних послуг, які зазвичай приймаються державними суб'єктами, наприклад обраними політиками або призначеними державними службовцями [4]. Прийняття громадянами штучного інтелекту (ШІ) у наданні державних, адміністративних послуг є важливим для його законного та ефективного

використання урядом. Залучення людини до систем штучного інтелекту було запропоновано як спосіб підвищити сприйняття та сприйняття громадянами справедливості цих систем. Більша участь людини сприяє сприйняттю штучного інтелекту в процесі прийняття рішень і пов'язаному сприйняттю його придатності. Дійсно, оскільки розмовні та віртуальні штучні кібернетичні інструменти швидко прогресують у складності, є потреба в додаткових дослідженнях щодо широкого кола аспектів, таких як цілі, завдання та цілі такого інструменту ШІ, як, наприклад, чат-боти електронного уряду, їхні цільові зацікавлені сторони та пов'язані види взаємодії та участі, рівні їх реалізації, використовувані комунікаційні інтерфейси та технології, а також наступні методології оцінювання. У демократичній системі публічного управління та при виробленні політики використання штучного інтелекту виходить за рамки технічних проблем і впливає на відповідальність держави перед користувачем публічної служби і адмінпослуг — суспільством.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Використання штучного інтелекту (ШІ) у наданні державних послуг зростає. Незважаючи на те, що конкретні форми технологій штучного інтелекту відрізняються, спільним для них є використання комп'ютерних алгоритмів як наборів правил, що забезпечують автоматизовану обробку даних для рутинного прийняття бюрократичних рішень. Ця технологія розглядається політиками як спосіб підвищити ефективність послуг, зменшити витрати та, як наслідок, підвищити якість публічного управління та адміністрування (Z.Engin, P.Treleaven [5]; M. Janssen, G. Kuk [6]; M. Veale, I. Brass [7]).

Ключовою характеристикою систем штучного інтелекту (ШІ) є їхня здатність навчатися на мультимодальних вхідних даних у реальному часі та відповідним чином коригувати свої реакції. Серед інших застосувань органи державної адміністрації впровадили технології на основі штучного інтелекту як форму алгоритмічної бюрократії, використовуючи методи обробки природної мови (NLP: Natural Language Processing, ОПМ, укр., або обробка природної мови) із використанням розмовних агентів або "чат-ботів" як каналів для надання інформації та послуг громадянам (N.Abbas, A. Folstad, C.Bjorkli [8]; Dhungel, Wessel, Zoubir, & Heine [9]) і прогнозна аналітика (T. Vogl, C.Seidelin, B. Ganesh, J. Bright [10]). Незважаючи на те, що впровадження чат-ботів може стати проблемою з несподівано позитивними результатами для державних адміністрацій (A. Andropiscanu [11]), це дозволило зменшити витрати на надання послуг, робоче навантаження на працівників і час очікування громадянами на допомогу, а також досягнення більшої відкритості та прозорості шляхом покращення доступності та повторного використання державних даних. Тим не менш, досі чат-боти в державних адміністраціях здебільшого були зосереджені на простих порадах та інформаційних цілях, який поступився місцем обмежити ці інструменти штучного інтелекту письмовими текстовими повідомленнями (S. Rozenes, Y. Cohen [12]) і обмежити їхній потенціал для створення цінності публічною сферою, часто не задовольняючи всіх очікувань щодо надання послуг (T. Makasi [13]). Тому урядові чат-боти сприймаються як корисні для простих запитів і стандартних послуг. Дійсно, оскільки розмовні та віртуальні агенти швидко ускладнюються, виникають потреби в додаткових дослідженнях щодо широкого кола аспектів, таких як цілі, завдання та цілі чат-ботів електронного уряду, їхні цільові зацікавлені сторони та пов'язані взаємодії та типи участі, їх рівні впровадження, використовувані комунікаційні інтерфейси та технології, а також наступні методології та показники оцінювання.

В Україні сучасні методи використання алгоритмів штучного інтелекту дозволяють щогодини обробляти великі кількості даних, знаходити точні причинно-наслідкові зв'язки та приймати рішення ефективніше. ПриватБанк вже запустив перший у банківській галузі проєкт верифікації клієнтів на основі прозорості біометрії та поведінкової автентифікації. Як зазначає О.В. Карпенко [14], у системах бізнес-аналітики алгоритми штучного інтелекту розраховуватимуть щоденні трансфертні

доходи та витрати для кожного балансового рахунку, а також визначатимуть вартість основних ресурсів для формування трансфертних ставок.

Серед інших вітчизняних вчених, які розробляють питання ШІ в публічному управлінні, адміністративних послугах та створенні суспільних благ суттєвий внесок розробку тематики зробили наступні вчені: Л.А. Арсенович [15], О. А. Задихайло [16], Ю. В. Карпенко, Л.М. Корнута [17], О. М. Охотнікова, С.В. Корпачова [18], Т.С. Яровой.

Незважаючи на поширені очікування, що штучний інтелект (ШІ) може покращити державне управління, інтеграція ШІ в сфері публічного управління залишається обмеженою. Технології штучного інтелекту, такі як великі мовні моделі, комп'ютерне бачення, згенерований штучний інтелект і робототехніка, розвиваються безпрецедентними темпами, дозволяючи ШІ виконувати дедалі складніші завдання (R. Madan, M. Ashok [19]; H. Margetts, C. Dorobantu [20]). Багато державних організацій прагнуть використовувати ці технології для підвищення справедливості, ефективності та результативності публічного управління, але не встигають за швидким прогресом ШІ, про що свідчать обмежені можливості державних організацій розробляти та розгортати ШІ та загальне повільне впровадження ШІ у державному секторі і публічному управлінні (S. Kempeneer, F. Heylen [21]; I. Mergel, H. Dickinson, J. Stenvall, M. Gasco [22]). Такі галузі, як публічне управління, управління знаннями, організаційна та управлінська наука та управління змінами, показали, як (державним) організаціям та урядам важко адаптуватися до швидкого, часом невизначеного результату технологічного прогресу.

ФОРМУВАННЯ ЦІЛЕЙ (ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ)

У цьому дослідженні ми використовуємо цю платформу (публічне управління, державна служба та адміністративні послуги, управління знаннями, організаційна та управлінська наука про урядування та управління змінами), щоб побачити основну проблему стратегічного управління впровадженням штучного інтелекту на організаційному рівні, пов'язану з компромісом між експлуатацією ШІ та паралельною його розробкою та вдосконаленням процесів інтеграції у суспільно корисні процеси, створення суспільного блага.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Сучасні методи використання алгоритмів штучного інтелекту дозволяють щороку обробляти велику кількість даних, розмістити точні причинно-наслідкові зв'язки та прийняти рішення ефективніше. ПриватБанк вже запустив перший у банківській галузі проєкт верифікації клієнтів на основі прозорості біометрії та поведінкової автентифікації. Це безпека та надійність онлайн-банкінгу та мобільного додатку "Приват24" для споживачів. Цифрове рішення на основі AI-технології, відоме як "NuDetect", розроблене MasterCard, дозволяє перевірити унікальність поведінки клієнтів, аналізуючи їхні характеристики, пасивні біометричні дані та показники поведінки, коли вони взаємодіють з пристроями та додатками. База даних FacePay24 використовує Amazon Rekognition, систему розпізнавання обличчя, щоб захи-

стити дані клієнтів банку за допомогою шифрування, технічного та фізичного контролю. Інший інструмент ШІ, коротше кажучи, чат-боти почали втручатись у деякі громадські процеси та функції. Деякі приклади успішної історії впровадження іншого інструменту суспільного блага засобами ШІ, а саме чат-ботів у державних адміністраціях, включають Міністерство економіки та фінансів Франції, яке запустило розмовний агент для надання доступу до кадрових питань для менеджерів у міністерствах культури та соціальних питань [23] і центральний уряд Південної Кореї, який розробив програми штучного інтелекту, займаючи міжнародну лідерську позицію в цифровому електронному публічному управлінні за активної участі громадян [24].

Створення суспільної цінності можна вважати результатом процесу виробництва суспільних послуг, що надаються державними установами для досягнення колективних цілей [25]. Це означає, що суспільна цінність є "соціальним конструктом" суспільного блага, що ґрунтується на демократичній платформі, яка робить усі громадські проекти та ініціативи орієнтованими на громадян і створює інноваційні форми управління на основі концепції мережевого публічного управління [26]. Дискурс про суспільну цінність інструментів ШІ в публічному управлінні та адмініструванні повинен брати до уваги два основні аспекти:

а) цінність, що лежить в основі технології, зокрема, хто може використовувати дані та з якою метою, і

б) розгортання технологічних систем, що можна віднести до технічних аспектів впровадження інструментів ШІ, наприклад тих самих чат-ботів, які також можуть впливати на рівень витонченості та складності надання послуг [27].

Існує ще один аспект, який необхідно оцінити для створення суспільної цінності під час використання чат-ботів для державного управління, який називається "виміри цінності суспільних послуг, опосередковані чат-ботами", щоб переконалися в перевагах, які використання чат-ботів має для громадськості, включаючи підвищення ефективності та результативності, більше відчуття безпеки та стійкості, а також більша довіра до уряду. Цей останній аспект вимагає оцінки за всіма іншими вимірами цінності державної служби [28]. Ґрунтуючись на цих соціально — технічних аспектах, наше дослідження зосереджено на аналізі внеску суспільної цінності чат-ботів, вивчаючи наступні три аспекти:

а) їх мета та потенціал для взаємодії із зацікавленими сторонами (змінні електронного уряду);

б) характеристики їх реалізації (змінні реалізації); і

в) їх цілі підзвітності (змінні оцінки та метрики), деякі з них попередньо розглядаються як переваги [29].

Як зазначалося раніше, ці атрибути є найбільш відповідними аспектами для державних службовців і практиків для прийняття рішень щодо використання або подальшого вдосконалення і розробки інструментів ШІ, таких як, наприклад, чат-боти, в публічному управлінні.

Фахівці зі стратегічного управління, як і загального менеджменту в державних, як і, разом з тим, приватних установах, показали, що ефективне управління як експлуатацією ШІ, так і розробкою, вдосконаленням інструментів ШІ є ключовим для довгострокової ефективності, але його складно досягти, оскільки кожен за-

лежить від різних компетенцій, які важко узгодити [30]. У той час як експлуатація передбачає вдосконалення, відбір, виробництво та впровадження, розробка та вдосконалення включає пошук, варіацію, прийняття ризику, експериментування, гру, гнучкість та відкриття. Визнання та визнання напруги між експлуатацією та розробкою сприяє розумінню складнощів, з якими стикаються державні організації під час впровадження технологій ШІ. Це показує, що існує дилема між, з одного боку, гнучкістю та мінливістю, які необхідні для вивчення та розробки пілотного ШІ, та, з іншого боку, формальними та жорсткими бюрократичними структурами та механізмами, які потрібні державним організаціям для експлуатації та забезпечення правомірності, надійності і підзвітності публічного управління. Штучний інтелект зазвичай визначають як "системи, які демонструють розумну поведінку, аналізуючи своє оточення та вживаючи дій — з певним ступенем автономності — для досягнення конкретних цілей" [31, с. 16]. На організаційному рівні впровадження ШІ можна розглядати як особливий тип ІТ-інновації. На цьому рівні аналізу інновація може бути визначена як "прийняття внутрішнього створеного або придбаного пристрою, системи, політики, програми, процесу, продукту або послуги, які є новими для організації, яка приймає". ШІ є ІТ-інновацією, оскільки вимагає комп'ютерного обладнання та програмного забезпечення для виконання завдань з людською та раціональною поведінкою для підтримки операцій, управління та прийняття рішень [32, с. 61]. Разом ми визначаємо інновації ШІ як спроби у публічному управлінні для впровадження технологій штучного інтелекту. Один із способів проілюструвати це за допомогою трьох інноваційних характеристик, які пропонуються, це: темп, ступінь і характер змін. Інтенсивність розвитку штучного інтелекту характеризується надзвичайно швидкими темпами вдосконалення та стрибкоподібними інноваційними проривами. Технології штучного інтелекту, такі як складні мовні моделі, комп'ютерне бачення, генерований штучний інтелект і робототехніка зараз розвиваються з безпрецедентною швидкістю, завдяки прискореній обчислювальній потужності, машинним і розлогим алгоритмам і покращеному доступу до даних.

Очікується, що масштаб впливу ШІ на публічне управління буде широким і болісним. У той час як рання фаза систем штучного інтелекту була зосереджена в основному на автоматизації простих і повторюваних завдань, остання хвиля систем штучного інтелекту, що використовують машинне навчання, дає змогу автоматизувати більш складні завдання, такі як стратегічні управлінські рішення та дискреційне прийняття рішень апаратом державних бюрократів [33]. У результаті штучний інтелект може мати глибокі наслідки для роботи державних службовців і державних управлінців, а також для взаємодії уряду та громадян. Поява цієї складної форми автоматизації показує, чим природа інновацій ШІ відрізняється від інших технологічних інновацій.

На відміну від більшості попередніх ІТ, які потребували людського втручання для системних змін, технології машинного навчання, як правило, зменшують людську участь, маючи здатність навчатися, змінювати себе та змінювати свою поведінку автономно [34]. Як

наслідок, у державних службовців може бути знижена здатність повністю контролювати та розуміти ці системи. Це має важливі наслідки для легітимності, прозорості та підзвітності публічного управління і породжує правові та етичні проблеми. Технології штучного інтелекту швидко розвиваються, мають потенційно широкий і руйнівний вплив на те, як працюють державна влада та державні службовці. Порівняно з багатьма іншими ІТ-інноваціями, можна очікувати, що штучний інтелект створюватиме більше операційних і стратегічних завдань для державних організацій, ніж технічні. Але це теорія.

На практиці впровадження ШІ у публічному управлінні та адмініструванні досить обмежене, як з точки зору кількості використовуваних програм, так і з точки зору глибини їх інтеграції. У відповідь на це вчені почали досліджувати інноваційні бар'єри ШІ в публічному контексті.

У комплексному огляді літератури B.W. Wirtz [35] описує інноваційні виклики штучного інтелекту в державному секторі та визначає бар'єри на технологічному, правовому/нормативному, нормативному та соціальному рівнях. Інновації штучного інтелекту в державному секторі визначають схожі бар'єри, але підкреслюють, що технічні та організаційні бар'єри, такі як культура співпраці, стратегічне узгодження, підтримка топ-менеджменту та фінансова доцільність, є важливішими визначальними факторами успіху впровадження ШІ, ніж фактори зовнішнього середовища, такі як конкурентний тиск і урядові постанови.

Разом з цим, Т.С. Яровой узагальнює, що існує ймовірність того, що штучний інтелект (ШІ) зможе змінити те, як працює публічне управління, а також підвищити його ефективність. Успішне використання штучного інтелекту в сфері публічного управління включає такі приклади:

1. Автоматизація процесів, пов'язаних із прийняттям рішень з використанням більшої кількості даних штучний інтелект може допомогти уряду приймати більш розумні рішення. Машинне навчання, наприклад, може створювати соціально-економічні дані та включати аналіз певних політичних рішень.

2. Аналітика даних для прогнозування та управління кризами. ШІ може бути використаний для прогнозування криз, таких як природні катастрофи чи епідемії, аналізуючи дані з різних джерел, таких як соціальні медіа, сенсори та датчики. Тоді уряд буде готовий до них і швидко прийматиме рішення.

3. Покращений зв'язок з громадськістю. ШІ може автоматизувати процес збору та аналізу відгуків громадян. Наприклад, системи можуть аналізувати відгуки громадян щодо певних проектів або політик, використовуючи аналітику тексту та обробку природної мови (ОПМ), щоб запропонувати урядовим органам ідеї для вдосконалення.

4. Електронне управління засобами ШІ. Він може бути використаний для створення електронних систем управління, які полегшують доступ до публічних послуг і покращують обробку документів і запитів. Наприклад, системи чат-ботів можуть відповідати на додаткові запитання та надавати допомогу за формою запиту. Крім того, можуть бути використані системи ав-

томатичного надання дозволів або інших адміністративних послуг.

5. Стратегічне планування та управління ресурсами. Засоби ШІ можуть прогнозувати та керувати ресурсами, такими як бюджет, енергія та водні ресурси. Аналітичні моделі ШІ можуть визначити найкращий спосіб розподілу ресурсів і їх ефективного використання для задоволення потреб суспільства.

6. Системи прогнозування та моніторингу. Штучний інтелект може бути використаний для створення систем, які спостерігають і прогнозують соціальні та економічні показники. Це дозволяє урядам отримувати актуальну інформацію про стан справ у різних сферах політики та відповідно змінювати свою політику. Це автоматизованій інтелектуально оброблений зворотній зв'язок при аналізі ефективності та результативності політики та її подальшого коригування.

Наразі ШІ не повинен виштовхувати людину з процесу прийняття рішень в публічному управлінні та адмініструванні. За людиною — управлінцем залишається настановне цілепокладання, моніторингова та коригуюча функція, аналіз результатів і вдосконалення чи припинення використання певного інструменту ШІ. Адже, як зазначено в одному з нещодавніх тематичних дисертаційних досліджень ШІ в публічному управлінні (Lars Holmberg) навіть якщо ШІ приймає рішення, то люди можуть впливати на це рішення або змінювати його [36, с. 104], але спірним постає питання чи залишати право прийняття рішення за кимось із штучним, а не природним інтелектом, окрім кінцевого споживача суспільного блага — людини.

ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗРОБОК У ДАНОМУ НАПРЯМІ

Чого сфера публічного управління та політики можуть навчитися з цих результатів? У ширшому розумінні наше дослідження показує, що політикам, державним службовцям, сфері публічного управління та адміністрування важливо розглядати ШІ як інструмент, який може покращити процес прийняття рішень людьми, а не як (повну) заміну прийняття рішень людьми в державному секторі. Дійсно, якщо політики хочуть, щоб участь ШІ була прийнятною для громадян, їм рекомендується використовувати так званий підхід "під управлінням людини" (HIC "human-in command", під управлінням людини, укр. ПУЛ), за якого люди використовувати результати штучного інтелекту для прийняття рішень у державному секторі, і таким чином штучний інтелект використовується як допомога в прийнятті рішень, а не як "людина в циклі" (HITL "human-in-the-loop", людина в циклі, укр. ЛВЦ) підхід, при якому ШІ приймає рішення, а люди можуть впливати або змінювати це рішення.

Якщо органи державної влади запровадять процес прийняття рішень за допомогою ШІ, схвалення громадськості буде важливим аспектом його успішного впровадження. Наше дослідження аргументовано розробляє аргументовану базу застосування штучного інтелекту в сфері публічного управління, з'ясовуючи фактори, що сприяють прийняттю ШІ та його сприйманню. Обмежена підтримка ролі людини та відсутність доказів того, що індивідуальні характеристики, такі як індиві-

дуальна грамотність ШІ, впливають на його сприйняття, контрастує з потужною підтримкою інших гіпотез про недоліки характеристик ШІ. Ці висновки узгоджуються з дослідженнями штучного інтелекту в інших областях і запевняють, що нульові висновки для позитивних гіпотез доцільності впровадження ШІ в державному секторі і створенні суспільних благ не є ознакою провалу мети дослідження в цілому. З точки зору величини ефекту, очікування корисності ШІ більші, ніж занепокоєння щодо загроз "людини в циклі", сумнівів у і прозорості продукту ШІ чи обміну чутливими даними. Це свідчить про те, що громадяни можуть глибше сприймати правомірність застосування ШІ з точки зору ефективності системи та її здатності забезпечувати точні (і економічно ефективні) результати. Подальші дослідження потребують подальшого вивчення цієї точки зору. Оскільки системи штучного інтелекту стають все більш поширеними та інтегрованими у взаємодію громадян і держави, люди можуть по-іншому оцінювати пошук компромісу між ефективністю ШІ та людським втручанням, включаючи спільні форми прийняття рішень.

Ми користуємося нагодою, щоб прокоментувати кілька амбітних відкритих питань, які можуть викликати появу нового покоління інструментів ШІ, чат-ботів, алгоритмів прийняття рішень, спрямованих на створення суспільної цінності.

По-перше, це повторне використання та швидка розробка вдосконалених інструментів ШІ. Навіть з використанням останніх технологій розмовного агента впровадження чат-бота з нуля є складним і трудомістким завданням. У цьому контексті можна використати нещодавні підходи до автоматичного створення чат-ботів та інших інструментів ШІ.

По-друге, майбутні дослідження та розробка інструментів штучного інтелекту для електронного урядування можуть використовувати переваги, що надають безпрецедентні і вражаючі досягнення — розвиток ОПМ (обробка природної мови) загалом і розмовних агентів зокрема.

По-третє, майбутні інструменти штучного інтелекту для забезпечення суспільного блага, сприяння належному врядуванню та вдосконаленню державного управління можуть наблизитися до експертних систем, які включають або інтегрують можливості прийняття рішень. Вони могли б мати та використовувати знання, щоб направляти користувача до вирішення проблеми, заздалегідь ставлячи запитання та керуючи напрямом розвитку розмови чи скерування запиту. У зв'язку з цим передбачено, що інтелектуальні алгоритми, чат-боти підтримують спільну роботу, а нещодавні дослідження показали потребу в системах зворотного зв'язку на основі штучного інтелекту, щоб привести громадян до більш зрозумілої аргументації щодо сприяння участі та залучення до платформ громадянського самоврядування, що може сприяти підвищенню участі громадян у нових, більш спільних моделях управління.

Наші висновки дають цінну інформацію для стратегічного управління інноваціями ШІ у процесі побудови належного врядування. Ми описали, як дилема між аргументами на користь безперервності сталого і надійного врядування та аргументами на користь прогресу та змін якості публічного управління є притаманною для

сфери публічного управління та адміністрування, і що ця дилема є особливо актуальною під час впровадження швидко мінливих за своїх розвитком технологічних новацій та потенційно ризикованих технологічних змін, таких як привносить разом з благами сучасний механізм ШІ.

Це дослідження розробляє існуючий дискурс з приводу викликів, які створює ШІ у сфері публічного управління та адміністрування за трьома ракурсами, ставлячи питання за такими напрямками:

1) як залучення людини разом із штучним інтелектом у наданні публічного управління та адміністративних послуг впливає на їх сприйняття громадянами;

2) як прогресуючі ІТ-технології можуть формувати відносини між громадянами та публічним управлінням;

3) ключові механізми, які з точки зору досвіду громадської думки, так і особливостей ШІ, лежать в основі його впровадження та подальшого застосування у процесі прийняття політичних і оперативних рішень.

У сфері публічного управління штучний інтелект має багато можливостей для підвищення ефективності та якості послуг, наданих громадянам. У сфері публічного управління штучний інтелект може принести багато переваг, включаючи автоматизацію рутинних завдань, покращення взаємодії з громадянами та аналіз великих обсягів даних. Але разом із можливостями, цей процес віщує труднощі та ризики.

Література:

1. Яровой, Т. С., (2023), "Можливості та ризики використання штучного інтелекту в публічному управлінні", *Economic Synergy*, (2), pp. 36—47, available at: <https://doi.org/10.53920/ES-2023-2-3>. <https://es.istu.edu.ua/EconomicSynergy/article/download/113/84> (accessed 22 January 2024).
2. Nayak, A., & Dutta, K., (2017), "Impacts of machine learning and artificial intelligence on mankind", In 2017 international conference on intelligent computing and control (I2C2), pp. 1—3, IEEE, available at: <https://ieeexplore.ieee.org/document/8321908> (accessed 22 January 2024).
3. Busuioc, M., (2021), "Accountable artificial intelligence: Holding algorithms to account" *Public Administration Review*, 81, pp. 825—836, available at: <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/puar.13293> (accessed 22 January 2024).
4. Nikos Th. Nikolopoulos. European Commission, (2020), White paper on artificial intelligence — a European approach to excellence and trust. 2020. COM, 65 final. First Online: 07 July 2023, available at: https://link.springer.com/chapter/10.1007/978-3-031-27953-9_5 (accessed 22 January 2024).
5. Engin, Z., & Treleaven, P., (2019), "Algorithmic government: Automating public services and supporting civil servants in using data science technologies", *The Computer Journal*, 62 (3), pp.448—460, available at: <https://academic.oup.com/comjnl/article/62/3/448/5070384> (accessed 22 January 2024).
6. Janssen, M., & Kuk, G., (2016), "The challenges and limits of big data algorithms in technocratic governance", *Government Information Quarterly*, 33 (3), pp. 371—377, available at: <https://www.sciencedirect.com/science/>

article/abs/pii/S0740624X1630159 (accessed 22 January 2024).

7. Veale, M., & Brass, I., (2019), Administration by algorithm? Public management meets public sector machine learning, In K. Yeung, & M. Lodge (Eds.), Algorithmic regulation, Oxford University Press, available at: https://www.researchgate.net/publication/332555598_Administration_by_Algorithm_Public_Management_meets_Public_Sector_Machine_Learning (accessed 22 January 2024).

8. Abbas, N., Folstad, A., & Bjorkli, C. A., (2023), "Chatbots as part of digital government service provision — A user perspective", Proceedings of the 3rd south American international industrial engineering and operations management conference, pp. 66—82, available at: <https://sintef.brage.unit.no/sintef-xmlui/handle/11250/3090517> (accessed 22 January 2024).

9. Dhungel, A. K., Wessel, D., Zoubir, M., & Heine, M., (2021), "Too bureaucratic to flexibly learn about AI? The human-centered development of a MOOC on artificial intelligence in and for public administration", Proceedings of mensch und computer 2021, pp. 563-567, available at: ACM. <https://www.imis.uni-luebeck.de/en/node/10273> (accessed 22 January 2024).

10. Vogl, T. M., Seidelin, C., Ganesh, B., & Bright, J., (2020), "Smart technology and the emergence of algorithmic bureaucracy: Artificial intelligence in UK local authorities", Public Administration Review, 80, pp. 946—961, available at: <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/puar.13286> (accessed 22 January 2024).

11. Androniceanu, A., (2023), "The new trends of digital transformation and artificial intelligence in public administration", Administratie si Management Public, pp. 147-155, available at: <https://www.ramp.ase.ro/vol40/40-09.pdf> (accessed 22 January 2024).

12. Rozenes, S., & Cohen, Y., (2022), "Artificial intelligence synergetic opportunities in services: Conversational systems perspective", Applied Sciences, 12, 8363, available at: <https://www.mdpi.com/2076-3417/12/16/8363> (accessed 22 January 2024).

13. Makasi, T., Nili, A., Desouza, K., & Tate, M., (2020), "Chatbot-mediated public service delivery", First Monday, 12, available at: <https://eprints.qut.edu.au/204999/8/68712357.pdf>

14. Карпенко О. В., (2021), "Штучний інтелект як інструмент публічного управління соціально-економічним розвитком: смарт-інфраструктура, цифрові системи бізнес-аналітики та трансферти", Державне управління: удосконалення та розвиток, № 10, available at: http://www.dy.nayka.com.ua/pdf/10_2021/4.pdf (accessed 22 January 2024).

15. Арсенович Л.А., (2023), "Шляхи удосконалення функціонування національної системи кібербезпеки в освітній сфері. ПУ "Причорноморський науково-дослідний інститут економіки та інновацій", Науковий журнал Публічне управління і адміністрування в Україні, Випуск 33/2023, сс. 35—42, available at: <http://www.pag-journal.iei.od.ua/archives/2023/33-2023/33-2023.pdf> (accessed 22 January 2024).

16. Задихайло О.А., (2023), "Адміністративно-правове регулювання штучного інтелекту в Україні: сучасний стан та тенденції розвитку", Збірник наукових праць

ХНПУ імені Г. Сковороди "Право", Випуск 37, 2023, сс. 9—14, DOI: <https://doi.org/10.34142/23121661.2023.37.01>, available at: <http://journals.hnpu.edu.ua/index.php/law/article/view/12451> (accessed 22 January 2024).

17. Корнута Л. М., (2023), Штучний інтелект у публічному управлінні: перспективи впровадження. Матеріали Європейські орієнтири розвитку України в умовах війни та глобальних викликів XXI століття: синергія наукових, освітніх та технологічних рішень : у 2 т. : матеріали Міжнар. наук. — практ. конф. (м. Одеса, 19 травня 2023 р.) / за загальною редакцією С. В. Ківалова. — Одеса : Видавництво "Юридика", 2023, Т. 2, 828 с. сс. 37—29. available at: <http://dSPACE.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/25938/%d0%9a%d0%be%d1%80%d0%bd%d1%83%d1%82-%d0%b0-%d0%84%d0%b2-%d1%80%be%b5%b9%b1%81%8c%0%ba%d1%96%20%be%b1%80%b1%96%b1%94%b1%82%b1%80%b8%b1%80%b8%20%b1%80%b7%b2%b8%b1%82%b1%83%20%a3%b1%80%b1%97%b1%80%b2%b0%b2%20%b1%83%bc%b2%b0%b0%b1%85%20%b2%b1%96%b9%bd%b8%20%b1%82%b3%bb%be%b1%b0%bb%b1%8c%bd%b8%b1%85...%202023%20%b1%82.%2020%2817%29.pdf?sequence=1&isAllowed=y> (accessed 22 January 2024).

18. Охотнікова, О., & Корпачова, С., (2021), "Штучний інтелект у публічному адмініструванні земельних відносин: проблеми та перспективи", Часопис Київського університету права, (1), сс.132—135, available at: <https://doi.org/10.36695/2219-5521.1.2021.23> . <https://chasprava.com.ua/index.php/journal/article/view/639> (accessed 22 January 2024).

19. Madan, R., & Ashok, M., (2023), "AI adoption and diffusion in public administration: A systematic literature review and future research agenda", Government Information Quarterly, 40 (1), pp. 1—18, available at: <https://doi.org/10.1016/j.giq.2022.101774> . <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0740624X22001101?via%3Dihub> (accessed 22 January 2024).

20. Margetts, H., & Dorobantu, C., (2019), "Rethink government with AI", Nature, 568 (7751), pp. 163—165, available at: <https://doi.org/10.1038/d41586-019-01099-5> . <https://creatingfutureus.org/wp-content/uploads/2021/10/Nature-2019-RethinkGovAi.pdf> (accessed 22 January 2024).

21. Kempeneer, S., & Heylen, F., (2023), "Virtual state, where are you? A literature review, framework and agenda for failed digital transformation", Big Data & Society, 10 (1), pp. 1—13, available at: <https://journals.sagepub.com/doi/full/10.1177/20539517231160528> (accessed 22 January 2024).

22. Mergel, I., Dickinson, H., Stenvall, J., & Gasco, M., (2023), "Implementing AI in the public sector", Public Management Review, pp. 1-13, available at: <https://doi.org/10.1080/14719037.2023.2231950> (accessed 22 January 2024).

23. Afonasyova, M. A., Panfilova, E. E., Galichkina, M. A., & Slusarczyk, B., (2019), "Digitalization in economy and

innovation: The effect on social and economic processes", *Polish Journal of Management Studies*, 19, pp. 22—32, available at: <https://bibliotekanauki.pl/articles/404726.pdf> (accessed 22 January 2024).

24. Szostak, M., (2022), "Peculiarities of art management in a digital context — a case study of Poland", *Entrepreneurship and Sustainability Issues*, 9, pp. 10-44, available at: https://www.researchgate.net/publication/361516067_Peculiarities_of_art_management_in_a_digital_context_-_case_study_of_Poland (accessed 22 January 2024).

25. Dahl, A., & Soss, J., (2014), "Neoliberalism for the common good? Public value governance and the downsizing of democracy", *Public Administration Review*, 74, pp. 496—504, available at: <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/epdf/10.1111/puar.12191> (accessed 22 January 2024).

26. Morse, R. S., (2010), "Integrative public leadership: Catalyzing collaboration to create public value", *The Leadership Quarterly*, 21, pp. 231—245, available at: <https://cplg.sog.unc.edu/wp-content/uploads/sites/16800/2019/04/Integrative-Public-Leadership.pdf> (accessed 22 January 2024).

27. Andrews, L., (2019), "Public administration, public leadership and the construction of public value in the age of the algorithm and 'big data'", *Public Administration*, 97, pp. 296—310, available at: <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/padm.12534> (accessed 22 January 2024).

28. Makasi, T., Nili, A., Desouza, K., & Tate, M., (2022), "Public service values and chatbots in the public sector: Reconciling designer efforts and user expectations", *Proceedings of the 55th Hawaii international conference on system sciences*, pp. 2334—2343, available at: <https://scholarspace.manoa.hawaii.edu/server/api/core/bitstreams/5742b55b-60f0-4d5c-ab41-8fde36b9541b/content> (accessed 22 January 2024).

29. Adnan, S. M., Hamdan, A., & Alareeni, B., (2021), "Artificial intelligence for public sector: Chatbots as a customer service representative", *Proceedings of the 1st international conference on business and technology*, pp. 164—173, available at: https://link.springer.com/chapter/10.1007/978-3-030-69221-6_13 (accessed 22 January 2024).

30. O'Reilly, C. A., & Tushman, M. L., (2013), "Organizational ambidexterity: Past, present, and future", *Academy of Management Perspectives*, 27 (4), pp. 324—338, available at: <https://doi.org/10.5465/amp.2013.0025>. https://www.hbs.edu/ris/Publication%20Files/O'Reilly%20and%20Tushman%20AMP%20Ms%20051413_c66b0c53-5fcd-46d5-aa16-943eab6aa4a1.pdf (accessed 22 January 2024).

31. European Commission, (2020), *White paper on artificial intelligence. A European approach to excellence and trust* (Retrieved from Brussels), available at: https://commission.europa.eu/publications/white-paper-artificial-intelligence-european-approach-excellence-and-trust_en (accessed 22 January 2024).

32. Russell, S., & Norvig, P., (2020), *Artificial intelligence a modern approach* (4th ed.). Pearson. available at: https://people.engr.tamu.edu/guni/csce421/files/AI_Russell_Norvig.pdf (accessed 22 January 2024).

33. Young, M. M., Bullock, J. B., & Lecy, J. D., (2019), *Artificial discretion as a tool of governance: A framework for understanding the impact of artificial intelligence on public administration*. Perspectives on Public Management and Governance, available at: <https://doi.org/10.1093/ppmgov/gvz014>. https://www.researchgate.net/publication/336849707_Artificial_Discretion_as_a_Tool_of_Governance_A_Framework_for_Understanding_the_Impact_of_Artificial_Intelligence_on_Public_Administration (accessed 22 January 2024).

34. Athey, S., & Imbens, G. W., (2019), "Machine learning methods that economists should know about", *Annual Review of Economics*, 11 (1), pp. 685—725, available at: <https://doi.org/10.1146/annurev-economics-080217-053433>. <https://www.annualreviews.org/doi/10.1146/annurev-economics-080217-053433> (accessed 22 January 2024).

35. Wirtz, B. W., Weyerer, J. C., & Geyer, C., (2019), "Artificial intelligence and the public sector—Applications and challenges", *International Journal of Public Administration*, 42 (7), pp. 596—615, available at: <https://doi.org/10.1080/01900692.2018.1498103> (accessed 22 January 2024).

36. Holmberg, L., (2021), *Human in command machine learning*. Doctoral dissertation. Malmö University, Faculty of Technology and Society (TS), Department of Computer Science and Media Technology (DVMT), Malmö University, Internet of Things and People (IOTAP), available at: <https://www.diva-portal.org/smash/get/diva2:1559383/FULLTEXT02.pdf> (accessed 22 January 2024).

References:

1. Yarovoy, T. S., (2023), "Opportunities and risks of the use of artificial intelligence in public administration", *Economic Synergy*, vol. (2), pp. 36—47, available at: <https://es.istu.edu.ua/EconomicSynergy/article/download/113/84> (accessed 22 January 2024). <https://doi.org/10.53920/ES-2023-2-3>.

2. Nayak, A., & Dutta, K., (2017), "Impacts of machine learning and artificial intelligence on mankind", In 2017 international conference on intelligent computing and control (I2C2), pp. 1—3, IEEE, available at: <https://ieeexplore.ieee.org/document/8321908> (accessed 22 January 2024).

3. Busuioc, M., (2021), "Accountable artificial intelligence: Holding algorithms to account", *Public Administration Review*, vol. 81, pp. 825—836, available at: <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/puar.13293> (accessed 22 January 2024).

4. Nikos Th. Nikolinakos. European Commission, (2020), "White paper on artificial intelligence — a European approach to excellence and trust. 2020", COM, 65 final. First Online: 07 July 2023, available at: https://link.springer.com/chapter/10.1007/978-3-031-27953-9_5 (accessed 22 January 2024).

5. Engin, Z., & Treleaven, P., (2019), "Algorithmic government: Automating public services and supporting civil servants in using data science technologies", *The Computer Journal*, vol. 62 (3), pp. 448—460, available at: <https://academic.oup.com/comjnl/article/62/3/448/5070384> (accessed 22 January 2024).

8. Abbas, N., Folstad, A., & Bjorkli, C. A., (2023), "Chatbots as part of digital government service provision — A user perspective", Proceedings of the 3rd south American international industrial engineering and operations management conference, pp. 66—82, available at: <https://sintef.brage.unit.no/sintef-xmloi/handle/11250/3090517> (accessed 22 January 2024).

10. Vogl, T. M., Seidelin, C., Ganesh, B., & Bright, J., (2020), "Smart technology and the emergence of algorithmic bureaucracy: Artificial intelligence in UK local authorities", *Public Administration Review*, vol. 80, pp. 946—961, available at: <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/puar.13286> (accessed 22 January 2024).

12. Rozenes, S., & Cohen, Y., (2022), "Artificial intelligence synergetic opportunities in services: Conversational systems perspective", *Applied Sciences*, vol. 12, 8363, available at: <https://www.mdpi.com/2076-3417/12/16/8363> (accessed 22 January 2024).

14. Karpenko, O. V., (2021), "Artificial intelligence as a tool of public administration of socioeconomic development: smart infrastructure, digital business analysis and transfer system", *Derzhavne upravlinnya: udoskonalennya ta rozvytok*, vol. 10, available at: http://www.dy.nayka.com.ua/pdf/10_2021/4.pdf (accessed 22 January 2024).

15. Arsenovych, L.A., (2023), "Ways to improve the functioning of the national cybersecurity system in education", *Naukovyy zhurnal Publichne upravlinnya i administruvannya v Ukrayini*, vol. 33/2023, pp. 35—42, available at: <http://www.pag-journal.iei.od.ua/archives/2023/33-2023/33-2023.pdf> (accessed 22 January 2024).

17. Kornuta, L. M., (2023), "Artificial intelligence in public administration: prospects for implementation", *Materialy Yevropeys'ki oriyentyry rozvytku Ukrayiny v umovakh viyny ta hlobal'nykh vyklykiv XXI stolittya: synerhiya naukovykh, osvithnikh ta tekhnolohichnykh rishen': u 2 t.* [Materials European guidelines for the development of Ukraine in conditions of war and global challenges of the 21st century: synergy of scientific, educational and technological solutions: in 2 volumes.], vol. 2, Vydavnytstvo "Yurydyka", Odesa, Ukraine, available at: http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/25938/%d0%9a%d0%be%d1%80%d0%bd%d1%83%d1%82%d0%b0_%d0%84%d0%b2%d1%80%d0%be%d0%bf%d0%b5%d0%b9%d1%81%d1%8c%d0%ba%d1%96%20%d0%be%d1%80%d1%96%d1%94%d0%bd%d1%82%d0%b8%d1%80%d0%b8%20%d1%80%d0%be%d0%b7%d0%b2%d0%b8%d1%82%d0%ba%d1%83%20%20%d0%a3%d0%ba%d1%80%d0%b0%d1%97%d0%bd%d0%b8%20%d0%b2%20%d1%83%d0%bc%d0%be%d0%b2%d0%b0%d1%85%20%d0%b2%d1%96%d0%b9%d0%bd%d0%b8%20%d1%82%ad%ad%20%ad%b3%ad%b9%ad%be%ad%b1%ad%b0%ad%bb%d1%8c%d0%bd%d0%b8%d1%85...%202023%20%d1%82.%202%20%2817%29.pdf?sequence=1-&isAllowed=y (accessed 22 January 2024).

19. Madan, R., & Ashok, M., (2023), "AI adoption and diffusion in public administration: A systematic literature review and future research agenda", *Government Information Quarterly*, vol. 40 (1), pp. 1—18, available at: <https://doi.org/10.1016/j.giq.2022.101774>. <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0740624X22001101?via%3Dihub> (accessed 22 January 2024).

20. Margetts, H., & Dorobantu, C., (2019), "Rethink government with AI", *Nature*, vol. 568 (7751), pp. 163–165, available at: <https://creatingfutureus.org/wp-content/uploads/2021/10/Nature-2019-RethinkGov-Ai.pdf> (accessed 22 January 2024). <https://doi.org/10.1038/d41586-019-01099-5>.

21. Kempeneer, S., & Heylen, F., (2023), "Virtual state, where are you? A literature review, framework and agenda for failed digital transformation", *Big Data & Society*, vol. 10(1), pp. 1—13, available at: <https://journals.sagepub.com/doi/full/10.1177/20539517231160528> (accessed 22 January 2024).

22. Mergel, I., Dickinson, H., Stenvall, J., & Gasco, M., (2023), "Implementing AI in the public sector", Public Management Review, pp. 1—13. <https://doi.org/10.1080/14719037.2023.2231950>

23. Afonasyova, M. A., Panfilova, E. E., Galichkina, M. A., & Slusarczyk, B., (2019), "Digitalization in economy and innovation: The effect on social and economic processes", Polish Journal of Management Studies, vol. 19, pp. 22—32, available at: <https://bibliotekanauki.pl/articles/404726.pdf> (accessed 22 January 2024).

24. Szostak, M., (2022), "Peculiarities of art management in a digital context — a case study of Poland", Entrepreneurship and Sustainability Issues, vol. 9, pp. 10—44, available at: https://www.researchgate.net/publication/361516067_Peculiarities_of_art_management_in_a_digital_context_-_case_study_of_Poland (accessed 22 January 2024).

25. Dahl, A., & Soss, J., (2014), "Neoliberalism for the common good? Public value governance and the downsizing of democracy", Public Administration Review, vol. 74, pp. 496—504, available at: <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/epdf/10.1111/puar.12191> (accessed 22 January 2024).

26. Morse, R. S., (2010), "Integrative public leadership: Catalyzing collaboration to create public value", The Leadership Quarterly, vol. 21, pp. 231–245, available at: <https://cplg.sog.unc.edu/wp-content/uploads/sites/16800/2019/04/Integrative-Public-Leadership.pdf> (accessed 22 January 2024).

27. Andrews, L., (2019), "Public administration, public leadership and the construction of public value in the age of the algorithm and 'big data'", Public Administration, vol. 97, pp. 296—310, available at: <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/padm.12534> (accessed 22 January 2024).

28. Makasi, T., Nili, A., Desouza, K., & Tate, M., (2022), "Public service values and chatbots in the public sector: Reconciling designer efforts and user expectations", Proceedings of the 55th Hawaii international conference on system sciences, pp. 2334—2343, available at: <https://scholarspace.manoa.hawaii.edu/server/api/core/bitstreams/5742b55b-60f0-4d5c-ab41-8fde36b9541b/content> (accessed 22 January 2024).

29. Adnan, S. M., Hamdan, A., & Alareeni, B., (2021), "Artificial intelligence for public sector: Chatbots as a customer service representative", Proceedings of the 1st international conference on business and technology, pp. 164—173, available at: https://link.springer.com/chapter/10.1007/978-3-030-69221-6_13 (accessed 22 January 2024).

30. O'Reilly, C. A., & Tushman, M. L., (2013), "Organizational ambidexterity: Past, present, and future", Academy of Management Perspectives, vol. 27(4), pp. 324—338, available at: https://www.hbs.edu/ris/Publication%20Files/O'Reilly%20and%20Tushman%20AMP%20Ms%20051413_c66b0c53-5fcd-46d5-aa16-943eab6aa4a1.pdf (accessed 22 January 2024). <https://doi.org/10.5465/amp.2013.0025>.

31. European Commission, (2020), "White paper on artificial intelligence. A European approach to excellence and trust (Retrieved from Brussels)", available at: https://commission.europa.eu/publications/white-paper-artificial-intelligence-european-approach-excellence-and-trust_en (accessed 22 January 2024).

32. Russell, S., & Norvig, P., (2020), Artificial intelligence a modern approach (4th ed.). Pearson. available at: https://people.engr.tamu.edu/guni/csce421/files/AI_Russell_Norvig.pdf (accessed 22 January 2024).

33. Young, M. M., Bullock, J. B., & Lecy, J. D., (2019), Artificial discretion as a tool of governance: A framework for understanding the impact of artificial intelligence on public administration. Perspectives on Public Management and Governance, available at: <https://doi.org/10.1093/ppmgov/gvz014>. https://www.researchgate.net/publication/336849707_Artificial_Discretion_as_a_Tool_of_Governance_A_Framework_for_Understanding_the_Impact_of_Artificial_Intelligence_on_Public_Administration (accessed 22 January 2024).

34. Athey, S., & Imbens, G. W., (2019), "Machine learning methods that economists should know about", Annual Review of Economics, vol. 11 (1), pp. 685—725, available at: <https://www.annualreviews.org/doi/10.1146/annurev-economics-080217-053433> (accessed 22 January 2024). <https://doi.org/10.1146/annurev-economics-080217-053433>.

35. Wirtz, B. W., Weyerer, J. C., & Geyer, C., (2019), "Artificial intelligence and the public sector-Applications and challenges", International Journal of Public Administration, vol. 42 (7), pp. 596—615. <https://doi.org/10.1080/01900692.2018.1498103>

36. Holmberg, L., (2021), Human in command machine learning. Doctoral dissertation, Malmo University, Faculty of Technology and Society (TS), Department of Computer Science and Media Technology (DVMT), Malmo University, Internet of Things and People (IOTAP), available at: <https://www.diva-portal.org/smash/get/diva2:1559383/FULLTEXT02.pdf> (accessed 22 January 2024).

Стаття надійшла до редакції 01.02.2024 р.

<https://nayka.com.ua>

Електронне фахове видання

ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ
удосконалення та розвиток

Виходить 12 разів на рік

включено до переліку наукових фахових видань України
з питань **ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ**
(Категорія «Б»)

Наказ Міністерства освіти і науки України
від 28.12.2019 №1643

Спеціальність 281

e-mail: economy_2008@ukr.net

viber: +38 050 3820663

О. М. Штиргов,
к. держ. упр., доцент, завідувач кафедри місцевого самоврядування та регіонального розвитку,
Навчально-науковий інститут публічного управління та адміністрування,
Чорноморський національний університет імені Петра Могили
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-7627-3721>

DOI: 10.32702/2306-6814.2024.4.214

КУЛЬТУРНА ДИПЛОМАТІЯ ЯК ІНСТРУМЕНТ ПОЛІТИКИ ДЕРЖАВИ

O. Shtyrov,
PhD in Public Administration, Associate Professor, Head of the Department of Local Self-Government
and Regional Development, Educational and Scientific Institute of Public Management
and Administration, Petro Mohyla Black Sea National University, Mykolaiv, Ukraine

CULTURAL DIPLOMACY AS AN TOOL OF STATE POLICY

Стаття посвячена науково-теоретичному обґрунтуванню поняття "культурна дипломатія" як важливого інструменту здійснення державної політики. Зазначено що культурна дипломатія, відіграє важливу роль у розвитку держави оскільки розгортання культурних процесів держави на підтримку її зовнішньополітичних цілей або дипломатії, зараз часто розглядаються як підмножина практики публічної дипломатії, спілкування урядів держав з іноземною аудиторією з метою позитивного впливу на неї.

Автор наголошує що культурна дипломатія розглядається як практика, яка вживається для досягнення нормативних, ідеалістичних цілей, які зазвичай формулюються у термінах "взаєморозуміння", в той же час деякі країни зосереджується більше на ролі та внеску практики у просування національних інтересів, а не на посилення міжнародної співпраці та взаєморозуміння.

Виходячи із наявних підходів до визначення поняття "культурна дипломатія", надано власне тлумачення культурної дипломатії, під якою розуміється "розгортання культурної політики держави на підтримку її зовнішньополітичних цілей або дипломатії".

Наголошено що культурна дипломатія є сферою дипломатичної діяльності і пов'язана з використанням культури в якості засобів досягнення цілей зовнішньої політики держави.

Показано що в науковому просторі існує три традиційних моделі культурної дипломатії, які базуються на особливостях національних підходів у реалізації зовнішньої політики. Нарешті, недостатня увага науковців до питання культурної дипломатії може мати своє коріння у відсутності ясності щодо того, що саме передбачає ця практика.

Зроблено висновок про те що культурна дипломатія в умовах, наявних реалій, є невід'ємною частиною зовнішньої політики держави. Використання культурно-дипломатичних інструментів дозволяє досягти високого рівня міжкультурної взаємодії, встановити міцні та довгострокові міжнаціональні зв'язки, регулювати та усувати конфліктні ситуації між державами.

The article is devoted to the scientific-theoretical substantiation of the concept of "cultural diplomacy" as an important tool for the implementation of state policy. It is noted that cultural diplomacy plays an important role in the development of the state, since the deployment of cultural processes of the state in support of its foreign policy goals or diplomacy is now often considered as a subset of the practice of public diplomacy, the communication of state governments with a foreign audience in order to positively influence it.

The author emphasizes that cultural diplomacy is considered as a practice that is used to achieve normative, idealistic goals, which are usually formulated in terms of "mutual understanding", at the same time, some countries focus more on the role and contribution of the practice to the promotion of national interests, rather than on strengthening international cooperation and mutual understanding.

Based on existing approaches to the definition of the concept of "cultural diplomacy", a proper interpretation of cultural diplomacy is provided, which means "the deployment of the state's cultural policy in support of its foreign policy goals or diplomacy."

It is emphasized that cultural diplomacy is a field of diplomatic activity and is related to the use of culture as a means of achieving the goals of the state's foreign policy.

It is shown that in the scientific space there are three traditional models of cultural diplomacy, which are based on the peculiarities of national approaches in the implementation of foreign policy. Finally, the lack of scholarly attention to the issue of cultural diplomacy may have its roots in a lack of clarity about exactly what this practice entails.

It was concluded that cultural diplomacy in the conditions of existing realities is an integral part of the state's foreign policy. The use of cultural and diplomatic tools makes it possible to achieve a high level of intercultural interaction, establish strong and long-term international ties, regulate and eliminate conflict situations between states.

Ключові слова: публічна дипломатія, політика держави, культурні цінності, культурні зв'язки, взаєморозуміння, співпраця.

Key words: public diplomacy, state policy, cultural values, cultural ties, mutual understanding, cooperation.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

Важливу роль у розвитку держави відіграє культурна дипломатія, оскільки розгортання культурних процесів держави на підтримку її зовнішньополітичних цілей або дипломатії, зараз часто розглядаються як підмножина практики публічної дипломатії, спілкування урядів держав з іноземною аудиторією з метою позитивного впливу на неї. Проте культурна дипломатія має значний потенціал та має значно ефективніше сприяти досягненню цілей зовнішньої політики держави, дипломатії та внутрішніх цілей урядів країн. Однак, щоб допомогти культурній дипломатії повністю розкрити свій потенціал, цю практику необхідно краще зрозуміти, а особливо її внесок у національний імідж, брендинг і соціальну згуртованість. Представляючи національний імідж за кордоном, культурна дипломатія може подолати нерозуміння аудиторією офіційної позиції і служити для забезпечення національної репутації держави поза її межами. В той же час у середині країни це може сприяти національній соціальній згуртованості, особливо коли вона спрямована на суспільні процеси які відбуваються в державі.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Культурна дипломатія привернула невелику увагу вітчизняних науковців, та стала прискіпливим предметом аналізу іноземних фахівців незважаючи на те, що ця практика перетинається з різними сферами суспільно-політичного буття як то (дипломатія, національна ідентичність, етнічні та культурні процеси), їх довгу історію. Серед них варто відзначити наступних: Р. Арндта [10], А. Ендерса [7], П. Грасса [4], М. Куруча [9], Х. Кіма [3], Дж. Мітчелла [5], Ф. Рутеллі [6], В. Хубінгера [8].

ЦІЛІ СТАТТІ

На підставі вагомих теоретичних напрацювань західних дослідників, які мають законодавче закріплення та реалізуються у практичній площині, в рамках нашого дослідження вважаємо актуальним сконцентрувати погляд на науково-теоретичному аналізі визначення "культурна дипломатія", сформулювати власне тлумачення цього визначення з урахуванням сучасних тенденцій її реалізації.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

В епоху політичних і військових конфліктів культура є інструментом взаємодії політики держави на міжна-

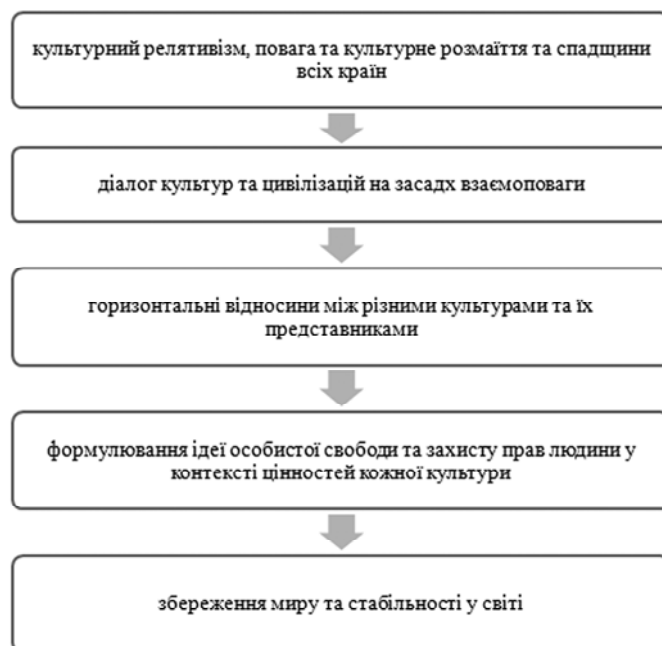

Рис. 1. Принципи культурної дипломатії

Джерело: побудовано автором за даними [2].

родній арені. Культурна дипломатія є однією з найбільш ефективних комунікаційних технологій країни. За допомогою застосування культурної дипломатії як інструменту міжнародної взаємодії держава може підвищити ефективність зовнішньої політики, покращити імідж, укріпити міжнародний авторитет, а також сформувати сприятливий клімат для економічного та соціального розвитку регіону.

У свою чергу Інститут культурної дипломатії США запропонував власне визначення поняття "культурна дипломатія" як організації процесів обміну культурними цінностями та досягненнями на рівні міжнародних відносин з метою сприяння встановленню миру та стабільності на основі міжкультурних відносин. Американськими дослідниками визнається, що практично культурна дипломатія може здійснюватися державним сектором, приватним сектором чи громадянським суспільством.

Також Інститут культурної дипломатії США сформулював основні принципи функціонування та подальшого розвитку культурної дипломатії (рис. 1).

Визначення культурної дипломатії існує протягом багатьох століть. Серед низки різних визначень цього поняття варто виділити підхід американського дослідника Ф. Баргхорна, який під культурною дипломатією розуміє маніпуляцію культурними матеріалами та кадрами в пропагандистських цілях. В той же час зазначимо що дуже часто на державному рівні немає згоди щодо цілей культурної дипломатії. Часто культурна дипломатія розглядається як практика, яка вживається для досягнення нормативних, ідеалістичних цілей, які зазвичай формулюються у термінах "взаєморозуміння", в той же час деякі країни зосереджується більше на ролі та внеску практики у просування національних інтересів, а не на посилення міжнародної співпраці та взаєморозуміння.

В сучасному світі поняття культурної дипломатії включає в себе розвиток культурних зв'язків та їх використання в міжнародних відносинах для поліпшення взаєморозуміння між державами.

На думку деяких науковців, культурну дипломатію можна відрізнити від інших практик через часові рамки її цілей. А. Ендерс [7], наприклад, розглядає культурну дипломатію як частину публічної дипломатії, яка пов'язана з побудовою довгострокових стосунків. Цю точку зору поділяє П. Грасс [4]. Для інших ключовою характеристикою практики є те, що вона відбувається за кордоном.

З точки зору американського політолога Мільтона Каммінгса культурна дипломатія — це "обмін ідеями, інформацією, цінностями, традиціями, віруваннями та іншими аспектами культури, які можуть сприяти покращенню взаєморозуміння" [1].

Визначення культурної дипломатії, використане американським ученим М. Каммінгсом, поєднує багато з цих компонентів. Каммінгс визначає культурну дипломатію як обмін ідеями, інформаційним мистецтвом та іншими аспектами культури між націями та їхніми народами з метою сприяння взаєморозумінню", яке "може бути більше вулицею з одностороннім рухом, ніж двостороннім обміном, наприклад, коли одна нація зосереджує свої зусилля на просуванні національної мови, пояснюючи свою політику та точку зору або "розповідаючи свою історію" решті світу" [1]. Незважаючи на зростаючий авторитет визначення Каммінгса (його використовує, наприклад, Консультативна рада США Комітету з питань культурної дипломатії та авторів), все-таки це викликає низку запитань. Де пролягають межі між культурною дипломатією та публічною дипломатією, а також між культурною дипломатією та міжнародними культурними відносинами?

В науковому світі дуже часто культурну дипломатію ототожнюють з культурною політикою. Однак слід

відзначити, що культурна політика — "це науково-обґрунтована діяльність держави, спрямована на підтримку і розвиток культури" [4]. Культурна політика визначає основні пріоритети діяльності держави у сфері культури. В той час як культурна дипломатія базується на принципах, цілях і завданнях культурної політики. Культурна дипломатія є сферою дипломатичної діяльності і пов'язана з використанням культури в якості засобів досягнення цілей зовнішньої політики держави.

Традиційно "культурна" частина культурної дипломатії означала "високу культуру": образотворче мистецтво, літературу, театр, танці, музику; проявів культури, які були збереженою інтелектуальною елітою. В останні роки це розуміння змінилося: культурна дипломатія тепер часто включає "популярну культуру", культурні заходи, які приваблюють масову аудиторію.

Виходячи із наявних підходів до визначення поняття "культурна дипломатія", надамо власне тлумачення культурної дипломатії, під якою розуміємо "розгортання культурної політики держави на підтримку її зовнішньополітичних цілей або дипломатії".

В науковому просторі існує три традиційних моделі культурної дипломатії, які базуються на особливостях національних підходів у реалізації зовнішньої політики. Перша з моделей характеризується жорсткою централізацією та державним контролем. Ведення міжнародної культурної політики здійснюють урядові структури національних установ за кордоном, створені для цієї мети. Друга модель ґрунтується на принципі непрямого контролю. При використанні цієї моделі культурна дипломатія частково фінансується державними органами, при цьому координуючу функцію при реалізації зовнішньої культурної політики виконують неурядові інститути. Третя модель — децентралізована організаційна модель, заснована на принципі дистанційного управління. Урядові органи здійснюють відносний контроль. Реалізація культурної дипломатії здійснюється недержавними організаціями, які фінансуються державою в межах відведених їм компетенцій [2].

До основних інструментів культурної дипломатії слід відносити всі аспекти культурного життя держави, а саме:

- мова (вивчення державної мови за кордоном, створення спеціалізованих шкіл);
- традиції (проведення днів національної культури);
- мистецтво (живопис, виставкова діяльність, кіно, театр);
- освітня діяльність (навчальні програми, обмін студентами);
- наукова діяльність (обмін науковими здобутками, інноваційними розробками);
- релігія (міжрелігійний діалог).

Одним із основних напрямків культурної дипломатії слід відзначити встановлення стабільних комунікативних зв'язків між представниками держави, які беруть участь у культурному діалозі, а також між рядовими громадянами двох комунікативних держав, що позначається на стратегічних цілях держави в цілому.

Як підтвердження стратегічної важливості культурної дипломатії наведемо думку Х. Кіма про те що "культурну дипломатію слід розглядати як стратегію щодо

реалізації національних інтересів у зовнішній політиці держави. В той же час він нагадує, що культурну дипломатію практично реалізують як державні установи, так і неурядові організації, включаючи незалежних фізичних осіб. Тому ефективність культурної дипломатії визначається здатністю просувати власну національну культуру у процесі міжнародної співпраці держав" [3].

В той же час говорячи про ефективність культурної дипломатії слушною є думка голови Британської Ради в Індії який на початку 21-го століття описав роботу Ради переважно як публічну дипломатію, а культурну дипломатію як лише малу її частину. Він зауважив що багато дипломатів можуть підтримувати культурну дипломатію в принципі, але на практиці, як правило, ставлять її на нижню ланку пріоритетів своєї роботи. У світі, в якому дипломатичним службам доводиться вирішувати ширший спектр питань у коротші терміни та з меншими бюджетами, людські, часові та фінансові ресурси, яких потребує культурна дипломатія, часто відсутні.

Також низький пріоритет, який надається культурній дипломатії, посилюється труднощами у визначенні довгострокового впливу культурної дипломатії на поведінку аудиторії. Протягом багатьох десятиліть існували методи вимірювання успіху чи неспішності заходів і заходів культурної дипломатії, наприклад, кількість людей, які прийшли на концерт, висвітлення відкриття дороги в ЗМІ, відгуки глядачів на концерті та коментарі відвідувачів після перегляду фільму. Але підтримка культурної дипломатії з боку тих, хто бере участь у забезпеченні її фінансування — дипломатів, політиків і чиновників казначейства — останнім часом була послаблена через відсутність доказів впливу практики на аудиторію з часом.

Наприклад, Міністерству культури та спадщини Нової Зеландії наразі важко визначити вплив Міжнародної програми культурної дипломатії (CDIP), ініціативи новозеландської культурної дипломатії, на поведінку громадян, яка відвідала події CDIP. Постає питання чи справді учасники змінили свій погляд на Нову Зеландію? Як вони змінили свою точку зору — чи вважають вони тепер країну не просто прекрасною, а ще й першою у світі за економічними досягненнями? Чи призвела ця подія до будь-яких реальних змін у поведінці? Чи переконала культурна дипломатія деяких людей інвестувати в Нову Зеландію, відправити своїх дітей до Нової Зеландії для отримання освіти чи переїхати туди на постійне проживання? Яку саме роль в державі відіграла подія культурної дипломатії в цій змінній поведінці? Ці і багато інших питань постають перед державою коли йде мова про культурну дипломатію.

Нарешті, недостатня увага науковців до питання культурної дипломатії може мати своє коріння у відсутності ясності щодо того, що саме передбачає ця практика. Наразі маємо широкий спектр визначень культурної дипломатії. Низка іноземних дослідників припускає, що велика частина труднощів у визначенні того, чим "є і має бути культурна дипломатія", полягає в термінах "дипломатія" та "культура" та їхньому семантичному змісті.

Іншим фактором що ускладнює реалізації культурної дипломатії як інструменту політики держави є те що серед науковців немає загальної згоди щодо зв'язку

культурної дипломатії держави з практикою державної дипломатії, її цілями, практиками, видами діяльності, часовими рамками, а також щодо того, чи є практика взаємною чи ні. Одні вважають культурну дипломатію синонімом публічної дипломатії, міжнародних культурних відносин або зовнішньої культурної місії держави, а інші вважають це різними практиками. Багато вчених припускають, що культурна дипломатія є складовою дипломатії, не розкриваючи що є причинами такого стану справ у цій сфері.

ВИСНОВКИ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК

Виходячи з вищезазначеного можемо зробити висновки про те що культурна дипломатія в умовах, наявних реалій, є невід'ємною частиною зовнішньої політики держави. Використання культурно-дипломатичних інструментів дозволяє досягти високого рівня міжкультурної взаємодії, встановити міцні та довгострокові міжнаціональні зв'язки, регулювати та усувати конфліктні ситуації між державами. За рахунок ведення культурної дипломатії підвищується імідж держави на світовій арені, що в свою чергу впливає на рівень міждержавної взаємодії.

Література:

1. Cummings M.C. (2003), Cultural Diplomacy and the United States Government. — Washington: Center for Arts and Culture
2. What is Cultural Diplomacy? // http://www.culturaldiplomacy.org/index.php?en_cultural_diplomacy.
3. Kim H. Cultural Diplomacy as the Means of Soft Power in an Information Age // <https://studylib.net/doc/8710447/cultural-diplomacy-as-the>. (Accessed 31 January 2024).
4. Grasso P. (2013), Il potere della diplomazia culturale per il dialogo, la cooperazione internazionale e la pace // In book: La diplomazia culturale. Roma: Aracne editrice S.r.
5. Mitchell J.M. (1986), International Cultural Relations. London: Allen & Unwin.
6. Francesco Rutelli e la 'diplomazia culturale', il 'soft power' per il rilancio dell'Italia // <https://www.key4biz.it/ilprincipenudo-francesco-rutelli-e-la>. (Accessed 27 January 2024).
7. Enders A. (2002), Indirekte Außenpolitik: Die Arbeit der Kulturreferate // In book: Auswartiges Amt. Diplomatie als Beruf. — Opladen.
8. Hubinger V. (2006), Encyklopedie diplomacie. — Praha: Libri.
9. Kurucz, M. (2007), Kultúrna dimenzia diplomacie // Zahranicná politika a diplomacia Slovenskej republiky v kontexte európskej integrácie: zb. z ved. konf. Bratislava: Ekonóm.
10. Arndt R. (2005), The First Resort of Kings: American Cultural Diplomacy in the Twentieth Century. Washington D.C.: Potomac Books, Ink.

References:

1. Cummings, M.C. (2003), Cultural Diplomacy and the United States Government, Center for Arts and Culture, Washington, USA.

2. What is Cultural Diplomacy? (2024), available at: http://www.culturaldiplomacy.org/index.php.en_cultural_diplomacy (Accessed 31 Jan. 2024).

3. Kim, H. (2011), "Cultural Diplomacy as the Means of Soft Power in an Information Age", available at: <https://studylib.net/doc/8710447/cultural-diplomacy-as-the>. (Accessed 31 Jan. 2024).

4. Grasso, P. (2013), "Il potere della diplomazia culturale per il dialogo, la cooperazione internazionale e la pace", La diplomazia culturale, Aracne editrice S.r., Roma.

5. Mitchell, J.M. (1986), International Cultural Relations, Allen & Unwin, London, UK.

6. Teodosi, A. Z. (2018), "Francesco Rutelli e la 'diplomazia culturale', il 'soft power' per il rilancio dell'Italia", available at: <https://www.key4biz.it/ilprincipenudo-francesco-rutelli-e-la>. (Accessed 27 Jan. 2024).

7. Enders, A. (2002), Indirekte Außenpolitik: Die Arbeit der Kulturreferate, Auswartiges Amt. Diplomatie als Beruf, Opladen.

8. Hubinger, V. (2006), Encyklopedie diplomacie [Encyclopedia of Diplomacy], Libri, Praha.

9. Kurucz, M. (2007), "Cultural dimension of diplomacy", Zahranicná politika a diplomacia Slovenskej republiky v kontexte európskej integrácie: zb. z ved. konf. [Foreign policy and diplomacy of the Slovak Republic in the context of European integration: vol. from science conf.], Ekonóm, Bratislava.

10. Arndt, R. (2005), The First Resort of Kings: American Cultural Diplomacy in the Twentieth Century, Potomac Books, Ink, Washington D.C.

Стаття надійшла до редакції 06.02.2024 р.

<https://nayka.com.ua>

Електронне фахове видання

ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ
удосконалення та розвиток

Виходить 12 разів на рік

включено до переліку наукових фахових видань України
з питань **ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ**
(Категорія «Б»)

Наказ Міністерства освіти і науки України
від 28.12.2019 №1643

Спеціальність 281

e-mail: economy_2008@ukr.net

 viber: +38 050 3820663

А. В. Броч,
к. держ. упр., доцент кафедри педагогіки та інноваційної освіти,
Інститут права, психології та інноваційної освіти,
Національний університет "Львівська політехніка",
ORCIDID: <https://orcid.org/0000-0001-8338-9573>

DOI: 10.32702/2306-6814.2024.4.219

ПРОБЛЕМА ІДЕНТИФІКАЦІЇ Й ОЦІНЮВАННЯ РИЗИКІВ ІНВЕСТИВАННЯ У РОЗВИТОК ЛЮДСЬКОГО КАПІТАЛУ В СИСТЕМІ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ

L. Brych,
PhD in Public Administration,
Associate Professor of the Department of Pedagogy and Innovative Education,
Institute of Law, Psychology and Innovative Education, Lviv Polytechnic National University

THE PROBLEM OF IDENTIFYING AND ASSESSING THE RISKS OF INVESTING IN THE DEVELOPMENT OF HUMAN CAPITAL IN THE SYSTEM OF PUBLIC ADMINISTRATION

Метою дослідження є дослідження проблем ідентифікації й оцінювання ризиків інвестування у розвиток людського капіталу в системі державного управління. Доведено, що ефективне виявлення та оцінка ключових ризиків при інвестуванні у розвиток людського капіталу в системі державного управління пов'язане зі складнощами, що робить його актуальною та постійною проблемою на сьогоднішній день. Визначено, що інвестування в розвиток людського капіталу в системі державного управління пов'язане з ризиками, якими необхідно ретельно орієнтуватися, щоб забезпечити ефективне управління та надання державних послуг. Роль державного управління у цьому контексті багатогранна: вона балансує між потребою у кваліфікованому персоналі та проблемами, властивими таким інвестиціям. Визначено, що сутність виявлення та оцінки ризиків інвестування у розвиток людського капіталу для системи державного управління є складним та відповідальним процесом, що має вирішальне значення для забезпечення ефективного та результативного функціонування державних послуг. Виокремлено ключові етапи ідентифікації й оцінки ризиків інвестування у розвиток людського капіталу. Встановлено, що своєчасне виявлення та оцінка ризиків, пов'язаних з інвестуванням у розвиток людського капіталу в системі державного управління, може мати глибоко позитивний ефект. Цей запобіжний підхід має вирішальне значення для забезпечення того, щоб зроблені інвестиції були одночасно ефективними та дієвими, що призведе до більш дієздатного та оперативного державного управління. Визначено, що інвестиції в людський капітал можуть не принести бажаних результатів або тому, що навчання застаріло, або не відповідає потребам, що виникають. Встановлено, що перед державним управлінням стоїть завдання узгодити розвиток людського капіталу зі складними пріоритетами та цілями державної політики, що часто змінюються. Ролі у державному секторі унікально багатогранні та часто вимагають поєднання технічних знань, адміністративної хватки та глибокого розуміння державної політики та етики обслуговування.

The purpose of the study is to study the problems of identifying and assessing the risks of investing in the development of human capital in the public administration system. It has been proven that the effective identification and assessment of key risks when investing in the development of human capital in the public administration system is associated with difficulties, which makes it a relevant and ongoing problem today. It has been established that investing in the development of human capital in the public administration system is associated with risks that must be carefully navigated in order to ensure effective management and provision of public services. The role of public administration in this context is multifaceted: it balances the need for qualified personnel with the challenges inherent in such investments. It has been established that the essence of identifying and assessing the risks of investing in the development of human capital for the public administration system is a complex and responsible process, which is crucial for ensuring the effective and efficient functioning of public services. The key stages of identifying and assessing the risks of investing in the development of human capital are highlighted. It has been established that timely identification and assessment of risks associated with investing in the development of human capital in the public administration system can have a profoundly positive effect. This precautionary approach is critical to ensuring that the investments made are both effective and efficient, leading to more capable and responsive public administration. It has been determined that investments in human capital may not bring the desired results either because training is outdated or does not meet emerging needs. It has been established that public administration faces the challenge of reconciling human capital development with complex priorities and frequently changing public policy goals. Roles in the public sector are uniquely multifaceted and often require a combination of technical knowledge, administrative acumen and a deep understanding of public policy and service ethics.

Ключові слова: інвестиції, інвестування, людський капітал, розвиток капіталу, державне управління.
Key words: investment, investing, human capital, capital development, public administration.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Ефективне виявлення та оцінка ключових ризиків при інвестуванні у розвиток людського капіталу в системі державного управління пов'язане зі складнощами, що робить його актуальною та постійною проблемою на сьогоднішній день. Ця проблема походить, перш за все, з динамічного та багатогранного характеру як середовища державного управління, так і самої концепції людського капіталу. В основі цієї проблеми лежить характер навичок і компетенцій, необхідних у державному секторі, що швидко розвивається. У міру того, як змінюються потреби суспільства, технологічні досягнення та політичне середовище, змінюються і навички, необхідні для ефективного державного управління. Така постійна зміна ускладнює точне прогнозування та підготовку до майбутніх потреб робочої сили, що призводить до потенційних невідповідностей між програмами навчання та фактичними вимогами до роботи. Отже, інвестиції в людський капітал можуть не принести бажаних результатів або тому, що навчання застаріло, або не відповідає потребам, що виникають.

Відтак, державний сектор часто працює в умовах унікальних обмежень та тиску, які ще більше ускладнюють оцінку ризиків. Бюджетні обмеження є важливим фактором; Враховуючи обмеженість ресурсів, державна адміністрація має зробити важкий вибір щодо того, куди інвестувати у розвиток людського капіталу. Ця ситуація посилюється вимогами контролю та підзвітності, властивими операціям державного секто-

ра. Інвестиції в людський капітал часто очевидні і залежать від суспільної думки та політичних міркувань, що може призвести до коливань фінансування та підтримки. Цей зовнішній тиск може стати на заваді здійсненню довгострокових стратегічних інвестицій у розвиток робочої сили.

Ще одним фактором, що ускладнює ефективну ідентифікацію та оцінку ризиків, є проблема вимірювання рентабельності інвестицій (ROI) у державному секторі. На відміну від приватного сектора, де фінансова вигода може бути чітким індикатором успішних інвестицій, вигоди від інвестицій у людський капітал у державному секторі часто нематеріальні та довгострокові, наприклад, покращення якості обслуговування, підвищення суспільної довіри та покращення суспільного добробуту. Ці результати важко виміряти кількісно, що ускладнює оцінку справжньої ефективності та впливу ініціатив щодо розвитку людського капіталу. Більше того, державний сектор часто стикається з конкуренцією з боку приватного сектора у залученні та утриманні талантів. Ця конкуренція може призвести до високої плинності кадрів, особливо серед кваліфікованих фахівців, що підриває стабільність і наступність, необхідних ефективного розвитку людського капіталу. Ризик тут полягає в тому, що після інвестицій у розвиток навичок співробітників вони можуть піти на більш прибуткову роботу у приватному секторі, що призведе до втрати цих інвестицій для державного сектору. Нарешті, сам процес оцінки ризиків може бути утруднений через

Рис. 1. Основні ризики інвестування у розвиток людського капіталу

Джерело: сформовано автором.

відсутність повних даних та аналітичних інструментів у державному секторі. Без цього стає складно виявляти тенденції, що виникають, прогнозувати майбутні потреби і оцінювати ефективність поточних стратегій розвитку людського капіталу.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Важливі аспекти інвестування у розвиток людського капіталу розкривалися в роботах таких вчених як В. М. Бегма, Р. В. Боднарчук, В. П. Горбулін, С. В. Жданов, В. В. Зубарєв, Л. М. Ленський, С. В. Ленков, М. І. Луханін, П. П. Скурський, О. О. Свергунов, А. І. Шевцов, А. Штангрет, М. Криштанович, та інші. Однак ряд теорій і концепцій щодо ідентифікації й оцінки ризиків досі залишаються не розкритими в повній мірі, що і зумовило вибір даної тематики і її сучасну актуальність.

МЕТА ДОСЛІДЖЕННЯ

Метою дослідження є дослідження проблем ідентифікації й оцінювання ризиків інвестування у розвиток людського капіталу в системі державного управління.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Інвестування в розвиток людського капіталу в системі державного управління пов'язане з ризиками, якими необхідно ретельно орієнтуватися, щоб забезпечити ефективне управління та надання державних послуг [1—2]. Роль державного управління у цьому контексті багатогранна: вона балансує між потребою у кваліфікованому персоналі та проблемами, властивими таким інвестиціям. Одним із основних ризиків при інвестуванні в людський капітал є швидкі темпи технологічних та соціальних змін. Навички та знання, затребувані сьогодні, можуть швидко застаріти, що призведе до того, що робоча сила виявиться погано підготовленою до майбутніх викликів [3—4]. Державне управління відіграє тут вирі-

шальну роль, забезпечуючи, щоб програми навчання та розвитку не тільки відповідали поточним потребам, але також були адаптовані до майбутніх змін у технологіях та політиці. Це вимагає далекоглядного підходу та постійних інвестицій у навчання та розвиток, що може виявитися значним фінансовим заходом із невизначеними результатами. Більше того, перед державним управлінням стоїть завдання узгодити розвиток людського капіталу зі складними пріоритетами та цілями державної політики, що часто змінюються. Ролі у державному секторі унікально багатогранні та часто вимагають поєднання технічних знань, адміністративної хватки та глибокого розуміння державної політики та етики обслуговування. Розвиток цих компетенцій є складним процесом, і існує ризик того, що програми навчання не зможуть ефективно усунути розрив між теоретичними знаннями та практичними вимогами державної служби на місцях (рис. 1).

Ще одним суттєвим ризиком є утримання талантів. Державний сектор часто конкурує із приватним сектором за кваліфікованих фахівців. Державні органи має знайти способи зробити державні послуги привабливими та корисними, незважаючи на те, що вони зазвичай пропонують нижчі фінансові стимули порівняно з приватним сектором. Це передбачає не тільки грошову винагороду, але й створення привабливого робочого середовища, можливостей для кар'єрного зростання, а також відчуття мети та задоволення у служінні суспільству [5—10]. Невиконання цієї вимоги може призвести до втрати інвестицій у людський капітал в інші сектори, що є суттєвою втратою з огляду на час та ресурси, що витрачаються на навчання та розвиток працівників. Крім того, система державного управління має орієнтуватися у політичному та громадському контролі, який пов'язаний з інвестиціями у людський капітал. Такі інвестиції можуть бути значними, а за часів бюджетних обмежень чи економічних спадів можуть стати предметом спору. Система державного управління має виправдати витрати та продемонструвати цінність та віддачу від інвестицій

Таблиця 1. Ключові етапи ідентифікації й оцінки ризиків інвестування у розвиток людського капіталу

№	Етапи	Сутність етапів
1	Аналіз поточного стану та потреб	Цей етап включає глибокий аналіз поточного стану людського капіталу в системі державного управління, а також визначення навичок та компетенцій, які будуть потрібні в майбутньому. Важливо враховувати як внутрішні, так і зовнішні фактори, такі як зміни в технологіях, політичному кліматі, та суспільних вимогах
2	Ідентифікація ризиків	На цьому етапі відбувається визначення ризиків, які можуть вплинути на успіх інвестицій у розвиток людського капіталу. Це можуть бути ризики, пов'язані з швидкістю змін у технологіях, ризики неефективного навчання, ризики втрати інвестицій через відтік кадрів, та інші
3	Оцінка ризиків	Після ідентифікації ризиків наступним кроком є їх оцінка. Цей процес включає визначення ймовірності виникнення кожного ризику та потенційного впливу на організацію. Оцінка допомагає в пріоритизації ризиків та визначенні, на які з них слід зосередитися в першу чергу
4	Розробка стратегій мінімізації ризиків	На цьому етапі розробляються стратегії та плани дій для мінімізації впливу ідентифікованих ризиків. Це може включати розробку більш адаптивних навчальних програм, створення стимулів для утримання працівників, інвестування в технології, які підвищують гнучкість та ефективність навчання, та інші заходи
5	Моніторинг та переоцінка	Останній етап включає постійний моніторинг та переоцінку ризиків та ефективності впроваджених стратегій

Джерело: сформовано автором

громадськості та політичним зацікавленим сторонам. Це потребує не лише ефективної комунікації, а й надійних механізмів для вимірювання та звітності про результати та вплив ініціатив щодо розвитку людського капіталу. Зрештою, існує проблема створення справедливих та інклюзивних програм розвитку. Система державного управління несе відповідальність за забезпечення доступності можливостей навчання та розвитку для всіх співробітників, незалежно від їхнього походження чи ролі у державному секторі. Це важливо не тільки для забезпечення справедливості, але й для створення різноманітної та представницької робочої сили, яка зможе ефективно обслуговувати та розуміти потреби всього населення.

Сутність виявлення та оцінки ризиків інвестування у розвиток людського капіталу для системи державного управління є складним та відповідальним процесом, що має вирішальне значення для забезпечення ефективного та результативного функціонування державних послуг. Цей процес передбачає ретельне вивчення потенційних проблем та перешкод, які можуть перешкодити успіху ініціатив щодо розвитку людського капіталу. Система державного управління відіграє центральну роль у цьому процесі, оскільки вона відповідає за організацію та реалізацію політики та стратегії, які безпосередньо пов'язані з розвитком та управлінням робочою силою державного сектору. В основі цього процесу лежить необхідність узгодити розвиток людського капіталу із загальними цілями та завданнями державного управління. Таке узгодження має вирішальне значення, оскільки ефективність державних послуг залежить від навичок, знань та компетентності людей, які надають ці послуги. Система державного управління повинна забезпечити, щоб робоча сила була підготовлена до вирішення поточних та майбутніх завдань, що потребує глибокого розуміння мінливого середовища потреб державного сектору. Це включає прагнення бути в курсі технологічних досягнень, політичних змін, демографічних зрушень і соціальних тенденцій. Відтак, одним із ключових аспектів цього процесу є прогнозування майбутніх

потреб у навичках державного сектору. Система державного управління повинна передбачати навички, які будуть потрібні в майбутньому, враховуючи швидкі темпи технологічних змін та змінну політичну ситуацію. Таке прогнозування є складним завданням, але воно необхідне для планування ефективних програм навчання та розвитку. Ризик тут полягає в тому, що інвестиції в людський капітал можуть застаріти, якщо вони не будуть відповідати майбутнім потребам, що призведе до марної витрати ресурсів і поганої підготовки робочої сили до викликів, що виникають (табл. 1).

Ще одним важливим аспектом є оцінка програм навчання та розвитку. Система державного управління має оцінити, чи ефективні ці програми підвищення навичок і компетенцій державних службовців. Ця оцінка включає не лише вимір безпосередніх результатів ініціатив з навчання, а й їх довгостроковий вплив на надання послуг та реалізацію політики. Завдання полягає у розробці показників та методологій, які зможуть точно відобразити ефективність цих програм, оскільки вигоди від розвитку людського капіталу часто нематеріальні та виявляються протягом тривалого періоду.

ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК У ДАНОМУ НАПРЯМІ

Своєчасне виявлення та оцінка ризиків, пов'язаних з інвестуванням у розвиток людського капіталу в системі державного управління, може мати глибоко позитивний ефект. Цей запобіжний підхід має вирішальне значення для забезпечення того, щоб зроблені інвестиції були одночасно ефективними та дієвими, що призведе до більш дієздатного та оперативного державного управління. Виявляючи ризики на ранній стадії, системи державного управління можуть адаптувати свої стратегії розвитку людського капіталу відповідно до потреб, що швидко змінюються, державного сектору. Така оперативність має життєво важливе значення в умовах, які часто характеризуються технологічними досягненнями, політичними вимогами, що змінюються, і мінливими потребами сусп-

ільства. Коли ризики оцінюються заздалегідь, програми навчання та ініціативи розвитку можуть бути адаптовані до поточних та майбутніх потреб, тим самим підвищуючи актуальність та застосовність навичок, набутих робочою силою. Це веде до створення більш компетентної та гнучкої державної служби, здатної ефективно реагувати на нові виклики та можливості.

Таким чином, своєчасна оцінка ризиків може призвести до більш розумного використання державних коштів. В умовах бюджетних обмежень, типових для державного сектору, дуже важливо забезпечити, щоб інвестиції приносили максимально можливу віддачу. Розуміючи та пом'якшуючи ризики, пов'язані з розвитком людського капіталу, органи державного управління можуть уникнути дорогих помилок і направити ресурси в ті області, де вони матимуть найбільший вплив. Таке розумне управління фінансами не тільки є відповідальним із фінансової точки зору, але також сприяє зміцненню суспільної довіри та авторитету, оскільки воно демонструє відданість ефективному використанню грошей платників податків.

Література:

1. Bilan, Y., Mishchuk, H., & Dzhyhar, T. Human capital factors and remuneration: analysis of relations, modelling of influence. *Business: Theory and Practice*, 18, 2017, 208—214. <https://doi.org/10.3846/btp.2017.022>
2. Bielai, S., Antonova, L., Hololobov, S., Yevtushenko, I., Sporyshev, K. The impact of a practice-oriented paradigm on public administration and national security. *International Journal of Sustainable Development and Planning*, Vol. 19, No. 1, 2024, pp. 277—288.
3. Melnychuk, L., Andriichuk, Y., Chaltseva, O., Shtyrov, O., Yevtushenko, I. Countering threats to effective management of personnel potential in the public administration system. *Financial and Credit Activity Problems of Theory and Practice*, 2 (49), 2023: 426—434.
4. Voronov, O., Kurnosenko, L., Bezena, I., Petryshyn, N., Korniiievskiy, S., Ilychok, B. Public administration of planning for the sustainable development of the region in the context of total digitalization. *International Journal of Sustainable Development and Planning*, Vol. 18, No. 1, 2023, pp. 61—67.
5. Yemanov, V., Dzyana, H., Dzyanyi, N., Dolinchenko, O., Didych, O. Modelling a public administration system for ensuring cybersecurity. *International Journal of Safety and Security Engineering*, Vol. 13, No. 1, 2023, pp. 81—88.
6. Kryshatanovych, M., Filippova, V., Huba, M., Kartashova, O., Molnar, O. Evaluation of the implementation of the circular economy in EU countries in the context of sustainable development. *Business: Theory and Practice*, 21 (2), 2020: 704—712.
7. Kryshatanovych, M., Kiyanka, I., Ostapiak, V., Kornat, L., Kuchyk, O. Modeling effective interaction between society and public administration for sustainable development policy. *International Journal of Sustainable Development and Planning*, Vol. 18, No. 8, 2023, pp. 2555—2561.
8. Podra, O. P. Development of the investment mechanism for the human capital reproduction under conditions of the information society. *Social-law Studios*, 3 (5), 2019, 58—66.

9. Podra, O., Kurii, L., Alkema, V., Levkiv, H., & Dorosh, O. Theoretical aspects of human capital formation through human potential migration redistribution and investment process. *Business: Theory and Practice*, 21 (1), 2020, 71—82.

10. Kostrubiec, J. The role of public order regulations as acts of local law in the performance of tasks in the field of public security by local self-government in Poland. *Lex Localis*, 19(1), 2021: 111—129.

References:

1. Bilan, Y., Mishchuk, H. and Dzhyhar, T. (2017), "Human capital factors and remuneration: analysis of relations, modelling of influence", *Business: Theory and Practice*, vol. 18, pp. 208-214. <https://doi.org/10.3846/btp.2017.022>
2. Bielai, S., Antonova, L., Hololobov, S., Yevtushenko, I. and Sporyshev, K. (2024), "The impact of a practice-oriented paradigm on public administration and national security", *International Journal of Sustainable Development and Planning*, Vol. 19, No. 1, pp. 277—288.
3. Melnychuk, L., Andriichuk, Y., Chaltseva, O., Shtyrov, O. and Yevtushenko, I. (2023), "Countering threats to effective management of personnel potential in the public administration system", *Financial and Credit Activity Problems of Theory and Practice*, vol. 2(49), pp. 426—434.
4. Voronov, O., Kurnosenko, L., Bezena, I., Petryshyn, N., Korniiievskiy, S. and Ilychok, B. (2023), "Public administration of planning for the sustainable development of the region in the context of total digitalization", *International Journal of Sustainable Development and Planning*, Vol. 18, No. 1, pp. 61—67. <https://doi.org/10.18280/ijstdp.180106>
5. Yemanov, V., Dzyana, H., Dzyanyi, N., Dolinchenko, O. and Didych, O. (2023), "Modelling a public administration system for ensuring cybersecurity", *International Journal of Safety and Security Engineering*, Vol. 13, No. 1, pp. 81—88.
6. Kryshatanovych, M., Filippova, V., Huba, M., Kartashova, O., and Molnar, O. (2020), "Evaluation of the implementation of the circular economy in EU countries in the context of sustainable development", *Business: Theory and Practice*, vol. 21 (2): pp. 704—712.
7. Kryshatanovych, M., Kiyanka, I., Ostapiak, V., Kornat, L. and Kuchyk, O. (2023), "Modeling effective interaction between society and public administration for sustainable development policy", *International Journal of Sustainable Development and Planning*, Vol. 18, No. 8, pp. 2555—2561.
8. Podra, O. P. (2019), "Development of the investment mechanism for the human capital reproduction under conditions of the information society", *Social-law Studios*, vol. 3(5), pp. 58—66.
9. Podra, O., Kurii, L., Alkema, V., Levkiv, H., and Dorosh, O. (2020), "Theoretical aspects of human capital formation through human potential migration redistribution and investment process", *Business: Theory and Practice*, vol. 21 (1), pp. 71—82. <https://doi.org/10.3846/btp.2020.11197>
10. Kostrubiec, J. (2021), "The role of public order regulations as acts of local law in the performance of tasks in the field of public security by local self-government in Poland", *Lex Localis*, vol. 19 (1), pp. 111—129.

Стаття надійшла до редакції 06.02.2024 р.

К. О. Спорышев,
к. т. н., доцент, докторант ад'юнктури та докторантури,
Національна академія Національної гвардії України
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-4737-9698>

DOI: 10.32702/2306-6814.2024.4.224

ПІДСИСТЕМИ ЗАХИСТУ ІНФОРМАЦІЇ В СИСТЕМІ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ СИЛАМИ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

К. Sporyshev,
PhD in Technical Sciences, Associate Professor, Doctoral student of Adjunct
and Doctoral Studies, National Academy of the National Guard of Ukraine, Kharkiv, Ukraine

INFORMATION PROTECTION SUBSYSTEMS IN THE STATE MANAGEMENT SYSTEM OF THE SECURITY FORCES OF UKRAINE

Система державного управління силами безпеки України включає різноманітні підсистеми захисту інформації, оскільки забезпечення безпеки інформації є однією з найважливіших складових сучасної національної безпеки.

На сьогоднішній день до проблемних питань підсистеми захисту інформації в системі державного управління силами безпеки України можна віднести: несформованість чинного нормативно-правового поля; відсутність єдиного підходу до захисту інформації в системі державного управління силами безпеки України; поява новітніх викликів щодо захисту інформації; широке впровадження західних програмних продуктів та використання матеріально-технічної бази іноземного виробництва.

Проблема захисту інформації є комплексною і містить у собі як теоретичні й методологічні аспекти, так і технологію проектування та створення захищених систем і засобів захисту.

Об'єктами кіберзахисту є: комунікаційні системи всіх форм власності, в яких обробляються національні інформаційні ресурси та/або які використовуються в інтересах органів державної влади, органів місцевого самоврядування, правоохоронних органів та військових формувань, утворених відповідно до закону; об'єкти критичної інформаційної інфраструктури; комунікаційні системи, які використовуються для задоволення суспільних потреб та/або реалізації правовідносин у сферах електронного урядування, електронних державних послуг, електронної комерції, електронного документообігу.

Сучасні системи управління, які побудовані на базі обчислювальних мереж найбільш потребують встановлення та розробки новітніх систем захисту інформації. Найбільшою цінністю сучасності стає інформація.

В кожному суб'єкті сил безпеки має місце своя підсистема захисту інформації та вимоги до її захищеності. Ці фактори знижують ефективність державного управління підсистемами захисту інформації. Сили безпеки України є основним суб'єктом державної безпеки, тому захищеність інформації, що циркулює в мережах сил безпеки напряму впливає на державну безпеку. Витоки закритої інформації може призвести не тільки до іміджевих втрат держави, а і до втрат на полі бою.

Розробки та вдосконалення механізмів державного управління системами захисту інформації сил безпеки України вимагають виклики з якими зіткнулась наша держава. Під час збройної агресії РФ проти України виникли нові загрози інформаційній безпеці, які потребують негайної реакції з боку сил безпеки та оборони.

The state management system of the security forces of Ukraine includes various subsystems of information protection, since information security is one of the most important components of modern national security.

To date, the problematic issues of the subsystem of information protection in the system of state management of the security forces of Ukraine include: the lack of formation of the current regulatory and legal field; lack of a unified approach to information protection in the state management system of the security forces of Ukraine; emergence of the latest challenges regarding information protection; wide implementation of Western software products and use of material and technical base of foreign production.

The problem of information protection is complex and includes both theoretical and methodological aspects, as well as the technology of designing and creating protected systems and means of protection.

The objects of cyber protection are: communication systems of all forms of ownership, in which national information resources are processed and/or which are used in the interests of state authorities, local self-government bodies, law enforcement agencies and military formations formed in accordance with the law; objects of critical information infrastructure; communication systems used to meet public needs and/or implement legal relations in the fields of electronic government, electronic public services, electronic commerce, and electronic document management.

Modern management systems, which are built on the basis of computer networks, most require the installation and development of the latest information protection systems. The greatest value of modernity is information.

Each subject of the security forces has its own subsystem of information protection and requirements for its security. These factors reduce the effectiveness of state management of information protection subsystems. The security forces of Ukraine are the main subject of state security, therefore the security of information circulating in the networks of the security forces directly affects state security. Leaks of classified information can lead not only to image losses of the state, but also to losses on the battlefield.

Development and improvement of mechanisms of state management of information protection systems of security forces of Ukraine require challenges faced by our state. During the armed aggression of the Russian Federation against Ukraine, new threats to information security arose, which require an immediate response from the security and defense forces.

Ключові слова: сили безпеки, підсистеми захисту інформації, державне управління, сучасні виклики державній безпеці.

Key words: security forces, subsystems of information protection, state administration, modern challenges to state security.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Система державного управління силами безпеки України включає різноманітні підсистеми захисту інформації, оскільки забезпечення безпеки інформації є однією з найважливіших складових сучасної національної безпеки. До основних підсистем захисту інформації в системі державного управління силами безпеки України відносяться:

Інформаційно-аналітична підсистема. Ця підсистема відповідає за збір, обробку, аналіз та використання інформації для прийняття рішень в сфері національної безпеки. Вона також включає в себе системи зберігання і захисту конфіденційної інформації.

Інформаційно-технічна підсистема. Ця підсистема включає в себе різноманітні технічні засоби захисту інформації, такі як системи шифрування, мережеві за-

ходи безпеки, антивірусні програми та інші засоби технічного захисту.

Інформаційно-правова підсистема. Забезпечує розвиток та впровадження правових актів, які регулюють сферу захисту інформації в державі. Це може включати законодавство про кібербезпеку, правила щодо обробки конфіденційної інформації, відповідальність за порушення правил захисту інформації тощо.

Організаційно-методична підсистема. Ця підсистема включає розробку та впровадження методик, стандартів, інструкцій та інших документів, які регулюють організаційні аспекти захисту інформації, включаючи процедури аудиту безпеки, навчання персоналу тощо.

Технологічна підсистема захисту інформації. Ця підсистема відповідає за впровадження сучасних технологій захисту інформації, таких як системи ідентифікації та аутентифікації, системи контролю доступу, механізми виявлення та реагування на кіберзагрози.

Ці підсистеми спільно працюють для забезпечення цілісності, конфіденційності та доступності інформації в системі державного управління силами безпеки України.

Перелічені підсистеми захисту інформації в системі державного управління силами безпеки України частково присутні у підсистемах захисту інформації в кожному з суб'єктів сил безпеки.

На сьогоднішній день до проблемних питань підсистеми захисту інформації в системі державного управління силами безпеки України можна віднести:

- неформованість чинного нормативно-правового поля;
- відсутність єдиного підходу до захисту інформації в системі державного управління силами безпеки України;
- поява новітніх викликів щодо захисту інформації;
- широке впровадження західних програмних продуктів та використання матеріально-технічної бази іноземного виробництва.

Проблема захисту інформації є комплексною і містить у собі як теоретичні й методологічні аспекти, так і технологію проектування та створення захищених систем і засобів захисту.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Значний внесок у дослідження проблемних питань захисту інформації в системах управління суб'єктів сил безпеки та оборони України зробили такі вчені як: Мацько О. Й., Микусь С. А., Солонніков В. Г., Дробаха Г. А., Олещенко О. А., Іохов О. Ю., Горелишев С. А., Сафощіна Л. В., Лісцин В. Е. ін. Питання забезпечення інформаційної безпеки держави розглянуті в працях вчених: Дудикевич В. Б., Опірський І. Р., Гаранюк П. І., Зачепило В. С., Партика А. І., Іванченко Є. В., Іванченко І. С., Хорошко В. О., Хохлачова Ю. Є., Климчук О. О., Петрик В. М., Присяжнюк М. М., Мужанова Т. М..

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є аналіз сучасного стану та існуючих проблем в підсистемах захисту інформації в системі державного управління силами безпеки України.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Згідно Закону України "Про основні засади забезпечення кібербезпеки України" від 05.10.2017 р. [1] під кібербезпекою розуміє захищеність життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства та держави під час використання кіберпростору, за якої забезпечуються сталий розвиток інформаційного суспільства та цифрового комунікативного середовища, своєчасне виявлення, запобігання і нейтралізація реальних і потенційних загроз національній безпеці України у кіберпросторі [1].

Повноваження щодо протидії та запобігання основним видам загроз кібербезпеці: кіберзлочинності, кіберрагресії та кібертероризму покладаються відповідно на правоохоронну сферу, сферу оборони і оборонно-промислового комплексу держави, сферу державної безпеки [1, 2].

Закон [1] визначає правові й організаційні засади забезпечення захисту національних інтересів України в кіберпросторі, основні цілі, напрями та принципи державної політики у сфері кібербезпеки, також повноваження та обов'язки державних органів в цій сфері, основні принципи координації їх діяльності щодо забезпечення кібербезпеки.

Відповідно до Закону об'єктами кібербезпеки та кіберзахисту є [1]:

- конституційні права і свободи людини і громадянина;
- суспільство, сталий розвиток інформаційного суспільства та цифрового комунікативного середовища;
- держава, її конституційний лад, суверенітет, територіальна цілісність і недоторканність;
- національні інтереси в усіх сферах життєдіяльності особи, суспільства та держави;
- об'єкти критичної інфраструктури.

Об'єктами кіберзахисту, зокрема, є: комунікаційні системи всіх форм власності, в яких обробляються національні інформаційні ресурси та/або які використовуються в інтересах органів державної влади, органів місцевого самоврядування, правоохоронних органів та військових формувань, утворених відповідно до закону; об'єкти критичної інформаційної інфраструктури; комунікаційні системи, які використовуються для задоволення суспільних потреб та/або реалізації правовідносин у сферах електронного урядування, електронних державних послуг, електронної комерції, електронного документообігу [1—4].

Важливим здобутком Закону України "Про основні засади забезпечення кібербезпеки України" є закріплення на законодавчому рівні базових понять у сфері кібербезпеки, а також визначення прав і обов'язків державних органів у цій сфері [2].

Відповідно до Закону Національна система кібербезпеки є сукупністю суб'єктів забезпечення кібербезпеки та взаємопов'язаних заходів політичного, науково-технічного, інформаційного, освітнього характеру, організаційних, правових, оперативно-розшукових, розвідувальних, контррозвідувальних, оборонних, інженерно-технічних заходів, а та-

кож заходів криптографічного і технічного захисту національних інформаційних ресурсів, кіберзахисту об'єктів критичної інформаційної інфраструктури [1].

Повноваження щодо забезпечення безпеки в кіберпросторі має Президент України через очолювану ним Раду національної безпеки і оборони (РНБО); Національний координаційний центр кібербезпеки як робочий орган РНБО; Кабінет Міністрів і міністерства. Кабінет Міністрів України забезпечує формування та реалізацію державної політики у сфері кібербезпеки, захист прав і свобод людини і громадянина, національних інтересів країни в кіберпросторі, боротьбу з кіберзлочинністю; організовує та забезпечує необхідними силами, засобами і ресурсами функціонування національної системи кібербезпеки; формує вимоги та забезпечує функціонування системи аудиту інформаційної безпеки на об'єктах критичної інфраструктури (крім об'єктів критичної інфраструктури у банківській системі України).

Основними суб'єктами національної системи кібербезпеки є [1—4]:

Держспецзв'язку та захист інформації, Національна поліція, СБУ, Міноборони та Генеральний штаб ЗСУ, розвідувальні органи, Національний банк України. Суб'єктами, які безпосередньо здійснюють у межах своєї компетенції заходи із забезпечення кібербезпеки, є: міністерства та інші центральні органи виконавчої влади; місцеві державні адміністрації; органи місцевого самоврядування; правоохоронні, розвідувальні і контррозвідувальні органи, суб'єкти оперативно-розшукової діяльності; ЗСУ, інші військові формування, утворені відповідно до закону; НБУ; підприємства, установи та організації, віднесені до об'єктів критичної інфраструктури; суб'єкти господарювання, громадяни України та об'єднання громадян, інші особи, які провадять діяльність та/або надають послуги, пов'язані з національними інформаційними ресурсами, інформаційними електронними послугами, здійсненням електронних правочинів, електронними комунікаціями, захистом інформації та кіберзахистом. Законом встановлено, що суб'єкти забезпечення кібербезпеки в межах своєї компетенції здійснюють низку різнопланових заходів [1—4]:

- заходи щодо запобігання використання кіберпростору у воєнних, розвідувально-підривних, терористичних та інших протиправних і злочинних цілях;
- виявлення і реагування на кіберінциденти та кібератаки, усунення їх наслідків;
- інформаційний обмін щодо реалізованих та потенційних кіберзагроз;
- розробку та реалізацію запобіжних, організаційних, освітніх та інших заходів у сфері кібербезпеки, кібероборони та кіберзахисту;
- забезпечення проведення аудиту інформаційної безпеки, у тому числі на підпорядкованих об'єктах та об'єктах, що належать до сфери їх управління;
- інші заходи із забезпечення розвитку та безпеки кіберпростору.

Відповідно до Закону запропоновано такий розподіл функцій і повноважень органів державної влади у сфері кіберзахисту [1]:

Держспецзв'язку та захисту інформації здійснюватиме функції кіберзахисту об'єктів критичної інформаційної інфраструктури; координацію діяльності інших суб'єктів кібербезпеки; забезпечення створення та функціонування національної телекомунікаційної мережі; запобігання, виявлення та реагування на кіберінциденти і кібератаки та усунення їх наслідків; інформування про кіберзагрози і методи захисту від них; забезпечення аудиту інформаційної безпеки на об'єктах критичної інфраструктури, установлення вимог до аудиторів інформаційної безпеки, визначення порядку їх атестації та переатестації;

На Національну поліцію (НПУ) покладено відповідальність за попередження, виявлення, припинення й розкриття кіберзлочинів;

Міністерство оборони та Генеральний штаб ЗСУ мають забезпечувати кібероборону військових об'єктів, кіберзахист об'єктів критичної інфраструктури під час війни і надзвичайного стану, а також відбивати військову агресію в кіберпросторі;

Служба безпеки України (СБУ) в межах своїх повноважень зобов'язана попереджати, виявляти, припиняти та розкривати злочини проти миру та безпеки людства в кіберпросторі, боротися з кібертероризмом і кібершпигунством, а також проводити таємні перевірки об'єктів критичної інфраструктури;

Національний банк є регулятором з кібербезпеки у банківській сфері і має право на встановлення власних стандартів в цій сфері і організацію перевірки їх дотримання. Завданням НБУ є також визначення порядку, вимог і заходів щодо забезпечення кіберзахисту та інформаційної безпеки в банківській системі, створення центру кіберзахисту та реєстру об'єктів критичної інформаційної інфраструктури в банківській системі.

Законом передбачено державно-приватну взаємодію у сфері кібербезпеки. Система своєчасного виявлення, попередження та нейтралізації кіберзагроз може бути створена із залученням волонтерських організацій. Передбачено підвищення цифрової грамотності громадян і культури безпеки поведінки в кіберпросторі. Заплановано обмін інформацією про кіберзагрози і координацію команд реагування на комп'ютерні надзвичайні події. Для громадян, представників промисловості та бізнесу створюють консультаційні пункти. Крім того, буде створено систему підготовки кадрів та підвищення компетентності фахівців різних сфер діяльності з питань кібербезпеки [1].

Отже, закладено нормативно-правові основи для розвитку національної системи забезпечення кібербезпеки України. Проведено розподіл повноважень між органами державної влади, визначено роль Національного координаційного центру кібербезпеки як суб'єкта, що координує та контролює діяльність суб'єктів сектору безпеки і оборони, які забезпечують кібербезпеку. Головним завданням є координація їх дій, процедур взаємодії та комплексних засобів реагування на загрози кібербезпеки держави, а також значна робота з запобігання кіберзлочинам [2].

Проте в Україні відсутні системні нормативні документи, які б детально описували загрози у кіберпросторі, надавали їх визначення та формували основи для цілісної державної політики з кібербезпеки. Додатко-

во, експерти відзначають недостатню кількість кадрів у сфері кібербезпеки у відомствах, що є наслідком низької якості підготовки та швидкого розвитку технологій, складнощів у залученні фахівців-практиків та небажання молодих спеціалістів працювати у державних структурах. Крім того, відсутні профільні науково-дослідні інститути, які б займалися комплексними дослідженнями з інформаційної та кібербезпеки.

За думкою деяких експертів, Україна залишається технологічно вразливою через широке використання західних програмних продуктів та матеріально-технічної бази іноземного виробництва. Шукати можливі "закладки" у цій продукції важко, але залежність від неї становить загрозовий рівень для національної безпеки. Проблема створення національної операційної системи залишається актуальною, а також відновлення вітчизняних потужностей у виробництві матеріально-технічної телекомунікаційної бази та створення національного антивірусу [2, 5].

Українське суспільство, включаючи державні органи, установи та особистості, має низьку культуру кібербезпеки та не усвідомлює необхідність дотримуватися вимог безпеки і наслідків, що можуть виникнути внаслідок їх неухважного ставлення до цього питання [2, 5].

ВИСНОВКИ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Сучасні системи управління, які побудовані на базі обчислювальних мереж найбільш потребують встановлення та розробки новітніх систем захисту інформації. Найбільшою цінністю сучасності стає інформація.

В кожному суб'єкті сил безпеки має місце своя підсистема захисту інформації та вимоги до її захищеності. Ці фактори знижують ефективність державного управління підсистемами захисту інформації. Сили безпеки України є основним суб'єктом державної безпеки, тому захищеність інформації, що циркулює в мережах сил безпеки напряму впливає на державну безпеку. Витоки закритої інформації може призвести не тільки до імідажних втрат держави, а і до втрат на полі бою.

Розробки та вдосконалення механізмів державного управління системами захисту інформації сил безпеки України вимагають виклики з якими зіткнулась наша держава. Під час збройної агресії РФ проти України виникли нові загрози інформаційній безпеці, які потребують негайної реакції з боку сил безпеки та оборони.

Література

1. Закон України "Про основні засади забезпечення кібербезпеки України" від 05.10.2017 р. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2163-19#Text>
2. Мужанова Т.М. Інформаційна безпека держави. Навчальний посібник — К.: ДУТ, ННІЗІ, 2019. — 131 с.
3. Забезпечення інформаційної безпеки держави: Навчальний посібник /В. Б. Дудикевич, І. Р. Опірський, П. І. Гаранюк, В. С. Зачепило, А. І. Партика. Львів: Видавництво Львівської політехніки, 2017. 204 с.
4. Климчук О. О. Забезпечення інформаційної безпеки держави: підручник / [О. О. Климчук, В. М. Петрик, М. М. Присяжнюк та ін.]; за заг. ред. О. А. Семченка та В. М. Петрика. — К.: ДНУ "Книжкова палата України", 2015. — 672 с.

5. Основи інформатизації Національної гвардії України: навч. посіб. / Г. А. Дробаха, О. А. Олещенко, О.Ю. Іохов, В. Е. Лісичин та ін. — Х.: НАНГ України, КП "Міська друкарня", 2016. — 366 с.

References:

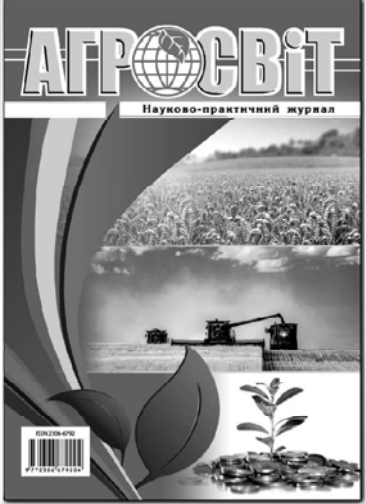
1. The Verkhovna Rada of Ukraine (2017), The Law of Ukraine "About the main principles of ensuring cyber security of Ukraine", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2163-19#Text> (Accessed 05 February 2024).
2. Muzhanova, T.M. (2019), Informatsiina bezpeka derzhavy [State information security], DUT, NNIZI, Kyiv, Ukraine.
3. Dudykevych, V. B. Opirskyi, I. R. Haraniuk, P. I. Zachepnylo, V. S. and Partyka, A. I. (2017), Zabezpechennia informatsiinoi bezpeky derzhavy [Ensuring information security of the state], Vydavnytstvo Lvivskoi politekhniki, Lviv, Ukraine.
4. Klymchuk, O. O. Petryk, V. M. and Prysiazhniuk, M. M. (2015), Zabezpechennia informatsiinoi bezpeky derzhavy [Ensuring information security of the state], DNU Knyzhkova palata Ukrainy, Kyiv, Ukraine.
5. Drobakha, H. A. Oleshchenko, O. A. Iokhov, O. Iu. and Lisitsyn, V. E. (2016), Osnovy informatyzatsii Natsionalnoi hvardii Ukrainy [Basics of informatization of the National Guard of Ukraine], NANH Ukrainy, KP "Miska drukarnia", Kharkiv, Ukraine.

Стаття надійшла до редакції 09.02.2024 р.

<https://nayka.com.ua>

Передплатний індекс: 23847

Виходить 24 рази на рік

Журнал включено до переліку наукових фахових видань України з ЕКОНОМІЧНИХ НАУК (Категорія «Б»)

Спеціальності – 051, 071, 072, 073, 075, 076, 292

М. М. Корощенко,
здобувач наукового ступеня доктора філософії з публічного управління та адміністрування,
начальник кафедри "Кораблеводіння та штурманського озброєння",
Інститут Військово-Морських Сил Національного університету
"Одеська морська академія", м. Одеса
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-3445-2297>

DOI: 10.32702/2306-6814.2024.4.229

ПРОБЛЕМИ ВЗАЄМОДІЇ ПУБЛІЧНОЇ ВЛАДИ ТА ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА В УКРАЇНІ ТА ШЛЯХИ ЇХ ВИРІШЕННЯ

М. Koroshchenko,
Candidate of the scientific degree of Doctor of Philosophy in Public Management and Administration,
Head of the Department of Navigation and Navigational Armament,
Institute of Naval Forces of the National University "Odessa Maritime Academy", Odessa

PROBLEMS OF INTERACTION BETWEEN PUBLIC AUTHORITY AND CIVIL SOCIETY IN UKRAINE AND WAYS TO SOLVE THEM

Метою статті є осмислення проблем взаємодії публічної влади та громадянського суспільства та визначення шляхів їх вирішення. Для досягнення цієї мети автором застосовувалися методи загальнонаукового пошуку такі як аналіз, узагальнення, класифікація, а також спеціальні методи, серед яких треба назвати метою дослідження програмних документів, метод структуривання проблем та метод стратегічного планування кроків, спрямованих на розвиток громадянського суспільства в Україні.

У статті автор доводить, що взаємодія публічної влади та громадянського суспільства, в умовах воєнних дій є найважливішим аспектом забезпечення єдності держави та суспільства, підвищення ефективності публічного управління. Визначені актуальні проблеми розвитку громадянського суспільства в Україні, а також напрямки вдосконалення механізму реалізації Національної стратегії сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2021–2026 роки з урахуванням існуючих проблем.

Автор робить висновок, що формування в Україні громадянського суспільства є важливим елементом демократизації країни, розвитку держави на основі європейських принципів суспільного розвитку та розбудови механізму взаємодії громадян та влади завдяки застосуванню елементів прямої демократії. Для України, що знаходиться на шляху до ЄС, формування громадянського суспільства є найактуальнішим завданням, яке відноситься не тільки до гуманітарної сфери, але й є найважливішим аспектом державотворення.

Громадяни та організації, що входять до структури громадянського суспільства відіграють важливу роль у допомозі державним установам стати більш прозорими, підзвітними та залученими до процесів прийняття рішень, послуг і проектів.

Для України така взаємодія є життєво необхідною з урахуванням того, що тільки наявність розвинутого громадянського суспільства здатна вирішувати проблеми корупції, зловживання владою, низької ефективності надання державних послуг та їх якості.

The purpose of the article is to understand the problems of interaction between public authorities and civil society and to determine ways to solve them. To achieve this goal, the author used methods of general scientific research, such as analysis, generalization, classification, as well as special methods, among which the goal of researching program documents, the method of structuring problems, and the method of strategic planning of steps aimed at the development of public society in Ukraine should be mentioned.

In the article, the author proves that the interaction of public authorities and civil society in the conditions of military operations is the most important aspect of ensuring the unity of the state and society, increasing the efficiency of public administration. Current problems of the development of civil society in Ukraine are identified, as well as directions for improving the implementation mechanism of the National Strategy for the Development of Civil Society in Ukraine for 2021-2026, taking into account the existing problems.

The author concludes that the formation of civil society in Ukraine is an important element of the democratization of the country, the development of the state based on European principles of social development and the development of the mechanism of interaction between citizens and the authorities through the application of elements of direct democracy. For Ukraine, which is on the way to the EU, the formation of civil society is the most urgent task, which refers not only to the humanitarian sphere, but is also the most important aspect of state building.

Citizens and civil society organizations play an important role in helping public institutions become more transparent, accountable and involved in decision-making processes, services and projects.

For Ukraine, such interaction is vital, taking into account the fact that only the presence of a developed public society can solve the problems of corruption, abuse of power, low efficiency of public service provision and their quality.

Ключові слова: громадянське суспільство, публічна влада, взаємодія, проблеми, вирішення, держава, ефективність.

Key words: public society, public power, interaction, problems, solutions, state, efficiency.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

В сучасних умовах розвитку Української Держави, коли військова агресія потребує абсолютного єднання громадян та держави, а питання ефективності державного управління в умовах воєнних дій стають все більш актуальним, проблеми формування громадянського суспільства, яке є головним провайдером формування ефективно працюючої системи публічного управління в Україні, виходять на перший план та потребують ретельного дослідження.

Це пов'язано з тим, що саме громадянське суспільство виконує в сучасній демократичній державі такі надважливі функції, як стримання проявів авторитаризму у державі, створення умов для громадської активності; контроль за діяльністю органів державного управління та участь у розробці питань, які є важливими для громади, при тому, що в сучасній модерновій державі європейського типу без згоди громадянського суспільства органи влади не можуть прийняти будь-яке рішення стратегічної спрямованості, які стосуються найважливіших питань суспільно-політичного характеру.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

До питань взаємодії публічної влади та громадськості зверталися ще класики філософської, політичної та правової думки такі як Т. Гоббс (Левіафан, або Матерія, форма і влада держави церковної або громадсь-

кого"), Ж-Ж. Руссо ("Про причини нерівності"), Д. Локк ("Два трактату про правління"), Т. Пейн ("Права людини"), Г. Гегель ("Філософія права").

У працях цих філософів та правознавців було чітко зазначено, що вихід держави за межі громадського контролю, намагання держави домінувати у відносинах із громадою, неминуче призводить до деградації усього державного механізму, виникненню підстав для авторитаризму, корупції, порушень закону тощо.

У подальшому ці висновки знайшли своє підтвердження в дисертаційних дослідженнях українських вчених, таких як Ковальчук С.В. [2], Матійчик А.В. [3], Михайловська О.В. [4], Сенча С.А. [6], Стариковська О.О. [7], Узун Ю.В. [8], Хомей О.Д. [10], які довели, що перетворення України в державу європейського типу без формування в країні громадянського суспільства є неможливим.

У той же час, не дивлячись на те, що проблеми формування громадянського суспільства в Україні знайшли своє висвітлення в науковій літературі, поточна військово-політична ситуація вимагає подальших досліджень у цьому напрямку.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є осмислення проблем взаємодії публічної влади та громадянського суспільства та визначення шляхів їх вирішення.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

В останні роки інноваційні моделі громадянської участі, самоорганізації та соціальної мобілізації стають все більш поширеними. В Європі та в усьому світі ми є свідками багатьох нових форм громадської активності, які є більш активними, неформальними, локальними, зосередженими на проблемі та широко мережевими.

Громадяни більше не хочуть бути пасивними спостерігачами в організаціях масового членства, а радше хочуть формувати результати та відігравати більш активну роль у процесі прийняття рішень. Таким чином, громадяни збираються разом у місцеві групи спонтанними та неформальними способами — у тому числі через соціальні мережі — для обговорення та вирішення конкретних проблем.

Хоча групи громадян та організації громадянського суспільства мають величезний потенціал для покращення суспільства та економіки, вони також стикаються зі значними потребами та викликами, такими як слабкий потенціал, недостатні ресурси, а в деяких країнах також поганий доступ до інформації та обмежувальне політичне та правове середовище. Ці проблеми часто заважають організаціям громадянського суспільства (ОГС) конструктивно співпрацювати з державними установами.

Серед усього масиву наукових підходів до визначення дефініції "громадянське суспільство", на нашу думку, найбільш змістовним є визначення, відповідно до якого громадянським можна вважати суспільство, в якому мають місце активні процеси участі громадян в розбудові держави та у вирішенні найактуальніших суспільно-політичних проблем у тісній взаємодії з органами державної влади, в результаті чого формується модель ефективної держави, характерними рисами якої є ефективне врядування, верховенство права, розвинута економіка та соціальна сфера, високий рівень суспільної моралі, політичної культури та політичних свобод та широкого спектру неурядових організацій, таких як профспілки, асоціації роботодавців, представників незалежних ЗМІ та ін., які сприяють участі громади у визначенні політичного порядку денного [6].

Для країни, яка прагне стати членом ЄС, активне громадянське суспільство сприяє виконанню умов членства в ЄС [11].

Отже для України, що знаходиться на шляху до ЄС, формування громадянського суспільства є найактуальнішим завданням, яке відноситься не тільки до гуманітарної сфери, але й є найважливішим аспектом державотворення.

Громадяни та організації, що входять до структури громадянського суспільства відіграють важливу роль у допомозі державним установам стати більш прозорими, підзвітними та залученими до процесів прийняття рішень, послуг і проектів. Зміцнюючи інституційну підзвітність і, таким чином, підтримуючи належне врядування, неформальні групи громадян і створені ними організації громадянського суспільства роблять уряди більш чуйними на вимоги суспільства. Таким чином, активне громадянське суспільство на початку ХХІ століття стає невід'ємною складовою демократичних країн і сталої, інклюзивної та ефективної економіки [12]. Також

Таблиця 1. Актуальні проблеми розвитку громадянського суспільства в Україні

№.	Наявні проблеми
1.	Розчарування в гаслах, що звучали на Євромайдані, не сприйняття діяльності низки державних інституцій, зокрема органів законодавчої влади, як таких, що працюють на державу та суспільство
2.	Основний суспільний інтерес українців сконцентрований навколо воєнних дій, при тому, що інші аспекти розвитку держави залишаються поза межами суспільного інтересу.
3.	Нерозвинутість системи громадських слухань, референдумів, які традиційно консолідують суспільство у вирішенні суспільно значущих проблем
4.	Слабкість професійних спілок, які, фактично, не мають змоги впливати на рішення уряду, керівників підприємств та організацій
5.	Низький процент участі українських громадян в діяльності неурядових організацій; більш ніж 80. 0 % українців не беруть участі в діяльності цих структур
6.	Перешкоди окремих представників влади розвитку волонтерського руху, вільного доступу до правдивої інформації про стан справ в державі, що стримує громадську активність та сприяє формуванню думки про тотальну корупцію в державі, зокрема в оборонній сфері
7.	Розчарування в діях влади, яка не змогла в повному обсязі виконати свої зобов'язання стосовно учасників бойових дій, ігнорування думки громадян із приводу найактуальніших проблем оборонної військової політики
8.	Наявність значної кількості ЗМІ, які є підконтрольними державі та представникам влади. Відсутність реальної свободи ЗМІ
9.	Значна протестна активність українського суспільства, яке відчуває незадоволення діями влади у вирішенні найактуальніших проблем. До 50.0 % населення України готове до участі в протестних акціях
10.	Пасивність громадян у питаннях мирного вирішення проблем суспільства, так, наприклад, на думку Freedom Hous «українське суспільство проявляє пасивність у вирішенні проблем корупції, екології, інформаційної прозорості органів державної влади»
11.	Наявність великої кількості населення, яке страждає від війни та не відчуває того, що держава та суспільство намагається вирішити їх проблеми.
12.	Низка активність та проблеми розвитку неурядових організацій, що мають контролювати владу

Джерело: складено автором за даними [5].

найбільш характерними ознаками громадянського суспільства є наявність ринкової економіки, що стимулює підприємництво, яке створює суспільні блага, надає робочі місця та формує економічний та інноваційний базис розвитку держави; високий процент представників середнього класу; активна та ефективна соціальна політика; відкритість органів влади та їх здатність надавати якісні та своєчасні державні послуги; розвинута культура, освіта, медицина, вільні та об'єктивні ЗМІ.

Наведені ознаки характеризують сучасну державу європейського зразка, та є тими орієнтирами, яких, в решті решт, має досягти Україна, відбудувавши післявоєнну державу із опорою на тісну співпрацю держави та громадянського суспільства.

В Україні регулювання відносин, що виникають між державою та громадянським суспільством регулюють Закони України "Про громадські об'єднання" "Про соціальний діалог в Україні", "Про місцеве самоврядування в Україні", "Про інформацію", "Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності", "Про організації роботодавців, їх об'єднання, права і гарантії їх діяльності", "Про органи самоорганізації населення", "Про професійних творчих працівників та творчі спілки", "Про благодійну діяльність та благодійні організації", "Про волонтерську діяльність".

Отже сьогодні країна має всі законодавчі підстави для розвитку громадянського суспільства, але, не зважаючи на це, в цій сфері розбудови держави маємо цілий пласт проблем, що потребують свого розв'язання (табл. 1).

Безумовно, що перелік цих проблем можливо продовжити, але, на наше переконання, зазначені вище проблеми є такими, що потребують негайної реакції з боку органів державної влади, які мають стимулювати розвиток громадянського суспільства в Україні.

Таблиця 2. Актуальна оцінка діяльності органів місцевого самоврядування представниками громадянського суспільства

Критерій оцінки	Оцінка (кількість відповідей; N=145)			
	прекрасно	нормально	погано	важко сказати
Представники влади усвідомлюють важливість інформування громадян та підтримують громадянську участь у процесі прийняття рішень	13	61	58	13
Представники влади використовують різні методи по підвищенню обізнаності громадян; необхідна інформація надається вчасно	14	59	62	10
Інформація, яку надає влада під час процесу прийняття рішень є об'єктивною, повною, загальнодоступною і подається у стандартизованій формі; усі громадяни мають рівні можливості доступу до учасницького процесу, оскільки представники влади пропонують різноманітні форми участі, стандарт проведення яких є прописаним і прийнятним	14	53	63	15
Представники влади на місцях підтримують ініціативи громадян	13	66	45	21
Представники влади забезпечують відкритий і прозорий процес прийняття рішень завдяки зовнішньому контролю з боку громади та неурядових організацій; інформація публічна та доступна для широкого загалу	12	46	66	21
Влада заохочує розвиток громадянського суспільства, інвестує в їхню освіту та пропонує громадянам діалогову манеру співпраці	12	43	69	21
Середнє число відповідей по оцінках	13	54,7	60,5	16,8

Зазначимо, що громадянське суспільство неможливо створити, орієнтуючись на державний примус, формування громадянського суспільства — це поетапний, тривалий процес самоусвідомлення громадянами своєї політичної спроможності.

Але, у цьому контексті звернемо увагу на те, що громадянське суспільство виникає і активно розвивається в тих державах, де для цього створені належні умови і держава, розуміючи користь від наявності розвинутого громадянського суспільства, намагається передати громадянам контрольні, консультативні, блокуючи повноваження, в результаті чого публічна влада набуває ефективності і стає дієвим інструментом суспільного розвитку.

Зазначимо, що основну роль у процесі взаємодії суспільства та органів влади відіграють некомерційні організації — юридичні особи, діяльність яких спрямована на досягнення соціальної користі, яка має бути наслідком рішень органів влади.

В Україні аналогом неприбуткових організацій виступають громадські об'єднання, якими є добровільні об'єднання фізичних осіб та/або юридичних осіб приватного права для здійснення та захисту прав і свобод, задоволення суспільних, зокрема економічних, соціальних, культурних, екологічних та інших інтересів. Відповідно до Закону України "Про громадські об'єднання" ці організації мають широкі права, що спрямовані на досягнення "суспільного блага", зокрема (ст. 21) вони мають право звертатися до органів державної влади з пропозиціями (зауваженнями), заявами (клопотаннями), скаргами; одержувати публічну інформацію, щоб брати участь у розробленні проектів нормативно-правових актів; засновувати медіа; брати участь у здійсненні державної регуляторної політики, у роботі консультативних, дорадчих та інших допоміжних органів, що утворюються органами державної влади [1].

Разом із тим останні дослідження довели, що в Україні діяльність неприбуткових громадських організацій (громадських об'єднань) стикається з цілим рядом проблем, серед яких відсутність стабільного фінансування, неналежний рівень взаємодії цих організацій з органами державної влади, обмеження в доступі до інформації та в прийнятті програм розвитку територій, в результаті чого ці організації не мають можливості ефективно контролювати публічну владу. Сама ж діяльність органів влади на місцях представниками цих організацій оцінюється критично, при тому, що значна частина осіб, які брали участь в роботі неприбуткових організацій, оцінюють цю діяльність як незадовільну (табл. 2).

Безумовно, що такий стан речей не сприяє ефективній комунікації держави і суспільства, і створює загрози для взаєморозуміння між органами державної влади та громадянами.

Отже, нині, важливим завданням є створення в Україні передумов для подальшого розвитку громадянського суспільства, з урахуванням наявних проблем. Таким чином, на нашу думку в сучасних умовах основною метою формування громадянського суспільства в Україні має стати формування спільноти активних громадян України, які готові вирішувати складні завдання, що сьогодні формують державну політику, сприяти тому, щоб держава реально повернулася "обличчям до суспільства", передала громаді низку повноважень, які виконує громадянське суспільство в західних країнах.

Вирішенню цього завдання сприяє Національна стратегія сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2021—2026 роки, Указ Президента України Про Національну стратегію сприяння розвитку але, як здається, глава VII цього документу "Механізми реалізації Стратегії" потребує уточнення та конкретизації

Таблиця 3. Напрямки вдосконалення механізму реалізації Національної стратегії сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2021–2026 роки з урахуванням існуючих проблем

№	Напрямки	Зміст діяльності органів публічної влади
1.	Підвищення ефективності взаємодії суспільства та органів законодавчої влади	Створення громадських рад, що мають контролювати питання етики, майнового стану, пересування депутатів усіх рівнів
2.	Актуалізація державної інформаційної політики	розширення суспільно значущої тематики в межах телемарафону «Єдині новини»
3.	Подальший розвиток політичної комунікації між державою та суспільством	Активізація процесів громадських слухань, місцевих референдумів і т. ін.
4.	Розвиток професійних спілок	Вдосконалення законодавства, залучення на професійній основі до роботи професійних спілок активних громадян, які є спеціалістами у тій сфері, в якій працює професійна спілка
5.	Стимулювання діяльності неурядових організацій, залучення громадян до участі в цих організаціях	Державна інформаційна підтримка діяльності неурядових організацій, публікація їхньої звітності, її обговорення, популяризація найкращого досвіду
6.	Створення умови для активізації волонтерського руху, діяльності громадських організацій	Посилення адміністративної відповідальності посадових осіб, що перешкоджають законній діяльності, волонтерських, громадських організацій
7.	Взаємодія із учасниками бойових дій, захисниками України	Тісна співпраця держави і ветеранських, некомерційних громадських організацій з питань соціальної та інформаційної політики по відношенню до осіб, що брали та беруть участь у захисті держави. Постійне роз'яснення ситуації у сфері соціального захисту цих осіб
8.	Підвищення ефективності ЗМІ	Розвиток Інтернету, надання необхідної підтримки для створення незалежних ЗМІ шляхом співпраці держави із представниками засобів інформації, надання суспільству права контролювати державну інформаційну політику.
9.	Створення передумов для толерантного відношення суспільства до влади	Активізація контактів органів державної влади із суспільством шляхом постійного діалогу та формування умов для реального контролю громадянського суспільства за діями влади
10.	Залучення громадян до вирішення актуальних проблем розвитку держави	Активна інформаційна політика, яка спрямована на формування громадської думки відносно необхідності участі суспільства в вирішенні актуальних проблем; публікація матеріалів відносно реальних результатів громадської активності
12.	Сумісна робота держави та представників волонтерського руху із переміщеними особами, із тими хто втратив власне майно і та ін.	Опрацювання механізму розподілення гуманітарної фінансової допомоги через громадські організації, фінансування діяльності тих організацій, які реально допомагають в вирішенні проблем переміщених осіб та тих хто постраждав від війни
13.	Сприяння розвитку активності некомерційних громадських організацій	Розширення можливостей громадських об'єднань впливати на ситуацію в країні, наділивши їх правом законодавчої ініціативи та розширення контрольних повноважень

з урахуванням тих проблем, які нині перешкоджають формуванню громадянського суспільства в Україні [9].

Основними задачами, що мають сприяти більш ефективному функціонуванню зазначеного механізму, мають стати:

1) формування та подальший розвиток правових, інформаційних, організаційних умов, що спрямовані на розвиток громадянського суспільства, зокрема прийняття державної Програми розвитку громадянського суспільства за участю громадських некомерційних організацій, професійних союзів, які мають не лише висловлювати свої пропозиції, але й мати можливість включати ці пропозиції в остаточний документ, контролюючи виконання Програми участі громадських організацій для функціонування та розвитку інститутів громадянського суспільства;

2) всебічна підтримка громадських об'єднань з боку публічної влади в усіх сферах життєдіяльності українського суспільства;

3) пропаганда діяльності громадських об'єднань, створення в суспільстві позитивного сприйняття їхньої діяльності;

4) розвиток різноманітних форм взаємодії органів публічної влади та громадських об'єднань, стимулюван-

ня взаємодії між представниками громадянського суспільства.

Реалізація цих завдань має враховувати необхідність вирішення проблем, які були наведені вище у таблиці 1, активізація діяльності представників публічної влади у сфері розвитку українського громадянського суспільства. Із цією метою автором статті підготовлені пропозиції, які мають конкретизувати та вдосконалити механізм Національної стратегії сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2021—2026 реалізації (табл. 3).

Реалізація зазначених заходів буде реально сприяти розвитку громадянського суспільства в Україні, підвищить ефективність взаємодії суспільства та держави, наповнить Національну стратегію сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні практичним змістом.

ВИСНОВКИ

Формування в Україні громадянського суспільства є важливим елементом демократизації країни, розвитку громадянського суспільства держави на основі європейських принципів суспільного розвитку та розбудови механізму взаємодії громадян та влади завдяки застосуванню елементів прямої демократії.

Для України така взаємодія є життєво необхідною з урахуванням того, що тільки наявність розвинутого громадянського суспільства здатне вирішувати проблеми корупції, зловживання владою, низької ефективності надання державних послуг та їх якості.

Безумовно, що в умовах воєнних дій процеси формування громадянського суспільства утруднені намаганням органів публічної влади вийти з під контроль громадянськості для підвищення ефективності і оперативності прийнятих рішень.

Але, як показує практика, ігнорування громадської думки, відхід від принципів громадського контролю сприяє підвищенню рівня громадського невдоволення діями влади, порушень єдності держави та суспільства, що в умовах війни є неприпустимим.

Відповідно, важливим висновком є необхідність подальшого нарощування комунікації між суспільством та державою, використовуючи відомі механізми, що довели свою ефективність в країнах ЄС, створивши передумови для формування в цих країнах ефективно функціонуючого громадянського суспільства, яке спонукає державу до демократизації та підвищення управлінської ефективності.

Література:

1. Закон України "Про громадські об'єднання" від 22.03.2012. 4572-VI, Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2013, № 1, ст. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4572-17#Text>
2. Ковальчук С.В. Правові засади взаємодії громадянського суспільства та органів публічної влади в умовах становлення демократичної правової держави в Україні: дис. ... канд. юрид. наук. Львів, 2019. 218 с.
3. Матійчик А. В. Самоорганізація громадянського суспільства як чинник демократичної модернізації політичної системи України: дис. ... канд. політ. наук. ІваноФранківськ, 2016. 221 с.
4. Михайловська О.В. Теоретико-методологічні засади досягнення громадського прогресу в системі публічного управління: дис. ... докт. з державного управління. Харків, 2021. 436 с.
5. Облонський В. М., Балакірева О. М., Бондар Т. К. Про стан розвитку громадянського суспільства в Україні: аналіз. Доповідь. К.: НІСД, 2017. 56 с.
6. Сенча С.А. Державний механізм стимулювання розвитку громадянського суспільства (на прикладі Одеської області): дис. ... канд. політ. наук. Одеса, 2020. 202 с.
7. Стариковська О. О. Феномен громадської думки: взаємозв'язок держави і громадянського суспільства: дис.... канд. філос. наук. Запоріжжя, 2020. 222 с.
8. Узун Ю. В. Концепт "громадянське суспільство" в історії та теорії політичної думки : дис. ... канд. політ. наук. Одеса, 2002. 198 с.
9. Указ Президента України "Про Національну стратегію сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2021-2026 роки". Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/487/2021#Text>,
10. Хомей О. Д. Взаємодія громадянського суспільства та органів державної влади в умовах інтеграції України в ЄС: дис.... канд. політ. наук. — Київ, 2021. 221 с.

11. Civil Society. URL: https://neighbourhood-enlargement.ec.europa.eu/enlargement-policy/policy-highlights/civil-society_en

12. The role of civil society in policymaking. URL: <https://apolitical.co/solution-articles/en/the-role-of-civil-society-in-policymaking>

References:

1. The Verkhovna Rada of Ukraine (2013), The Law of Ukraine "On Public Associations", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4572-17#Text> (Accessed 2 January 2024).
2. Kovalchuk, S.V. (2019), "Legal principles of interaction between civil society and public authorities in the conditions of the establishment of a democratic legal state in Ukraine", Ph.D. Thesis, law of science, Lviv Polytechnic National University, Lviv, Ukraine.
3. Matiichyk, A.V. (2016), "Self-organization of civil society as a factor in the democratic modernization of the political system of Ukraine", Ph.D. Thesis, political sciences, Ivan Franko National University, IvanoFrankivsk, Ukraine.
4. Mykhaylovska, O.V. (2021), "Theoretical and methodological principles of achieving public progress in the system of public administration": Ph.D. Thesis, Public administration, Kharkiv, Ukraine.
5. Oblonsky, V. M., Balakireva, O. M. and Bondar, T. K. (2017), Pro stan rozvytku hromadians'koho suspil'stva v Ukraini [On the state of development of civil society in Ukraine], National Institute of Strategic Research, Kyiv, Ukraine
6. Sencha, S.A. (2020), "The state mechanism for stimulating the development of civil society (on the example of Odesa region)", Ph.D. Thesis, political sciences, Odessa Regional State Institute Management, Odesa, Ukraine.
7. Starykovska, O.O. (2020), "The phenomenon of public opinion: the relationship between the state and civil society", Ph.D. Thesis, philosophical sciences, Zaporizh National University, Zaporizhzhia, Ukraine.
8. Uzun, Yu. V. (2002), "The concept of "civil society" in the history and theory of political thought", Ph.D. Thesis, political sciences, Odessa Regional State Institute Management, Odesa, Ukraine.
9. President of Ukraine (2021), Decree "On the National Strategy for Promoting the Development of Civil Society in Ukraine for 2021—2026", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/487/2021#Text> (Accessed 25 Jan 2024).
10. Khomey, O. D. (2021), "Interaction of civil society and state authorities in the context of Ukraine's integration into the EU", Ph.D. Thesis, political sciences, Kyiv National University, Kyiv, Ukraine.
13. European Neighbourhood Policy and Enlargement Negotiations (DG NEAR) (2023), "Civil Society", Available at: https://neighbourhood-enlargement.ec.europa.eu/enlargement-policy/policy-highlights/civil-society_en (Accessed 25 Jan 2024).
14. Apolitical (2023), "The role of civil society in policymaking", Available at: <https://apolitical.co/solution-articles/en/the-role-of-civil-society-in-policymaking> (Accessed 25 Jan 2024).

Стаття надійшла до редакції 29.01.2024 р.

С. О. Теплов,
аспірант кафедри публічного управління та менеджменту організацій,
Національний університет "Чернігівська політехніка"
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-8212-1919>

DOI: 10.32702/2306-6814.2024.4.235

СТАН ТА ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ЦИФРОВОГО ПОТЕНЦІАЛУ ДЕРЖАВНОЇ СЛУЖБИ В УКРАЇНІ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

S. Teplov,
Postgraduate student of the Department of Public Administration
and Management of Organizations, National University "Chernihiv Polytechnic"

THE STATE AND PROBLEMS OF FORMING THE DIGITAL POTENTIAL
OF THE CIVIL SERVICE IN UKRAINE UNDER MARTIAL LAW

У статті обґрунтовано актуальність дослідження стану та проблем формування цифрового потенціалу державної служби в Україні в умовах воєнного стану. У контексті цього доведено доцільність переосмислення традиційних HR-підходів до роботи з персоналом у державних органах, пошуку і закріплення цифрових HR-практик, які б враховували потреби державних службовців та створювали умови для їх постійного самовдосконалення, самопізнання й само-реалізації в умовах нових вимог і викликів. Встановлено, що, незважаючи на складні умови воєнного стану, в Україні й надалі продовжується впровадження проєкту інформаційної системи управління людськими ресурсами в державних органах (HRMIS), яка виконує функції сучасної системи обліку та управління персоналом на державній службі. На цій підставі узагальнено головні проблеми на шляху ефективного формування та розвитку цифрового потенціалу на державній службі в Україні в умовах воєнного стану.

The article substantiates the relevance of the study of the state and problems of forming the digital potential of the civil service in Ukraine under martial law. In this context, the expediency of rethinking traditional HR approaches to working with personnel in state bodies, finding and consolidating digital HR practices that would take into account the needs of civil servants and create conditions for their constant self-improvement, self-discovery, and self-realization in the face of new requirements and challenges has been proven. It has been established that, despite the difficult conditions of martial law, the implementation of the Human Resources Management Information System in State Bodies (HRMIS) project, which performs the functions of a modern accounting and personnel management system in the public service, continues in Ukraine. On this basis, the main problems on the way to the effective formation and development of digital potential in the civil service in Ukraine under martial law conditions are summarized, including: insufficient digital competence of civil servants/potential

candidates for civil service positions, i.e. the discrepancy of their competences with the level of development of modern information and communication skills technologies (ICT) and the increasing complexity of digital technologies; low level of cyber security in the field of public service, which causes insufficient security of information and in some cases leakage of important confidential/closed data, etc.; lack of a unified communication strategy in the field of public service; lack of standards for information interaction between state authorities and the public (in particular, the problem of privacy and ethics attracts attention); lack of a unified structure of communication units, as well as legal and organizational foundations for the functioning of information units in the field of public service; insufficient technological infrastructure; the inadequacy of modern training and professional development programs for civil servants in the field of government communications; inconsistency of policy regarding the use of ICT and the presence of different ICTs in the public administration system, which are often not interoperable, that is, they cannot interact with each other; etc.

Ключові слова: воєнний стан, державна служба, державні службовці, людські ресурси, кадровий резерв, система управління людськими ресурсами на державній службі, функціонал HRMIS в державних органах, цифровий потенціал державної служби, цифровий розвиток, цифровізація.

Key words: martial law, civil service, civil servants, human resources, personnel reserve, human resources management system in the civil service, HRMIS functionality in state bodies, digital potential of the civil service, digital development, digitalization.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

В умовах глобалізації сучасний світ переживає справжні революційні зміни, спрямовані на створення та розповсюдження цифрових технологій у всіх сферах діяльності та перехід до інноваційної інформаційної/цифрової соціально-економічної системи. Дійсно сучасні масштаби цифрової трансформації охопили майже всі сфери життєдіяльності людини, у тому числі й сферу публічного управління. Саме тому цифровізацію на сьогодні можна розглядати як рушійну силу нових парадигм, концепцій і підходів, що забезпечують результативне та ефективне функціонування системи публічного управління загалом та модернізацію державної служби в тому числі. Все це, у свою чергу, передбачає формування потужного та дієвого цифрового потенціалу державної служби (ЦПДС), який має створити умови для активізації і професіоналізації державних службовців, застосування сучасних HR-технологій у цій сфері, нарощування та конструктивного використання кадрового потенціалу державної служби та ін.

Актуальність дослідження стану та проблем формування ЦПДС в Україні обумовлена також і повномасштабним вторгненням країни-агресора та запровадженням воєнного стану на всій території України, в результаті чого державна служба отримала низку абсолютно нових завдань, пов'язаних, насамперед, зі збереженням та відновленням людського потенціалу (професійного пулу державних службовців) й виконання інших стратегічних завдань, що визначені в пріоритетах державної політики.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Зауважимо, що вітчизняні та зарубіжні вчені приділяють чільну увагу дослідженню теоретико-методо-

логічних засад формування й реалізації цифрової стратегії у сфері публічного управління. Зокрема концептуальні засади "Ери цифрового врядування" ("Digital Era Governance" (DEG)) вперше було висвітлено в наукових розробках П. Данлеві, Х. Маргетс, С. Бастоу, Дж. Тінклер, Л. Де Хардіс у контексті переходу від "NPM управління" до більш сучасного "цифрового управління".

У свою чергу, проблеми цифровізації, цифрових трансформацій публічного управління, розвитку електронного уряду та електронної демократії, запровадження електронних технологій у сфері публічного управління досить ґрунтовно досліджують такі українські вчені, як: О. Березюк, В. Дрешпак, О. Євсюкова, О. Карпенко, І. Лопушинський, І. Малий, Ю. Нікітін, Н. Обушна, О. Савченко, О. Скорик та ін.

Праці вищезгаданих науковців є важливим внеском у розвиток теорії та практики державного управління. Проте, незважаючи на вагомий розробки науковців щодо впровадження в Україні концепції "електронного урядування" на базі технологій інформатизації публічного управління, проблематика цифровізації сфери державної служби, зокрема питання розвитку її цифрового потенціалу (насамперед, в умовах воєнного стану) й досі залишаються малодослідженими. Все це й обумовлює актуальність теми даної статті.

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ (ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ)

З огляду на зазначене, головна ідея статті полягає в аналізі стану формування ЦПДС в Україні та ідентифікації на цій основі основних проблем досліджуваного процесу в контексті сучасних суспільних викликів і загроз.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

На сьогодні в світі відбувається "цифровий перехід" від систем і процесів індустріальної економіки й інфор-

маційного суспільства до цифрової економіки та цифрового суспільства, у результаті чого цифровізація та інновації перетворюються в ключовий драйвер зростання світової економіки та добробуту громадян. При цьому в розвинутих країнах світу вже починає впроваджуватися принцип цифрового пріоритету (digital by default), за якого всі сфери послуг громадського життя пронизуються цифровізацією (digitalization), що обумовлює появу нових, унікальних систем і процесів [1].

Важливо зазначити, що поняття "цифровізація" та "цифрової трансформації" до цього часу не має чіткого визначення. Однак, можливо окреслити, що вони між собою пов'язані. Так, цифровізація більш загальне поняття, яке охоплює багато методик, а цифрова трансформація — це процес, завдяки якому організації з використанням цифрових технологій переходять на новий рівень не тільки виробництва, а й відношення між партнерами, клієнтами та працівниками. Експерти компанії Gartner роблять прогнози, що ініціативи по цифровізації прискорюються, і більшість бізнес-лідерів (69% опитаних) очікує, що цифрові технології кардинально змінять їх галузь до 2026 року [2].

На сьогодні цифрові технології все більше проникають не лише в різні сфери приватного бізнесу, а й у публічну сферу (сферу публічного управління). Як стверджує О. Савченко, цифровізація і цифрові технології змінили істотним чином і саме публічне управління, і людське суспільство, а також змінили та підвищили якість життя. Подальший розвиток цифрових технологій є ключовим напрямом розвитку публічного управління будь-якої країни та регіону світу, робить можливим появу таких нових інноваційних цифрових продуктів, як, наприклад, створення цифрової медицини, формування електронного уряду, надання електронних послуг населенню, формування "розумних", або інтелектуальних, міст, впровадження промислових виробництв, керування штучним інтелектом [3].

З огляду на викладене, можемо стверджувати, що посилення ролі та значення державної політики України щодо цифрового розвитку сприяє забезпеченню стійкості та гнучкості української держави загалом, у тому числі й в умовах війни. Адже "цифровий розвиток і цифрові перетворення засвідчили свою ефективність для забезпечення функціонування інфраструктури, безперервного доступу до освіти та навчання, надання медичних послуг, покращення кібербезпеки та підтримання економічного фронту країни тощо" [4].

Отже, забезпечення результативності й ефективності функціонування державної служби в Україні умовах бурхливого розвитку інформаційного суспільства не може бути досягнуте без використання цифрових технологій у цій сфері. Відповідно досить важливими питаннями наразі постають процеси цифровізації на державній службі, оскільки від спроможності та осучаснення її діяльності значною мірою залежить здатність країни надавати якісні послуги та забезпечувати інтереси громадян (у тому числі й в умовах воєнного стану).

На наше переконання, цифровізація державної служби — це використання цифрових технологій, можливостей онлайн комунікацій в системі прийняття та реалізації державно-управлінських рішень, надання адміністративних послуг, формування дієвих державних

механізмів реалізації державної політики у всіх сферах життєдіяльності суспільства. Інакше кажучи, цифрові технології покликані максимально скоротити етап передачі інформаційних повідомлень від органів державної влади кінцевого споживача за допомогою ефективного використання цифрового простору.

Враховуючи викладене вище, вважаємо, що цифровий потенціал державної служби (ЦПДС) — це цілісна відкрита й мінлива система, що представлена сукупністю здатностей і можливостей впровадження та використання цифрових технологій у сфері державної служби.

Як відомо, вже протягом багатьох років Україна залишається авторкою найсучасніших світових цифрових розробок. Наприклад, вона є першою країною у світі, яка офіційно визнала цифрове посвідчення особи як юридичний документ, і одна з перших країн Європи, яка запровадила цифровий COVID-сертифікат. Вона також інвестувала значні кошти в свій ІТ-сектор і зараз є домівкою великої та постійно зростаючої кількості технологічних стартапів [5]. Водночас, завдяки штучному інтелекту, можливостям з оброблення та збирання даних, швидкісного зв'язку, автономному навчанню, технологіям блокчейн тощо цифровізація та її цифрові продукти починають існувати поза геополітичними кордонами, формуючи свої "цифрові кордони".

Задля реалізації державної політики у сфері цифрового розвитку створено Міністерство цифрової трансформації України, яке визначає стратегічні кроки розвитку концепції "Держави у смартфоні" та успішно реалізує низку пакетних пропозицій і проєктів щодо розвитку вітчизняної цифрової економіки. Окрім того, до основних завдань Міністерства відносять такі: розробка державної політики процесів цифровізації, розвиток інформаційного суспільства, формування цифрових навичок та цифрових прав громадян, розвиток національних електронних інформаційних ресурсів та електронної ідентифікації, сфера ІТ-індустрії та ін. [6].

Загалом досвід розвинутих країн світу засвідчує той факт, що країни, які активно розвивають цифрову економіку, показують на сьогодні досить високі показники економічного зростання. У даному контексті нагадаємо, що до основних міжнародних рейтингів, що оцінюють рівень розвитку цифрових технологій та регуляторне середовище країни, відносять такі [7]:

— Індекс ООН з розвитку електронного урядування EGD (E-Government Development Index): у 2021 році Україна має 69 позицію серед 193 країн світу;

— Індекс мережевої готовності NRI (WEF/WITSA Networked Readiness Index): у 2021 році Україна займає 64 позицію зі 121 країни;

— Індекс цифрової конкурентоспроможності WDCR (IMD World Digital Competitiveness Ranking): у 2021 році Україна займає 60 позицію із 63 країн.

Важливо відзначити, що "на сучасному етапі суспільного розвитку (визначальним атрибутом якого є невизначеність та турбулентність) державне управління в Україні переживає ситуацію, коли всі його підходи все більше перемищуються в антропологічну площину. У зв'язку з цим HRM перетворюється в одну з головних функцій державного органу та виступає тим критичним фактором, що визначає результативність та ефективність його діяльності" [1].

Таблиця 1. Динаміка загальної чисельності державних службовців в Україні протягом 2018–2022 років (на кінець року)*

Роки	Чисельність населення, млн чол.	Кількість посад за штатним розписом, осіб	Фактична чисельність державних службовців, осіб	Темп приросту фактичної числ. держ. службовців, %
2018	42,2	244 605	209 785	1,22
2019	41,9	253 553	193 008	-8,00
2020	41,6	219 844	176 527	-8,54
2021	41,2	210 111	171 469	-2,8
2022*	37,6	207 140	165 422	-3,5

*Дані зібрано без урахування тимчасово окупованої території України та частин територій у межах районів військових (бойових) дій або блокованих районів на основі [9]

На думку професорів Гончарук Н. та Прудіус Л.,

Таблиця 2. Основні дистанційні способи управління персоналом державної служби в умовах війни

Способи управління персоналом	Коротка характеристика
Використання онлайн-комунікаційних інструментів	Таких як електронна пошта, чат-боти, відеоконференції та інші онлайн-інструменти, щоб забезпечити зв'язок з персоналом, обмінюватися інформацією та вести віддалену роботу.
Використання хмарних сервісів та інструментів	Для забезпечення безпечного доступу до даних та документів, що дозволяє працювати віддалено із будь-якої точки світу.
Віддалена організація робочих процесів	Використання онлайн-інструментів для планування та організації робочих процесів, встановлення термінів та контролю виконання завдань, дистанційного керування проектами та інші рішення, які можуть бути реалізовані віддалено.
Використання онлайн-навчання	Для забезпечення навчання та підвищення кваліфікації співробітників, яке може бути проведено віддалено за допомогою спеціальних платформ.
Розробка механізмів контролю та звітності	Для відстеження роботи персоналу віддалено та забезпечення взаємодії між управлінням та співробітниками.

Джерело: узагальнено автором з використанням [13].

"управління людськими ресурсами на державній службі — це здійснення всіх функцій менеджменту, пов'язаних із плануванням, добором, розвитком, раціональним використанням, оцінкою, мотивацією та винагородою, вдосконаленням потенціалу людських ресурсів державних органів. Управління людськими ресурсами можна розглядати і як частину стратегії державного органу, що включає цілеспрямоване комплексне забезпечення його функціонування необхідним складом персоналу, а також створення сприятливих соціально-психологічних умов для його продуктивної діяльності" [8, с. 44].

Згідно даних НАДС загальна чисельність посад державної служби на 01 січня 2023 року складала 207 140 осіб [9], тобто на 37 465 посади (або на 15,3%) менше аналогічного показника на 01.01.2019 року (табл. 1).

Нагадаємо, що перейти на суцільну цифровізацію державної служби з 2020 року допоміг досвід пандемії, коли значна частина робочих процесів (у т.ч. й у системі навчання та підвищення кваліфікації державних службовців) дуже швидко була переведена в онлайн. Для запровадження умов та можливостей здійснення віддаленої роботи на державній службі Наказом НАДС від 13.03.2020 року № 39-20 було внесено зміни до Типових правил внутрішнього службового розпорядку [10], у результаті чого державні службовці отримали можливість працювати за межами адміністративної будівлі державного органу.

Така ситуація призвела до необхідності переосмислення традиційних HR-підходів до роботи з персоналом у державних органах, пошуку і закріплення інноваційних цифрових HR-практик в умовах нових вимог і викликів. Тобто світова пандемія, як не дивно, представила унікальну можливість подолати традиційне ставлення до людини й технологій як до окремих складових і поєднати їхні можливості задля майбутньої синергії.

Налагоджена та відпрацьована практика виконання роботи у дистанційному режимі створила умови для швидкої адаптації державних службовців і до умов воєнного стану, який було введено в Україні згідно Указу Президента України від 24 лютого 2022 р. № 64/2022 "Про введення воєнного стану в Україні" [11]. Адже необхідність дистанційного управління персоналом на державній службі в умовах воєнного стану, як правило, викликана, у першу чергу, запитом на роботу з віддаленими командами, які знаходяться в різних локаціях, а також пов'язана з потребою забезпечення своїх співробітників під час війни.

Відповідно в умовах воєнного стану на державній службі активно застосовуються три форми роботи, як і під час карантину: робота у штатному режимі, віддалена робота та їх поєднання. Так, в умовах воєнного стану значна частина державних службовців продовжила здійснювати свою професійну діяльність у штатному режимі — 67,8%, у той час як під час пандемії у штатному режимі працювало лише 37,6 % державних службовців. У свою чергу, продовжують віддалено працюють 11,1 % державних службовців, разом із цим ще 7,2% намагаються поєднувати віддалену роботу з роботою у штатному режимі. Загалом — це 36,2 %, на відміну від 60,3 % під час пандемії [12].

У табл. 2 узагальнено основні дистанційні способи управління персоналом державної служби в Україні в умовах війни.

Практика функціонування державної служби в Україні засвідчує, що війна прискорила впровадження всіх цих процесів. Так, зокрема, в умовах воєнного стану:

— удвічі прискорилося впровадження систем електронного документообігу на державній службі (до війни ними користувалися 45,5%, під час воєнного стану, — 85,6%);

— до початку введення воєнного стану в Україні до онлайн-нарад було залучено 30,2% державних службовців, наразі — майже утричі більше — 85,2%; у хмарних сховищах (Google Docs) раніше працювали 39,1%, під час війни — 61,6% [13];

— до системи електронної взаємодії державних електронних інформаційних ресурсів "Трембіта" підключено 67% державних електронних інформаційних ресурсів: з переліку пріоритетних державних електронних інформаційних ресурсів та з якими запроваджено електронну взаємодію та здійснюється обмін даними через систему "Трембіта";

— забезпечено доступ до 102 електронних публічних послуг через Єдиний державний веб-портал електронних послуг "Портал Дія" і 38 — через мобільний додаток "Дія" [14].

Проте, слід відзначити й те, що, внаслідок розгортання на території України повномасштабної війни з метою збереження цілісності та конфіденційності інформації, недопущення несанкціонованого втручання та спотворення даних, що містяться у відповідних

реєстрах, тимчасово припинено функціонування деяких державних реєстрів, та як наслідок — відключено можливість отримання деяких електронних публічних послуг.

Незважаючи на складні умови воєнного стану, в Україні й надалі продовжується впровадження проєкту інформаційної системи управління людськими ресурсами в державних органах (HRMIS — Human Resource Management Information System), яка виконує функції сучасної системи обліку та управління персоналом на державній службі. Це надзвичайно важливо, з огляду на важливість трансформації української публічної служби у формат цифрової.

Упровадження інформаційної системи управління людськими ресурсами (HRMIS) у державних органах України здійснюється відповідно до розпоряджень КМУ від 24.06.2016 року № 474-р "Деякі питання реформування державного управління України" та від 01.12.2017 р. № 844-р "Про схвалення Концепції впровадження інформаційної системи управління людськими ресурсами в державних органах та затвердження плану заходів щодо її реалізації". Партнером у реалізації даного напрямку є Світовий банк у межах проєкту "Зміцнення управління державними ресурсами", що фінансується ЄС за програмою EURoPAF.

Подібні системи вже використовують великі приватні компанії як в Україні, так і в розвинутих країнах світу, зокрема в Японії. По своїй суті така система представляє собою аналог системи ProZorro тільки в сфері людських ресурсів на державній службі. У систему вносять усі дані про державних службовців, а саме інформацію про: структуру та штатний розпис, посади державної служби, особові справи державних службовців, нарахування і оплату праці, відпустки, кар'єрні досягнення, професійну компетентність та навчання та ін.

На виконання пункту 24 Плану заходів станом на 01.01.2023 року: до HRMIS підключено 111 державних органи (міністерства, центральні органи виконавчої влади та їх територіальні органи) та внесено інформацію щодо 23 800 працівників. Інформація щодо прогресу впровадження та публічної інформації HRMIS у формі відкритих даних доступна на Публічному порталі [14].

У сучасних умовах HRMIS виступає важливим інструментом, що допомагає адаптації державної служби в умовах воєнного стану до нових умов у цифровому форматі. Так, за її допомогою також можна, наприклад, відновлювати контакти працівників, які виїхали з місць постійного проживання, готуються накази з кадрових питань — призначення, присвоєння рангів тощо.

Отже, процеси цифровізації на державній службі, як правило, об'єднують соціальні мережі, мобільні додатки, хмарні технології, доповнену реальність та є новою платформою для покращення роботи як державних службовців, так і кандидатів на державну службу, удосконалення та опрацювання їх досвіду. При цьому розробники цифрових технологій (інструментів цифрового робочого місця, штучного цифрового інтелекту прийняття типових управлінських рішень, blockchain-, smart-, portal-, cloud-, network-сервісів тощо) забезпечують технічну складову цифрового HR, тоді як керівництво державного органу та HR-управління повинні пропонувати свої власні інтегровані стратегії та програми цифрового управління персоналом [1].

На сьогодні соціальне замовлення суспільства по відношенню до сучасних державних службовців формується через призму цифровізації усіх сфер державної політики та звучить таким чином: працівник повинен ефективно використовувати індивідуальні здібності; бути гнучким при вирішенні професійних завдань; вміти швидко адаптуватись до змін, та безперервно навчатись (Lifelong Learning).

До речі, ще недавно система дистанційного навчання (E-Learning) на державній службі сприймалася як інновація, що потребувала впровадження нового в мету, зміст, методи і форми прийняття державно-управлінських рішень, організацію спільної діяльності державних службовців. Сьогодні, коли "навчання" й "робота" стали синонімами, дистанційне навчання забезпечує донесення державним службовцям основного обсягу навчального матеріалу, інтерактивну взаємодію з працівниками у процесі навчання, надає можливість самостійної роботи з навчальними матеріалами, а також у процесі навчання.

Разом із цим, під час війни державні службовці потребують нових знань та навичок для ефективної роботи. Тому важливо забезпечити навчання та розвиток персоналу, щоб вони були готові до різних викликів та виконання своїх обов'язків. З огляду на це, зауважимо, що у складі найбільш популярних навчальних он-лайн ресурсів державної служби в Україні на сьогодні є такі: Prometheus; EdEra; ВУМ on-line та ін.

Водночас, на думку Голови НАДС Н. Алюшиної, цифровізація державних послуг "створює дві зони ризиків". Перша зона ризиків полягає у принципових відмінностях між цифровою та людською логіками прийняття рішень. Друга — у залежності від технічних умов в умовах війни і блекаута.

Тобто "цифрова логіка" спрямована на стандартизацію, раціоналізацію та кількісні судження. Логіка natomiast держслужбовця визначається знаннями, досвідом та розумінням людських потреб. Необхідно глибше вивчати процеси, які впливають на перетворення рішень від людини до "цифри". Важливо, аби "цифрова логіка" враховувала людський фактор. Окрім того, "залізо" — інструмент логістики, а генератором послуги є державний службовець [12].

Таким чином, беззаперечним залишається той факт, що слабким місцем цифровізації за умов надзвичайних ситуацій є також залежність від технічних умов. І це — загроза всім державним інститутам. Адже в умовах знищення енергетичної інфраструктури та блекауту є ризики відрізання громадян від цифрових послуг. Діяльність держслужбовця складніше набору правил, оскільки передбачає мережу взаємозалежних практик.

Важливо також акцентувати увагу на тому, що наразі, окрім впровадження та постійного розвитку відомого порталу Дія, здійснюються й інші ефективні кроки у напрямку посилення цифрової безпеки. Зокрема Міністерство культури та інформаційної політики спільно з Міністерством цифрової трансформації співпрацюють з українськими та міжнародними неурядовими організаціями та приватним сектором для протидії російській пропаганді та дезінформації як в Україні, так і за кордоном.

Доцільно відзначити, що у співпраці зі світовими технологічними гігантами Україна перенесла важливі

бази даних в хмарне сховище за кордоном з метою захистити дані від кібератак і забезпечити доступ до них у разі пошкодження фізичної інфраструктури.

Водночас в умовах воєнного стану слід очікувати прискорення роботи з цифровізації Міноборони України та всіх відповідних військових служб. Провідні експерти серед таких ключових пріоритетів відзначають створення цифрової системи вчасного планування та прогнозування потреб військових. Крім того, вся інформація про них має бути цифровою: електронний військовий квиток, проходження ВЛК та перебування в госпіталі, електронні військові журнали та звіти. Таким чином українська сфера оборони, вже готова до використання сучасних ІКТ, у найближчій перспективі стане ще більш цифровою.

Одним із відомих ІТ-проектів у сфері державного управління є VI Government, спільний проєкт Міністерства цифрової трансформації та Держстату. Ця ініціатива спрямована на оптимізацію процесу прийняття рішень на державному рівні, використовуючи потужність бачення, заснованого на оперуванні великими базами даних.

Нарешті, уряд однозначно визнає, що цифрові технології відіграватимуть величезну роль і в післявоєнному відновленні України. Платформа DREAM є прикладом використання цифрових рішень у процесі нагляду за відбудовою, ілюструючи прагнення України до технологічного прогресу на всіх рівнях.

ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК У ДАНОМУ НАПРЯМІ

Резюмуючи все вищевикладене, узагальнимо головні проблеми на шляху ефективного формування та розвитку цифрового потенціалу на державній службі в Україні, серед яких:

1) недостатня цифрова компетентність державних службовців / потенційних кандидатів на посади державної служби, тобто невідповідність їх компетенцій рівню розвитку сучасних ІКТ і дедалі більшому ускладненню цифрових технологій;

2) низький рівень кібербезпеки у сфері державної служби. Збільшення транзакцій використання цифрових технологій у публічному секторі призводить і до зростання ризиків кібератак (насамперед, в умовах невизначеності/воєнного стану). Недостатня захищеність інформації може обумовити виток важливих конфіденційних/закритих даних тощо;

3) відсутність єдиної комунікативної стратегії у сфері державної служби;

4) відсутність стандартів інформаційної взаємодії між органами державної влади та громадськістю. Зокрема привертає увагу проблема з приватністю та етикою. Використання цифрових технологій у сфері державної служби вимагає збору та обробки великих обсягів даних про громадян. Це може створювати занепокоєння щодо приватності та використання цих даних;

5) відсутність уніфікованої структури комунікативних підрозділів, а також правових і організаційних засад функціонування інформаційних підрозділів у сфері державної служби;

6) недостатня технологічна інфраструктура та низька спроможність і забезпеченість ЦОВВ, навчальних закладів/центрів, що здійснюють підготовку підготов-

ку магістрів за спеціальністю "Публічне управління та адміністрування", центрів підготовки, спеціалізації та підвищення кваліфікації державних службовців сучасними ІКТ, від простих персональних комп'ютерів до потужних аналітичних систем;

7) неадекватність сучасних програм підготовки та підвищення кваліфікації державних службовців у сфері урядових комунікацій;

8) неузгодженість політики щодо використання ІКТ та наявність різних ІКТ в системі державного управління, які часто не є інтероперабельними, тобто не можуть взаємодіяти між собою та ін.

Водночас, незважаючи на існуючі проблеми у сфері формування та реалізації цифрового потенціалу у вітчизняній сфері публічного управління загалом та державної служби в тому числі, на саміті в Давосі 2022 Україну назвали "цифровим тигром" Європи [76], що можна сприймати як дуже високу відзнаку. І це є не випадковим, адже у 2022 році, Україна спромоглася піднятися 30-ту позицію у міжнародному рейтингу Індексу розвитку е-уряду [76]. Очевидно, що така ситуація засвідчує як базові пріоритети її розвитку саме цифровізацію врядування, адже Україна впевнено та стабільно рухається наближається до того, щоб стати провідною "цифровою нацією" світу, що й визначає перспективи наших подальших наукових досліджень.

Література:

1. Обушна Н.І., Теплов С.О. Цифровізація управління HR-процесами на державній службі. Наукові перспективи. 2021. Випуск 3 (9). С. 157—172. URL: <http://perspectives.pp.ua/index.php/np/article/view/183> (дата звернення: 31.01.2024).

2. Нікітін Ю.О., Кульчицький О.І. Цифрова парадигма як основа визначень: цифровий бізнес, цифрове підприємство, цифрова трансформація. Маркетинг і цифрові технології. 2019. № 4. Том 3. С. 77—87 (дата звернення: 31.01.2024).

3. Савченко О.О. Сучасні тенденції запровадження цифровізації публічного управління в країнах Європейського Союзу. Публічне управління та митне адміністрування: Спецвипуск, 2022. С. 117—122. <https://scholar.archive.org/work/ll3ycibxpnfsjfk53rnimswsem/access/wayback/http://customs-admin.umsf.in.ua/archive/2022/spec/19.pdf> (дата звернення 31.01.2024).

4. Марченко О. Цифрова економіка в Україні: основні тенденції та перспективи розвитку. Галицький економічний вісник. 2020. Том 65. № 4. С. 34—39. URL: https://doi.org/10.33108/galicianvisnyk_tntu-2020.04.034 (дата звернення: 31.01.2024).

5. Як Україна під час війни стала світовим лідером із цифровізації держуправління. 1 жовтня, 2023. URL: <https://www.kyivpost.com/uk/post/22145#> (дата звернення: 31.01.2024).

6. Положення про Міністерство цифрової трансформації України: Постанова Кабінету Міністрів України № 856 від 18.09.2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/856-2019-%D0%BF#Text> (дата звернення: 31.01.2024).

7. Тягунова Н.М., Тягунова З.О. Цифрові компетентності як детермінанти розвитку підприємницької діяльності. Трансформаційна економіка. 2023. № 2 (02).

C. 57—61. UPL: <https://transformations.in.ua/index.php/journal/article/view/23> (дата звернення: 31.01.2024).

8. Гончарук Н.Т., Прудіус Л.В. Модернізація державної служби та управління людськими ресурсами в Україні. Аспекти публічного управління. 2018. Т. 6, № 1—2. С. 42—51.

9. Національне агентство України з питань державної служби. Офіційний вебсайт. URL : <https://nads.gov.ua/diyalnist/kilkisnij-sklad-derzhavnih-sluzhbovciv/kilkisnij-sklad-derzhavnih-sluzhbovciv> (дата звернення: 31.01.2024).

10. Зміни до Типових правил внутрішнього службового розпорядку: наказ НАДС № 39-20 від 13.03.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/z0277-20> (дата звернення: 31.01.2024).

11. Про затвердження Указу Президента України "Про введення воєнного стану в Україні: Закон України № 2102-IX від 24.02.2022. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/go/2102-20> (дата звернення: 31.01.2024).

12. Алюшина Н. Цифровізація не зможе повністю замінити держслужбовців — НАДС. UPL: <https://sud.ua/uk/news/publication/255750-tsifrovizatsiya-ne-smozhet-polnostyu-zamenit-gossyluzhaschikh-nads> (дата звернення: 31.01.2024).

13. Запровадження тренду максимальної цифровізації держслужби — це важливий крок до цифрової держави, орієнтованої на задоволення потреб громадян. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/nataliya-alyushina-zaprovadzhennya-trendu-maksimalnoy-tsifrovizatsiyi-derzhsluzhbi-ce-vazhliviy-krok-do-cifrovoyi-derzhavi-oriyentovanoyi-na-zadovolennya-potreb-gromadyan> (дата звернення: 31.01.2024).

14. Звіт про виконання у 2022 році Стратегії реформування державного управління України. URL: https://api.par.in.ua/uploads/progress_report/file_uk/39/PAR_Report_2022_ukr.pdf (дата звернення: 31.01.2024).

15. Деякі питання реформування державного управління України: розпорядження Кабінету Міністрів України № 474-р від 24.06.2016. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/474-2016-%D1%80> (дата звернення 31.01.2024).

16. Шестаковська Т.Л. Аналіз тенденцій та викликів впливу цифрових технологій на публічне управління. Науковий журнал "ECONOMIC SYNERGY". 2023. Випуск 2 (8). С. 8—22.

References:

1. Obushna, N.I. and Teplov, S.O. (2021), "Digitization of HR process management in the civil service", *Naukovi perspektyvy*, [Online], vol. 3, available at: <http://perspectives.pp.ua/index.php/np/article/view/183> (Accessed 31 January 2024).

2. Nikitin, Yu.O. and Kul'chyts'kyj, O.I. (2019), "Digital paradigm as the basis of definitions: digital business, digital enterprise, digital transformation", *Marketynh i tsyfrovi tekhnolohii*, vol. 4, pp. 77—87.

3. Savchenko, O.O. (2022), "Modern trends in the introduction of digitalization of public administration in the countries of the European Union", *Publichne upravlinnia ta mytne administruvannia: Spetsvypusk*, [Online], vol. 22, available at: <https://scholar.archive.org/work/ll3yci6xpnfsjfk53rnmiswsem/access/wayback/http://customs-admin.umsf.in.ua/archive/2022/spec/19.pdf> (Accessed 31 January 2024).

4. Marchenko, O. (2020), "Digital economy in Ukraine: main trends and development prospects", *Halyts'kyj ekonomichnyj visnyk*, [Online], vol. 22, available at: https://doi.org/10.33108/galicianvisnyk_tntu2020.04.034 (Accessed 31 January 2024).

5. Kyiv Post (2023), "How Ukraine became a world leader in digitalization of public administration during the war", available at: <https://www.kyivpost.com/uk/post/22145#> (Accessed 31 January 2024).

6. Cabinet of Ministers of Ukraine (2019), "Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine "Regulations on the Ministry of Digital Transformation of Ukraine"", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/856-2019-%D0%BF#Text> (Accessed 31 January 2024).

7. Tiahunova, N.M. and Tiahunova, Z.O. (2023), "Digital competences as determinants of entrepreneurial development", *Transformatsijna ekonomika*, [Online], vol. 2 (02), available at: <https://transformations.in.ua/index.php/journal/article/view/23> (Accessed 31 January 2024).

8. Honcharuk, N.T. and Prudyus, L.V. (2019), "Modernization of civil service and human resources management in Ukraine", *Aspekty publichnoho upravlinnia*, vol. 1—2, pp. 42—51.

9. National Agency of Ukraine on Civil Service. Official website (2024), available at: <https://nads.gov.ua/diyalnist/kilkisnij-sklad-derzhavnih-sluzhbovciv/kilkisnij-sklad-derzhavnih-sluzhbovciv> (Accessed 31 January 2024).

10. NADS (2020), "The NADS order "Changes to the Standard Rules of Internal Service Procedures"", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/go/z0277-20> (Accessed 31 January 2024).

11. The Verkhovna Rada of Ukraine (2022), The Law of Ukraine "On the approval of the Decree of the President of Ukraine "On the introduction of martial law in Ukraine"", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/go/2102-20> (Accessed 31 January 2024).

12. Aliushyna, N.O. (2020), "Digitization will not be able to completely replace civil servants — NADS", available at: <https://sud.ua/uk/news/publication/255750-tsifrovizatsiya-ne-smozhet-polnostyu-zamenit-gossyluzhaschikh-nads> (Accessed 31 January 2024).

13. Aliushyna, N. (2023), "Introducing the trend of maximum digitization of the civil service is an important step towards a digital state focused on meeting the needs of citizens", available at: <https://www.kmu.gov.ua/news/nataliya-alyushina-zaprovadzhennya-trendu-maksimalnoy-tsifrovizatsiyi-derzhsluzhbi-ce-vazhliviy-krok-do-cifrovoyi-derzhavi-oriyentovanoyi-na-zadovolennya-potreb-gromadyan> (Accessed 31 January 2024).

14. Cabinet of Ministers of Ukraine (2022), "Report on implementation in 2022 of the State Administration Reform Strategy of Ukraine", available at: https://api.par.in.ua/uploads/progress_report/file_uk/39/PAR_Report_2022_ukr.pdf (Accessed 31 January 2024).

15. Cabinet of Ministers of Ukraine (2016), Order "Some issues of reforming the state administration of Ukraine", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/go/474-2016-%D1%80> (Accessed 31 January 2024).

16. Shestakovs'ka, T.L. (2023), "Analysis of trends and challenges of the impact of digital technologies on public administration", *Naukovyj zhurnal "ECONOMIC SYNERGY"*, vol. 2 (9), pp. 8—22.

Стаття надійшла до редакції 04.02.2024 р.

Д. М. Бондаренко,
аспірант кафедри державного управління і місцевого самоврядування,
Національний технічний університет "Дніпровська політехніка"
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-2562-0033>

DOI: 10.32702/2306-6814.2024.4.242

ІНФОРМАЦІЙНІ ТА ІНСТРУМЕНТАЛЬНО-ОРГАНІЗАЦІЙНІ МОЖЛИВОСТІ ПУБЛІЧНОГО І ГАЛУЗЕВОГО УПРАВЛІННЯ ВІДНОВЛЕННЯ ПРОМИСЛОВОГО КОМПЛЕКСУ УКРАЇНИ

D. Bondarenko,
Postgraduate student of the Department of Public Administration
and Local Self-Government National, Technical University "Dnipro Polytechnic"

INFORMATIONAL AND INSTRUMENTAL-ORGANIZATIONAL POSSIBILITIES
OF PUBLIC AND SECTORAL MANAGEMENT OF THE RESTORATION
OF THE INDUSTRIAL COMPLEX OF UKRAINE

Дослідження присвячене пошуку шляхів розвитку і підвищення впливу інформатизації публічного і галузевого управління на пришвидшення і поліпшення якості процесів відновлення промисловості. Визначено і обґрунтовано змістовне наповнення елементів інформаційного середовища галузей. Системоутворювальним і провідним ресурсом управління визначена інформація, інформаційні технології управлінської діяльності та інформаційні процеси їх побудови. У складі методологічного інструментарію підвищення ефективності управлінської діяльності органів виконавчої влади запропоновано й аргументовано використовувати інформаційно-процесний підхід. Показано, що для розвитку і широкого залучення можливостей інформації, спрямованих на підвищення результативності управлінської діяльності, необхідно розширити дані інформаційного простору управління. Визначено сутність, роль і значущість його складників і послідовність залучення їх інформаційних характеристик і показників, які трансформуються у зміст процесів управління. Обґрунтовано доцільність перегляду, розширення, виокремлення і формування інформації про стан і функціонування як окремих галузей, так і промислового комплексу України загалом. Структура мереж збору і передачі інформації з інформаційного простору галузей, склад управлінської інформації для публічної і галузевої влади представлена змістом послідовних етапів її побудови: інформаційно-передпроектним, інформаційно-функціональним і проектно-управлінським. Їх реалізацію пропоновано здійснювати з використанням інформаційно-процесного підходу.

The study is dedicated to finding ways of development and increasing the impact of informatization of public and branch management on speeding up and improving the quality of industrial recovery processes. The meaningful content of the elements of the information environment of industries, which creates an idea about the types, content and purpose of information when solving functional

tasks in the management system, is defined and substantiated. The system-forming and leading resource of management is determined by information, information technologies of management activity and information processes of their construction. Management technologies are considered as a set of direct procedures that are used in a certain sequence of actions to solve management tasks within the management cycle (planning, organization and control, regulation, motivation) in their interdependence, interconnection and mutual support. Information processes of management activities are considered as a set of operations, the main purpose of which is to transform input information into output, according to a well-founded algorithm, accepted standards and calculation methodology. As part of the methodological toolkit for increasing the efficiency of management activities of executive authorities, it is proposed and substantiated to use the information-process approach. Structurally and substantively, it should be defined as a set of continuous interconnected flows of information, technologies and processes. The latter represent a consistent set of interconnected information processes of selection, collection, processing, adaptation and implementation of information intended for use in the management system, which is transformed into practical means and tools for solving the tasks. It is shown that for the development and broad involvement of information opportunities aimed at increasing the effectiveness of management activities, it is necessary to expand the data of the management information space. The essence, role and significance of its components and the sequence of involvement of their information characteristics and indicators, which are transformed into the content of management processes, are determined. The expediency of reviewing, expanding, separating and forming information about the state and functioning of both individual industries and the industrial complex of Ukraine as a whole is substantiated. The structure of information collection and transmission networks from the information space of industries, the composition of management information for public and industry authorities is represented by the content of successive stages of its construction: informational-pre-project, informational-functional and project-management. It is proposed to implement them using an information-process approach.

Ключові слова: промисловий комплекс, промисловість, галузі промисловості, відновлення, діяльність, органи виконавчої влади, публічна влада, галузева влада, інформаційні процеси, інформаційне середовище, інформаційно-процесний підхід, етапи організації, технології управління, процеси управління.

Key words: industrial complex, industry, industries, recovery, activity, bodies of executive power, public power, sectoral power, information processes, information environment, information-process approach, stages of organization, management technologies, management processes.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

У вересні 2015 р. на Саміті ООН затверджено "Перетворення нашого світу: порядок денний у сфері сталого розвитку до 2030 року". Однією із затверджених Цілей сталого розвитку стало збільшення частки промисловості виробництва у загальній зайнятості та ВВП до 2030 р. шляхом інтеграції дрібних промислових підприємств у ланцюги створення вартості, модернізації інфраструктури та промисловості з більшою ефективністю використання ресурсів, чистих технологій та промислових процесів. Україна приєдналася до світової спільноти і розробила низку стратегічних документів щодо розвитку промислового комплексу країни. Але подальший шлях руху українського суспільства до нового прогресивного стану глибоко, суттєво і невинно став руйнуватись через внутрішні проблеми і розв'язану Росією загарбницьку війну. Сьогодні Україна перебуває у глибокій кризі, від подолання якої залежить майбутнє українського суспільства. Темпи падіння української промисловості також не зменшуються. Таке координально стійке погіршення і кризовий стан потребують

від органів влади всіх рівнів набуття нових властивостей — вищої внутрішньої впорядкованості, узгодженості дій, тісної взаємодії між відносно автономними організаційними структурами в управлінні промисловістю та інтеграції процесів, які сприятимуть підтримці і підвищенню досконалості та ефективній взаємодії і організації об'єднань людей, які беруть участь і спільно організовують плин і регулювання процесів відновлення, що потребує якомога повного використання можливостей інформатизації діяльності суспільства.

Управлінський вплив на процеси відновлення промисловості повинен полягати не тільки і не стільки у розробленні нових політик і стратегій відновлення галузей промисловості на національному і регіональному рівнях, які і сьогодні, на жаль, мають слабо пов'язані між собою плани здійснення. Системність процесів відновлення мотивує їх перегляд і пошук ефективних інструментів побудови нових моделей діяльності органів влади. Такий стан потребує продовження, поглиблення і наповнення новим змістом управлінської діяльності органів влади, поглиблення і розширення інформаційного за-

безпечення і більш активної трансформації в напрямі збереження і відновлення галузевого середовища життєдіяльності народу України. Необхідним стає широке розгортання вищого і всеохопного рівня наукових досліджень і запровадження інформаційно-цифрових технологій в оновлення державного управління діяльністю галузей у практику керованих систем.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Дослідження питань інформатизації суспільства і можливостей його розвитку за рахунок впровадження в процеси економічної і соціальної діяльності розглядаються в працях О. Кивлюк, Є. Болотіна, А. Акуленко, О. Хринюк, О. Дегтяра та ін. [1—4]. Питання інформатизації і цифровізації сектору галузей промисловості досліджувались у працях В. Ляшенко, Г. Натрошвілі, А. Ткачової та ін. [2; 5]. Водночас інформаційне середовище та чинники розвитку інформатизації та цифровізації в багатьох напрямках їх можливого подальшого розвитку використовуються слабо, що обумовлює необхідність їх подальших досліджень.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Визначити стан і зміст інформаційного забезпечення розробки планів відновлення промислового комплексу України з метою підвищення їх системності і єдності для всіх галузей і використання можливостей інформатизації та цифровізації процесів управління як чинника підвищення ефективності діяльності публічного і галузевого управління.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Вихід із кризового стану промисловості України і подолання системного накладання кризових явищ на всі галузі став непомірно тяжкою і слабо вирішуваною проблемою українського народу на сучасному етапі. Її вирішення потребує пошуку шляхів відновлення можливостей техніки, технологій, організації відновлення матеріальної бази виробництва кінцевої і проміжної продукції, розвитку вектору підвищення активності, згуртованості і об'єднання інтересів виробничих систем галузевої і публічної влади. Необхідна їх спільна участь і безпосереднє застосування їх потенціалів у відновленні діяльності промисловості і суб'єктів господарювання усіх видів власності. Ці кроки потребують попередньо розроблених державних, галузевих і регіональних політик, стратегій і планів довгострокового розвитку промислового комплексу з урахуванням засад підвищення ефективності діяльності і самих органів виконавчої влади.

Національна Рада з відновлення України від наслідків війни у липні 2022 р. представила проєкт Плану відновлення України з горизонтом до 2032 р. [7]. Але український народ не може так довго чекати. Потрібне термінове і якомога потужніше включення в рух відновлення промисловості країни усього народу під керівництвом влади.

Визначальним трендом розвитку українського суспільства відповідно до світових тенденцій на сучасному етапі стала інформатизація [6], що пов'язується з інфор-

матизацією суспільної діяльності і активним впровадженням інформаційного інструментарію в процеси життєдіяльності, сприяє появі нових інформаційних технологій і продукції інформатизації. Активна підтримка українською владою інформаційних процесів уже сьогодні ілюструє позитивні зрушення в інформаційному розвитку суспільства і достатньо швидкі темпи вирішення певних проблем, пов'язаних з інформаційною трансформацією облаштування і організацією процесів суспільного життя. На загальнонаціональному рівні реалізуються проєкти цифровізації надання державних послуг, цифровізації національної безпеки, освіти, охорони здоров'я, електронні розрахунки, здійснюються заходи з гармонізації з європейськими безвідсотковими ініціативами. Реалізуються і інші проєкти створення інформаційної держави, в яких процеси життєдіяльності і розвитку будуються на основі інформаційних технологій. Застосування таких технологій створює необхідні умови і підтримує зміни в структурній побудові всіх видів діяльності, у тому числі і управлінської, охоплює всі її напрями і сприяє пошуку відповідей стосовно недовикористання існуючих і нових можливостей вирішення наявних проблем за рахунок інформатизації.

Водночас питанням підвищення впливу інформатизації технологій і процесів управління в системі органів виконавчої влади належної уваги поки не приділяється. Вона не враховується і як чинник впливу на ефективність управління суспільними процесами, що не сприяє укріпленню і підвищенню управлінського ресурсу для відновлення промисловості України і його активному залученню до відновлення економіки країни.

Слід зазначити, що світові тенденції інформатизації засвідчують, що інформаційний ресурс і його реалізація для забезпечення якості і продуктивності управлінської діяльності в керованих системах набуває все більшого значення.

Аналіз політик, стратегій і планів відновлення промисловості України, які розробляються під керівництвом Міністерства з питань стратегічних галузей промисловості України, Міністерства аграрної політики та продовольства та інших центральних органів виконавчої влади, показує, що їх зміст і цілі спрямовуються на визначення можливих досягнень бажаних результатів і значно менше на процеси, які забезпечують їх своєчасне і якісне здійснення. Частина державних документів продовжує мати декларативний характер і навіть загальні тези про вибір шляхів промислового комплексу країни не розглядають можливості прогнати український народ власною продукцією і вітчизняними засобами життєзабезпечення, у тому числі засобами матеріального виробництва промисловості. Не спостерігається і в ерифікація успішних системних дій щодо виконання розроблених планів. Без об'єктивної і повної інформації про стан, цілісність, параметри і показники, інші дані і характеристики керованих систем управління не може здійснюватись. Воно інноваційно формує зв'язок і організовує успішну взаємодію елементів управлінських процесів, задіяних у зміні змісту функціональної діяльності влади при появі її нових завдань. Їх пов'язує і організовує застосування результатів функціонування кожного елементу в їх оточенні.

На сучасному етапі виникає гостра необхідність формування і реалізації політики відновлення промисловості країни, яка повинна поставити нові завдання перед органами влади. Це обумовлює необхідність радикальних перетворень змісту і процесів управління, а саме: оновлення змісту виконуваних управлінських функцій із застосуванням сучасних інформаційних технологій і процесів їх побудови, поглиблення і розширення інформаційно-комунікативних відносин між владою і галузями промисловості, з урахуванням усіх елементів виробничої і організаційної інфраструктури. При цьому необхідне не вибіркове застосування інформаційних технологій та окремих структур і їх складників, а охоплення інформатизацією всього комплексу діяльності.

Для пошуку шляхів підвищення впливу інформатизації на ефективність управління при проектуванні процесів управління відновленням промисловості використаємо достатньо широко вживаємі терміни — "технології управління" і "процеси управління". Їх зміст, спрямованість і використання розглядається в багатьох працях закордонних і українських вчених, хоча єдиного прийнятого визначення поки немає. Очевидно, це пояснюється повсякденними стрімкими змінами у змісті управлінської діяльності, які певним чином змінюють її зміст, призначення і способи дії. Ми вживаємо поняття "технології управління" як сукупність безпосередніх процедур і дій, виконуваних у певній послідовності реалізації завдань управлінських функцій. Реалізація цього виду технологій здійснюється управлінськими процесами, які формуються в послідовності управлінського циклу (планування, організування, контролювання, регулювання, мотивування та ін.).

Технології управління разом із процесами їх реалізації являють собою методологічний інструментарій управлінської діяльності із застосуванням відповідного підходу — інформаційно-процесного. Під ним пропонується розуміти інтегрований, поглиблений управлінський процес. Структурно його можливо подати як сукупність безперервних взаємообумовлених потоків інформації, які використовуються у складі взаємопов'язаних управлінських дій, що самі по собі вже можуть бути процесами і трансформувати інформацію в практичні засоби діяльності. Сьогодні інформаційно-процесний підхід використовується слабко, що погіршує поєднання його складників і створює його розмитість як технологічного фактору забезпечення ефективності управління. Це не сприяє встановленню тісної взаємодії і можливості підвищення ступеня внутрішньої інформаційної пов'язаності діяльності, узгодженості інформаційних відносин між фахівцями в різних структурних підрозділах публічної і галузевої влади. Труднощі становить також аналіз інформації, яка використовується, методів і технологій її обробки і подальшого застосування. Це об'єктивно створює умови для недостатньої акумульованості спільних можливостей продуктивної діяльності, широкого застосування її інформаційних, організаційних, технологічних та аналітичних знань у змісті процесів відтворення промислового виробництва, суспільного продукту і очікуваних результатів реалізації подальшого розвитку. Досі недостатньо використовуються і реально існуючі тех-

нології підвищення результативності діяльності органів виконавчої влади із застосуванням і втіленням результатів в удосконаленні ресурсів управління у процеси керованих об'єктів.

Широке і поглиблене інформаційне наповнення, яке повинно активно застосовуватись при розробці управлінських рішень, формує і інформаційне поглиблення характеру процесів управління. Для підвищення управлінських впливів воно потребує сукупність взаємопов'язаних процесів, які наскрізно охоплюють усі управлінські функції, спрямовуючи і підпорядковуючи їх на досягнення поставлених цілей. Інформація використовується як ресурс для розробки управлінських рішень і як засіб виникнення потреби для появи і використання нових можливостей, які можуть бути задіяні у формуванні позитивних елементів і реалізації інноваційних здатностей аналізованих елементів керованих систем у змісті рішень, які ухвалюються.

Забезпечувальними чинниками ухвалюваних рішень стають послідовні і взаємопов'язані операції процесів трансформації вхідної інформації в систему управління і їх використання. При цьому в інформаційних процесах управлінської діяльності реалізується сукупність управлінських операцій, головним призначенням і предметом яких є перетворення вхідної інформації на вихідну згідно з обґрунтованими алгоритмами, прийнятими стандартами і методологією розрахунків.

Сьогодні можна констатувати, що інформатизація і цифровізація діяльності органів виконавчої влади як чинник ефективності діяльності поки недостатньо використовується. Інформація стосовно промисловості не дає чітких відповідей стосовно причин і наслідків її кризового стану і не розкриває можливостей його зниження за рахунок певних чинників, у тому числі інформаційно-комунікативного, цифрового й організаційного удосконалення процесів управління з боку органів публічної і галузевої влади.

У практичній діяльності несистемно розглядаються і питання інноваційної інформаційно-цифрової трансформації технологій і процесів управління, які можуть покращити результати діяльності промисловості, прогнозування, планування і вирішення інших проблем. У їх складі гострою залишається розробка науково обґрунтованих планів відновлення галузей промисловості за різними періодами. Галузі як сукупність промислових одиниць, які здійснюють однакову, подібну чи спільну діяльність, схожі і за ресурсним забезпеченням технологічних процесів, змістом і методами інформатизації, інструментальним і технологічно-організаційним забезпеченням управління. Отже завдання процесів інформатизації управління можуть бути певним чином об'єднані і вирішуватись із застосуванням однакових чи подібних алгоритмів і методів їх реалізації.

Розглянутий зміст і можливості інформаційних чинників підвищення результативності діяльності органів публічної і галузевої влади дозволяють створити уявлення про умови їх застосування при розробці та реалізації планів відновлення галузей промислового комплексу України як інформаційних компонентів управління технологіями і процесами відновлення.

Плани відновлення з використанням інформаційних технологій повинні враховувати реальний стан кож-

Таблиця 1. Склад і зміст інформації про стан галузей промисловості в їх інформаційному просторі

Інформаційні об'єкти управління	Зміст і складники інформації
Інформаційно-передпроектний етап	
Нормативно-законодавчі положення виокремлення і формування галузі	Інформація нормативно-законодавчих актів, які надають право ухвалювати певні рішення стосовно формування структурних, виробничих, управлінських та інших складників галузей і питань, пов'язаних з їх побудовою, функціонуванням і розвитком
Опис галузі на сучасному етапі	– Правове підґрунтя, призначення, цілі, спрямованість на виготовлення певної продукції; – державні стандарти галузі, які мають проєктні рішення; – структура галузі (склад виробничих, основних, допоміжних і інфраструктурних об'єктів); – зв'язок з іншими галузями; – продукція галузі, рівень досконалості і відповідності стандартам, конкурентоспроможність; – укрупнені показники промислового потенціалу галузі: - виробничі фонди, у т. ч. основні, їх обсяг, знос, показники використання потужностей, показники економічної віддачі; - обігові кошти: обсяг, структура, джерела формування, показники ефективності використання; - трудові ресурси: чисельність працівників, показники якості (освіта, кваліфікація). – вклад галузі в бюджет регіону і країни; – консолідація зусиль центру галузевої і місцевої влади; – керівні органи галузі на державному і місцевому рівнях; – сучасний (воєнний) стан галузі
Науковий базис галузі	– Напрями, види і розвиток наукових досліджень; – наукові ресурси галузі (науково-дослідні інститути, проєктно-конструкторський, організаційно-будівельні, навчальні та ін.); – наукові здобутки і їх впровадження в практику діяльності; – спрямованість, види і стан наукових досліджень, відкриття нових способів виробництва техніки і технологій, нові види виробничо-організаційних форм навчальних закладів; – витрати на утримання і розвиток наукового базису; – приклади впровадження науково обґрунтованих заходів щодо технологічного, організаційного та інших видів відновлення і розвитку галузі
Інформаційно-функціональний етап	
Сучасні потреби України у видах продукції галузі	– Види продукції галузі за рівнем її задоволення потреб країни; – якість продукції, її відповідність сучасним і стратегічним потребам; – сучасний рівень якості продукції галузі і можливості її підвищення; – стан і рівень технологічного оснащення виробництва (сучасний і очікуваний); – стратегічні потреби України в продукції галузі і можливості їх забезпечення, можливості імпорту галузевої продукції.
Перспективні можливості зміни стану галузей у бік радикального відновлення	– Зміст і обсяги необхідної відбудови кожного складника ланки; – необхідні обсяги нових технологій і техніки; – необхідність витрат ресурсів різних видів: технічних, технологічних, матеріальних, фінансових, трудових та ін.; – можливий рівень власного забезпечення ресурсів відновлення за рахунок нових підходів і механізмів організації; – фінансування й управління відновлення – інжинірингу, оновлення відносин з бізнесом, суспільством; – співпраця із іншими країнами; – раціоналізація застосування різних форм власності та ін.
Варіативні підходи до визначення доцільності збереження галузевих структур чи вибору нових шляхів перебудови, відновлення чи виводу із промислового комплексу країни аналізованої галузі	– Інформаційне надання предметних доказів і засобів стратегічного передбачення майбутніх змін аналізованої галузі; – докази необхідності зміни в інформаційному забезпеченні підходів до збереження і використання власності при створенні нових виробництв або оновлення існуючих; – зміст інформаційного супроводу шляхів імпортозаміщення і залежності потреб галузевого існування для країни; – інформаційні дані стосовно оптимізації обсягів внутрішнього забезпечення споживчих потреб продукції галузі для розвитку країни; – обґрунтування пропозицій доцільності відновлення і збереження галузі у складі промислового комплексу, доцільність обсягів виробництва, динаміка руху і стратегія розвитку
Проектно-управлінський етап	
Формування інтегрованого інформаційного статусу галузі як складника господарського комплексу країни і складного об'єкта проєктування інформаційного середовища управління відновленням галузі	– Візуалізація глибинних знань і розумових процесів фахівців державної служби стосовно напрямів і можливостей відновлення галузевих структур на основі використання інформаційно-аналітичних масивів даних про стан, можливості і відновлення; – складання балансу пропозицій на основі даних про стан галузі; – формування адекватних моделей можливих змін (моделей цільових завдань, моделей стратегічних засад і процедур їх вирішення, моделей сценарного відновлення продуктивних об'єктів і структур галузі тощо); – розробка варіантів обґрунтованих рішень, спрямованих на відновлення галузі і умов її реалізації; – розробка, вибір, порівняння і обґрунтування варіантів відновлення і їх техніко-економічних характеристик; – вирішення питань кібербезпеки і захисту інформації; – пошук і обґрунтування джерел фінансового забезпечення; – формування відомчих завдань поглиблення уявлення і удосконалення змісту і видів інформаційно-комунікативних відносин та їх учасників; – інженерно-технологічне забезпечення заходів відновлення; – розробка системи проєктів відновлення основного і допоміжного обслуговуючого обладнання та інфраструктури, вибір і затвердження виконавців, відповідальних за реалізацію етапів відновлення; – налагодження жорсткого контролю і жорсткої відповідальності за повноту і якість реалізації планів відновлення; – стимулювання якісного і своєчасного здійснення відновлювальних процесів та ін.

Джерело: розроблено автором.

ної галузі, підтверджений аналітичними розрахунками обраних підходів до їх виконання, використовувати оновлені принципи здійснення конкретних дій і ме-

ханізмів фізичної відбудови галузей. Сьогодні застосування необмежених можливостей інформаційних технологій у суспільстві і галузевій структурі країни,

інформаційне забезпечення розробки політики, стратегій, програм і планів повинно супроводжуватись і глибокими аналітичними розрахунками за кожною предметною сферою діяльності, чому сприятиме використання масивів інформації з усеохопними даними. На їх основі можливо відслідкувати обсяги руйнувань, тенденції змін стану пошкоджених систем й оцінити необхідні процеси відновлення, розробити нові форми управління й інноваційну методологію його організаційного здійснення.

Зазначене стимулює розгляд можливостей розвитку інформаційного простору визначення і побудови процесів відновлення галузей промисловості. Він повинен вміщувати вичерпну інформацію для розробки й ухвалення управлінських рішень, створюючи інформаційне підґрунтя для їх обґрунтування і реалізації з урахуванням просторово-функціональних особливостей розміщення галузевих об'єктів на території області.

Для чіткішого уявлення про необхідні інформаційно-аналітичні мережі інформаційного простору управління відновленням і функціонуванням галузей промисловості розглянемо склад і зміст наповнення його інформацією, починаючи з послідовних кроків її формування і подальшого використання. Організація і об'єднання діяльності щодо формування об'єктів інформатизації і побудови корпоративних інформаційних мереж пропонується розглянути за етапами:

1. Інформаційно-передпроектний етап. Включає діяльність з визначення і формалізації інформації про складові елементи галузей, виробничо-організаційні та інші характеристики, які розглядаються як об'єкти управління відновленням їх функціонування.

2. Інформаційно-функціональний етап. Передбачає розгляд інформації як ресурсу і виробничих можливостей для розробки і проектування управлінських рішень у напрямі збереження чи ліквідації наявної структури галузей.

3. Проектно-управлінський етап. Інформація систематизується і класифікується за змістом управлінських функцій і завдань управління функціями управління.

Розглянемо детальніше зміст наведених етапів (таблиця 1) із застосуванням сучасних інноваційних методів аналізу їх системної сукупності.

Реалізація складників управлінської діяльності з визначення і змістовного наповнення інформаційного середовища повинна здійснюватись із застосуванням інформаційно-процесного підходу до розробки інформаційних технологій та інформаційних процесів управління.

На кожному етапі інформаційного забезпечення проектування системи відновлення при розгляді існуючих проблем і визначенні їх завдань необхідно застосовувати інноваційні методи збору, обробки, інтеграції та імплементації інформації у заплановані завдання шляхом застосування сучасних інноваційних технологій.

При виборі виконавців для реалізації завдань і процесів відновлення галузей слід переглянути підхід і до підбору кадрів. Це повинні бути фахівці не обрані урядом при його зміні і формуванні політики, а професійно підготовлені кадри, компетентні, висококваліфіковані,

які здатні гарантовано вирішувати наявні проблеми інформаційного забезпечення суб'єктів, об'єктів, технологій і процесів інформатизації, і вже потім формувати структури виконавців, адаптованих до діяльності у змінюваних умовах.

Визначені структурні компоненти інформаційного середовища формування і розробки планів управління процесами відновлення промисловості на сучасному етапі її зруйнованого стану, надає змогу визначення змісту нових елементів і обґрунтування видів діяльності органів публічної і галузевої влади для побудови і реалізації управлінських процесів. Визначення структури об'єктів, їх всебічного якісного і кількісного складу, зв'язків і сформованої послідовності розробки процесів інформаційного забезпечення створить умови для пришвидшення, вдосконалення і гнучкості управлінських технологій з реалізації вирішуваних завдань не тільки для відновлення, а й для їх цілеспрямованого і обґрунтованого фокусування уваги на кожному елементі, структурі і виду необхідної інформації для його функціонування. Створюються умови для поглиблення і перерозподілу інформації, її перепрофілювання із застосуванням нових методів проектування і операційного здійснення технологій і процесів діяльності та побудови сучасних інформаційних систем управління галузями на національному рівні.

ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК У ДАНОМУ НАПРЯМІ

Основна роль у відтворення промислового комплексу країни належить центральним органам виконавчої влади. В інтересах держави функції промисловості країни не буде виконувати бізнес, оскільки вони не гарантують швидкого отримання очікуваного прибутку. Тому саме органи виконавчої влади вже зараз повинні спрямувати свої дії на пошук незадіяних чи можливих ресурсів прискорення процесів відновлення, методів і засобів їх реалізації.

Ознайомлення з планами діяльності Міністерства з питань стратегічних галузей промисловості України, Міністерства аграрної політики та продовольства та інших центральних органів виконавчої влади на 2022—2024 рр. [8; 9] показує, що досі заходи щодо відбудови окремих промислових галузей і промислового комплексу загалом повністю не обґрунтовані або мають точковий характер, слабко відображають потреби України, чітко не оприлюднюються і не спираються на інформаційне і ресурсне обґрунтування шляху відбудови промисловості, що підвищує загрози і виклики національній безпеці України.

Покращенню стану обґрунтованості і реальності планів відновлення може сприяти чітке визначення інформаційного простору управління процесами відновлення і подальшого розвитку його складників, їх змісту, порядку формування і застосування інформації як ресурсу управління, застосування інформаційно-процесного підходу в забезпеченні органів виконавчої влади і всебічного інформаційно-аналітичного обґрунтування доцільності відновлення галузей і заходів щодо його здійснення.

Наведене в дослідженні теоретико-практичне визначення обґрунтування, визначення і змістовного наповнення показників інформаційного забезпечення складових елементів і сукупності управлінських дій щодо поглибленого ознайомлення зі станом промислових об'єктів відповідно до виробничих потреб країни, об'єднані в інформаційне середовище стану галузей, спрямовуються на підтримку процесів пошуку шляхів відновлення, збереження чи зміни галузевої структури промисловості чи кожної конкретної галузі.

Ключовими чинниками обґрунтування процесів відновлення запропоновані інформація, інформаційні технології, інформаційні процеси управління органів публічної і галузевої влади, сформовані в інформаційному просторі з використанням нового розширеного змісту і показників, які всебічно висвітлюють особливості керованих систем.

Пропонований шлях більш повного використання і підвищення ефективності застосування інформаційних чинників представлений етапами застосування системного інформаційно-процесного управління. Їх зміст, послідовність, методологічні і практичні засоби формування і здійснення сприятимуть розвитку системи інформаційно-аналітичного та організаційного забезпечення проектування, розробки і реалізації планів відновлення промислового комплексу України.

Інформаційно-процесний підхід до побудови, функціонування і використання в управлінні формується особливим способом: визначення і послідовне протягування до збору, обробки і застосування інформації про об'єкти управління наукових, аналітично-прогнозних, управлінських, стратегічних, проектно-конструкторських і проектно-впроваджувальних знань і заходів у нарошенні і підвищенні якості потоків інформації та їх спільного застосування, що у підсумку створює єдиний погляд на роль, місце, значущість і продуктивність інформаційної діяльності для побудови інноваційних технологій і процесів управління.

Подальше дослідження доцільно спрямовувати на дослідження ефективності інформаційної діяльності в системі органів виконавчої влади як сучасного самостійного виду і нової функції управління — інформаційної, і розробки методологічних основ їх створення і реалізації та спрямування результатів на інтеграцію інформації як управлінського ресурсу діяльності органів виконавчої влади.

Література:

1. Болотина Є. В., Акуленко А. В. Інформатизація державного управління: сучасні проблеми. Науковий вісник ДГМА. 2017. № 2 (23Е). С. 133—141.
2. Хринюк О. С., Солосіч О. С. Процесно-функціональний підхід до формування сучасних систем управління економічною безпекою підприємства. Приазовський економічний вісник. 2021. Вип. 3 (26). С. 86—91.
3. Кивлюк О. П. Сучасні інформаційно-комунікаційні технології як ключова передумова соціального та технологічного прогресу: соціально-філософський аспект. Гілея: науковий вісник. 2011. Вип. 49. С. 304—310.
4. Дегтяр О. А. Інформаційно-аналітичне забезпечення прийняття управлінських рішень у діяльності

органів державної влади. Теорія та практика державного управління. 2013. Вип. 3 (42). С. 30-36. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Tpdu_2013_3_7

5. Натрошвілі Г. Р. Проблеми інформатизації національного господарства України. Modern Science — Moderni veda. 2020. № 9. С. 19—24.

6. Про національну програму інформатизації: закон України від 1 грудня 2022 р. № 2807-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2807-20#Text>

7. Проект Плану відновлення України: матеріали робочої групи "Будівництво, містобудування, модернізація міст та регіонів України", 2022, липень. 350 с. URL: <https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/recoveryrada/ua/construction-urban-planning-modernization-of-cities-and-regions.pdf>

8. Міністерство з питань стратегічних галузей промисловості України: офіційний сайт. URL: <https://mspu.gov.ua>

9. Міністерство аграрної політики та продовольства: офіційний сайт. URL: <https://minagro.gov.ua>

References:

1. Bolotina, Ye. V. and Akulenko, A. V. (2017), "Informatization of public administration: modern problems", *Naukovyj visnyk DHMA*, vol. 2 (23E), pp. 133—141.
2. Khryniuk, O. S. and Solosich, O. S. (2021), "Process and functional approach to the formation of modern economic security management systems of the enterprise", *Pryazovs'kyj ekonomichnyj visnyk*, vol. 3 (26), pp. 86—91.
3. Kyvliuk, O. P. (2011), "Modern information and communication technologies as a key prerequisite for social and technological progress: socio-philosophical aspect", *Hileia: naukovyj visnyk*, vol. 49, pp. 304—310.
4. Diehtiar, O. A. (2013), "Information and analytical support for management decision-making in the activities of state authorities", *Teoriia ta praktyka derzhavnoho upravlinnia*, vol. 3 (42), pp. 30—36, available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Tpdu_2013_3_7 (Accessed 25 Jan 2024).
5. Natroshvili, H. R. (2020), "Problems of informatization of the national economy of Ukraine", *Modern Science — Moderni veda*, vol. 9, pp. 19—24.
6. Verkhovna Rada of Ukraine (2022), The Law of Ukraine "About the national informatization program", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2807-20#Text> (Accessed 25 Jan 2024).
7. The National Council for the Recovery of Ukraine from the Consequences of the War (2022), "Project of the Recovery Plan of Ukraine: materials of the working group "Construction, urban planning, modernization of cities and regions of Ukraine", available at: <https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/recoveryrada/ua/construction-urban-planning-modernization-of-cities-and-regions.pdf> (Accessed 25 Jan 2024).
8. Ministry of Strategic Industries of Ukraine (2024), available at: <https://mspu.gov.ua> (Accessed 25 Jan 2024).
9. Ministry of Agrarian Policy and Food of Ukraine (2024), available at: (Accessed 25 Jan 2024).<https://minagro.gov.ua>

Стаття надійшла до редакції 04.02.2024 р.

І. П. Пастушенко,
аспірант кафедри управління охороною здоров'я та публічного адміністрування,
Національний університет охорони здоров'я України імені П.А. Шупика
ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0008-7173-9634>

DOI: 10.32702/2306-6814.2024.4.249

МЕХАНІЗМИ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ В СФЕРІ МЕДИЧНОГО ОБСЛУГОВУВАННЯ ЯК ПРЕДМЕТ НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

I. Pastushchenko,
Postgraduate student of the Health Care Management and Public Administration Faculty,
National Healthcare University of Ukraine named after P. Shchupyk

PUBLIC MANAGEMENT MECHANISMS IN THE MEDICAL CARE SPHERE AS A SCIENTIFIC RESEARCH SUBJECT

У статті на базі аналізу та синтезу наукової літератури (дисертаційних робіт) визначено стан наукової розробленості механізмів публічного управління в сфері медичного обслуговування населення як недостатній. Встановлено, що різні механізми публічного управління досліджувалися в науковому середовищі переважно в контексті системи охорони здоров'я крізь призму різних галузей вітчизняної науки (державне управління, медицина, економіка, соціологія, історія, психологія). Виявлено, що в галузі науки "281 Публічне управління та адміністрування" немає дотепер наукового дослідження механізмів публічного управління в сфері медичного обслуговування, організаційного та правового, а також відсутнє наукове обґрунтування теоретико-методологічних засад щодо їх розроблення та реалізації. Актуалізовано науково-теоретичну та практичну значущість результатів такого дослідження, а саме в контексті різкого підвищення в умовах воєнного стану попиту населення України в медичному обслуговуванні, забезпечення реалізації конституційно гарантованого права людини на охорону здоров'я, медичну допомогу, адаптації національного законодавства до практики та принципів Євросоюзу *acquis*, а також здійснюваної в країні медичної реформи.

In the article, based on the analysis and synthesis of scientific literature (PhD theses), the state of scientific development of public management mechanisms in the medical services area was defined as an insufficient. It was concluded that despite significant scientific interest in conducting research on the specified topic such mechanisms have been disclosed in the scientific literature briefly, unsystematically, tangentially or only in certain aspects. It is determined that various public management mechanisms were explored in a scientific environment mainly in the context of the health care system in different domestic science branches (public administration, medicine, economics, sociology, history, psychology etc). It was revealed that in the branch of science '281 Public management and administration' there is no scientific research on public management mechanisms in the medical care, in particular organizational and legal one, as well as there is no scientific justification of the theoretical and methodological basis on its development and implementation. It was actualized the scientific and practical significance of the research results, specially in the context of the martial law conditions, when the demand for medical services of Ukraine's population is dramatic increased, the implementation of the constitutionally guaranteed human right to health care and medical assistance (article 49), the national legislation adaptation to EU *acquis communautaire* practice and principles, as well as imperatives of the medical reform carried out in the country. The prospective directions for further scientific research on the public management mechanisms in the medical services area have been identified, namely: justification of the theoretical and methodological grounds of organizational and legal public management mechanisms in the

medical services area; studying of the best foreign experience on the patient-oriented model of medical care and medical services provision, as well as the possibilities of introducing of its acceptable elements into the domestic public management practice.

Ключові слова: публічне управління, механізми публічного управління, охорона здоров'я, медичне обслуговування, наукові дослідження.

Key words: public management, mechanisms of public management, medical services, healthcare, scientific research.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Багатьом українцям доводиться звертатися у вітчизняну мережу застарілих закладів охорони здоров'я, де вони можуть отримати медичні послуги низького рівня та без гарантії якості, зі зневажливим ставленням до прав пацієнта, людської гідності та за високу плату з власної кишені. Хоча згідно ст. 49 Конституції України держава зобов'язалася надавати медичну допомогу безоплатно, створювати умови для медичного обслуговування ефективного і доступного для всіх громадян. Дійсно, медичне обслуговування в Україні залишається найменш трансформованою сферою, яка донині містить в собі успадковані від радянської моделі охорони здоров'я Семашка анахронізми, які не відповідають сучасним запитам суспільства. Розпочатою в 2017 році медичною реформою передбачено докорінно змінити парадигму фінансування системи охорони здоров'я через запровадження обов'язкового державного медичного страхування громадян та часткового фінансування з державного бюджету, якісні функціональні зміни цієї системи, а саме управління нею, належне ресурсне забезпечення та фінансування через Національну службу здоров'я України згідно обсягу послуг, наданих пацієнтам цією системою (модель "гроші ходять за пацієнтом") [7].

Медична реформа ще більше актуалізується в умовах війни, розв'язаної Російською Федерацією (далі — РФ) проти України. Внаслідок масштабної агресії РФ навантаження на вітчизняну систему охорони здоров'я є критичним: пошкоджено або повністю зруйновано майже 2 тис. медичних закладів, воєнні збитки цієї сфери оцінюються в десятки мільярдів доларів. Бойові дії ускладнили логістику медикаментів, зменшили можливості доступу населення до медичної допомоги, лікарських засобів в аптеках. Доступ до медичного обслуговування на територіях прифронтових областей є обмеженим і ризикованим. За даними експертів Управління Верховного комісара ООН з прав людини кількість жертв серед мирного населення України зросло: з 24 лютого 2022 року до листопада 2023 року в країні зафіксовано щонайменше 28711 випадків загибелі або поранення цивільних осіб (10058 загиблих і 18653 поранених). Понад 2,7 млн громадян України в зонах збройного конфлікту залишилися без житла, майже 7 млн осіб стали внутрішньо переміщеними особами (далі — ВПО), 8 млн осіб виїхали за кордон [11].

Війна негативно впливає на стан здоров'я українців: загострюються наявні хронічні захворювання, збільшу-

ються показники кількості інвалідності, випадків стресів, психологічних розладів серед військових і цивільних, які постраждали від бойових дій. Підвищився попит населення на такі види медичної допомоги і послуг, як поранення, травми, психологічні стреси та захворювання, пов'язані з війною [2, с. 12—13, 20]. Охорону здоров'я, медичне обслуговування віднесено до пріоритетів державної політики України, а заклади цієї сфери — до об'єктів критичної інфраструктури.

Трансформації вітчизняної системи охорони здоров'я детерміновані не тільки ендегенними імперативами українського суспільства, але й екзогенними — з огляду на офіційно задекларований Україною євроінтеграційний курс державної політики. З підписанням Угоди про асоціацію між Україною та Євросоюзом (далі — Угода) наша держава взяла на себе зобов'язання адаптувати національне законодавство про охорону здоров'я, до законодавства Євросоюзу, поступово наблизити та привести закони, інші правові акти України у відповідність з практикою і принципами ЄС *acquis*. У главі 22 "Громадське здоров'я" (статті 426-429) Угоди передбачено співробітництво в галузі охорони здоров'я, спрямованого на зміцнення системи охорони здоров'я України, зокрема шляхом реформування та подальшого розвитку медичної допомоги.

З метою забезпечення реалізації процесу адаптації національного законодавства в сфері громадського здоров'я, складовою якої є медичне обслуговування необхідно розробити та впровадити відповідні механізми публічного управління. Такі механізми, розроблені на науковому підґрунті, мають врегульовувати на підзаконному рівні суспільні відносини в сфері медичного обслуговування, а саме визначати спосіб організації різних суспільних інститутів, формат публічно-управлінського впливу на відповідні інституції державних органів, недержавних організацій, їхні взаємозв'язки та взаємовідносини. У цьому контексті актуалізується потреба в проведенні дослідження ступеня розробленості в науковій літературі публічно-управлінських механізмів у сфері охорони здоров'я в цілому та медичного обслуговування зокрема, визначення ступеня релевантності наявних у них наукових результатів вимогам, викликам у цій сфері, що кидає сьогодення України.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Джерельною базою написання даної статті є наукові праці вітчизняних учених, у яких досліджено механізми

публічного управління в системі охорони здоров'я, сфері медичного обслуговування.

Питання теорії, практики публічного управління, державної політики та пошуку шляхів удосконалення механізмів публічного управління в галузі охорони здоров'я проаналізовано в наукових роботах таких вітчизняних науковців, як Н. Авраменко, М. Банчук, М. Білинська, З. Гладун, В. Григорович, А. Кланца, Л. Криничко, О. Лебедєв, З. Надюк, Я. Радиш, Н. Рингач, Н. Солоненко, В.Г. Шевцов та ін. Питання державного регулювання різних сфер охорони здоров'я досліджено крізь призму науки державного управління в наукових працях Барзиловича, Д. Карамішева, В. Карлаш, Л. Ляховченко, Н. Мезенцевої, З. Надюк, В. Рудого, С. Чоудрі, Н. Ярош та ін.

Механізми державного управління в системі охорони здоров'я, теоретико-методологічні засади їх формування та практичної реалізації, шляхи реформування та удосконалення досліджували у своїх наукових працях В. Безпрозванна, Л. Буравльов, Н. Васюк, О. Виноградов, О. Галацан, К. Данилюк, М. Долгіх, В. Долот, К. Дубич, І. Зима, С. Козуліна, Ю. Котляревський, Н. Кризіна, П. Кузьмінський, І. Паращич, І. Рожкова, О. Савкіна, І. Фуртак, І. Хожило та ін.

Аспекти державної політики, формування, реалізації та визначення шляхів удосконалення механізмів публічного управління у галузі охорони здоров'я, сфері медичного обслуговування в Україні проаналізовано в наукових роботах вітчизняних дослідників М. Банчук, В. Безпрозванна, Л. Буравльов, Н. Васюк, О. Виноградов, В. Григорович, В. Дудка, В. Князевич, П. Кузьмінський, С. Крюков, В. Лещенко, Л. Ляховченко, О. Мартинюк, І. Паращич, В. Рудий, О. Торбас та ін.

МЕТА СТАТТІ

Метою дослідження статті є визначення ступеня наукової розробленості механізмів публічного управління в сфері медичного обслуговування.

Для досягнення даної мети поставлено завдання:

— проаналізувати наукову літературу (дисертаційні роботи), в якій досліджувалися механізми публічного управління в сфері медичного обслуговування;

— визначити на основі узагальнення результатів аналізу наукової літератури основну проблематику та перспективні напрями проведення наукових досліджень механізмів публічного управління в сфері медичного обслуговування.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Аналіз наукової літератури дослідження статті доречно розпочати з визначення базових термінів, а саме "публічне управління", "механізми публічного управління" та "медичне обслуговування".

Під "публічним управлінням" будемо розуміти встановлену законом діяльність органів державного управління, органів місцевого самоврядування, представників інституту громадянського суспільства і приватного сектору щодо вироблення та реалізації державної політики в різних сферах суспільного життя. "Механізми публічного управління" — це сукупність форм, засобів, інструментів, методів і важелів держави, за допомогою

яких формуються та реалізуються цілі в сферах публічного управління [7, с. 87, 144]. Такою сферою в межах даної статті є медичне обслуговування, яке має законодавче термінологічне визначення, а саме діяльність закладів охорони здоров'я, реабілітаційних закладів, відділень, підрозділів і фізичних осіб (підприємців, які зареєстровані та одержали відповідну ліцензію у встановленому законом порядку) у сфері охорони здоров'я [6].

Аналіз наукових праць вказаних вище авторів дає підстави зробити висновок, що механізми публічного управління в сфері медичного обслуговування розкриваються в окремих аспектах, побіжно або дотично, а сучасний стан їх наукової розробленості є недостатнім. Теоретико-методологічні засади та практичні аспекти публічного управління системою охорони здоров'я, сферою медичного обслуговування досліджувалися вченими крізь призму державного управління, медицини, економіки, соціології, історії, психології та інших галузей науки. Проаналізуємо докладніше наукові праці вітчизняних дослідників, які є важливими для нашого дослідження, передусім докторські дисертаційні роботи, виокремимо їх доробки, сегментуємо, згрупуємо та узагальнимо їх за критерієм науково-галузевої спрямованості.

Н. Авраменко в науковій роботі [1] визначено стан розвитку державного управління системою охорони здоров'я на регіональному рівні в Україні як незадовільний, запропоновано віднести питання покращення стану здоров'я населення до стратегічних напрямів реформування охорони здоров'я шляхом:

вдосконалення нормативно-правової бази системи охорони здоров'я, що забезпечує реалізацію прав громадян на охорону здоров'я та підвищує відповідальність органів місцевого самоврядування, керівників підприємств і організацій за дотримання та гарантію цих прав;

створення системи державних гарантій медичного забезпечення та надання державно унормованих обсягів медичної допомоги з урахуванням потреб населення та специфіки регіонів; підвищення доступності для населення медичної допомоги (створення організаційно-правових та економічних умов для надання медичних послуг);

реструктуризації, технічного переоснащення мережі медичних організацій, розширення їх організаційно-правових форм, вдосконалення організації їхньої діяльності.

Н. Авраменко віднесено до пріоритетів реформи системи охорони здоров'я безперервне вдосконалення механізмів управління якістю медичних послуг, державне регулювання забезпечення громадян безоплатною медичною допомогою. Актуалізовано важливість розроблення організаційного механізму державного управління системою охорони здоров'я та його впровадження в межах системи збереження й зміцнення здоров'я населення.

Різні аспекти державного управління в галузі охорони здоров'я досліджувалися в наукових роботах:

М. Банчук [3] — проаналізовано державне управління інституційними змінами у вітчизняній галузі охорони здоров'я;

М. Білінською [4] — досліджено державне управління галузевою стандартизацією в умовах реформування вищої медичної освіти в Україні; обґрунтовано стандартизацію та управління якістю як важливі державно-управлінські механізми в сфері медичної освіти;

Я. Радиш [9] — системно досліджено генезу та тенденції розвитку державного управління охороною здоров'я в Україні, розкрито сутність понять "державна система охорони здоров'я", "державно-управлінські відносини в галузі охорони здоров'я", "державна політика в галузі охорони здоров'я", "єдиний медичний простір", визначено організаційно-правові та економічні засади формування такого простору в Україні;

Н. Рингач [10] — досліджено державне управління охороною здоров'я як складову системи забезпечення національної безпеки, яке спрямовано на реалізацію стратегії мінімізації дії реальних і потенційних ризиків для стану громадського здоров'я; запропоновано шляхи вдосконалення механізмів державного управління охороною громадського здоров'я (організаційний, правовий, політичний, економічний та ін.);

А. Кланца — теоретично обґрунтовано методологічні основи розроблення та здійснення сучасної державної політики в сфері охорони здоров'я як складової національної безпеки держави;

Н. Ярош — досліджено стан застосування державних соціальних стандартів у сфері охорони здоров'я як інструменту державного управління.

В. Григорович у кандидатській дисертаційній роботі [5] досліджено державне управління процесами підготовки та прийняття управлінських рішень у вітчизняній системі охорони здоров'я, яке можна розглядати як механізм державного управління в галузі охорони здоров'я, медичного обслуговування. Автором доведено невідповідність державного управління в системі охорони здоров'я України сучасним потребам формування демократичного суспільства, реалізації конституційних прав громадян на охорону здоров'я. Вказано на недостатню регламентованість законодавчої та нормативної бази відносин у сфері надання медичної допомоги громадянам.

Вітчизняні дослідники А. Барзилович, Д. Карамішев, В. Карлаш, Л. Ляховченко, Н. Мезєнцева, З. Надюк, В. Рудий, С. Чоудрі в своїх наукових роботах досліджували кризу призму науки державного управління аспекти державного регулювання в різних сферах охорони здоров'я, яке можна розглядати як механізми публічного управління.

Теоретико-методологічні засади розроблення, реалізації та шляхи вдосконалення механізмів державного управління в системі охорони здоров'я досліджували у своїх наукових роботах В. Безпрозванна, Л. Буравльов, Н. Васюк, О. Виноградов, О. Галацан, К. Данилюк, М. Долгих, В. Долот, І. Зима, С. Козуліна, Ю. Котляревський, Н. Кризіна, П. Кузьмінський, І. Паращич, І. Рожкова, О. Савкіна, І. Фуртак, І. Хожило та ін.

Теоретичним і практичним аспектам правового регулювання в галузі охорони здоров'я, медичного обслуговування в Україні присвячено низка наукових робіт вітчизняних учених, котрі крізь призму юридичної науки досліджували:

проблеми господарсько-правового забезпечення відносин в сфері охорони здоров'я (В. Пашков);

цивільні правовідносини у сфері надання медичної допомоги в Україні; право людини на охорону здоров'я як один із основоположних інститутів медичного права (І. Сенюта);

медичне обслуговування як форма соціального захисту населення України (І. Солопова);

проблеми правового регулювання відносин у сфері охорони здоров'я (В. Пашков);

правове регулювання видатків на реалізацію конституційного права громадян на охорону здоров'я в Україні та країнах Центральної Європи (О. Солдатенков);

право на медичну допомогу та його здійснення (О. Прасов);

державне регулювання господарської діяльності у сфері охорони здоров'я (Л. Дешко), правове забезпечення фінансування охорони здоров'я в Україні (П. Лівак);

правові та організаційні основи фінансового забезпечення охорони здоров'я в Україні (Я. Буздуган) та ін.

Різні аспекти охорони здоров'я, медичного обслуговування перебувають на вісті уваги багатьох вітчизняних дослідників інших галузей вітчизняної науки, а саме медицини, історіографії, економіки, соціології, психології та ін. Попри значний науковий інтерес до досліджень тематики охорони здоров'я, механізми публічного управління в сфері медичного обслуговування розкриваються в науковій літературі фрагментарно, побіжно та поверхнево. У вітчизняній галузі науки "281 Публічне управління та адміністрування" немає дотепер цілісного наукового дослідження, в якому системно вивчалися такі механізми, зокрема правовий та організаційний, з урахуванням сучасних умов розвитку України.

Результати аналізу механізмів публічного управління в сфері медичного обслуговування як предмету наукових досліджень дають змогу зробити такі висновки.

1. Аналізом наукової літератури встановлено, що тематика механізмів державного управління в системі охорони здоров'я розглядається багатьма вітчизняними науковцями в цілій низці дисертаційних робіт. Виявлено, що такі механізми досліджувалися здебільше крізь призму таких галузей науки, як державне управління, медицина, економіка, соціологія, історія, психологія та ін. Втім, незважаючи на значний науковий інтерес до проведення досліджень із зазначеної тематики, механізми публічного управління в сфері медичного обслуговування розкриваються у вітчизняній науковій літературі безсистемно, а сучасний стан їх наукової розробленості є недостатнім.

2. Встановлено, що у вітчизняній галузі науки "281 Публічне управління та адміністрування" немає дотепер наукового дослідження, в якому цілісно та ґрунтовно розкривається організаційно-правовий механізм публічного управління в сфері медичного обслуговування. Відсутнє на сьогодні наукове обґрунтування теоретико-методологічних засад щодо розроблення та реалізації вказаного механізму. Науково-теоретична та практична значимість результатів такого дослідження визначається:

а) різким підвищенням попиту населення України у медичному обслуговуванні в умовах воєнного стану;

б) необхідністю забезпечення реалізації гарантованого Конституцією України права людини на охорону здоров'я, медичну допомогу (ст. 49);

в) стратегічним євроінтеграційним курсом державної політики країни, що передбачає поступове наближення національного законодавства, правових актів до практики, принципів Євросоюзу *acquis communautaire*, зокрема приведення у відповідність організаційно-правового механізму публічного управління в сфері медичного обслуговування до вимог і стандартів Євросоюзу.

Перспективними напрямками подальших наукових розвідок у напрямі механізмів публічного управління в сфері медичного обслуговування є: обґрунтування теоретико-методичних засад організаційного та правового механізмів публічного управління в сфері медичного обслуговування; дослідження кращого зарубіжного досвіду щодо пацієнто-орієнтованої, людиноцентрированої моделі надання медичної допомоги та медичного обслуговування населення, а також можливостей впровадження прийнятних його елементів у вітчизняну публічно-управлінську практику; визначення напрямів, розроблення науково-практичних рекомендацій щодо вдосконалення таких механізмів.

Література:

1. Авраменко Н.В. Державне управління системою охорони здоров'я на регіональному рівні: автореф. дис... д-ра наук з держ. упр.: [спец.] 25.00.02 / Класичний приватний університет. Запоріжжя, 2011. 38 с.
2. Аналітична доповідь до щорічного Послання Президента України до Верховної Ради України "Про внутрішнє та зовнішнє становище України". URL: <https://niss.gov.ua/sites/default/files/2022-12/ad-nisd-do-poslannya-prezidenta-ukraini-2022.pdf> (дата звернення 31.12.2023).
3. Банчук М.В. Державне управління інституційними змінами галузі охорони здоров'я в Україні: автореф. дис... д-ра наук з держ. упр.: спец. 25.00.02 / Нац. акад. держ. упр. при Президентіві України. Київ, 2015. 36 с.
4. Білінська М.М. Державне управління галузевою стандартизацією в умовах реформування вищої медичної освіти в Україні: автореф. дис... д-ра наук з держ. упр.: спец. 25.00.02 / НАДУ при Президентіві України. Київ, 2004. 36 с.
5. Григорович В.Р. Державне управління процесами підготовки та прийняття управлінських рішень в системі охорони здоров'я України: автореф. дис... канд. наук з держ. упр.: спец. 25.00.02 / Нац. акад. держ. упр. при Президентіві України. Київ, 2011. 20 с.
6. Основи законодавства України про охорону здоров'я: Закон України від 19 лист. 1992 р. № 2801-XII (із змінами, внесені згідно із 79 Законами в 1993-2023 рр.) Відом. Верховної Ради України: офіц. вид. 1993. 26 січ. (№ 4). Ст. 19.
7. Про схвалення Концепції реформи фінансування системи охорони здоров'я: Постанова Кабінету Міністрів України від 30 лист. 2016 р. № 1013-р. Офіц. вісн. України. 2017. 06 січ. (№ 2). С. 175. Ст. 50.
8. Публічне управління: термінолог. слов. / уклад.: В.С. Куйбіда, М.М. Білінська, О.М. Петроє та ін. Київ, НАДУ, 2018. 224 с.
9. Радіш Я.Ф. Державне управління охороною здоров'я в Україні: генезис та тенденції розвитку: автореф.

дис... д-ра наук з держ. упр.: спец. 25.00.01 / Нац. акад. держ. упр. при Президентіві України. Київ, 2003. 45 с.

10. Рингач Н.О. Державне управління охороною здоров'я як складовою системи забезпечення національної безпеки: автореф. дис... д-ра наук з держ. упр.: спец. 25.00.02 / Нац. акад. держ. упр. при Президентіві України. Київ, 2010. 36 с.

11. Украина: Жертвы среди гражданского населения. URL: <https://reliefweb.int/report/ukraine/ukraine-civilian-casualties-8-october-2023-enruuk> (дата звернення 31.12.2023).

References:

1. Avramenko, N.V. (2011), "Public Administration in the Health Care System at the Regional Level", Ph.D. Thesis, Public Administration, Classic Private University, Zaporizhia, Ukraine.
2. National Institute for Strategic Studies (2022), "On the Internal and External Situation in Ukraine", available at: <https://niss.gov.ua/sites/default/files/2022-12/ad-nisd-do-poslannya-prezidenta-ukraini-2022.pdf>, (Accessed 31 Dec 2023).
3. Banchuk, M.V. (2015), "Public Administration of the Institutional Changes in the Health Care Sector in Ukraine", Ph.D. Thesis, Public Administration, National Academy of Public Administration, Kyiv, Ukraine.
4. Bilynska, M.M. (2004), "Public Administration of the Standardization in the Conditions of Reforming of Higher Medical Education in Ukraine", Ph.D. Thesis, Public Administration, National Academy of Public Administration, Kyiv, Ukraine.
5. Hryhorovych, V.R. (2011), "Public Administration of decisions development and making processes in the Health Care in Ukraine", Ph.D. Thesis, Public Administration, National Academy of Public Administration, Kyiv, Ukraine.
6. The Verkhovna Rada of Ukraine (1993), The Law of Ukraine "Fundamentals of the Legislation of Ukraine on Healthcare", Bulletin of Verkhovna Rada of Ukraine, Vol. 4, p. 19.
7. Cabinet of Ministers of Ukraine (2017), Resolution "On the approval of the Concept of reform of the healthcare system financing", Official Bulletin of Ukraine, Vol. 2, p. 50.
8. Kuybida, V.S. Bilynska, M.M. and Petroe O.M. (2018), *Public administration: terminological dictionary* [Public administration: Terminological Dictionary], National Academy of Public Administration, Kyiv, Ukraine.
9. Radysh, Ya.F. (2003), "Public Administration of Health Care in Ukraine: the Genesis and Development Trends", Ph.D. Thesis, Public Administration, National Academy of Public Administration, Kyiv, Ukraine.
10. Ryngach, N.O. (2010), "Public Administration of Health Care as the Constituent of National Security System Ensuring", Ph.D. Thesis, Public Administration, National Academy of Public Administration, Kyiv, Ukraine.
11. The United Nations Office for the Coordination of Humanitarian Affairs (2023), "Ukraine: Civilian Casualties", available at: <https://reliefweb.int/report/ukraine/ukraine-civilian-casualties-8-october-2023-enruuk>, (Accessed 31 Dec 2023).

Стаття надійшла до редакції 07.02.2024 р.

М. Г. Світлик,
аспірант кафедри публічного адміністрування,
Міжрегіональна Академія управління персоналом м. Київ,
ORCIDID: <https://orcid.org/0009-0004-1841-8496>

DOI: 10.32702/2306-6814.2024.4.254

ЦИФРОВІЗАЦІЯ БАНКІВСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ: ВИКЛИКИ ПЕРЕД СИСТЕМОЮ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ

М. Svitlyk,
Postgraduate student of the Department of Public Administration,
Interregional Academy of Personnel Management, Kyiv

DIGITIZATION OF BANKING: CHALLENGES TO THE GOVERNMENT REGULATION SYSTEM

Метою дослідження є характеристика особливостей цифровізації банківської діяльності та роль системи державного регулювання в цьому. Доведено, що роль держави у цифровізації банківських послуг має вирішальне значення. Урядом та регулюючим органам необхідно забезпечити стабільне та безпечне середовище цифрового банкінгу. Визначено, що сутність цифровізації банківських послуг полягає в інтеграції цифрових технологій у всі сфери банківських операцій, що докорінно змінюють способи взаємодії банків з клієнтами, управління транзакціями та ведення бізнесу. Виокремлено ключові засади державного регулювання банківської діяльності в умовах цифровізації. Встановлено, що однією з основних проблем є ризик порушення конфіденційності та безпеки даних. Системи штучного інтелекту у банківській сфері для ефективного функціонування часто покладаються на величезні обсяги особистих та фінансових даних. Визначено ключові особливості застосування штучного інтелекту в банківській діяльності. Встановлено, що в епоху, коли цифрові технології швидко розвиваються і стають все більш невід'ємною частиною банківських операцій, регулювання відіграє життєво важливу роль у забезпеченні стабільного, безпечного і заслуговує на довіру банківського середовища. Визначено, що банківський сектор є наріжним каменем будь-якої економіки, і його стан впливає на економічну стабільність. Оскільки банки все більше покладаються на цифрові технології, регулятори повинні забезпечити, щоб ці інновації не створювали системних ризиків. Доведено, що постійний моніторинг та регулювання використання цифрових технологій у банківській сфері необхідні для вирішення проблем та можливостей, пов'язаних з цифровою трансформацією фінансового сектора, забезпечуючи його розвиток безпечним, відповідальним та вигідним для всіх сторін, що беруть участь.

The purpose of the study is to outline the features of digitalization of banking activities and the role of the state regulation system in this. It has been proven that the role of the state in the digitalization of banking services is crucial. Governments and regulators need to ensure a stable and secure digital banking environment. It has been determined that the essence of digitalization of banking services lies in the integration of digital technologies into all areas of banking operations, radically changing the way banks interact with clients, manage transactions and conduct business. The key fundamentals of state regulation of banking activities in the context of digitalization are highlighted. It has been established that one of the main problems is the risk of violation of confidentiality and data security. Artificial intelligence systems often rely on huge amounts of personal and financial data to function effectively in the banking industry. The key features of the use of artificial intelligence in banking are identified. It has been established that in an era where digital technology is rapidly evolving and becoming an increasingly integral part of banking operations, regulation plays a vital role in ensuring a stable, secure and trustworthy banking environment. It has been determined that the banking sector is the cornerstone of any economy and its condition affects economic stability. As banks increasingly rely on digital technologies, regulators must ensure that these innovations do not create systemic risks. It has been proven that ongoing monitoring and regulation of the use of digital technologies in the banking industry is necessary to address the challenges and opportunities associated with the digital transformation of the financial sector, ensuring development is safe, responsible and beneficial for all parties involved. Digitization helps banking institutions provide personalized services to customers. Using data analytics and artificial intelligence, banks can analyze customer behavior and preferences, offering personalized financial advice, product recommendations and targeted marketing. This not only increases customer satisfaction, but also increases banks' competitiveness in the market.

Ключові слова: банківська діяльність, державне регулювання, штучний інтелект, цифровізація, банківські установи.

Key words: banking, government regulation, artificial intelligence, digitalization, banking institutions.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Цифровізація банківських послуг сьогодні має першорядне значення у зв'язку з технологічним середовищем, що швидко розвивається, і очікуваннями клієнтів, що змінюються. У нинішню цифрову епоху клієнти прагнуть зручності, швидкості та доступності своїх банківських транзакцій, які можуть забезпечити цифрові послуги. Відтак, перехід до цифрового банкінгу — це не просто тенденція, а фундаментальна зміна в банківській галузі, викликана необхідністю залишатися конкурентоспроможними та актуальними у світі, що базується на технологіях. Використання передових цифрових технологій має вирішальне значення для банків з кількох причин. По-перше, це дозволяє їм пропонувати покращену якість обслуговування клієнтів. Платформи онлайн- та мобільного банкінгу дозволяють клієнтам отримувати доступ до послуг у будь-який час та в будь-якому місці, що робить банківські операції зручнішими та зручнішими. По-друге, цифрові технології, такі як штучний інтелект, блокчейн та аналіз великих даних, можуть значно підвищити операційну ефективність.

Її може автоматизувати рутинні завдання, блокчейн може забезпечити безпеку транзакцій, а великі дані можуть надати інформацію для більш ефективного прийняття рішень. По-третє, цифровізація допомагає банкам скоротити витрати за рахунок оптимізації операцій та зниження залежності від фізичних відділень та ручних процесів. Більше того, цифрові банківські платформи можуть забезпечити вищий рівень безпеки та відповідності вимогам. Такі технології, як шифрування та безпечні методи аутентифікації, захищають від шахрайства та кіберзагроз, а також забезпечують відповідність нормативним вимогам. Крім того, цифровий банкінг відкриває нові можливості для фінансової доступності, охоплюючи клієнтів у віддалених або недостатньо обслуговуваних районах, які можуть не мати доступу до традиційних банківських послуг.

Роль держави у цифровізації банківських послуг має вирішальне значення. Урядом та регулюючим органам необхідно забезпечити стабільне та безпечне середовище цифрового банкінгу. Це включає створення і забезпечення дотримання правил і стандартів у сфері

Таблиця 1. Ключові засади державного регулювання банківської діяльності в умовах цифровізації

№	Засади	Характеристика засад
1	Забезпечення кібербезпеки та захисту даних	В умовах цифровізації, важливо, щоб державне регулювання зосереджувалося на захисті персональних даних клієнтів та забезпеченні кібербезпеки банківських систем. Це включає в себе регулювання способів збору, зберігання, обробки та передачі даних, а також впровадження стандартів кібербезпеки
2	Регулювання використання штучного інтелекту	Держава повинна розробити чіткі правила та стандарти використання штучного інтелекту в банківській сфері, зокрема щодо етичних аспектів, недискримінації та прозорості рішень, що приймаються на основі AI. Це важливо для запобігання упередженості в алгоритмах і забезпечення справедливості в банківських операціях
3	Підтримка фінансової стабільності та управління ризиками	Державне регулювання повинно забезпечити, щоб цифрові інновації в банківській сфері не впроваджувались за рахунок фінансової стабільності та безпеки системи. Це включає моніторинг і управління ризиками, пов'язаними з новими технологіями та цифровими продуктами
4	Забезпечення відповідності нормативно-правовим вимогам	Регулятори повинні слідкувати за тим, щоб банки дотримувалися існуючих законів та норм, включаючи анти-відмивання коштів (AML) та знання свого клієнта (KYC), в контексті цифрових операцій
5	Сприяння інноваціям та конкуренції	Державне регулювання повинне також сприяти інноваціям та здоровій конкуренції у банківському секторі, створюючи умови для розвитку нових цифрових продуктів і послуг, але при цьому забезпечуючи, що ці інновації не порушують існуючі законодавчі та етичні норми

Джерело: сформовано автором.

захисту даних, кібербезпеки та прав споживачів. Держава грає ключову роль забезпеченні дотримання банками цих правил, захищаючи інтереси як споживачів, і банківського сектора. Крім того, держава може сприяти інноваціям у банківському секторі, забезпечуючи сприятливу нормативно-правову базу. Це включає адаптацію існуючих законів з урахуванням нових моделей цифрового банкінгу та заохочення інновацій за допомогою стимулів або програм підтримки. Вчиняючи таким чином, держава може допомогти підтримувати баланс між заохоченням технологічного прогресу та забезпеченням того, щоб такі досягнення реалізовувалися безпечним, надійним та етично відповідальним чином.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Важливі аспекти державного регулювання банківської діяльності розкривалися в роботах таких вчених як Т. Є.Б. Аббясова, М.М. Агарков, Б.П. Адамик, О.Ф. Андрійко, І.А. Безклубий, О. Барановський, Ю.В. Ващенко, Л.К. Воронова, Д.О. Гетманцев, Н.Ю. Єрпильова, І.Б. Заверуха, Н.М. Ковалко, А.Т. Ковальчук, О.О. Костюченко, В.Л. Кротюк, Т.А. Латковська, О.А. Музика-Стефанчук, В.П. Нагребельний, А.І. Некрасов, О.М. Олійник, О.П. Орлюк, О.В. Прилуцький, Л.А. Савченко, А.О. Селіванов, В.С. Симов'ян, М.В. Сідак, М.В. Старинський, Г.А. Тосунян, В.Д. Чернадчук, Г.Ю. Шемшученко, М. Ф. Криштанович, О. С. Силкін та інші. Однак ряд теорії і концепцій щодо цифровізаційних процесів досі залишаються не розкритими в повній мірі, що і зумовило вибір даної тематики і її сучасну актуальність.

МЕТА ДОСЛІДЖЕННЯ

Метою дослідження є характеристика особливостей цифровізації банківської діяльності та роль системи державного регулювання в цьому.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Сутність цифровізації банківських послуг полягає в інтеграції цифрових технологій у всі сфери банківських операцій, що докорінно змінюють способи взаємодії банків з клієнтами, управління транзакціями та ведення бізнесу [1—2]. Цей зсув викликаний необхідністю адаптуватися до цифроцентричного світу, де зручність, ефективність та швидке обслуговування високо цінуються клієнтами. Цифровий банкінг включає такі послуги, як онлайн-банкінг, мобільні додатки, електронні платежі та персоналізоване обслуговування клієнтів за допомогою штучного інтелекту та машинного навчання. Відтак, банки сьогодні активно використовують цифрові технології з кількох вагомих причин. Слід зазначити, що цифрові рішення забезпечують більшу зручність та доступність клієнтам, які тепер можуть виконувати широкий спектр банківських операцій віддалено, без необхідності фізичного відвідування банку [3—4]. Наприклад, широке використання мобільних банківських програм дозволяє клієнтам здійснювати транзакції, перевіряти баланс і управляти своїми фінансами зі своїх смартфонів. По-друге, цифрові технології підвищують ефективність та скорочують експлуатаційні витрати. Автоматизація рутинних завдань та процесів за допомогою штучного інтелекту та цифрових робочих процесів зводить до мінімуму людські помилки та прискорює надання послуг.

Цифровізація допомагає банківським установам надавати клієнтам індивідуальні послуги. Використовуючи аналіз даних та штучний інтелект, банки можуть аналізувати поведінку та переваги клієнтів, пропонуючи персоналізовані фінансові консультації, рекомендації щодо продуктів та цільовий маркетинг. Це не лише підвищує задоволеність клієнтів, а й підвищує конкурентоспроможність банків на ринку.

Роль держави у регулюванні цифровізації банківських послуг має вирішальне значення [5—6]. Державне регулювання забезпечує безпечний, стабільний та етичний розвиток цифрових технологій у банківському секторі. Наприклад, правила, що стосуються захисту даних та кібербезпеки, мають вирішальне значення для запобігання витоку даних та підтримки довіри клієнтів. Загальний регламент захисту даних Європейського Союзу (GDPR) є яскравим прикладом, що встановлює суворі стандарти конфіденційності даних, яких банки повинні дотримуватись [7—10].

Державне регулювання також необхідне підтримки фінансової стабільності. Оскільки банки впроваджують цифрові технології, їх необхідно регулювати, щоби гарантувати, що ці інновації не привносять системних ризиків у фінансову систему. Наприклад, після фінансової кризи 2008 року регулюючі органи у всьому світі посилили нагляд за цифровими фінансовими продуктами, щоб запобігти подібним кризам. Більше того, регулювання забезпечує справедливу конкуренцію та запобігає монопольній практиці в банківському секторі. Встановлюючи стандарти та керівні принципи для циф-

Рис. 1. Ключові особливості застосування штучного інтелекту в банківській діяльності

Джерело: сформовано автором.

рових банківських послуг, регулюючі органи гарантують, що нові учасники та дрібніші банки зможуть чесно конкурувати з більшими банками. Це сприяє формуванню різноманітного та конкурентного ринку, приносячи користь споживачам (табл. 1).

Активне використання штучного інтелекту у банківському секторі, пропонуючи численні переваги, також несе у собі низку проблем та ризиків, якими необхідно ретельно керувати. Ці проблеми спричиняють серйозні наслідки для системи державного регулювання. Однією з основних проблем є ризик порушення конфіденційності та безпеки даних. Системи штучного інтелекту у банківській сфері для ефективного функціонування часто покладаються на величезні обсяги особистих та фінансових даних. Збір, зберігання та обробка цих конфіденційних даних викликають занепокоєння щодо конфіденційності даних та можливості витоку даних. Наприклад, використання штучного інтелекту в кредитному скорингу передбачає аналіз особистої фінансової історії, яка може бути вразливою для кібератак. Цей ризик вимагає суворих правил захисту даних та надійних заходів кібербезпеки.

Визначимо ключові особливості застосування штучного інтелекту в банківській діяльності (рис. 1).

Ще однією проблемою є можливість упередженого ухвалення рішень. Відтак, алгоритми штучного інтелекту в банківській сфері, які використовуються для таких

цілей, як схвалення кредитів або виявлення шахрайства, неупереджені настільки, наскільки об'єктивні дані, на яких вони навчаються. Якщо дані навчання містять упередженість, рішення штучного інтелекту можуть бути несправедливо зміщені у бік певних груп клієнтів. Це регулятивна проблема для забезпечення справедливості та недискримінації у фінансових послугах, заснованих на штучному інтелекті. Більше того, складність і непрозорість алгоритмів штучного інтелекту, що часто називають проблемою "чорної скриньки", ускладнюють регуляторам і навіть самим банкам повне розуміння того, як приймаються ті чи інші рішення чи рекомендації. Відсутність прозорості може стати проблемою для забезпечення підзвітності та дотримання банківських правил. Наприклад, якщо система штучного інтелекту відхиляє заявку на отримання кредиту, може бути складно визначити, чи це рішення відповідає справедливим законам про кредитування. Існує також ризик системних помилок чи збоїв. Оскільки банки в багатьох країнах світу дедалі частіше покладаються на штучного інтелекту до виконання найважливіших функцій, збій чи помилкове прийняття рішень цими системами може мати широкомасштабні наслідки. Наприклад, помилка в торговому алгоритмі, керованому штучним інтелектом, може призвести до суттєвих фінансових втрат чи збоїв над ринком. З погляду державного регулювання ці проблеми вимагають розробки нових рамок та адаптації існу-

ючих для ефективного регулювання використання штучного інтелекту у банківській сфері. Регуляторам необхідно збалансувати сприяння інноваціям та перевагам, які може принести штучний інтелект, із захистом споживачів та підтриманням стабільності фінансової системи. Це передбачає забезпечення того, щоб системи штучного інтелекту в банківській сфері були прозорими, справедливими, безпечними та мали адекватний захист від помилок та упередженості.

ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК У ДАНОМУ НАПРЯМІ

Підсумовуючи, зазначимо, що в епоху, коли цифрові технології швидко розвиваються і стають все більш невід'ємною частиною банківських операцій, регулювання відіграє життєво важливу роль у забезпеченні стабільного, безпечного і заслуговує на довіру банківського середовища. Ефективне регулювання забезпечує безпеку та цілісність банківської системи. Цифрові технології, пропонуючи численні переваги, також створюють нові вразливості та ризики, особливо в галузі кібербезпеки та конфіденційності даних. Нормативно-правова база, що вимагає суворих заходів безпеки та протоколів захисту даних, допомагає захистити інформацію та фінансові активи клієнтів від кіберзагроз, таких як злом, фішинг та витік даних. Цей захист важливий не тільки для індивідуальної безпеки клієнтів, але й для підтримки загальної довіри до банківської системи.

Необхідно усвідомлювати, що регулювання важливе для підтримки фінансової стабільності. Банківський сектор є наріжним каменем будь-якої економіки, і його стан впливає на економічну стабільність. Оскільки банки все більше покладаються на цифрові технології, регулятори повинні забезпечити, щоб ці інновації не створювали системних ризиків. Це включає нагляд за надійністю цифрової інфраструктури та забезпечення наявності у банків адекватних стратегій управління ризиками для реагування на потенційні цифрові збої чи кризи.

На закінчення зазначимо, що ефективне регулювання процесів цифровізації у банківській сфері має життєво важливе значення для безпеки фінансової системи, підтримки економічної стабільності, забезпечення дотримання правових та етичних норм, стимулювання інновацій та відповідності міжнародним стандартам. Постійний моніторинг та регулювання використання цифрових технологій у банківській сфері необхідні для вирішення проблем та можливостей, пов'язаних з цифровою трансформацією фінансового сектора, забезпечуючи його розвиток безпечним, відповідальним та вигідним для всіх сторін, що беруть участь.

Література:

1. Azarenkova, G., Shkodina, I., Samorodov, B., & Babenko, M. The influence of financial technologies on the global financial system stability. *Investment Management and Financial Innovations*, 15 (4), 2018, 229—238.
2. Anagnostopoulos, I. Fintech and regtech: Impact on regulators and banks. *Journal of Economics and Business*, 100, 2018, 7—25.

3. Cyree, K. B., & Spurlin, W. P. The effects of big-bank presence on the profit efficiency of small banks in rural markets. *Journal of Banking and Finance*, 36 (9), 2012, 2593—2603.

4. Nalini, R., Ramachandran, A., Sujatha, V., & Radha, R. A pragmatic study on the service gap analysis of an Indian public sector bank. *Business: Theory and Practice*, 15 (4), 2014, 381—389.

5. Sudarnice, S., Herachwati, N., Udin, U. Bank financing, government support, and SME performance: The mediating role of entrepreneur competence. *International Journal of Sustainable Development and Planning*, Vol. 18, No. 10, 2023, pp. 3243—3251.

6. Tridalestari, F.A., Prasetyo, H.N., Wikusna, W. How to use design thinking on trash bank process modeling? *Ingenierie des Systemes d'Information*, Vol. 26, No. 5, 2021, pp. 507—513.

7. Olweny, T., Shipho, T.M. Effect of banking sectoral factors on the profitability of commercial banks Kenya. *Economics and Finance Review*, 1 (5), 2011: 1—30.

8. Zhang, Z., Hu, W., & Chang, T. Nonlinear effects of P2P lending on bank loans in a Panel Smooth Transition Regression model. *International Review of Economics and Finance*, 59 (August 2017), 468—473.

References:

1. Azarenkova, G., Shkodina, I., Samorodov, B. and Babenko, M. (2018), "The influence of financial technologies on the global financial system stability", *Investment Management and Financial Innovations*, vol. 15 (4), pp. 229—238.
2. Anagnostopoulos, I. (2018), "Fintech and regtech: Impact on regulators and banks", *Journal of Economics and Business*, vol. 100, pp. 7—25. <https://doi.org/10.1016/j.jeconbus.2018.07.003>
3. Cyree, K. B. and Spurlin, W. P. (2012), "The effects of big-bank presence on the profit efficiency of small banks in rural markets", *Journal of Banking and Finance*, vol. 36 (9), pp. 2593—2603. <https://doi.org/10.1016/j.jbankfin.2012.05.015>
4. Nalini, R., Ramachandran, A., Sujatha, V. and Radha, R. (2014), "A pragmatic study on the service gap analysis of an Indian public sector bank", *Business: Theory and Practice*, vol. 15 (4), pp. 381—389.
5. Sudarnice, S., Herachwati, N., Udin, U. (2023), "Bank financing, government support, and SME performance: The mediating role of entrepreneur competence", *International Journal of Sustainable Development and Planning*, Vol. 18, No. 10, pp. 3243—3251.
6. Tridalestari, F.A., Prasetyo, H.N., Wikusna, W. (2021), "How to use design thinking on trash bank process modeling", *Ingenierie des Systemes d'Information*, Vol. 26, No. 5, pp. 507—513.
7. Olweny, T., Shipho, T.M. (2011), "Effect of banking sectoral factors on the profitability of commercial banks Kenya", *Economics and Finance Review*, vol. 1 (5), pp. 1—30.
8. Zhang, Z., Hu, W. and Chang, T. (2019), "Nonlinear effects of P2P lending on bank loans in a Panel Smooth Transition Regression model", *International Review of Economics and Finance*, vol. 59 (August 2017), pp. 468—473. <https://doi.org/10.1016/j.iref.2018.10.010>

Стаття надійшла до редакції 06.02.2024 р.